EDWARD GIBBON

ROMA İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

6. CİLT

Çevirenler:
Asım Baltacıgil & Meral Harzem

indie
tarih

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN
GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ
TARİHİ

6. CİLT

(M.S. 636 – M.S. 1204)

indie

© İndie Kitap - 2020

Yazar: Edward Gibbon
Kitabın Adı: Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi
Orijinal Adı: *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*

Sertifika No: 35058
ISBN: 978-605-06959-7-7
Set ISBN: 978-605-81953-8-7
İndie Kitap: kırk sekiz
Tarih: yedi

Birinci Baskı: eylül iki bin yirmi

Editör: Halûk Kürşad Kopuzlu
Son Okuma: Gizem Yıldırım
Sayfa Düzeni : Burhan Üçkardeş
Kapak Tasarımı: Saim Aktan

Baskı-Cilt: Ana Basım Matbaa Mahmutbey Mah.
Devekaldırımı Cad. 2622 Sk. Güven İş Merkezi No: 6/13
Bağcılar/İstanbul

indie

Rasimpaşa Mh. Nuh Bey Sk. No: 15/A
Kadıköy/İstanbul

www.indie.com.tr

Tel: +90 216 418 04 38
Mail: indie@liberplus.com.tr

Edward Gibbon

ROMA
İMPARATORLUĞU'NUN GERİLEYİŞ VE ÇÖKÜŞ TARİHİ

6. CİLT

Çevirenler:
Meral Harzem (51. Bölüm)
Asım Baltacıgil (52-57. Bölümler)

indie

İÇİNDEKİLER

LI. BÖLÜM (M.S. 636-718).....9
İran, Suriye, Mısır, Afrika ve İspanya'nın Araplar ya da Saracen'ler Tarafından Fethi
Halife İmparatorluğu veya Muhammed'in Haleflerinin Faaliyetleri
Hâkimiyetleri Altındaki Hristiyan Devletler

LII. BÖLÜM (M.S. 668-975).....131
Constantinople'un Araplarca İki Kez Kuşatılması
Fransa'ya Girmeleri ve Charles Martel'ce Yenilgiye Uğratılmaları
Emeviler ile Abbasilerin İç Savaşı
Arap Bilimi
Halifelerin Gösterişli Hayatı
Girit, Sicilya Adaları ile Roma'ya Denizden Girişimleri
Halifeler İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Bölünüşü
Grek İmparatorlarının Yenilgisi ve Zaferi

LIII. BÖLÜM (M.S. 733-988).....209
Doğu İmparatorluğu'nun Onuncu Yüzyıldaki Durumu
Büyüklüğü ve Bölünmesi
Zenginliği ve Gelirleri

Constantinople Sarayı
Unvanlar ve Hizmetler
İmparatorların Gururu ve Gücü
Yunanların, Arapların ve Frankların Taktiği
Latin Dilinin Kayboluşu
Yunanların İncelemeleri ve Yalnızlığı

LIV. BÖLÜM (M.S. 660-1200).....273
Pavlusçuların Öğretisi ve Kökeni
Grek İmparatorları Tarafından Yapılan Zulüm
Ermenistan vb.de Başkaldırmaları
Trakya'ya Yerleştirilmeleri
Batı'da Yayılmaları
Reform'un Nitelikleri ve Sonuçları

LV. BÖLÜM (M.S. 680-1100).....301
Bulgarlar
Macarların Kökeni ve Göçleri
Doğuda ve Batıdaki Akınları
Rusların Monarşisi
Coğrafyaları ve Ticaretleri
Rusların Grek İmparatorluğu'na Karşı Savaşları
Barbarların Din Değiştirmesi

LVI. BÖLÜM (M.S. 840-1204).....345
İtalya'daki Saracen'ler, Franklar ve Yunanlar
Normanların İlk Serüvenleri ve Yerleşmeleri
Apulia Dükü Robert Guiscard'ın Karakteri ve Fetihleri

Kardeşi Roger'ın Sicilya'yı Kurtarması
Robert'ın Doğu ve Batı İmparatorlarına Karşı Zaferleri
Sicilya Kralı Roger'ın Afrika'yı ve Yunanistan'ı Fethi
İmparator Manuel Comnenus
Grekler ile Normanların Savaşı
Normanların Ortadan Kaldırılması

LVII. BÖLÜM (M.S. 997-1096).....419
Selçuklu Türkleri
Hindistan Fatihi Mahmud'a Karşı Ayaklanmaları
Tuğrul'un, Pers'i Ele Geçirmesi ve Halifeleri Koruması
Alpaslan'ın, İmparator Diogenes'i Yenmesi ve Tutsak Etmesi
Melikşah'ın Gücü ve Görkemi
Küçük Asya'nın ve Suriye'nin Fethi
Kudüs'ün Durumu ve Baskı Altında Tutulması
Kutsal Kabir'e Yapılan Haclar

LI. BÖLÜM

İran, Suriye, Mısır, Afrika ve İspanya'nın Araplar ya da Saracen'ler Tarafından Fethi

Halife İmparatorluğu veya Muhammed'in Haleflerinin Faaliyetleri

Hâkimiyetleri Altındaki Hristiyan Devletler

(M.S. 636-718)

ARAPLARIN FETİHLERİ

Arabistan devrimi Arapların karakterini değiştirmemiştir: Muhammed'in ölümü bağımsızlığın işareti olmuştu. Ancak gücünün ve dininin aceleci yapısı onun sendeleyerek ilerlemesine sebep olmuştu. İlk müritlerinin küçük ve sadık bir grubu, konuşmasını dinlemiş ve sıkıntısını paylaşmıştır; Mekke zulmünden müritleriyle birlikte kaçmış ya da kaçak müritleriyle birlikte Medine duvarları arasına sığınmıştır. Sayısız insan, onun birliklerinin gücü ile zorla ya da sunduğu refahın cazibesiyle Muhammed'i sultanları ve peygamberleri olarak kabul etmişlerdi. Müşriklerin aklı tek ve görünmez bir Tanrı fikriyle karıştırılmıştı ancak Hristiyanların ve Yahudilerin gururu, ölümlü ve çağdaş bu yasa koyucunun etkisini küçümsemelerine sebep olmuştur. İnançları ve doğal olarak bağlılıkları henüz net değildi ve dine yeni girenlerin birçoğu antik dönemden gelen kutsal Musa yasalarından ya da Katolik kilisesinin ayinlerinden ve gizemlerinden veya Pagan atalarının putları, adakları, neşeli festivallerinden henüz tam olarak kopamamışlardı. Arap kabilelerinin birbirine zıt çıkarları ve kalıtsal düşmanlıkları henüz bir liyakat ve itaat sisteminde birleşmemişti ve barbarlar tutkularına gem vuran veya âdetlerini reddeden en ılımlı ve en faydalı yasalara karşı dahi önyargılıydılar. Kur'an'ın getirdiği kurallara gönülsüzce katılmış, şaraptan uzak durmaya, Ramazan orucuna ve her gün beşer vakit namaz kılmaya is-

teksizlik göstermişlerdi. Ayrıca Medine hazinesi için toplanan zekât ve vergilerin, daimî ve zorla alınan haraçlarla arasındaki fark çok belirsizdi ve sadece isimleri değişikti. Muhammed örneği, fanatizm veya sahtekârlık ruhunu kışkırtmış ve rakiplerinin birçoğuna, yaşayan peygamberin rehberliğini taklit ederek otoriteye karşı gelebileceğini düşündürtmüştür. Muhacir ve yardımcılarının başındaki ilk halifenin iktidarı Mekke, Medine ve Taif şehirleriyle sınırlıydı. Belki de Kureyşliler, eğer sadakatsizlikleri tam vaktinde kontrol altına alınmasaydı, Kâbe'nin putlarını bile tekrar yerine koyabilirlerdi. "Siz, Mekke'nin halkı, İslam dinini en son kucaklayan ve ilk terk eden sizler mi olacaksınız?" Müslümanları Tanrı'nın ve elçisinin rehberliğine güvenmeye ikna ettikten sonra Ebubekir, isyancıların ittifakını önlemek için onlara şiddetle saldırdı. Bu sırada kadınlar ve çocuklar dağlardaki mağaralara güvenli bir şekilde yerleştirilmişti. On bir sancağın gölgesinde ilerleyen savaşçılar dehşet saçmış ve bir askerî gücün ortaya çıkması müminlerin sadakatini hayata döndürüp tasdik etmişti. Kararsız kabileler, hemen tövbe etmiş, namaz, oruç ve zekât yükümlülüklerini kabul etmiş ve gözlerinin önünde vuku bulan şiddet olaylarından sonra en cesur mürtedler de Rabb'in ve Halid'in (Caled) kılıcının önünde secde etmiştir. Verimli Yemen (*Yemanah*)[1] eyaletinde, Kızıldeniz ve Pers Körfezi arasında, Medine'den daha aşağı olmayan bir şehirde, güçlü bir lider (adı Müseyleme [*Moseilama*] idi) peygamberlik iddiasında bulunmuş ve Hanifa kabilesi onun takipçisi olmuştu. Bir kadın peygamber onun şöhretinden etkilenmiş; kelimelerin ve eylemlerin incelikleri cennetin[2] bu en

1. Al Yamanah şehri ve ülkesinin açıklaması için bkz. Abulfeda, *Descript. Arabiæ*, s. 60, 61. On üçüncü yüzyılda, bazı kalıntılar ve birkaç yazıt bulunmaktaydı fakat bizim dönemimizde, aynı topraklar, ilkeleri kusursuz bir şekilde bilinen modern bir peygamberin hayalleri ve orduları tarafından işgal edilmiştir (Niebuhr, *Description de l'Arabie*, s. 296-302).

2. İlk selamlama kopyalanabilmiş ancak tercüme edilememiştir. Böylece Müseyleme şunları dedi veya söyledi (*said or sung*):

gözde şahısları tarafından hiçe sayılmış, birkaç gün boyunca yaptıkları mistik aşk sohbetlerinde fikirleri üzerinde de konuşmuşlardır. Kur'an'ın veya kitabın henüz belirlenmiş[3] bir ceza hükmü yoktur ve Müseyleme, kibirle, dünyanın bir bölümünü paylaşmayı teklif etmiştir. Bu teklif Muhammed tarafından küçümsenmiş ancak sahtekârın hızlı ilerlemesi rakibini bir hayli korkutmuştur. Kırk bin Müslüman, Halid'in sancağı altında toplandı ve inançlarının verdiği kararlılıkla savaşa giriştiler. İlk taaruzlarında on iki bin adamlarını kaybederek geri püskürtüldüler ancak komutanlarının beceri ve azmi sayesinde toparlanıp tekrar hücum ettiler; önceki kayıplarının intikamını on bin kâfiri katlederek telafi ettiler ve bizzat Müseyleme, Muhammed'in amcasını ölümcül bir şekilde yaralayan aynı Etiyopyalı köle tarafından mızrakla vurulmuştu. Herhangi bir lideri veya sebebi olmadan isyan eden Arabistan'ın çeşitli bölgelerindeki isyancılar, etkisini artıran monarşinin gücü ve otoritesi tarafından hızla bastırılmış, bütün ulus tekrar Kur'an dinini kabul etmiş ve daha kararlı bir şekilde kurallarına bağlı kalmıştır. Halifelerin hırsı, Saracen'lerin huzursuz ruhunu kısa sürede rahatlatmayı başarmıştır, cesaretleriyle sonraki bir kutsal savaşta birlik oluşturmuşlar ve gayretleri farklılıklarına rağmen zaferle ödüllendirilmiştir.

"Surge tandem itaque strenue permolenda; nam stratus tibi thorus est.
Aut in propatulo tentorio si velis, aut in abditiore cubiculo si malis;
Aut supinam te humi exporrectam fustigabo, si velis, aut si malis manibus pedibusque nixam.
Aut si velis ejus (Priapi) gemino triente, aut si malis totus veniam.
Imo, totus venito, O Apostole Dei, clamabat fœmina. Id ipsum dicebat Moseilama mihi quoque suggessit Deus."
Peygamber Segjah, sevgilisinin ölmesinin ardından putperestliğe geri dönmüş ama Muaviye döneminde Müslüman olmuş ve Basra'da ölmüştür (Abulfeda, *Annal.*, vers. Reiske, s. 63).

3. Abulpharagius (*Specimen Hist. Arabum*, s. 13 ve *Dynast.*, s. 103) ve Abulfeda'nın (*Annal.*, p. 63) çalışmalarında yer alan bir neslin Tanrı'ya dair eserlerinin yer aldığı metne bakınız.

Halifelerin Karakterleri

Saracen'lerin yaptıkları peş peşe fetihlerinden doğal olarak bir halife ortaya çıkacaktı ve bu halife, inancının gücüyle ordularına bizzat komuta edecek ve askerlerine ödül olarak savaşın en ön saflarında şehitlik mertebesini vadedecektir. Ebubekir,[4] Ömer[5] ve Osman'ın[6] cesareti gerçekten de peygamberin uğradığı zulüm ve ona açılan savaşlarda sınanmıştır ve şehit olmaları durumunda verilmiş olan cennete gideceklerine dair güvence onlara mevcut dünyanın zevklerini ve tehlikelerini küçümsemeyi öğretmiştir. Bununla birlikte onlar konumlarına, itibar görecekleri ve olgunlaştıkları dönemde getirildiklerinden, içsel olarak dindarlıklarının ve adaletin, saygın bir egemenliğin kazanılmasında en önemli görevleri olduğunun da bilincindedirler. Ömer'in Kudüs kuşatmasında bulunması dışında, en uzun seferleri Medine'den Mekke'ye sık sık yapılan hac ziyaretleri olmuştur; peygamberin mezarında dua ettikleri veya vaaz ettikleri zaman zaferin haberlerini almışlardır. Yaşamlarını sade ve tutumluluk içinde sürdürmeleri, erdem ya da alışkanlıklarının etkisinden kaynaklanmıştır ve sadeliklerinden duymuş oldukları gurur, dünya krallarının şaşaalı yaşamlarını hor gördüklerine dair bir intiba bırakmıştır. Ebubekir halifelik görevini devraldığında, yerine getireceği görevinin kendi mal varlığını zenginleştirip zenginleştirmediğini tam anlamıyla kanıtlayabilmek adına kızı Ayşe'yi (*Ayesha*) sıkı sıkı tembihleyerek, mal varlığının hesabını kesinlikle düzgün bir şekilde yapmasını emretmiştir. Kendisine destek olması açısından, tek bir devenin ve bir kara kölenin yeterli olacağını söylemiş, üç parça altın kazanma hak-

4. Halifelik dönemi için bkz. Eutychius, c. II, s. 251; Elmacin, s. 18; Abulpharagius, s. 108; Abulfeda, s. 60; D'Herbelot, s. 58.
5. Halifelik dönemi için bkz. Eutychius, s. 264, Elmacin, s. 24; Abulpharagius, s. 110; Abulfeda, s. 66; D'Herbelot, s. 686.
6. Halifelik dönemi için bkz. Eutychius, s. 323; Elmacin, s. 36; Abulpharagius, s. 115; Abulfeda, s. 75; D'Herbelot, s. 695.

kına sahip olduğunu düşünmüş ancak her haftanın cuma günü kendi ve kamu parasından artırılan kısmını önce en layık, sonra da en yoksul olan Müslümanlara dağıtmıştır. Servetinden geriye kalan sade bir giysi ve beş altın parçası, böylesine takdire şayan bir modele denk olamamasına rağmen mütevazı bir tavırla ağıt yakan halefine teslim edilmiştir. Ancak Ömer'in yoksunluğu ve alçakgönüllülüğünün de Ebubekir'in erdemlerinden aşağı kalır yanı yoktur: yemeği arpa ekmeğinden veya hurmalardan oluşmuştur; içeceği su olmuştur; on iki yerinden yırtık olan ve eski püskü bir elbise içinde vaaz vermiş ve bu fatihe itaatını sunan Pers satrabı, onu Medine Camisi'nin basamaklarında dilenciler arasında uyurken bulmuştur. Tassaruflu davranması cömertliğinin kaynağıdır ve gelirin artması, Ömer'in sadık tebaalarının geçmiş ve şimdiki hizmetleri için adil ve daimî bir ödenek kazanmasını sağlamıştır. Kendi aylık gelirinden bağımsız olarak, peygamberin amcası Abbas'a, yirmi beş bin drahmi veya gümüş parçasının ilk ve en geniş kısmını vermiştir. Hâlâ yaşayan Bedir Savaşı gazilerinin her birine beş bin drahmi tahsis edilmiş ve Muhammed'in eşlerinin sonuncusu ve en önemlisine, üç bin drahmilik yıllık ödenek ayrılmıştı. Bin drahmi, Yunanlara ve Perslere karşı yapılan ilk savaşlarda savaşan gazilere bağış olarak ayrılmıştır ve elli gümüş kadarlık ücret, Ömer'in askerlerine, liyakat ve kıdemlerine göre ayarlanarak ödenmiştir. Hem onun ve hem de selefinin hükümdarlığı altında Doğu'nun fatihleri Tanrı'nın ve halkın güvenilir hizmetkârlarıydı. Kamu hazinesinin geneli barış ve savaş giderlerinde kullanılmak üzere ayrılmıştı; ihtiyatlı bir adalet ve lütuf karışımı ile Saracen'lerin disiplini sürdürülmüş ve despotizmin yayılması ve uygulanması, cumhuriyetçi bir hükümetin eşitlik ve tutumluluk şiarıyla birleştirilmiştir. Muaviye'nin (*Moawiyah*)[7] sağlam ihtiyatı, Ali'nin[8]

7. Halifelik dönemi için bkz. Eutychius, s. 344; Elmacin, s. 54; Abulpharagius, s. 123; Abulfeda, s. 101; D'Herbelot, s. 586.
8. Halifelik dönemi için bkz. Eutychius, s. 343; Elmacin, s. 51; Abulpharagius,

destansı cesareti, tebaalarının onlara sadakatini sağlamlaştırmış ve gündelik hayattaki anlaşmazlıklarda kullanılan yöntemler, peygamberin inancını ve egemenliğini yaymak için daha yararlı bir şekilde uygulanmıştır. Şam sarayında tembellik ve kibir içinde yaşamaya başlayan Ümmiye (*Ommiyah*) sülalesinin sonraki hükümdarları, artık devlet adamlarının ve evliyaların niteliklerinden yoksundurlar.[9] Yine de bazılarının isimlerini bile ilk defa duydukları uluslardan elde edilen ganimetler sürekli olarak tahtlarının dibine toplanmış olmasına rağmen, Arap ihtişamının yükselişi, şeflerinin yeteneklerinden ziyade ulusun ruhuna atfedilmiştir. Zayıf düşmanlarından daha düşük miktarlar alıyorlardı. Muhammed'in doğumu Persler, Romalılar ve Avrupa barbarlarının en yozlaşmış ve düzensiz dönemine denk gelmiştir: Trajan, hatta Constantine veya Charlemagne döneminde baldırıçıplak Saracen'lerin saldırısı püskürtülmüş ve fanatizmin taşkınlığı Arabistan çöllerinde belirsiz bir yerlerde kaybolmuş olabilirdi.

FETİHLER

Roma Cumhuriyeti'nin ihtişamlı günlerinde, senatoyu kurullarla ve lejyonları da tek bir savaşla sınırlayarak, tahrik olmalarına fırsat vermeden tamamen bastırmak tek amaçtı. Bu incelikli politika biçimleri, alicenap veya gayretkeş Arap halifeleri tarafından küçümsenmiştir. Aynı güç ve başarı ile Augustus ve Artaxerxes'in haleflerini saf dışı bırakmışlar ve iki rakip monarşi, uzun süredir hor görmeye alıştıkları bir düşmanın aynı

s. 117; Abulfeda, s. 83; D'Herbelot, s. 89.

9. Halifelik dönemi için bkz. Eutychius, c. II, s. 360-395; Elmacin, s. 59-108; Abulpharagius, *Dynast.*, IX, s. 124-139; Abulfeda, s. 111-141 ve ayrıca Emevilerin bazı nizamnameleri için D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 691.

anda avı olmuşlardır. Ömer'in yönetimindeki on yıl boyunca Saracen'ler, hükümdarlığını otuz altı bin şehir ya da kaleye genişletmiş, dört bin kiliseyi ya da kâfir mekânları olarak gördüğü yapıları yıkmış ve Muhammed dinini yaymak için on dört bin camiyi yeniden düzenlemiştir. Mekke'den kaçışından yüz yıl sonra, haleflerinin orduları ve saltanatı Hindistan'dan Atlantik Okyanusu'na, **I.** Pers ülkesi, **II.** Suriye, **III.** Mısır, **IV.** Afrika ve **V.** İspanya'ya kadar ulaşmıştır. Bu bölümde genel anlamda, yaşanılan unutulmaz olayları anlatmaya devam edeceğim; bunu yaparken Doğu'nun uzak ve daha az ilginç, gıptayla bakılan fetihlerine ve Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına dâhil olan topraklara daha az değinerek, bu konuları diğer anlatılara saklayacağım. Bununla birlikte, geçmişteki rehberlerimin körlüğü ve yetersizliğinden dolayı yaşadığım sıkıntıları size önceden bildirerek, bu konudaki eksiklikleri mazur görmenizi rica edeceğim. Tartışmalara son derece açık olan Yunanlar, düşmanlarının zaferlerini kutlamak konusunda hevesli değillerdi.[10] Yüz yıl süren bir dışa kapalılıktan sonra Müslümanların ilk kronikleri büyük ölçüde geleneklerin etkisiyle toplanmıştır.[11]

10. Yedinci ve sekizinci yüzyıl için, her ikisi de dokuzuncu yüzyılın başında yaşamış olan Theophanes kronikleri (Theophanis Confessoris Chronographia, Gr. et Lat. cum notis Jacobi Goar. Paris, 1665) ve Nicephorus'un özetleri, (Nicephori Patriarchæ C. P. Breviarium Historicum, Gr. et Lat. Paris, 1648) Bizans tarihçilerine dair neredeyse hiçbir orijinal kanıtımız yoktur (bkz. Hanckius, *de Scriptor. Byzant.*, s. 200-246). Çağdaşları, Photius da onlardan daha zengin bilgilere sahip görünmüyor. Nicephorus'un tarzını övdükten sonra ekliyor:
"Καὶ δλως πολλούς ἐστι τῶν πρὸ αὐτοῦ
ἀποκρυπτόμενος τῆδε τῆς ἱστορίας τῆ
συγγραφῆ," ve yalnızca aşırı kısalığından şikâyet ediyor (Phot., *Bibliot. Cod.* LXVI, s. 100). Bazı eklemeler, 12. yüzyıl gibi daha yakın tarihte yaşamış Cedrenus ve Zonaras tarihlerinden toplanabilir.

11. Taberistan (Taborestan) yerlisi, ünlü Bağdat imamı ve Arapların Livy'si, Taberi veya Al Tabari, kendi genel tarihçesini hicri takvime göre 302 yılında bitirmişti (miladi 914). Arkadaşlarının isteği üzerine 30.000 sayfalık bu eseri daha makul bir boyuta kısaltmıştır. Ama Arapça aslı sadece Farsça ve Türkçe çevirileri ile bilinir. İbn Amid veya Elmacin'in Saracen tarihinin, büyük Ta-

Tercümanlarımız, Arap ve Fars edebiyatının[12] sayısız eserleri arasında, daha yakın döneme ait ortalama birkaçını seçip çevirdiler.[13] Tarih sanatı ve yeteneği Asyalılar[14] tarafından hiç bilinmiyordu, eleştiri yasalarından habersizdirler ve aynı dönemde bizdeki keşiş kronikleri, felsefe ve özgürlük ruhunu kesinlikle barındırmayan onların en popüler eserleriyle karşılaştırılabilir. Bir Fransız'ın[15] *oryantal kütüphanesi*, Doğu'nun en bilgili müf-

---

bari'nin bir özeti olduğu söylenmektedir (Ockley, *Hist. of the Saracens*, c. II, preface, s. XXXIX ve yazarların listesi, d'Herbelot, s. 866, 870, 1014).

12. Prideaux (*Life of Mahomet*, s. 179-189), Ockley (ikinci cildinin sonunda) ve Petit de la Croix (*Hist. de Gengiscan*, s. 525-550) tarafından hazırlanan yazarlar listesinin yanı sıra, *Bibliothèque Orientale*'in "Tarikh" bölümünde, Doğu'nun iki veya üç yüz tarihçe veya kroniğinin bir kataloğu bulunmuştur, bunlardan sadece üç ya da dördü Tabari'den daha eskidir. Reiske, Doğu edebiyatının canlı bir taslağını vermektedir (onun, Prodidagmata ad Hagji Chalifæ librum memorialem ad calcem Abulfedæ Tabulæ Syriæ, Lipsiæ, 1766) ancak projesi ve Petit de la Croix'nın Fransızca çevirisi (*Hist. de Timur Bec*, c. I, preface, s. XLV) yerle bir olmuştur.

13. Belirli tarihçiler ve coğrafyacılar ara sıra tanıtılacaktır. Şu dört başlık, bu genel anlatımda bana yol gösteren yıllıkları gösteriyor. **1.** Annales Eutychii, Patriarchæ Alexandrini, ab Edwardo Pocockio, Oxon. 1656, 2 vols. in 4to. Kayıtsız bir yazarın görkemli bir baskısı, Pocock tarafından arkadaşı Selden'in Presbiteryen önyargılarını tatmin etmek için tercüme edilmiştir. **2.** Historia Saracenica Georgii Elmacini, operâ et studio Thomae Erpini, in 4to, Lugd. Batavorum, 1625. Bir hayli bozulmuş bir el yazmasını tercüme ettiği söyleniyor ve çeviri genellikle üslup ve anlam konusunda yetersiz. **3.** Historia compendiosa Dynastiarum a Gregorio Abulpharagio, interprete Edwardo Pocockio, in 4to, Oxon. 1663. Doğu'nun medeni tarihinden ziyade edebiyatı için faydalanılabilir. **4.** Abulfedæ Annales Moslemici ad Ann. Hegiræ ccccvi. a Jo. Jac. Reiske, in 4to, Lipsiæ, 1754. Kroniklerimizin hem orijinali hem de çevirisi açısından en iyisi, ancak Abulfeda kalitesinin çok çok altında! On dördüncü yüzyılda Hama'da yazdığını biliyoruz. İlk üçü, on, on iki ve on üçüncü yüzyıllarda yaşamış Hıristiyanlardı; ilk ikisi Mısır'ın yerlisiydi; biri Melchite patriği ve bir diğeri Yakubi kâtibidir.

14. De Guignes (*Hist. Des Huns*, c. I, pref. s. XIX, XX), dürüstlük ve bilgelikle, Arap tarihçilerinin iki türünü tasvir etmiştir: kuru analist ve gösterişli ve süslü hatip.

15. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, folio, Paris, 1697. Saygın yazarın karakteri için arkadaşı için bkz. Thévenot (*Voyages du Levant*, b. I, başlık 1). Çalışmaları, her zevki tatmin edebilecek hoş bir derlemelerdir ama asla alfabetik bir düzen göremedim ve ben bu eseri Arap tarihinden ziyade Pers tarihide daha

tüsüne yol gösterecek kalitededir ve belki de Araplar, tek bir tarihçide, sonraki sayfalarda gösterilecek olan kendi maceralarının anlatısını bu kadar açık ve kapsamlı bulamayabileceklerdir.

PERS ÜLKESİ

I. İlk halifenin ilk yılında, Komutan Halid, Tanrı'nın Kılıcı ve kâfirlerin belası olarak Fırat (*Euphrates*) kıyılarına ilerlemiş ve Anbar ve Hira şehirlerini zapt etmişti. Babil kalıntılarının batısında, bir Arap kabilesi çölün kıyısına yerleşmişti; Hira, Hristiyan dinini benimseyen ve Pers tahtının gölgesinde altı yüz yıl boyunca hüküm süren bir krallığın merkeziydi.[16] Mondar'ların sonuncusu Halid tarafından mağlup edilerek öldürülmüş, oğlu Medine'ye esir olarak gönderilmiş, soyluları peygamberin halefi önünde diz çökmüş, halkı ise, Müslümanların sebat ve başarısı karşısında boyun eğmek zorunda kalmış ve halife, fetihlerinin ilk meyveleri olarak yıllık yetmiş bin altın haraç ödenmesini kabul etmiştir. Fatihler ve hatta tarihçileri, gelecekteki büyüklüklerinin bu ilk habercisi durum karşısında şaşkına dönmüşlerdir: "Aynı yıl," diyor Elmacin, "Halid birçok seferde bulundu: kâfirlerin büyük bir kısmı katledildi; muzaffer Müslümanlar sonsuz ve sayısız ganimetler elde etti."[17] Fakat

---

tatmin edici buluyorum. Visdelou ve Galland evraklarının son ilavelerinde, farklı bir düzen, masallar, atasözleri ve Çin antik çağlarının bir karışıklığı göze çarpmaktadır.

16. Mondar hanedanının kronolojisini Pocock (*Specimen Hist. Arabum*, s. 66-74), coğrafi konumlarını ise d'Anville (*l'Euphrate, et le Tigre*, s. 125) açıklıyor. İngiliz bilim insanı Halep müftüsünden daha çok Arapçaya hâkimdir (Ockley, c. II, s. 34), Fransız coğrafyacı dünyanın her döneminde ve her ikliminde eşit derecede kendini evinde hissetmiştir.

17. "Fecit et Chaled plurima in hoc anno prœlia, in quibus vicerunt Muslimi, et infidelium immensâ multitudine occisâ spolia infinita et innumera sunt nacti," (*Hist. Saracenica*, s. 20). Hıristiyan analist, bu ulusal ve basit kâfir

yenilmez Halid çok geçmeden Suriye Savaşı'na komuta etmek üzere gönderilecektir: Pers sınırının işgali daha az cevval veya daha az ihtiyatlı komutanlar tarafından gerçekleştirilmişti; Saracen'ler Fırat'ı geçmeye çalışırken geri püskürtülmüş ve bazı kayıplar yaşamışlardı. Magi'lerin cüretkâr meşguliyetlerini cezalandırmış olsalar da, geri kalan güçleri Babil çölünde beklemek zorunda kalmışlardır.

Cadesia Savaşı (636)

Perslerin öfkesi ve korkuları, bir süreliğine içsel çekişmelerini askıya almalarına sebep olmuştur. Chosroes'in ölümünden bu yana üç veya dört yıl içinde taht sık sık el değiştirdi; bunların altıncısı, kraliçeleri Arzema, Heraclius'un geri çekilmesiyle ve rahiplerin ve soyluların oybirliğiyle tahttan indirilmiştir. Tacı Chosroes'in torunu Yezdegerd'e verilmiş, astronomik olarak önemli bir zamana[18] denk gelen aynı dönem, Sasani hanedanının çöküşüne ve Zerdüştlüğe[19] de şahitlik etmiştir. Prensin gençliği ve deneyimsizliği (sadece on beş yaşındaydı) tehlikeli bir karşılaşmayı kabul etmemesine sebebiyet vermiş,

terimini kullanır, bu karakteristik ifade tarzını genellikle ben de (umarım tepki çekmiyorumdur) benimsiyorum.

18. 120 yıllık bir döngü, 30 günlük bir ayın artık yıl olarak hesaplanmasının sağlanması ile güneş yılının bütünlüğünü yeniden sağlıyor. 1440 yıllık büyük devrimde, bu araya ekleme işlemi, ilk aydan on ikinci aya kadar art arda kaldırılmıştır ancak Hyde ve Fréret, bu değişikliklerin on iki veya sadece sekizinin, 632 yılı 16 Haziran'ı olarak belirlenen Yezdegerd döneminden önce gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine dair derin bir tartışmaya girmiştir. Avrupa'nın meraklı ruhu, en karanlık ve en uzak antik eserleri ne kadar zahmetli bir şekilde nasıl da keşfedilmiştir! (Hyde, *de Religione Persarum*, b. 14-18, s. 181-211. Fréret, *Mém. de l'Académie des Inscriptions*, c. XVI, s. 233-267).

19. Muhammed'in ölümünden dokuz gün sonra (7 Haziran 632) Yezdegerd'in dönemi başlıyor (16 Haziran 632) ve onun tahta çıkışı birinci yılın sonundan sonrasına ertelenemez. Selefleri bu sebeple Halife Ömer'in ordularına direnememiştir; bu tartışılmaz tarihler, Abulpharagius'un dikkatsizce hazırlanmış kronolojisini alaşağı ediyor. Bkz. Ockley, *Hist. of the Saracens*, c. I, s. 130.

kraliyetin genel koşulları gereğince yönetim komutan Rüstem'e (*Rustam*) teslim edilmiştir ve büyük kralın yüz yirmi bin kişilik tebaası ya da müttefiki arasından onun emriyle otuz bin kişilik düzenli askerîbirlik sunulmuştur. On iki ila otuz bin arasında Müslüman güçlerini toparlayıp kamplarını Cadesia[20] ovalarına kurmuşlar ve daha az *insandan* oluşmasına rağmen, kâfirlerden daha fazla *askerî* güce sahip olmuşlardır. Burada sık sık yapmış olduğum gözlemlerime dayanarak Arapların yapısının, Yunanların ve Romalılarınki gibi, sağlam ve kompakt bir piyadeye dayalı olmadığını tekrarlamak zorunda kalacağım; askerî güçleri ağırlıklı olarak süvari ve okçulardan oluşuyordu ve genellikle tekli vuruşmalar ve vurkaç tarafından kesintiye uğrayan ve sıklıkla yenilenen taarruzlardan dolayı, saldırıları birkaç gün sürerek, belirleyici bir saldırı olmadan sonlandırılabiliyordu. Cadesia savaşlarının kendine has özellikleri vardır. Birincisinde, altı bin Suriyeli yoldaşın tam zamanında desteği sayesinde savaş kazanılmıştır ve *imdada* yetişilen gün olarak adlandırılmıştır. *Büyük sarsıntı* gününde ise ordulardan birinin ya da belki de her ikisinin durumunda sorunlar ve yetersizlikler olduğu iddia edilmiştir. Üçüncüsüne, gecenin karmaşasında saldırılara korkunç derecede vahşi hayvanların gürültülerinin eşlik etmesinden dolayı, *havlayan gece* adı verilmiştir. Sonraki günün sabahında, Perslerin kaderi belirlenmiş ve vuku bulan mevsimsel bir kasırga, kâfirleri (*unbelievers*) korkunç bir toz bulutuyla karşı karşıya bırakmıştır. Adını önceki kahramanlıklarıyla duyurmuş Rüstem, ününün aksine, bulunduğu kampa kurulmuş ve içi toplamış oldukları altın ve gümüş ganimetlerle doldurulmuş olan serin ve gölgeli çadırında uzanmışken kılıçların sesleri kulaklarında çınlamıştır. Tehlikenin giderek yak-

20. Cadesia, diyor Nübyeli coğrafyacı (s. 121) "margine solitudinis"te, Bağdat'tan 61 *league* ve Cufa'dan iki durak mesafededir. Otter (*Voyage*, c. I, s. 163) 15 *league* olduğunu tahmin ediyor ve bu yerlerin hurma ve suyla desteklendiğini gözlemliyor.

laştığını belli eden bu sesler üzerine uzandığı yerden doğruldu ancak kaçmayı daha başaramadan, cesur bir Arap mızrağıyla direkt onu nişan alarak vurup öldürdü; aynı cesur savaşçı muharebe alanına geri dönüp, sadece komutanı değil Perslerin en üst rütbelilerini de katletmişti. Saracen'ler bu savaşta kayıplarının yedi bin beş yüz olduğunu itiraf etmiştir ve Cadesia Savaşı, haklı olarak inatçı ve iğrenç lakaplarla tanımlanmıştır.[21] Monarşi bu savaş alanında yıkılmış ve -antik zamanlarda Pers ülkesinin kurtarıcısını temsil eden demircinin deri önlüğü- ele geçirilmişti. Ancak bu kahramanlıkla bağdaştırılan önlüğün sadeliği, o dönemlerde görkemli taşlarla bir şekilde gizlenmiştir.[22] Bu zaferden sonra zengin Irak eyaleti veya Asur toprakları, halifeye teslim edildi. Fetihleri, Perslerin ticaretine ve bu ticaretin merkezi mesabesindeki Basra'nın (*Bassora*)[23] güçlü temelleri üzerine hızlıca kurulabilmiştir. Körfezden seksen mil uzaklıktaki Fırat ve Dicle (*Tigris*), Arap Nehri'nin (Şattülarap) sınırını belirleyip körfeze geniş ve düz bir akıntıyla dökülürler. Bu ünlü nehirlerin birleştikleri yerde, tam olarak batı kıyısında yeni bir yerleşim yeri kurulmuştur: ilk koloni yaklaşık sekiz yüz Müslüman'dan oluşmuş ancak konum olarak bulundukları yerin etkisine bağlı olarak koloni kısa sürede gelişerek, kalabalık bir yerleşim alanına dönüşmüştür. İklim olarak bölge aşırı sıcak olmasına rağmen, havası oldukça temiz ve sağlıklıdır: etraflarındaki çayırlık araziler palmiye ağaçları ve büyükbaş hayvanlarla doludur ve bitişik vadilerden biri daha sonraları

21. "Atrox, contumax, plus semel renovatum." Abulfeda çevirmeninin iyi seçilmiş ifadeleridir (Reiske, s. 69).
22. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 297, 348.
23. Okuyucu, şu yazarlara danışarak Basra konusunda tatmin edici bilgiler edinebilir: *Geograph, Nubiens*. s. 121. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 192. D'Anville, *l'Euphrate et le Tigre*, s. 130, 133, 145. Raynal, *Hist. Philosophique des deux Indes*, c. II, s. 92-100. *Voyages di Pietro della Valle*, c. IV, s. 370-391. De Tavernier, c. I, s. 240-247. De Thévenot, c. II, s. 545-584. D'Otter, c. II, s. 45-78. De Niebuhr, c. II, s. 172-199.

Asya'nın dört cennetimsi mekânından biri ya da bahçesi olarak kabul edilmiştir. İlk halifelerin hâkimiyeti altındaki bu Arap kolonisinin yetki alanı, Pers ülkesinin güney şehirlerine kadar yayılmıştır; bu şehir, muhacirlerin ve şehitlerin mezarları tarafından kutsanmıştır. Avrupa gemileri hâlâ Hindistan ticaretinin elverişli bir durağı ve geçişi olarak Basra Limanı'nı sık sık kullanmaya devam etmektedir.

Cadesia'nın fethinden sonra, nehirler ve kanallar ile kesişen ülke bu muzaffer askerlerin karşısına çetin bir engel olarak çıkmıştır. Romalıların koçbaşlarına direnen Ctesiphon veya Madayn'ın surları Saracen oklarına geçit vermemişti. Ancak gitgeller içindeki Persler, dinlerinin ve imparatorluklarının savaşı son gününde kazanarak topraklarını ellerinde tutacaklarına inanmışlardı; bununla birlikte en stratejik bölgeler korkak hainler tarafından terk edilmişti ve kral, ailesi ile hazinesinin bir kısmını yanına alıp Median tepelerinin eteklerindeki Holwan'a kaçmıştı. Savaştan sonraki üçüncü ayda Ömer'in yardımcısı Said, Dicle'yi herhangi bir direnişle karşılaşmadan geçti, ganimetler topladı ve halkın başıbozuk direnişi, dinî inançlarını yaymaya ant içen Müslümanların kılıçlarına daha keskin bir yön verdi: "Burası Chosroes'in beyaz sarayı; bu, Tanrı'nın elçisinin vaadiydi!" Çölün baldırıçıplak haydutları aniden tahminlerinin veya bilgilerinin ötesinde zenginleşmişti. Sarayın âdeta her bir salonundan, ustalıkla saklanan veya gösterişli bir şekilde sergilenen yeni bir hazine ortaya çıkarılmıştır; altın ve gümüş, çeşitli dolaplar ve değerli mobilyalar, hayal güçlerini dahi aşmayı başaran ganimetler (Abulfeda böyle ifade ediyor) ve başka bir tarihçinin söylemlerine göre, binlerce altın parçasıyla, tarifi mümkün olmayan muhteşem görkemli hazineler bu savaşın sonrasında elde edilmiştir;[24] her ne kadar bazı ilginç durumlar,

24. "Mente vix potest numerove comprehendi quanta spolia nostris cesserint." Abulfeda, s. 69. Yine de Elmacin'in abartılı sayılarının metnin değil, çevirme-

zenginlikleri ve cehaleti belli bir zıtlıkla temsil ediyor olsa da. Hint Okyanusu'nun uzak adalarından, Doğu'nun saraylarını aydınlatmak için bir balmumu karışımı ile kullanılan büyük bir kâfur ağacının[25] getirilmesi sağlanmıştır. Bu kokulu balmumu karışımına yabancı olan Saracen'ler, kâfur ağacının özünü ekmeklerinin hamuruna karıştırmış ve vermiş olduğu tadın acılığı karşısında afallamışlardı. Bu dönemde sarayın dairelerinden biri, yaklaşık altmış *cubit*'lik görkemli bir ipek halıyla kaplanarak dekore edilmiştir; yere serilen halının bir cennet ya da muazzam bir bahçeyi tasvir ettiği söylenmiştir, çiçekler, meyveler ve çalılarla, altın nakış figürleriyle ve değerli taşların renkleri ile dokunmuştur ve geniş kare halı alacalı ve yemyeşil bir hatla çevrelenmiştir. Halifenin, doğanın ve el emeğinin görkemli işçiliğinden memnun olacağı ümidiyle, Arap komutan askerlerini taleplerinden vazgeçmeye ikna etmiştir. Sanatın değeri ve kraliyetin ihtişamından bağımsız olarak, Ömer'in katı adaletiyle dağıttığı ödül Medineliler arasında paylaşılmıştır, resimler yok edilmiş ancak gerçek değeri fazlasıyla yüksek olan malzemeler, sadece Ali'nin payına düşen kısmı yirmi bin *dram* idi, satılmıştır. Chosroes'in taç, zırh, kemer ve bileziklerini taşıyan bir katır, takipçi birlikler tarafından ele geçirilmiş ve bu muhteşem ganimetler müminlerin komutanına sunulmuştu; Büyük Kral'ın ganimetlerinin peşinde olan sahabenin önde gelenleri beyaz sakalı, kıllı kolları ve savaş yaralarıyla dolu bir bedenle karşılaştıklarında, küçümseyerek güldüler.[26] Yağmanın

---

nin hatası olabileceğinden şüpheleniyorum. Örneğin Yunanların en iyi çevirmenlerinin çok zayıf aritmetikçiler olduğunu düşünüyorum.

25. Kâfur ağacı (*camphire-tree*) Çin ve Japonya'da yetişir ama yüzlerce ağırlığa sahip bu ortalama bitkiler, bir libre daha ağır Borneo ve Sumatra'nın daha değerli sakızıyla değiştirilir (Raynal, *Hist. Philosoph.*, c. I, s. 362-365. *Dictionnaire d'Hist. Naturelle* par Bomare Miller's Gardener's Dictionary). Bunlar, Arapların kâfurları ithal ettikleri ilk adalar olabilir (*Geograph. Nub.*, s. 34, 35. d'Herbelot, s. 232).

26. Bkz. Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. I, s. 376, 377. Kehanete inanmadan gerçeği kabul edebilirim.

ardından ahalinin boşaltmaya başladığı Ctesiphon âdeta çürümeye terk edildi.

Kufe'nin Kuruluşu

Saracen'ler bulundukları toprakların havasını ve konumunu beğenmediklerinden, Ömer'e, yönettikleri topraklarını Fırat'ın batı tarafındaki topraklara taşımasını önermiştir. Her çağda, Asur şehirlerinin kuruluşu ve yıkımı kolay ve hızlı olmuştur: ülke taş ve ağaç bakımından zengin değildir[27] ve en sağlam yapılar güneşte pişmiş ve doğal bitümün bir tür çimento ile birleştirilmesiyle yapılan tuğlalardan oluşmaktadır. *Kufe* (*Cufa*) adı[28] sazlıkların ve toprağın biçimini tanımlar ancak yeni kentin önemi, bir gazi (*veteran*) kolonisinin sayısı, zenginliği ve ruhu ile artmıştır ve onların başıbozuklukları, yüz bin kılıcın isyan etmesini kışkırtmaktan endişe duyan en akıllı halifeler tarafından hoşgörülmüştür. "Kufe halkı," demiştir, yardımlarını talep eden Ali, "her zaman cesaretinizle dikkat çekiyordunuz. Pers kralını alaşağı ettiniz ve toparlama fırsatını bulamadan güçlerini dağıttınız." Bu güçlü fetih Celula (*Jalula*) ve Nehavend savaşları ile başarılmıştır. İlk savaşın kaybından sonra Yezdegerd, Holwan'dan kaçmış, utanç ve umutsuzluğunu Farsistan Dağlarında gizlenerek, Cyrus'un dingin ve cesur yoldaşlarıyla birlikte yaşamıştır. Ulusun cesareti hükümdarın cesaretinden daha yüksek çıkmıştır: Ecbatana veya Hamadan'ın güneyindeki tepeler arasında yüz elli bin Pers, dinleri ve ülkeleri için üçüncü ve son bir güçlü duruş sergilemiş ve Nehavend'in kararlı savaşı Araplar tarafından zaferlerin zaferi

27. Asur'un en önemli kalıntıları Babil'deki Belus kulesi ve Ctesiphon'daki Chosroes salonudur; avare ve meraklı gezgin Pietro della Valle (c. I, s. 713-718, 731-735) tarafından ziyaret edilmişlerdir.
28. Bkz. d'Herbelot'un *Bibliothèque*'inde *Coufah* makalesi (s. 277, 278) ve Ockley Tarihinin ikinci cildi, özellikle s. 40 ve 153.

olarak adlandırılmıştır. Şayet Perslerin kaçan komutanlarının bal yüklü katır ve deve kervanlarının durdurulduğu ve yenilgiye uğratıldığı doğruysa, olay her ne kadar önemsiz ve bireysel görünse de bir Doğu ordusunun kendisini engelleyen şaşaasını göstermektedir.[29]

Pers Ülkesinin Fethi (637-651)

Pers coğrafyası Yunanlar ve Latinler tarafından gizemli olarak tanımlanmıştır ama şehirlerinin en meşhurları Arapların işgalinden çok daha eski zamanlardan beri biliniyordu. Hamadan ve İsfahan'ın, Kazvin (*Caswin*), Tebriz (*Tauris*) ve Rey'in (*Rei*) düşmesiyle, yavaş yavaş Hazar Denizi kıyılarına yaklaşmışlardır. Mekke'nin hatipleri, çoktan kuzey yıldızını kaybetmiş ve yaşanabilir dünyanın sınırlarını aşmış olduklarından sadık tebaalarının başarısını ve cesaretini alkışlamışlardır.[30] Yine Batı'ya ve Roma İmparatorluğu'na dönerek Dicle kıyısında yaşayan halkları Musul köprüsü üzerinden püskürtmüşler ve Ermenistan ve Mezopotamya'nın tutsak illerindeki Suriye ordusundaki muzaffer kardeşlerini kucaklamışlardır. Medain (*Madayn*) sarayından Doğu topraklarına doğru ilerlemeleri daha az hızlı veya kapsamlı olmamıştır. Dicle ve körfez boyunca ilerlemişler; dağların geçişlerinden İshtar (*Estachar*)

29. Bkz. D'Herbelot'ta *Nehavend* makalesi, s. 667, 668 ve Otter, *Voyages en Turquie et en Perse*, c. I, s. 191

30. Atinalı hatip öyle bir cehalet ve şaşkınlık içinde ki Hazar kıyılarının ötesine hiç ilerlemeyen İskender'in, arktik fetihlerinden bahseder.
"Ἀλέξανδρος ἔξω τῆς ἄρκτου καὶ
τῆς οἰκουμένης, ὀλίγου δεῖν πάσης
μεθειστήκει." *Æschines contra Ctesiphontem*, c. III, s. 554, (ed.) Græc. Orator. Reiske. Bu unutulmaz iddia Olympia, Atina'da, CXII, 3 (MÖ 330), sonbaharda (Taylor, praefat., s. 370 vd.), Arbela savaşından yaklaşık bir yıl sonra dile getirildi; Darius'un peşinde olan İskender, Hyrcania ve Bactriana'ya doğru yürüyordu.

veya *Persepolis* vadisine nüfuz etmişler ve Magi imparatorluğunun son mabedini ele geçirmişlerdir. Chosroes'in torunu, Pers ülkesinin geçmiş ve şimdiki servetinin hazin bir sembolü olan sütunlar ve parçalara ayrılmış heykellerin arasında kalınca şaşkına dönmüştü.[31] Aceleyle Kirman çölüne kaçmış, savaşçı Segestanların yardımını kabul etmiş ve Türk ve Çin kuvvetlerinin koruması altında mütevazı bir sığınak aramıştır. Ancak muzaffer bir ordu yorgunluğa karşı duyarsızdır. Araplar kuvvetli bir düşman peşinde koşarkan güçlerini bölmüşler ve Halife Osman, Horasan ülkesine, eskiden Bactrian Krallığı denilen bu büyük ve kalabalık ülkeye girmesi için ilk komutana emir vermiştir. Durum kabul edilmiş, ödül hak edilmiş, Herat, Merou ve Belh (*Balch*) surlarına Muhammed'in kuralları yazılmış ve başarılı lider, coşkulu süvarisini Oxus'un (Ceyhun; Amuderya) köpüren sularına ulaşana kadar ne durdurmuş ne de dinlendirmiştir. Bu bir nevi anarşi sürecinde, şehirlerin ve kalelerin bağımsız valileri ayrı ayrı kapitülasyonlar elde etmişlerdir: şartlar, galiplerin saygısı, sağduyusu veya merhameti nispetinde kabul edilmiş veya uygulanmış ve basit bir inanç beyanı bir erkek kardeş veya bir köle olarak muamele görmenin şartlarını sağlamıştır. Kahramanca bir savunmadan sonra Ahvaz ve Susa'nın prensi veya satrabı olan Harmozan, halkını ve devletini halifenin insafına teslim etmek zorunda kalmıştır; görüşmeleri Arap âdetleri üzerinden yürütmüşlerdir. Ömer'in huzurunda ve emriyle, eşcinsel barbar altın işlemeli ipekli cübbesi ve yakut ve zümrütlerle süslenmiş tacını çıkarmak zorunda kalmıştı. "Şimdi anladınız mı?" diye sordu fatih, çıplak esirine, "şimdi Tanrı'nın yargısını, sadakatsizliğe ve itaate verdiği farklı karşılıkları anlıyor musunuz?" "Eyvah!" dedi Harmozan, "On-

31. Abulpharagius'un *Dynasties*'ine bu ilginç ayrıntı için çok şey borçluyuz, s. 116. Ancak Estachar ve Persepolis'in aynı yer olduğunu kanıtlamaya (d'Herbelot, s. 327) ve Sör John Chardin'in veya Corneillo le Bruyn'un çizimlerini ve tasvirlerini kopyalamaya gerek yoktur.

ları çok derinden hissediyorum. Ortak cehalet günlerimizde, kendi bedenimizi silah olarak kullanarak savaştık ve ulusum üstünlük sağladı. O zaman Tanrı tarafsızdı ancak sizin tarafınıza geçtiğinde, krallığımızı ve dinimizi yıktınız." Bu acı dolu diyalog karşısında ezilen Pers dayanılmaz susuzluktan şikâyet etmiş, ancak bir bardak su içerken dahi öldürülebileceğini bir anda fark ederek endişelenmiştir. "Cesaretli olun," demiştir halife; "Bu suyu içene kadar hayatınız güvende." Kurnaz satrap güvenceyi kabul etmiş ve bir dikişte suyu içmiştir. Ömer düzenbazlığının intikamını almak istemiştir, ancak arkadaşları bunu yapmaması için ona yemin ettirmiştir ve Harmozan'ın dine hemen girmesi ona sadece bir af sağlamakla kalmamış, iki bin altın aylık almaya da hak kazanmıştır. Pers ülkesinin yönetimi, insanların, sığırların ve meyvelerin güncel durumları tetkik edilerek yeniden düzenlenmiştir[32] ve halifelerin ihtimamını kanıtlayan bu üstün yönetim şekli, her yaştaki filozofa örnek niteliğindedir.[33]

Son Kralın Ölümü (651)

Yezdegerd'in kaçışı onu Oxus'un ötesine ve Jaxartes'e (Seyhun), Hindistan dağlarından Hazar Denizi'ne inen eski ve modern zamanların ünlü iki nehrinin[34] bulunduğu bölgeye

32. Pers ülkesinin fethinden sonra Theophanes şunları ilave ediyor;
αὐτῷ δὲ τῷ χρόνῳ ἐκέλευσεν
Οὔμαρος ἀναγραφῆναι πᾶσαν τὴν ὑπ'
αὐτὸν οἰκουμένην, ἔγενετο δὲ ἡ ἀναγραφὴ
καὶ ἀνθρώπων καὶ κτηνῶν καὶ φυτῶν,"(*Chronograph*, s. 283).

33. Yetersiz ilişkilerimizin ortasında, d'Herbelot'un, Gheber'ler veya Magi'lerin yerel tarihçilerinden birçok alıntı ile zenginleştirilmiş Tabari'nin Farsça çevirisini bulamaması ve kullanamamasına çok üzüldü (*Bibliothèque Orientale*, s. 1014).

34. İki ırmak, Sihon (Jaxartes; Seyhun) ve Gihon (Oxus; Ceyhun), hakkındaki en özgün bilgiler Şerif el Edrisi'de (*Geograph. Nubiens.* s. 138), Abulfeda'da (*Descript. Chorasan.*, [içinde] Hudson, c. III, s. 23), sınırlarında hüküm süren

kadar götürmüştür. Jaxartes'te bereketli bir eyalet olan Fargana[35] yöneticisi Takhan tarafından misafirperver bir şekilde karşılandı; Semerkand (Samarcand) kralı, Türk kabileleri Soğdlar (Sogdiana) ve İskitlerle birlikte, devrik hükümdarın ağıtları ve vaatleri üzerine hareket geçmiş ve bir elçi gönderip Çin imparatorunun[36] daha sağlam ve güçlü dostluğunu istemiştir. Tang hanedanının ilk imparatoru olan erdemli Taitsong,[37] Roma'nın Antonines'leriyle karşılaştırılabilir: halkı imparatoru sayesinde kazandığı refah ve rahatlıktan dolayı huzur içindeydi ve egemenliği Tatar (Tartary) barbarlarının kırk dört göçebe kabilesi tarafından kabul edilmiştir. Kaşgar (Cashgar) ve Khoten'in son garnizonları, Jaxartes ve Oxus dolaylarındaki komşularıyla ilişkilerini sürdürmüş, yeni bir Pers kolonisi Çin'e Magi astronomisini tanıtmış ve Taitsong, Arapların hızlı ilerlemesi ve tehlikeli çevresi sebebiyle telaşlanmıştır. Çin'in etkisi ve belki de sağladığı destekleri, Yezdegerd'in umutlarını ve ateşe tapanların gayretini artırmış ve babalarının mirasını geri almak için bir Türk ordusuyla geri dönmüştür. Şanslı Müslümanlar, daha kılıçlarını bile çekmeye gerek görmeden, onun yıkımına ve ölümüne seyirci olmuştur. Chosroes'in torunu kendi hizmetkârının ihanetine uğramış, Merou'nun sefalet yaşayan halkı tarafından hakaretlere uğramış ve barbar müttefikleri tarafından yenilgiye uğratılarak topraklarından sürülmüştür. Bir nehrin kıyısına ulaşmış ve bir değirmencinin teknesiyle karşı kıyıya

---

Abulghazi Khan (*Hist. Généalogique des Tatars*, s. 32, 57, 766) ve Fransa kraliyet kütüphanesinde bir el yazması bulunan Türk coğrafyacısında (*Examen Critique des Historiens d'Alexandre*, s. 194-360) bulunmaktadır.

35. Fargana bölgesi Abulfeda tarafından tanımlanmıştır, s. 76, 77.

36. "Eo redegit angustiarum eundem regem exsulem, ut Turcici regis, et Sogdiani, et Sinensis, auxilia missis literis imploraret," (Abulfed., *Annal.*, s. 74). Pers ve Çin tarihi arasındaki bağlantı Fréret (*Mém. de l'Académie*, c. XVI, s. 245-255) ve de Guignes (*Hist. des Huns*, c. I, s. 54-59) ve *Geography of the Borders* (c. II, s. 1-43) tarafından gösterilmiştir.

37. *Hist. Sinica*, s. 41-46; Thévenot'un *Relations Curieuses*'inin üçüncü bölümü.

geçebilmek için yüzüklerini ve bileziklerini teklif etmiştir. Kralın sıkıntısından habersiz veya duyarsız olan değirmenci, dört *dram* gümüşün değirmeninin günlük kârı olduğunu ve bu kaybı karşılanmadığı sürece bu işi yerine getirmeyeceğini söylemiştir. Bu tereddüt ve gecikme anında, mutsuz saltanatının on dokuzuncu yılında, Sasani krallarının sonuncusu Türk süvarileri tarafından kıskıvrak yakalanmış ve katledilmiştir.[38] Çinli imparatoruna mütevazı taleplerle giden, oğlu Firuz, ana karargâhın komutanlığını kabul etmiş ve Magi inancı uzun zaman boyunca *Bucharia* (Buhara?) eyaletindeki sadık sürgün kolonisi tarafından korunmuştur. Torunu muhteşem ismi miras almış ama zayıf ve başarısız bir girişimden sonra Çin'e geri dönmüş ve günlerini Sigan sarayında geçirmiştir. Sasanilerin erkek soyu tükenmişti ancak esir düşen Pers kızları, fatihlere kölelik veya cariyelik etmek üzere teslim edilmiş, halifelerin ve imamların soyu, kraliyet kızlarının kanıyla karışarak devam ettirilmiştir.[39]

Maveraünnehir'in Fethi (710)

Pers krallığının çöküşünden sonra Oxus Nehri, Saracen'ler ve Türklerin topraklarını bölmüştü. Bu dar sınır yakınında bulunan topraklar Arapların gayreti ile dolup taşmıştı; Horasan (Chorasan) valileri peşpeşe baskınlarla sınırlarını genişletmiş ve zaferlerinden biri, *Bochara*[40] (Buhara?) tepelerinin ötesinde-

38. Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 37), Abulpharagius (*Dynast.*, s. 116), Abulfeda (*Annal.*, s. 74, 79) ve d'Herbelot'un (s. 485) farklı rivayetlerini uyumlu hale getirmeye çalıştım. Yezdegerd'in sonu sadece talihsiz değil, aynı zamanda belirsizdi.

39. Yezdegerd'in iki kızı Ali'nin oğlu Hasan ve Ebubekir'in oğlu Muhammed ile evlendi; bunlardan ilki çok sayıda çocuğun babası oldu. Phirouz'un kızı, Halife Velid'in karısı oldu ve oğulları Yezid, gerçek ya da uydurma soyunu Pers'ten Chosroes, Roma'dan Cæsar ve Türklerin veya Avarların kağanlarından aldı (D'Herbelot, *Bibliot. Orientale*, s. 96, 487).

40. 2000 altın değerine sahipti ve daha sonra Hüseyin'i öldüren Ziyad'ın oğlu

ki birliklerin kaçarken arkalarında bıraktığı bir Türk kraliçesinin ele geçirilmesiyle taçlandırılmıştır. Ancak Maveraünnehir'in[41] (*Transoxiana*) ve İspanya'nın nihai fethi, atıl bekleyen Velid'in (Walid) görkemli komutanlığını bekleyecektir. Deve binicisi Catibah'ın adı, başarılı ve değerli komutanlarından birine verilerek halka ilan edilmiştir. Komutanlarından biri İndus kıyısında ilk Muhammedî bayrağı dikerken, Oxus, Jaxartes ve Hazar Denizi arasındaki geniş bölgeler, Catibah'ın orduları vasıtasıyla peygambere ve halifeye itaat etmiştir.[42] Kâfirler iki milyon altın haraç vermeye zorlanmış, putları yakılmış veya kırılmış, Müslümanların lideri yeni *Carizme* (Harezm?) Camisi'nde vaaz vermiş; birkaç savaşın ardından Türk göçebeler çöle geri püskürtülmüş, Çin imparatorları muzaffer Araplarla barış için görüşmeler yapmıştır. Bölgenin refahını sağlayan üretim faaliyetleri, büyük ölçüde antik Soğdlara atfedilebilirdi ancak toprak ve iklimin avantajları Makedon krallarının hükümdarlığından beri biliniyordu ve geliştirilmiştir. Saracen'lerin işgalinden önce *Carizme*, *Bochara* ve Semerkand bölgeleri kuzeydeki şifacı keşişlerin (*shepherds*) yönetimi altında zengin ve kalabalık bir yaşam sürüyordu. Bu şehirler çift duvarla çevrilidir ve çok daha geniş çevrenin dış tahkimatı, bitişik bölgenin tarlalarını ve bahçelerini kapsamıştır. Hindistan ve Avrupa'nın

---

Ubeydullah'a ödül olarak verildi (Ockley, *History of the Saracens*, c. II, s. 142, 143). Kardeşi Salem'e Oxus'u geçen ilk Arap kadın olan (680) karısı eşlik etmiştir: bu kadın, Soğd prensesinin tacını ve mücevherlerini ödünç almış ya da daha doğrusu çalmıştır (s. 231, 232).

41. Abulfeda coğrafyasının bir kısmı Greaves (*Descriptio Chorasmiæ et Mawaralnahræ*, id est, regionum, Oxum, s. 80) tarafından çevrilmiştir ve Hudson'ın küçük coğrafyacılar koleksiyonunda (c. III) yer almıştır. *Transoxiana*'nın adı, ses açısından daha yumuşak ve anlam açısından uygun bir şekilde Petit de la Croix (*Hist. de Gengiscan*, vd.) tarafından ve bazı modern Doğulular tarafından kullanılmaktadır ancak bunu antik çağ yazarlarına atfederken yanılıyorlar.

42. Catibah'ın fetihleri, Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 84), D'Herbelot (*Bibliot. Orient.*, "Catbah, Samarcand, Valid") ve de Guignes (*Hist. Des Huns*, c. I, s 58, 59) tarafından kısaca anlatılmıştır.

talepleri, Soğdlu tüccarların gayretiyle karşılanmış ve ketenlerin kâğıda dönüştürülmesinin paha biçilemez becerisi, Batı'ya, Semerkand'dan yayılmıştır.[43]

SURİYE

II. Ebubekir, inanç ve hükümet birliğini yeniden inşa etmek girişiminde bulunmadığı gibi, Arap kabilelerine dolaylı yollardan birer mektup da göndermiştir. "En merhametli Tanrı adına, gerçek inananların geri kalanına. Sağlık ve mutluluk, Tanrı'nın rahmet ve lütfu üzerinize olsun. Yüce Tanrı'yı övüyorum ve peygamberi Muhammed için dua ediyorum. Bu yazılanlar size gerçek inananları kâfirlerin elinden kurtarmak için Suriye'ye[44] göndermek niyetinde olduğumuzu bildirmek içindir. Ve şunu söyleyebilirim ki din için mücadele, Tanrı'ya itaat etmekle aynı anlama gelir." Göndermiş olduğu habercileri her eyalette yaptıkları bu duyuruyla takva dolu bir savaşın

43. *Bibliotheca Arabico-Hispana*'ya (c. I, s. 208 vd.) Semerkand'ın ilgi çekici bir tasviri eklenmiştir. Kütüphaneci Casiri (c. II, 9), güvenilir ifadelerine göre, bu kâğıt ilk olarak Çin'den Semerkand'a, hicri 30'da satıldığı ve hicri 88'de Mekke'de icat edildiği veya daha doğrusu insanlara tanıtılmıştı. Escurial kütüphanesi hicri dördüncü veya beşinci yüzyılları kadar eski yazıtları içermektedir.

44. Suriye fethinin ayrı bir tarihçesi, 748 yılında doğan ve 822 yılında ölen Bağdat Kadısı Al Wakidi tarafından yazılmıştır; aynı zamanda Mısır'ın, Diarbekir'in fethini de kaleme almıştır. Arapların son zamanlardaki yetersiz kroniklerinin ötesinde işler yapan Al Wakidi antik döneme hâkimiyeti ve geniş kelime dağarcığı gibi çifte değere sahiptir. Aktardığı hikâyeler ve gelenekler, insanların ve dönemin net bir resmini ortaya koymaktadır. Ancak onun anlatımı genellikle kusurlu, önemsiz ve olasılıksızdır. Ancak onunkinden daha iyi bir eser bulununcaya kadar, onun bilgili ve manevi tercümanı (Ockley, *History of the Saracens*, c. I, s. 21-342) Reiske'nin (*Prodidagmata ad Magji Chalifæ Tabulas*, s. 236) eleştirel yorumu haksızlık olarak görülmelidir. Ockley'in emeklerinin bir hapishanede tamamladığını zannettiğim için pişmanım (sonundaki yazarlar listesi ile birlikte 2 önsözüne -1. 1708, 2. 1718- bakınız).

ateşini yakarak geri dönmüş, Medine karargâhı, Saracen'lerin cesur birlikleriyle dolup taşmış, mevsimin sıcaklığından ve erzakın azlığından şikâyet etmelerine ve halifenin yavaş kaldığına dair etrafta konuşulmasına rağmen harekete geçmek için can atan savaşçılardan oluşmuştur. Ordunun tamamı toparlanır toparlanmaz Ebubekir tepeye çıkmış, adamları, atları ve silahları süzmüş ve savaşta galip gelmek için hararetli bir dua etmiştir. Şahsen ve yaya olarak, ilk gün ordunun yürüyüşüne eşlik etmiş, komutanlar arasında çıkan tartışmaları yatıştırmak için, dinine hizmet edenlerin ve dinin hizmetinde yürüyenlerin eşit derecede kıymetli olduklarını belirterek huzursuzlukları ortadan kaldırmıştır. Suriye ordusunun komutanlarına verdiği talimatlar,[45] dünyevi hayatın ganimetlerini hor görmeyi vazeden savaşçı fanatizmden ilham almıştı. Peygamberin halefi, "Daima Tanrı'nın huzurunda, şehadetin eşiğinde, ilahî yargının güvencesinde olduğunuzu ve cennet vaadini hatırlayın, haksızlık ve zulümden kaçının; kardeşlerinize danışın, birliklerinizin sevgisini ve güvenini korumak için çalışın. Rabb'in yolunda savaşırken, geri çekilmeden savaşlarınızı layıkıyla kazanın ama zaferinizin kadınların veya çocukların kanıyla lekelenmesine izin vermeyin. Palmiye ağaçlarını yok etmeyin veya mısır tarlalarını yakmayın. Hiçbir meyve ağacını kesmeyin, sığırlara -sadece yemek için öldürdükleriniz haricinde- herhangi bir zarar vermeyin. Herhangi bir antlaşma veya uzlaşma yaptığınızda verdiğiniz sözlerin arkasında durun ve sözünüz kadar iyi olun. Siz ilerledikçe, manastırlarda inzivaya çekilerek yaşayan bazı dindar insanlar bulacaksınız, onlar Tanrı'ya bu şekilde hizmet etmeyi seçmişlerdir. Onları yalnız bırakın, ne öldürün ne de manastırlarını yok edin.[46] Ayrıca tepesi tıraşlı başlarına taçla-

45. Suriye savaşı ile ilgili talimatları vs. Al Wakidi ve Ockley (c. I, s. 22-27 vd.) anlatıyor. Devamında durumsal anlatımlarını daraltmak ve alıntı yapmak gereksizdir. Başkalarına karşı olan yükümlülüklerim fark edilebilecektir.
46. Bu ilkeye rağmen, Pauw (*Recherches sur les Egyptiens*, c. II, s. 192, [ed.]

rını takmış olan şeytan sinagoguna ait başka bir tür insanlarla karşılaşacaksınız;[47] kafataslarını parçaladığınızdan emin olun ve dinlerini değiştirene veya haraç ödeyene kadar onları serbest bırakmayın," demiştir. Araplar arasında geçmişte yaşanmış eski kavgaların öfkeyle ortaya tekrar serilmesi ciddi şekilde yasaklanmıştır. Karargâhtaki hareketliliğe rağmen dinî vecibeler ihmal edilmemiş, talimler esnasında aralıklarla dua edilmeye, namaz kılmaya ve Kur'an okumaya devam edilmişti. Günah olarak görülen şarabın fazla kullanılması, hatta ufak miktarda kullanımı dahi falaka ile cezalandırılmış ve ilkel âdetlerinden bazılarına devam eden birçok gizli günahkâr bu hatalarını itiraf etmiş ve tövbe etmiştir. Bir anlık tereddütten sonra, Suriye ordusunun komutanlığına, gayreti ve özverisiyle, sakin tabiatı ve hayırseverliğiyle öne çıkan, Mekke muhacirlerinden ve Muhammed'in yoldaşlarından biri olan Ebu Übeyde (Obeidah) getirilmiştir. Fakat savaştaki tüm acil anlarda askerler Halid'in (Caled) dehasını aramışlardır; halife kimi seçmiş olursa olsun, *Tanrı'nın Kılıcı* aslında hep Saracen'lerin önde gelen liderlerinden olmuştur. Yeni komutanın seçimine isteksizce de olsa itaat etmiş, kıskançlığa kapılmadan ona danışmıştı. İnsanın ya da daha doğrusu zamanın ruhu böyleydi ve Caled bir çocuğun ya da hasmının elinde de olsa iman sancağı altında hizmet etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Zafer, zenginlik ve hâkimiyet muzaffer Müslümanlara vadedilmişti ama o, bu hayatın mallarına düşkün *olanların* tek ödülünün de bu dünyada olacağını dikkatle ifade etmiştir.

Lausanne) Bedevileri Hıristiyan keşişlerin yenilmez düşmanları olarak anlatıyor. Kendi açımdan, Arap soyguncular ve Alman filozofun önyargılarından şüphelenmeye daha meyilliyim.

47. Yedinci yüzyılda bile, keşişler genellikle sıradan kişilerdi: Saçları uzun süre bakımsız ve dağınıktı ve papaz olduklarında saçlarını kestiriyorlardı. Tıraş şekilleri (*tonsure*) kutsal ve gizemli idi; dikenli bir taçtı ama aynı şekilde bir kraliyet tacıydı ve her rahip bir kraldı (Thomassin, *Discipline de l'Eglise*, c. I, s. 721-758, özellikle s. 737, 738).

Busra Kuşatması

Suriye'nin on beş eyaletinden biri olan Ürdün'ün doğusundaki bayındır topraklar, *Arabistan*[48] olarak Romalılar tarafından isimlendirilmişti ve Saracen'lerin ilk birlikleri ulusal bir hak iddia ederek bu topraklara yerleşmişlerdi. Bölge ticaret sayesinde zenginleşmiş, sınırları ihtiyatlı imparatorlar tarafından bir dizi kaleyle tahkim edilmiş ve kalabalık Gerasa, Philadelphia ve Busra (Bosra)[49] şehirleri, en azından, surlarının sağlam yapısı ile güvence altına alınmıştır. Bu şehirlerin sonuncusu Medine'den on sekiz durak (*station*) uzaklıktadır; yol, eyaletin ve çölün bu bereketli pazarını her yıl ziyaret eden Hicaz ve Irak kervanlarına aşinaydı: Arapların iflah olmaz kıskançlığı, bölge halkının sürekli silahlı dolaşmasına yol açmış ve on iki bin atlı Süryani dilinde güçlü savunma kulesi anlamına gelen Busra'nın kapılarına dayanmıştır. Sınırların dışındaki kasabalara ve gözcü birliklere karşı aldıkları ilk başarılarla cesaretlenen Müslümanlar, Busra Kalesi'ne saldırıp ele geçirmek için dört bin kişiden oluşan bir müfreze hazırlamıştır. Ancak bunlar Suriyeliler tarafından bastırılmıştır. Bin beş yüz atlıyla yardıma gelen Halid sayesinde kurtulmuşlardır. Halid, komutanlarının bu başarısız teşebbüsünü kınamış, tekrar saldırıya geçmiş ve Tanrı'nın birliğini ve peygamberinin vaatlerini tebliği boşa çıkan arkadaşını, saygıdeğer Serjabil'i kurtarmıştır. Kısa bir süre dinlendikten sonra Müslümanlar, su olmadığından kumla

48. "Huic Arabia est conserta, ex alio latere Nabathæis contigua; opima varietate commerciorum, castrisque oppleta validis et castellis, quæ ad repellendos gentium vicinarum excursus, solicitudo pervigil veterum per opportunos saltos erexit et cautos." Ammian. Marcellin., XIV, 8. Reland, *Palestin.*, c. I, s. 85, 86.
49. Ammianus, Gerasa ve Philadelphia ile Busra'nın "firmitate cautissimas" tahkimatlarını övüyor. Şam'dan dört günlük bir uzaklıkta olan, Hawran metropolü (Auranitis) olan bu şehri tasvir eden Abulfeda (Tabul. Syriæ, s. 99) zamanında da aynı övgüyü hak etmişlerdi. İbranice etimolojisini Reland'dan (c. II, s. 666) öğrendim.

abdestlerini almış,[50] atlarının sırtlarına binmeden önce Halid önderliğinde sabah namazını kılmış ve taarruza hazırlanmıştır. Onların gücünden çekinen Busra halkı kapılarını açmış, güçlerini ovaya çekmiş ve dinleri uğruna ölmek için yemin etmiştir. Ancak bu barış dininin "Savaş, savaş! Cennet, cennet!" çığlıklarının Saracen'lerin saflarında tekrarlanmasıyla kasabada oluşan kargaşanın ardından çalan çanlar,[51] rahiplerin ve keşişlerin de paniğe kapılmasına sebep olmuş, Hristiyanların dehşetini ve düzensizliğini artırmıştır. İki yüz otuz adam kaybeden Araplar toprakların hâkimi oldular; insan ya da ilahî yardım bekleyen Busra halkı surlarını kutsal haçlar ve kutsanmış sancaklarla doldurmuştu. Vali Romanus erkenden teslim olmayı önermişti, bu yüzden halk tarafından hor görülmüştü ve makamından indirilmişti; içi kin ve öç alma duygularıyla dolmuştu. Geceleyin düşmanla buluşmuş, şehir surlarının hemen yanı başındaki evinde bir yer altı geçidi olduğunu söylemişti; halifenin oğlu, yüz gönüllü ile bu yeni müttefikin verdiği bilgilere güvenerek başarılı ve cesur yoldaşlarıyla şehre kolay bir giriş yapmıştır. Halid, esaret ve haraç koşullarını ortaya koyduktan sonra, dininden dönenler ya da hainler halkın meclisine dinlerini değiştirmiş olarak geri dönmüşlerdir: "Ben hem bu dünyada hem de öte dünyada toplumumdan vazgeçiyorum," demiştir Romanus, "Çarmıha gerileni ve ona ibadet edilmesini inkâr ediyorum. İlahım olarak Tanrı'yı, dinim olarak İslam'ı, tapınağım olarak Mekke'yi, kardeşlerim olarak Müslümanları

50. Çöldekilerin ve ordunun lideri, bu su için her türlü bedeli vermeye hazır olmalıdır (Kur'an, b. III, s. 66; b. 5, s. 83) ancak Arap ve Farsça *casuist*'ler onun verdiği izni suistimal ettiler (Reland, *de Relig. Mohammed.*, L, I, s. 82, 83. Chardin, *Voyages en Perse*, c. IV).

51. *Çanlar çalıyor!* Ockley, c. I, s. 38. Yine de bu ifadenin Al Wakidi'nin metni ile ya da zaman içinde doğrulanıp doğrulanamayacağından emin değilim. Ad Græcos, diyor bilge Ducange (*Glossar. med. et infim. Græcitat.*, c. I, s. 774), "campanarum usus serius transit et etiamnum rarissimus est." Bizans yazarlarında bulabileceği en eski örnek 1040 yılına aittir ancak Venedikliler, dokuzuncu yüzyılda Constantinople'a çanları getirdiklerini iddia ediyorlar.

ve peygamberim olarak Muhammed'i seçiyorum; bizi doğru yola götürmek ve Tanrı'ya ortak koşanlara rağmen gerçek dini yüceltmek için gönderilmiştir."

Şam Kuşatması (633)

Şam'dan[52] dört günlük bir yolculuk kadar uzakta olan Busra'nın fethi, Arapları Suriye'nin[53] eski başkentini kuşatmaya teşvik etmiştir. Surlardan biraz uzakta, o lezzetli bölgenin koruları[54] ve pınarları arasında konaklamış ve yakın zamanda beş bin Yunan askeriyle takviye edilen şehrin vatandaşlarına, Muhammedî inancı gereği, haraç verme ya da savaşma seçenekleri sunulmuştur. Askerî yeterlilik bakımından düşüşte olsalar da doğuşlarından itibaren yapılarında barındırdıkları savaşçılıklarına güvenerek, bizzat komutanları[55] tarafından cesaretle mey-

52. Şam, Şerif El Edrisi (*Geograph. Nub.*, s. 116, 117) ve onu çeviren Sionita (Ek Bölümler, c. 4); Abulfeda (*Tabula Syriæ*, s. 100), Schultens (*Index Geograph.* ad *Vit. Saladin.*); d'Herbelot (*Bibliot. Orient.*, s. 291), Thévenot (*Voyage du Levant*, kısım I, s. 688-698), Maundrell (*Journey from Aleppo to Jerusalem*, s. 122-130) ve Pocock (*Description of the East*, c. II, s. 117-127) tarafından fazlasıyla tasvir edilmiştir.

53. "Nobilissima civitas," diyor Justin. Doğu geleneklerine göre, İbrahim veya Semiramis'ten daha eskidir. Joseph., *Antiq. Jud.*, L, I, b. 6, 7, s. 24, 29, (ed.) Havercamp. Justin. XXXVI, 2.

54. "Ἔδει γὰρ οἶμαι τὴν Διὸς πόλιν ἀληθῶς,
καὶ τῆς Ἑώας ἁπάσης ὀφθαλμὸν, τὴν ἱερὰν
καὶ μεγίστην Δάμασκον λέγω, τοῖς τε
ἄλλοις σύμπασιν οἷον ἱερῶν κάλλει, καὶ
νεῶν μεγέθει, καὶ ὡρῶν εὐκαιρίᾳ καὶ
πηγῶν ἀγλαίᾳ καὶ ποταμῶν πλήθει, καὶ
γῆς εὐφορίᾳ νικῶσαν," vd. Julian, epist. XXIV, s. 392. Yazarın, arkadaşı Serapion'a yüz tane gönderdiği Şam inciri bu muhteşem lakaplara vesile olur ve bu retorik tema, Julian'ın gerçek mektupları arasına Petavius, Spanheim vb. (s. 390-396) tarafından eklenmiştir. Yazarın, Julian'ın hiç girmediği veya yaklaşmadığı bir şehir olan Şam'da yaşadığını (üç kez bu tuhaf incirin yalnızca "παρ" ἡμῖν "yetiştirdiğini onaylar) nasıl gözden kaçırabilirler?

55. Tarihin sathına keskin ve canlı bir bakış atan Voltaire, ilk Müslümanların

dan okumuşlardı: Şam ovasında pek çok mızrak uçuşmuş ve Halid'in cesareti kuşatılan topraklara ilk taarruz işaretiyle kendini göstermiştir. Zorlu bir savaştan sonra, kale fethedilmiş ve ele geçirilen Hristiyan liderlerinden birinin cesur ve değerli bir düşman olduğu görülmüştü. Halid, Palmyra valisinin armağanı olan ve dinlenmiş atına atlayıp hemen savaşın ön saflarına gitmiştir. "Biraz dinlenin," demişti dostu Derar, "ve yerinizi almama izin verin; bu köpekle dövüşmekten yoruldunuz." "Ey Derar!" diye cevaplamıştır onu yorulmak bilmeyen Saracen, "Öte dünyada dinleneceğiz. Bugün emek veren yarın dinlenebilir," demiştir. Dinmek bilmeyen ateşiyle Halid, bu taarruza karşılık vermiş, çarpışmış ve düşmanlarını ikinci defa yenilgiye uğratmıştır; dinlerini terk etmeyi reddeden iki esirin başlarını da şehrin ortasına kasten fırlatıp atmıştır. Bazı genel ve kısmi durumlar Şamlıları daha sıkı bir savunma yapmaya yöneltmiştir ancak gönderdikleri bir ulak, hızla ve kuvvetli bir desteğin geldiği haberiyle geri dönmüştü, coşkulu sevinçleri ise bu istihbaratı Arapların kampına taşımıştır. Bazı müzakerelerin ardından komutanlar, imparatorluk güçleri gelene kadar Şam kuşatmasını devam ettirmek ya da askıya almak konusunda iki karar arasında kaldılar. Geri çekilmede Halid, dümdarların (*rear-guard*) daha riskli üssünü seçecek, mütevazı bir şekilde Ebu Übeyde'nin isteklerini yerine getirecektir. Ancak altı bin atlı ve on bin yaya birliğin ani bir taarruzuna uğrayan yoldaşlarının yardımına yetişmiş ve Hristiyanların arasında çok azı Şam'da yaşadıkları bu yenilginin koşullarını anlatabilme fırsatı bulabilmiştir. Bu savaşın önemi, Suriye ve Filistin sınırlarına dağılmış olan Saracen'leri birleştirmesidir. Bu noktada Mısır'ın gelecekteki fatihi Amr'a (Amrou) hitap eden dolaylı talimatlardan birini şimdi yazıya dökeceğim. "En merhametli Tanrı adına. Halid'den Amr'a. Sağlık ve mutluluk dilerim. Müslü-

ve *Iliad*'ın kahramanlarının -Truva ve Şam kuşatması- benzerliği karşısında şok olmuştur (*Hist. Générale*, c. I, s. 348).

man kardeşlerinizin, bize karşı savaşmayı amaçlayan, Tanrı'nın ışığını söndürmeye niyetli yetmiş bin Yunan askerinin bulunduğu Ecnadeyn'e (Aiznadin) gitmek üzere hazırlandığını bilin, ancak Tanrı kâfirlere rağmen ışığını koruyacaktır.[56] Bu yüzden bu mektubum elinize teslim edilir edilmez, yüce Tanrı'nın vereceği destekle bizi bulacağınız Ecnadeyn'e tüm birliklerinizle birlikte gelin." Çağrısına coşkuyla itaat edilmiş ve aynı gün bir araya gelen kırk beş bin Müslüman, Tanrı'nın desteği ve esirgemesiyle taarruzlarının ve çabalarının sonucunu almak için aynı bölgede bir araya geldi.

Ecnadeyn Muharebesi (13 Temmuz 633)

Pers Savaşı'nın kazanılmasında yaklaşık dört yıl sonra Heraclius'un ve imparatorluğun geri çekilmesiyle Doğu Hristiyanlarının dinî inançları, etkisini çok daha güçlü hissettikleri yeni bir düşman tarafından tekrar taciz edilmiştir. Constantinople veya Antioch (Antakya) sarayı bir sabah, Suriye'nin işgali, Busra'nın kaybı ve Şam tehlikesi ile uyanmıştır. General Werdan'ın[57] komutası altında Hems veya Emesa'da (Humus) yetmiş bin veteran ve yeni askerlerden oluşan bir ordu toplanmıştı; esas olarak süvarilerden oluşan bu birlikler, Suriyeliler, Yunanlar veya Romalılar gibi aralarındaki farklılıklara rağmen bir araya gelebilmişlerdir: Suriyeliler doğdukları yerleri savunmak istediklerinden, Yunanlar hükümdarlarının dinine

56. Bu ifadeler Kur'an'da geçmektedir, b. IX, 32, LXI, 8. Geçen yüzyılın muhafazakârları gibi, Müslümanlar da her bilindik ya da önemli olayda kutsal kitaplarından alıntılar yaparlardı; İbranice deyimlerden daha doğal olan bu üslup İngilizlerin iklimine ve lehçesine eklendi.

57. Werdan, Theophanes tarafından bilinmemektedir ve bir Ermeni liderine ait olsa da çok az bir Yunan tavrı veya lehçesi vardır. Bizans tarihçileri Doğu isimlerini karıştırmışlarsa da Araplar, bu durumda, benzer şekilde, düşmanlarından fazlasıyla intikam almışlardır. Yunan ismini sağdan sola aktarırken, bilindik *Andrew*'dan *Werdan* gibi bir anagram üretemezler mi?

ve diline bağlı olduklarından ve Romalılar da Constantine'in halefleri tarafından lanetlenseler de fazlasıyla gururlarına düşkün olduklarından. Ecnadeyn ovasında, altın zincirlerle ve nişanlarla süslenmiş değerli zırhını üzerine geçirerek oturduğu beyaz bir katırın üzerinde etrafı izleyerek ilerleyen Werdan, düşmanın durumunu gözetleyen gözüpek ve silahsız bir savaşçının doğrudan yanına yaklaşmasıyla şaşırmıştı. Derar'ın gözüpek cesareti, yaşından ve yoldaşlarının coşkusundan ilham almış veya belki de daha da güç kazanmıştır. Hristiyanlara olan nefret, yağma hakkı ve tehlikeye karşı korkusuzluk cesur Saracen'in asıl tutkularıydı ve savaş alanında ölüm olasılığı hiçbir zaman dinî güvenini sarsmamış, kararlılığını bozmamış, hatta ara sıra ortaya çıkan neşesinin samimiyetini etkilememiştir. En umutsuz eyleminde bile cesur, ihtiyatlı ve şanslı davranmıştır: sayısız vuruşmanın ardından kâfirlere esir düştükten sonra dahi hâlâ Suriye fethiyle övünüp aldığı ganimetin tadını çıkarmak için hayatta kalmak için çabalamıştır. Bu vesileyle, tek mızrağı Werdan tarafından ikiye ayrılarak parçalanana kadar otuz Romalıya karşı şiddetli bir mücadele vermiştir ve düşmanlarının on yedisini öldürdükten sonra Derar güvenli bir şekilde geri çekilip onu övgüyle karşılayan kardeşlerinin yanına dönmüştür. İhtiyatsızlığı komutanı tarafından eleştirildiğinde, bir askerin tevazusuyla özür dilemesini de bilmiştir. "Hayır," demiştir Derar, "Bunu ben başlatmadım ama beni ele geçirmeye çalıştılar ve Tanrı'nın korkup kaçtığımı zannetmesinden çekindim. Gerçekten ciddiyetle savaştım ve şüphesiz Tanrı onlara karşı bana yardım etti; emirlerinize karşı geldiğimin zannedilmesinden endişe etmiyor olsaydım bu şekilde geri gelmezdim, zaten elimize düşeceklerini de biliyordum." Saygıdeğer bir Yunan öne çıkmış ve her iki orduya adil bir barış teklifi sunmuştu; Saracen'lerin geri çekilmesi karşısında her bir askere birer türban, birer cübbe ve birer altın, komutanlara

onar cübbe ve yüzer altın, halifeye ise yüz adet cübbe ve bin altın armağan edilecekti. Halid'in yüzünde beliren tebessüm öfkesini gizleyememişti. "Siz Hristiyan köpekler, seçeneğinizi biliyorsunuz: Kur'an, haraç ya da kılıç. Biz, barışta değil savaşta mutlu olan bir halkız, aşağılık sadakalarınızı istemiyoruz çünkü servetinizin, ailenizin ve halkınızın hükümdarı biz olacağız." Bu bariz küçümsemeye rağmen, halkın ne kadar zorlu olabileceğinin de farkındaydı. Pers seferine katılıp Chosroes'in ordularıyla karşılaşanlar, asla daha zorlu bir birlikle karşılaşmadıklarını itiraf etmişlerdi. Kurnaz Saracen'in, düşmanın üstünlüğüne rağmen cesareti artmıştı: "Romalıların birleşik gücüne güveniyorsunuz," demiştir, "kaçmayı hayal bile edemezsiniz ama Suriye'yi tek bir günde fethedebilirsiniz. Böyle durumlarda mesele disipline ve sabra bağlıdır. Size akşama kadar mühlet. Peygamberimiz akşam saatlerinde zafer kazanmaya alışıktır." O bunları ifade ettiği sırada iki ardışık birlik sıkı bir dizilimle yerini almış, düşmanın oklarına ve mızraklarına karşı koymaya başlamıştır. En nihayetinde askerlerin moralleri ve sadaklarındaki oklar tükendiğinde, Halid hücumun ve zaferin işaretini vermiştir. İmparatorluk ordusundan geriye kalanların hepsi Antioch, Cæsarea ya da Şam'a kaçmış, dört yüz yetmiş Müslüman'ın ölümlerinin intikamı, kâfirlerin elli binden fazlasının cehenneme gönderilmesiyle alınmıştır. Birçok sancak, altından haçlar, gümüş, değerli taşlar, altın zincirler ve türlü türlü zırh ve sayısız savaş kıyafeti içeren ganimet muazzamdır. Şam alınana kadar ganimetin dağıtımı ertelenmiş ancak tam zamanında yeni silahların elde edilmiş olması yeni zaferlerin aracı haline gelmiştir. Görkemli ganimetler halifenin tahtına aktarılmış, peygamberin çağrısına en soğuk ya da en muhalif olan Arap kabileleri bile Suriye'den elde edilen ganimeti paylaşmak için istekli ve gönüllü olmuştur.

Araplar Şam'a Dönüyor

Kasvetli, kederli ve dehşetli haberler Şam'a taşınmış ve halk Ecnadeyn kahramanlarının geri gelişini surlarından gözlemlemişlerdi. Amr, dokuz bin süvariden oluşan öncü kuvvetiyle yaklaşıyordu; Saracen birlikleri birbirlerini zor da olsa görüş mesafesinde tutarak takip etmeyi başarmışlardı; en arkadaki birlik ise bizzat Halid tarafından kara kartal sancağıyla ilerliyordu. Derar tekrar göreve çağrılmış, iki bin atlı ile şehrin etrafında devriye gezmesi, ovaları kontrol altında tutması ve doğru istihbaratı edinmesi için görevlendirilmişti. Diğer Arap komutanlar, Şam'ın yedi kapısında kendi karargâhlarını kurmuştu, kuşatma yeni bir güç ve güvenle yeniden başlayacaktır. Yunanların ve Romalıların hüneri, emeği, askerî teçhizatları, Saracen'lerin basit ama başarılı işleyişinde nadiren görülür: kuşattıkları şehirlerin fethi için siperden ziyade silahlarına başvuruyorlar, o şehrin tuzaklarını keşfedip bertaraf ediyorlar, onları gafil avlayarak saldırıyor ya da kıtlığın halkın hoşnutsuzluğunu daha da artırmasını bekliyorlardı. Şam, imparator ve halife arasında nihai ve kalıcı bir hüküm olarak Ecnadeyn örneğine razıydı; şehrin cesareti, Heraclius'un[58] özel müttefiki olan Yunan asil Thomas'ın desteği ve otoritesi ile yeniden canlandırılmıştı. Gecenin kargaşasında ve aydınlığında (*tumult and illumination*) sabah gerçekleştirilecek olan taarruz planı belirlenmişti. Arapların coşkusunu küçümseyen Hristiyan kahraman da benzer bir batıl inancı kullanmıştı. Ana kapının her iki ordunun da görebileceği bir yerine, büyükçe bir haç dikilmiş; piskopos, din adamlarıyla birlikte askerlerin yürüyüşne eşlik etmiş ve bir Yeni Ahit cildi İsa sembolünün önüne getirilmişti ve şehirdeki

58. Kibirleri, Thomas'ın imparatorun damadı olduğuna inanmaya Arapları sevk etmiştir. Heraclius'un iki karısından olan çocuklarını tanıyoruz; ve *august* kızı Şam'da sürgünde evlenmezdi (bkz. Ducange, *Fam. Byzantin.*, s. 118, 119). Daha az dindar olsaydı, sadece küçük hanımın meşruluğundan şüphelenebilirdim.

rakip gruplara, Tanrı'nın Oğlu'nun, kullarını savunup hakikati ortaya çıkaracağını belirten göstermelik bir dua ile moral vermeye çalıştılar. Savaş karşılıklı bir öfke ile başladı ve eşsiz bir nişancı olan Thomas'ın[59] okları, bir kadın kahraman tarafından öldürülene kadar, en cesur Saracen'ler için ölümcül olmuştur. Onu kutsal savaşta takip eden Aban'ın karısı, yaşam vadesi dolan kocasını kucaklamıştır. "Mutlusun," demiştir kadın, "mutlusun değil mi, sevgilim; bizi parça parça yaratan yüce Tanrı'nın yanına şimdi hepimizden önce gideceksin. Ölümünün intikamını alacağım ve senin yanına gelmek için gücümün sonuna kadar çalışacağım, çünkü seni seviyorum. Bundan böyle hiç kimse bana daha fazla dokunmayacak, çünkü kendimi Tanrı'nın hizmetine adadım." Bu sözlerin ardından, hiçbir ağıt yakmadan, tek bir gözyaşı dökmeden, kocasının cesedini yıkadı ve onu dinin emrettiği şekilde defnetti. Aban'ın cesur dul eşi daha sonra, memleketinde kullanmaya alışık olduğu silahları kavrayarak, kocasının katilini savaşın en kanlı anında arayıp buldu. İlk attığı ok düşmanının elini delmiş, ikincisi Thomas'ı gözünden yaralamış ve korkuya kapılan Hristiyanlar artık atalarını ya da liderlerini daha fazla dinlememişlerdi. Yine de Şam'ın cömert lideri sarayına çekilmeyi reddetmiştir, yarası surlar üzerinde sarılmıştır. Savaş akşama kadar devam etmiş, Suriyeliler de silahlanıp ona destek olmuşlardır. Gecenin sessizliğinde, büyük çan çalınarak hücum emri verilmiş, kapılar açılmış ve her kapının ardından o sırada kamplarında uykuda olan Saracen'lerin üzerine hızla birlikler boşalmıştır. Halid ilk birliğin başında durmuştur: dört yüz süvarinin başında sancağını taşımış ve demir gibi sert yanaklarından ateşli gözyaşları dökmeye başlamıştır. "Ey asla uyumayan Tanrı, kullarına bakar ve onları düşmanlarının eline teslim etmezsin." Thomas'ın

59. Al Wakidi (Ockley, s. 101), "zehirli oklarla" demiştir ama bu vahşi buluş Yunanların ve Romalıların uygulamalarına o kadar ters düşmektedir ki bu vesileyle, Saracen'lerin safi nefretinden şüpheleniyorum.

hücumu ve zaferi, Allah'ın Kılıcı'nın gayretiyle durduruldu. Bu ani hücumu fark eden Müslümanlar erken davranıp karşı koydular, saldırganlarına arkadan ve yandan karşı taarruza geçtiler. Binlerce kişinin kaybedilmesinin ardından, Hristiyan komutan umutsuzluğa kapılıp geri çekildi ve Saracen'lerin takibi surlardaki askerlerin karşı koymasıyla durdurulmuştu.

Yetmiş günlük[60] bir kuşatmadan sonra Şamlıların sabrı ve belki de erzakları tükenmek üzereydi ve en cesur şefleri zorlu şartlara boyun eğmiş görünüyorlardı. Barış ve savaş durumlarında, onlara Halid'in öfkesini dizginlemeleri ve Ebu Übeydiye'nin yumuşak başlılığına hitap etmeleri öğütlenmişti. Gece yarısı saatlerinde, din adamları arasından seçilen yüz temsilci bu saygıdeğer komutanın çadırına getirilmiştir. Onları çadırına kabul ettikten sonra nezaketle geri göndermiştir. Bir Muhammedî'nin refakatinde, tüm düşmanlıkların sona ermesi gerektiğine dair yazılı bir anlaşma ile geri dönmüşlerdi; şehri gönüllü olarak terk etmek isteyenler güvenli bir şekilde yola çıkabilecekler, halifenin tebaası olmayı kabul edenler de yedi kiliseyi kullanabilecekler, topraklarında ve evlerinde kalabileceklerdi. Bu şartları kabul eden saygın rehineler ve Arap karargâhına en yakın kapı halifeye teslim edilmiştir. Askerleri de liderlerini takip etti. Ölmekten kurtardığı insanların itaatkâr minnettarlığından keyif almıştı. Ancak anlaşmanın başarısı dikkatini bir anlığına dağıttı ve aynı anda şehrin diğer kısmında ihanete ve saldırıya uğradı. Yüz Arap'tan oluşan bir birlik doğu kapısını daha acımasız bir düşmana açmıştı. "Giriş yok," diye bağır-

60. Abulfeda Şam kuşatmasının yetmiş gün sürdüğünü söylemektedir (*Annal. Moslem.*, s. 67, vers. Reiske) ancak bu görüşten bahsetmekle birlikte Elmacin, süreyi altı aya uzatır ve Saracen'ler tarafından *balistæ* kullanıldığını ifade eder (*Hist. Saracen.*, s. 25, 32). Bu uzun süre bile, Ecnadeyn Savaşı'na (Temmuz 633) katıldığı bilinen Ömer'in (24 Temmuz 634) Şam'ın fethi ile aradaki boşluğu doldurmak için yetersizdir (Al Wakidi, apud Ockley, c. I, s. 115; Abulpharagius, *Dynast.*, s. 112, vers. Pocock).

mıştı açgözlü ve kana susamış Halid, "Rabb'in düşmanlarına giriş yok!" Davullar çalınmış ve Şam sokaklarında oluk oluk Hristiyan kanı dökülmüştür. Aziz Meryem (Mary) Kilisesi'ne ulaştığında, dostlarının barışçıl karşılamasıyla şaşkına dönmüş ve daha da kızmıştır; zira kılıçları kınlarındaydı ve etraflarında çok sayıda rahip ve keşiş bulunuyordu. Ebu Übeydiye komutanı selamladı. "Tanrı," dedi, "teslimiyet yoluyla şehri bana verdi ve inananları savaşma zahmetinden kurtardı." "Ben senin," diye yanıtlamıştır öfkeli Halid, "Ben senin sadık komutanın değil miyim? Şehri fırtınadan kurtarmadım mı? Kâfirler kılıçla yok olacaklar. Hücum!" Aç ve acımasız Araplar emrine itaat edeceklerdir ve Ebu Übeyde'nin hayırseverliği hoşgörülü ve ağırbaşlı bir sertlik tarafından desteklenmezse Şam kaybedilecektir. Kendisini titreyen Şamlılar ile barbarların en ateşlileri arasına atarak, Tanrı'nın kutsal ismiyle, vaatlerine saygı duymak, öfkelerini askıya almak ve şeflerinin niyetini anlamaları için onları sakinleştirmeye çalışmıştır. Önderleri Aziz Meryem Kilisesi'nde inzivaya çekilmiş ve ateşli bir tartışmanın ardından Halid belli bazı noktalarda üstünün gerekçelerine ve otoritesine boyun eğmiştir. Yapılmış bir antlaşmanın kutsallığına, Müslümanların sözlerinin güvenilirliğinden elde edecekleri avantaj ve onurları ve Suriye şehirlerinin geri kalanının güvensizlik ve umutsuzluktan dolayı daha dirençli olabilecekleri gerçeğini fark etmiştir. Silahların bırakılması, Şam'ın Ebu Übeyde'ye hemen teslim olan kısmının diğer kısımlara göre daha fazla imtiyaza sahip olması ve nihai kararın halifenin adaletine ve bilgeliğine bırakılmasına karar verilmiştir.[61] Halkın büyük çoğunluğu hoşgörü ve haraç koşullarını kabul etmiş, Şam yirmi bin Hristiyan'ın evi olmaya devam etmiştir. Ancak yiğit Tho-

61. Abulfeda (s. 125) ve Elmacin'den (s. 32), Şam'ın bu şekilde ikiye ayrılmasının, her zaman olmasa da, Muhammed yanlısı tebaaları tarafından uzun süredir hatırlandığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bkz. Eutychius (*Annal.*, c. II, s. 379, 380, 383).

mas ve sancağı altında savaşan özgür doğan vatanseverler, yoksulluk ve sürgün alternatifini benimsemiştir. Geniş çayırlık arazide, kadın ve çocukların, rahiplerin ve laiklerin, askerlerin ve sivillerin toplanmasıyla büyük bir karargâh oluşturulmuştur. Dehşet içinde ve aceleyle en değerli eşyalarını toplamışlar ve kimi yüksek sesli ağıtlarla, kimi sessiz iniltilerle vatanlarını terk edip Pharpar kıyılarına gelmişlerdi. Halid'in inatçı ruhuna, bu keder görüntüleri hiç dokunmamıştır. Şamlılar ile bir mısır ambarının mülkiyeti konusunda ihtilafa düşmüş, garnizonu antlaşmanın şartları dışında bırakılmaya çalışılmıştı. İsteksizce, mültecilerin her birinin bir kılıç, mızrak veya bir yay edinebileceğine razı olmuş ve sert bir şekilde, üç günün ardından, Müslümanların düşmanı olarak görülüp takip edilebileceklerini ilan etmiştir.

Şamlıların Takip Edilmesi

Suriyeli bir gencin tutkusu Şamlı sürgünlerin yıkımını tamamlamıştır. Şehrin asillerinden biri olan Jonas,[62] zengin bir kızla nişanlanmış ancak ailesi, nikâhlarının kıyılmasını engelleyerek kızlarını, seçtiği adamla kaçmaya ikna etmiştir. Keisan kapısının gece bekçileri onların kaçışını engellemiş, gidilecek yolu bilen sevgili, bir Arap süvari bölüğü tarafından kuşatılmıştır ama genç adam Yunanca deyim olan "Kuş kaçtı," diye

62. Hughes, Phocyas ve Eudocia adını verdiği bu âşıkların kaderi üzerine, en popüler trajedilerden biri olan Şam kuşatmasını inşa etmiş ve doğanın ve tarihin nadir görülen harmanına sahip olan zamanın davranışlarını ve duygularını gözler önüne sermiştir. Oyuncuların aptal inceliği onu kahramanın suçluluğunu ve kahramanın umutsuzluğunu yumuşatmaya zorlamıştır. Önemsiz bir dininden dönen olmak yerine Phocyas, Araplara gururlu bir müttefik olarak hizmet eder: Peşlerine düşmek yerine, vatandaşlarının yardımına koşar ve Halid ve Derar'ı öldürdükten sonra kendisi de ölümcül şekilde yaralanır ve Constantinople'daki örtüyü alma kararını veren Eudocia'nın varlığında hayatı sona erer. Ne soğuk bir felaket!

sevgilisine seslenerek onun evine geri dönmesini sağlamıştır. Halid'in gazabı ve ölüm tehdidi altında talihsiz Jonas tek bir Tanrı'ya ve peygamberi Muhammed'e iman etmiş ve şehitlik mertebesine erişene kadar cesur ve samimi bir Müslüman'ın ödevlerini yerine getirmeye söz vermiştir. Şehir alındığında, Eudocia'nın sığındığı manastıra kaçmıştı; halbuki sevgilisi unutulmuştur, dininden dönen kadın bu eyleminden dolayı küçümsenmişti zira dinini ülkesine tercih etmişti. Halid'in adaleti merhamet duygusundan yoksun olsa da Şam'ın bir erkek ya da kadın sakinini zorla tutuklamayı elvermiyordu. Anlaşmanın yükümlülüğü ve yeni fethinin acil ilgilenilmesi gereken konularıyla meşgul olmak zorunda kaldığından, komutan dört gün boyunca şehrin sınırları içerisinde âdeta mahsur kalmıştır. Kana ve yağmacılığa karşı olan doyumsuz iştahı, zamanın kısıtlılığı ve mesafenin uzunluğu sebebiyle söndürülecektir ancak yorgun kaçakların hâlâ yakalanabileceğinden emin olan Jonas'ın ısrarlarına da kulak vermiştir. Halid, dört bin atlı birliğin başında, Hristiyan Arapların kılığına girerek onların peşine düşmüştür. Sadece ibadet edecekleri zaman durmuşlardı; başlarındaki rehberleri ülkenin o kısmı hakkında detaylı bilgilere sahiptir. Şamlıların izleri uzun bir süre boyunca gayet görülebilir ve göze çarpar haldeydi, sonra birden ortadan kaybolmuştu ancak Saracen'ler, kervanın dağ yoluna saptığını ve bunun da hızlı bir şekilde ellerine düşmesi anlamını taşıdığını fark edince kendilerine güvenleri yerine gelmişti. Libanus'un sırtlarını tırmanırlarken dayanılmaz zorluklara katlandılar, artık takatleri tükenmek üzere olan veteranların yola devam etmelerini sağlamak bir sevgiliye kavuşma heyecanı benzeri bir duyguya dönüşmüştü. Yolda rastladıkları bir köylüden, imparatorun sürgün kervanına, deniz kıyısı ve Constantinople yolunu gecikmeksizin takip etmek için emir gönderdiğini, belki de Antioch'un askerlerinin ve halkının onları izleyerek

yakalayabileceklerini duyduklarında cesaretleri kırılmıştır. Saracen'ler şehirlerin duvarlarından temkinli bir mesafede Gabala[63] ve Laodicea toprakları üzerinden geçiş yapmışlar; yağmur durmuş, gecenin karanlığı çökmüştü, tek bir dağ onları Roma ordusundan ayırıyordu ve Halid, kardeşlerinin güvenliği için endişeliydi, arkadaşına fısıltıyla gördüğü uğursuz bir rüyayı anlatmıştı. Günün şafağıyla umutlar tekrar tazelenmiş ve Şamlıların onlardan önce bir vadiye kurdukları çadırlarını görmüşlerdir. Kısa bir süreliğine ibadet ve dua etmek için kendilerine vakit ayırdıktan sonra, Halid süvarilerini dört birliğe bölmüş, ilkini sadık Derar'ının emrine vermiş, sonuncusunu kendisi için ayırmıştır. Böylece birbirinin peşi sıra taarruza başlamışlar, birliklerin yetersiz silahları olmasına rağmen, bu taarruzla üzerlerine çökmüş olan üzüntü ve yorgunluktan kurtulmuşlardır. Etkisiz hale getirilmiş ve affedilmiş tek bir esir haricinde, Araplar her iki cinsiyetten Hristiyanların hiçbirini ellerinden kaçırmadıkları için memnundurlar. Kervanda bulunan Şam'ın altın ve gümüşleri yağmalanmış ve kraliyet gardırobundan çıkarılmış olan üç yüz ipekli kıyafet çıplak barbar ordusunun üzerine giydirilmiştir. Savaşın bu kargaşalı anında Jonas aradığı kişiye odaklanmış ve nihayet onu bulmuştur ancak kadının ona karşı duymuş olduğu büyük nefret bu yaşanılanlarla birlikte daha da büyümüştür ve tüm bedeni büyük bir nefretle dolu Eudocia onu kucaklayan adamın kollarından kendini kurtardıktan sonra elindeki hançeri kendi kalbine saplamıştır. Bu sırada yanlarında bulunan başka bir kadın, Thomas'ın dul eşi ve Heraclius'ın öz olduğu tahmin edilen kızı, herhangi bir kefaret ödemeden serbest bırakılmıştır. Halid'in bu cömertli-

63. Arapların geçtiği Gabala ve Laodicea kasabaları hâlâ bir dağılma durumunda bulunmaktadır (Maundrell, s. 11, 12. Pocock, c. II, s.14). Hristiyanlar yakalanmamış olsalardı, Antioch ile deniz arasındaki on altı millik bir köprüde Asi'yi geçmeleri ve İskenderiye'deki Constantinople ana yoluna yeniden ulaşmaları gerekirdi. Güzergâhlar yönleri ve mesafeleri gösteriyor (s. 146, 148, 581, 582, [ed.] Wesseling).

ğinin asıl sebebi Hristiyanları küçümsemesiydi ve bu kibirli Saracen, bir meydan okuma mesajı göndererek Cæsar'ların tahtına hakaret etmiştir. Halid bu taarruzları sayesinde, yüz elli milden daha fazla ilerleyerek Roma eyaletlerinin kalbine nüfuz etmiştir; aynı gizlilik ve süratle Şam'a dönmüş, Ömer'in gelmesiyle Tanrı'nın Kılıcı başkomutanlığı bırakmıştır ancak bu aceleciliği tasvip etmeyen halife, komutanın bu davranışını takdir etmeye ve alkışlamaya da mecbur kalmıştır.

Abyla Pazarı

Şam fatihlerinin bir başka seferi de aynı şekilde heveslerini ve mevcut dünyanın zenginliklerini nasıl hor gördüklerini gösterecekti. Ülkedeki ürün ve imalatların tümü şehirden yaklaşık otuz mil uzaklıktaki Abyla[64] pazarında her yıl toplanıyordu, sadık bir keşiş manastırı aynı zamanda çok sayıda hacı tarafından ziyaret ediliyordu, o sırada ticaret ve batıl inanç âdetlerinden bir festivalin Trablus (Tripoli) valisinin kızının nikâhı ile yüceltileceği de söyleniyordu. Dillere destan cesaretiyle kutsal şehitliğe ulaşan Cafer'in (Jaafar) oğlu Abdullah (Abdallah), beş yüz süvarilik bir birliğin başında kâfirleri yağmalama dinî ve kârlı görevini üstlenmiştir. Abyla pazarının kurulduğu bölgeye yaklaştığı sırada, gelinin korunması için ona eşlik eden Yahudi, Hristiyan, Yunan, Ermeni, Suriye yerlileri ve Mısırlı acemilerden beş bin atlı ve bunun yanı sıra on bin yayadan oluşan güçlü birliği görünce şaşkınlığa düşmüştür. Saracen'ler bu görüntü karşısında duraklamıştır: "Kendi açımdan," demiştir Abdullah bu sahne karşısında "Geri dönmeye cesaret edemiyorum. Düş-

64. *Dair Abil Kodos.* Son söz olan *kutsal* sıfatını kaldırdıktan sonra, Şam ve Heliopolis arasında Lysanias'ın Abila'sını keşfediyorum: isim (Abil, bağ anlamına gelir) duruma uyduğu için varsayımımı haklı çıkarıyor (Reland, *Palestin.*, c. I, s 317; c. II, s. 526, 527).

manlarımızın sayısı çok, göze aldığımız tehlike çok büyük ama ödülümüz bu dünyada ya da öte dünyada görkemli ve garantidir. Bırakın her bir adam kendi kararına göre ilerlesin ya da çekilsin." Tek bir Müslüman dahi pozisyonunu terk etmemiştir. "Yol göster," demiştir Abdullah, Hristiyan rehberine. "Peygamber yoldaşlarının neler yapabileceğini göreceksin." Beş birliği ile birlikte saldırmış ancak yarattıkları ilk şaşkınlığın avantajını çabuk kaybetmiş, sayıca çok olan düşmanları tarafından kuşatılmış ve neredeyse tamamen yok edilme noktasına gelmişlerdi; cesur askerleri, tıpkı siyah bir devenin derisindeki beyaz bir nokta gibi karşılarındaki ordunun arasında kalmıştı.[65] Gün batımının yaklaştığı saatlerde, yorgunluktan neredeyse silahlarını zar zor ellerinde tutarken, sonsuz hayatın eşiğini geçmek üzere olduklarını düşündükleri anda yaklaşan bir toz bulutunu fark etmişler, hemen ardından tekbir (*tecbir*)[66] seslerini duymuşlar ve kısa süre sonra Halid'in çok hızlı bir şekilde onlara doğru yaklaşan süvarilerinin desteğe geldiklerini görerek büyük bir rahatlama yaşamışlardır. Hristiyanlar Halid'in destek kuvveti sayesinde bertaraf edilmiş ve Trablus Nehri'ne doğru kaçarlarken katledilmişlerdir. Satmak için yanlarında getirdikleri mallar, paraları, nikâh töreninde takacakları takılar ve süsler, valinin kızı ve yanında bulunan kırk kadın görevlisi ile birlikte pazardaki diğer lüks malları arkalarında bırakıp kaçmışlardı. Meyveler, eşyalar, mobilyalar, para, tabak ve mücevherler atların, eşeklerin ve katırların sırtına özenle yüklenmiş, kutsal

65. Bu mecazi ifadeyi metne eklemeye cesaret edemeyen Ockley'den (c. I, s. 164) daha cesaretliyim ancak sıra dışı bir not, Arapların benzetmelerini bu yararlı ve tanıdık hayvandan ödünç aldıklarını gözlemliyor. Ren geyiği, Lapland'lıların şarkılarında eşit derecede ünlü olabilir.

66. Tekbiri (*tecbir*) duyuyoruz; Araplar;

"Taarruza başladıklarında yüksek sesle bağırıyorlar,
Cennete meydan okuyorlar, sanki fetih istiyorlar."

Kutsal savaşlarında bu kadar zorlu olan bu kelime, Kabbara'dan türeyen aktif bir fiildir (diyor Ockley indeksinde); Allahu Ekber (*Alla Acbar*), Tanrı en güçlüdür!

soyguncular tüm bu ganimetlerle büyük bir zafer elde ederek Şam'a geri dönmüşlerdir. Bir keşiş, Halid ile kısa ve öfkeli bir tartışmadan sonra şehitlik tacını reddetmiş ve bu kan ve talan sahnesinde canlı kalmıştır.

Heliopolis ve Emesa Kuşatmaları (635)

Toprağı işleme uygulamalarına en erken geçiş yaparak topraklarını iyileştiren ülkelerden biri olan Suriye,[67] bu konuda üstünlük sağlayabilecek konumda değildir.[68] İklim ısısı, deniz ve ülkeyi çevreleyen dağların yoğunluğu, bol miktarda ağaç ve su ile desteklenmektedir; verimli bir toprağın üretimi, insanların ve hayvanların geçimini sağlamasını ve çoğalmasını teşvik etmektedir. David döneminden Heraclius dönemine kadar ülke antik ve mamur şehirlerle doludur, bölge nüfusu kalabalık ve zengindir; despotluk ve batıl inançların yavaşça yıkılmasından ve yıkıcı Pers Savaşı'ndan sonra bile Suriye hâlâ çölün açgözlü kabilelerini üzerine çekme ve onları zenginliğe boğma konusunda yeteneklidir. Şam'dan Halep ve Antioch'a

67. Abulfeda'nın *Geography*'sinin en ilginç ve özgün kısmı, ülkesi Suriye'nin tasvir ettiği cümlelerdir. Arapça ve Latincesi, Lipsiæ, 1766, Kochler ve Reiske'nin bilgece notları ve Ibn el Wardii'den bazı coğrafya ve doğa tarihi alıntılarıyla birlikte yayınlandı. Modern seyahatler arasında Pocock'un *Description of the East*'i ("Suriye ve Mezopotamya", c. II, s. 88-209) derin bilgileri haiz ve itibarlı bir çalışmadır ancak yazar sık sık gördüklerini ve okuduklarını karıştırır.

68. Dionysius'un övgüleri adil ve canlıdır. "Καὶ τὴν μὲν (Suriye) πολλοί τε καὶ ὄλβιοι ἄνδρες ἔχουσιν," ([içinde] Periegesi, b. 902, [içinde] Hudson, Geograph. Minor. , c. IV). Başka bir yerde ülkeyi farklı şekillendiriyor, "πολύπτολιν αἶαν," (V, 898). Anlatmaya devam ediyor:

"Παῖσα δέ τοι λιπαρή τε καὶ εὔβοτος
ἔπλετο χώρη
Μῆλά τε φερβεμέναι καὶ δένδρεσι
κάρπον ἀέξειν," (V, 921, 922).

Bu şair tabiatlı coğrafyacı Augustus döneminde yaşıyordu ve dünyayı tanımlaması Homer ve Dionysius'a benzer iltifatı yapan Eustathius'un Yunanca tefsirine benzemektedir (Fabric., *Bibliot. Græc.*, L, IV, b. 2; c. III, s. 21 vd.).

on günlük mesafeyi kaplayan bir ova, batı tarafından akıp geçen Orontes (Asi) Nehri ile sulanmaktadır. Libanus ve Anti-Libanus tepeleri kuzeyden güneye kadar, Orontes ve Akdeniz arasına ekilip biçilmektedir ve içi *boş* (*Coelesyria*) araziler, karlı dağların iki sırtıyla çevrelenmiş uzun ve verimli bir vadiye dönüşmüştür.[69] Suriye coğrafyasında ve fethinde Yunan ve Doğu isimleriyle anılan şehirler arasında Emesa veya Hems (Humus), Heliopolis veya Baalbec gösterilebilmektedir, bunlardan ilki ovanın metropolü, ikincisini ise vadinin başkenti olarak ayırt edilebilmektedir. Sonuncu Cæsar'ın egemenliği altında güçlü ve kalabalıklardı: kulelerinin parıltısı uzaktan bile fark ediliyordu, bu toprakların en geniş kısmı kamu ve özel yapılarla kaplanmıştı ve vatandaşları zenginlikleri ya da en azından lüks zevkleri, neşeli ruhları ya da en azından gururları ile tanınmıştır. Paganizm günlerinde hem Emesa hem de Heliopolis, Baal'a ya da güneşe tapıyordu ancak batıl inançların ihtişamının düşüşe geçmesi, münferit bir tür talihle bağdaştırılmıştır. Ancak Avrupalı gezginlerin merakını ve ilgisini asıl çeken, Libanus Dağı'nın[70] zirveleriyle şiirsel bir benzerliği olan Emesa Tapınağı'nın kalıntıları değil, antik çağ yazarları tarafından görülemeyen Baalbec kalıntılarıdır.[71] Tapınak iki yüz

---

69. Libanus ve Anti-Libanus'un topoğrafyası, Reland'ın (*Palestin.*, c. I, s. 311-326) bilgisi ve sağduyusu ile mükemmel bir şekilde tanımlanmıştır.

70. "Emesæ fastigia celsa renident.
Nam diffusa solo latus explicat, ac subit auras
Turribus in cælum nitentibus: incola claris
Cor studiis acuit...
Denique flammicomo devoti pectora soli
Vitam agitant. Libanus frondosa cacumina turget,
Et tamen his certant celsi fastigia templi."
Rufus Avienus'un Latince versiyonunun bu dizeleri, Dionysius'un Yunanca orijinalinde eksiktir ve Eustathius tarafından da aynı şekilde fark edilmedikleri için, Fabricius (*Bibliot. Latin.*, c. III, s. 153, [ed.] Ernesti) ve Salmasius'a (ad Vopiscum, s. 366, 367, [içinde] *Hist. August*) karşı onları Avienus'un el yazmasından ziyade hayaline bırakmalıyım

71. Ben, Maundrell'in (*Journey*, s. 134-139) küçük *octavo*'sundan, Dr. Poco-

fit uzunluğunda ve yüz fit genişliğindedir, ön tarafında sekiz sütunlu bir çift süslü revak bulunmaktadır, diğer tarafında on dört sütun sayılabilmekte ve her sütun, kırk beş fit yüksekliğindedir, her biri üç kütleli taş ya da mermer bloktan oluşmaktadır. Korint düzeninin oranları ve süsleri Yunanların mimarisini yansıtmaktadır ancak Baalbec hiçbir zaman bir hükümdarlığın merkezi olmadığı için, bu muhteşem yapıların masraflarının özel ya da belediye bütçesi tarafından nasıl sağlanabileceğini düşünmeye gerek duymuyoruz.[72] Şam'ın fethinden sonra Saracen'ler Heliopolis ve Emesa'ya doğru ilerlediler ancak bu noktada büyük kısmı sergilenmiş olan taarruz ve savaşları tekrar anlatmayı gerekli görmüyorum. Savaşın sonrasında, politikaları kılıçlarından daha az etkili değildir. Kısa ve ayrı mütarekelerle düşmanlarının birliğini çözmüşlerdi. Suriyelilerin, dostluklarını düşmanlıklarına yeğleyecek duruma getirmişlerdi. Dil, din ve âdetlerini tanımışlar, tekrar kuşatmak için geri döndükleri şehirlerdeki cephanelik ve depolarını (*the magazines and arsenals*) el altından satın almışlardı. Daha varlıklı ya da daha inatçı olanların haraçlarını artırmışlardı: yalnızca Chalcis'in (Kinnesrin) vergisi beş bin ons altın, beş bin ons gümüş, iki bin ipekli kumaş ve beş bin eşek yükleyecek kadar incir ve zeytindi. Ancak ateşkes veya teslim olma şartları dürüst bir şekilde takip edilmiş ve tutsak Baalbec'in surlarından girmeyeceğine söz veren halifenin komutanı, şehir içindeki karşıt gruplar yabancı bir hakemin müdahalesini talep edene kadar çadırında sakince

---

ck'un (*Description of the East*, c. II, s. 100-113) görkemli *folio*'suna göre çok daha tatmin oldum ancak bundan önceki her açıklama, Pamyra ve Baalbec'in kalıntılarını İngiltere'ye taşıyan M. M. Dawkins ve Wood'un muhteşem tasvirleri ve çizimleriyle gölgelenmiştir.

72. Doğulular bu harikaları asla başarısız olmayan bir yöntemle açıklarlar. Baalbec'in yapıları periler veya cinler tarafından inşa edilmiştir (*Hist. de Timour Bec*, c. III, L, V, b. 23, s. 311, 312. *Voyage d'Otter*, c. I, s. 83). Abulfeda ve Ibn Chaukel, daha az saçma, ama aynı cehaletle onları Sabæan'ların veya Aadite'lerin yaptığını söyledi. "Non sunt in omni Syriâ ædificia magnificentiora his," (*Tabula Syriæ*, s. 103).

beklemiştir. Suriye ovasının ve vadisinin fethi iki yıldan az bir sürede gerçekleşmiştir. Yine de sadıkların komutanı ilerlemelerinin yavaşlığından dem vurmuş ve Saracen'ler, hatalarını öfke ve tövbe gözyaşlarıyla kabullenmiş, Rabb'in yolunda savaşmak için onları ileri götürecek komutanlarına sadakatlerini haykırmışlardı. Bu sıralarda yapılan bir seferde, Halid'in kuzeni olan Arap bir genç, Emesa'nın surları altında şöyle bağırmıştı: "Kara gözlü kızların bana baktığını zannediyorum; bunlardan birini sevmek için bütün insanlık ölümü göze alırdı. İçlerinden bir başkasının elinde yeşil ipek mendil ve bir kıymetli taş görüyorum, beni çağırıyor, hep çağırıyor; çabucak gel, çünkü seni seviyorum." İşte bu sözlerle Hristiyanları itham etmiş, gittiği her yerde karmaşaya sebebiyet vermiş ve sonunda onu uzun süredir gözlemleyen Hems valisinin mızrağıyla öldürülmüştür.

Yermük Muharebesi (Kasım 636)

Çölün avaresiyken düzenli ve kalıcı fetihler yapabilecekleri ve bunları hızla başarabilecekleri gösterilen Saracen'lere, cesaretlerinin ve coşkularının tüm kuvvetiyle imparatorun güçlerine karşı koymaları emredilmiştir. Avrupa ve Asya şehirlerinden seksen bin asker deniz ve kara yoluyla Antioch ve Cæsarea'ya taşınmıştı. Ordunun hafif birlikleri, Gassan kabilesinden altmış bin Hristiyan Arap'tan oluşmuştur. Gassan prenslerinin sonuncusu Jabalah birlikleriyle birlikte kervanlara doğru yürüyüşe geçmiştir; Yunanların özdeyişlerinden biri olan, bir elması en iyi diğer elmas keser, bu durumda söz konusuydu. Heraclius halkını tehlikeli savaş alanından uzak tutmuştur ancak onun tahmini ya da belki de umutsuzluğu, eyaletin ve savaşın kaderinin tek bir savaşla belirlenmesi gerektiğine dair kalıcı bir emir vermesine sebep olmuştur. Suriyeliler Roma ve haça bağlıydı fakat asil, vatandaş veya köylü, onlara değersiz birer nesneymiş

gibi zulmeden ve onları yabancı ve göçmen olarak hor gören hovarda bir "ev sahibi"nin adaletsizliği ve zulmünden bıkmış durumdaydılar.[73] Düşmanlarının hazırlıkları hakkında bir haber Emesa yakınlarında karargâh kuran Saracen'lere iletilmiş ve komutanlar savaşmaya karar vermelerine rağmen bir konsey toplanmıştır. Ebu Übeyde'nin imanı burada savaşmayı ve şehit düşmeyi emrediyordu ancak Halid bilgece bir yaklaşımla, destek kuvvetlerini ve kâfirlerin saldırılarını bekleyebilecekleri Filistin ve Arabistan eteklerine onurlu bir geri çekilme önermiştir. Gönderdikleri bir elçi, Ömer ve Ali'nin muvaffakiyet dilekleri, peygamberin dul eşlerinin duaları ve takviye sekiz bin Müslüman'dan oluşan birlikle Medine'den hızla dönmüştür. Gelirken Yunanların bir müfrezesini saf dışı bırakmışlar ve Yermük'te kardeşlerinin karargâhına ulaştıklarında, Halid'in Gassan kabilesinin Hristiyan Araplarını zaten yenip dağıttığı memnuniyet verici sonuçla karşılaşmışlardı. Busra bölgesinde, Hermon Dağı'nın eteklerinden Decapolis ovasına ve ovanın içinde bulunan on şehre bir sel inmişti; Yermük'ün eski bozulmuş ismi olan Hieromax, kısa bir rota izleyip Tiberias Gölü'ne[74] dökülmüştür. Bu karanlık derenin kıyıları uzun ve kanlı bir çarpışmaya sahne olmuştur. Bu önemli olayda, halkın sesi ve Ebu Übeyde'nin alçakgönüllülüğü, Müslümanları en çok önemsedikleri emre kavuşturmuştur. Halid, en ön saflarda yerini almış, bazı savaşçılarını karargâhta bırakılan kaçakların koşullarını özenli bir şekilde gözetmeleri için gerideki

73. Tacitus ya da Grotius'un bir yerinde şunu okumuştum, "Subjectos habent tanquam suos, viles tanquam alienos." Bazı Yunan subayları Suriyeli toprak ağalarının karısına tecavüz etmiş ve çocuklarını öldürmüştür; Manuel onların şikâyetlerini gülümseyerek önemsememiştir.

74. Bkz. Reland, *Palestin*., c. I, s. 272, 283; c. II, s. 773, 775. Bu bilge profesör, Yunan, Latin, İbrani ve Arap edebiyatına hâkim olduğu için Kutsal Toprakları tanımlayabilecek donanıma sahipti. Yermük ya da Hieromax, Cellarius (*Geograph. Antiq*., c. II, s. 392) ve d'Anville'de (*Géographie Ancienne*, c. II, s. 185) yer almaktadır. Araplar ve hatta Abulfeda bile zafer kazandıkları yerin tanımıyor gibi görünmektedir.

saflara yerleştirmiş ve Muhammed'in Hayber (Chaibar) surları önünde kullanmaya başladığı sarı sancağı kontrol edebileceğini göstermiştir. En sona bırakılan saf, yay ve mızrağı kullanmaya alışkın olan ve esaret altındaki sünnetsiz savaşçılara karşı iffetlerini ve dinlerini savunmaya alışkın, bu kutsal savaşa katılan Arap kadınlarından biri olan Derar'ın kız kardeşine bırakılmıştır.[75] Komutanların sözleri kısa ve cesaret vericidir: "Cennet önünüzde, arkanızdaysa şeytan ve cehennem ateşi bulunuyor." Ancak Roma süvarileri fazlasıyla kuvvetliydi, Arapların sağ kanadının merkez ile bağlantısını koparmışlardı. Müslümanlar üç kez düzensizlik içinde geri çekilmişler ve her üç seferinde de kadınların sitemleri ve teşvikleriyle saflara geri dönmüşlerdir. Savaşın şiddetinin azaldığı anlarda Ebu Übeyde din kardeşlerinin çadırlarını ziyaret etmiş, iki farklı vakitteki namazlarını bir kerede kılıp, yaralarını kendi elleriyle sarmış ve din kardeşlerini rahatlatmak için onların bu mücadeleden ödüllendirilerek çıkacaklarını ve kâfirlerin cezalandırılacaklarını söylemiştir. Dört bin civarında Müslüman savaş alanında ölmüş, becerikli Ermeni okçuların hedefi olan yedi yüz kişi bu değerli savaşta gözlerini kaybetmelerini sonradan gururla yâd etmişlerdi. Suriye savaşının gazileri, bu savaşın gördükleri en zor ve kendilerini en şüpheye düşüreni olduğunu kabul etmişlerdir. Ama aynı şekilde en belirleyici savaş da bu olmuştur, binlerce Yunan ve Suriyeli, Arapların kılıçlarıyla ölmüş, yenilgiden sonra ormanda ve dağlarda birçoğu katledilmiş, birçoğu kuvvetli akıntılarına kapılarak Yermük'ün sularında boğulmuştur.[76] Ancak Hristiyan yazarlar günahlarını itiraf etmiş olsalardı, kayıpların

75. Bu kadınlar, kökenleri antik Amalekit'lere dayanan Himyarlardan (Hamyarites) geliyorlar. Kadınları ata binmeye ve eski Amazonlar gibi savaşmaya alışkındır (Ockley, c. I, s. 67).

76. Onları öldürdük, diyor Ebu Übeyde halifeye, yüz elli binini öldürdük ve kırk binini esir aldık (Ockley, c. I, s. 241). Dürüstlüğünden şüphe etmiyorum ama hesaplamasına da inanamıyorum; Arap tarihçilerinin kahramanlarının konuşma ve mektuplarını kıyaslarken abartıya kaçtıklarından şüpheleniyorum.

çok daha fazla olduğu ortaya çıkabilirdi.[77] Romalı komutan Manuel ya Şam'da öldürülmüş ya da Sina Dağı'ndaki manastıra sığınmıştır. Bizans Sarayı'ndan sürgün edilen Jabalah, Arabistan'ın âdetlerinden ve Hristiyan inancını[78] tercih etmesi yüzünden zulmünü daha da artırmasından şikâyetçiydi. Bir zamanlar İslam'a meyletmişti fakat hac için Mekke'ye gittiğinde din kardeşlerinden birine saldırmak için kışkırtılmış ve halifenin katı ve eşitlikçi adaletinden şaşkına dönerek kaçmıştır. Bu muzaffer Saracen'ler, Şam'da bir ay zevküsefa içinde yaşamışlar, yağma ettikleri ganimetler, Ebu Übeyde'nin takdirine göre taksim edilmişti: bir asker ve atına eşit pay tahsis edilmiş ve Arap atı cinsinin asil ataları için çift pay ayrılmıştır.

Kudüs'ün Fethi (637)

Yermük Savaşı'ndan sonra, Roma ordusu artık ortalıkta görünmüyordu ve bu durumda artık Saracen'ler, Suriye'nin müstahkem şehirleri arasında yeni hedeflerini istedikleri gibi

77. Theophanes, Hristiyanların günahları için teessüf ettikten sonra, (*Chronograph.* s. 276)
"ἀνέστη ὁ ἐρημικὸς Ἀμαλὴκ
τύπτων ἡμᾶς τὸν λαὸν τοῦ Χριστοῦ καὶ
γίνεται πρώτη φορᾷ πτῶσις τοῦ Ρωμαικοῦ
στρατοῦ ἡ κατὰ τὸ Γαβιθὰν λέγω," (Ecnadeyn'i mi kastediyor?)
"καὶ Ἱερμουχὰν, καὶ
τὴν ἄθεσμον αἱματοχυσίαν." Onun açıklaması kısa ve belirsiz, ancak düşmanın sayısını, karşıdan esen rüzgârı ve toz bulutunu suçluyor;
"μὴ δυνηθέντες (Romalılar)
ἀντιπροσωπῆσαι ἐχθροῖς διὰ τὸν κονιορτόν,
ἡττῶνται, καὶ ἑαυτοὺς βάλλοντες εἰς
τὰς στενόδους τοῦ Ἱερμογθοῦ
ποταμοῦ ἐκεῖ ἀπώλοντο ἄρδην," (*Chronograph.*, s. 280).
78. Jaballah'ın kaleme aldığı şikâyetnameden (*poetical complaint*) ve Gassan şefinin Constantinople'dan, Ömer'in elçisi nezaretinde beş yüz altın hediye gönderdiği bir Arap şairin bazı methiyeleri için bkz. Abulfeda, (*Annal. Moslem.*, s. 70, 71).

ve güvenle seçebilirlerdi. Cæsarea ya da Kudüs'ten hangisine sefere çıkacakları hakkında halifeye danışmışlardı ve Ali'nin tavsiyesi ile ikincisinin derhal kuşatılması kararlaştırılmıştı. Tarafsız bir bakış açısından Kudüs, Filistin'in ilk veya ikinci başkenti olmuştur ve Mekke ve Medine'den sonra Musa, İsa ve Muhammed'e gelen vahiylerle kutsanmış Kutsal Topraklar olarak dindar Müslümanlar tarafından saygı duyulmuş ve ziyaret edilmiştir. Ebu Süfyan'ın (Abu Sophian) oğlu ilk çatışma veya antlaşmayı yapmak için beş bin Arap'ın başında buraya gönderilmiş ancak on birinci günde, Ebu Übeyde'nin bizzat başında geldiği destek kuvvetleri tarafından tam olarak kuşatılabilmiştir. Ebu Übeyde Komutanlara ve *Ælia*[79] halkına hak dinine katılmaları çağrısında bulunmuştur: "Doğru yolu takip eden herkes sağlık ve saadete erişecektir! Sizden tek bir Tanrı'ya inanmanızı ve Muhammed'in onun elçisi olduğunu kabul etmenizi istiyoruz. Bunu istemiyorsanız, haraç ödemeyi kabul edin ve hemen bizim tebaamız olun. Aksi halde, şarap içmekten veya domuz eti yemekten zevk alanlardan daha fazla ölümü seven askerlerime saldırı emri vereceğim. Sizin için savaşanları yok edinceye ve çocuklarınızı köle yapana kadar, Tanrı'yı memnun edene kadar sizi asla serbest bırakmayacağım." Ancak şehir derin vadiler ve dik yamaçlarla her taraftan korunaklı haldeydi; Suriye işgalinden bu yana duvarlar ve kuleler yaşanılan endişelerden dolayı elden geçirilip kuvvetlendirilmişti; Yermük'ten kaçanların en cesurları şehre en yakın yerlere yerleşmişlerdi ve Mesih'in (*Christ*) kutsal mezarının savunulmasında, gerek yerliler ve gerekse yabancılar, Saracen'lerin yüreklerinde parıldayan coşkuya benzer bazı kıvılcımlar hissedebilmişlerdir. Kudüs

79. Şehir adında, kâfir, mukaddese galip geldi; *Jerusalem*, dindar Hıristiyanlar (Euseb., *de Martyr Palest*., b. XI) tarafından biliniyordu ancak Ælia'nın (Ælius Hadrianus kolonisi) yasal ve yaygın unvanı Romalılardan Araplara geçti (Reland, *Palestin*., c. I, s. 207; c. II, s. 835; d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, *Cods*, s. 269; *Ilia.*, s. 420). Kutsal *Al Cods* sıfatı, Kudüs'ün (Jerusalem) gerçek adı olarak kullanılır.

kuşatması dört ay sürmüş, karşılıklı taarruz eylemi olmadan bir gün geçmemiştir; surlardan aralıksız olarak askerî birliklerin savunması devam etmiş ve kış mevsimi, Araplar için daha acı verici ve yıkıcı olmuştur. Hristiyanlar, kuşatmacıların azmine boyun eğmişlerdir. Patrik Sophronius surlara çıkmış ve bir tercümanın yardımıyla bir görüşme talep etmiştir. Halifenin komutanını kuşatmayı kaldırmaya ikna çabaları boşa çıktıktan sonra, halkı adına, olağanüstü maddeyle birlikte adil bir teslimiyetin, güvenlik maddelerinin Ömer'in otoritesi ve varlığı tarafından onaylanması isteğinde bulundu. Mesele Medine'de tartışılmış, şehrin kutsallığı ve Ali'nin tavsiyesi halifeyi hem askerlerinin hem de düşmanlarının isteklerini tatmin edecek bir karar alma noktasına getirmiştir. Yolculuğunun sadeliği, kibir ve baskı dolu kraliyet geçit törenlerinden daha meşhur hale getirilmiştir. İran ve Suriye'nin fatihi, kendisiyle birlikte bir torba mısır, bir torba hurma, ahşap bir tabak ve bir testi su taşıyan kırmızı bir devenin üzerine oturmuştur. Nerede durursa dursun, halk, ayrım gözetmeksizin, sadece kefaretini ödemeye ve tövbe etmeye teşvik edilmiştir, inananların kumandanının dua ve öğütleriyle kutsanmıştır.[80] Ancak bu seferde veya mukaddes yolculukta, gücünü adalet dağıtmak için kullanılmıştır: Arapların azgın çok eşliliğini yeniden düzenlemiş, ordularına gasbı ve zulmü yasaklamış ve Saracen'lerin lüks düşkünlüğünü kaliteli ipeklerini ellerinden alarak, yüzlerini çamura bulayarak kınamıştır. Kudüs'e yaklaştığında, halife yüksek sesle, "Tanrı muzafferdir. Ey Rab, bize kolay bir fetih ver!" diye bağırmıştır ve kaba kıldan çadırına girerek sakin bir şekilde oturmuştur. Kapitülasyonu imzaladıktan sonra şehre korkusuzca ya da önlem almadan girmiştir ve dinî yapıtlar hakkında patrikle nazikçe uzlaşmaya varmıştır.[81] Sophronius,

80. Ömer'in bu yolculuğu ve erzaklarıyla ilgili tafsilat Murtadi (*Merveilles de l'Egypte*, s. 200-202) tarafından (ayrıca Ockley, c. I, s. 250) anlatılıyor.

81. Araplar, Kudüs'te korunan ve geleceğin fatihi Ömer'in adını, dinini ve kişi-

yeni efendisinin önünde eğilmiş ve Daniel'in sözlerini gizlice mırıldanmıştır: "Yozlaşmanın iğrençliği kutsal yere bulaştı."[82] İbadet saatinde Diriliş Kilisesi'ne birlikte gitmişler ancak halife kendi ibadetlerini yapmayı reddetmiş ve Constantine Kilisesi'nin basamaklarında dua etmekle yetinmiştir. Patriğe ihtiyatlı ve onurlu gerekçesini açıklamıştır. "Ricanızı," demiştir Ömer, "gerçekleştirseydim, gelecek kuşağın Müslümanları, beni taklit ederek anlaşmayı ihlal ederlerdi." Onun emriyle Süleyman Tapınağı'nın kalıntılarının bulunduğu yer bir caminin temeli için hazırlanmıştır[83] ve halife burada kaldığı 10 gün boyunca Suriye'de girişilecek fetihlerin planlamasını yapmıştır. Medine âdeta halifeyi kıskanmaya başlamıştı zira Kudüs'ün kutsallığı veya Şam'ın güzelliği tarafından ele geçirildiğini düşünüyordu; kaygıları, peygamberin türbesine derhal ve gönüllü olarak geri dönmesiyle ortadan kaldırılmıştır.[84]

---

liğini anlatan eski bir kehanete sahipler. Bu tür sanatlarla Yahudilerin, yabancı efendileri Cyrus ve İskender'in kibirlerini teskin ettikleri söylenir (Joseph. Ant. Jud., L, XI, b. 1, 8, s. 447, 579-582).

82. "Τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ."

Theophan., *Chronograph.* s. 281. Zaten Antiochus ve Romalıların daha önce işine yaramış olan bu kehanet, Monotelit tartışmasının en keskin teologlarından biri olan Sophronius idaresi tarafından şimdiki durum için yeniden düzenlenmiştir.

Editörün notu: Cümlenin orijinali şu şekilde: "The abomination of desolation is in the holy place." Hristiyan ilahiyatında "The abomination of desolation", hakkında makaleler kaleme alınmış önemli bir ifade. Daha ziyade eşcinselliğin, zinanın ve hayvanlara tecavüzün lanetlenmesini içeriyor. Maalesef layıkıyla Türkçeye çevirmek mümkün değil gibi görünüyor.

83. D'Anville'in (Dissertation sun l'ancienne Jerusalem, s. 42-54) doğru araştırmasına göre, halefi halifelerin büyüttüğü ve süslediği Ömer Camisi, antik tapınağın kalıntılarının üzerine yapıldı ("παλαιὸντοῦ μεγάλου ναοῦ δάπεδον," diyor Phocas) uzunluğu 215, genişliği 172 *toises* idi. Nübyeli coğrafyacı, bu muhteşem yapının, halihazırda Swinburne'un oldukça zarif bir şekilde temsil ettiği büyük Cordova camisine (s. 113) göre sadece boyut ve güzellik bakımından ikinci sırada görülebileceğini söylüyor (*Travels into Spain*, s. 296-302).

84. Ockley, Kudüs'ün (d'Herbelot, s. 867) birçok Arap yıllığı (*tarikh*) ya da tarihçesinden, Al Wakidi'nin eksik anlatımını desteklemek için, Oxford'daki

Halep ve Antioch (638)

Suriye savaşından geriye kalanları toparlamak için halife iki ayrı ordu oluşturmuştur. Amr ve Yezid yönetiminde seçilen bir müfrezeyi Filistin kampında bırakmıştır; Ebu Übeyde ve Halid ise sancakları altındaki daha büyük birliklerle Antioch ve Halep'e, kuzeye doğru yürümüştür. Bunlardan ikincisinin, Yunanların Berœa dedikleri bölge, bir eyalet veya krallığın başkenti olarak pek adı duyulmamıştı ve bölge sakinleri, yoksulluklarını dile getirip herhangi bir mukavemet göstermeyerek teslim olunca yaşamları ve dinleri için makul bir ayrıcalık elde etmişlerdir. Ancak Halep[85] Kalesi, şehirden farklı olarak, yapay bir tepe üzerinde yükseliyordu, bir tarafı uçuruma bakıyordu, yonu taşı (*freestone*) ile kaplıydı, etrafını çeviren hendekler yakınlardaki kaynaklardan gelen su ile doldurulabilir durumdaydı. Üç bin kişiyi kaybettikten sonra bile, karargâh hâlâ savunma için yeterliydi ve atalarının tahtında oturan cesur şef Youkinna, barış kelimesini söylemeye cesaret ettiği için keşiş olan kardeşini öldürmüştür. Suriye savaşının en zoru bu kuşatma olmuş, dört ya da beş aylık sürede çok sayıda Saracen öldürülmüş veya yaralanmıştır. Kamplarını bir mil mesafeye çıkarmaları Youkinna'nın teyakkuzda kalmasına mani olmamıştı; Hristiyanlar da kalenin önünde üç yüz esiri başlarını keserek infaz etmekten çekinmemişlerdi. Ebu Übeyde'nin sessizliği ve keyifsizliği her geçen gün artmış, halifeye bu akıl almaz kalenin dibinde umutlarının ve sabırlarının tükendiğini bildirmiştir. "Aldığınız farklı sonuçlardan," diye cevaplamıştır Ömer, "ben

Pocock elyazmalarından (c. I, s. 257) birini buldu.

85. Pers tarihçi Timur (c. III, L, V, b. 21, s. 300), Halep kalesinin yüz *cubit* yüksekliğinde bir kaya üzerine kurulduğunu anlatıyor; Fransız çevirmen, bunun, orayı hiç ziyaret etmediğinin bir kanıtı olduğunu söylüyor. Şimdi şehrin ortasında, tek bir kapısı ile hiçbir ehemmiyeti yok; çevresi yaklaşık 500 veya 600 adım ve hendeğin yarısı durgun su ile doludur (*Voyages de Tavernier*, c. I, s. 149; Pocock, c. II, kısım I, s. 150). Doğu kaleleri bir Avrupalının gözüne çok basit görünür.

de farklı şiddetlerde etkileniyorum ama sizi hiçbir şekilde kalenin kuşatmasının şiddetini artırmadığınız için suçlamıyorum. Geri çekilme, ordumuzun itibarını azaltacak ve kâfirlerin her taraftan size saldırmasını teşvik edecektir. Tanrı durumu belirleyene kadar Halep'in kuşatmasına devam edin ve yakınlardaki şehirlere akınlar düzenleyin." Sadık komutanın cesareti, karargâha atlar veya develer üzerinde Arabistan'ın tüm kabilelerinden gelen gönüllüler sayesinde artmıştır. Bunlar arasında bir köleden doğma, çok iri cüsseli ve cesur bir adam olan Dames de vardır. Hizmetinin kırk yedinci gününde, sadece otuz askerle kaleye taarruz etmeyi önermiştir. Halid deneyimi ve yetenekleriyle onun teklifini içtenlikle karşılamıştır, Ebu Übeyde ise din kardeşlerine Dames'in bir kölenin çocuğu olmasını hor görmemelerini tavsiye etmiştir çünkü kendisi, halk bakımından vazgeçebilir olmasına rağmen, memnuniyetle bir köle hizmeti altında yer alabilecek birisidir. Planı bir geri çekilme intibası uyandırmaktı ve Saracen karargâhı Halep'teki bir birlik hakkında bilgilendirilmişti. Otuz maceracı, tepenin dibinde pusu kurdu ve Dames ellerindeki Yunan esirlerinin pek bilgi verememiş olmasına rağmen, istihbaratında başarılı olmuştur. Okuma yazma bilmeyen Arap, "Tanrı bu köpekleri lanetliyor," diye haykırmıştır. "Ne kadar garip bir barbar dili konuşuyorlar!" Gecenin en karanlık anında, en erişilebilir yüksekliği, kayaların daha az sarp olduğu yeri veya eğimi daha az dik olan ya da muhafızlar tarafından görülemeyecek konumda olan yerleri titizlikle araştırıp belirlemiştir. En kuvvetli Saracen'lerin yedisi birbirlerinin omuzlarına çıkmış ve bu canlı sütunun ağırlığı dev kölenin geniş ve güçlü sırtından güç almıştır. Bu zahmetli eylemde en üstteki asker mazgalların en alt kısmını kavramış ve tırmanabilmiştir; sessizce içeri süzülerek nöbetçileri yakalamış ve bıçaklayarak etkisiz hale getirmişlerdir ve otuz din kardeşi tekrar tekrar, "Ey Allah'ın elçisi, bize yardım et ve bizi muzaf-

fer kıl!" diye haykırarak türbanlarının uzun kısımlarını bir askı olarak kullanıp surları peş peşe aşmışlardı. Cesur ve temkinli adımlar ile ilerleyen Dames, büyük bir sevinçle Müslümanların geri çekilmesini âdeta bir festival gibi kutlayan valinin sarayını bulmuştu. Bu keşfin ardından arkadaşlarının yanına dönmüş ve kalenin girişine hep birlikte saldırmışlardı. Muhafızları bertaraf etmişler, kapının sürgüsünü çıkarmışlar, asma köprüyü indirmişler ve Halid'in gelişine kadar, şafağa dek dar geçişi savunmuşlar, tehlikeleri bertaraf etmişler ve fethi garanti etmişlerdi. Zorlu bir düşman olan Youkinna din değiştirmeyi teşvik eden aktif ve kullanışlı biri haline gelmiştir. Saracen'lerin komutanı, Dames'in şerefli yaraları tedavi edilinceye kadar ordunun Halep'te kalmasına karar vererek mütevazı değerlere olan saygısını göstermişti. Suriye'nin başkenti hâlâ Azez (Aazaz) Kalesi ve Orontes'in demir köprüsü ile korunuyordu. Bu önemli mevzilerin kaybından ve son Roma ordularının yenilgisinden sonra Antioch'un[86] konforu bozulmuştu ve boyun eğmeye razı gelmişti. Onun güvenliği üç yüz bin altın ödemesi karşılığında sağlanmıştır. Ancak Cæsar tarafından özgür, kutsal ve dokunulmaz unvanlarına layık görülen Doğu Roma hükümetinin ikametgâhı, İskender'in haleflerinin tahtı, halifelerin boyunduruğu altında bir kasaba mesabesine indirildi.[87]

86. Antioch'un Araplar tarafından fethedildiği tarih biraz önemlidir. Theophanes'in *Chronography*'sindeki yılları Elmacin tarihindeki hicri yıllarla karşılaştırarak, 23 Ocak ve 1 Eylül 638 yılının arasında çekildiğini belirlebileceğiz (Pagi, *Critica*, [içinde] Baron., *Annal*., c. II, s. 812, 813). Al Wakidi (Ockley, c. I, s. 314) bu hadiseyi bu etkinliği tutarsız bir tarih olan 21 Ağustos Salı olarak belirliyor; Paskalya o yıl 5 Nisan'a denk geldiğinden, 21 Ağustos Cuma olmalıdır (bkz. *Art de Vérifier les Dates* tabloları).

87. Daimî bir çağ için Pharsalia'nın zaferini üstlenmek üzere minnettar şehri cezbeden cömert bir ferman verilir:
"ἐν Ἀντιοχείᾳ τῇ μητροπόλει, ἱερᾷ καὶ ἀσύλῳ
καὶ αὐτονόμῳ καὶ ἀρχούσῃ καὶ προκαθημένῃ
τῆς ἀνατολῆς."
John Malala, (içinde) *Chron*., s. 91, (ed.) Venet. Yerel olgularla ilgili sahih bilgilerini genel tarih konusundaki büyük bilgisizliğinden ayırabiliriz

Heraclius'un Seferi (638)

Heraclius'un hayatında Pers Savaşı ile ulaştığı ihtişam, daha sonraki günlerinin utanç ve zayıflığı yüzünden neredeyse kaybolmuştur. Muhammed'in halefleri savaş ve din kılıcını ortaya serdiğinde, doğası gereği temkinli olan Heraclius şaşkına dönmüş, ne sınırsız emek ve tehlike ihtimaline ne de zayıf ve ilerlemiş yaşının getirdiği etkilere dayanabilecek konumda değildir. Utanç duygusu ve Suriyelilerin usandırıcı ısrarları, bölgeden aceleyle ayrılmasını engellemişti ama o büyük kahraman artık yoktu ve Şam ve Kudüs'ün kaybı, Ecnadeyn ve Yermük'ün kanla kaplanması, bir dereceye kadar bölgedeki varlığının yokluğuna veya suistimal edilmesine sebep olabilmiştir. Mesih'in kutsal mezarını savunmak yerine, kiliseyi ve devleti iradesinin birliği için metafizik bir tartışmaya sokmuştu ve Heraclius ikinci nikâhından olan soyunu taç ile onurlandırırken mirasının en değerli kısmından tamamen sıyrılmıştır. Antioch katedralinde, piskoposların huzurunda, prens ve insanların önünde haça yüzüstü kapanarak günahlarından arınmak için yalvarıp herkesi şaşırtmıştır ama itirafı dünyaya Tanrı'nın yargısına direnmenin boşuna ve belki de imkânsız olduğunu göstermiştir. Saracen'ler aslında yenilmez olduklarını düşündükleri için yenilmezlerdi ve defalarca sadakatsizlik gösterip af dileyen Youkinna'nın din değiştirmesi, imparatorun, tebaasının ve ülkesinin Mesih'in düşmanları, komplo kuran hainler ve mürtetler tarafından kuşatıldığı yönündeki şüphesini âdeta haklı çıkarmıştır. Sıkıntılı bir anında, düşen bir tacın bir batıl inanç alameti ya da hayali olduğu düşüncesiyle tedirgin olmuş ve Suriye'ye ilelebet veda etmek üzere maiyetindeki birkaç kişiyle gizlice yola çıkmış ve tebaasının din değiştirmesini affetmişti.[88] En büyük oğlu olan Constan-

88. Yazarın saflığına gülen Ockley'e (c. I, s. 308, 312) bakınız. Heraclius, "Vale Syria et ultimum vale," diyerek Suriye'ye veda ederken Romalıların imparator-

tine, üç Filistin şehrinin sivil başkenti olan Cæsarea'da kırk bin adamla konuşlanmıştır. Ancak özel çıkarları onu Bizans Sarayı'na geri döndürmüş ve babasının kaçışından sonra, kendisini halifenin birleşik gücünün karşısında bir kahraman gibi hissetmiştir. Öncü kuvvetleri kışın ortasında Libanus'un karlı dağlarına tırmanan ve Caled'in muzaffer ordusu tarafından çok yakından hızla takip edilen üç yüz Arap ve bin siyah köleye cesurca saldırmıştır. Antioch ve Kudüs birlikleri, kuzey ve güneyden, Fenike şehirlerinin surları altında sancaklarını birleştirene kadar deniz kıyısında ilerledi. Trablus ve Tyre (Sur) ihanete uğramıştı. Ele geçirdikleri limanlara güvensizlik içinde girmiş elli nakliye filosu, Saracen'lerin karargâhlarına iletilmek üzere bir silah ve cephanelik getirmiştir. Tüm faaliyetleri Cæsarea'nın beklenmedik teslim olmasıyla sonlandırılmıştır: Roma prensi gece vakti ele geçirilmiş,[89] savunmasız kalan halk iki yüz bin altın karşığında affedilmelerini talep etmiştir. Eyaletlerin geri kalanı Ramlah, Ptolemais veya Acre, Sichem veya Neapolis, Gazze, Ascalon, Berytus, Sidon, Gabala, Laodicea, Apamea, Hierapolis artık fatihin iradesine karşı çıkmayacak, Suriye, Pompey'in Makedon krallarının[90] sonuncusunun terk etmesinden yedi yıl sonra halifelerin asası önünde eğilecektir.

---

luğun gelecekteki belası olan uğursuz bir çocuğun doğumuna kadar eyalete asla tekrar girmemesi gerektiğini kehanet etti. Abulfeda, s. 68. Bu kehanetin mistik anlamından veya saçmalıklarından tamamen habersizim.

89. Tarihin başıboş ve belirsiz labirentlerinde, imparatorun 4 Haziran 638'de, en büyük oğlu Constantine'in huzurunda ve Constantinople sarayında küçük oğlu Heraclius'a taç giydirdiğini belgeleyen sahih bir kaydı rehber alıyorum (Constantine Porphyrogenitus'un törenler kitabında); kraliyet alayı 1 Ocak 639'da büyük kiliseyi ve aynı ayın 4'ünde hipodromu ziyaret etmiştir.

90. İsa'dan altmış beş yıl önce, onun talihi ve gücünden ziyade "Syria Pontusque monumenta sunt Cn. Pompeii virtutis," (Vell. Patercul., II, 38). Suriye'nin bir Roma eyaleti olduğuna hükmetti; Seleucide'lerin sonuncusu, mirasını savunmak için kılıç çekmekten acizdi (bkz. Usher, *Annal.*, s. 420 tarafından toplanan orijinal metinler).

Altı ordunun kuşatmaları ve savaşları binlerce Müslüman'ı tüketmiştir. Şehitlik mertebesine erişerek itibar ve onurla ölmüşlerdir; inancının sadeliğiyle, son kez kız kardeşi ve annesini kucaklayan bir Arap gencinin ağzından şu sözler dökülmüştür: "Öyle değil," demişti genç adam, "Suriye'nin lezzetleri ya da bu dünyanın soluk zevkleri, hayatımı din davasına adamaya itti. Ama Tanrı'nın ve elçisinin lütfuna erişmek için gidiyorum ve peygamberin yoldaşlarından birinden, şehitlerin cennetin meyvelerini tadabileceğini ve nehirlerinden akan içkileri içebileceğini, ruhlarının yeşil kuşların içine konacağını duydum. Elveda. Tanrı'nın seçilmiş kulları için sağladığı korular ve çeşmeler arasında tekrar buluşacağız." Dinlerine sadık esirler, pasif ve daha zorlu bir karar vermiş ve Muhammed'in bir kuzeni, üç günlük bir açlıktan sonra, kâfirlerin melanetinin izin verdiği şarap ve domuz etini reddettiği için kutlanmıştır. Bazı zayıf insanların kırılganlığı, fanatikliğin acımasız ruhunu tahrik etmiş ve Amer'in babası, Tanrı'nın vaatlerini ve peygamberin şefaatini reddeden bir oğlun lanetini yaşadığından dolayı hayıflanarak, cehennemin en düşük seviyede konakları olan rahipler ve papaz yardımcılarıyla aynı yerde olmayı dilemiştir. Savaştan sağ kurtulan ve imanla sebat eden daha şanslı Araplar, kanaatkâr liderleri tarafından korunmuşlardı. Üç günlük bir dinlenmeden sonra Ebu Übeyde, birliklerini Antioch'un şatafatından uzaklaştırmış ve halifelerinin vazettiği dinlerinin ve erdemlerinin sadece açlığın ve emeğin sert disiplini tarafından korunabileceğini ima etmiştir. Ancak Ömer'in tavırları, kendisi için ne kadar sıkı olursa olsun, kardeşlerine karşı nazik ve hoşgörülü olmuştur. Övgü ve şükranlarını sunduktan sonra, şefkatle gözyaşı dökmüş ve otururken, komutanının ciddiyetini hafifçe sansürlediği bir cevap yazmıştır: "Tanrım," demiştir peygamberin halefi, "bu

dünyadaki temiz şeyleri sadık kullarına ve faydalı işler yapanlara haram kılmamıştır. Bu sebeple onlara dinlenmeleri için ve ülkenin sağladığı iyi şeyleri özgürce paylaşmak için izin vermiştir. Saracen'lerin herhangi birinin Arabistan'da ailesi yoksa Suriye'de evlenebilir ve kim kadın köle isterse bu vesilesiyle satın alabilir." Fatihlerin bazısı bu iyi niyetli izni kullanmaya veya bazısı suistimal etmeye hazırlandı ancak zaferlerinin ilk yılında, erkeklerin ve sığırların ölümü dikkat çekti; yirmi beş bin Saracen Suriye'den ayrıldı. Ebu Übeyde'nin ölümü Hristiyanlar tarafından yas tutularak karşılanabilmiştir fakat din kardeşleri onun, peygamberin cennetle müjdelenen olarak adlandırdığı seçili on kişiden biri olduğunu biliyorlardı.[91] Halid din kardeşlerinden yaklaşık üç yıl daha fazla yaşamıştır ve Tanrı'nın Kılıcı, Emesa'ya (Humus) defnedilmiştir. Arabistan ve Suriye'de halifelerin imparatorluğuna kök saldıran cesaretini, özel bir ihtiyatlılıkla desteklemişti: Muhammed tarafından kutsanan miğferini taktığında, kâfirlerin oklarının kendisine işlemeyeceğine inanıyordu.

Suriye Fatihlerinin İlerleyişleri (639-655)

İlk fatihlerin attıkları temeller çocukları ve tebaaları tarafından sağlamlaştırılmıştır. Suriye, Ümmiye ailesinin merkezi ve dayanağı olmuş ve bu güçlü krallığın gelirleri, askerleri, gemileri halifelerin imparatorluklarını her tarafa genişletmesi için âdeta vakfedilmişti. Fakat Saracen'ler, şöhretin abartılmasından hoşlanmazlar ve tarihçileri muzaffer fetih kariyerlerinin ihtişamı ve süratinda kaybolan tali fetihlerden bahsetme-

91. Abulfeda, *Annal. Moslem.*, s. 73. Muhammed, öğrencilerinin övgülerini ustaca değiştirebilirdi. Eğer bir peygamber kendisinden sonra ortaya çıksaydı, bunun Ömer olacağını ve umumi bir felaketle karşılaşılırsa Ömer'in ilahî adalet tarafından tanınacağını söylerdi (Ockley, c. I, s. 221).

ye neredeyse hiç gerek duymamışlardır. Suriye'nin kuzeyindeki Taurus (Toros) Dağı'nı geçmişler ve Asur krallarının antik başkenti Tarsus ile Kilikya eyaletinin itaatini sağlamışlardı. Aynı dağların diğer bir sırtının ötesinde, Euxine (Karadeniz) kıyılarına ve Constantinople bölgesine kadar dinin ışığı yerine savaşın ateşini yaymışlardır. Doğuda Fırat (Euphrates) ve Dicle'nin (Tigris) kıyılarına ve kaynaklarına doğru ilerlemişlerdir.[92] Roma ve Perslerin uzun zamandır tartışmalı sınırları devamlı değişmiştir; Dara ve Nisibis'in Sapor veya Nushirvan'ın ordusuna ve silahlarına direnmesini sağlayan Edessa ve Amida surları âdeta toz haline getirilmiştir ve kutsal Abgarus kenti nafile bir çabayla, İsa'nın risalesini veya sembolünü (*epistle or image*) kâfir bir fatihe karşı hazırlamıştır.

Suriye Krallığı *batıda* denizle sınırlıdır ve sahildeki küçük bir ada veya yarımada olan Aradus harabesi on yıl boyunca bakımsız olarak kendi haline bırakılmıştır. Fakat Libanus tepeleri ağaç doludur, Fenike deniz ticaretinin çok yoğun bir şekilde yaşandığı bir yerdir ve bin yedi yüz gemiden oluşan bir filo, çölün yerlileri tarafından yönetilmiştir. Roma imparatorluk donanması onlar ulaşmadan önce Pamphylian kayalarından Hellespont'a (Çanakkale) kaçmıştır ancak, Heraclius'un torunu olan, imparatorun cesaretinin ateşi, bir rüya ve bir kelime oyunu ile savaştan önce söndürülmüştü.[93] Saracen'ler âdeta efendi edasıyla gemilerine binmiş ve Kıbrıs, Rodos ve

92. Al Wakidi de aynı şekilde, bizim tercümanlarımızın görmediği anlaşılan Diarbekir veya Mezopotamya'nın (Ockley'nin ikinci cildinin sonu) fethinin bir tarihini yazmıştı. Yakubi patriği Dionysius of Telmar'ın *Chronicle*'ı Edessa'nın (Urfa) 637'de ve Dara'nın da 641'de alındığını kaydediyor (Asseman., *Bibliot. Orient.*, c. II, s. 103); konuyla ilgilenenler Theophanes'in *Chronography*'sinden, (s. 285-287) bazı şüpheli bilgiler edinebilirler. Mezopotamya'nın çoğu kasabası teslim oldu (Abulpharag., s. 112).

93. Zararsız ve anlamsız bir kuruntu olarak Selanik'te olduğunu hayal etti ama onun kâhinliği veya korkaklığı, o uğursuz "θὲς ἄλλῳ νίκην" ifadesinde gizlenmiş bir yenilginin kesin alametlerini gördü (Theoph., s. 286. Zonaras, c. II, L, XIV, s. 88).

Kiklad adaları art arda onların zorbaca saldırılarına maruz kalmıştır. Hristiyanlıktan üç yüz yıl önce, aynı şekilde Demetrius tarafından gerçekleştirilen unutulmaz ama sonuçsuz Rodos kuşatması[94] da bu deniz cumhuriyetine bir güven ve ganimet kaynağı sağlamıştır. Yunanistan'ın özgürlük ve sanatının bir abidesi olarak limanın girişine yetmiş *cubit* boyutlarında dev bir Apollon veya güneş heykeli dikilmiştir. Elli altı yıl ayakta durduktan sonra Rodos'un bu dev gibi heykeli bir depremle yıkılmış ancak etrafa saçılmış heykele ait devasa parçalar sekiz yüzyıl boyunca genellikle antik dünyanın harikalarından biri olarak tanımlanmıştır. Tüm bu kalıntılar Saracen'ler tarafından titizlikle toplanmış ve muazzam bir ağırlıkta olsa da heykele ait yüz devasa parça[95] ve güneş şehrinin refahını simgeleyen farklı üç bin heykel, dokuz yüz deve üzerine yüklenerek Edessa'lı Yahudi bir tüccara satılmıştır.

MISIR

Amr'ın Hayatı ve Karakteri

III. Mısır'ın fethi, din kardeşlerinin alçakgönüllülüğünün haddinden fazla yüceltildiği bir dönemde, milletine ilkler yaşatan bu muzaffer Saracen'in karakteri ile açıklanabilir. Amr'ın doğumu alelade olmasına karşın çok büyük nam salmıştır; adı

94. Rodos Adası, şehri ve devasa heykeli ile ilgili her pasaj ve her olgu, diğer iki büyük adaya, Girit ve Kıbrıs'a aynı özenle eğilen Meursius'un meşakkatli incelemesinde derlenmiştir. Bkz. Meursius'un eserlerinin üçüncü cildindeki *Rhodus* maddesi (L, I, b. 15, s. 715-719). Bizanslı yazarlar Theophanes ve Constantine, cahil bir şekilde dönemi 1360 yıla uzatmış ve ağırlığı gülünç bir şekilde 30.000 deveye bölmüştür.

95. "Centum colossi alium nobilitaturi locum," diyor Pliny, olağan cesaretiyle. *Hist. Natur.*, XXXIV, 18.

fahişeye çıkmış olan annesi, beş Kureyşli arasında hangisinin oğlunun babası olduğuna emin olamamış fakat çocuğuna benzerliğinden dolayı kadın, en eski sevgilisi olan Aasi'nin oğlunun babası olduğuna hükmetmiştir.[96] Amr gençliğinde akrabalarının tutkuları ve önyargılarından etkilenmiştir; şairlere has dehasını, Muhammed'in kişiliğine ve öğretilerine karşı hicivli mısralarda göstermiş; becerileri sayesinde Mekke'nin yöneticileri onu, Etiyopya kralına sığınan Müslüman sürgünlerin peşinden gitmesi için seçmişlerdir.[97] Bununla birlikte Amr bu elçilik görevinden, gizli de olsa, dinini değiştirerek geri dönmüştür; sebepleri ya da kendi kişisel ilgileri onun putlara ibadet etmekten vazgeçmesine yol açmıştır; dostu Halid ile Mekke'den kaçmış ve Medine'deki peygamber ileride İslam'ın en güçlü liderleri olacak bu iki kişiyi aynı anda kucaklamanın memnuniyetini yaşamıştır. Amr'ın inananların ordularını yönetme konusundaki sabırsızlığı, güç ve hâkimiyet peşinde koşmamasını öğütleyen Ömer tarafından frenlenmişti çünkü bugün tebaa olan yarın en tepeye çıkabilirdi. Ancak Muhammed'in ilk iki halefi onun değerini teslim etmiş; Filistin'in fethindeki yaptıklarına müteşekkür olmuşlar Suriye'nin fethi için girişilen tüm savaşlarda ve kuşatmalarda gözüpek bir askerin cesareti ile bir komutanın kişiliğini birleştirmiştir. Medine'yi ziyaret ederken, halife pek çok Hristiyan savaşçıyı alt eden kılıcı incelemek istediğini dile getirmiştir, Aasi'nin oğlu kısa ve sıradan bir kılıcı kınından çıkarıp halifeye gösterdi; Ömer'in şaşkınlığını görünce, "Ne yazık," dedi mütevazı Saracen, "kılıcın kendisi, efendisinin kolu olmadan,

96. Bu anekdotu, halife ve arkadaşının yüzüne karşı hakaret eden cesur, yaşlı bir kadından öğreniyoruz. Amr'ın sessizliği ve Muaviye'nin cömertliği onu teşvik etmiştir (Abulfeda, *Annal. Moslem.*, s. 111).

97. Gagnier, *Vie de Mahomet*, c. II, s. 46 vd., Abdel Balcides'in Habeş tarihini ya da hikâyesini anlatmaktadır. Ancak elçilik ve büyükelçi iddialarına izin verilebilir.

şair Pharezdak'ınkinden ne daha keskin ne de daha ağırdır."[98] Mısır'ın fethinden sonra Halife Osman'ın kıskanması sebebiyle geri çağrılmış ancak sonraki sıkıntılarda, bir askerin, bir devlet adamının ve bir hatibin hırsı özel bir atamayı doğurmuştur. Hem konseyde hem de sahada sağlamış olduğu güçlü destekle Ümmiye kuvvetlerini yeniden inşa etmiştir; Mısır'ın idaresi ve hazinesi, Muaviye'nin (Moawiyah) onu tebaa statüsünden sadık bir arkadaşa çıkaran minnettarlığı ile yeniden düzenlenmiştir; Amr, günlerini hayatının sonuna kadar Nil kıyısında kurduğu saray ve şehirde geçirmiştir. Ölmek üzereyken çocuklarına yapmış olduğu son konuşması, Araplar arasında bir hitabet ve bilgelik modeli olarak meşhurdur; gençliğinde yaptığı hatalar için üzülmüş ve tövbe etmiş olsa da bir şair kibriyle dine saygısızlık eden şiirlerinin zehrini ve zararlarını abartmış olabilir.[99]

Mısır'ın İstilası (Haziran 638)

Amr, halifenin Filistin'deki karargâhından Mısır'ı istila etmek üzere ayrılması üzerine şaşırmış ya da bunu tahmin etmiştir.[100] Alicenap Ömer, Chosroes ve Cæsar'ın tahtlarını sallayan Tanrı'sına ve kılıcına güveniyordu ama Müslümanların zayıf gücünü istila teşebbüsünün büyüklüğü ile karşılaştırınca, fazla

98. Bu söz Pocock tarafından korunmuştur (*Not.*, ad Carmen Tograi, s. 184) ve Harris tarafından haklı olarak tebrik edilmiştir (*Philosophical Arrangements*, s. 850).

99. Amr'ın yaşamı ve karakteri için bkz. Ockley (*Hist. of the Saracens*, c. I, s. 28, 63, 94, 328, 342, 344 ve cildin sonuna kadar; c. II, s. 51, 55, 57, 74, 110-112, 162) ve Otter, (*Mém. de l'Académie des Inscriptions*, c. XXI, s. 131, 132). Tacitus okurları Vespasian ve Mucianus'u Muaviye ve Amr ile rahatlıkla karşılaştırabilirler. Yine de benzerlikleri, karakter yapılarından daha çoktur.

100. Al Wakidi, aynı şekilde, Ockley'in asla elde edemeyeceği ayrı bir Mısır fethi tarihi yazmıştı; devrimden üç yüz yıl sonra yaşayan İskenderiye'nin Melchite patriği Eutychius'un (*Annal.*, c. II, s. 296-323, vers. Pocock) orijinal metni, onun yaptığı araştırmalardan (c. I, 344-362) çok az şey aldı.

gözükara davrandığını fark ederek, mutedil davranmayı tavsiye eden arkadaşlarını dinlemiştir. Firavun'un kibri ve büyüklüğüne Kur'an'ın okurları aşinadır ve altı yüz bin İsraillinin zaferini değil de onların kaçışlarının on kat daha fazla anlatılması üzerlerinde çok daha fazla etkili olmamıştır. Mısır'ın çok sayıda şehri vardır ve bunlar aynı zamanda çok kalabalıktır, mimarileri güçlü ve sağlamdır; Nil Nehri, sayısız kolları ile birlikte aşılamaz bir engeldir; imparatorluğun tahıl ambarı, Roma güçleri tarafından inatla savunulacaktır. Bu kafa karışıklığı içinde, inananların komutanı kendini kaderin kararına veya kendi inancı itibarıyla takdiriilahiye bırakmıştır. Sadece dört bin Arap'ın başında ilerleyen cesur Amr, Ömer'in elçisi ona yetiştiğinde Gazze karargâhından hayli uzaklaşmıştır. "Hâlâ Suriye'deyseniz," diyordu müphem emir, "gecikmeden geri çekilin ama bu mektubun aldığınızda zaten Mısır sınırlarına ulaştıysanız, güvenle ilerleyin ve Tanrı'ya ve din kardeşlerinize güvenin." Amr'ın deneyimi, belki de istihbaratı ona hükümranlığın fikrinin değişkenlik göstereceğini öğretmiştir ve çadırları tam olara Mısır topraklarına kurana kadar ilerleyişine devam etmiştir. Orada adamlarını toplamış, mührü kırmış, mektubu incelemiş, adını ve durumunu ciddi bir şekilde sorgulamış ve halifenin emirlerine itaat edeceğini ilan etmiştir. Otuz günlük bir kuşatmadan sonra Farmah veya Pelusium'u ele geçirmiş; Mısır'ın bu anahtarı, adından da anlaşılacağı gibi, Heliopolis kalıntıları ve modern Kahire'nin havalisi kadar ülkenin girişinin kilidini açmıştır.

Memphis, Babylon ve Kahire Şehirleri

Nil'in Batı tarafına, piramitlerin doğusunda, Delta'nın güneyine küçük bir mesafedeki Memphis'in çevresi yüz elli *furlong*'du ve antik krallıkların ihtişamına ev sahipliği yapıyordu.

Ptolemies ve Cæsar'ların egemenliği sırasında hükümet merkezi deniz kıyısına taşınmıştır, antik başkent, İskenderiye'den getirilen sanat eserleri ve servetlerle dolup taşmıştı; artık saraylar ve tapınakların etrafı ıssız ve harap durumdadır. Yine de Augustus ve hatta Constantine döneminde bile Memphis hâlâ eyalet şehirlerinin en büyük ve en kalabalıkları arasında yer almıştır.[101] Üç bin metrelik genişliğe sahip bu yerde Nil'in kıyıları, bahçeler ve yerleşim alanlarının bulunduğu küçük Rouda Adası'yla birbirine bağlanan altmış ve otuz ayaktan oluşan iki köprü ile birleştirilmiştir.[102] Köprünün doğu ucu Babil kasabası ve nehrin ve Mısır'ın ikinci başkentinin geçişini koruyan bir Roma lejyonu kampında sona eriyordu. Memphis veya Misrah'ın bir parçası olarak tanımlanabilecek bu önemli kale, Ömer'in komutanı tarafından kuşatıldı. Karargâhına dört bin Saracen'den oluşan destek kuvveti gelmiş, Suriyeli müttefiklerinden surları yıkabilecek kapasitedeki askerî teçhizatlar almışlardır. Yine de kuşatma yedi ay sürmüş ve işgalcilerden geri kalanlar Nil'in güçlü akıntılarıyla da mücadele etmişlerdir.[103] Son saldırılarında cesur davranmışlar ve başarılı olmuşlardır. Sivri demir kazıklarla güçlendirilmiş hendekleri geçmişler, kendilerini yüreklen-

101. Doğru ve özenli bir seyirci olan Strabo, Heliopolis'i gözlemliyor: "νυνὶ μὲν οὐν ἐστι πανέρημος ἡ πόλις" (*Geograph.*, L, XVII, s. 1158) ancak Memphis'ten, "πόλις δ' ἐστι μεγάλη τε καὶ εὔανδρος δευτέρα μετ' Ἀλεξανδρείαν" olarak bahsediyor. Bununla yaşayanların karışımını ve sarayların harabesini fark eder. Hakiki Mısır'da Ammianus, Memphis'i dört şehir arasında sayar, "maximis urbibus quibus provincia nitet," (XXII, 16). Memphis adı Roma yol programında ve piskoposluk listelerinde farklı şekilde görünür.

102. Genişlik (2946 fit) ve Nil köprüsü ile ilgili bu nadir ve ilginç gerçekler, sadece Danimarkalı gezgin ve Nübyeli coğrafyacıda bulunur (s. 98).

103. Nisan ayından itibaren Nil beklenmedik bir şekilde yükselmeye başlar; yükselme, yaz gündönümünden sonra Ay'ın çekimiyle birlikte güçlenir ve görünür hale gelir (Plin., *Hist. Nat.*, V, 10) ve genellikle Aziz Peter günü (29 Haziran) Kahire'de duyurulur. Kesintisiz otuz yıllık bir kayıt, 25 Temmuz ve 18 Ağustos arasında suların en yüksek seviyeye ulaştığını gösteriyor (Maillet, *Descriptionde l'Egypte*, mektup XI, s. 67 vd. Pocock, *Description of the East*, c. I, s. 200. Shaw, *Travels*, s. 383).

diren "Tanrı muzafferdir!" nidalarıya saldırıya geçmişlerdir ve Yunanların kalıntılarını gemilerine yükleyerek Rouda Adası'na götürmüşlerdir. Burası daha sonra fatihe, Körfez ve Arabistan Yarımadası ile kolay iletişim kurmak üzere önerilmişti. Memphis kalıntıları terk edilmiş, Arapların çadırları kalıcı yaşam alanlarına dönüştürülmüş ve ilk cami, Muhammed'in seksen yoldaşının varlığıyla kutsanmıştır.[104] Nil'in doğu kıyısındaki karargâhlarından yeni bir şehir ortaya çıkmıştır ve komşu Babil ve Fostat'ın bazı kısımları, bugünkü çürümüş halleriyle, geniş bir banliyö oluşturdukları eski Misrah veya Kahire ile karıştırılmıştır. Ancak zafer kenti Kahire'nin adı, daha kesin olarak, 10. yüzyılda Fatimi halifeleri tarafından kurulan modern başkente aittir.[105] Yavaş yavaş nehirden uzaklaşmışlar ancak binaların sürekliliği Sesostris anıtlarından Selahaddin anıtlarına kadar dikkatli bir gözle izlenebilir.[106]

Kıptilerin ve Yakubilerin Gönüllü Teslim Olmaları (638)

Görkemli ve faydalı bu çabalardan sonra Araplar, ülkenin kalbinde güçlü bir ittifak bulamasalardı çöle çekilmek zorun-

104. Murtadi, *Merveilles de l'Egypte*, s. 243, 259. Konuyla ilgili olarak bir vatandaşın ve bir mutaassıbın gayreti ve ihtimamı ile irdeliyor ve dâhil olduğu yerel geleneklerden güçlü bir doğruluk ve kesinlik tavrını almış görünüyor.

105. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 233.

106. Yeni ve eski Kahire'nin konumu iyi bilinmektedir ve sıklıkla betimlenmektedir. Eski ve modern Mısır'ı yakından tanıyan iki yazar, bilgece bir araştırmanın ardından Eski Kahire'nin tam karşısındaki Gizeh'teki Memphis şehrini tespit etti (Sicard, *Nouveaux Mémoires des Missions du Levant*, c. VI, s. 5, 6. Shaw, *Observations and Travels*, s. 296-304). Yine de Pocock (c. I, s. 25-41), Niebuhr (*Voyage*, c. I, s. 77-106) ve hepsinden önemlisi Memphis'in birkaç mil güneydeki Mohannah köyünde kurulmuş olduğunu söyleyen D'Anville'in (*Description de l'Egypte*, s. 111, 112, 130-149) otoritesini veya argümanlarını göz ardı edemeyiz. Onların hararetli tartışmaları arasında, muhalifler metropolün geniş alanının, çelişkinin çok daha büyük bir kısmını kapladığını ve elediğini unutmuştur.

da kalırlardı. İskender'in ülkeyi çabucak fethi, yerlilerin batıl inancı ve isyanı ile desteklenmişti. Mısır tapınaklarını yakan ve Tanrı Apis'in huzurunda kutsal bir iştahla şölen yapan Pers zalimlerinden, Magi'nin müritlerinden nefret ettiler.[107] Geçen yaklaşık on yüzyıldan sonra aynı devrim benzer bir sebeple yenilenmiş ve pek anlamadıkları bir inancı destekleyen Kıpti (*Coptic*) Hristiyanların gayreti aynı derecede ateşli olmuştur. Monofizit (*Monophysite*) tartışmalarının kökenini ve ilerleyişini ve bir mezhebi bir ulusa dönüştüren ve Mısır'ı din ve imparatorluktan uzaklaştıran imparatorların zulmünü zaten açıklamıştım. Saracen'ler, Yakubi (*Jacobite*) kilisesinin kurtarıcıları olarak kabul edilmiş ve muzaffer bir ordu ile köle bir halk arasında Memphis kuşatması sırasında gizli ve etkili bir antlaşma yapılmıştır. Mokawkas adında zengin ve asil bir Mısırlı, şehrin yönetimini elde etmek için inancını gizlemeye çalışmıştır. Pers Savaşı sırasındaki karışıklıkta bağımsızlık arzuluyordu; Muhammed'in elçileri onu yöneticiler arasında sıralamıştır ancak zengin hediyeler ve müphem övgülerle yeni dine girmeyi reddetmiştir.[108] Güvenini kötüye kullanması yüzünden Heraclius ona âdeta kin gütmüştür. Bu yüzden kibri ve korkusu hemen teslim olmasını engellemişti. Adalet hissi kendisini ulusunun iyiliği için Saracen'lerin desteğini almasını salık veriyordu. Amr ile yaptığı ilk toplantıda, sunulan Kur'an, haraç veya kılıç seçeneklerine öfke duymamıştır. "Yunanlar," diyerek yanıtlamıştır Mokawkas, "kılıç hükmüne uymaya kararlılar ama Yunanlarla,

107. Bkz. Herodot, L, III, b. 27, 28, 29. Ælian., *Hist. Var.*, L, IV, b. 8. Suidas, [içinde] Ὤχος, c. II, s. 774. Diodor. Sicul., c. II, L, XVII, s. 197, (ed.) Wesseling. Bu tarihçilerin sonuncusu "Τῶν Περσῶν ἠσεβηκότων εἰς τὰ ἱερά," diyor.

108. Mokawkas onun makamına uygun olacağını düşünerek, peygambere iki hizmetçi ve bir hadım, bir kaymaktaşı vazo, saf altın külçesi, yağ, bal ve Mısır'ın en güzel beyaz ketenleri ile bir at, bir katır ve bir eşek ile iki Kıpti genç kız göndermiştir. Muhammed'in büyükelçisi, hicretin yedinci yılında (miladi 628) Medine'den yola çıktı. Bkz. El Jannabi'den aktaran Gagnier (*Vie de Mahomet*, c. II, s. 255, 256, 303).

bu dünyada ya da bir sonraki dünyada hiçbir birlik istemiyorum ve sonsuza dek Bizans zorbalığından, onun Chalcedon synod'undan ve Melchite kölelerinden sonsuza dek kaçıyorum. Ben ve kardeşlerim, Mesih'in müjdesi ve birliğinin uğrunda yaşamaya ve ölmeye kararlıyız. Peygamberinizin vahiylerini benimsememiz imkânsızdır ama barış istiyoruz ve haleflerine haraç ödemeyi ve itaat etmeyi içten bir şekilde kabul ediyoruz." Haraç, her Hristiyan'ın başına iki parça altın olarak tespit edilmiştir ancak on altı yaşın altındaki her iki cinsiyetten gençler ile yaşlı erkekler, keşişler, kadınlar ve çocuklar bu haraçtan muaf tutulmuştur: Memphis'in üstündeki ve altındaki Kıptiler halifeye bağlılık yemini etti ve ülkelerine gelmesi gereken her Müslüman'ı üç gün misafirperverce ağırlama sözü vermişlerdir. Bu güvenlik şartıyla, Melchite'lere dinî ve sivil zulüm sona erdirilmiştir;[109] Aziz Cyril'in yaptığı aforozların geçersizliği her minberden duyurulmuştur ve kiliseye bağışlanmış kutsal yapılar, zafer ve intikamı ölçülü bir şekilde kabullenen Yakubi cemaati için restore edilmiştir. Amr'ın acil davetine, patrikleri Benjamin çöldeki mekânından çıkarak icabet etmiş ve ilk görüşmeden sonra nazik Arap, masum tavırlı ve saygıdeğer bir Hristiyan rahiple daha önce hiç görüşmediğini söylemiştir.[110] Memphis'ten İskenderiye'ye ilerlerken, Ömer'in komutanı güvenliğini Mısırlıların şerefine ve minnettarlığına emanet etmiştir, yollar ve köprüler özenle onarılmış ve ilerlemesinin her adımında, sürekli bir erzak ve istihbarat arzına güvenmiştir. Sa-

109. Mısır prefect'liği ve savaşın idaresi Heraclius tarafından Patrik Cyrus'a emanet edilmişti (Theophan., s. 280, 281.) "İspanya'da," demiştir II. James, "Rahiplerinize danışmaz mısınız?" "Danışırız," diye cevaplamıştı Katolik büyükelçisi "işlerimiz bu sayede başarılı oldu." Cyrus'un, gelire zarar vermeden haraç ödemeyi ve Ömer'i imparatorun kızıyla evlenmeye ikna etme planlarını nasıl ilişkilendireceğimi bilmiyorum (Nicephor., *Breviar.*, s. 17, 18).

110. Yakubi tarihçi Severus'un Arapça metninden edindiği bazı gerçeklerle Mısır'ın fethini süsleyen Renaudot'ta (*Hist. Patriarch. Alexandrin.*, s. 156-172) Benjamin'in hayatına bakınız.

yıları yerlilerin onda birine neredeyse eşit olan Mısırlı Yunanlar, kapsamlı bir iltica neticesinde âdeta çevrelenmişlerdir; her zaman onlardan nefret edilmişti ve artık korkuyla bakılmıyorlardı, magistra kendi kürsüsünden, psikopos kendi sunağından kaçmıştır, uzak garnizonlar çevrelerinin sarılmasından şaşkına dönmüş ve aç kalmıştır. Şayet Nil denize güvenli ve kolay bir nakil bağlantı noktası olmasaydı, doğuşundan itibaren dili, konumu ya da dininden ötürü kendisinden nefret edilen bir kişi o topraklardan kaçamazdı.

İskenderiye'nin Kuşatılması ve Fethi

Yunanlar Yukarı Mısır şehirlerinden ayrılıp Delta Adası'na çekilince burada önemli bir güç toplanmıştı, Nil'in doğal ve yapay kanalları, birbirini izleyen güçlü ve savunulabilir mevziler sağlamıştı; İskenderiye'ye giden yol, Saracen'lerin yirmi iki günlük genel veya bölgesel savaşlarda aldığı zaferlerle zor da olsa bir şekilde temizlenmiştir. İskenderiye[111] kuşatması, fetih vakayinamelerinde belki de en zorlu ve önemli girişim olarak yer almıştır. Dünyadaki ilk ticaret şehri, erzak ve savunma araçlarıyla bolca doldurulmuştur. Şehrin neredeyse bütün halkı en kıymetli insan hakları, din ve mülkiyet için savaşmıştır ve yerlilerin nefreti onları barış ve hoşgörünün ortak yararından dışlıyor gibiydi. Deniz sürekli açıktır; eğer Heraclius halkın sıkıntısının farkına varmış olsaydı, imparatorluğun ikinci başkentini kurtarmak için yeni Romalı ve barbar ordularını rahatlıkla limana yığardı. Yunan güçleri on millik bir daireye

111. İskenderiye'nin bölgesel tasviri, ilk coğrafyacı ustalar tarafından mükemmel bir şekilde yapılmıştır (d'Anville, *Mémoire sur l'Egypte*, s. 52-63) ama modern gezginlerin, özellikle de Thévenot (*Voyage au Levant*, b. I, s. 381-395), Pocock (c. I, s. 2-13) ve Niebuhr'un (*Voyage en Arabie*, c. I, s. 34-43) bakış açılarını ödünç alabiliriz. İki modern rakipten, Savary ve Volmey'den biri eğlenceli, diğeri bilgilendiricidir.

yayılmıştı, hareketli bir düşmanın savaş kurnazlıklarını tercih ederlerdi. Ancak bir dikdörtgeni andıran bölgenin iki tarafı deniz ve Maræotis Gölü ile çevreliydi ve kısa kenarların her biri on *furlong*'dan daha fazla olmayan cephe ortaya koymuştur. Arapların çabaları, girişimin zorluğu ve sonunda kazanılacak kıymetli ödül düşünüldüğün yetersiz değildir. Ömer, Medine'deki tahtından karargâha ve şehre odaklanmıştır, Arap kabilelerine ve Suriyeli veteranlara gönderdiği silahlardan dolayı heyecanlıydı ve Mısır'ın ünü ve bereketi bu kutsal savaşın kıymetini artırıyordu. Tebaası oldukları bu zalimlerin yenilmesi veya şehirden kovulmasından endişe duyan diğer yerliler, Amr'ın hizmetinde savaşmaya başlamışlardır; bu ittifak belki de sönmek üzere savaşın ateşini tekrar harlamıştı ve Mokawkas umutlu gözlerini, İskenderiye Aziz John Kilisesi'ne sabitlemiştir. Patrik Eutychius, Saracen'lerin âdeta aslanlar gibi savaştıklarını gözlemlemiştir: kuşatılanların sık ve neredeyse her gün yaptıkları taarruzları geri püskürtmüşler ve kısa sürede şehrin duvarlarına ve kulelerine saldırmışlardır. Her saldırıda, kılıç ve Amr'ın sancağı, Müslüman savaşçıların en önünde parıldamıştır. Bir defasında, unutulmaz bir gündü bu, cesareti tedbirsiz davranmasına sebep olmuştu; kaleye giren bazı askerleri püskürtülmüş ve komutan, bir arkadaşı ve kölesi ile Hristiyanların elinde tutsak kalmıştır. Amr, prefect'in emrinden önce itibarını hatırlayarak içinde bulunduğu durumunu unutmuştur, mağrur bir tavır ve kararlı bir ifadeye bürünmüştü, halifenin komutanı olarak gerçek kişiliğini ortaya çıkarmıştı; o esnada bu cüretkâr esirin kafasını kesmek için bir asker savaş baltasını çoktan kaldırmıştı. Hayatı, efendisinin suratına bir tokat atan ve kızgın bir tonla amirlerinin huzurunda sessiz kalmasını emreden kölesi sayesinde kurtulmuştur. Saf Yunan buna kanmıştır: teklif edilen anlaşmayı dinlemiş ve mahkûmları daha saygın bir elçinin geleceğini sanarak serbest bırakmıştı; ta ki

Müslüman karargâhından komutanlarının geri dönüşünden dolayı coşkulu kutlama sesleri ve kâfirlerin aptallığıyla dalga geçen sözleri üzerine nasıl bir hata yaptığını anlamıştır. Çok uzun bir sürenin, yani on dört aylık[112] bir kuşatmanın ve yirmi üç bin adamın kaybından sonra Saracen'ler galip gelmiştir. Yunanlar dağınık haldeki ve sayıları iyice azalmış askerlerini toparlamaya çalışırken Mısır'ın başkentinin surlarına Muhammed'in sancağı dikilmiştir. "Batının bu büyük şehrini," dedi Amr halifeye, "ben fethettim. Zenginliklerinin ve güzelliğinin çeşitliliğini sınıflandırmak benim için imkânsız, sadece ilk gözlemlerimin bile beni tatmin ettiğini belirtebilirim: dört bin saray, dört bin hamam, dört yüz tiyatro ya da eğlence yeri, on iki bin manav ve kırk bin Yahudi'nin haracı. Şehir, antlaşma veya teslimiyet olmaksızın, askerlerimiz tarafından ele geçirildi ve Müslümanlar zaferlerinin meyvelerini almak için sabırsızlanıyorlar."[113] Sadık komutan yağma fikrini sertçe reddetti ve yardımcısını İskenderiye'nin servetini ve gelirini kamu hizmeti ve dinin yayılması için ayırması için gönderdi. Şehrin nüfusu sayıldı, bir haraç belirlendi, Yakubilerin coşkuları ve öfkeleri dizginlenmiş ve Arap boyunduruğuna boyun eğen Melchite'lere ibadetlerini kuytu köşelerde ama huzurla yapmalarına izin verildi. Bu utanç verici ve vahim olayın sonucu imparatorun giderek kötüleşen sağlığını daha fazla etkilemiştir; Heraclius, İskenderiye'nin kaybından yaklaşık yedi hafta sonra bir ödem sebebiyle ölmüştür.[114] Günlük rızıkları giderek azalan halkın

112. Hem Eutychius (*Annal.*, c. II, s. 319) hem de Elmacin (*Hist. Saracen.*, s.28) İskenderiye'nin hicretin yirminci yılında Muharrem'deki yeni ayın ilk cuması fethedildiğin hemfikirdir (22 Aralık 640). İskenderiye'den on dört, Babil'den yedi ay önceye geri gidersek, Amr 638 yılı sonunda Mısır'ı istila etmiş olabilir; ancak ülkeye 6 Haziran'da Bayni'nin 12'sinde girdiğinden eminiz (Murtadi, *Merveilles de l'Egypte*, s. 164. Severus, apud Renaudot, s. 162). Saracen ve daha sonra Fransız IX. Lewis, Nil'in su baskını mevsiminde Pelusium veya Damietta'da durmuştu.

113. Eutych., *Annal.*, c. II, s. 316, 319.

114. Theophanes ve Cedrenus'un bazı tutarsızlıklarına rağmen Pagi (*Critica*, c.

memnuniyetsizliği, henüz reşit olmayan torunun yönetimi altındaki Bizans sarayını Mısır'ın başkentinin tekrar ele geçirme kararını almaya zorlamıştır. Dört yıl içinde İskenderiye limanı ve istihkâmları Roma donanması ve ordusu tarafından iki kez işgal edilmiştir. Uzakta, Trablus ve Nubia'da giriştiği harekâtlardan acilen bu sebeple geri çağrılan Amr'ın cesareti iki kez kırılmıştır. Ancak bu teşebbüsün başarılı olma olasılığı, uğradığı hakaretlerin tekrarı ve inatçı ele geçirme çabasını üçüncü kez denize döktüğü takdirde İskenderiye'yi, tıpkı bir fahişenin evi gibi, her tarafından girilebilir hale getireceği konusunda yemin etmiştir. Sözüne sadık kalarak duvarların ve kulelerin birkaçını yıktı ama halkı şehre uyguladığı cezadan azade bıraktı ve Merhamet (*Mercy*) Camii, muzaffer generalin birliklerinin öfkesini durdurduğu yere dikilmiştir.

İskenderiye Kütüphanesi

Bilgin Abulpharagius tarafından tarif edildiği gibi İskenderiye Kütüphanesi'nin kaderini sessizce geçersem okuyucunun beklentisini karşılamamış olurum. Amr, din kardeşlerinden daha meraklı ve liberaldi ve Arap şefi boş zamanlarında, Ammonius'un son öğrencisi ve *Philoponus* soyadını dilbilgisi ve felsefe alanındaki önemli çalışmaları sebebiyle alan John ile yaptığı konuşmalarla geçiriyordu.[115] Bu içten ilişkiden cesa-

II, s. 824), Nicephorus ve *Chronicon Orientale*'den çok daha doğru bir şekilde, Heraclius'un gerçek ölüm tarihini İskenderiye'nin kaybından elli gün sonra, 11 Şubat 641 olarak tespit etti. Bu sürenin dörtte biri istihbaratı iletmek için yeterliydi.

115. Bu işkoliğin (φιλόπονος) pek çok eseri hâlâ mevcuttur ancak mevcut çağın okuyucular için, basılı olanlar ile yayımlanmamış olanlar neredeyse aynı kategoridedir. Musa peygamber ve Aristo, biri 10 Mayıs 617 gibi erken tarihlere dayanan ayrıntılı yorumlarının başlıca nesneleridir (Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. IX, s. 458-468). Bazen aynı adı alan modern (John Le Clerc), çalışkanlıkta eski Philoponus'a eşitti ve sağduyu ve gerçek bilgi bakımından çok daha üstündü.

ret alan Philoponus, İskenderiye'nin ganimetlerinden birini, aşağılık barbarların kontrolünde olan ancak fatihin ziyareti ve mührü ile el konulmamış durumdaki kraliyet kütüphanesinden kendisine göre çok değerli bir hediyeyi isteyebileceği varsamında bulunmuştu. Amr dilbilimcinin dileğini karşılamaya sıcak bakıyordu ancak katı dürüstlüğü halifenin rızası olmadan en küçük nesneyi dahi devretmeye müsaade etmiyordu. Ömer'in iyi bilinen cevabı, bir yobazın cehaletinden ilham almıştı: "Yunanların bu yazıları Tanrı'nın kitabıyla aynı fikirde ise, yararsızdırlar ve korunmaları gerekmez; eğer aynı fikirde değillerse, zararlıdırlar ve yok edilmeleri gerekir." Bu hüküm körü körüne bir itaatle uygulanmıştır, şehrin dört bin hamamına kâğıt veya parşömenler dağıtılmıştır; bunlar öylesine çoktur ki bu değerli yakıt malzemesinin tamamen tüketilmesi altı ay sürmüştür. Abulpharagius'un *Dynasties*'i[116] Latince çevirisiyle bilindiğinden, hikâye tekrar tekrar kopyalanmıştır ve dindar öfkesine sahip her bilgin, antik çağın öğreniminin, sanatının ve dehasının onarılamaz enkazını çıkarmak için görevlendirilmiştir. Kendi adıma, bu konuda hem gerçeği hem de sonuçları reddetmek için şiddetli bir istek duyuyorum. Çünkü gerçek hakikaten muhteşem. "Oku ve merak et!" demektedir tarihçinin kendisi ve altı yüz yılın sonunda Media'nın sınırları hakkında yazan bir yabancının tek başına söyledikleri, daha erken bir tarihte hem Hristiyan hem de Mısır yerlisi iki analistin sessizliği ile dengeleniyor; en eskileri Patrik Eutychius, İskenderiye'nin fethini detaylarıyla anlatmıştır.[117] Ömer'in sert emirleri, savaş hakkıyla elde edilen Yahudi ve Hıristiyanların dinî kitaplarının

116. Abulpharag., *Dynast*., s. 114, vers. Pocock. "Audi quid factum sit et mirare." Meraklı ve inanan modernleri sayısı sınırsızdı ancak Renaudot'un (Hist. Alex. Patriarch, s.170) rasyonel şüpheciliğini hürmetle ayırt edebilirim: "historia ... habet aliquid ἄπιστον ut Arabibus familiare est".

117. Bu ilginç anekdot, Eutychius'un yıllıklarında ve Elmacin'in Saracen tarihinde boşuna aranacaktır. Abulfeda, Murtadi ve Müslüman kitlesinin sessizliği, Hristiyan edebiyatını göz ardı etmekten daha az kesindir.

asla ateşe atılmaması gerektiğini ve dinsizlerin biliminin, tarihçilerinin veya şairlerinin, hekimlerinin veya filozoflarının eserlerinin sadık inananlarca rahatlıkla kullanılabileceğini açıkça beyan eden Muhammedî ahlakçılarının (*casuist*) sağlam ve ortodoks ilkelerine aykırıdır.[118] Daha yıkıcı bir uygulama belki Muhammed'in ilk haleflerine atfedilebilir, yine de bu örnekte, malzeme eksikliği sebebiyle yangın hızla sona erecekti. İskenderiye kütüphanesinin uğradığı felaketleri, Cæsar tarafından kendi savunmasında yakılan ateşi[119] veya putperestlik anıtlarını yok etmeye girişen Hristiyanların bağnazlığını tekrar hatırlatmak istemiyorum.[120] Fakat Antoninler döneminden yavaş yavaş Theodosius dönemine gidersek, bir dizi çağdaş tanıktan, Ptolemies'lerin merakı ve gayretiyle toplanmış olan dört veya yedi yüz bin cildin kraliyet sarayı ve Serapis tapınağında artık bulunmadığını öğrenmiş olacağız.[121] Belki de patriğin kilisesi ve kürsüsü bir kitap odası ile zenginleştirilebilirdi ama eğer Arian ve Monofizit hiziplerinin[122] hantal yapısı gerçekten hamamlarda tüketildiyse, bir filozof bir gülümsemeyle nihayetinde insanlığın yararına adanmış olduğuna inanabilirdi. Roma

118. Bkz. Reland, *de Jure Militari Mohammedanorum*, üçüncü cildindeki tezleri, s. 37. Yahudilerin veya Hristiyanların dinî kitaplarının yakılmamasının sebebi, Tanrı'nın adına duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır.

119. Bkz. Frensheim (*Supplement. Livian*, b. 12, 43) ve Usher'ın (*Annal.*, s. 469) koleksiyonları. Livy, İskenderiye kütüphanesi için "elegantiæ regum curæque egregium opus" diyordu; bu vesileyle bilgeliği saçmalıklara sapan Seneca'nın (*de Tranquillitate Animi*, c. 9) kısıtlayıcı stoacılığını sürekli olarak eleştirdiği serbest bir kaside.

120. Bkz. bu tarih, b. 28.

121. Aulus Gellius (*Noctes Atticæ*, VI, 17), Ammianus Marcellinus (XXII, 16) ve Orosius (L, VI, b. 15). Hepsi geçmiş zamanda konuşuyor; Ammianus'un sözleri oldukça güçlüdür: "fuerunt Bibliothecæ innumerabiles; et loquitur monumentorum veterum concinens fides."

122. Renaudot, İncil versiyonları, Hexapla, Catenæ Patrum Commentaries'in karşılaştırıyor (s. 170). İskenderiye el yazmamız, eğer Constantinople veya Athos Dağı'ndan değil de Mısır'dan geldiyse, muhtemelen onların arasında olabilir.

İmparatorluğu'nun harabeleri altında kalan daha değerli kütüphaneler için gerçekten müteessirim ama asırların hatalarını, cehaletin kalıntılarını ve savaşın müsibetlerini ciddi bir şekilde düşündüğümde, kayıplarımızdan ziyade hazinelerimiz beni en şaşırtan zenginliklerimiz oluyor. Birçok tuhaf ve ilginç gerçek unutulmaya mahkûm edilmiştir. Roma'nın üç büyük tarihçisi eksik de olsa dilimize aktarıldı ve Yunanların lirik, *iambic* ve dramatik şiirinin birçok hoş kompozisyonundan yoksun kaldık. Yine de zaman ve tesadüfün sebep olduğu yanlışlıklar, antik çağın[123] zararları dahi, görkemin âdeta hükmettiği klasik eserleri esirgediğini minnetle hatırlamalıyız; hâlâ elde olan kadim bilgilerin öğretmenleri, seleflerinin yazılarını incelemiş ve karşılaştırmışlardır;[124] zaten herhangi bir önemli gerçeğin, sanat ya da doğadaki herhangi bir yararlı keşfin, modern çağların merakından koptuğu düşünülemez.

Mısır'ın İdaresi

Mısır'ın idaresinde[125] Amr adalet ve politikayı dengelemiş, Tanrı tarafından korunan kanun halkının çıkarları ve müttefikleri tarafından korunmuştur. Son fetih ve hüküm kargaşasında, Kıptilerin dili ve Arapların kılıcı eyaletin sükûnetine en çok ters düşen unsurlardı. Birincisi için Amr, hizipleri ve sahtekârları

123. Bu mantıklı eleştirmenin Yunan ve Latin klasikleri dizisini sıraladığı ve takdir ettiği Quintilian'ın (*Institut. Orator.*, X, I) bir bölümünü sık sık ve keyifle inceledim.

124. Galen, Pliny, Aristo gibi. Bu konuda Wotton (*Reflections on Ancient and Modern Learning*, s. 85-95) sağlam bir mantıkla, Sör William Temple'ın canlı egzotik fantezilerine karşı çıkıyor. Yunanların barbarları bilim konusundaki hor görmesi, Hint veya Etiyopya kitaplarını İskenderiye kütüphanesine neredeyse kabul etmeyecekti; böyle bir dışlamanın felsefeyi gerçek bir kayba uğratacağı söylenemez.

125. Murtadi'nin bu meraklı ve otantik zekâsı (s. 284-289) ne Ockley tarafından ne de *Modern Universal History*'nin kendini beğenmiş derleyicileri tarafından keşfedilmiştir.

şahsi düşmanı olarak gördüğünü ve iki kat cezalandırılacağını ilan etti; böylece masum kardeşleriyle birlikte kendisini kıskananların bu eylemlerini boşa çıkarmış olacak ve birlikleri iki kat daha artacaktı. İkincisi için ise, din ve onur güdüleriyle kahramanlıklarının haysiyetini sürdürmek, Tanrı ve halifeye karşı mütevazı ve ölçülü davranarak kendilerini sevdirmek, inançlarını sürdürmeleri için yerli halkı korumak ve gözetmek ve zaferlerinin meşru ve görkemli ödülleriyle kendilerini memnun etmek üzere harekete geçti. Hazinenin yönetiminde, basit ama baskıcı bir sermaye rejimini kaldırdı ve tarım ve ticaretin her birinin net kârlarından mahsup edilen vergilerin makul bir kısmını tercih etti. Vergi gelirinin üçüncü bir kısmı, halkın refahı için çok önemli olan bent ve su yollarının yıllık onarımlarına tahsis edildi. Onun yönetimi altında, bereketli Mısır kurak Arabistan'ı doyurmuş ve Memphis'ten Medine'ye kadar uzanan uzun yol boyunca, mısır ve erzaklarla pek çok deve kervanı görülmeye başlanmıştır.[126] Fakat yaratıcı Amr kısa süre içinde daha önce firavunlar, Ptolemie'ler veya Cæsar'lar tarafından teşebbüs edilen veya ele geçirilen deniz ulaşımını yenilemiştir (*renewed*); Nil'den Kızıldeniz'e en az seksen mil uzunluğunda bir kanal açılmıştır. Akdeniz ve Hint Okyanusu'nu birleştirecek olan bu iç deniz seferleri, kısa sürede işe yaramaz ve tehlikeli bulunarak durdurulmuştur. Taht Medine'den Şam'a taşındı. Grek donanması kutsal Arabistan şehirlerine bir geçidi keşfetmiş olabilirdi.[127]

Hazine ve Nüfus

Bu yeni fethedilen ülke hakkında Halife Ömer, şöhretin-

126. Eutychius, *Annal.*, c. II, s. 320. Elmacin, *Hist. Saracen.*, s. 35.

127. Bu *belirsiz* kanallarla ilgili olarak okuyucu, d'Anville'den (*Mém. sur l'Egypte*, s. 108-110, 124, 132) ve 1770 yılında Strasburg'da korunan ve basılan öğretici bir tezden tatmin olabilir (Jungendorum marium fluviorumque molimina, s. 39-47, 68-70). Lakayt Türkler bile bu eski, iki denizi birleştirme projesiyle heyecanlanmıştır (*Mémoires du Baron de Tot*, c. IV).

den ve Kur'an'da anlatılan hikâyelerden dolaylı bir bilgiye sahiptir. Komutanından firavun ve Amalekite ülkesiyle ilgili gözlemlerini, bilgilerini paylaşmasını istedi; Amr bu enteresan ülkenin canlı ve yanlış olmayan bir resmini çizmiştir.[128] "Ey inananların komutanı, Mısır, toz haline getirilmiş dağ ile kızıl kum arasındaki kara toprak ve yeşil bitkilerden mürekkeptir. Bir atlı Syene'den denize bir aylık yolculukla ulaşır. Vadi boyunca, En Yüce'nin nimetlerinin hem akşam hem de sabahları görülebildiği ve güneşin ve ayın devrimleriyle yükselen ve inen bir nehir uzanmaktadır. Yüce Tanrı'nın her yıl verdiği nimetler, toprağı besleyen derelerin ve çeşmelerin sularına kavuştuğunda Nil kabaran ve bereketli sularını bütün Mısır'a taşır; tarlalar bereket getiren sular ile kaplanır ve köylerdeki evlerin sadece boyalı çatıları görülür. Sular geri çekilince, farklı tohumlar çamurun üzerinde belirir ve bu tohumları toplamak için gelen çiftçiler âdeta toprağı görünmez kılar; bu insanlar çalışkan karınca sürüleri ile karşılaştırılabilir ve böylece normalde tembel olan insanlar, ustabaşının kırbaç darbeleri ve tohumların, çiçek ve meyveleri daha da bollaştıracağının vaatleri ile gayrete gelir. Umutları nadiren boşa çıkar ancak buğday, arpa ve pirinç, baklagiller, meyve ağaçları ve sığırlardan elde ettikleri zenginlik, emekçi ve mal sahipleri arasında eşit olarak paylaşılmaz. Mevsimlerin değişimlerine göre, ülkenin yüzü gümüş bir dalga, yemyeşil bir zümrüt ve altın hasadın koyu sarısı ile süslenmiştir."[129] Yine de bu yararlı düzen bazen kesintiye

128. On üçüncü yüzyılda Kahireli Murtadi tarafından yazılan ve Kardinal Mazarin tarafından Arapça bir el yazmasından tercüme edilen küçük bir cilt, *des Merveilles... de l'Egypte*, 1666'da Pierre Vatier tarafından yayımlanmıştır. Mısır'ın antik dönemi vahşi ve efsanevidir ancak yazar, anavatanının fethi ve coğrafyasına ilişkin açıklamalarından ötürü övgü ve itibarı hak ediyor (bkz. Amr ve Ömer'in yazışmaları, s. 279-289).

129. Kahire'de yirmi yıllık bir yaşantısında konsül Maillet (mektup II, özellikle s. 70, 75), Nil'in değişken halini, toprağın bereketini seyretmişti (mektup IX). Gray ise Cambridgedeki bir kolejden, aynı manzarayı şiirsel gözü ile daha keskin bir bakışla görmüştür:

uğrar; mesela fethin ilk yılında nehrin taşkınının gecikmesi ve beklenmedik anda yükselmesi, eğitici bir masala renk katabilirdi. Bir bakirenin geleneksel olarak kurban edilmesinin[130] dindar Ömer tarafından yasaklandığı söylenmektedir; o ana kadar sığ yatağında durgun ve hareketsiz akan Nil, halifenin emriyle birlikte tek gece on altı *cubit*'lik bir yüksekliğe ulaştı. Arapların yeni fethettikleri bu ülke için duydukları hayranlık, romantik ruhlarını doyurmuştur. En büyük yazarların eserlerinden Mısır'ın yirmi bin şehir veya köyü olduğunu okuyabiliriz,[131] Yunanlar ve Araplar hariç olmak üzere, yalnızca Kıptiler altı milyon vergi ödüyordu[132] ya da her yaştan ve cinsiyetten yirmi milyon kişi vardı; her yıl üç yüz milyon altın veya gümüş halifelerin hazinesine giriyordu.[133] Mantığımız bu abartılı ra-

---

"... Yayılan boğucu iklimlerde ne şaşırtıcı şeyler var,
Nil'in üzerinde kendine gereksiz yere yazlık yatağını hazırlayan,
Geniş koynunda yaşamından ve yeşilliklerden
Ve Tanrı sularıyla Mısır'ın kanatlarını yok eder:
Macera dolu kürek ve açık yelken ile,
Gölgeli insanlar fırtınalardan önce kaçar:
Ya da yüzerek zayıf komşularının şehirlerine geçer.
Bu yükseliş ve parıltı ortamının gelgitidir.
(Mason'un eserleri ve hatıraları, s. 199, 200.)

130. Murtadi, s. 164-167. Okuyucu, Hristiyan imparatorların hükmü altında insan kurban edildiğine veya Muhammed'in haleflerinin keramet bulunduklarına kolayca itibar etmeyecektir.

131. Maillet, *Description de l'Egypte*, s. 22. Bu sayıdan *ortak* görüş olarak bahsediyor ve bu köylerin çoğunluğunun iki veya üç bin kişi içerdiğini ve birçoğunun büyük şehirlerimizden daha kalabalık olduğunu da sözlerine ekliyor.

132. Eutych., *Annal.*, c. II, s. 308, 311. Yirmi milyon şu veriler üzerinden hesaplanmıştır: insanların on ikide biri altmışın üzerinde, üçte biri on altıdan küçük, erkeklerin kadınlara oranı on yedi veya on altı (*Recherches sur la Population de la France*, s. 71,72). Başkan Goguet (*Origine des Arts*, vd., c. III, s. 26 vd.). Antik Mısır'a yirmi yedi milyon ihsan ediyor çünkü Sesostris'in bin yedi yüz yoldaşı aynı gün doğmuştur.

133. Elmacin, *Hist. Saracen.* s. 218; bu büyük rakam D'Herbelot (*Bibliot. Orient.* s. 1031), Arbuthnot (*Tables of Ancient Coins*, s. 262) ve de Guignes (*Hist. des Huns*, c. III, s. 135) tarafından tereddütsüz olarak kabul edilir. Appian'dan aşağı kalmayan cömertliğinin, Mısır veya İskenderiyelilerin *talent*'ine kıyasla 74 *myriad*, 740 bin *talent*, yıllık 185 veya 300 milyon sterlinlik gelire

kamlardan dolayı dehşete düşmemeli, elimize bir pusula alıp ülkenin yaşanabilir yerlerini ölçersek bu rakamlar daha somut hale gelebilir; dönenceden Memphis'e uzanan on iki milden daha geniş ve iki bin yüz metrekarelik düz bir alan olan Delta üçgeni Fransa'dan neredeyse on iki kat daha büyüktür.[134] Daha doğru bir araştırma, daha makul bir tahmini haklı çıkaracaktır. Bir kâtibin hatasıyla ortaya çıkan üç yüz milyon rakamı, normalde dokuz yüz bini askerlere harcanan toplam dört milyon üç yüz bin altın gibi makul bir hazine geliridir.[135] Şimdiki ve on ikinci yüzyılın iki güvenilir listesine göre, o dönem yerleşim yerleri iki bin yedi yüz köy ve kasabadan oluşuyordu.[136] Bir Fransız konsolosu, Kahire'de uzun süre ikamet ettikten sonra, Mısır nüfusunun, inanılmaz olmasa da haddinden fazla gösteren, dört milyon Muhammedî, Hristiyan ve Yahudi'den oluştuğunu iddia etmişti.[137]

---

sahip olduğu Ptolemies (præfat'ta) için de iddia edilebilir (Bernard, *de Ponderibus Antiq.*, s. 186).

134. Bkz. D'Anville'in ölçümü (*Mém. sur l'Egypte*, s.23 vd.). Bazı sert itirazlardan sonra Pauw (*Recherches sur les Egyptiens*, c. I, s. 118-121) hesaplaşmalarını sadece 2250 kare *league*'e genişletebilmiştir.

135. Renaudot (*Hist. Patriarch. Alexand.*, s. 334), Elmacin'in ortak okumasını veya uyarlamasını *error librarii* olarak adlandırıyor. Dokuzuncu yüzyılda 4.300.000 olarak düzelttiği miktar, Arapların Mısır'ın fethi ile kazandıkları 3.000.000 (idem, s. 168.) ve Constantinople sultanının geçen yüzyılda topladığı 2.400.000 arasında muhtemel bir ortalama sunuyor. Pauw (*Recherches*, c. II, s. 365-373) Firavunlar, Ptolemie'ler ve Cæsar'ların gelirini altı ila on beş milyon Alman kronu arasında gösterir.

136. Schulten'in listesi (*Index Geograph.*, ad calcem *Vit. Saladin.*, s. 5) 2396 yer içermektedir; d'Anville (*Mém. sur l'Egypte*, s. 29), Kahire divanına kadar, 2696 yeri sayar.

137. Bkz. Maillet (*Description de l'Egypte*, s. 28); tarafsız ve sağduyuyla tartışıyor. Fransız konsülünün okunmasından ziyade bu tür gözlemleri yeğliyorum. Yunan ve Latin edebiyatından habersizdi ve Arapların kurguları onun fantezileri için çok uygundu. En iyi bilgiler Abulfeda (*Descript. Ægypt. Arab. et Lat.*, Joh. David Michaelis, Gottingæ, 4°, 1776) tarafından toplanmıştır, Mısır'a yaptıkları iki gezide Savary keyifli bilgiler veriyor ve Volney bilgilendiriyor. Keşke ikincisi dünyayı dolaşabilseydi

AFRİKA

Abdullah'ın İlk Akınları (647)

IV. Nil'den Atlantik Okyanusu'na Afrika'nın fethi[138] için ilk olarak Halife Osman teşebbüs etmiştir. Dinî saiklerle girişilen bu ilk harekât, Muhammed'in yoldaşları ve kabilelerin şefleri tarafından desteklenmiş ve yirmi bin Arap inananların komutanının ihsanları ve hayır duaları (*blessing*) ile Medine'den yürüyüşe geçmiştir. Memphis'teki karargâha yirmi bin kadar kişi daha katılmış, ordunun idaresi Said'in oğlu olan ve son dönemde Mısır'ın fatihi ve komutanının yerini alan halifenin üvey kardeşi Abdullah'a[139] emanet edilmiştir. Bununla birlikte hükümdarın koruması ve gözdesinin liyakatine rağmen, onun işlemiş olduğu dininden dönme (*apostasy*) suçunu unutturmamıştır. Dini ilk kabul edenlerden olan Abdullah'ın yetenekli bir yazıcı olması onu Kur'an'ın sayfalarını kopyalamak için önemli bir görevi yerine getirmesi için tavsiye edilmesine sebebiyet vermiştir ancak o kendisine verilen göreve ihanet etmiş, metni bozmuş, yanlış şeyler yazarak dindarlarla alay etmiş, yargılanmamak için Mekke'ye kaçmış ve peygamberin cehaletini ifşa etmiştir. Mekke'nin fethinden sonra Muhammed'in ayakları-

138. Afrika'nın fethiyle ilgili bilgileri, Arap edebiyatının iki Fransız tercümanı olan Cardonne (*Hist. de l'Afrique et de l'Espagne sous la Domination des Arabes*, c. I, s. 8-55) ve Otter'den (*Mém de l'Académie des Inscriptions*, c. XXI, s. 111-125 ve 136) aldım. Temel bilgilerini, 1331'de 20 ciltlik bir ansiklopedi hazırlayan Novairi'den alıyorlar. Beş genel bölüm art arda ele alınır: **1.** Fizik; **2.** İnsanlar; **3.** Hayvanlar; **4.** Bitki örtüsü ve **5.** Tarih; Afrika meseleleri ise bu son bölümün beşinci kısmının altıncı başlığında tartışılıyor (Reiske *Prodidagmata ad Hagji Chalifæ Tabulas*, s. 232-234). Novairi tarafından aktarılan eski tarihçiler arasında, Müslümanların kervanına liderlik eden bir askerin orijinal anlatısını ayırt edebiliriz.

139. Abdullah'ın hikâyesi için bkz. Abulfeda (*Vit. Mohammed.*, s. 108) ve Gagnier (*Vie de Mahomet*, c. III, 45-48).

na kapanmış, gözyaşları ve Osman'ın araya girmesiyle suçları isteksizce de olsa affedilmiş ancak peygamber bu kararı, bazı ateşli müritlerinin mürtedin samimi olup olmadığını gözlemlemesi için zaman tanımak adına çok uzun süre tereddüt ederek aldığını açıklamıştır. Dine ne kadar sadık ve nasıl erdemli bir insan olduğunu, çölle ilgisi kalmadığını zamanla göstermiş ve dine hizmet etmiştir; Kureyşliler dâhil olduğu aile ve yetenekleri sayesinde ona onurlu bir rütbe vermiş ve yetenekli at binicilerinin bol olduğu bu topraklarda Abdullah, Arabistan'ın en cesur ve en becerikli süvarisi olarak ünlenmiştir. Kırk bin Müslüman'ın başında Mısır'dan batının bilinmeyen ülkelerine doğru ilerlemiştir. Barca'nın çölleri bir Roma lejyonuna zor anlar yaşatabilirdi fakat Araplara sadık develeri eşlik ediyordu ve çöle alışkın bu insanlar herhangi bir zorlanma yaşamadan toprağa ve iklime adapte oldular. Zahmetli bir yürüyüşten sonra, adının, zenginliğinin ve halkının giderek daha da bilinir hale geldiği ve o sıralarda Berberi şehirleri arasında üçüncü sırada yer alan bir deniz şehri olan Trablus[140] surlarının karşısına çadırlarını kurdular. Yunanların destek kuvvetlerine beklemedikleri anda denizden bir baskın yapılmış ve bertaraf edilmiştir ancak Trablus'un güçlü tahkimatı ilk saldırılara direnmiş ve Saracen'ler, tehlikelerle kuşatılmış halkını korumak için kuşatmanın kaldırılması için şartları konuşmak isteyen prefect Gregory'ye[141] olumlu cevap vermişlerdir. Şayet emri altında

140. Trablus bölgesi ve şehri Leo Africanus ([içinde] *Navigatione et Viaggi di Ramusio*, c. I, Venetia, 1550, fol. 76, *verso*) ve Marmol (*Description de l'Afrique*, c. II, s. 562.) tarafından tasvir ediliyor. Bu yazarlardan birincisi, unvanını ve görevini üstlenen Papa X. Leo'nun Roma'sında esir olarak bulunan, Afrika coğrafyasını tanımlayan veya tercüme eden bir Moor, bir akademisyen ve bir gezgindi. Moor'ların elinde benzer bir esaret altında bulunan, V. Charles'ın bir askeri olan İspanyol Marmol, d'Ablancourt tarafından Fransızcaya çevrilen *Description of Africa*'yı derledi (Paris, 1667, 3 cilt, in 4to). Marmol okumuş ve görmüştü, ama Afrikalı Leo'nun orijinal çalışmasında bolca bulunan meraklı ve kapsamlı gözlem yeteneğinden yoksundu.

141. Theophanes, Gregory'nin ölümünden ziyade yenilgisinden bahsediyor.

yüz yirmi bin kişi var idiyse, imparatorluğun düzenli birlikleri, bu ev sahibinin gücünü ya da nüfusunu oluşturan kalabalığın büyük bir kısmını oluşturan silahsız ve düzensiz Afrikalı ve Moor'ların arasında kaybolmuş olmalıdır. Kur'an'ı kabul etme veya haraç ödeme seçeneklerini öfkeyle reddetmişlerdir ve birkaç gün boyunca iki ordu, kendi kamplarında yorgunluk ve aşırı sıcaktan dolayı gölgelik yerlerde dinlenme ve ferahlama ihtiyacını duyana kadar güneşin doğuşundan öğlen saatlerine kadar şiddetli çarpışmalar yapmışlardır. Rivayetlere göre, eşsiz bir güzelliğe ve ruha sahip bir bakire olan Gregory'nin kızının da onun yanında savaşmıştır, genç kızlık döneminden itibaren at sürmek, ok atmak ve mızrak kullanmak üzere eğitilmiştir ve silahlarının ve kıyafetlerinin zenginliği savaşın en üst saflarında göze çarpmıştır. Arapların komutanının başı için yüz bin altın ödül koydu ve Afrikalı gençler bu görkemli ödülü kazanma umuduyla heyecanlanmıştır ancak Abdullah din kardeşlerinin acil uyarıları üzerine savaş alanından ayrılmış ama Saracen'ler liderlerinin geri çekilmesi ve sürekli bu eşit veya başarısız sonuçlanan çatışmalardan dolayı cesaretlerini kaybetmişlerdir.

Arapların Zaferi

Daha sonraları Ali'nin düşmanı ve bir halifenin babası olacak olan asil bir Arap, Mısır'daki gösterdiği cesarete benzer bir eyleme girişmiştir; Zübeyr[142] (Zobeir) Babil'in duvarlarına tırmanma merdivenlerini ilk diken kişiydi. Afrika savaşında Abdullah'ın kampından ayrıldı. Ancak savaş haberleri gelin-

---

Prefect'i "Τύραννος" olarak yaftalıyor; muhtemelen erguvanı kastediyordu (*Chronograph.* s. 285).

142. İsyan ettiği Ali'nin, Zübeyr öldüğünde onun için döktüğü gözyaşları için bkz. Ockley (*Hist. of the Saracens*, c. II, s. 45). *Onun* Babil kuşatmasındaki cesareti, eğer gerçekten aynı kişi ise, Eutychius tarafından anlatılıyor (*Annal.*, c. II, s. 308).

ce on iki arkadaşıyla birlikte harekete geçen Zübeyr, Yunanların kampıyla karşılaşmış ve zor durumdaki din kardeşlerine yardım etmek için ne yemek yemek ne de dinlenmek üzere hiç mola vermeden ilerledi. Gözlerini savaş alanına çevirmiş, "Komutanımız nerede?" diye haykırmıştı. "Çadırında," cevabını aldı. "Çadır Müslümanların komutanı için bir korunak mı?" Abdullah hem hayatı tehlikede olduğu hem de Roma prefect'inin küstah tavırlarından dolayı öfkeden deliye dönmüş, kıpkırmızı halde karşısına çıktı. "Kâfirlerin kibirli ödülüne misliyle karşılık verin," dedi Zübeyr, "Gregory başını getirene yüz bin altın ve esir kızının ödül olarak olarak verileceğini söyleyin." Halifenin komutanı, Zübeyr'e, cesareti ve sağduyusuna güvenerek, uzun süredir dengesiz devam eden savaşı Saracen'ler lehinė çevirecek stratejisini yürütmesi için izin verdi. Askerlerinin sayıca eksikliğini enerjisi ve becerisiyle giderdi ve güçlerinin bir kısmını çadırlarda gizlerken, geri kalanını güneş en tepedeyken düşmanla düzensiz bir çatışmaya soktu. Her iki taraf da artık neredeyse yorgunluktan bayılma noktasına geldikleri sırada kamplarına geri çekilmişlerdir; atların dizginleri çıkarılmış, askerler zırhlarını bir kenara bırakmış ve iki düşman kampı akşam serinliği ve sonraki gün yapacakları karşılaşması için hazırlanmış ya da hazırlanır gibi yapmıştır. Ancak aniden gerçekleştirilen bir taarruzla şaşkına dönmüşlerdi; Arap kampı taze ve cesur savaşçı grubunu savaş alanına sürmüş ve Yunanların ve Afrikalıların uzun savaş hattı, yobazların gözünde gökyüzünden inen bir melek grubu olarak görünebilecek inananların yeni ordusu tarafından şaşırtılmış, saldırıya uğramış ve sonunda ele geçirilmiştir. Prefect bizzat Zübeyr tarafından öldürülmüştür; intikam almaya ve ölüm saçmaya susamış kızının etrafı sarılmış ve esir düşmüş ve bu felakete uğrayan kaçaklar, Arapların kılıçlarından ve mızraklarından kaçmayı başararak Sufetula kasabasına sığınmışlardır. Sufetula, Karta-

ca'nın yüz elli mil güneyinde kuruludur; bir derenin etrafını saran ekili arazileri bu taze suyla sulanmakta ve kasaba ardıç ağaçlarının korusu ile gölgelenmektedir ve kasabanın girişinde bulunan takı, bir revak ve Corinthian düzeninde inşa edilmiş olan üç tapınağın kalıntıları, görenleri Romalıların ihtişamına hayran bırakabilmektedir.[143] Bu zengin şehrin yıkılmasından sonra, eyaletler ve barbarlar her taraftan fatihin merhametini istemiştir. Onun kibir ya da gayreti, haraç almak ya da dinî inançlarla ilgili amaçlarından memnuniyet duymasını sağlayabilmektedir ancak kayıpları, yorgunlukları ve salgın hastalık burada daha kalıcı bir düzen kurmalarını engellemiş ve Saracen'ler on beş aylık bir sürenin ardından köleler ve Afrika seferlerinin zenginliği ile Mısır sınırlarına geri çekilmiştir. Beşinci halifeye, sembolik olarak beş yüz bin altın sunulmuştur[144] ancak bu yağmalamadan elde edilen kazanç her bir piyade için bin altın ve her bir süvari için üç bin altın olarak eşit biçimde askerler arasında dağıtılmış olsaydı, devlet bu yanlış işlem sebebiyle iki kez yara almamış olacaktı. Gregory'yi öldürenin zaferin en değerli ödülünü talep etmesi bekleniyordu ancak hiçbir ses çıkmaması onun savaş alanında öldüğünü düşündürdü, ta ki prefect'in kızının Zübeyr'i görünce ağlamaya ve ağıt yakmaya başlayıp da o cesur askerin cesareti ve tevazusunu ortaya serinceye kadar. Talihsiz bakire, kılıcının dine hizmet etmek için kutsandığını ve ölümlü güzelliğin cazibesinden ya da bu geçici yaşamın zenginliklerinden çok daha yüksek bir ödül için çalıştığını soğukkanlılıkla ilan eden babasının katiline teklif edildi ve reddedildi. Öfkesine uygun ödül, Halife Osman'ın ordularının başarısını onun duyurmasıydı. Yoldaşları ve halk,

143. Shaw, *Travels*, s. 118, 119.

144. "Mimica emptio," diyor Abulfeda, "erat hæc, et mira donatio; quandoquidem Othman, ejus nomine nummos ex ærario prius ablatos ærario præstabat," (*Annal. Moslem.*, s. 78). Elmacin (kendi belirsiz versiyonunda, s. 39) görünüşe göre aynı işi açıklamıştır. Araplar Osman sarayını kuşattığında, şikâyet listesinde en üstte duruyordu.

Zübeyr'in ilginç hikâyesini duymak için Medine camisinde toplanmış ve imam kendi öğüt ve eylemlerinin esası dışında hiçbir şey unutmamış, Abdullah'ın adı Araplar tarafından Caled ve Amr'ın kahraman isimleriyle birlikte anılmıştır.[145]

Saracen'lerin Yükselişi (665-689)

Saracen'lerin batı fetihleri, Emevi döneminin başlayıp aralarındaki anlaşmazlıklar düzelene, ta ki Halife Muaviye Afrikalıların yardım çağrılarına karşılık verene kadar yirmi yıl civarında askıya alınmıştı. Heraclius'un halefleri, Arapların taahhüt ettikleri haraç hakkında bilgilendirilmişlerdi ama merhamet etmek ve sıkıntılarını hafifletmek yerine, eşdeğer veya para cezası olarak, benzer miktarda ikinci bir haraç koymuşlardı. Bizanslı bakanlar, yoksulların yakarışlarına karşı sağır hale gelmiş ve umutsuzlukları tek bir efendinin egemenliğini tercih etmek şartıyla artmıştı; sivil ve askerî güce yatırım yapan Kartaca patriğinin gaspları, Roma eyaletinin din adamlarını ve hatta Katoliklerini, dini ve tiranlarının otoritesini ortadan kaldırmak için kışkırtmıştır. Muaviye'nin ilk komutanı sadece tanınmış, önemli bir şehri bastırmakla kalmamış, otuz bin kişilik Yunan ordusunu yenmiş, dört bin esir ele geçirmiş ve ganimetleriyle Suriye ve Mısır'dan gelen cesur maceracıları zenginleştirmiştir.[146] Ancak Afrika'nın fatihi unvanı, halefi

145. "Ἐπεστράτευσαν Σαρακηνοὶ τὴν
Ἀφρικὴν, καὶ συμβαλόντες τῷ τυράννῳ
Γρηγορίῳ τονῦτον τρέπουσι καὶ τοὺς σὺν
αὐτῷ κτέννουσι καὶ στοιχήσαντες φόρους
μετὰ τῶν Ἀφρων ὑπέστρε ψαν." Theophan., *Chronograph.*, s. 235, Paris. Kronoloji basit ve yanlıştır.

146. Theophanes ([içinde] *Chronograph.*, s. 293) Arapların batıdaki fetihleri hakkında Constantinople'a ulaşabilecek belirsiz söylentilerini ekliyor; Aquileia Diyakozu Paul Warnefrid'den (*de Gestis Langobard.* L, V, b. 13) öğrendiğime göre, o sırada İskenderiye'den Sicilya ve Afrika kıyılarına bir donanma gönder-

Akbah'dan daha adildi. Arapların en cesur komutanı on bin askerin başında Şam'dan yürüyüşe geçmiş ve Müslümanların gerçek gücü binlerce barbarın zoraki yardımı ve dine girişi ile genişletilmiştir. Akbah'ın ilerlemesinin doğru güzergâhını takip etmek zor olsa da gerekli değildir. İç bölgeler, hayalî ordular ve kalelerle Doğulular tarafından doldurulmuştur. Zab veya Numidia gibi savaşçı şehirlerde seksen bin kişilik bir ordu toplanması üç yüz altmış kasabanın nüfusu, hayvancılık ve tarımla uğraşmalarından dolayı doğru gelmemektedir[147] ve bu iç ülkenin antik metropolü Erbe veya Lambesa'nın kalıntıları üç *league*'lik genişliğin fazla olduğunu göstermektedi. Deniz kıyısına yaklaştıkça, tanınmış Bugia[148] ve Tangier[149] şehirleri Saracen zaferlerinin daha kesin sınırlarını tanımlamaktadır. Daha zengin bir dönemde yaklaşık yirmi bin ev içerdiği söylenen ferah Bugia limanı hâlâ az da olsa bir ticaret ağına sahiptir ve bitişikteki dağlardan çıkarılan bol demir, cesur insanlara savunma aletleri sağlamıştır. Tingi veya Tangier'in uzak konumu ve antik dönemdeki saygınlığı Yunan ve Arap masallarını süslemiştir ancak duvarların pirinçten yapıldığı ve çatıların altın ve gümüşle kaplı olduğu şeklindeki mecazi ifadeler, güç ve zenginliğin sembolleri olarak yorumlanabilir. Başkentin adını alan Mauritania Tingitana[150] eyaleti Romalılar tarafından

---

mişlerdir.

147. Bkz. Novairi (apud Otter, s. 118), "cinque citta è infinite casale" konusunda yalnızca Marmol (*Description de l'Afrique*, c. III, s. 33) ve Shaw'a (*Travels*, s. 57, 65-68) güvenen Leo Africanus (fol. 81, *verso*).

148. Leo African., fol. 58, *verso*, 59, *recto*. Marmol, c. II, s. 415. Shaw, s. 43.

149. Leo African., fol. 52. Marmol, c. II, s. 228.

150. "Regio ignobilis, et vix quicquam illustre sortita, parvis oppidis habitatur parva flumina emittit, solo quam viris melior et segnitie gentis obscura," (Pomponius Mela, I, 5, III, 10). Mela, Fenikeli ataları Tingitana'dan İspanya'ya göç ettiği için daha fazla krediyi hak ediyor (bkz. bu coğrafyacının II, 6'daki, Salmasius, Isaac Vossius ve en sert eleştirmenlerden olan James Gronovius tarafından çok acımasızca eleştirilen pasajı). İmparator Claudius tarafından o ülkenin nihai fethi sırasında yaşamıştır ancak neredeyse otuz yıl sonra Pliny (*Hist. Nat.*, V, I), sorgulamak için çok tembel, bu vahşi ve uzak bölgenin cehaletini

tesadüfi bir şekilde keşfedilmiş ve buraya yerleşmişlerdir; beş koloni dar bir hudutla sınırlıdır ve ormanları fil dişi, kokulu ağaç (citron-wood)[151] ve okyanus kıyılarında bolca bulunan lüks deniz kabuklularıyla doludur. Korkusuz Akbah ülkenin kalbine dalmış, haleflerinin Fez ve Fas'ın[152] görkemli başkentlerini kurduğu ve uzun süre Atlantik'in ve büyük çölün eşiğine kadar nüfuz ettiği vahşi doğayı geçmiştir. Sus Nehri, Atlas Dağı'nın batı taraflarından inmekte, tıpkı Nil gibi, topraklarını döller ve Kanarya veya Şanslı Ada'nın karşısından denize dökülmektedir. Moor'ların sınırlarının en son noktasında bulunan yerleşimciler, vahşi koşullarda, yasalar, disiplin ya da dinleri olmadan yaşamaktadır: Doğululuların silahlarının garip ve karşı konulmaz ateşleriyle karşılaşınca şaşkına dönmüşler ve altına da gümüşe de sahip olmadıkları için, en zengin haraçları, bazıları daha sonra bin altın karşılığında satılan kadın esirlerin güzelliği olmuştur. Akbah'ın gayreti olmasa da kariyeri sınırsız bir okyanus karşısında duraklamıştır. Atını dalgalara sürmüş ve gözlerini cennete kaldırarak şöyle haykırmıştır: "Yüce Tanrım! Yolum bu deniz tarafından kesilmiş olmasaydı, hâlâ batının bilinmeyen krallıklarına, kutsal isminin birliğini vaaz

---

itiraf etmek için çok gururlu yazarlarından şikâyet etmiştir.

151. Bu kokulu ağaç, Roma'daki erkekler arasında, kadınlar arasındaki inciler kadar modaydı. Dört ya da beş fit çapındaki yuvarlak bir tahta ya da masa, bir emlak (*latefundii taxatione*) fiyatına, sekiz, on ya da on iki bin sterline (Plin., *Hist Natur.*, XIII, 29) satılıyordu. *Narenciye* ağacını, *narenciye* meyvesiyle karıştırmamam gerektiğini düşünüyorum. Ama ilkini (yabani servi gibi) kaba ya da Linnæan adıyla tanımlayacak kadar botanikçi değilim; narenciyenin portakal mı yoksa limon mu olduğuna karar veremiyorum. Salmasius konuyu bitirmiş gibi görünüyor ancak kendisi de düzensiz bilgisinin ağına dolanıyor (Plinian., *Exercitat.*, c. II, s. 666 vd).

152. Leo African., fol. 16, *verso.* Marmol., c. II, s. 28. *Şeriflerin* sömürülerine ve azametine ilk şahit olan bu şehirden, Marmol'un *Description de l'Afrique* eserinin üçüncü cildinin sonunda yer verilen bu hanedanın merak uyandıran tarihinde sık sık bahsedilir. *Recherches Historiques sur les Maures*'in üçüncü cildi (yakın zamanlarda Paris'te yayımlandı) Fez ve Fas krallıklarının tarihini ve coğrafi özelliklerini gösteriyor.

ederek ve senden daha başka tanrılara ibadet eden asi ulusları kılıca dizerek ilerlememe devam ederdim."[153] Yine de yeni dünyaları keşfetmek için hevesli bu Muhammedî İskender, son fetihlerini elinde tutamamıştır. Yunanların ve Afrikalıların kaçmasıyla Atlantik kıyılarından geri çekilmiş ve çevredeki bolluk ona onurlu bir ölüm kaynağı bırakmıştır. Son olay ulusal erdem örneği ile onurlandırılmıştır. Komutaya itiraz eden ve isyanında başarısız olan hırslı bir şef, Arap generalin kampında tutuklu olarak tutuluyordu. İsyancılar onun hoşnutsuzluğuna ve intikam hırsına güvenmişler; onların tekliflerini reddetmiş ve planlarını boşa çıkarmıştı. Tehlikeli bir saatte, minnettar Akbah prangalarının kilidini açmış ve inzivaya çekilmesini önermiş ancak o, rakibinin bayrağı altında ölmeyi seçmiştir. Arkadaşlar ve geleceğin şehitleri olarak kucaklaşıp kılıçlarını kuşanmış ve son askerleri kalana ve birbirlerinin yanına düşene kadar inatçı bir savaş sürdürmüşlerdir. Afrika'nın üçüncü komutanı veya valisi Zuheir intikamını aldı ve selefinin kaderiyle karşı karşıya kalmıştır. Yerlileri birçok savaşta yenmiş, Constantinople'un Kartaca'nın yardımına gönderdiği güçlü bir ordu tarafından devrilmiştir.

Cairoan'ın Kuruluşu (670-6785)

İstilacılara katılmak, yağmalamayı paylaşmak, inancı savunmak ve Müslümanların ilk geri çekilmesi veya talihsizliğinde vahşi bağımsızlık ve putperestlik hallerine isyan etmek Moor kabilelerinin sıkça uyguladığı bir şeydir. Akbah'ın sağduyusunu dinleyerek Afrika'nın kalbinde bir Arap kolonisi kurmayı, barbarların tacizlerine dayanabilecek, beklenmedik savaşlara

153. Otter (s. 119), Cardonne'nin (s. 37) Kur'an'ın ayetlerini açıklamak şeklinde yumuşattığı bu haykırışı güçlü bir bağnazlık olarak göstermiştir. Oysa ikisinin de önünde Novairi'nin aynı metne vardı.

ve Saracen'lerin gelirlerini ve ailelerini koruyabilecek bir kale inşa etmeyi önermiş. Bu niyetlerle mütevazı bir kervansarayın çevresinde bu koloniyi hicretin ellinci yılında kurmuştur. Bugünkü bozulmuş durumunda dahi Cairoan,[154] güneyden yaklaşık elli mil uzakta olduğu Tunus Krallığı'nda ikinci büyük şehir[155] olma özelliğini hâlâ korumaya devam ediyor; deniz bu şehrin batısına on iki mil uzaktadır ve bu sayedi Yunan ve Sicilya filolarının saldırılarına uğramamaktadır. Vahşi hayvanlar ve yılanlar yok edildiğinde, orman veya vahşi doğa temizlendiğinde, kumlu bir ovanın üzerinde bir Roma kasabasındaymış gibi hissettirir. Cairoan'a bitkisel besin malzemeleri uzaktan getirilmektedir ve su kaynaklarının azlığı bu topraklar üzerinde yaşayan sakinlerin su temini için kuyu ve sarnıçlar araştırmalarına ve tehlikeli de olsa yağmur suyu toplamasına sebebiyet vermiştir. Bu engeller Akbah'ın kurduğu sistem sayesinde kaldırılmış, bir tuğla duvarla çevrili üç bin altı yüz fitlik bir çevre sürekli gözlenmiş, beş yıl içinde valinin sarayı yeterli sayıda ev ile sarılmış ve sonra beş yüz granit sütunlu, porfir ve Numidya mermeriyle geniş bir cami inşa edilmiş ve Cairoan imparatorluğun yanı sıra bilimin de merkezi olmuştur. Ancak bunlar daha sonraki çağın yaşadığı ihtişamlardır; yeni koloni Akbah ve Zuheir'in peş peşe yenilgileriyle sarsıldı ve batı seferleri yine Arap monarşisinin yaşadığı iç uyuşmazlıklarla kesintiye uğradı. Cesur Zübeyr'in oğlu Emevi hanedanına karşı on iki yıllık bir savaş ve yedi aylık bir kuşatma sürdürmüştür. Abdullah'ın

154. Ockley (*Hist. of the Saracens*, c. II, s. 129, 130) Cairoan'ın kuruluşundan bahsediyor ve şehrin konumu, camisi vb. ise Leo Africanus (fol. 75), Marmol (c.. II, s. 532) ve Shaw (s. 115) tarafından tasvir ediliyor.

155. Deniz kıyısı boyunca bin millik bir mesafeyle ayrılmış iki şehir olan Yunanların *Cyrene*'i ile Arapların *Cairoan*'ı, küçük bir isim benzerliğinden dolayı sık sık görülen bir hata sebebiyle zihinleri bulandırmıştır. Büyük Thuanus bu hatadan kaçamamıştır; Afrika'nın resmî ve ayrıntılı bir tanımını yapmış olduğu için daha az mazur görülebilir (*Historiar.*, L, VII, b. 2, c. I, s. 240, [ed.] Buckley).

aslanın vahşiliğini tilkinin inceliğiyle birleştirdiği söyleniyordu ama cesaretini miras almışsa da babasının cömertliğinden yoksundur.[156]

Kartaca'nın Fethi (692-698)

İç huzuru tekrar tesis etmek Halife Abdülmelik'in Afrika'nın fethine devam etmesini sağlamıştı; yönetimi Mısır Valisi Hasan'a teslim etmiş ve kırk bin kişilik bir ordu ile bu krallığın geliri önemli hizmetlerinden dolayı kutlanmıştır. Savaşın iniş çıkışlarında iç bölgeler Saracen'ler tarafından kazanılmış ve kaybedilmiştir. Ancak sahil hâlâ Yunanların elinde kalmaya devam etmiş; Hasan'ın selefleri Kartaca'nın ismine saygı ve tahkimatlarından endişe duymuş, zaten şehri savunanların sayısı Cabes ve Trablus'tan gelenlerle artırılmıştı. Hasan'ın ordusu daha cesur ve daha şanslı durumdaydı, Afrika metropolünü almış ve yağmalamıştı. Tırmanma merdivenleri göz önünde bulundurulacak olursa, ani bir saldırı ile düzenli bir kuşatmanın daha bıktırıcı harekâtların habercisi olduğu şüphesini haklı çıkarabilmektedir. Ancak fatihlerin sevinci kısa sürede Hristiyanların desteğe yetişmesiyle kursaklarında kalmıştır. Tanınmış ve deneyimli bir general olan prefect ve patrician John, Constantinople'da Doğu İmparatorluğu'nun güçlerini toplamıştı;[157]

156. Hicretin yetmiş üçüncü yılı için Abulfeda, Elmacin ve Abulpharagius'un Arapça kroniklerinin yanı sıra d'Herbelot (*Bibliot. Orient.*, s. 7) ve Ockley'e (*Hist. Of Saracens*, c. II, s. 339-349) de danışabiliriz. İkincisi, Abdullah ve annesi arasındaki son ve acıklı diyaloğu vermiştir; ancak, *onun* kederinin ölümünün fiziksel etkisini, doksan yaşında geri dönüşünü ve *menstruasyonunun* ölümcül sonuçlarını unuttu.

157. "Λεόντιος ... ἅπαντα τὰ Ῥωμαικὰ
ἐξώπλισε πλόϊμα στρατηγόν τε ἐπ' αὐτοῖς
Ἰωάννην τὸν Πατρίκιον ἔμπειρον τῶν
πολεμίων προχειρισάμενος πρὸς Καρχηδόνα
κατὰ τῶν Σαρακηνῶν ἐξέπεμψεν."
Nicephori Constantinoplitani Breviar., s. 28. Theophanes (*Chronograph.*, s.

Sicilya'nın gemileri ve askerleri de onlara katılmış ve İspanyol hükümdarının korkusu ve mezhebi sayesinde güçlü bir Got[158] takviyesi elde edilmiştir. Konfederasyon donanmasının ağırlığı limanın girişini koruyan zinciri kırmış, Araplar, Cairoan'a veya Trablus'a çekilmiş, Hristiyanlar gemiden inmiş, vatandaşlar haçı selamlamış ve bütün bir kış zafer ya da kurtuluş hayaliyle boşa harcanmıştır. Ancak Afrika geri dönüşü olmayan bir şekilde elden çıkmıştır. Takip eden baharda hazırlıklarını tamamlayan inananların komutanının[159] gayreti ve kızgınlığı deniz ve karadan daha fazla hücum edecek asker toplamasına sebebiyet vermiş ve patrician, Kartaca'nın sancağını ve tahkimatlarını tahliye etmek zorunda kalmıştır. Utica civarında ikinci bir savaş yapılmış, Yunanlar ve Gotlar yine yenilmiş ve zamanında yola çıkmaları onları kamplarının dayanıksız ve yetersiz tahkimatlarına saldıran Hasan'ın kılıcından kurtarmıştır. Kartaca'dan geriye kalan her şey alevlere atılmış ve Dido[160] ve Cæsar kolonisi

309) ile Constantinople patriği, Afrika'yı kurtarmak için yapılan bu son girişimden biraz bahsetmiştir. Pagi (Critica, cilt. iii, s. 129, 141), hem zaman hem de gerçekte genellikle aynı fikirde olmayan Arap ve Bizans tarihçilerinin harfi harfine bir karşılaştırmasıyla kronolojiyi çok iyi bir şekilde ortaya koydu. Ayrıca bkz. Otter'in notu (s. 121).

158. "Dove s' erano ridotti i nobili Romani e i *Gotti*," ve hemen ardından, "i Romani suggirono e i Gotti, lasciarono Carthagine," (Leo African. for. 72, *recto*). Afrikalı Arap yazarların Gotları nasıl türettiklerini bilmiyorum ama gerçek, yeni olsa da o kadar ilginç ve o kadar muhtemel ki en ufak bir uzmanlık ile dahi bunu kabul edeceğim.

159. Bu komutan, Nicephorus tarafından "Βασιλεὺς Σαρακηνῶν" şeklinde, halifenin yanlış olmasa da belirsiz bir tanımı olarak betimlenmiştir. Theophanes, tercümanı Goar'ın *Vizir Azem* olarak izah ettiği farklı "Πρωτοσύμβουλος" unvanını ortaya koyuyor. Aktif kısmı hükümdar (*prince*) yerine bakan (*minister*) olarak alırlarsa gerçeğe yaklaşabilirler ancak Emevilerin sadece bir *kateb* veya kâtibi (*secretary*) olduğunu ve Vizir makamının hicretin 132. yılına kadar kullanılmadığını veya kurulmadığını unutuyorlar (d'Herbelot, s. 912).

160. Solinus'a göre (L, 27, s. 36, [ed.] Salmas.), Dido'nun Kartaca'sı 677 ya da 737 yıl ayakta kaldı; el yazmaları veya basımların farklılığından kaynaklanan ihtilaflı bir okuma (Salmas. Plinian. Exercit., c. I, s. 228). İsa'dan 823 yıl önceyi gösteren bu kayıtlardan ilki, Vellerus Paterculus'un iyi hesap ettiği tanıklığıyla daha tutarlıdır ancak ikincisi, İbrani ve Tyrian tarihlerine daha uygun olduğu

iki yüz yıldan fazla ıssız kaldı, ta ki eski şehrin bir bölümü, belki yirmide biri, ilk Fatımi halifesi tarafından tekrar kuruluncaya kadar. On altıncı yüzyılın başlarında, Batı'nın ikinci başkenti bir cami, öğrencisi olmayan bir kolej, yirmi beş veya otuz dükkân ve beş yüz köylünün yerleştikleri kulübeleri, yoksul Punic senatörlerinin kibrini sergilemiştir. Kartaca kalıntıları yok olmuştur ve bir su kemerinin bazı kalıntılarına meraklı bir gezgin tesadüfen rastlamasa kimse tarafından fark edilemeyebilirdi.[161]

Afrika'nın Nihai Olarak Fethi (698-709)

Yunanlar kovulmuş ancak Araplar henüz ülkenin efendisi haline gelememiştir. İç eyaletlerde Moor veya Berberiler,[162] ilk Cæsar'lar dönemine göre çok zayıf, Bizans prenslerine göre çok zorlu, Muhammed'in haleflerinin dinine ve gücüne karşı düzensiz bir direniş sağlamıştır. Kraliçe Cahina'nın sancağı altında, bağımsız kabileler bir dereceye kadar birlik ve disiplin kazanmış ve Moor'lar kraliçelerinde bir peygamberin karakterini görüp saygı duydukça, istilacılara onlarınkine benzer bir coşku ile saldırmış-

için kronologlarımız tarafından tercih edilir.

161. Leo African., fol. 71, *verso*; 72, *recto*. Marmol., c. II, s. 445-447. Shaw, s. 80.

162. Barbar sözcüğünün tarihi dört dönem altında sınıflandırılabilir. **1.** Homer zamanında, Yunanlar ve Asyalılar muhtemelen ortak bir lehçe kullanabildiklerinde, barbara benzeyen bir ifadeyi, telaffuzu en kaba, grameri en kusurlu olan vahşi kabileler için kullandılar. Κᾶρες βαρβαρόφωνοι (*Iliad*, II, 867, Oxford'lu tefsirci Clarke'ın açıklamalı notlarıyla birlikte ve Henry Stephens, *Greek Thesaurus*, c. I, s. 720). **2.** En azından Herodot zamanından itibaren, Yunanların diline ve davranışlarına yabancı olan tüm uluslar için yaygın olarak kullanılmaya başladı. **3.** Plautus çağında Romalılar bu hakarete maruz kaldılar (Pompeius Festus, L, II, s. 48, [ed.] Dacier) ama bunu özgürce kabullendiler. İtalya ve ona bağlı eyaletleri için muafiyet talep ettiler ve imparatorluğun sınırları dışındaki vahşi veya düşman uluslar için kullanılan bu utanç verici unvan kaldırıldı. **4.** Her anlamda, Moor'lardan kaynaklandı; Arap fatihler daha önce duydukları, onlara tanıdık gelen bu sözcüğü Latin eyaletlerinden aldılar ve Afrika'nın kuzey kıyılarındaki bir mezhebin (Berberi; *Barbary*) adı olarak yerleşti.

lardır. Hasan'ın emektar (*veteran*) birlikleri Afrika'nın savunması için yetersizdi, bu yüzden bir yüzyıl süren fetihler bir günde kaybolmuş ve sel tarafından bozguna uğratılmış olan Arap şef, Mısır'ın sınırlarına geri çekilmiş ve beş yıl boyunca halifenin vadettiği askerleri beklemiştir. Saracen'lerin geri çekilmesinden sonra muzaffer peygamber Moor şeflerini toplamış ve biraz tuhaf ve zalim bir politika önermiştir. "Bizim şehirlerimizin," demiştir onlara, "içindeki altın ve gümüş sürekli Arapların ordularını çekiyor. Bu aşağılık metaller bizim için önemli değil; bizler yeryüzünün basit ürünleri ile yetiniyoruz. Bu şehirleri yok edelim, bu zararlı hazineleri enkazına gömelim, düşmanlarımızın açgözlülüğü baştan çıkarılmazsa, belki de savaşçı bir halkın huzurunu bozmayacaklardır." Teklif oybirliğiyle alkışlanmıştır. Tangier'den Trablus'a kadar binalar veya en azından surlar yıkılmış, meyve ağaçları kesilmiş, geçim kaynakları yok edilmiş, verimli ve kalabalık bir vadi âdeta bir çöl haline gelmiş ve daha yeni bir dönemin tarihçileri atalarının refah ve yıkımının izlerini ancak fark edebilmiştir. Modern Arapların hikâyesi bu şekildedir. Yine de antik çağı bilmemelerinin, muhteşemliğe olan sevgilerinin ve barbarların felsefesini yüceltme modasının, onları Donatistler ve Vandalların ilk çılgınlığından bu yana üç yüz yıllık felaketleri gönüllü bir eylem olarak tanımlamaya teşvik ettiğinden şüpheleniyorum. İsyanın ilerlemesinde Cahina büyük olasılıkla bu yıkıma katkıda bulunmuştur; ve kapsamlı yıkım kararı, diğer şehirleri korkutmuş ve isteksizce onun vicdansız boyunduruğuna teslim olmalarını sağlamıştır. Artık Bizans hükümdarlarının geri dönüşünü bekliyorlardı, belki de artık istemiyorlardı; şimdiki kullukları düzenin ve adaletin yararlarıyla azaltılmamıştı belki ama en dindar Katolik, Kur'an'ın kusurlu gerçeklerini Moor'ların kör ve kaba putperestliğine tercih edecektir. Saracen'lerin komutanı tekrar eyaletin kurtarıcısı olarak kabul edilir olmuştu; medeni toplumun bu dostları toprağın vahşilerine karşı komplo kurmuş

ve kraliçe peygamber, batıl inanç ve imparatorluğunun temelsiz dokusunu deviren ilk savaşta katledilmiştir. Hasan'ın halefinin emri altında aynı ruh canlanmış, nihayet Musa ve iki oğlunun harekâtlarıyla tarafından bastırıldı; isyancıların sayısı ele geçen üç yüz bin esir üzerinden tahmin edilebilir. Altmış bini beşinci halifenin hazinesinin kârı için satılmıştır. Barbar gençlerinden otuz bini askere alınmış ve Musa'nın dindar elçileri, Kur'an'ın ilim ve ibadetlerini anlatmış ve Afrikalıları, Tanrı'nın elçisine ve inananların komutanına itaat etmeye çağırmıştır. Gezgin Moor'lular iklim ve yönetim biçimleri, beslenme ve yerleşimleri ile çölün bedevilerini andırmaktadır. Dinleri ile birlikte Arapların dilini, adını ve kökenini benimsemekten gurur duyuyorlardı; yabancıların ve yerlilerin kanı ister istemez karışmıştı; Fırat'tan Atlantik'e kadar aynı ulus Asya ve Afrika'nın kumlu ovalarına yayılmış gibi görünmüştür. Yine de elli bin saf Arap çadırının Nil üzerinden nakledilebileceğini ve Libya çölüne dağılabileceğini inkâr etmeyeceğim çünkü Moor kabilelerinin beşinin hâlâ beyaz Afrikalıların unvan ve nitelikleri ile barbar lehçelerini koruduğundan habersiz değilim.[163]

İSPANYA

V. Kuzey ve güneyden fetih sürecinde, Gotlar ve Saracen'ler Avrupa ve Afrika sınırlarında birbirleriyle karşılaşmıştır. İkincisinin görüşüne göre, din farkı makul bir düşmanlık ve savaş

163. Leo Africanus'un ilk kitabı ve Dr. Shaw'un gözlemleri (s. 220, 223, 227, 247 vd.) Berberilere, Arap veya Moor kökenli kabilelere ışık tutacaktır. Ancak Shaw bu vahşileri uzaktan dehşetle seyretmişti ve Vatikan'da esir alan Leo, Yunan veya Roma eğitiminde edindiği Arapçanın çoğunu kaybetmiş görünüyor. Büyük hatalarının çoğu, Muhammed tarihinin ilk döneminden tespit edilebilir.

sebebidir.[164] Osman[165] zamanında ne korsan donanmaları Endülüs[166] kıyılarını tahrip etmişlerdir ne de Got dininden dönenler tarafından Kartaca'nın kurtarılmasını unutmuşlardır. O çağda olduğu gibi günümüzde de İspanya kralları Ceuta kalesine sahiptiler; Hercules sütunlarından biri, Avrupa'nın karşı sancağından veya noktasından dar bir boğazla bölünmüştü. Moritanya'nın küçük bir kısmı hâlâ Afrika'nın fethini istiyordu ancak Musa, zafer gururuyla, Ceuta'nın önünden, Got generali Kont Julian'ın ihtiyatlılığı ve cesareti ile püskürtülmüştü. Hayal kırıklığı ve şaşkınlığından ötürü Musa, kendisini ve kılıcını Muhammed'in halefinin hizmetine sunan ve ordularını İspanya'nın kalbine sokmanın onurunu isteyen Hristiyan şefinin beklenmedik bir mesajıyla rahatlamıştı.[167] Bu ihanetin sebebini irdelersek, İspanyollar, imparator tarafından baştan çıkarılmış veya tecavüze uğrayan bir bakire olan kızı

164. Bir Yunan prensi ile yaptığı bir görüşmede Amr dinlerinin farklı olduğunu gözlemledi; ki bunun üzerine kardeşlerin kavga etmeleri meşru görüldü. Ockley, *History of the Saracens*, c. I, s. 328.

165. Abulfeda, *Annal. Moslem.*, s. 78, vers. Reiske.

166. Endülüs adı Araplar tarafından sadece modern eyalete değil, tüm İspanya yarımadası için kullanılıyor (*Geograph. Nub.*, s. 151; d'Herbelot, *Bibliot. Orient.*, s. 114, 115). Etimolojisi en imkânsız şekilde Vandal ülkesi Vandalusia'dan çıkarılmıştır. (d'Anville, *Etats de l'Europe*, s. 146, 147 vd.). Ancak Arapçada batı akşam bölgesi olarak tasvir edildiğine göre, Yunanların Hesperia'sını karşılayan Casiri'nin "Handalusia"sı buna çok daha mükemmel bir şekilde uygundur. (*Bibliot. Arabico-Hispana*, c. II, s. 327 vd.).

167. Mariana (c. I, s. 238-260, L, VI, b. 19-26, L, VII, b. 1, 2) Gotik monarşinin çöküşü ve dirilişini birbiriyle ilişkilendiriyor. Bu tarihçi, muhteşem eserini (*Historiæ de Rebus Hispaniæ*, libri XXX, Hagæ Comitum 1733, 4 cilt, in folio, *Continuation of Miniana* ile birlikte) ve on ikinci yüzyıl sonrası bilgisi ve yargısına güvenilir. Ancak Cizvit, tarikatının önyargılarından muaf değildir; ulusal efsanelerin en saçma olanını, rakibi Buchanan gibi, benimsiyor ve süslüyor, eleştiriye ve kronolojiye çok dikkat etmiyor ve canlı bir fantezi ile tarihsel kanıtlar arasındaki boşluğu umursamıyor. Bu boşluklar büyük ve sıktır; İspanyol tarihçiliğinin kurucusu sayılan Toledo Başpiskoposu Roderic, Arapların fethinden beş yüz yıl sonra yaşamıştır ve daha erken döneme ait anlatımlar, Isidore of Badajoz'un (Pacensis) ve sadece Pagi'nin yıllıklarında (*Annals*) gördüğüm Leon Kralı III. Alphonso'nun gizli tarihçelerinin bazı eksik satırlarında yer alıyor.

Cava'nın[168] intikamını almak için dinini ve ülkesini feda eden bir babanın bilindi hikâyesini tekrarlayacaktır. Hükümdarların tutkuları genellikle ahlaksız ve yıkıcı olmuştur ancak kendi içinde romantik olan bu iyi bilinen hikâye, haricî kanıtlarla tarafsız bir şekilde desteklenir ve İspanya tarihi, emektar bir devlet adamının yüreğine daha uygun bazı çıkar ve politika güdülerini ilham edecektir.[169]

Got Monarşisinin Durumu

Witiza'nın ölümünden veya azlinden sonra iki oğlu, bir dük veya bir vali olan babası önceki tiranın kurbanı olan Got soylusu Roderic tarafından desteklendi. Monarşi hâlâ seçicidir ancak tahtın basamaklarında eğitim gören Witiza'nın oğulları özel bir merkezde sabırsızlıkla sıralarının gelmesini beklemektedir. Kızgınlıkları, sarayın tasfiyesi ile tahrik edildiği için daha tehlikeli boyuta ulaşmıştır, takipçileri, iyiliklerinin hatırlanacağı ve bir devrim vaadi ile heyecan duymuşlardır. Amcaları Toledo ve Seville Başpiskoposu Oppas kilisede ilk, devlette ikinci kişi konumundadır. Julian'ın başarısız hizipleri kaosuna karışmış olması, yeni saltanattan bekleyeceği çok az şeyden ve korkacağı çok fazla şey vardı ve düşüncesiz kral, Roderic ve ailesinin maruz kaldığı yaraları unutamadıklarını veya affedemediklerini bilmeliydi. Kontun değeri ve etkisi onu faydalı veya zorlu bir özne haline getirmiştir: mülkleri geniş, takipçileri cesur ve çok sayıdadır ve Endülüs ve Ma-

168. "Le viol, (diyor Voltaire) "est aussi difficile à faire qu'à prouver. Des Evêques se seroient-ils ligués pour une fille?" (*Hist. Generale*, b. XXVI). Onun argümanı mantıksal olarak kesin değildir.

169. Cava'nın hikâyesinde Mariana (L, VI, b. 21, s. 241, 242) ile Lucretia of Livy rekabet ediyor gibi görünüyor. Antik dönem yazarları gibi o da nadiren alıntı yapıyor ve Baronius'un (*Annal. Eccles., A.D. 713*, No. 19) tek şahidi, sadece on üçüncü yüzyılın bir Gallician diyakozu Lucas Tudensis'in sözleridir: "Cava quam pro concubina utebatur".

uritania komutaları ile İspanyol monarşisinin anahtarlarını elinde tuttuğunu çok ciddi bir şekilde göstermiştir. Bununla birlikte, egemenliğini silahlarla korumak için çok zayıftı, bu yüzden yabancı bir gücün yardımını aramıştı ve Moor ve Araplardan aceleyle yardım istemesi sekiz yüz yıl sürecek felaketlerin ilk adımıydı. Mektubunda veya kişisel bir görüşmesinde ülkesinin zenginliğini ve çaresizliğini ortaya koydu; pek sevilmeyen bir prensin zayıflığını, yumuşak (*effeminate*) bir halkın yozlaşmasını ifade etti. Gotlar artık mağrur Roma'yı alt eden, birliğin kraliçesini yağmalayan ve Tuna'dan Atlantik Okyanusu'na nüfuz eden muzaffer barbarlar değildi. Pirene (*Pyrenean*) Dağları yüzünden dünyadan uzak kalan Alaric'in halefleri huzur içinde uzun bir süredir uyuyorlardı; şehri koruyan duvarlar âdeta toz halindeydi, gençler silah talimleri yapmayı bırakmıştı ve eski kibirli şöhretleri onları bir savaş alanında işgalcilerin ilk saldırısına maruz bırakacaktı. Hırslı Saracen, girişimin kolaylığı ve önemi karşısında suçlanmış ancak idamı inananların komutanına danışana kadar ertelenmiştir ve onun elçisi, Batı'nın bilinmeyen krallıklarını halifelerin dinine ve tahtına ilhak etmek için Velid'in izniyle geri dönmüştür. Tangier'deki evinde Musa, gizlilik ve dikkatle yazışmalarını sürdürmüş ve hazırlıklarını hızlandırmıştır. Ancak komplocuların hırsı, Afrika'yı Avrupa'dan ayıran denizin ötesine Müslümanları yerleşmeyi istemek yerine zafer ve yağma ile yetinmeleri yönündeki yanlış bir telkinle yatıştırıldı.[170]

170. Doğulular, Elmacin, Abulpharagius, Abulfeda, İspanya'nın fethini sessizce veya tek bir kelime ile geçiyorlar. Novairi ve diğer Arap yazarların metinleri, bazı dış müdahalelerle birlikte de Cardonne tarafından (*Hist. De l'Afrique et de l'Espagne sous la Domination des Arabes*, Paris, 1765, 3 cilt, 12mo., c. I, s. 55-114) ve daha kısa biçimde ise de Guignes (*Hist. des Huns*, c. I, s. 347-350) tarafından gösterilmektedir. Escurial kütüphanecisi beklentilerimi tatmin etmemiştir, yine de eksik kısımlarını özenle araştırdığı görülüyor; fetih tarihi Ben Hazil vb.nin orijinal Razi'nin (hicri 300'de Corduba'da yazan) değerli bazı

Arapların İlerleyişleri (710)

Musa, kendi ülkelerine hainlik eden kâfir yabancıların ordusuna güvenmeden önce, güçlerini ve dürüstlüklerini daha az tehlikeli bir olayla denedi. Yüz Arap ve dört yüz Afrikalı, Tangier veya Ceuta'dan dört gemiyle geçtiler, boğazın karşı kıyısında indikleri yere, şefleri Tarif adını verdi; bu unutulmaz olay,[171] hicretin doksan birinci yılının Ramazan ayında ve İspanya'daki Cæsar döneminden yedi yüz kırk sekiz yıl sonraki temmuz ayında ve İsa'nın doğumundan yedi yüz on yıl sonra gerçekleşti.[172] İndikleri bu yerden Julian[173] kale ve kasabasına, onsekiz millik engebeli bir araziyi yürüyerek ulaşmışlar; burada karşılarına çıkan adaya, denizin arkasında âdeta bir pelerinmiş gibi duran yemyeşil bitki örtüsü sebebiyle Yeşil Ada (hâlâ Algezire denir) ismini vermişlerdir. Neşeli eğlenceleri, birliklerine katılan Hristiyanlar, bereketli ve korumasız bir bölgeye giden yol, zengin ganimet elde etme ve güvenle geri dönme ihtimalleri, kardeşleri-

parçaları tarafından tasvir edilmiştir. Bkz. *Bibliot. Arabico-Hispana*, c. II, s. 32, 105, 106, 182, 252, 319-332. Bu vesileyle arkadaşı Abbé de Longuerue Arapça öğrenerek Pagi'ye yardım etti, onların ortak çalışmalarına çok şey borçluyum.

171. Roderic of Toledo'nun hicri ay yıllarını dönemin Julian yıllarıyla karşılaştırmasında yaptığı bir hata, Baronius, Mariana ve çoğu İspanyol tarihçilerinin, ilk işgalin 713 yılında ve Xeres Savaşı'nın 714 Kasım ayında yapıldığını söylemelerine sebep olmuştur. Üç yıllık bu tarih hatası, bu devrin gerçek tarihini ortaya çıkaran modern kronolojistler, her şeyden önce Pagi'nin (*Critics*, c. III, s. 164, 171-174) daha doğru çalışmaları ile tespit edilmiştir. Şu anda antik hatayı benimseyen (c. I, s. 75) bir Arap bilgin, Cardonne gibi, kaçınılmaz olarak cahil ya da dikkatsizdir.

172. İspanya'da on dördüncü yüzyıla kadar yasal ve genel kullanımda olan Cæsar Dönemi, Mesih'in doğumundan otuz sekiz yıl önce başlar. Menşei için, triumvir'lerin gücünü ve *bölünmesini* kesinleştiren deniz ve karadaki genel barışa atıfta bulunacağım (Dion. Cassius, L, XLVIII, s. 547, 553. Appian., *de Bell. Civil.*, L, V, s. 1034, [ed.] Fol.). İspanya, Cæsar Octavian'ın bir eyaletiydi ve ilk tapınağı Augustus (Tacit., *Annal.*, I, 78) onuruna inşa eden Tarragona, bu dalkavukluk tarzını Doğululardan ödünç almış olabilir.

173. Yol, ülke, Kont Julian'ın eski kalesi ve İspanyolların gizli hazinelere vs. dair batıl inançları Père Labat (*Voyages en Espagne et en Italie*, c. I, s. 207-217) tarafından her zamanki keyifli tarzı ile anlatılıyor.

ne zaferin en uygun belirtilerini gösteriyordu. Sonraki baharda, beş bin veteran ve gönüllü, şeflerinin beklentisini aşan korkusuz ve becerikli bir asker olan Tarık'ın komutasına girmiş ve gerekli nakliyeler çok sadık müttefikleri tarafından sağlanmıştır. Saracen'ler,[174] Avrupa'nın payandasına veya uç noktasına -Tarık Dağı isminden bozulmuş ve tanıdık Cebelitarık'a (Gebel al Tarik)- indiler ve kamp için kazdıkları hendekler, vatandaşlarımızın Bourbon hanedanının kurnazlığına ve gücüne direnmek için yaptıkları tahkimatların temelini oluşturuyordu. Komşu valiler Toledo sarayına Arapların kıtaya çıkışı ve ilerleyişi hakkında bilgi vermiş ve bu küstah yabancıları kovması veya engellemesi emredilmiş olan komutanı Edeco'nun yenilgisi, Roderic için tehlikenin büyüklüğü konusunda bir uyarı niteliğindeydi. Kraliyetin bizzat yaptığı çağrı ile dükler ve kontlar, Got monarşisinin piskoposları ve soyluları, peşlerinde kendi adamlarıyla ona katıldı. Bir Arap tarihçi tarafından kullanılan Romalıların kralı unvanı, İspanya ulusları arasındaki dil, din ve görgü kurallarının yakınlığıyla mazur görülebilir. Ordusu doksan veya yüz bin kişiden oluşuyordu; sadakat ve disiplin sadece sayı ile sağlanabiliyor olsaydı, bu rakamın müthiş bir güç teşkil edeceği açıktır. Tarık'ın birliklerine on iki bin Saracen daha katılmıştı ancak hoşnutsuz Hristiyanlar Julian'ın nüfuzundan etkilendiler. Afrikalılardan oluşan bir güruh Kur'an'ın dünyevi kutsamalarının tadına açgözlülükle vardılar. Cadiz yakınlarındaki Xeres[175] kasabası krallığın kaderini belirleyen çarpışmayla resmedilmiştir; körfeze dökülen Guadalete Nehri iki kampı bölmüş ve üç kanlı gün boyunca ilerleyen ve geri çekilen orduların çatışmalarına

174. Nübyeli coğrafyacı (s. 154) savaşın topoğrafyasını çıkarmıştır ancak Musa'nın komutanının gemilerini yakmak için korkunç ve gereksiz önlemler alması kesinlikle inanılmazdır.

175. Xeres (Asta Regia'daki Roma kolonisi), Cadiz'den sadece iki *league* kadar büyüktür. On altıncı yüzyılda burası bir mısır silosu olarak kullanılıyordu ve buranın şarabı Avrupa ulusları arasında biliniyordu (Lud., *Nonii Hispania*, b. 13, s. 54-56, doğru ve özlü bir çalışma; d'Anville, *Etats de l'Europe*, s. 154).

sahne olmuştur. Dördüncü gün, iki ordu daha ciddi ve belirleyici bir savaşa girişti. Ama Alaric, değersiz halefini görünce kızardı, başında incilerle bezeli bir taç ve sırtında altın ve ipek işlemeli bir cübbe ile iki beyaz katır tarafından çekilen fil dişinden bir tahtırevanda veya arabadaydı. Saracen'ler cesaretlerine rağmen, kalabalık ordunun gücüne dayanamamış ve Xeres ovasını on altı bin ölü beden kaplamıştır. "Kardeşlerim," demiştir Tarık hayatta kalan yoldaşlarına, "düşman önünüzde, deniz arkada, nereye kaçacaksınız? Komutanınızı takip edin: ya hayatımı bu uğurda kaybedecek ya da Romalıların içi geçmiş kralını ezeceğim." Umutsuzluğun yanı sıra, Kont Julian'ın oğulları ve Witiza'nın erkek kardeşi ile gizli yazışmalarına ve geceleyin yaptıkları gizli görüşmelere de güveniyordu. İki prens ve Toledo başpiskoposu en önemli görevi işgal etmişlerdi ve tam zamanında kampı terk etmeleri Hristiyanları afallatmış, her askerde önce kendi hayatını kurtarma fikri korkusu veya kuşkusunu uyandırmıştı. Got ordusundan geriye kalanlar takip eden üç günün kovalamacası sırasında ya dağıldılar ya da yok edildiler. Bu genel karmaşanın ortasında Roderic arabasından inmiş ve atlarının en hızlısı olan Orelia'ya binmişti ancak düşman bir askerin ellerinde ölmemek için cahilce bir hamle yaparak kendini Baetis veya Guadalquivir'in sularına bırakmıştır. Tacı, cübbesi ve atı suyun kenarında bulunmuş fakat Got hükümdarın bedeni dalgalarda kaybolduğundan, halifenin gururu veya cehaleti, Şam sarayına dönmeden önce zaferin nişanesi olacak bir kafa ile tatmin olmuştur. "Böyledir," diyor Arapların yiğit tarihçisi ve devam ediyor, "kendilerini bir savaş alanından çeken kralların kaderi."[176]

176. "Id sane infortunii regibus pedem ex acie referentibus sæpe contingit." (Den Hazil of Grenada, [içinde] *Bibliot. Arabico-Hispana*., c. ii, s. 337). Bazı saf İspanyollar, Kral Roderic veya Rodrigo'nun bir keşiş hücresine kaçtığına, diğerleri ise, yılanlarla dolu bir varile (*tub*) canlı canlı atıldığına ve acı içinde "*Bu kadar günah işlediğim için beni yutuyorlar*" diye haykırdığına inanıyorlar (*Don Quixote*, kısım II, L, III, b. 1).

Got Monarşisinin Yıkılması (711)

Kont Julian, suçluluğa ve rezilliğe o kadar bulaşmıştı ki tek umudu ülkesinin harap olmasıydı. Xeres savaşından sonra muzaffer Saracen'lere en etkili önlemleri önermiştir. "Gotların kralı öldürüldü, prensleri senden önce kaçtı, ordu bozguna uğradı, millet şaşkına döndü. Boetica şehirlerini yeterli sayıda birlikle emniyete al ama şahsen ve gecikmeden kraliyet şehri Toledo'ya yürü ve dikkati dağılmış Hristiyanlara yeni bir hükümdar seçmesi için zaman ya da huzur verme." Tarık onun tavsiyelerini dinlemiştir. Halife tarafından azat edilmiş Romalı esir ve dinden dönen, Cordova'ya yedi yüz atı ile saldırdı. Nehri geçmiş, kasabayı şaşırtmış ve Hristiyanları kendilerini üç aydan fazla korudukları büyük kiliseye sürdü. Bir başka birlik, kalabalık Granada Krallığı'nı Boetica'nın sahil şeridine sıkıştırdı. Tark'in Boetis'ten Tagus'a[177] ilerleyişi, ordusu Toledo surlarının[178] önünde görünene kadar Endülüs ve Kastilya'yı ayıran Sierra Morena üzerinden olmuştu. Katoliklerin en bağnazları azizlerinin kutsal emanetleriyle kaçmıştı. Eğer kapılar kapatıldıysa bu sadece onun adil bir şekilde galip gelmesine ve makul bir teslimiyet almasına kadar sürmüştür. Gönüllü sürgünlerin eşyalarıyla ayrılmalarına izin verildi, yedi kilise Hristiyanlara tahsis edildi, başpiskopos ve ruhban sınıfı görevlerini yerine getirme ve rahipler günah çıkarma görevlerini yapma veya ihmal etme özgürlüğüne sahiptiler ve Gotlar ve Romalılar tüm hukuk ve ceza davalarında kendi yasalarına ve

177. Corduba'dan Toledo'ya katırlarla giden Swinburne yolun 72,5 saat sürdüğünü tespit etti ancak bir ordunun yavaş ve dolambaçlı ilerleyişi düşünüldüğünde daha fazla zaman süreceği açıktır. Araplar, Cervantes'in her milletten insan için bir klasik haline gelen La Mancha eyaletini bu sürede geçmişlerdi.

178. Toledo antik dönemleri, Punic savaşlarında *Urbs Parva*, altıncı yüzyılda *Urbs Regia* olarak Nonius tarafından kısaca tanımlanmıştır (*Hispania*, b. 59, s. 181-136). Moor tasvirlerinin *fatale palatium*'unu Roderic'ten ödünç alıyor ama mütevazı bir şekilde bunun bir Roma amfiteatrından başka bir şey olmadığını ima ediyor.

magistra'larına tabi olmaya devam edeceklerdi. Tarık Hristiyanlara adaletli yaklaştıysa da minnettarlığı ve politikası, bu en önemli zaferleri için gizli veya açık yardımlarından dolayı borçlu olduğu Yahudileri ödüllendirmiştir. Sık sık sürgün veya vaftiz ile taciz edilen, İspanya kralları ve synod'ları tarafından zulüm gören bu dışlanmış ulus, intikam fırsatından faydalanmıştır; geçmiş ve şimdiki durumlarını karşılaştırmaları, onların bağlılık vaadi vermesini sağlamış; Musa'nın ve Muhammed'in öğrencileri arasındaki ittifak, Toledo kraliyetinden hep birlikte kovulmalarının son anına kadar sürdürülmüştür. Arap lider, fetihlerini kuzeye, modern Kastilya ve Leon krallıklarına yaymıştır ancak ilerlerken ele geçirdiği şehirleri listelemek ya da Romalılar tarafından Doğu'dan getirilen zümrüt tableti[179] tekrar tasvir etmek gereksiz; Gotlar, Roma ganimetleri arasında gördüklerinde el koymuşlardı ve Araplar tarafından Şam tahtına sunuldu. Asturian Dağlarının ötesinde, Cebelitarık kayalığından Biscay körfezine kadar yedi yüz millik muzaffer yürüyüşünü bir gezgin hızıyla gerçekleştirmiş olan Musa'nın verdiği isimle[180] deniz kenti Gijon bulunmaktadır. Toprağın verimsizliği onu geri çekilmeye mecbur bırakmış ve general yokluğunda bir krallığa boyun eğme ihtimali üzerine Toledo'ya geri çağrılmıştır. Daha vahşi ve düzensiz bir dönemde, iki yüz yıl boyunca Roma ordularına direnen İspanya, birkaç

179. *Historia Arabum* (b. 9, s. 17, ad calcem Elmacin), Roderic of Toledo'nun ağzından zümrüt tabletleri tasvir eder ve Medinat Almeyda'nın adını Arapça olarak ekler. Muhammedî yazarlara aşina gibi görünmektedir; ama Novairi'yi okuduğu ve kopyaladığı konusunda de Guignes (*Hist. des Huns*, c. I, s. 350) ile aynı fikirde değilim çünkü o, Novairi tarihini tamamlamadan yüz yıl önce ölmüştür. Bu hata, daha da büyük bir yanlışa dayanmaktadır. De Guignes, 13. yüzyılda Toledo başpiskoposu olan tarihçi Roderic Ximenes'i, 16. yüzyılın başında İspanya'yı yöneten ve tarihî kolayların yazarı değil aktörü olan Kardinal Ximenes ile karıştırır.

180. Regnard ve arkadaşlarının Lapland yolculuklarında hissettikleri iftihara benzer bir duyguya Tarık da sahip olabilir: "Hic tandem stetimus, nobis ubi defuit orbis."

ay içinde Saracen'inkiler tarafından istila edilmiş ve buradaki insanlar teslim olma ve anlaşmaya öyle hevesliydi ki Cordova valisi anlaşma yapmaya yanaşmayan ve ellerine bir mahkûm olarak düşen tek liderdi. Gotlar Xeres muharebeleri sebebiyle geri dönülmez bir şekilde çekişmeye başlamışlar ve monarşinin her bir parçası, bütünün birleşik gücünü yok eden düşman ile bir çarpışmayı dehşet içinde reddetmiştir.[181] Bu güç, birbirini izleyen iki mevsim boyunca yaşanan kıtlık ve haşere istilasıyla boşa harcanmış ve teslim olmak için sabırsızlanan valiler, kuşatmaya uğrarlarsa dayanabilmek erzak bulmanın çok güç olacağında diretmişlerdi. Hurafeler de Hristiyanların silahlarını bırakmaları için bir bahane olmuştur ve ince bir zekâya sahip Arap, rüyalar, alametler ve kehanetler ile kraliyet sarayının odalarında buldukları İspanya'nın fatihlerinin portrelerini yok edeceğini ilan etmiştir. Ancak yaşamsal alevin kıvılcımı hâlâ canlıdır; bazı yenilmez kaçaklar Asturian vadilerinde yoksul ama özgür bir yaşamı tercih etmiş; cesur dağcılar halifenin kullarını püskürtmüş ve Pelagius'un kılıcı Katolik kralların asasına dönüşmüştür.[182]

Musa'nın İspanya'yı Fethi (712-713)

Bu hızlı başarı üzerine Musa'nın takdirleri kıskanmaya dönüşmüş ve Tarık'ın ona boyun eğdirecek hiçbir şey bırakmayacağından şikâyet etmeye değil, korkmaya başladı. On bin Arap ve sekiz bin Afrikalının başında ilerleyerek Mauritania'dan İspanya'ya şahsen geçti. Yoldaşlarının başında Ku-

181. Hain Oppas'ın iddiası buydu ve hitap ettiği hiçbir şefte Pelagius'un şu ruhundan eser yoktu: "Omnis Hispania dudum sub uno regimine Gothorum, omnis exercitus Hispaniæ in uno congregatus Ismaelitarum non valuit sustinere impetum." *Chron. Alphonsi Regis*, apud Pagi, c. III, s. 177.

182. Asturia'da Got krallığının yeniden canlandığını belirleyen d'Anville (*Etats de l'Europe*, s. 159) bundan kısaca bahsetmiştir.

reyş soylularından bazıları vardı; en büyük oğluna Afrika'nın komutasını bırakmış; üç genç kardeş, babalarının en cesur işlerinin başarılarını ikiye katlayacak yaş ve ruha sahip olmadıklarından geride kalmıştır. Algezire'ye indiğinde, içindeki pişmanlığı bastıran ve Arapların davasına olan bağlılığını bozmadığını hem sözleriyle hem de eylemleriyle ifade eden Kont Julian tarafından saygıyla karşılandı. Kalan bazı düşmanları da Musa'nın tarafından bertaraf edildi. Gotlar kendi askerlerinin sayısını ve işgalcilerinkini karşılaştırmış ve gecikmiş bir tövbe etmişlerdi. Tarık'ın ilerleyişinin henüz uğramadığı şehirler kendilerini zapt edilemez olarak görüyordu ve cesur vatanseverler Seville ve Merida'nın tahkimatını kuvvetlendiriyordu. Bu topraklar karargâhını Boetis'ten Anas'a, Guadalquivir'den Guadiana'ya taşıyan Musa'nın emeğiyle arka arka kuşatılmış ve ele geçirilmiştir. Antik Lusitania metropolünün Roma döneminden kalma ihtişamlı eserlerini, köprüsünü, su kemerlerini, zafer taklarını ve tiyatrosunu görünce, "İnsan ırkının," dedi dört yoldaşına, "sanatını ve gücünü bu şehrin kuruluşunda birleştirmiş olduğunu hayal etmeliydim; buranın efendisi olacak adama ne mutlu!" Bu mutluluğu arzuladı, ancak Emeritan'lar bu vesileyle Augustus'un[183] kıdemli lejyonerlerinden gelen soylarının onuruyla karşı koydular. Surlarını korumaktan vazgeçerek, ovadaki Araplara karşı savaşmayı tercih ettiler ancak bir taş ocağı ya da harabede konuşlanmış bir tuzakla akılsızlıklarına sinirlendiler; üstelik kalelerine geri dönme imkânları da kesilmişti. Odundan taarruz kuleleri surlara dayandı ancak Meridan'ların savunması inatçı ve uzun sürdü; *şehitlerin kalesi* diye andığı bu yer Müslümanların kayıplarının çokluğunu açıkça

183. Cantabrian savaşına (Dion Cassius, L, LIII, s. 720) ait saygın harabeler belki de İspanya'daki Lusitania metropolündedir (submittit cui tota suos Hispania fasces). Nonius (*Hispania*, b. 31, s. 106-110) antik yapıları sıralar ancak iç çekerek şu şekilde sonuçlandırır: "Urbs hæc olim nobilissima ad magnam incolarum infrequentiam delapsa est et præter priscæ claritatis ruinas nihil ostendit."

gözler önüne sermektedir. Kuşatılmış olanın sebatı kıtlık ve umutsuzluk tarafından kırıldı; ihtiyatlı fatih ise sabırsızlığını gizlilik ve saygınlık adı altında gizliyordu. Halka sürgün veya haraç alternatifi sunulmuş, kiliseler iki din arasında bölünmüş ve kuşatma sırasında ölen ya da Galiçya'ya (Gallicia) çekilenlerin mülküne inananların ödülü olarak el konuldu. Merida ve Toledo arasında, Musa'nın komutanı halifenin vekilini selamladı ve onu Got krallarının sarayına götürdü. İlk görüşmeleri soğuk ve resmî olmuştur. İspanya'nın hazineleri hakkında net bir açıklama yapılmıştır. Tarık'ın karakteri şüphe ve konuşmalara maruz kalmış ve kahraman, bizzat Musa tarafından ya da onun emriyle hapsedilmiş, esir alınmış ve alçakça kırbaçlanmıştır. İlk Müslümanların disiplini o kadar sert ya da o kadar sadeydi ki bu cesalardan sonra bile Tarık, Tarragonest eyaletinin fethine hizmet edebilmiş ve kendisine güvenilmiştir. Saragossa'da Kureyşlilerin özgürlüğü adına bir cami inşa edilmiştir. Barselona limanı Suriye gemilerine açılmış ve Gotlar, Pirene Dağlarının ötesinde, Galya'daki Septimania veya Languedoc[184] eyaletlerine kadar takip edilmiştir. Musa, Carcassone'deki Aziz Mary Kilisesi'ne girmiştir ancak yedi atlı heykeli tamamen gümüşten yapılma olduğundan onları yanında götürmesi imkânsızdır ve Narbonne dönemi veya sütunlarını takip ederek okyanusun Galiçya ve Lusitania kıyılarına geri dönmüştür. Babasının yokluğu sırasında oğlu Abdülaziz, Seville isyancılarını bastırmayı başarmış ve Akdeniz'in deniz kıyısı Malaga'dan Valentia'ya sürmüştür: gizli ve cesur Theodemir[185] ile yaptığı

184. Novairi, De Guignes (*Hist. Des Huns*, c. I, s. 349) ve Cardonne'nin (*Hist. De l'Afrique et de l'Espagne*, c. I, s. 93, 94, 104, 135) tercümanı Musa'nın Galya'daki Narbonnese'ye kadar gittiğini söylüyor. Ancak bu girişimden, ne Roderic of Toledo'da ne de Escurial'daki el yazmalarında herhangi bir ifadeye rastladım; bir Fransız kroniği İspanya'nın fethinden 9 yıl sonra, 721'de Saracen'lerin istilasından bahsediyor (Pagi, *Critica*, c. III, s. 177, 195. *Historians of France*, c. III). Musa'nın Pireneleri geçip geçmediğini çok merak ediyorum.
185. Theodemir'den dört yüzyıl sonra, Murcia ve Carthagena toprakları Nü-

orijinal antlaşma, zamanın davranışını ve politikasını temsil etmiştir. "Nassir oğlu, Musa'nın oğlu Abdülaziz ile Gotların prensi Theodemir arasında barış koşulları kabul edildi ve ant içildi. En merhametli Tanrı adına Abdülaziz şu koşullarda barış yapar: Ne Theodemir, prensliği içinde rahatsız edilecek ne de Hıristiyanların canına veya mülküne, eşlerine ve çocuklarına, dinlerine ve tapınaklarına herhangi bir zarar verilecek. Theodemir yedi şehrini, Orihuela, Valentola, Alicanti Mola, Vacasora, Bigerra (şimdi Bejar) şehirlerini özgürce teslim edecektir, Ora (veya Opta) ve Lorca şehirleri halifenin düşmanlarına yardım etmeyecek veya onları barındırmayacak ve onların düşmanca planları hakkındaki bilgisini sadakatle iletecek; kendisi ve Got soyluların her biri, her yıl belirli miktarda bal, yağ ve sirke ile bir parça altın, dört okka arpa ve buğdayı ödeyecek ve tebaalarının her biri bunun yarı payı ile vergilendirilecektir. Bu koşullar doksan dördüncü hicri yılda, Receb'in dördüncü gününde ve dört Müslüman'ın şahitliği huzurunda kabul edilmiştir."[186] Theodemir ve tebasına nadir görülen bir uygulama şart koşulmuş ancak Hristiyanların boyun eğmesine veya inadına göre, haraç oranı onluk ya da beşlik pay olarak uygulanmıştır.[187] Bu

byeli coğrafyacı Edrisi (s. 154, 161) sayesinde Tadmir (D'Anville, *Etats de l'Europe*, s. 156; Pagi, c. III, s. 174) adını unutmamışlardır. İspanyol tarımı şu an bitik durumda olsa da Swinburne (*Travels into Spain*, s. 119), Murcia'dan Orihuela'ya kadar olan dört buçuk *league*'lik verimli vadilerdeki en iyi mısır, bakliyat, yonca, portakal vb. araştırdı.

186. Anlaşmanın Arapça ve Latincesi için bkz. *Bibliotheca Arabico-Hispana*, c. II, s. 105, 106. Hicri 94 yılının Recep ayının dördüncü günü, miladi 713 yılı 5 Nisan, imzalanır; Theodemir ve Musa hükümetinin direnişini temdit etmiş gibi görünüyor..

187. Sandoval'ın tarihi, s. 87. Fleury (*Hist. Eccles.*, c. IX, s. 261) bir Arap şef ile Portekiz'in Coimbra topraklarındaki Gotlar ve Romalılar arasında, A.Æ.C. 782, miladi 734'te imzalanan anlaşmanın maddelerini veriyor. Kiliselerin vergisi yirmi beş libre altındır; manastırların elli, katedrallerin ise yüz; Hristiyanlar kendi kontları tarafından yargılanacak ancak büyük olaylarda kale komutanına (*alcaide*) danışması şarttır. Kilise kapıları kapatılacak ve Muhammed'in adına saygı gösterilecektir. Bende orijinali yok; bu, parçanın sahte olduğuna ve kom-

devrimde, birçok kısmi felaket, meraklıların dünyevi veya dinî tutkularından etkilenmiştir; bazı kiliseler yeni tür ibadetten nefret etmiştir, bazı kutsal emanetler veya tasvirler putlarla karıştırılmış, isyancılar kılıçtan geçirilerek bir kasabanın (Cordova ve Seville arasında belirsiz bir yer) temellerine gömülmüştür. Yine de İspanya'nın Gotlar tarafından işgalini veya Kastilya ve Arragon kralları tarafından kurtarılmasını karşılaştırırsak, Arap fatihlerin ılımlılığını ve disiplinini alkışlamalıyız.

Musa'nın Rezillikleri (714)

Musa gece hayatına düşkündü ve sakalının beyazlığını kırmızı bir tozla boyayarak ilerleyen yaşını gizliyordu. Yüreği gençliğin savaşa ve şerefe olan düşkünlüğünün ateşiyle hâlâ yanıyordu ve İspanya'nın fethini sadece Avrupa monarşisinin ele geçirilmesinin ilk adım olarak görüyordu. Güçlü silahlarla deniz ve karadan Pireneleri geçmeye, Galya ve İtalya'daki Frankların ve Lombardların çökmekte olan krallıklarını tamamen yıkmaya ve Tanrı'nın birliğini Vatikan sunağı üzerinde vaaz etmeye hazırlanmıştır. Oradan da Almanya barbarlarına boyun eğdirerek, Tuna'nın rotasını kaynağından Euxine Denizi'ne kadar takip etmeyi, Yunan veya Roma Constantinople İmparatorluğu'nu devirmeyi ve Avrupa'dan Asya'ya geçerek bu yeni fetihlerini Antioch ve Suriye eyaletleriyle birleştirmeyi planlamıştı.[188] Ancak belki de kolay yürütülebilen muazzam girişimi beceriksiz kişilere abartılı görünmüş ve vizyoner fatihe yakın zamanda başkasının emrinde ve

şu bir manastırın dokunulmazlığını ortaya koymak için hazırlandığına dair karanlık bir şüpheyi onaylar veya yok eder.

188. Birkaç Arap tarihçisi tarafından da onaylanan bu plan (Cardonne, c. I, s. 95, 96), Kırım'dan Roma'ya kadar ilerlemeyi düşünen Mithridates'inkiyle veya Doğu'yu fethedip kuzeyden geri dönmeyi düşünen Cæsar ile karşılaştırılabilir; belki Hannibal'in gerçek ve başarılı teşebbüsü her üçünün planlarını da aşmış olabilir.

köle olduğu hatırlatıldı. Tarık'ın arkadaşları, verdiği hizmetleri ve yaptığı yanlışlarını etkili bir şekilde anlattılar, Şam mahkemesinde Musa yargılanmış, niyetlerinden şüphelenilmiş ve ilk çağrıya geç uyması daha sert ve daha kalıcı bir çağrıyla cezalandırılmıştır. Halifenin cesur bir elçisi, Galiçya'daki Lugo kampına girmiş ve Saracen'ler ve Hristiyanların huzurunda atının dizginlerini bağlamıştır. Kendisinin ya da birliklerinin sadakati itaat etmesini mümkün kılmıştır ve utancı, rakibinin de geri çağrılması ve iki oğlu Abdullah ve Abdülaziz'e orada kalıp idareyi sürdürmelerine izni verilmesi ile hafifletilmiştir. Ceuta'dan Şam'a yaptığı uzun zafer alayında Afrika'nın ganimetlerini ve İspanya'nın hazinelerini sergiledi, altın taçları ve kuşaklarıyla dört yüz Gotik soylu kervanında dikkat çekiyordu ve mensup oldukları aileleri veya güzellikleri için seçilen erkek ve kadın esirlerin sayısı on sekiz, hatta otuz bin kişiyi buluyordu. Filistin'deki Tiberias'a ulaşır ulaşmaz, varır varmaz, kardeşi ve olası vârisi ve bu zafer yürüyüşünü kendi halifeliği esnasında şehre girmesini isteyen Süleyman'ın özel bir mesajı ile halifenin hastalığı ve ölüm ihtimalinden haberdar edildi. Velid iyileşmiş olsaydı, Musa'nın gecikmesi suç sayılabilirdi ancak o yürüyüşünü sürdürmüş ve tahtta bir düşman bulmuştur. Popüler bir düşmana karşı taraflı yargıç huzurundaki duruşmasında, kibir ve sahtekârlıktan mahkûm edildi; verilen iki yüz bin altın para cezası ya yoksul kalmasına yol açmış ya da ne kadar açgözlülü olduğunu kanıtlamıştır. Tarık'ın alçakça muamelesi de benzer bir aşağılama ile cezalandırılmış ve kıdemli komutan, halkın önünde uygulanan bir kırbaç cezasından sonra, Mekke'ye bir hacı olarak sürgün gidene kadar, güneş altında bir gün boyunca saray kapısının önünde durmuştur. Halifenin kızgınlığı Musa'nın bu yıkımı ile doyuma ulaşmış olabilirdi ancak korkuları yüzünden, güçlü ve yaralı bu ailenin ortadan kaldırılmasını istemiştir. Ölüm cezası hem Afrika'da hem de İspanya'da tahtın güvenilir hizmetkârlarına gizlilik ve hız ile iletilmiş ve bu kanlı

infazda adaletin özü olmasa da biçimleri yerini almıştır. Cordova camisi veya sarayında Abdülaziz, komplocuların kılıç darbeleriyle öldürüldi, valilerini kraliyet unvan ve yetkilerini almakla suçladılar. Roderic'in dul eşi Egilona ile yaptığı skandal evlilik hem Hristiyanların hem de Müslümanların önyargılarını kırmıştır. Zulmün sonucunda oğlunun başı babasına sunuldu, aşağılayıcı bir edaylar isyancıyı tanıyıp tanımadığını kendisine sordular: "Onun kim olduğunu biliyorum," diye öfkeyle bağırdı babası, "Masumiyetini savunuyorum ve ölümüne karar verenlere karşı aynı kaderi diliyorum." Musa'nın yaşı ve umutsuzluğu, kralların artık onu hatırlamadığı noktaya taşımış ve Mekke'de kırık bir kalbin acısıyla ölmüştür. Rakibi daha olumlu muamele görmüştür; suçları affedilmiş ve Tarık'ın köle kalabalığına karışmasına izin verilmiştir.[189] Kont Julian'ın Saracen'lerin elinden olmasa da gerçekten hak ettiği ölümle ödüllendirilip ödüllendirilmediğinden habersizim; fakat Witiza'nın oğullarına olan nankörlüğünün hikâyesi, tartışılmaz kanıtlarla çürütülmüştür. İki kraliyet gence, babalarının özel mirası iade edilmiş ama yaşlı Eba'nın vefatından sonra kızı, haksız amcası Sigebut'un şiddetinden payına düşeni almıştır. Got bakire Halife Haşim'in önünde davası için yalvarmış ve mirasının geri almış, asil bir Arap ile evlenmiş ve iki oğlu İshak ve İbrahim, kökenleri ve zenginlikleri sebebiyle İspanyol kabul edilmiştir.

Arap Yönetimi Altında İspanya'nın Durumu

Bir eyalet, yerlilerin taklitçilikleri ile muzafferlerce asimi-

189. Musa'nın hayatını ve Tarık'ın istismarlarını ihtiva eden sekizinci yüzyılda yazılmış iki Arap eserini kaybettiğimiz için veya hiç haberdar olmadığımdan dolayı çok üzgünüm. Bu otantik parçalardan birincisi, akrabalarının katliamından kaçan Musa'nın bir torunu tarafından; ikincisi ise fatihin bazı gazileriyle (veteran) sohbet etmiş olabilecek İspanya halifesi Abdülrahman'ın veziri tarafından yazılmıştır (*Bibliot. Arabico-Hispana*, c. II, s. 36, 139).

le edilebilmiştir ve arka arkaya Punic, Roma ve Got kanları ile boyanan İspanya, birkaç kuşak boyunca Arapların adlarını ve tavırlarını benimsemiştir. İlk fatihlere ve halifelerin yirmi ardışık komutanına, dar bir çevrede yaşamak yerine uzak ülkelerde edinebileceği bir serveti tercih eden çok sayıda sivil ve asker birliği katılmıştır, sadık koloniler kurularak özel ve kamu yararı desteklenmiştir. İspanya şehirleri, Doğulu atalarının kabilelerini veya ülkelerini anmaktan gurur duyar olmuştur. Tarık ve Musa'nın muzaffer olsa da farklı grupları barındıran birlikleri, İspanya'nın fatihleri oldukları için, kullanma hakkını paylaşmadılar ancak Mısırlı kardeşlerinin Murcia ve Lizbon'da kurdukları zanaat birliklerine izin verdiler. Şam'daki halife birliği Cordova'ya, Humus'taki (Emesa) Seville'e, Kinnisrin veya Chalcis'teki Jaen'e, Filistin'deki birlik ise Algezire ve Medina Sidonia'ya yerleştirildi. Yemen ve Persliler Toledo ve ülkenin iç kesimlerine dağılmış ve Granada'nın zengin mevkileri ise Arap kabilelerinin en saf ve en asil çocukları olan Suriye ve Irak'ın on bin süvarisine teslim edilmiştir.[190] Bu irsi gruplar, bazen yararlı, daha çok da tehlike barındıran bir kıskançlık ruhundan besleniyorlardı. Fetihten on yıl sonra halifeye bir harita sunulmuştur: denizler, nehirler ve limanlar, bölge sakinleri ve şehirler, iklim, toprak ve maden üretimi bu haritada yer almıştır.[191] İki yüzyıl içinde doğanın armağanları, çalışkan bir halkın ziraati,[192] üreticileri ve ticareti ile geliştirilmiş ve bu çabaları, uçsuz

190. *Bibliot. Arab. Hispana*, c. II, s. 32, 252. Bu alıntılardan ilki, Valentia'dan bir Arap (bkz. Casiri'nin detaylı kayıtları, c. II, s. 30-121) tarafından yazılmış *Biographia Hispanica*'dan, ikincisi, Casiri'nin (*Bibliot. Arabico-Hispana*, c. II, s. 177-319) neredeyse tam bir versiyonunu vermiş olduğu özel bir Granada Krallığı Tarihi ile birlikte halifelerin ve Afrika ve İspanyol hanedanlarının genel bir kronolojisinden alınmıştır. Yazar, İbnül Hatib (Ebn Khateb), Granada doğumludur ve Novairi ve Abulfeda'nın (D. 1313, Ö. 1374) çağdaşı bir tarihçi, coğrafyacı, doktor ve şairdir (c. II, s. 71, 72).

191. Cardonne, *Hist. de l'Afrique et de l'Espagne*, c. I, s. 116, 117.

192. On ikinci yüzyılda Seville'li bir Arap tarafından detaylı bilgiler barındıran bir ziraat (*husbandry*) eseri Escurial kütüphanesindeydi ve Casiri bunu tercüme

bucaksız hayal güçleri ile büyümüştür. İspanya'da hüküm süren ilk Emeviler, Hristiyanların desteğini istedi. Kabul edilen barış ve ittifak anlaşması, on bin ons altın, on bin pound gümüş, on bin at, çok sayıda katır, binlerce zırh gibi mütevaz şartları barındırıyordu.[193] Haleflerinin en güçlüsü, aynı krallıktan yıllık on iki milyon kırk beş bin dinar veya altın, yaklaşık altı milyon sterlin para istemiştir;[194] bu miktar onuncu yüzyılda büyük ihtimalle Hıristiyan hükümdarlarının birleşik gelirlerini aşan bir meblağdır. Cordova kraliyet merkezi topraklarında altı yüz cami, dokuz yüz hamam ve iki yüz bin ev bulunuyordu; birinci seksen şehre, ikinci ve üçüncü düzenin üç yüz yasası verilmiştir. Guadalquivir'in verimli sınırları on iki bin köy ve mezra ile âdeta süslenmiştir. Araplar gerçeği abartabilir ancak İspanya'nın zenginlikleri, tarımı ve nüfusu için en müreffeh dönemi yarattılar ve bunu nitelediler.[195]

---

etmek için niyetliydi. Alıntı yapılan yazarların, Arapların yanı sıra Yunanlar, Latinler vb. bir listesini verir ancak Endülüslü, bu yabancıları vatandaşı Columella'nın aracılığıyla gördüyse bu sayı çok fazladır (Casiri, *Bibliot. Arabico-Hispana*, c. i, s. 323-338).

193. *Bibliot. Arabico-Hispana*, c. II, s. 104. Casiri, *Arabic Biographia Hispanica*, pars IX'da iddia edildiği gibi tarihçi Rasis'in (Razi?) orijinal ifadesini tercüme ediyor. Ama en çok "Principibus cæterisque Christianis Hispanis suis *Castellæ*" ifadesine şaşırdım. Castellæ adı sekizinci yüzyılda bilinmiyordu; krallık, Rasis'ten yüz yıl sonra, 1022 yılına kadar kurulmamıştı (Bibliot., tom. ii, s.330) ve burası her zaman haraç alınan bir şehrin değil, Moor boyunduruğuna girmemiş olan bir dizi *kaleyi* ifade ediyordu (d'Anville, *Etats de l'Europe*, s. 166-170). Casiri bir eleştirmen olsaydı, belki de kendi yarattığı bu güçlüğü çözerdi.

194. Cardonne, c. I, s. 337, 338. Geliri 130.000.000 Fransız livresi olarak hesaplıyor. Sessizlik ve zenginlik, Moor'ların vekayinamelerindeki sürekli tekrarlanan kanlı olayları hafifletir.

195. Sadece Madrid sarayı tarafından hediye olarak dağıtılan görkemli ve ilginç bir çalışmaya sahip olduğum için fazlasıyla mutluyum: *Bibliotheca Arabico-Hispana Escurialensis operâ et studio Michaelis Casiri, Syro Maronitæ. Matriti, in folio, tomus prior*, 1760, *tomus posterior*, 1770. Bu çalışmanın yürütülmesi İspanyol basını için onurdur; MDCCCLI. el yazması, editör tarafından makul bir şekilde tasnif edilir ve yaptığı bolca alıntıyla, Muhammedî edebiyata ve İspanya'nın tarihine biraz ışık tutar. Bu eski eserler artık güvende ancak 1671 yılındaki yangın Granada ve Fas'tan elde edilen zengin bir koleksiyona sahip

Dinî Hoşgörü

Müslümanların savaşları peygamber tarafından kutsanmıştır ancak hayatının çeşitli dönemindeki emirleri ve örnekleri arasından, halifeler, kâfirlerin direnişini kırabilecek hoşgörü derslerini seçmişlerdir. Arabistan, Muhammed'in Tanrı'sının tapınağı ve mirasıydı (*patrimony*) ama o, dünya uluslarına sevgiyle ve daha az kıskançlıkla bakmıştır. Adından habersiz olan politeistler ve putperestler, ateşli dindarlar tarafından yasal olarak yok edilebilirlerdi ancak akıllı bir politika adaletli davranma zorunluluğunu sağlamıştır;[196] bazı hoşgörüsüz saldırılardan sonra, Hindistan'ı zapt eden Muhammedî fatihler bu dindar ve kalabalık ülkenin Budist tapınaklarına dokunmamışlardır. İbrahim, Musa ve İsa'nın müritleri büyük ölçüde Muhammed'in daha mükemmel vahyini kabul etmeye davet edilmiş ancak mantıklı bir miktar haraç ödemesini tercih ederseler de vicdan ve dinî ibadet özgürlükleri sağlanmıştır.[197] Bir savaş alanında esir düşenler yaşamlarını İslam dini ile kurtarbilmiştir; kadın köleler ise efendilerinin dinini kabullenmek mecburiyetindeydi ve samimiyetle din değiştirenlerin yanı sıra tutsaklara verilen din eğitimi ile birlikte ülkedeki Müslüman sayısı giderek arttı. Fakat sadık Arapların yerli hegemonyasını büyüten

---

Escurial kütüphanesinin en büyük bölümünü yok edene pek üzerinde durulmamışlardı.

196. "Qui tolerari nequeunt," olarak nitelendirilen *Harbii*,

1. Tanrı'nın *yanı sıra* güneşe, aya veya putlara tapanlar.

2. Ateistler. "Utrique, quamdiu princeps aliquis inter Mohammedanos superest, oppugnari debent donec religionem amplectantur, nec requies iis concedenda est, nec pretium acceptandum pro optinendâ conscientiæ libertate," (Reland, *Dissertat.*, X, *de Jure Militari Mohammedan.*, c. III, s. 14).

Çok sert bir teori!

197. Yasaklanan ve hoşgörülen mezhepler arasındaki, *Harbii* ve kitap ehli arasındaki, bazı ilahî vahiylere inananlar arasındaki ayrım, Halifenin El Memun'un putperestler veya Charræ'li Sabæan'lar (Sabæans of Charræ) ile yaptığı görüşmede doğru bir şekilde tanımlanmıştır (Hottinger, *Hist Orient.*, s. 107, 108).

milyonlarca Afrikalı ve Asyalı din değiştirenler, böylece tek bir Tanrı'ya ve Tanrı'nın elçisine olan inançlarını beyan etme konusunda herhangi bir kısıtlamayla karşılaşmadılar. Bir cümleyi söylemek (kelimeişehadet kastediliyor; ed.n.) ve sünnet olmak, tebaa veya kölenin, esir veya suçlunun, bir anda muzaffer Müslümanların özgür ve eşit yoldaşı olarak görülmesini sağlıyordu. Böylece her günah affediliyor, her anlaşma feshediliyordu: bekârlık yemini (*celibacy*), doğanın sunduğu zevklerin yerini almış, manastırda pinekleyen aktif ruhlar Saracen'lerin trompetiyle uyanmış ve dünyalarının sarsılmasıyla birlikte bu yeni toplumun her bir üyesi, gücünün ve cesaretinin doğal seviyesine kavuşmuştur. Çoğunluğun duyguları, Arap peygamberinin müjdesini verdiği gaipte (*invisible*) kavuşulacak ve dünyevi nimetlerle ayartılmıştı ve hayırseverlik ile de dine yeni girenlerin birçoğunun, vahyin doğruluğu ve kutsallığı konusunda ciddi bir umutla inanca sarılmalarını sağlamıştır. Bütün bunlar meraklı, araştırmacı bir politeistin gözüne, insanlığa ve ilahî doğaya uygun görünmeliydi. Zerdüştlüğün vazettiği düzenden daha saf, Musa'nın yasasından daha liberal olan Muhammed'in dini, yedinci yüzyılda İncil'in (*gospel*) sadeliğini bozan gizem ve hurafe yapısından daha az tutarsız görünmüştür.

Pers Magian'larının Yok Oluşu

İran ve Afrika'nın geniş bölgelerinde hâlâ hüküm süren ulusal din, Muhammed'in dini tarafından ortadan kaldırılmıştır. Magi'nin müphem teolojisi Doğu'nun mezhepleri arasında tek başına direniyordu ancak Zerdüşt'ün[198] kâfir (*profa-*

198. Gheber'lerin kutsal kitabı olan Zend veya Pazend, kendileri veya en azından Muhammedîler tarafından İbrahim'in cennetten aldığı on kitap arasında sayılır; inançlarını onurlu bir şekilde İbrahim dinine göre şekillendirirler (d'Herblot, *Bibliot. Orient.*, s. 701; Hyde, *de Religione veterum Persarum*, b. III, s. 27, 28 vd.). Zerdüşt sisteminin saf ve *doğru* bir tanımına sahip olmamamız-

ne) yazıları, İbrahim'in saygın adı altında ilahî vahiy zinciriyle maharetli bir şekilde bağlantı kurmuş olabilir. Onlar için kötülüğün sembolü, şeytan Ahriman, ışık tanrısının hasmı veya yarattığı bir varlık olarak temsil edilmiştir. Pers tapınaklarında tasvirler bulunmaz ancak güneşe ve ateşe ibadet etmeleri, kaba ve ceza gerektiren bir putperestlik olarak damgalanabilir.[199] Muhammed'in[200] emirleri ve halifelerin sağduyusu ile onlara karşı daha yumuşak bir tavır benimsenmiştir, Magian'lar veya Gheber'ler, Yahudiler ve Hristiyanlarla birlikte yazıya dökülmüş hukuka tabi halklar arasında sıralanmıştır.[201] Hicretin üçüncü yüzyılının sonuna kadar Herat şehri, şahsi gayretler ile halk hoşgörüsünün canlı bir zıtlığına sahne olmuştur.[202] Muhammed'in ortaya koyduğu yasa ile Herat'taki Gheber'ler yıllık haraç ödedikleri sürece sivil ve dinî özgürlüklerini güven içinde yaşamışlardı. Ancak yakın zamanlarda inşa edilen mütevazı bir cami, yanı başındaki ateş tapınağının antik ihtişamıyla gölgede kalmıştı. Bağnaz bir imam vaazlarında bu

---

dan endişeleniyorm. Dr. Prideaux (*Connection*, c. I, s. 300, oktavo) Babil'de esir tutulan bir Yahudi peygamberin kölesi ve öğrencisi olduğu görüşünü benimsemiştir. Belki de Yahudilerin efendileri olan Persler, *onların* da efendileri olma onurunu, zavallı bir onuru, iddia edebileceklerdir.

199. Doğu dünyasının doğru ve eğlenceli bir resmini çizen *Binbir Gece Masalları*'nda (The Arabian Nights), Müslümanların her yıl birini kurban ettiklerini söyledikleri Magian'lar veya ateşe tapanlar çok iğrenç şekilde temsil ediliyor. Zerdüşt dininin Hindu diniyle uzaktan yakından pek ilgisi yoktur ancak çoğu zaman Muhammediler tarafından birbirlerine karıştırılır; Timur'un kılıcı da bu karıştırma yüzünden daha da keskin hale gelmiştir (Cherefeddin Ali Yezdi, *Hist. de Timour Bec*, L, V).

200. Gagnier, *Vie de Mahomet,* c. III, s. 114, 115.

201. "Hæ tres sectæ, Judæi, Christiani, et qui inter Persas Magorum institutis addicti sunt, κατ' ἐξοχήν, populi libri dicuntur." (Reland, *Dissertat.*, c. III, s. 15). Halife el Memun, Sabæan'ların müphep dinleri, Charræ'nin antik politeistlerinin putperest ayinleri ile üç mezhep lehine bu önemli imtiyazı onaylar (Hottinger, *Hist. Orient.*, s. 167, 168).

202. D'Herbelot (*Bibliot. Orient.*, s. 448, 449) bu ilginç hikâyeyi bizzat Mirchond'a ve Khondemir'in sadakatine bağlıyor (*Hist priorum Regum Persarum* vd., s. 9, 10, Not. s. 88, 89).

rezil durumu kınamış ve inananları zayıflık veya kayıtsızlıkla suçlamıştır. Söyledikleri ile galeyana gelen halk toplanmış, iki tapınağı ateşe vermişti ve bunların boş arazilerine hemen yeni bir caminin temelleri atıldı. Yaralı Magi, Horasan hükümdarına başvurdu; onlara adalet ve destek sözü verildi; ne zaman, bak sen şu işe! Ağırbaşlı ve ileri yaşta dört bin Herat vatandaşı oybirliğiyle putperest fâninin asla var olmadığına yemin ettiler; böylece soruşturma sona erdirildi ve bu kutsal ve saygıya değer yalancı şahitlikle[203] vicdanlarını rahatlattılar (diyor tarihçi Mirchond[204]). Ancak Pers tapınaklarının büyük bir kısmı, ateşli müritlerinin duyarsız ve topluca terk etmesiyle harap olmuştur. Herhangi bir zaman ya da yer, zulüm ya da direniş dönemlerini artık hatırlatmadığından *duyarsızlardı*. Şiraz'dan Semerkant'a kadar tüm bölge Kur'an inancını özümsemişti ancak ana dillerini korumuş olmaları Persli Muhammedîlerin kökenlerini ortaya serer.[205] Dağlarda ve çöller-

203. "Quo testimonio boni se quidpiam præstitisse opinabantur." Yine de Mirchond, Magi'ye gösterilen resmî hoşgörüyü kınamış olmalı, "cui (ateş tapınağı) peracto singulis annis censu, uti sacra Mohammedis lege cautum, ab omnibus molestiis ac oneribus libero esse licuit."

204. Herat'ın yerlisi olan Mirchond (Muhammed Emir Khoondah Shah) ilk ortaya çıkışından hicri 875 yılına kadar (miladi 1471) Farsça genel bir Doğu tarihi yazmıştır. Hicri 904 yılında (miladi 1498) tarihçi, önemli bir kütüphanenin idaresini üstlenmiş ve yedi veya on iki bölümden oluşan bu önemli eseri, oğlu Khondemir tarafından hicri 927, miladi 1520 tarihinde üç ciltte toplanmıştır. Petit de la Croix (*Hist. De Genghizcan*, s. 537, 538, 544, 545) tarafından en doğru şekilde ayırt edilen iki yazar, d'Herbelot tarafından genellikle karıştırılmıştır (s. 358, 410, 994, 995) ancak Khondemir'e atfedilen sayısız alıntı aslında babasına aittir. Cengiz Han tarihinin yazarı, arkadaşı d'Herbelot'un elinden aldığı Mirchond'un bir el yazmasına atıfta bulunur. Buradaki ilginç bir kısım (Taherian ve Soffarian hanedanları) son zamanlarda Farsça ve Latince (Viennæ, 1782, in 4to, Bernard de Jenisch'in notları ile) yayımlandı ve yayımcı, Mirchond'un eserlerinin devamını basacağına dair ümitvar olmamızı sağlıyor.

205. Magian ismini ve gücünü son kullanan kişinin 10. yüzyılın başlarında, İran'ın kuzey bölgelerinde, Hazar Denizi'nin yakınında hüküm süren Mardavige the Dilemite olduğu görülüyor (d'Herbelot, *Bibliot. Orient.*, s. 355). Fakat askerleri veya vârisleri olan Bovidler, Muhammedîlerin inancını ya görünüşte kabul ettiler ya da gerçekten iman ettiler; hanedanları zamanında (933-1020)

de dikkafalı bir kâfir ırkı atalarının hurafesine bağlı kaldılar ve Magian teolojisinin bazı âdetleri Kirman eyaletinde, İndus kıyılarında, Surat sürgünleri arasında ve geçen yüzyılda Shaw Abbas tarafından İsfahan'a yerleştirilen kolonide hâlâ canlıydı. Başpapazları, Yezd şehrinden on sekiz *league* uzakta olan Elbourz Dağı'na inzivaya çekildi; ebedî ateş (yanmaya devam ederse) kâfirler için erişelemezdi onlara göre ancak ikametgâhı, sert ve muntazam yüz hatları kanlarının saflığını kanıtlayan Gheber'lerin okulu, kehanette bulundukları yer ve hac merkezi durumundadır. Bir ihtiyar heyetinin idaresi alanı altında seksen bin aile kendi hallerinde ve kendilerine yeter bir yaşam sürmektedirler; geçimlerini ürettikleri bazı ilginç ürünler ve tamircilikten sağlamaktadırlar ve toprağı dinî bir vazifenin coşkusuyla işlemektedirler. Cehaletlerinin sebebi, Zerdüşt'ün kitaplarına el koymak ve onları yok etmekle tehdit eden Shaw Abbas'ın despotizminden ileri gelmektedir ve sayıları çok azalan bu Magian kalıntıları, mevcut hükümdarların ılımlılığı ya da hor görmesiyle ayakta kalabilmişlerdir.[206]

Afrika'da Hıristiyanlığın Gerilemesi ve Çöküşü

Afrika'nın kuzey kıyısı, uzun ve mükemmel bir inşadan sonra İncil'in ışığının tamamen söndürüldüğü tek bölgedir. Kartaca ve Roma'dan edindikleri bilgiler bir cehalet bulutuna karışmış, Cyprian ve Augustin'in doktrinleri göz ardı edilmiştir. Beş yüz piskoposluk kilisesi düşmanları Donatistler,

Zerdüşt dininin çöküşünün gerçekleştiğini söylemeliyim.

206. İran'daki Gheber'lerin şu anki durumu hakkındaki bilgiler, aslında modern gezginlerimizin en bilgilisi değil, en mantıklısı ve meraklısı olan Sör John Chardin'den alınmıştır (*Voyages en Perse*, c. II, s. 109, 179-187, in 4to.) Kardeşleri (*brethren*) Pietro della Valle, Olearius, Thévenot, Tavernier'nin vd. eserleri üzerinde yaptığım araştırma sonuç vermedi; bu ilginç insanlar hakkında ne gözlemleri ne de ilgileri vardı.

Vandallar ve Moor'ların gazabı ile yok edilmiştir. Hevesli din adamlarının sayısı çok azalmış, disiplini, bilgisi ya da umudu olmayan insanlar itaatkâr bir şekilde Arap peygamberinin boyunduruğu altında kaybolmuşlardır (749). Yunanların kovulmasından sonraki elli yıl içinde, Afrika'ya hükmeden bir komutan halifeye kâfirlerin din değiştirmesi ile haraçların kaldırıldığını bildirmiştir;[207] sahtekârlığını ve isyanını (837) gizlemeye çalışsa da bu iddiasının sebebi Muhammed inancının bölgedeki hızlı ve kapsamlı ilerlemesiydi. Sonraki çağda, İskenderiye'den Cairoan'a beş piskopos olağanüstü bir görev için, Hristiyanlığın sönmekte olan közlerini beslemek ve canlandırmak için Yakubi (Jacobite) patriği tarafından görevlendirilmişlerdir[208] ancak Latinlere mesafeli, Katoliklere düşman olan yabancı bir piskoposun müdahalesi ile Afrika'daki yapıların çürümeye ve çözülmeye başladığı düşünülür. Sayısız synod'u yöneten Aziz Cyprian'ın halefinin Roma pontiff'inin hırsıyla baş edebildiği dönemler artık geride kalmıştı (1053-1076). On birinci yüzyılda Kartaca harabelerine gönderilmiş talihsiz rahip, Vatikan'dan ordu ve korunma talep etmiştir; çıplak vücudunun Saracen'ler tarafından kırbaçlandığını ve dört yardımcı piskoposunun yetkisini tanımadığından şikâyet ediyordu. Yedinci Gregory iki mektup[209] yazarak Katoliklerin sıkıntısını ve Moor hükümdarın kibrini yatıştırmaya çalışmıştır. Papa, sultana, ikisinin de aynı Tanrı'ya ibadet ettiğini ve İbrahim'in yüreğinde bir araya gelebileceklerini söyler. Ancak üç piskoposun, kutsamak için artık tek bir kişi

207. Afrika valisi ya da tiranı Abdulrahman'ın Abbasilerin ilki olan Ebu'l Abbas'a yazdığı mektup hicri 132 tarihlidir (Cardonne, *Hist. d'Afrique et de l'Espagne*,, c. I, s. 168).
208. *Bibliothèque Orientale*, s. 66. Renaudot, *Hist. Patriarch. Alex.*, s. 287, 288.
209. Papaların mektupları için bkz. IX. Leo, epist. 3; VII. Gregor., L, I, epist. 22, 23; L, III, epist. 19, 20, 21 ve çok gururlu Romalı pontiff'lerin kibarca karşılık verdiği Moor prensinin adını ve ailesini araştıran Pagi'nin eleştirileri (c. IV, A.D. 1053, No. 14; A.D. 1073, No. 13).

bile bulamadıkları hakkındaki şikâyetleri, piskoposluk düzeninin hızlı ve kaçınılmaz olarak bitmek üzere olduğunu göstermekteydi (1149). Afrika ve İspanya'daki Hristiyanlar uzun zamandan beri sünnet olmaya ve şaraptan ve domuz etinden uzak durmaya başlamışlardı ve böylece *Mozarap*[210] (manevi [*adoptive*] Arap) ismi sivil veya dinî uyum gösterenlere verilmiştir.[211] On ikinci yüzyılın ortalarında, İsa'ya tapınma ve papazların onun halefi olduğu inancı, Berberi Sahili (*Coast of Barbary*; Kuzey Afrika Sahili) boyunca ve Cordova ve Seville, Valencia ve Granada krallıklarında kaldırılmıştır.[212] Muvahhitler (*Almohades*) veya Üniteryenlerin egemenliği tam bir kör fanatizm üzerine kurulmuştu; sıra dışı sertliklerinin sebebi olarak, Sicilya ve Castille, Arragon ve Portekiz prenslerinin kazandıkları son zaferleriyle birlikte takındıkları hoşgörüsüz

---

210. Latince olarak yorumlandığı şekliyle Mozarabes veya Mostarabes, *adscititii* (Pocock, *Specimen Hist. Arabum*, s. 39, 40; *Bibliot. Arabico-Hispana*, c. II, s.18). Toledo kilisesinin eski ritüeli olan Mozarabik ayinine papalar şiddetle karşı çıktı ve yargılananlar kılıçla ve yakılarak öldürülme arasında seçim yapmak zorunda bırakıldı (Marian., *Hist. Hispan.*, c. I, L, IX, b. 18, s. 378). Ayin dili Latincedir veya daha doğrusu Latinceydi; on birinci yüzyılda, Moor krallıklarındaki piskoposların ve din adamlarının kullanımı için İspanya konsillerinin kanonlarının (*Bibliot. Arab. Hisp.* tom. i. p. 547) Arapça bir versiyonunun yazılması gerekli görüldü (A.Æ.C. 1087. AD 1039).
(Mozaraplar/*Mozarabes*: İslam hâkimiyeti ve etkisi altında kalan Endülüs Hristiyanları. Kaynak TDV İslam Ansiklopedisi. Ed. n.)

211. Onuncu yüzyılın ortalarında İmparator I. Otho'nun gözü kara elçisi, Cordova'daki din adamlarını bu itaatleri sebebiyle suçlamıştır (Vit. Johan. Gorz, [içinde] *Secul. Benedict.*, V, No. 115, apud Fleury, *Hist. Eccles.*, c. XII, s. 91).

212. Pagi, *Critica*, c. IV, A.D. 1149, No. 8, 9. Adil bir şekilde, Seville, Ferdinand of Castille tarafından tekrar ele geçirildiğinde, köleler dışında hiçbir Hıristiyan bulunmadığını ve James à Vitriaco'nun (*Hist. Hierosol.*, b. 80, s. 1095, [içinde] *Gest. Dei per Francos*) 1218 yılında tarif ettiği Afrika ve İspanya'daki Mozarap kiliselerinde bulunan bazı eski kitaplardan kopyalandığını ifade ediyor. Ben Cordova'daki Hıristiyanların (*Bibliot. Arab. Hisp.*, c. I, s. 471) medeni haklarını belirten bir içtihat tezinin nüshasının değil, hicri 677 (miladi 1278) tarihinin geçerli olması gerektiğini ve Granada Kralı Ebu Velid'in (1313) küçümseyebileceği veya tahammül edebileceği (c. II, s. 288) tek muhaliflerin Yahudiler olduğunu ekleyeceğim.

tavırları gösterilebilir ve bunda haklı olabilirler. Mozarapların inancı, zaman zaman papalık misyonerleri tarafından yeniden canlandırılmıştı; V. Charles kıtaya yaklaşırken, bazı Latin Hristiyan aileleri Tunus ve Cezayir'de başkaldırmak için teşvik edilmiştir. Ancak İncil'in tohumları hızla ezilmiştir ve Trablus'tan Atlantik'e kadar olan uzun eyalet, Roma'nın diline ve dinine dair tüm hatıralarını kaybetmiştir.[213]

Hristiyanların Hoşgörüsü

Türk imparatorluğundaki Yahudiler ve Hristiyanlar, on bir asır sonra, Arap halifeleri tarafından verilen vicdan özgürlüğünün tadını çıkarmıştır. İlk fetihler döneminde, Melchite'ler Yunan imparatoruna ihanet eden Katoliklerin sadakatinden şüphelenirken, düşman olarak gördükleri Nasturiler (*Nestorians*) ve Yakubiler, Muhammedî yönetimin samimi ve gönüllü dostları olmuşlardı.[214] Ancak bu hafif kıskançlık zaman ve teslimiyet ile giderildi; Mısır kiliseleri Katoliklerle paylaşıldı[215] ve tüm Doğu (Hristiyan) mezhepleri, (Müslümanların) gösterdiği hoşgörüden nasiplerini aldılar. Patriklerin, piskoposların ve diğer din adamlarının rütbeleri, dokunulmazlıkları, iç yargılama yetkileri sivil yargıç tarafından korunuyordu, şa-

213. Renaudot, *Hist. Patriarch. Alex.*, s. 288. Leo Africanus, Afrika'da Hristiyanlığa dair herhangi bir gizli kalıntı keşfetmiş olsaydı, Romalı efendilerini gururlandırırdı.

214. "Absit," (dedi Katolik, Bağdat vezirine) "ut pari loco habeas Nestorianos, quorum præter Arabas nullus alius rex est, et Græcos quorum reges amovendo Arabibus bello non desistunt," vd. Bkz. Assemannus koleksiyonlarında (*Bibliot. Orient.*, c. IV, s. 94-101) halifelerin yönetimi altındaki Nasturilerin durumu. Yakubilerin durumu ise Assemannus koleksiyonunun ikinci cildindeki ilk makalesinde daha kısa bir şekilde ortaya konuyor.

215. Eutych., *Annal.*, c. II, s. 384, 387, 388. Renaudot, *Hist. Patriarch. Alex.*, s. 205, 206, 257, 332. Sapkın Monotelit (Monothelite) mezhebi yapacağı bir kara çalma, bu Yunan patriklerinin ilkini imparatorlara daha az sadık ve Araplara daha az tiksindirici olarak gösterebilir.

hısların eğitilmesi ile danışmanlar ve hekim istihdamını artırmıştır, bunlardan toplanan vergilerin artması ile hazine geliri büyümüş ve yaptıkları işlere uygunlukları bazen şehirlerin ve illerin yönetimine kadar yükselmelerini sağlamıştır. Bir Abbasi halifesi, Pers ülkesini yönetmek için en güvendiği kişilerin Hristiyanlar olduğunu dile getirmişti. "Müslümanlar," demiştir, "mevcut servetlerini kötüye kullanıyorlar, Magian'lar eskide kalmış büyüklükleri için üzüntü içindeler ve Yahudiler kurtuluşları için sabırsızlanıyorlar."[216] Ancak despotizmin bu köleleri, iltimas ile utanç duyma arasında kalmışlardır. Doğu'nun baskı altındaki kiliseleri yöneticilerinin açgözlülüğünden ya da bağnazlığından her çağda dert yanmışlardır; getirilen olağan ve yasal kısıtlamalar gururlu ve hevesli Hristiyanlara saldırganca gelmiştir.[217] Muhammed'den yaklaşık iki yüz yıl sonra, daha az saygın renkte bir sarık (*turban*) veya kuşak takarak, (Müslüman) tebaadan, ayırt edilmişler ve katır veya atlara değil, kadınların bindiği şekilde, eşeklere binme mecburiyetinde bırakılmışlardı. Kamu ve özel yapıları daha mütevazı ölçülere çekilmiş, sokaklarda ya da hamamlarda insanların (Müslümanların) arasında en değerli görülen kişi ile karşılaşıldığında ona yol vermek veya önünde eğilerek selam vermek kural haline getirilmiş ve eğer gerçek bir mümin zararına ise tanıklıkları reddedilmiştir. Gösterişli dinî alaylar oluşturmaları, yüksek sesle çan çalmaları veya mezmur okumaları yasaklanmıştır, vaazlarında ve sohbetlerinde ulusal inanca

216. Mutazıd (Motadhed) 892'den 902'ye kadar hüküm sürmüştür. Magian'lar isimlerini korumuş ve imparatorluğun dinleri arasında yer almıştır (Assemanni, *Bibliot. Orient.*, c. IV, s. 97).

217. Reland, Muhammedîlerin politikasının ve içtihatlarının genel tahditlerini açıklıyor (*Dissertat.*, c. III, s. 16-20). Halen yürürlükte olan Halife Mütevekkil'in (Motawakkel; 847-861) baskıcı emirleri Eutychius (*Annal.*, c. II, s. 448) ve D'Herbelot (*Bibliot. Orient.*, s. 640) tarafından inceleniyor. Halife II. Ömer'e yapılan işkence bununla bağlantılıdır ve Yunan Theophanes (*Chron.*, s. 334) tarafından büyük olasılıkla övülmüştür.

saygısızlık etmemeleri söylenmiştir ve bir camiye girmek ya da bir Müslüman'ı tahrik etmek gibi saygısızlıklarının kesinlikle cezalandırılacağı belirtilmiştir. Ancak huzur ve adalet döneminde Hristiyanlar hiçbir zaman İncil'den vazgeçmeye veya Kur'an'ı kabullenmeye zorlanmamışlar, ölüm cezası sadece, Muhammed yasasını kabul edip sonra terk eden mürtetlere verilmiştir. Bir tek Cordova şehitleri, sadakatsizliklerini alenen duyurup peygamberin şahsına ve dinine karşı isyanı tahrik ederek şehrin kadısının ölüm cezasını vermesine sebep olmuşlardır.[218]

Hicretin ilk yüzyılının sonunda, halifeler dünyanın en güçlü ve mutlak hükümdarlarıydı. Ayrıcalıkları ne haklarla ne soyluların gücüyle ne de halkın özgürlüğü, kilisenin ayrıcalıkları, senato oyları ya da özgür bir anayasa ile sınırlandırılmıştır. Muhammed'in yoldaşlarının itibarları ölümleriyle sona erdi, Arap kabilelerinin şefleri veya emîrleri, çölde eşitlik ve bağımsızlık ruhundan vazgeçmişlerdi. Dünyevi ve uhrevi nitelikler Muhammed'in haleflerinin şahsında birleşmiş ve eğer eylemleri Kur'an'ı ilgilendiriyorsa, o ilahî kitabın en yüce hâkimleri ve tercümanları da onlardı. Tiranlar, özgürlüğün bilinmediği ve kendi pahasına uygulanan şiddet ve tehdit eylemlerini alkışlamaya alışkın olan Doğu uluslarını fethetme hakkı ile hüküm sürmüşlerdir. Emevilerin son döneminde Arap imparatorluğu, Tataristan ve Hindistan sınırlarından Atlantik Okyanusu kıyılarına kadar doğudan batıya iki yüz günlük bir yolculukla ulaşılabilecek kadar genişlemiş-

218. Cordova şehitleri (A.D. 850 vd.), sonunda kendisi de şehitler arasında yer alan Aziz Eulogius tarafından anılıyor ve haklı gösteriliyor. Halife tarafından toplanan bir synod, onların bu gözü karalıklarını belirsiz bir şekilde kınadı. Mutedil Fleury, davranışlarını antik çağ disiplini olan "toutefois l'autorite de l'eglise" ile bağdaştırmaz (Fleury, *Hist. Eccles.*, c. X, s. 415-522, özellikle s. 451, 508, 509). Onların otantik eylemleri, dokuzuncu yüzyılda İspanyol kilisesine güçlü ama geçici bir ışık tutuyor.

tir. Ve eğer cübbenin manşetini, yazarlarının tarif ettiği gibi ölçersek, Afrika'nın uzun ve dar eyaleti, Fargana'dan Aden'e, Tarsus'tan Surat'a kadar sağlam ve kompakt hâkimiyetiyle her iki tarafından dört ya da beş aylık bir kervan yürüyüşüyle ulaşılabilir hale gelmiştir.[219] Augustus ve Antoninler yönetimlerine yayılan ayrılmaz birliği ve kolay itaatı aramamalıyız ancak Muhammed dininin ilerlemesi, bu geniş alana genel bir görgü ve görüş benzerliği yayılmasını sağladı. Kur'an'ın dili ve yasaları Semerkand ve Seville'de eşit bağlılıkla incelenmiştir. Moor'lar ve Hintliler, hac için Mekke'ye gittiklerinde hemşeri (countrymen) ve kardeş olarak sevecenlikle karşılanmışlar ve Arapça, Dicle'nin batısındaki tüm yerlerde popüler dil olarak kabul görmüştür.[220]

219. *Bibliothèque Orientale*'deki (s. 325) "Eslamiah" (bizim *Christendom* dediğimiz) makalesine bakın. Muhammedî dünyanın bu tablosunun, yazar İbnül Verdi (Ebn Alwardi) tarafından hicri 385 yılına (miladi 995) ait olduğu belirtilmiştir. O zamandan beri, İspanya'daki kayıplar Hindistan, Tataristan ve Avrupa Türkiye'sindeki fetihlerle fazlasıyla dengelenmiştir.

220. Kur'an Arapçası, Mekke okulunda ölü dil olarak öğretilir. Danimarkalı gezgin tarafından, bu eski lehçe ile Latinceyi, Hicaz ve Yemen'in basit dili ile İtalyancayı ve Suriye, Mısır, Afrika vb. Arap lehçeleri ile Provencal, İspanyolca ve Portekizce ile karşılaştırılır (Niebuhr, *Description de l'Arabie*, s. 74 vd.).

LII. BÖLÜM

Constantinople'un Araplarca İki Kez Kuşatılması

Fransa'ya Girmeleri ve Charles Martel'ce Yenilgiye Uğratılmaları

Emeviler ile Abbasilerin İç Savaşı

Arap Bilimi

Halifelerin Gösterişli Hayatı

Girit, Sicilya Adaları ile Roma'ya Denizden Girişimleri

Halifeler İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Bölünüşü

Grek İmparatorlarının Yenilgisi ve Zaferi

(M.S. 668-975)

Arapların Fetihlerinin Sınırı

Araplar çöllerinden ilk kez çıktıktan sonra elde ettikleri başarıların kolaylığına ve hızına kendileri de şaşmıştı. Ancak İndus kıyılarından Pirenelerin doruklarına eriştiklerinde uzun deneyimlerden sonra palalarının gücünü ve inançlarının neler yapabileceğini anlamışlardı ancak karşılarında yenilmez silahlarına karşı koymaya yetenekli bir ulus bulunca ve peygamberin öncellerince kurulan imparatorluğun da bir sınırı olduğunu görünce şaşırdılar. Bugün bir tarihçi olarak dingin bir görüşle Müslümanların zaferleri incelendiği zaman İspanya dışında Avrupa'nın diniyle halklarının kaçınılmaz gibi görünen bu büyük tehlikeden nasıl kurtulmuş olduklarını anlamak için büyük bir çalışma yapmak gerekir. İskit ve Sarmat (*Sarmatia*) bozkırları kendi halklarınca yoksullukları ve yiğitlikleriyle korunuyordu. Çin ise çok uzak ve erişilmezdi. Müslümanlar ılıman bölgelerin büyük bölümünü denetim altına almışlardı. Yunanlar savaşın çöküntüleri ile en güzel eyaletlerini yitirmiş olmakla tükenmişlerdi. Got Krallığı'nın uçuruma yuvarlanması Avrupa'nın barbarını titretiyordu. Ben bu soruşturmada Britanyalı atalarımız ile Galyalı komşularımızı Kur'an'ın sivil ve dinî boyunduruğundan koruyan, Roma'nın görkemini sürdüren, Constantinople'un ele geçirilmesini geciktiren, Hristiyanların savunmalarını sertleştirmesi ile Muhammed ümmeti arasına bölünme ve zayıflama tohumları eken olayları irdeleyeceğim.

CONSTANTINOPLE'UN ARAPLARCA İLK KUŞATILMASI (668- 675)

Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinden kırk altı yıl sonra onun dindaşları silahlı olarak Constantinople surları önünde göründüler.[1] Bu kuvvetler Muhammed'in söylediği gerçek ya da öyle sanılan bir sözüyle hareket ediyorlardı; Cæsar'ın şehrini kuşatan ilk ordunun günahları bağışlanacaktır. Araplar yeni Roma'yı yenenlerin ilk Romalıların uzun süren zafer birikimini paylaşmış olacaklarını biliyorlardı. Ticaretle ve imparatorların tahtlarını kurmuş olmalarıyla zenginleşen Bizans dünya zenginliğinin büyük bir bölümünü elinde tutuyordu. Halife Muaviye rakiplerini etkisiz duruma getirdikten ve tahtı güven altına aldıktan sonra bu kutsal seferin başarıları ve zaferi ile kanlarını döktüğü yurttaşlarının kefaretini ödemek istedi.[2] Hem denizde hem de karada girişti̇ği hazırlıklar konunun önemi ölçüsünde oldu. Komutanlığa yaşlı savaşçılardan Süfyan getirildi. Ancak birlikler sadık kumandanın oğlu ve olası vârisi Yezid'in hazır bulunduğu ve cesaret aşıladığı bir törenle hareket etti. Yunanların umut besleyeceği pek az şey vardı, düşmanlarının ise Constantine'in adını onursuzlaştıran ve çok yıl var ki ünü gölgelenen büyükbabası Heraclius'a hiç de öykünmeyen

1. Theophanes, Constantinople'un *yedi* yıl boyunca kuşatılmasını Hristiyan tarihinin 673'üncü yılına (İskenderiye takvimine göre Eylül 665) ve Müslümanların barışını da *dört* yıl sonraya koyuyor. Bu da Petavius, Goar ve Pagi'nin (*Critica*, c. IV, s. 63, 64) yok etmek istedikleri bir çelişkidir. Araplar arasında Elmacin, Constantinople kuşatmasını hicretin 52. yılına koyuyor (miladi 8 Ocak 672), hesaplarını en doğru olarak kabul ettiğim Ebulfeda'nın çok değerli tanıklığı ise hicri 48 (miladi 20 Şubat 668) olarak gösteriliyor.

2. Constantinople'un ilk kuşatılması hakkında bkz. Nicephorus (*Breviar.*, s. 21, 22), *Theophanes* (*Chronograph.*, s. 294) Cedrenus (*Compend.*, s. 437), Zonaras (*Hist.*, c. II, L, XIV, s. 89) Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 56, 57), Abulfeda (*Annal. Moslem.*, s. 107, 108 çeviri: Reiske); d'Herbelot (*Bibliot. Orient. Constantin.*), Ockley (*Hist. of the Saracens*, c. II, s. 127, 128).

imparatorun gözüpekliğinden ve uyanıklığından korkacakları bir şeyleri yoktu. Müslümanların deniz kuvvetleri hiç durdurulmadan, herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın bugün de Türklerin başkente ayrılmış doğal bir bulvar gözüyle baktıkları Hellespont'tan (Çanakkale Boğazı) geçtiler.[3] Arap donanması demir aldı ve birlikler Hebdomon Sarayı yakınlarında karaya çıktı. Günlerce, sabahtan akşam kararıncaya dek doğu burnundaki yaldızlı kapıya doğru uzayan saldırılarda bulundular. Geçitlere yerleştirilmiş birlikler ilk sıralara geçmek için sabırsızlanıyorlardı. Kuşatıcılar Constantinople'un gücü ve kaynakları üzerine iyi bilgi edinmiş değillerdi. Sağlam ve yüksek kale duvarları kalabalık ve disiplinli bir garnizonca savunuluyordu. Dini ve imparatorluğu tehdit eden tehlike karşısında Roma'nın gözüpekliği uyanmıştı. Düşman eline geçen eyaletlerden kaçarak başkente sığınmış insanlar Şam'da, İskenderiye'de uyguladıkları ve kullandıkları savunma araç ve gereçlerini daha da büyük başarıyla burada da kullandılar. Müslümanlar, suda bile sönmeyen olağanüstü ve mucizevi Bizans ateşi karşısında korkuya kapıldılar. Bu inatçı mukavemet onları daha dingin girişimlere yönlendirdi. Propontis'in (Marmara) Asya ve Avrupa kıyılarını yağmaladılar. Nisandan eylüle dek denizde kaldıktan sonra ağırlıklarını ve aldıkları ganimetleri depo ettikleri Cyzicus adasına çekildiler (Erdek dolayları). Burası başkentten seksen mil uzaktaydı. Amaçları için o kadar sabırlı ya da savaş konusunda o türlü zayıflardı ki sekiz yaz boyunca aynı saldırıları yapmak ve aynı geri çekilişte bulunmaktan ibaret olan tutumlarını sürdürdüler. Her saldırıya geçişle birlikte güçlerinden ve başarı umutlarından çok şey yitirdiler Boğulmalar, hastalıklar, düşmanın kılıcı ve ateşi ya-

3. Dardanelles'in (Çanakkale Boğazı) durumu ve savunulması, Ruslara karşı tahkim edilmesi için gönderilmiş olan Baron de Tott'un *Mémoires*'ında (c. III, s. 39-97) bulunmaktadır. Daha esaslı bir elden tam gerçeğe uygun ayrıntılar bekliyordum ama onun verdiği bilgiler okuyucuya aydınlatmaktan çok eğlendirmek için yazılmış görünüyordu. Belki de Arapların yaklaşmasında Mustafa'nın veziri gibi Constantine'inki de aynı melodiyi söyleyen iki kanarya bulmaya çabalıyordu.

rarsız tasarılarından vazgeçmeye onları zorladı. Constantinople kuşatmasında yitirdikleri otuz bin Müslüman şehidi yüzünden üzüldüler. Ebu Eyüb için yaptıkları büyük cenaze töreni Hristiyanların bile ilgisini çekti. Muhammed'in son sahabelerinden olan bu saygıdeğer Arap, peygamberin Mekke'den kaçarak Medine'ye gelişinde onu kabul ederek yardımcı olanlar arasında bulunuyordu. Gençliğinde Bedir ve Uhud savaşlarında bulunmuştu. Olgunluk çağında Ali'nin dostu ve arkadaşı olmuştu. Yurdundan uzakta Kur'an'ın düşmanlarına karşı savaşta gücünün geri kalanını da tüketmiş oldu. Onun anısı hep saygıdeğer olarak kalmıştır. Ne var ki sekiz yüz yıl süresince mezarının yeri bile İkinci Mehmet tarafından Constantinople'un fethine değin bilinmez halde kalmıştır. Dünyanın tüm dinlerince başvurulan malum olma yoluyla Eyüb'ün Haliç'in içerisindeki kale duvarlarının dibinde gömülü olduğu saptanmıştır. Buraya haklı olarak Türk sultanlarının barışta ve seferde başlangıç yeri olarak bir cami yaptırılmıştır.[4]

Barış ve Haraç (677)

Kuşatma kalkınca doğuda ve batıda Romalıların itibarını yeniden canlandırdı, Saracen'lerin ihtişamları üzerinde ise anlık bir gölge yarattı. İmparatorun Şam'a gönderdiği temsilci, emîrler meclisi ya da Kureyşliler tarafından olumlu karşılandı. İki imparatorluk arasında otuz yıllık barış ya da mütareke antlaşması imzalandı. İnananların başkanı yıllık saf kan elli at, elli köle ve üç bin altın haraç vermeyi vaat edecek kadar aşağılaşma gösterdi.[5] Bu halife ileri yaştaydı, iktidarını dertsiz

4. Demetrius Cantemir, *Hist. of the Othman Empire.*, s. 105, 106. Rycaut, *State of the Ottoman Empire*, s. 10, 11. *Voyages de Thévenot*, kısım I, s. 189. Türklerin, şehit Ebu Eyyub ile peygamber Eyyub'u (Job) birbirine karıştırdıklarını ileri süren Hristiyanlar asıl kendi bilgisizliklerini ortaya koymuş oluyorlar.

5. Theophanes Yunan olmasına karşın Arap tarihçi Ebulfarac'ın (Abulpharagi-

kullanmak ve halifeliğini dinginlik içerisinde geçirip tamamlamak istiyordu. Adı Moor'ları ve Hintlileri titretirken sarayı ve Şam kenti Lübnan Dağı'ndaki Merdeiler (Mardaites) ya da Maruniler (Maronites) tarafından saldırıya uğruyordu. Bunlar Yunanlarca silahsızlandırılıp başka bir ülkeye gönderilmek gibi şüpheci bir politikaya kurban edilene dek imparatorluğun en değerli engeli niteliğini korumuşlardı.[6] Arabistan'ın ve Perslerin ayaklanmasından sonra Emevi (Ommiyah) hükümdarları artık Suriye ve Mısır krallıklarını elinde tutuyordu.[7] İçinde bulunduğu güçlükler ve korku Hristiyanların sıkıştırarak ileri sürdükleri istekleri kabul etmeye onu zorladı ve güneş yılının üç yüz altmış beş gününün her biri için bir at, bir köle, bin altın haraç ödemeye razı oldu. Ancak Abdülmelik (Abdalmalek) ordularını ve politikasını yeniden toparlayınca gururunu olduğu kadar vicdanını da yaralayan bu aşağılık durumu söküp attı. Haraç vermeyi durdurdu II. Justinian'ın zorba tutumuyla, halkın haklı başkaldırısıyla, düşmanlarının ve haleflerinin sık sık yenilmesi ile Yunanlar zayıf düşmüşlerdi. Abdülmelik dönemine kadar Saracen'ler İran ve Roma hazinelerindeki Chosroes'in ve Cæsar'ın damgasını taşıyan paralardan yararlanmışlardı. Bu halife altın ve gümüş paralar bastırdı. Dinar adı verilen bu paralar bağnazların eleştirisine uğrayan görünüşü ile Muham-

---

us) tarihi ile farklı da olsa doğrulanan bu haraçlar hakkında güvenilmeye değer (*Dynast.*, s. 128, çeviri: Pocock).

6. Theophanes'in eleştirisi doğrudur ve canlı bir biçimde yapılmıştır:
"τὴν Ῥωμαικὴν δυναστείαν ἀκρωτηρίασας
...πάνδεινα κακὰ πέπονθεν ἡ Ῥωμάνια ὑπὸ
τῶν Ἀράβων μέχρι τοῦ νῦν" (*Chronograph.*, s. 302, 303). Bu olayların sonraki bölümleri Theophanes'in yıllıklarında ve Patrik Nicephorus'un *Annals*'ında bulunabilir, s. 22- 24.

7. Bu ayaklanmalar Ockley'in *History of the Saracens*'in ikinci cildinde açık ve doğal bir üslupla anlatılmıştır (s. 253-370). Kitapları basılmış olan yazarlardan başka Oxford'daki Arap el yazmalarından yararlandı; kent hapishanesinde kapalı kalmak yerine Bodleian Kütüphanesinde hapiste kalsaydı daha özenli araştırmalar yapabilecekti. Bir adam ve ülkesi için ne kadar bahtsız bir kader.

med'in Tanrı'sının birliğini belirtiyordu.[8] Halife Velid (Walid) zamanında kamu geliri hesaplarında Yunan dili ve harflerinin kullanılmasına da son verildi.[9] Bu değişiklik genellikle ve Arap ya da Hint rakamlarının bulunup yerleşmesine sebep olmuşsa yazı işlerini düzenlemek üzere yapılan bir düzenleme en önemli aritmetik, cebir ve matematiksel bilimlerinde birçok yeni buluşa yol açmıştır.[10]

Constantinople'un İkinci Defa Kuşatılması (716-718)

Halife Velid, Şam'daki tahtında boş boş otururken ve temsilcileri Maveraünnehir'i (Transoxiana) ve İspanya'yı fethederken üçüncü bir Saracen ordusu Küçük Asya eyaletlerini batıya ve Bizans'a yaklaştırıyordu. Ne var ki ikinci kuşatmanın giri-

8. Arap paralarının basılmasını Yunan tarihçilerden beş altı yıl sonra bildiren Elmacin, altın dinarın ağırlığını Mısır drahmisi veya dirhemine oranla daha yüksek, hiç değilse aynı ölçüde gösteriyor (s. 77). Bu da bizim iki penimizin (48 gr) ağırlığı kadardır (Hooper, *Enquiry into Ancient Measures*, s. 24-36) ya da İngiliz parası olarak sekiz şiline yaklaşık olarak eşittir. Elmacin'den iki türlü dinar ölçüsü anlaşılabilir; bir bölümü iki dirhemlik, öbürleri de yarım dirhemliktir. Gümüş para ağırlık ve değer bakımlarından dirhem ayarındaydı. Ne var ki eskiliğine karşın Waset'te basılmış (Hicri 88), Bodleian Kütüphanesinde korunan eski, uygun bir madenî para, Kahire ayarının dört gramına denk geliyor. Bkz. *Modern Universal History*, c. I, s. 548 (Fransızca çevirisi).

9. "Καὶ ἐκώλυσε γράφεσθαι ἑλληνιστὶ τοὺς
δημόσιους τῶν λογοθεσίων κώδικας ἄλλ'
Ἀραβίοις αὐτὰ παρασημαίνεσθαι χωρὶς
τῶν ψήφων, ἐπειδὴ ἀδυναστὸν τῇ ἐκείνων
γλωσσῇ μονάδα, ἢ δυάδα, ἢ τριάδα, ἢ
ὀκτὼ ἥμισυ ἢ τρία γράφεσθαι."
Theophan., *Chronograph.*, s. 314. Bu kusur gerçekten var idiyse, icat etmek veya ödünç almak için Arapların yaratıcılıklarını harekete geçirmiş olmalıdır.

10. De Villoison'un (*Anecdota Græca*, c. II, s. 152-157) desteklediği yeni bir olası sisteme göre bizim rakamlarımız ne Hintlilerce ne de Araplarca bulunmuştu. Yunan ve Latin aritmetikçiler Boethius çağından önce uzun süreden beri bunları kullanıyorlardı. Batıda aydınlık sona erince özgün el yazmalarını çeviren Araplar onları benimsediler ve Latinler on birinci yüzyıla doğru bu rakamları yeniden kullanmaya başladılar.

şimi ve başarısızlığı kardeşi Süleyman zamanına kalmıştı. Süleyman görünüşe göre daha canlı, tutkulu ve savaşa karşı daha gözüpek yaradılıştaydı. Zalim Justinian'ın cezalandırılmasından ve kendisinden öç almasından sonra Grek İmparatorluğu'ndaki olaylarda Anastasius ya da Artemius rastlantı ile ya da değerliliğiyle tahta çıkarıldı. Savaş haberleri kısa sürede geldi. Şam'a göndermiş olduğu elçi, Saracen'lerin şimdiye dek görülmemiş biçimde karada ve denizde silahlanmakta olduklarına ilişkin korkunç bilgiler verdi. Anastasius'un aldığı önlemler bulunduğu makam ve karşıya geldiği tehlike ile orantılı biçimde oldu. Üç yıl sürebilecek bir kuşatma için yiyeceği olmayan kimselerin kentten çıkıp gitmelerini buyurdu. Ambarları ve savaş araç ve gereç depolarını doldurdu. Kaleler ve çektiriler üzerine ivedilikle taş, mızrak ya da ateş fırlatan mancınıklar yerleştirildi. Bir saldırıyı püskürtmekten çok ona engel olmak daha güvenli ve daha onur vericiydi. Yunanlar düşmanın deniz araç ve gereçlerini Mısır donanması için Lübnan'dan getirip Fenike kıyılarına konulmuş olan servi tomruklarını yakmak gibi her zamanki gözüpekliklerinin üzerinde bir davranışa giriştiler. *Obsequian Theme*[11] adı verilen birliklerin alçaklığı ve hainliği yüzünden bu esaslı girişim başarılamadı. Bu birliklerdeki askerler komutanlarını öldürdüler, Rodos Adası'nda sancaklarını bıraktılar, yakındaki karaya çıktılar, sonra da bağışlandılar ve imparator olması için sıradan bir levazım subayını seçerek kendilerini ödüllendirildiler. Bu subayın adı Theodosius'tu. Bu senatonun ve halkın hoşuna gidebilirdi. Ancak birkaç aylık saltanattan sonra tahttan ayrılıp manastıra kapandı. Böylece başkentin ve imparatorluğun savunulması Leo the Isa-

11. Constantine Porphyrogenitus'un yaptığı (*(de Thematibus*, L, I, s. 9, 10) *Theme*'lerin ya da eyaletlerin bölümüne göre ordunun ya da sarayın Latince adlandırılması anlamına gelen *Obsequium* kamu düzeninde dördüncü sıradaydı. Nicæa (İznik; Nice) onun merkeziydi ve yargılama yetki alanı Hellespont'tan Bitinya (Bithynia) ve Frigya kıyılarına dek yayılıyordu. Bkz. *Imperium Orientale of Banduri*'nin başında Delisle tarafından konulmuş haritalar.

urian'ın daha güçlü eline kaldı. Saracen'lerin en korkuncu ve halifenin kardeşi Mesleme (Moslemah) yüz yirmi bin Arap ve Pers'in başında yaklaşıyordu. Askerlerin büyük bölümü atlara ve develere binmiş durumdaydı. Tyana, Amorium ve Bergama (*Pergamus*) kuşatmaları, deneyimlerini artıran oldukça uzun süren uğraşmalara sebep oldu. Hellespont üzerinde tanınmış Abidos'tan (*Abydus*) Avrupa'ya ilk kez ayak bastılar. Oradan Propontis kıyısındaki Trakya kentlerinden dolaşarak gelen Mesleme komutasındaki ordu karadan Constantinople'u kuşattı. Kendi ordusunun çevresini çukurlar ve siperler ile koruma altına aldı. Kuşatmada kullanacağı savaş makinelerini yerleştirdi, sözlü ve hareketli anlatımlarla kuşatılanların direnişi kendisininkine eşit olması halinde ekim ve biçme zamanına dek sabırla bekleyeceğini bildirdi. Başkentin Yunanları halkın her bireyi için bir altın ödeyerek dinlerini ve imparatorluğu kurtarmayı önerdiler. Bu görkemli öneri tiksinti ile geri çevrildi Mısır ve Suriye gemilerinin varışı Mesleme'nin gururunu büsbütün artırdı. Bin sekiz yüz civarındaki bu gemilerin küçük çapta oldukları düşünülebilirdi. Yirmi tane de büyük gemi vardı ve her birinin içinde ağır silahlarla donatılmış yüz ağır zırhlı asker bulunuyordu. Bu kalabalık filo dingin bir deniz üzerinde elverişli bir rüzgârla Boğaziçi'ne (*Bosphorus*) doğru yol alıyordu Yunanların deyişi ile sanki yürüyen bir orman Boğaziçi'nin üstünü karartıyordu. Saracen ordusu komutanı denizden ve karadan yapılacak saldırıya geçeceği geceyi saptamış gibiydi. Düşmanın inanmasını artırmak için imparator liman girişindeki engelleme zincirini kaldırtmıştı. Müslümanlar fırsattan yararlanıp yararlanamayacaklarını ve bir tuzağa düşme tehlikesi olup olmadığını anlamaya çalıştıkları sırada ölümün kucağına düştüler. Yunanlar ateşlerini attılar, Araplarla silahları ve gemileri alevlere yem oldular. Kaçmak isteyen gemiler birbirine çarparak parçalandılar ya da battılar. Hiçbir tarih ki-

tabında imparatorluğu yok etmeye gelen bu filoya ilişkin bir ize rastlamadım. Müslümanlar daha da onulmaz bir yitikle karşılaştılar. Halife Süleyman bir mide rahatsızlığından öldü.[12] O sırada Doğu ordusundan geri kalanlarla Constantinople üzerine yürümek için Suriye'deki Kinnissin ya da Chalcis'teki ordugâhında hazırlık yapılıyordu. Mesleme'nin bir düşmanı ve akrabası Süleyman'ın yerine geçti. Bir yobazın yararsız ve kötülük doğuran erdemleri ateşli ve yetenekli bir hükümdarın tahtını onursuzlaştırdı. Yeni halife Ömer[13] kendi kör vicdanını yatıştırmak ve pohpohlamakla uğraşırken kararlılığından çok savsaklayıcılığı yüzünden kuşatma kışın da sürdürüldü. O kış çok sert geçmişti, kalın bir kar katmanı yüz gün süreyle yerden kalkmamış, Mısır'ın ve Arabistan'ın yakıcı sıcağının insanları buz kesen kamplarında cansız gibi uyuşup kalmışlardı. İlkbaharda yeniden canlandılar. İkinci bir çabada bulundular. İki büyük filo ile buğday, silah ve askerler geldi. Birincisi dört yüz yük gemisi ve kadırgadan oluşuyordu Ve İskenderiye'den geliyordu. İkincisiyse üç yüz altmış gemiyi kapsıyordu. Afrika limanlarından yola çıkmıştı. Ne var ki Yunanların korkunç ateşleri yeniden alevlendi. Zararın daha az olmasının sebebi Müslümanların geçen yılki deneyimleri sebebiyle tehlikeden uzak durmaları ya da donanmada hizmet gören Mısırlıların gemileri ile birlikte Hristiyanların imparatorundan yana geç-

12. Halife bir ondan bir bundan olmak üzere iki sepet yumurta ve incir yemişti, yemeğini şekerli beyin ezmesi ile bitirmişti. Mekke'ye yaptığı haclardan birinde Süleyman bir defada on yedi nar, bir oğlak, altı tavuk ve bayağı Taif üzümü yemişti. Bu Asya hükümdarının akşam yemeği listesi doğruysa onun şatafatından çok iştahına imrenmek gerekir (Abulfeda, *Annal. Moslem.*, s. 126).
13. *Bibliothèque Orientale*'de Ömer bin Abdülaziz maddesine bakınız (s. 689, 690). "Præferens," diyor Elmacin (s. 91) "religionem suam rebus suis mundanis." Tanrı ile birlikte olmak için o kadar istekliydi ki, son hastalığını mükemmel bir şekilde tedavi etmek için kulağını (kendi deyişiyle) mesh etmeyecekti. Araplar arasına lüksün sokulduğu bir dönemde onun tek bir gömleği vardı, yılda iki drahmiden çok para harcamıyordu (Abulpharagius, s. 131). "Haud diu gavisus eo principe fuit orbis Moslemus," (Abulfeda, s. 127).

miş olmalarıydı. Başkentin ticaret etkinliği ve gemilerin gidip gelmesi yeniden başladı, balık avcılığı kent halkının gereksinimini giderdi. Mesleme'nin birlikleri kısa sürede açlıkla karşı karşıya kaldılar. Bu mutsuz askerler yokluk sebebiyle en kötü yiyeceklere başvurmak zorunda kaldıklarından korkunç hastalıkların pençesine düştüler. Fetih ruhu ve hatta coşkusu yitmişti. Saracen'ler Trakyalı köylülerin acımasız öç alma saldırılarına uğramadan yalnız olarak veya küçük müfrezeler halinde savunma hatlarının dışına çıkamıyorlardı. Leo'nun hediyeleri ve vaatleri üzerine Tuna (Danube) kıyılarından bir Bulgar ordusu yardıma geldi. Bu vahşi yardımcılar imparatorluğa eskiden yapmış oldukları kötülüklerin kefaretini bu kez yirmi iki bin Asyalıyı öldürerek ödediler. Yayılan habere göre Latin halklarınca tanınmayan Franklar denizde ve karada Hristiyanlardan yana silahlanıyordu. Kuşatılanları sevince boğan bu çok büyük yardım kuşatanları korkuttu. On üç ay süren bir kuşatmadan sonra[14] Mesleme umudunu yitirmiş olarak çekilme iznini halifeden alınca çok sevindi. Arap atlıları Hellespont ile Asya eyaletlerini gecikmeksizin ve kaygısızca geçtiler. Ne var ki kardeşlerinden bazıları Bitinya (*Bithynia*) kıyısında kılıçtan geçirildi. Filodan artakalanlar fırtınalardan ve Grek ateşinden öyle acı çekmiş ve zarar görmüştü ki yalnızca beş kadırga başlarından geçen ve inanılmayacak bahtsızlıklarını anlatmak üzere İskenderiye'ye varmayı başarabilmişlerdi.[15]

14. Nicephorus ve Theophanes, Constantinople kuşatmasının 15 Ağustos 718'de kaldırıldığı üzerinde birleşiyorlar. Daha çok güvenilebilen tanık olan birincisi on üç ay sürdüğünü söylerken, öbürü bir yıl önce aynı günde başladığını söylemekle yanılmış olmalıdır. Pagi'nin bu çelişkiye dikkat etmediğini görmekteyim.

15. Constantinople'un ikinci kuşatmasıyla ilgili bilgileri en tatmin edici detayları veren yazarlardan edindim; bkz. Nicephorus (*Brev.*, s. 33-36), Theophanes (*Chronograph,* s. 324-334), Cedrenus (*Compend.*, s. 449-452), Zonaras (c. II, s. 98-102), Elmacin'de (*Hist. Saracen.*, s. 88), Abulfeda (*Annal. Moslem..*, s. 126) ve Abulpharagius (Dynast., s. 130).

Grek Ateşinin Bulunuşu ve Kullanılması

Constantinople bu iki kuşatmadan kurtulabilmişse bunu özellikle yeni keşfedilen, her yana korku ve ölüm saçan Grek ateşine borçludur.[16] Bu yapay alevin bileşiği ve kullanılmasına ilişkin araç ve gereçler hakkındaki bilgi, Suriye'deki Heliopolis kökenli olup halifeden kaçarak imparatorun hizmetine geçen Callinicus tarafından verilmişti.[17] Bir kimya yeteneklisi ve bir mühendis donanmalara ve ordulara meydan okumuştu. Bu yeni buluş ya da savaş sanatında bu ilerleme ne mutlu ki Saracen'lerin savaşçı ruhuna ve enerjik gençlerine karşı soysuzlaşmış Romalıların karşı çıkamayacağı bir zamanda elde edilmiştir. Bu olağanüstü bileşiği analiz etmek isteyecek olan tarihçi kendi bilgisizliğine olduğu kadar, kendilerini hayranlığa kaptırmış ve bu buluşu yalnız kendileri için saklama konusunda kıskanç davranan Bizanslı yazarlara da güvenmemelidir. Belirsiz ve belki de yanıltıcı ipuçlarından bunun yerden çıkan ve hava ile temas edince ateş alan hafif, kuvvetli ve yanıcı bir yağ[18] olan *neft*[19] (*naphtha*) ya da sıvı

16. Ortaçağ ve Bizans tarihi için güvenli ve yorulmaz yol gösterici Charles du Fresne du Cange yazılarının birçoğunda Grek ateşinden söz etmiştir. Ondan sonra yapılan iş tek tük kalıntıları toplamaktan ileri gitmemiştir. Bkz. özellikle *Glossar. Med. et Infim. Græcitat*, s. 275 sub. voce. "Πῦρ θαλάσσιον ὑγρόν". Glossar., *Med. et Infim. Latinitat*, s. 305, 307. *Ignis Græcus.* Observations sur Villehardouin, s. 305, 306. Observations sur Joinville, s. 71,72.

(Ed. n.: Grek ateşinin çok farklı kullanımları bulunuyor: Rum ateşi, Bizans ateşi, Roma ateşi, Grejuva ateşi, Vahşi ateş, Sıvı ateş. Biz burada yazarın kullanımına sadık kaldık.)

17. Theophanes onu tanımlıyor: "ἀρχιτέκτων" (s. 295). Cedrenus (s. 437) Bu sanatçının Heliopolis'ten (örenlerinden) Mısır'a geldiğini söylüyor. Gerçekten kimya özellikle Mısırlılarda ilerlemişti.

18. Zayıf bir bilimsel otorite olmakla birlikte çok güçlü bir olasılığa göre Kudüs tarihinin *oleum incendiarium*'u (Gest. Dei per Francos, s. 1167) James de Vitry'nin *Doğu Çeşmesi* Grek ateşinin bileşimini anlatıyordu (L, III, b. 84) Cinnamus (L, VI, s. 165) bu ateşten "πῦρ Μηδικόν" diye söz ediyor. Dicle ile Hazar Denizi arasındaki büyük ölçüde neft bulunduğu bilinmektedir. Pliny'e (*Hist. Natur.,* II, 109) göre Medea'nın intikamını almasına yardım etti. Etimolojik olarak "ἔλαιον Μηδίας" veya "Μηδείας" olarak karşılanması (Procop., *de Bell. Gothic*., L, IV, b. 11) sıvı bitüm için oldukça anlamlı olabilir.

19. Çeşitli yağlar ya da bitümler hakkında bkz. Dr. Watson (Llandaff'ın mev-

bitüm olduğu sanılmaktadır. Neft ne biçimde ve hangi orantıda olduğunu bilmediğim ölçüde kükürtle ve çamlardan alınan zift ile karıştırılmaktadır.[20] Kalın bir duman salan ve büyük patlama yapan bu karışım, yalnız yukarıya yükselen, yanlara ve aşağıya kızgın ve uzun zaman süren alevler çıkarıyordu. Su onu söndüreceği yerde güçlendiriyor ve sanki besliyordu. Yunanların haklı olarak *sıvı* ateş ya da *deniz* ateşi diye adlandırdıkları bu korkunç maddenin öfkesini ancak kum, idrar ve sirke dindirebiliyordu. Savaşlarda ve kuşatmalarda hem karada hem de denizde düşmana karşı aynı başarılı sonuç alınarak kullanılıyordu. Kale duvarlarından büyük bir kazan aracılığı ile dökülüyordu, taş veya demir topların içine konup atılıyor ya da alevlendirilmiş yağa bulanan üstüpü gibi kıtıklara sarılmış oklar ve mızraklarla fırlatılıyordu. Kimi durumlarda da ateş gemiler içerisine yerleştirilerek denizde dolaştırılıyor ve her yana yangın aşılıyordu. Çok zaman da bir kadırganın ucuna büyük bir tüp içerisinde yerleştiriliyor, gece vakti çıkan alevler korkunç bir canavarın ağzından çıkıyormuş gibi bir izlenim veriyordu. Bu önemli sanat devletin en değerli varlığı gibi Constantinople'dan dışarı çıkarılmayarak

---

cut piskoposu), *Chemical Essays*, c. III, deney I. Bu klasik kitap kimya beğenisini ve aydınlığını yayabilecek olarak bildiğim kitapların en iyisidir. Antik dönemin daha az daha az mükemmel fikirleri Strabo (*Geograph.*, L, XVI, s. 1078) ve Pliny'de (*Hist. Natur.*, II, 108, 109) bulunabilir. "Huic (*Napthae*) magna cognatio est ignium, transiliuntque protinus in eam undecunque visam." Otler (c. I, s. 153- 158) bu nokta üzerinde beni daha çok tatmin eden gezginimizdir.

20. Anne Comnene örtüyü biraz aralıyor.
"Ἀπὸ τῆς πεύκης καὶ ἄλλων τινῶν
τοιούτων δένδρων ἀειθαλῶν συνάγεται
δάκρυον εὔκαυστον. Τοῦτο μετὰ θείου
τριβόμενον ἐμβάλλεται εἰς αὐλίσκους καλάμων
καὶ ἐμφυσᾶται παρὰ τοῦ παίζοντος
λάβρῳ καὶ συνεχεῖ πνεύματι." (Alexiad., L, XIII, s. 383).
Başka bir yerde de (L, XI, s. 336) yanma özelliğinden söz etmektedir; "κατὰ τὸ πρανὲς καὶ εφ' ἑκάτερα." Leo *Tactics*'in (*Opera Meursii*, c. VI, s. 843, [ed.] Lami, Floransa 1745) on dokuzuncu bölümünde "πῦρ μετὰ βροντῆς καὶ καπνοῦ" adlı yeni buluştan söz ediyor Bunlar gerçek ve yüksek rütbeden tanıklıklardır.

orada tutuldu. İmparator kadırgalarını ve topçularını bağlayıcı olan İtalya'daki Roma'ya yardım için gönderince Grek ateşinin gizi onlara da öğretilmiş, düşmanların bilgisizliği ve şaşkınlığı karşısında saldığı dehşet daha da artmıştı. Kraliyet yazarlarından biri[21] imparatorluğun yönetimi üzerine yazdığı eserinde barbarların boşboğaz meraklarını ve rahatsız edici taleplerini en iyi şekilde ortadan kaldırabilecek cevapları ve mazeretleri önermektedir. Soranlara verilecek yanıtın şöyle olmasını tavsiye ediyordu: Grek ateşinin sırrını bir melek birinci ve büyük Constantine'e vahiy yolu ile bildirmiş, cennetten gelen bu mucizevi hediyenin bir lütuf olarak Romalılara verildiğini, yabancı uluslara kesinlikle aktarılmamasını ona emretmişti. Hükümdar ile tebaası bunu bir dinsel suskunlukla saklamışlar ve hıyanet ile kutsal varlıklara karşı işlenecek suçlara verilecek dünyevi ve manevi cezalardan korktukları için bu yasağa uymakta kusur etmemişlerdir. Bu yolda ilenecek bir günah onu işleyenin üzerine Hristiyanların Tanrı'sınca verilecek mucizevi bir öç alma felaketi olarak çökecektir. Bu önlemli davranışlar Doğu Romalıların dört yüzyıl boyunca sırlarını kendi ellerinde tutmasını olanaklı kıldı, on birinci yüzyılın sonunda bütün denizleri tanımış, her sanatı öğrenmiş olan Pisalılar bileşimini anlamadan Grek ateşine çarpıldıklarını gördüler. Sonunda Muhammedîler de onun özünü buldular ya da çaldılar, Suriye ve Mısır savaşlarında kendilerine karşı kullanılmak üzere bulunmuş olan bu ateşi Hristiyanların üzerine yağdırdılar. Saracen'lerin kılıcını ve mızrağını horgören bir şövalye kendisinin ve arkadaşlarının, Fransız yazarlarının andığı adla *feu Gregeois*'ten, ateş selleri kusan korkunç savaş makinesinin görünüşünden ve gürültüsünden çok korktuklarını anlatmaktadır. Joinville'in[22] dediğine göre uzun kuyruklu ve fıçı büyüklüğün-

21. Constantin. Porphyrogenit., *de Administrat. Imperii*, b. XIII, s. 64, 65.
22. *Histoire de St. Louis* s. 39, Paris 1688; s. 44, Paris Krallık Basımevi 1761. Ducange'nin gözlemleri bu baskılardan birincisini daha değerli kılmakta ancak Joinville'in metnindeki arılık ikinciye değer katmaktadır. Yunanların sapan

de bir ejderha biçiminde havayı yararak geliyordu. Barut gibi büyük gürültü yapıyordu Şimşek hızındaydı, parlak ışığı geceyi gündüze çeviriyordu. Grek ya da şimdilerde adlandırıldığı gibi Saracen ateşinin kullanılması on dördüncü yüzyılın ortalarına kadar,[23] güherçile (*nitre*), kükürt ve karbonun bilimsel ya da gündelik bileşiğinin savaş sanatında ve insanlık tarihinde yeni bir devrim yarattığı zamana kadar devam etti.[24]

FRANSA'NIN ARAPLAR TARAFINDAN ELE GEÇİRİLMESİ (721 vd.)

Constantinople ve Grek ateşi Arapların Avrupa'ya doğudan girmesini önledi. Ancak Galya eyaletleri, batıdan, Pireneler yönünden gelen İspanya fatihleri tarafından tehdit ve akabinde

---

gibi bir aygıtla bir mızrağa ya da zıpkına bağlı olarak Grek ateşini fırlattıklarını bildiren tek yazardır.

23. En iyi edinilmiş şöhrete karşı çıkma kibri ya da haseti yeni dönem yazarlarından kimilerini barutu on beşinci yüzyıldan önceki (Bkz. Sör William Temple Dutens vd.) ve Grek ateşini de yedinci yüzyıldan önceki yıllarda (Bkz. Saluste du President des Brosses, c. II, s. 381) göstermeye yöneltmiştir. Bu buluşların icat edildiği dönemden önce pek seyrek olarak açıklık ve bilgi vardır. Bu sebeple sonraki yazarların saflığından ya da hilelerinden kuşku duyulabilir. Eskiler kuşatma durumlarında yağ ve kükürt çıkaran yakıtılar kullanıyorlardı, Grek ateşi de özü ve etkisi bakımlarından barutla bir ilintisi olduğu kanısını vermektedir. Bununla birlikte ilkinin icadının eskiliği üzerine Procopius'un bir pasajı (*de Bell. Goth.*, L, V, b. 11) ve ikincisininki Araplar zamanındaki İspanya tarihinin kimi olayları (A.D. 1249, 1312, 1332. *Bibliot. Arab. Hisp.*, c. II s. 6,7 ve 8) kanıt oluşturuyor.

24. Olağanüstü bir insan olan Friar Bacon, barutu oluşturan maddelerden ikisinin güherçile ve kükürt olduğunu açıktan haber veriyor. Üçüncüsünü ise anlaşılmayan sözler içeren bir tümce içerisinde gizliyor; âdeta buluşunun getireceği sonuçlardan korkar gibi bir hali vardır (*Biographia Britannica*, c. I, s. 430 yeni baskı).

işgal edildiler.[25] Fransız monarşisinin gerileyişi bu doyumsuz fanatikleri hep fetih yapmaya susamış halde tutuyordu. Clovis'in soyundan gelenlerde onun savaşçı ve yavuz karakterinden eser yoktu. Merovingian ailesinin son krallarındaki bedbahtlık ya da zayıflık onlara miskin adı verilmesine sebep olmuştu.[26] Tahta herhangi bir güçleri olmadan çıkıyorlar ve öldüklerinde âdeta bir isimsiz gibi defnediliyorlardı. Compiègne[27] dolaylarındaki bir şato onlar için ikametgâh ya da hapishane oluyordu. Ne var ki bütün yıllarda marttan mayısa dek öküzlerin koşulduğu bir araba onları Frankların meclisine götürüyor, orada yabancı elçileri kabul ediyorlar ve saray nazırının eylem ve kararlarını onaylıyorlardı. Bu bürokrat, ulusun işlerine bakmak ve hükümdarın kâhyalığını yapmakla görevliydi. Devlet hizmeti bir tek ailenin malı haline gelmişti. Yaşlı Pepin krallığın vesayetini dul karısına ve oğluna bırakmıştı. Ama bu hükümdar naipliği yine

25. Fransa'ya saldırı ve Charles Martel tarafından Arapların yenilgiye uğratılması üzerine bkz. Toledo Başpiskoposu Roderic Ximenes'in *Historia Arabum* (b. 11, 12, 13, 14) adındaki eseri. Kendisi Isidore Pacensis'in Hristiyan kroniğinden ve Novairi'nin Muhammedî tarihinden faydalanmıştı. Müslümanlar kayıpları üzerinde sessiz kalıyorlar ya da az söz söylüyorlar. Ne var ki Cardonne (c. I, s. 129, 130, 131) İbni Halikan'ın Hicaz'ının ve adı bilinmeyen bir yazarın eserlerinden derlediği *saf* ve basit bir öykü meydana getirmiştir. Fransa kronikleri ve azizlerin yaşamına ilişkin olanlar Bouquet derlemesinde (c. III) yer alıyor ve Pagi'nin yıllıkları, Baronius'un yıllıklarında öngördüğü altı yıllık kronolojiyi yeniden kuruyor. Bayle'ın sözlüğünün (*Abderame* ve *Munuza*) maddelerinde büyük bir araştırmacılık ve gerçek allamelik ruhu belirgindir.

26. Eginhart., *de Vitâ Caroli Magni*, b. II, s. 13-18, (ed.) Schmink, Utrecht, 1711. Günümüz eleştirmenleri Charlemagne'ın bakanını Merovingian'ların zayıflığını abartmış olmakla suçluyorlar. Ne var ki genel çizgileriyle doğrudur ve Fransız okuyucu her zaman Boileau'nun *Lutrin*'deki güzel dizelerini yineleyecektir.

27. Compiègne ile Noyon arasında olup Eginhart'ın "perparvi reditus villam" dediği, Oise civarındaki *Mamaccæ* (bkz. Dom Bouquet'nin eski Fransa haritaları ve koleksiyon notları). Compendium ya da Compiègne çok gösterişli bir saraydı (Hadrian. Valesii, *Notitia Galliarum*, s. 152) ve güleryüzlü filozof Abbé Galliani'nin (*Dialogues sur le Commerce des Bleds*) dediğine göre burası "pek Hristiyan ve pek uzun saçlı krallar"ın (*rois très Chrétiens et très chevelus*) ikametiydi.

Pepin'in piçlerinden en tutkulusuna devredilmişti. Yarı vahşi yarı kokuşmuş devlet hemen hemen yok olmuş gibiydi. Krallığa bağlı dükler, eyalet yöneticisi kontlar ve tımar sahibi senyörler saray nazırı gibi aşağılık duruma düşmüş bir hükümdarın zayıflığı üzerinde yükseliyorlardı. Bağımsız şefler arasında en atılganlarından ve en mutlularından biri Aquitain dükü Eudes oldu. Bu dük Galya'nın güney bölgesinde kralın otoritesini ve hatta unvanını bile gasbetti. Gotlar, Gaskonlar (*Gascons*) ve Franklar Hristiyan kahramanın sancağı altında toplandılar. Saracen'lerin ilk saldırısını püskürttü ve halifenin komutanı Zama Thoulouse Kalesi önünde ordusunu ve canını yitirdi. Haleflerinin tutkusu öç alma duygusu ile kamçılandı ve yeniden Pireneleri geçtiler, büyük kuvvetlerle ve fethetmek amacı ile Galya'ya girdiler. Daha önce ilk Romalı kolonilerinin avantajlı konumu dolayısıyla yerleştikleri Narbonne'u,[28] aynı düşüncelerle Müslümanlar da tercih etmişlerdi. Septimania ya da Languedoc bölgesinin İspanya hükümdarlığına bağlı olmasını istediler. Gaskonya'nın ve Bourdeaux dolaylarının bağları Şam ve Semerkant hükümdarlarının malı oldu ve Garonne'un ağzından Rhône'unkine dek Fransa'nın güney toprakları Arabistan âdetlerini ve dinini benimsedi.

Abdurrahman'ın Seferi ve Zaferi (731)

Halife Hişam'ın askerlerce ve İspanya halkının talepleri üzerine atadığı Abdurrahman'ın (Abderame) gözüpek yaradılışına bu dar sınırlar uygun değildi. Bu yaşlı ve yiğit komutan Fransa'nın ve Avrupa'nın geri kalan topraklarını da peygamberin buyruğu altına sokmaya kararlıydı. Önüne çıkacak her tür-

28. Bu koloniden önce bile AUC 630'da (*Velleius Patercul*, I, 15), Polybius döneminde (*Hist.*, L, III, s. 265, [ed.] Gronov.) Narbonne seçkin bir Kelt (*Celtic*) şehri ve o zaman bilinen dünyanın en kuzey yerlerinden biriydi (d'Anville, *Notice de l'Ancienne Gaule*, s. 473).

lü doğal ve insani engeli yeneceğine inandığından çok büyük bir orduyla bu inanca dayalı kararını uygulamaya koydu. Önce Pirenelerin en önemli geçitlerini tutan Moor'lu şef Manuza'nın isyanını bastırdı. Manuza, Aquitain dükünün ittifakını kabullenmişti. Eudes kişisel çıkar güdüleri ya da genel çıkarları düşünerek çok güzel ve genç kızını başka dinden bir Afrikalıya vermişti. Abdurrahman üstün kuvvetlerle Cerdagne'nin başlıca kalelerini kuşattı. Asi şef dağda yakalandı ve öldürüldü. Dul eşi inananların komutanının arzularını ya da daha büyük olasılıkla kibrini tatmin etmek için Şam'a esir olarak gönderildi. Abdurrahman Pireneleri geçtikten sonra vakit yitirmeden Rhône'u da aştı ve Arles'i kuşattı. Bir Hristiyan ordusu bu kentin yardımına koşmak istedi. On üçüncü yüzyılda bile bu ordu komutanlarının mezarları hâlâ duruyordu. Hızlı akan ırmak binlerce asker ölüsünü Akdeniz'e sürüklemişti. Abdurrahman, Atlantik kıyısında da daha az başarı kazanmış değildi. Bourdeaux Körfezi'nde suları birleşen Garonne ile Dordogne'u da hiçbir direnişle karşılaşmadan geçti. Ne var ki bu ırmakların öbür yanında ikinci bir ordu kurmuş ve ölülerin sayısını yalnız Tanrı'nın bilebileceği kadar kayıp verdiği Hristiyanlık için çok acı bir yenilgiye uğrayan gözüpek Eudes'in kampı bulunuyordu. Bu zaferden sonra Saracen ordusu Aquitain bölgesini âdeta sel gibi bastı. Bu bölge yok olmadıysa da bugünkü adları Perigord, Saintonge ve Poitou olarak değişikliğe uğramıştır. Abdurrahman, Tours ve Sens kentlerinin kaleleri ya da hiç değilse kapılarına kendi sancağını asmış, birlikleri Burgundy Krallığı'ndan çok tanınmış Lyon ve Besançon şehirlerine dek akınlarını sürdürmüşlerdi. Bugünlere dek gelen söylentilere göre akıncıların yaptığı yağma ve yıkımların anıları belleklerdedir. Çünkü Abdurrahman ne bu ülkeyi ne de buranın halkını korumak gibi bir düşünce gütmüyordu. Fransa'nın Moor'lar ve Muhammedîler tarafından ele geçirilmesi şövalye hikâyelerine konu olmuş, olaylar çok

garip biçimlere sokulmuş, İtalyan ilham perisi (*muse*) bunları parlak ve hoş renklerle canlandırmıştır. Toplumun ve sanatların içerisinde bulundukları gerileme durumunda halkı tarafından terk edilmiş olan kentler Saracen'ler için pek değerli bir av niteliği taşımıyordu. Elde edebildikleri en zengin ganimet soyup yağma ettikten sonra ateşe verdikleri kilise ve manastırlardaydı. Hilary of Poitiers ve Martin of Tours bu kargaşa sırasında unutuldu. Bu mucizevi güç onların mezarlarını da korumuş oldu.[29] Müslümanlar Cebelitarık kıyısından Loire kıyısına dek bin milden çok topraklar üzerinde zafer yürüyüşü ile ilerlemişlerdi. Bu denli bir ilerleme daha yapacak olurlarsa Polonya sınırına ve İskoçya dağlarına varmış olabileceklerdi. Rhine Irmağını geçmek Fırat (*Euphrates*) ve Nil'i geçmekten daha zor değildi. Öbür yandan Arap filosu herhangi bir deniz savaşı vermeden Thames Irmağı'na girebilecekti. Oxford okulları belki de bugün Kur'an'ı yayınlayacaklar ve kürsülerden, sünnet edilmiş insanlara Muhammed'in vahiylerinin kutsallığı ve gerçekliği öğretilecekti.[30]

Saracen'lerin Charles Martel'e Yenilmesi (732)

Tek bir adamın dehası ve tarihi Hristiyanlığı kurtardı. Pepin'in gayrimeşru oğlu Charles, Frankların yöneticisi (*mayor*)

29. Roderic Ximenes, Saracen'leri St. Martin of Tours tapınağına *saldırmış* olmakla suçluyor. "Turonis civitatem, ecclesiam et palatia vastatione et incendio simili diruit et consumpsit." Fredegarius'un takipçisi onları yalnız *niyetleri* dolayısıyla kınıyor. "Ad domum beatissimi Martini evertendam destinant. At Carolus," vd. Fransız analizci, azizin onurunun daha çok kıskanıyordu.

30. Bununla birlikte Oxford Camisi'nin, Bampton'un dersinde Arapça profesörü White'ın yaptığı konuşma kadar zarif ve ustaca bir tartışma hacmi üretip üretmeyeceğinden şüpheliyim. Muhammed'in karakteri ve dini üzerindeki gözlemlerini işlediği konuşma genellikle hakikat ve akıl üzerine kurulmuştur. O esprili ve belagatli bir avukat rolü oynamaktadır ve kimi zaman bir tarihçi ve filozof liyakati göstermektedir.

ya da dükü sanıyla yetiniyordu. Ne var ki kral soyundan olmak gibi bir değerliliği de vardı. Krallığı yirmi dört yıl yönetti. Canlı önlemleri tahtın saygınlığını yeniden kurdu. Almanya ya da Galya'daki ayaklanmalar onun savaşçı yetenekleri ile bastırıldı, bayrakları aynı zamanda Elbe, Rhône ve okyanus kıyılarında dalgalanır oldu. Tehlikeli zamanda her yerden yükselen sesler onu vatanın imdadına koşmaya çağırdı. Rakibi olan Aquitain dükü kaçarak ona sığınan ve yalvaranlar arasına katıldı. Franklar "Çok yazık, büyük felaket uzun süredir Arapları ve fetihlerini çoktandır duyuyoruz. Onların doğudan saldıracaklarından korkuyorduk, İspanya'yı ele geçirdiler, ülkemizi de batıdan ele geçiriyorlar. Ne var ki sayıları bizden az. Ayrıca kalkanları bile olmadığına göre silahları bizimkiler kadar nitelikli değildir." Onları yanıtlayan yetenekli saray yöneticisi ise öyle diyordu: "Benim tavsiyemi dinlerseniz, hemen saldırmaya kalkışmayın ve onların ilerlemesini kesmeyin. Seli yatağında durdurmak tehlikelidir, zenginliğe karşı duydukları açlık ve kazandıkları zaferlerin verdiği duygu onların değerini katmerleştiriyor. Değerlilik silahlardan ve sayıdan daha üstün bir ögedir. Ganimetleri yüklendikçe hareketlerinde güçlük çekecekleri zamanı bekleyin. Bu zenginlikler onları bölecek ve sizin zaferinizi güven altına alacaktır." Bu ince politika belki de Arap yazarlarca yakıştırılmıştır ve Charles'ın durumu ve tutumu Aquitain dükünün başkaldıran şehirlerinden dolayı onları yakıp yıktırmak ve dükün gururunu kırmak gibi gizli bir isteği de içeriyordu diye düşünülebilirdi. Herhalde Charles'ın ileri sürdüğü bu ertelemeler kendi isteğinin dışında bir zorlamanın etkisiyle oluşmuştur. İlk ve ikinci soy sürekli ordu diye bir şey bilmiyorlardı. Saracen'ler krallığın yarıdan çoğunun egemeni durumundaydılar. Neustria'nın ve Austrasia'nın Frankları görünüşe göre kendilerini tehdit eden tehlike karşısında çok korkmuş ama bununla az meşgul olmuşlardı. Gepidæ ve Alman halkları tarafından sunulan yardım önerilerinin Hristi-

yanların kampına ulaşması için uzun yollardan gelmeleri gerekiyordu. Charles Martel kuvvetlerini toplayınca düşmanlarını aradı, onları Fransa'nın ortasında Tours ile Poitiers arasında buldu. Çok hesaplı yürüyüşü tepeler zinciri içerisinde gizli kalmıştı, anlaşıldığına göre Abdurrahman onun bu beklenmedik varlığına hazırlıksız yakalanmıştı. Asya, Afrika ve Avrupa ulusları dünyanın yüzünü değiştirebilecek bir savaşa benzer duygularla yürüyorlardı. İlk altı gün Doğulu atlıların ve okçuların üstünlüğünü simgeleyen çarpışmalar ile geçti. Ancak yedinci gün tutuşulan savaşta Doğulular sarsılmayan yürekleri, *iri kıyım* (*iron hands*) yapıları[31] ile gelecek kuşaklarının sivil ve dinsel özgürlüğünü güven altına alan Almanlar karşısında bunaldılar. Charles'a Martel ya da Çekiç (*Hammer*) takma adının verilmesine herkesçe tanık olunan dayanılmaz vuruşlarıdır. Eudes'in cesareti kızgınlık ve rekabet ile canlandı ve silah arkadaşları da tarihin gözünde Fransız şövalyeliğinin *Peers* ve *Paladin*'leriydiler. Gün kararıncaya dek savaştılar. Abdurrahman savaş alanında öldü, Saracen'ler kamplarına çekildiler. Gecenin düzensizliği ve umutsuzluğu içerisinde Yemen'den, Şam'dan, Afrika ve İspanya'dan gelen birlikler silahlarını birbirlerine karşı çevirdiler. Ordunun geri kalanı da biraz sonra dağılıp gitti ve yalnız kendi güvenliğinin derdine düşen her komutan (emîr) kişisel çekilişini daha hızlandırdı. Güneş doğarken Müslümanların kampında gözlenen sessizlik önce muzaffer Hristiyanlarca bir tuzak gibi değerlendirildi. Bununla birlikte keşişlerin verdiği bilgi üzerine boş çadırlarda bırakılmış olan zengin ganimetleri görmeye gittiler. Ne var ki birkaç meşhur dinsel yapıtların dışında yasal mal sahiplerinin eline çok küçük ölçüde mal geçti. Katolik dünyası bu büyük haberi kısa sürede öğrendi. İtalyan keşişleri Charles'ın çekiciyle üç yüz elli

31. "Gens Austriæ membrorum pre-eminentiâ valida, et gens Germana corde et corpore præstantissima, quasi in ictu occuli manu ferreâ et pectore arduo Arabes extinxerunt." (Roderic. Toletan., b. 14).

ya da üç yüz yetmiş bin Muhammedî'nin ezildiğini söylediler.[32] Yine onlara göre Hristiyanlar Tours Savaşı'nda en çok on beş bin kişiyi yitirmişlerdi. Ancak bu inanılmayacak masallar tuzaklardan ve beklenmeyen durumlardan korkan Alman müttefiklerini kendi ormanlarına geri gönderen Fransız komutanın dikkatli tutumuyla yalanlanmıştır ve bu herkesçe bilinmektedir. Galibin hareketsiz kalması gücünü yitirdiğinin işaretidir ve mağlupların kaçışı sırasında ölüm daha çok yıkımlara sebep olur. Frankların zaferi tam ve kesin oldu. Eudes yeniden Aquitain'ı aldı. Araplar artık Galya'yı almayı düşünmediler. Charles Martel ile yiğit halefleri onları Pirenelerin öte yanına püskürttüler.[33] Şaşılacak bir şey varsa o da varlığını Charles Martel'e borçlu olan kilise ve papazlar topluluğu, Hristiyanlığın kurtarıcısını azizleştirmediği gibi hiç değilse onu övücü bir tutum bile takınmamış olmasıdır. Ne var ki genel sıkıntı içerisinde saray yöneticisi piskoposların ve manastır başrahiplerinin zenginliklerini, en azından gelirlerini devlet giderlerinde ve askerlere yapılan ödemelerde kullanmak zorunda kalmıştı. Onun yaptığı değerli hizmet dinsel konulara gösterdiği saygısızlığı anımsatmak için unutulmuştur. Bir Fransa konsili tarafından bir Carlovingian prensine yazılan mektupta cesaretle belirtildiğine göre, cehennemlik olan atasının mezarı açıldığında bir ateş kokusu yayılmış, korkunç bir ejderha hazır bulunanları dehşete düşürmüş, zamanın aziz kişilerinden biri bu dine karşı saygısızlık etmiş insanın sonsuzluğa dek cehennemin

32. Bu hesaplar Aquileia diyakozu Paul Warnefrid'in (*de Gestis Langobard*, L, VI, s. 921, [ed.] Grot.) ve Roma Kilisesi kütüphanecisi Anastasius'undur (in Vit. Gregorii II). Bu ikincisi kutsanmış üç süngerin mucizevi hikâyesinden söz etmekte ve bu süngerleri paylaşan Fransız askerlerinin âdeta kılıç işlemez (*invulnerable*) kıldığını söylemektedir. Anlaşıldığına göre papaya yazdığı mektuplarında Eudes, zaferi sahiplenip gasp etmiştir. Bu kınama Fransız analistlerinin onu Saracen'leri çağırmakla suçlamalarına sebep olmuştur.

33. Charles Martel'in oğlu Pepin, Narbonne ile Septimania'nın geri kalan yerlerini de 755'te aldı (Pagi, *Critica*, c. III, s. 300). Otuz yedi yıl sonra Araplar Fransa'nın bu bölgesine bir akın yaptılar ve Kurtuba (Cordova) Camisi'nin yapımında tutsakları kullandılar (de Guignes, *Hist. des Huns*, c. I s. 354).

derinliklerinde yanmakta olan ruhunu ve bedenini görmüş olma zevkine erişmiştir.[34]

ABBASİLERİN YÜKSELİŞİ (746-750)

Batıda bir ordunun ve bir eyaletin yitirilmesi yurt içinde bir rakibin meydana çıkması ve ilerlemesi kadar Şam Sarayı'nı pek çok etkilemedi. Suriyelilerin dışında Emeviler soyu genel kabul görmüş durumda değildi. Muhammed zamanında bu soy putperestlikte direnmiş ve sürekli olarak başkaldırmıştı. Dine pek de gönülden girmemişlerdi, yükselişleri başıbozukluk ve fesatla karışık bir yol izlemiş, ele geçirdikleri taht Arabistan'ın en kutsal ve en soylu kanıyla sıvanmıştı. Bu soyun en iyi hükümdarlarının başında gelen Sofu Ömer, unvanını yeterli bulmamıştı. Katılım yoluyla hükümdarlığı ele geçirmeyi haklı gösterecek bir kanıtları yoktu. Müslümanların gözleri ve gönülleri Haşim soyuna ve Tanrı elçisinin hısımlarından yana eğilim gösteriyordu. Peygamberin soyundan gelenlerden Fatımiler yetersiz ve ödlek yaradılıştaydılar. Ama Abbasiler halkın umutlarını gözüpeklilikleriyle ve ihtiyatlılıkları ile besliyorlardı. Suriye'nin sessiz bir yerinde gösterişsiz bir yaşam sürdürdükleri sırada gizlice adamlar gönderip özellikle doğu eyaletlerinde kendi kalıtımsal ve feshedilemez hakları üzerine propagandaya başladılar. Peygamberin amcası Abbas'ın oğlu Abdullah'ın oğlu Ali'nin oğlu Muhammed, Horasan temsilcileri ile toplantı yaptı, onlardan kırk bin altın armağan aldı. Muhammed'in ölümünden sonra başkaldırma için işa-

34. Charlemagne'ın torunu Lewis the Germanic'e hitap eden ve belki kurnaz Hincmar tarafından kaleme alınan bu pastoral mektup 858 tarihini taşımaktadır ve Rheims ve Rouen şehirlerinin piskoposlarınca imzalanmıştır (Baronius, *Annal. Eccles.*, AD 741; Fleury, *Hist. Ecclés.*, c. X, s.514-516). Bununla birlikte Baronius da Fransız eleştirmenler de piskoposlarca uydurulan bu masalı reddediyorlar.

ret verecek şefi bekleyen kalabalık bir inananlar topluluğu onun oğlu İbrahim'e bağlılık andı içtiler. Horasan valisi bütün bu uyarıların yararsızlığına ve Şam halifelerinin derin ve tehlikeli uykularına acımayı sürdürdü, bu durum ayaklananların komutanı Ebu Müslim tarafından valinin ve yandaşlarının Meru kentinden ve sarayından kovulmalarına dek devam etti.[35] Söylendiğine göre kralların yazarı, Abbasileri hükümdar olmaya çağırdığı için saraylarda gelenek haline gelmiş olan hediyelerle ödüllendirildi. Ortalama, belki de yabancı bir soya dâhil olması Ebu Müslim'in tutkulu enerjisini durduramadı. Eşlerini kıskanan, zenginliğini paylaşan bu insan altı yüz bin düşmanının kanına girdiğini kibir ile belki de gerçek olarak dile getirmekten kıvanç duyuyordu. İşte onun karakterindeki ve yüz hatlarındaki gözüpek ciddilik böyleydi ancak bir savaş gününde hiç gülmediği görüldü. Değişik birliklerin benimsedikleri farklı renkler içerisinde Fatımilerinki yeşildi, Emeviler beyaz rengi almışlardı, Abbasiler ise onun tam tersi olan siyahı kabul etmişlerdi. Sarıkları ve giysileri bu hüzünlü renge uydurulmuştu, mızrak ucuna takılmış kara sancaklar Ebu Müslim'in öncü müfrezelerinde görünüyordu, onlara *gece* ve *gölge* deniyordu, bu istiareli adlar Haşim soyunun çözülmez birliğini ve sürekliliğini kapalı biçimde anlatmış oluyordu. İndus'tan Fırat'a kadar doğu beyazlar ve siyahların yandaşları arasındaki çekişmeler ile altüst oldu. Abbasiler çok kez zafer kazanıyorlarsa da şeflerinin kişisel talihsizliği bu başarılarının parlaklığını azaltıyordu. Şam Sarayı sonunda derin bir uykudan uyanarak kendisini peygamberin ve halkın lütfuna erişmek üzere gösterişli maiyeti ile Mekke'de hac yapmak isteyen İbrahim'e bu yolculuğu için izin vermedi, bir süvari birliği onun yolunu kesti, İbrahim tutuklandı ve zavallı adam söz verilen bu hükümdarlı-

35. Karılarını taşımış olan atlar ve eyerler kendilerinden sonra kimse binemesin diye öldürülüp yakıldı. Bin iki yüz katır ve deve mutfağına mal taşımak için kullanılmıştı, her gün üç bin ekmek, yüz koyun, sayısız sığır, tavuk vb. yeniyordu (Abulpharagius, *Hist. Dynast.*, s. 140).

ğın keyfine varamadan Haran'daki (Harran?) bir zindanda son nefesini verdi. Saffah ve el Mansur (*Almansor*) adındaki küçük kardeşleri zorbadan kaçtılar ve Kufe'de (Cufa) saklandılar. Yandaşlarının doğudan gelmesine ve halkın yardımcı olmasına kadar orada kaldıktan sonra kendilerini görmek için sabırsızlanan insanların önüne çıkabildiler. Halife giysilerini kuşanan Saffah dinî ve askerî bir alayın önünde camiye geldi, minbere çıkarak Muhammed'in yasal halefi niteliği ile namaz kılıp hutbe okudu. Ayrıldıktan sonra akrabaları gönüllü olan kişilerden bağlılık andı aldılar. Bu olaylar asıl büyük çekişmenin yapılması gereken Kufe Camisi'nde değil Zab Irmağı kıyılarında meydana gelmişti. Görünüşe göre tüm avantajlar beyazlardan yanaydı, tüm örgütü ile işleyen bir devlet otoritesi karşılarındakine oranla altı kat güçte yüz yirmi bin kişilik bir ordu ve Emevilerin on dördüncü ve sonuncu halifesi Mervan'ın yönetim başında olması gibi olanaklar bu avantajları oluşturuyordu. Mervan tahta çıkmadan önce Gürcülerle (*Georgian*) yaptığı savaşlar sebebiyle şerefli Mezopotamya eşeği[36] unvanını kazanmıştı. Sonsuz düzen bu soyun yıkılmasını istememiş olsaydı, Ebulfeda'nın (Abulfeda) dediğine göre bu halife en büyükleri arasında yer almış olacaktı. Yine Ebulfeda'ya göre tanrısal mukadderat karşısında insanın göstereceği her tür güçlülük ve akıl önlemleri geçersiz kalacaktı. Mervan'ın buyrukları yanlış anlaşıldı ya da yerine getirilmedi. Kimi gereksinimleri için bırakmak durumunda kaldığı atının yalnız olarak geri gelmesi onun ölmüş olduğu biçiminde yorumlandı, rakibinin amcası Abdullah siyahların süvari birliklerindeki coşkunyu ustaca yönlendirmesini bildi, onarılması olanaksız bir yenilgiden sonra halife Musul'a doğru kaçarak kurtuldu. Ne var ki Abba-

36. *Al Himar*. Mezopotamya valiliği yapmıştı Bir Arap atasözü düşman önünden kaçmayan bu savaşçı eşeklerin gözüpekliğini övmektedir. Mervan'ın bu takma adı Homeros'un karşılaştırmasını haklı kılabilir (*İliad*, V, 557 vd.); takma ad ve Homeros'un metin aktarımı eşeği şaşkınlık ve aşağılığın simgesi olarak gören günümüz yazarlarını düşündürmelidir (d'Herbelot, *Bibliot. Orient.*, s. 558).

silerin sancağı kalenin üzerinde şimdiden dalgalanıyordu. Bunu görünce Dicle'yi geçti Harran Sarayı'na acı duyarak baktı, Fırat'ı da geçti, Şam istihkâmlarını terk etti, Filistin'de durmadan Nil kıyısındaki son karargâh olan Busir'e vardı.[37] Mervan kaçarken yorgunluk nedir bilmeyen Abdullah onu sıkıştırıyor ve her gün gücü ve ünü artıyordu, beyazlardan geri kalanlar Mısır'da kesin bir yenilgiye uğratıldılar ve Mervan'ın yaşamı ile kaygılarına son veren mızrak darbesi ona belki de talihsizlere geldiğinden daha elverişli gelmişti.

Emevilerin Yıkılışı (10 Şubat 750)

Galip hükümdarın acımasız uyanıklığı rakip soyun en uzak dallarının bile kökünü kazımaktan geri durmadı. Kemikleri bile birbirinden ayrılarak dağıtıldı, anıları lanetlerle derlendi, Şehit Hüseyin'in öcü bu zorbaların haleflerinden geniş ölçüde alındı. Düşmanlarının verdiği söz üzerine ya da acımalarına güvenerek teslim olan seksen Emevi'yi Şam'da verilen bir şölene çağırdılar, konukseverlik kurallarına karşın hiç ayrım göstermeksizin hepsini öldürdüler. Onların ölüleri üzerine masa kuruldu ve can çekişme iniltileri davetlilerin keyfini daha da artırdı. İç savaşın

37. Mısır'daki dört kent Yunan masallarında ünlü yeri olan Busir ya da Busiris adını taşırlar. Birincisi, Mervan'ın öldürülmüş olduğu Nil'in batısında Fium ya da Arsinoe şehrinde bulunmaktadır; ikincisi, Delta'da, Sebennytic'in merkezinde; üçüncüsü piramitlerin yakınında; dördüncüsü ise Diocletian tarafından yıkılmış olup Thebais'tedir (bkz. bu kitabın XIII bölümü). Buraya bilgin ve dindar Michaelis'in bir notunu ekleyeceğim: "Videntur in pluribus Ægypti superioris urbibus Busiri Coptoque arma sumpsisse Christiani, libertatemque de religione sentiendi defendisse, sed succubuisse quo in bello Coptos et Busuris diruta, et circa Esnam magna strages edita. Bellum narrant sed causam belli ignorant scriptores Byzantini, alioqui Coptum et Busirim non rebellasse dicturi, sed causam Christianorum suscepturi," (Not 211, s. 100). Dört Busiris'in coğrafi konumu üzerine bkz. Abulfeda (*Descript. Ægypt.*, s. 9, [vers.] Michaelis, Gottingæ 1776 in 4to), Michaelis (Not. 122-127, s. 58-63) ve d'Anville (*Mémoire sur l'Egypte*, s. 85, 147, 205).

sona ermiş olması ile Abbasilerin saltanatı sağlam biçimde kuruldu. Muhammed ümmetini sarsmış olan bu hıyanetler ve kayıplardan yalnızca Hristiyanların sevinmiş olmaları gerekirdi.[38]

İspanya Ayaklanması (755)

Bu büyük değişikliğin sonuçları İslam İmparatorluğu'nun gücüne ve birliğine zarar vermiş olmasaydı iç savaşın yok ettiklerinin yerini doldurmak için bir kuşaklık zaman yeterli olabilecekti. Emevilerin sürgünü sırasında kral soyundan genç Arap Abdurrahman düşmanlarının zulmünden tek başına kaçmıştı. Fırat'ın kıyılarından Atlas Dağı eteklerine dek onu kovalamışlardı. İspanya yakınlarına gelmesi beyazların hareketlenmesine yol açtı. Abbasilerin adı ve davaları ilk olarak Persler tarafından savunulmuştur. Batı iç savaşa hiç karışmamıştı, tahtan indirilen aileye hizmet etmiş olanlar geçici de olsa topraklarını ve devlet yönetimindeki görevlerini elde tutmayı sürdürüyorlardı; minnet, nefret ve korku duygularıyla Halife Hişam'ın torununu atalarının tahtına çıkarmayı kendilerine görev edindiler. İçinde bulunduğu umutsuz durumda bu kararlara uymak için pek de hevesli değildi. Endülüs kıyılarına geldiği zaman halk onu coşkuyla selamladı. Başarılar elde ettiği mücadelelerden sonra Abdurrahman Kurtuba (*Cordova*) tahtını kurdu ve böylece Atlantik kıyısından Pirenelere dek iki yüz elli yıl süren İspanya Emevilerinin saltanatını başlatmış oldu.[39] Bir filo ve orduyla gelerek

38. Bkz. Abulfeda (*Annal. Moslem.*, s. 136-145), Eutychius (*Annal.*, c. II s. 392, [vers.] Pocock), Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 109-121) Abulpharagius (*Hist. Dynast.*, s. 134-140), Roderic of Toledo (*Hist. Arabum*, b. 18 s. 33), Theophanes (*Chronograph*, s. 356, 357 Abbasilerden "Χωρασανῖται" ve "Μαυροφόροι" şeklinde söz ediyor) ve d'Herbelot, Bibliothèque, "*Ommiades, Abbassides, Mærvan, Ibrahim, Saffah, Abou Moslem*" maddeleri.

39. İspanya devrimi ile ilgili olarak bkz. Roderic of Toledo (b. XVII, s. 34 vd.), *the Bibliotheca Arabico-Hispana* (c. II, s. 30, 198) ve Cardonne (*Hist. de l'Afrique et de l'Espagne*, c I, s. 180-197, 205, 272, 323 vd.)

onun hâkimiyetindeki bölgelere saldırmaya kalkışan bir Abbasi komutanı ile girdiği savaşta bu komutanı öldürdü. Cüretkâr bir ulak Mekke Sarayı önünde Ala'nın başını direğe asmaya gitti, bu kesik baş tuz ve kâfur içerisinde saklanmıştı. Halife el Mansur zalim hasmından denizler ve çok geniş ülkeler ile ayrı ve uzak bulunduğu için Tanrı'ya şükürler etmişti. Yeni tasarıları ve savaş duyuruları etkili olmamıştı. İspanya, Avrupa'nın fethine bir kapı açmak yerine Arap hükümdarlığından ayrılmış oldu. Doğu ile sürekli savaş içerisinde kalmayı göze alarak Constantinople'un, Fransa'nın Hristiyan hükümdarları ile barış ve dostluk bağlarını sürdürmeyi yeğledi. Emevilerin örneği Ali'nin gerçek ya da varsayılan soyundan gelen Moritanya'nın İdrisileri ve hepsinin en güçlüleri olan Mısır ve Afrika Fatımileri tarafından da izlendi. Onuncu yüzyılda Bağdat'ta, Cairoan'da ve Kurtuba'da saltanat süren üç halife ya da üç kumandan Muhammed'in tahtı için birbirleri ile çekişiyorlardı. Birbirlerini dine saygısızlıkla suçluyorlar ancak bir noktada bir tarikatçının (*sectary*) bir kâfirden daha aşağılık ve daha suçlu olduğu ilkesinde birleşiyorlardı.[40]

HALİFELERİN İHTİŞAMI (750-960)

Mekke, Haşim soyuna miras kalmıştı. Ne var ki Abbasiler hiçbir zaman peygamber kentinde oturmayı düşünmediler. Emevilerin merkezi olmuş ve kanları ile kirlenmiş bulunan Şam'a karşı tiksinti duydular. Saffah'ın kardeşi ve halefi olan el

40. Saracen İmparatorluğu'nun bölünmesi üzerine Sör William Temple (bk. eserleri, c. III, s. 371-374 baskı octavo) ve Voltaire'in (*Histoire Générale*, b. XXVIII, c. II, s. 124, 125, baskı Lausanne) garip hatalarını ve kuruntularını çürütmekten vazgeçmeyeceğim. Voltaire'in yanılgıları bir bilgi ve düşünce eksikliğinden ileri gelmektedir Ancak Sör William, İspanya'nın Araplarca fethine ilişkin olarak sahtekâr bir İspanyol'un uydurduğu bir masala kanmıştır.

Mansur, Bağdat'ın temelini attı,[41] kendisinden sonra gelen halifeler beş yüz yıl süreyle bu kentte saltanatlarını sürdürdüler.[42] Yeni başkent Medayin (*Modain*) harabelerinin yaklaşık on beş mil yukarısında Dicle'nin (Tigris) doğu kıyısında kuruldu. Çevresi çember biçiminde çift duvarlarla korumaya alındı. Bugün bir taşra kenti durumunda bulunan Bağdat öyle çabuk bir gelişme göstermişti ki halkın aziz olarak gördüğü bir insanın cenaze törenine buradan ve yakın köylerden sekiz yüz bin erkek ve altmış bin kadın katılmıştı. Bu *barış şehri*nde,[43] Doğu'nun zenginliklerinin ortasında, Abbasiler kısa sürede ilk halifelerin mutedilliğini ve tutumluluklarını horgördüler ve Pers kralların görkemini taklit etmeye başladılar. El Mansur birçok savaş yaptıktan ve çok sayıda yapı inşa ettikten sonra aşağı yukarı otuz milyon sterlin değerinde altın ve gümüş bıraktı,[44] oğulları zaafları ya da erdemleri ile bu hazineyi kısa zamanda tükettiler.

41. Coğrafyacı d'Anville (*l'Euphrate et le Tigre*, s. 121-123) ve oryantalist d'Herbelot (*Bibliothèque*, s. 167, 168) Bağdat hakkında malumat edinmek için yeterli olabilir. Gezginlerimiz Pietro della Valle (c. I, s. 688 - 698), Tavernier (c. I, s. 230-238), Thévenot (kısım II, s. 209-212), Otter (c. I s. 162-168) ve Niebuhr (*Voyage en Arabie*, c. II s. 239-271) Bağdat'ı gerileme döneminde gördüler. Benim bildiğim, Bağdat'ı Abbasiler döneminde sadece Nübyeli (*Nubian*) coğrafyacı (s. 204) ve Benjamin of Tuleda (*Itinerarium*, s. 112-123, *à Const. l'Empereur*, apud Elzevir, 1633) görmüşlerdi.

42. Bağdat'ın temeli hicri 145, miladi 762'de atıldı. Abbasilerin sonuncu halifesi Müstasım (Mostasem) hicri 656, miladi 20 Şubat 1258'de esir düştüğü Tatarlar tarafından öldürüldü

43. *Medinetüs Selam*, *Darül Selam*. *Urbs pacis* veya Bizanslı yazarların daha da güzel veren bir isimlendirmesi ile "Εἰρηνόπολις" (Irenopolis). Bağdat adının etimolojisi üzerinde bazı anlaşmazlıklar bulunmaktadır ancak sözcüğün ilk hecesinin Farsça bahçe anlamına geldiğinde genellikle bir fikir birliği oluşmuştur; kentin kurulduğu yerde bir münzevi keşişin (*dad*) yaşadığı tek bir kulübe vardı, böylece Bağdat meydana gelmiştir.

44. "Reliquit in ærario sexcenties millies mille stateres, et quater et vicies millies mille aureos aureos." Elmacin, *Hist. Saracen.*, s. 126. Altın parçasını sekiz şilin olarak değerlendirdim ve altının gümüşe oranla değerinin on ikide bir olduğunu varsaydım. Ne var ki Erpenius'un miktar olarak verdiği sayıyı garanti edemiyorum, Latinler aritmetik hesaplamasında vahşilerden daha üstün değillerdir.

Onlardan biri olan Mehdi (*Mahadi*) sadece Mekke'ye yaptığı bir hac seferinde altı milyon altın dinar harcadı; bu harcamalar yedi yüz millik bir yol üzerinde yardım ve sevap güdüsüyle su depoları ve kervansaraylar inşa etmek için yapılmış olabilir. Ancak arkadan gelen kar yüklü develer Arapları şaşırtmaktan ve hükümdarın yemek masasındaki şurup ve meyveleri soğutmaktan başka şeye yaramamıştır.[45] Atından inmeden önce bir eyaletin gelirinin beşte dördü olan iki milyon dört yüz bin altın dinarı dağıtan torunu El Memun'un (*Almamon*) eli açıklığını, hiç kuşku yok ki çevresindeki saraylılar övgülere boğmuşlardır. Aynı hükümdarın düğününde gelinin başından en iyi cinsten bin inci dökülmüş ve gözdelerine piyango ile toprak ve evler dağıtmıştı.[46] İmparatorluğun gerileme sürecinde sarayın gösterişli yaşamı azaltılacağı yerde büsbütün artmış ve bir Yunan elçi cılız Muktedir'in (Moctader) ihtişam içindeki yaşamına hayranlık duyabilir ya da acınası bulabilirdi. "Halifenin tüm ordusu," diyor tarihçi Ebulfeda, "süvariler ve piyadeler dâhil yüz altmış bin kişilikti. Yüksek rütbeli subayları, gözde köleleri çok gösterişli giysiler kuşanıyor ve kemerleri altınla ve değerli taşlarla parıldıyordu. Daha sonra yedi bin hadım görülüyordu, bunların dört bini beyaz, geri kalanı siyahtı. Yedi yüz kapıcı ya da saray muhafızı bulunuyordu. Dicle üzerinde çok zengin süslerle bezenmiş kayıkların ve gondolların dolaştığı görülüyordu. Aralarında on iki bin beş yüzü altında işlenmiş ipekten olmak üzere otuz sekiz bin parça halı döşeli sarayın içindeki lüks ve ihtişam daha az değildi. Sa-

45. D'Herbelot, s. 530. Abulfeda, s. 154. "Nivem Meccam apportavit, rem ibi aut nunquam aut rarissime visam."

46. Abulfeda (s. 184-189), el Memun'un görkemini ve eli açıklığını betimliyor. Milton, Doğu'nun bu geleneğine göndermede bulunuyor:

"Nerede muhteşem Doğu'nun zengin elleri,
krallarının barbar altın ve incileriyle yıkandığı."

Modern dönem *piyango*sunu (*lottery*), Roma imparatorlarının *Missilia*'sını karşılamak için kullandım; kalabalığın ortasına atılan herhangi bir şey, onu yakalayan kişiye hediye olarak verilirdi.

rayda ayrıca yirmi iki bin ayak halısı vardı, halifenin her biri iki bakıcısı olan yüz aslanı bulunuyordu.[47] Bu göz kamaştırıcı lüks içinde altın ve gümüşten yapılmış ağacı da unutmamak gerekir. Bu ağacın on sekiz büyük dalında küçüklerinde de olduğu gibi her cinsten yapma kuşlar görülüyordu ki bunlar da ağacın yaprakları gibi aynı değerli metalden yapılmıştı. Bu ağaçta öbürleri gibi sallanıyor ve o sırada çeşitli kuşların cıvıltılı sesleri duyuluyordu, bütün bu ihtişam arasında vezirin yol gösterdiği Yunan elçi, halifenin oturduğu tahtın ayak ucuna getirildi."[48] Batıda ise İspanya Emevileri aynı gösterişle inananların komutanı unvanını sürdürüyorlardı. Abdurrahman'ın üçüncüsü ve en büyüğü, gözde kadın sultanının onuruna Kurtuba'ya üç mil uzakta bir yerde bir kent, saray ve Zehra bahçeleri kurdu. Burası için yirmi beş yıl çalışıldı ve üç milyon sterlinden çok para harcandı. Constantinople çağının en yetenekli yontucuları ve mimarları getirildi; İspanya, Afrika, Yunanistan ve İtalya'dan taşınan bin iki yüz mermer kolon bu yapıları ayakta tutuyor ya da süslüyordu. Kabul salonu altın ve incilerle bezenmişti, ortadaki büyük havuzu paha biçilmez kuş ve hayvan figürleri çevreliyordu, bahçelerin ortasında yapılan bir çardakta sıcak iklimlere özgü çok güzel havuz ya da çeşmelerden biri bulunuyordu, bu havuz su yerine saf civa ile doluydu. Abdurrahman'ın harem dairesinde eşleri, cariyeleri ve zenci hadımağaları dâhil altı bin üç yüz kişi yaşıyordu; oraya gittiğinde kemerleri ve palaları altın işlemeli on iki bin atlı muhafız onu izliyordu.[49]

47. Bell of Antermony (*Travels*, c. I, s. 99) talihsiz İran Şahı Hüseyin'in huzuruna çıkan Rus elçisine eşlik ettiğinde, hükümdarın en korkunç hayvanlar üzerindeki gücünü göstermek için toplantı salonuna *iki* aslan salmışlardı.

48. Abulfeda, s. 237; d'Herbelot, s. 590. Bu elçi, Bağdat'a hicri 305, miladi 917'de gelmişti. Abulfeda'nın pasajında bilgin ve canayakın Harris of Salisbury'nin (*Philological Enquiries*, s. 363, 364) İngilizce çevirisinden kimi değişikliklerle yararlandım.

49. Cardonne, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne*, c. I, s. 330-336. El Hamra (Alhambra of Grenada) betimlemesi ve gravürleri (*Swinburne's Travels*, s. 171-188) Arapların beğenisi ve mimarisi üzerine tam bir kanı vermektedir

Bu İhtişamın Toplumun ve Halkın Saadeti Üzerindeki Etkileri

Özel koşullarda arzularımız sürekli yoksulluk ve itaat tarafından bastırılır ama istekleri gözü kapalı olarak benimsenerek izlenen bir zorba hükümdar milyonlarca insanın yaşamını ve emeğini kendi keyfini hemen doyurmak için rahatlıkla kullanabilir; parlak bir makam karşısında gözlerimiz kamaşır, mantığın soğuk uyarıları ne olursa olsun krallığın keyfini ve özenini denemeyi inatla reddedecek kimse içimizde pek azdır. Bu kısımda belki görkemiyle bizlerde hayranlık ve gıpta duyguları uyandıran aynı Abdurrahman'ın kendi eliyle yazdığı ve ölümünden sonra odasında bulunmuş olan yazısını anmakta yarar olabilir: "Şu anda elli yıldan çok zamandan beri hep zafer ya da barış içerisinde geçirmiş olduğum saltanatımı sürdürüyorum. Tebaamın sevgilisi, düşmanlarımın korkusu, müttefiklerimin saydığı bir insan oldum. Zenginlik ve onur, güç ve zevk elde ettim, bana öyle geliyor ki mutluluğumu gölgeleyecek bir şey bu dünyada yoktur, bu durumda olduğum halde gerçekten mutlu olduğum günleri titizlikle hesapladım, bulduğum sayı *on dörttür*... Ey insanoğlu, bu dünyaya güvenme."[50] Özel mutlulukları bakımından yararsız olan halifelerin gösteriş ve şatafatı Arap İmparatorluğu'nun hızını kesti ve büyümesine sınır koydu. Muhammed'in halefleri yalnız dünyevi ve manevi fetihlerle uğraşmışlardı, geçimleri için zorunlu olan ile yetinerek tüm gelirlerini dinî amaçlara titizlikle ayırıyor ve o yolda kullanıyorlardı, ihtiyaçlarındaki artış ve

50. Cardonne, c. I s. 329, 330. İnsan yaşamını aşağılayanlar bu itirafı, bu dünyanın kibri üzerine Süleyman'ın şikâyetlerini (bkz. Prior'un fazla ayrıntılı ancak dokunaklı şiiri) ve İmparator Seghed'in on mutlu gününü (Rambler, No. 204, 205) zafer kazanmış edasıyla alıntılayacaklardır. Beklentileri genellikle ölçüsüzdür, değerlendirmeleri nadiren tarafsızdır. Kendimden söz edebilseydim (kesin olarak hakkında konuşabileceğim tek kişi) mutlu günlerimin İspanya halifesinin bildirdiği küçük sayıyı çok aştığını söylerdim; bu eserin yazılmasında bulduğum zevkin mutlu günlerimin hesabında büyük rolü olduğunu eklemekten çekinmeyeceğim.

tasarruf bilmemezlik Abbasileri yoksullaştırdı. Büyük bir hırsla hedeflerinin peşinde koşacak yerde zamanlarını gösterişle, eğlenceyle geçiriyorlardı, kadınlar ve hadımlar değerli kimselerin hakkı olan ödülleri haksız olarak ele geçiriyorlardı, krallık sarayı şatafattan geçilmez durumdaydı. Halifenin uyrukları da aynı alışkanlıkları ediniyorlardı, Zaman değil refah onların amansız coşkularını bastırmıştı. Zanaatta zenginlik, edebiyatta şöhret ve özel yaşamlarının huzurunda mutluluk arıyorlardı. Savaş artık Saracen'ler için derin bir tutku olmaktan çıkmıştı, ücretlerin yükselmesi, çok zaman yenilenen bağışlar artık ganimet ve cennet umudu ile Ebubekir ve Ömer'in sancaklarının altına koşan o yiğit savaşçıların çocuklarını doyurmuyordu.

Arapların Eğitime Bakışı (754 vd.-813 vd.)

Emevilerin saltanatı sırasında Müslümanların çalışmaları Kur'an'ın yorumlanması ile ana dillerinin belagati ve şiiriyle sınırlıydı. Her zaman savaş ihtimaline açık olan bir halk tıp sanatını, daha doğrusu cerrahlığı ön plana almalıydı. Ne var ki Arap hekimleri talimin ve azla yetinmenin hasta sayısını azalttığından yakınıyorlardı.[51] İç savaşlardan ve aile içi çekişmelerden sonra Abbasilerin tebaaları, ruhlarının uyuşup kaldığı derin uykudan uyanıyorlardı. Boş zamanlarını, dünyevi bilimlerin (*profane science*) incelenmesine karşı başlayan merakı gidermek için kullanmaya koyuldular. Bu inceleme ve araştırmalar, herkesten önce Halife el Mansur tarafından başlatıldı. Halife, İslam dini üzerine edindiği bilgilerden başka astronomi ile de uğraşıyor ve başarılı çalışmalar yapıyordu. Ne var ki Abbasilerin yedinci

51. *Gülistan* (s. 239) Muhammed ile bir hekimin konuşmasını anlatıyor, (Epistol. Renaudot., [içinde] Fabricius, *Bibliot. Græc.*, c. I, s. 814). Peygamberin kendisi de hekimlik üzerine bilgi sahibiydi ve Gagnier (*Vie de Mahomet*, c. III, s. 394-405) onun adı altında bulunan ilaç listelerinin (*aphorisms*) bir özetini vermiştir.

halifesi olan el Memun büyükbabasının amaçlarını tamamladı ve ülkenin farklı bölgelerinden ozanları sarayına çağırdı. Constantinople'daki elçileri, Ermenistan, Suriye ve Mısır'daki ajanları Yunanca kitapları topladılar. Yetenekli mütercimler bunları Arapçaya çevirdi. Tebaasına, bunları hiç vakit yitirmeden okumalarını salık verdi. Muhammed'in bu halefi, isteyerek ve alçakgönüllülükle, bilginlerin toplantılarında ve bilimsel tartışmalarında hazır bulundu. "Aklın ilerlemesine çalışanların," diyor Ebu'l Farac (Abulpharagius), "Allah'ın bu yararlı ve iyi kullarının seçilmiş kişiler olduğundan habersiz değildi. Çinlilerin veya Türklerin bayağı tutkuları kölelerinin becerisi ya da kösnül beyitleriyle zafer kazanabilir. Yetenekli sanatçıların bir arı kovanının hücrelerindeki piramitleri ve altıgenleri görünce yüzleri kızarmalıdır.[52] Aslanların ve kaplanların yırtıcılığı bu acımasız insanları korkutabilir ve aşk yaparken en kaba ve en sefil dört ayaklılardan daha aşağılıktırlar. Hikmet hocaları, yardımları olmadan tekrar cehalet ve barbarlığa batacak olan bir dünyanın gerçek aydınlatıcıları ve kural koyucularıdır."[53] Abbas soyunun hükümdarlarından el Memun'un gayreti ve merakı halefleri tarafından sürdürüldü. Kendilerini de inananların komutanı sayan rakipleri Afrika Fatımileri ile İspanya Emevileri bile bilginlerin koruyucusu oldular. Bilginlerin imtiyazları

52. Bu ilginç mimarlık biçimi için bkz. Réaumur (*Hist. des Insectes*, c. V, *Mémoire*, VIII). Bu altıgenler bir piramitle son bulur. Bir matematikçi benzer bir piramidin en az malzeme kullanılarak söz konusu yapım işlemini görebilmesi için üç kenarlı açılarını hesaplamıştır: en büyük açıyı yüz dokuz derece yirmi altı dakika, en küçüğünü ise yetmiş beş derece otuz dört dakika olarak hesaplamıştır. Arıların uydukları ölçüler ise yüz dokuz derece yirmi sekiz dakika ve yetmiş derece otuz iki dakikadır. Bu yetkin uyum, becerinin sanatçıda değil meydana gelen eserde olduğunu gösteriyor. Herhalde arıların yüksek matematik öğrenimi gördükleri söylenemez.

53. Hicri 462, miladi 1069'da ölen Toledo kadısı Sa'd ibni Ahmet (Saed Ebn Ahmed), Abulpharagius'a (*Dynast.*, s. 160), Pocock'un *Specimen Historiæ Arabum* metni gibi bu ilginç pasajı da sağlamıştır. Her halife zamanında yaşamış olan filozoflara ve hekimlere ilişkin küçük edebiyat olguları Abulpharagius'un *Dynasties*'inin başlıca değerini oluştururlar.

eyaletlerdeki bağımsız emîrler tarafından da devam ettirildi; bunların bilimi koruma konusundaki rekabetleri Semerkant ve Buhara'dan Fas ve Kurtuba'ya dek yayıldı. Sultanlardan birinin veziri Bağdat'ta bir medrese yaptırmak için yüz bin altın verdi, ayrıca bina on beş bin dinarlık gelir sağladı. Buradan, belki, çeşitli zamanlarda, soylu ailelerin oğullarından esnaf çocuklarına varıncaya dek her sınıftan altı bin öğrenci yetişti. Yoksul hocalar, gereksinimlerini karşılayabilecek bir para alıyorlar, daha üst kademedekiler de değerlerine ve yetilerine göre aylığa hak kazanıyorlardı. Bütün kentlerde öğrenme meraklılarının isteği ve zenginlerin gösteriş merakı ile Arap yazınına ait yapıtların kopyalarını çoğaltmak kolaylaşıyordu. Bir din bilgini, kitaplarının taşınması için dört yüz deve gerekeceği için Buhara sultanının çağrısını geri çevirdi. Fatımilerin kitaplığında, çok güzel yazılmış ve görkemli bir biçimde ciltlenmiş yüz bin el-yazması kitap vardı; bunlar hiç korkusuz ve güçlük çıkarılmaksızın Kahire'deki öğrencilerin yararına sunuluyordu. Bununla birlikte bu sayı, İspanya Emevileri tarafından kurulan altı yüz bin ciltlik ve ayrıca kırk dört ciltlik kataloğu olan kitaplığın -doğruluğuna inanabilirsek- yanında çok önemsiz kalmaktadır. Kurtuba ile Malaga, Almeria ve Mursia kentlerinde üç yüzden çok yazar yetişti. Yalnız Endülüs Krallığı'nda en az yetmiş genel kitaplık vardı. Arap biliminin saltanatı, Moğolların büyük akınına değin, yaklaşık beş yüz yıl süreyle kaldı. Bu dönemde Avrupalıların yaşamı en karanlık ve en boş yıllarını geçiriyordu. Ne var ki Doğu bilimi Batı'da aydınlanma başlamasından sonra gerilemiş gibidir.[54]

54. Bu edebiyat olguları *Bibliotheca Arabico-Hispana*'dan (c. II, s. 38, 71, 201, 202), Leo Africanus'tan (*de Arab. Medicis et Philosophis*, [içinde] Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. XIII, s. 259-293, özellikle s. 274) ve Renaudot'dan (*Hist. Patriarch. Alex.*, s. 274, 275, 536, 537) Abulpharagius'un kronolojik açıklamalarından alınmıştır.

BİLİM ALANINDAKİ GERÇEK İLERLEMELERİ

Avrupa'da olduğu gibi Arap kitaplarında da bu ciltler kitlesinin en büyük bölümü, yerel bir değer ve sembolik bir karakter taşıyordu.[55] Üslubu memleket beğeni ve törelerine uygun birçok hatip ve şairin yapıtları bir arada görülüyordu. Her yeni kuşağın kendi kahramanlarını ve olaylarını kattığı genel ve özel tercihler, gücünü peygamberin koyduğu esaslardan alan hukuk üzerine derleme ve düşünceler; Kur'an yorumları ve dinsel gelenekler ve şüphecilikle ya da dini bütün görüşle bakılan son ya da ilk yazarlar olarak dinsel tartışmacılar, gizemciler, skolastikler ve ahlakçıların eserleri o düşün kitapları arasındaydı. Teori ya da teknik kitaplar dört sınıfa ayrılabilirdi: felsefe, matematik, astronomi ve tıp... Yunanistan'ın bilgeleri Arap diline çevrildi ve çoğaltıldı, bu çevirilerde adı geçen kimi yapıtların özgünleri bugün yoktur.[56] Doğulular öbürkülerin arasında Aristotle ile Platon'un, Euclid ile Apollonius'un, Ptolemy'nin, Hipokrat'ın ve Galen'in yazdıklarını Arapçaya çevirdiler ve incelediler.[57] Her yüzyılın

55. Escurial Arap kataloğu, sınıfların orantısı üzerine tam bir fikir verecektir. Kahire kitaplığında astronomi ve tıp elyazmalarının sayısı 6500'e varıyordu, biri tunç diğeri de gümüş olmak üzere iki güzel küre vardı (*Bibliot. Arab. Hisp.*, c. I, s. 417).

56. Örneğin Floransa elyazmalarına göre 1661'de basılmış olan Apollonius Pergæus'un konik bölümlerinin (Conic Sections) (Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. II, s. 559) beşinci, altıncı ve yedinci bölümleri (sekizinci bölüm hiç ele geçmedi) bulundu. Bununla birlikte Viviani'nin (bkz. onun *Eloge in Fontenelle*, c. V, s. 59 vd.) düşündüğü ve yeniden meydana getirdiği beşinci bölümden bilim insanları yararlanıyorlardı.

57. Renaudot, (Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. I, s. 812-816), Casiri (*Bibliot. Arab. Hispana*, c. I, s. 238-240) tarafından dindarlıkla savunulan bu Arapça çevirilerin değerini çok felsefi bir biçimde tartışıyor. Platon, Aristoteles, Hippocrates, Galen vb.nin çevirilerinin pek çoğunun Bağdat halifelerinin sarayında yaşayan ve miladi 876'da ölen Huneyn (Honain) tarafından yapıldığı söylenir. Hu-

beğenisine göre değişen düşünce düzenleri arasında Araplar, bütün zamanların okuyucuları için hem anlaşılabilir hem de güç kavramları olan *Stagirite* felsefesini benimsediler. Platon, Atinalılar için yazmıştı, alegorik dehası, Yunanistan'ın dini ve diliyle harmanlanmıştı. Bu dinin çökmesinden sonra Peripatetikler (*Peripatetics*), anlaşmazlık içerisinden sıyrılarak Doğulu mezheplerin dinsel tartışmalarında egemen oldular, kurucuları, İspanya Muhammedîlerinden sonra Latin okullarında etkilerini sürdürdüler.[58] Hem akademi hem de liselerde doğa bilimleri alanındaki ilerleme, gözlem üzerine değil, tartışarak inşa edildiğinden, gerçek bilginin ilerlemesini geciktirmiştir. Batıl inançlar, ruhun sonsuzluğuna veya sonluluğuna ilişkin metafizikten çok yararlandı. Ne var ki diyalektiğin uygulaması ve kuramı aydınlık yetilerimizi güçlendirir. Aristotle'in on kategorisi düşüncelerimizi genelleştirir ve onları düzene koyar[59] ve onun kıyas metodu (*syllogism*), tartışmanın en keskin silahıdır. Saracen okulları bunu ustalıkla kullanıyordu. Ne var ki bu kullanış biçimi gerçekten ziyade yanılgıyı bulmaya yarıyordu; bu sebeple, birbiri peşinden gelip geçen zamanlar içerisinde öğretenlerle öğrenenlerin hep aynı kanıt çemberi içinde dönüp durduklarına şaşmamak gerekir. Matematikğin özel bir avantajı vardır, yüzyıllar boyunca, hiçbir geri adım atmadan ilerlemeyi sağlamıştır. Eğer yanlış bilgilendirilmediysem, on

---

neyn, Nasturi (Nestorian) mezhebine mensuptu ve hekimdi, bir çeviri okulu ya da bürosunun başında bulunuyordu, oğullarının ve öğrencilerinin çevirdikleri eserler de onun adı altında yayınlanmıştı. Bkz. Abulpharagius (*Dynast.*, s. 88, 115, 171-174 ve apud Asseman., *Bibliot. Orient.*, c. II, s. 438), D'Herbelot (*Bibliot. Orientale*, s. 456,) Asseman. (*Bibliot. Orient.*, c. III, s. 164) ve Casiri (*Bibliot. Arab. Hispana*, c. I, s. 238 vd. 251, 286-290, 302, 304 vd.).

58. Bkz. Mosheim, *Institut. Hist. Eccles.*, s. 181, 214, 236, 257, 315, 388, 396, 438 vd.

59. Aristoteles'in kategorileri ya da tahminleri üzerine yapılan en ince bilimsel yorum, Yunan edebiyatı ve felsefesi üzerine çalışılmasını yeniden canlandırmaya çalışan James Harris'in *Philosophical Arrangements*'inde (Londra, 1775, in octavo) bulunabilir.

beşinci asırda İtalyanlar geometriyi, antik zamanda bulunduğu noktadan aldılar; cebir (*algebra*) sözcüğünün etimolojisi ne olursa olsun, Araplar da bu bilimi, büyük bir tevazuyla, Yunan geometricilerinden olan Diophantus'a atfettiler.[60] İnsanın ruhunu yücelten ve ona, yaşadığı küçük gezegeni ve geçici varlığını öğreten astronomiyi büyük başarıyla inceleyip işlediler. Halife el Memun, gözlemleri için gerekli pahalı araç ve gereçleri sağladı. Chaldea ülkesi her yani benzerlik gösteren bir ülkeydi ve ufku her zaman bulutsuzdu. Matematikçiler, Sinaar ovalarında gerçeğe uygun biçimde ölçüm yaptılar. İkinci kez Kufe ovalarında dünyanın çevresini hesaplayarak dünya çevresinin yirmi dört bin mil olduğunu saptadılar.[61] Abbasilerden Timur'un (Tamerlane) torunlarına kadar dürbün vs. kullanmadan yıldızları dikkatle gözlemlediler. Bağdat, İspanya ve Semerkant'ın astronomi tabloları,[62] Ptolemy'nin hipotezinden vazgeçmeden, kimi zaman ayrıntıları üzerindeki hataları düzeltiyorlardı. Bilimsel gerçekler, Doğu saraylarında ancak bilgi eksikliği ve çılgınlığın yardımıyla kazanabiliyordu. Akılcılığını ve bilimsel haysiyetini astrolojinin boş tahminleriyle küçük düşürmeyen astronoma hor gözle bakılıyordu.[63] Araplar tıp

60. Abulpharagius, *Dynast.* s. 81, 222. *Bibliot. Arab. Hisp.* c. I, s. 370, 371. "In quem (diyor Yakubilerin başpapazı) si immiserit selector, oceanum hoc in genere (*algebræ*) inveniet."
İskenderiyeli Diophantus'un hangi tarihte yaşadığı bilinmiyor ancak bugün elimizde onun altı kitabı vardır, bu Grek Planudes ve Fransız Meziriac tarafından açıklanmışlardır (*Fabric. Bibliot. Græc.* c. IV, s. 12-15).
61. Abulfeda (*Annal. Moslem.*, s. 210, 211, [vers.] bu ölçüm işlemini İbni Hallegan'a (Ibn Challecan) ve ünlü tarihçilere dayanarak betimliyor. Doğru olarak ölçülen bu derece Arapların Filistin ve Mısır kutsal kitapları ile geleneklerinden aldıkları ölçüler olan iki yüz bin kraliyet veya Haşimi *cubit*'iydi. Bu antik *cubit* büyük piramidin temelinin her yanı üzerinde dört yüz kez bulunur ve Doğu'nun ilkel ve evrensel ölçülerini de gösterir. Bkz. Paucton, *Metrologie*, s. 101-195.
62. Bkz. Uluğ Bey'in (Ulugh Begh) astronomik tabloları; Dr. Hyde'ın Syntagma Dissertationum, Oxon, 1767 eserinin birinci cildindeki önsözü ile birlikte.
63. Ebu Ma'şer el-Belhi (Albumasar) ve değerli Arap astronomları astroloji-

biliminde haklı övgüler kazandılar. Mesua ve Câbir (Geber), Razi, İbn-i Sina (Avicenna) Yunanların düzeyine yükseldiler. Bağdat kentinde sekiz yüz altmış tane ruhsatlı hekim vardı, bunlar mesleklerini uygulayarak zengin olmuşlardı.[64] İspanya'da Katolik prenslerin sağlığı Saracen'lerin ustalığına teslim ediliyordu[65] ve onların ilettiği bilgilerin meyvesi olan Salerno Okulu İtalya'da ve Avrupa'nın öbür ülkelerinde iyileştirme sanatının derslerini yeniden uygulamaya koydu.[66] Bu hekimlerden her birinin kişisel başarıları yine kişisel ya da rastlantıya bağlı çeşitli sebeplerin etkisi altında meydana gelmiş olmalıdır Bunların genellikle anatomi,[67] botanik[68] ve kimya[69] bildiklerine ilişkin olarak olumlu kanı edinilebilir Bunlarla ilgili kuramları ve uygulamayı biliyorlardı. Ölü bedenlere duyulan batıl inanca dayalı saygı Yunanlar ile Arapları maymunlar ile öbür

---

nin gerçekliği üzerinde fikir birliğine varıyorlar. Bu astronomlar en belirgin tahminlerini Venüs ile Merkür'den değil, Jüpiter ve Güneş'ten sağlıyorlardı (Abulpharag., *Dynast.*, s. 161-163). Pers astronomlarının durumu teknikleri için bkz. Chardin (*Voyages en Perse*, c. III, s. 162-203).

64. *Bibliot. Arabico-Hispana*, c. I, s. 438. Orijinali, cahil ama zararsız bir pratisyenin eğlenceli hikâyesini anlatıyor.

65. 956 yılında, Leon Kralı Sancho the Fat, Kurtuba hekimleri tarafından iyileştirildi (Mariana, L, VIII, b. 7, c. I, s. 318).

66. Muratori (*Antiquitat. Italiæ Medii Ævi*, c. III, s. 932-940) ve Giannone (*Istoria Civile di Napoli*, c. II, s. 119-127), bilimsel ve akılcı olarak Salerno Okulu'nda ve İtalya'da Arap bilimine ilişkin konuları tartışıyorlar.

67. Anatominin ilerleyişi için bkz. Wotton (*Reflections on Ancient and Modern Learning*, s. 208-256). Boyle ile Bentley eleştirel notlarında onun ününe aşağılık bir tutumla saldırıda bulunmuştur.

68. *Bibliot. Arab. Hispana.*, c. I, s. 275. Büyük botanikçi Malagalı Al Beithar, Afrika'yı, Pers ülkesini ve Hindistan'ı dolaşmıştı.

69. Watson (*Elements of Chemistry*, c. I, s. 17 vd.) Arapların kimya alanındaki başarılarının *orijinal* olduğunu kabul ediyor. Aldığı bilimsel feyizlerin büyük bir bölümünü, belki metallerin değişikliğe uğratılması ile ilgili olanlarını eski akıllı insanlardan öğrendiğini söyleyen dokuzuncu yüzyıl yazarı (d'Herbelot, s. 387) ünlü Cabir'in alçakgönüllü itirafını anıyor. Bilgilerinin kökeni ya da alanı ne olursa olsun öyle anlaşılıyor ki kimya ve simya, Muhammed'den en az üç yüzyıl önce Mısır'da yaygın biçimde biliniyordu (Wotton, *Reflections*, s. 121-133. Pauw, *Recherches sur les Egyptiens et les Chinois*, c. I, s. 376-429).

dört ayaklılar üzerinde kılı kırk yararcasına araştırma yapmayla sınırlıyordu, insan bedeninin en sağlam ve en görülebilir bölümleri Galen zamanında biliniyordu. Ne var ki bedenin daha derinden tanınması yeni dönem ustalarının mikroskopları ve enjeksiyonları bulmaları ile olanak kazanmıştı. Botanik uzun ve yorucu araştırmalar ister, sıcak ve yakıcı bölgelerin gidilip görülebilmesi ile Dioscorides'in bitkisel tedavisini iki bin bitki ile zenginleştirebilir. Mısır tapınaklarında ve manastırlarında birtakım geleneksel bilgiler gizliydi, sanatlarının ve el işlerinin uygulama alanında çok sayıda yararlı yöntemler geliştirdikleri bilinmektedir. Ne var ki *bilim* temelini ve ilerlemesini Saracen'lere borçludur. Onlar arıtma için imbikten yararlanmışlardır, doğadaki üç ögenin özlerini analiz etmişlerdir, alkaliler ile asitlerin farklılıklarını ve benzerliklerini gözlemlemişler, zehirli minerallerden kullanılabilir ve sağlık verici ilaçlar elde etmişlerdir. Bununla birlikte metallerde değişmeyi (altına çevirme gibi) ve sonsuz yaşam iksirini bulmaya çalışmak Arap kimyasının en çok uğraştığı konu oldu. Binlerce insan simya potalarında (*crucible*) servetlerini ve akıllarını yitirdiler. Giz, masal ve batıl inanç o büyük eserin meydana gelmesi uğrunda çalışmak üzere birleşmişlerdi.

Bilgelik, Beğeni ve Özgürlük Talepleri

Ancak Müslümanlar kendilerini Yunanistan ve Roma ile tanıdık bir ilişkinin temel faydalarından, antik çağın bilgisinden, zevkin saflığından ve düşünce özgürlüğünden mahrum ettiler. Dillerinin zenginliği ile övünen Araplar yabancı dillerle ilgili inceleme yapmayı hor görüyorlardı. Kendilerinin buyruğu altındaki Hristiyanlar arasında Yunan tercümanları seçiyorlardı, bu tercümanlar, çevirilerini kimi zaman özgün metin üzerinden çoğu zaman da belki Süryani versiyonu üzerinden yapıyorlardı.

Astronom ve doktor bolluğuna rağmen Saracen'lerin dillerini öğreten tek bir şair, hatip ve hatta tarihçi yoktur.[70] Homeros mitolojisi bu katı fanatiklerin nefretini tetikleyebilecekti, Makedonya kolonilerini ve Kartaca ile Roma eyaletlerini tembel bir bilgisizlik içerisinde yönetiyorlardı. Artık Plutarch'ın ve Livy'nin kahramanları anılmıyordu. Muhammed'den önceki dünya Mısır'dan önceki ve sonraki peygamberlerin kıssalarına ve Pers krallarının yaşamlarına ilişkin anlatılara indirgenmişti. Eğitimimizde tümüyle yer alan Yunan ve Latin yazarları belki zihnimizde çok seçici bir beğeni yaratmışlardır, dillerini bilmediğim ulusların edebiyatını hemen kötülemeye kalkışacak değilim. Ancak klasiklerin çok şey öğreteceğini *biliyorum* ve Doğuluların da bunlardan öğreneceği çok şey olduğuna *inanıyorum*: ölçülü bir üslup, sanattaki zarif orantılar, göze çarpan ve entelektüel güzelliğin formları, karakter ve tutkunun saf tasviri, anlatı ve argüman retoriği ve epik ve dramatik şiirin düzenli dokusu.[71] Gerçeğin ve aklın etkisi her zaman hemen hemen aynıdır. Atinalı ve Romalı filozoflar sivil ve dinsel bakımlardan özgürlük içerisindeydiler, haklarını gözüpeklikle savunuyorlardı, ahlak ve politika üzerine yazdıkları Doğu despotluğunun zincirlerini yavaş yavaş gevşetecek, eleştiri ve hoşgörü duygusu yaygınlaşacaktı. Bilge Araplar bunları okuyarak halifelerinin bir zorba olduğunu ve peygamberlerinin de bir düzenbaz (*impostor*) olduğunu düşünebileceklerdi.[72] Batıl inancın getirdiği körlük

70. Abulpharagius (*Dynast*., s. 26, 148) sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Roha ya da Edessa'da (Urfa) astronomi okutan Lübnanlı Maruni Hristiyanlarından Theophilus tarafından Homeros'un iki şiirinin Süryanice çevirisini anıyor. Onun çalışmaları edebiyat merakından ileri gelmektedir. Plutarch'ın *Lives*'ının İkinci Mehmet için Türk diline çevrildiğini bir yerde okudum ama inanmıyorum.

71. Sör William Jones'un *Latin Commentary on Asiatic Poetry* (Londra, 1774 in octavo) eserini büyük beğeniyle okudum. Diller üzerindeki bilgisi ile hayranlık uyandıran Jones bunu gençliğinde yayımlamıştı; zevkinin ve aklının tam anlamı ile olgunlaşmış olacağı bugünlerde Doğuluların edebiyatı için yaptığı çok sıcak ve abartılı övgüleri biraz durulmuş olmalıdır.

72. Arap filozoflarından biri olan İbni Rüşd (Averroes), Yahudilerin, Hristi-

soyut bilimler için bile tehlike işareti verdi ve din bilginleri, el Memun'un bu önemsiz ve zararlı merakını kınadılar.[73] Hükümdarın ve halkın coşkusunu şehitlik mertebesine ulaşma hayaline, cennet isteklerine ve mukadderat dogmalarına bağlamak gerekir. Saracen'lerin kılıcı, inananlar ordusu kendisinin de okumaya ve düşünmeye hakkı olduğunu anladığı zaman gençlerin askerlik kamplarından medreselere geçmesi ile daha az korkulu hale geldi. Bununla birlikte bu davranışlar Yunanların ahmakça övünmelerini kışkırtarak onları kıskandırdı ve bu kıskançlık, istemedikleri halde Doğu barbarlarına kutsal ateşin iletilmesine sebep oldu.[74]

El Raşid'in Romalılarla Savaşları (781-805)

Emeviler ile Abbasilerin kanlı çekişmeleri süresince Yunanlar uğradıkları aşağılamaların öcünü almak ve sınırlarını genişletmek için fırsat yakalamışlardı. Ne var ki bu tutkularını yeni halifelerin üçüncüsü olan Mehdi (Mohadi) zamanında pahalı biçimde ödemişlerdi. Mehdi peş peşe tahta çıkan Irene ile Constantine'in yönettikleri Bizans Sarayı'nın zayıf durumundan yararlandı. Seksen bin Pers ve Arap'tan oluşan ordu halifenin ikinci oğlu Harun'un komutası altında Dicle'den kalkarak Boğaziçi (Bosphorus) kıyısına geldi.[75] Bu ordunun sarayın

yanların ve Muhammedîlerin dinlerini horgörmekle suçlanmıştır (Bk. Bayle'ın *Dictionary*'deki maddesi). Bu dinlerin her biri, üç vakadan ikisinde saygısızlığının makul olduğunu kabul ederdi.

73. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale.*, s. 546.

74. "Θεόφιλος ἄτοπον κρίνας εἰ τὴν τῶν
ὄντων γνῶσιν, δι' ἣν τὸ Ῥωμαίων γένος
θαυμάζεται, ἔκδοτον ποιήσει τοῖς ἔθνεσι," vd.
Cedrenus (s. 548) Halife el Memun'un ısrarlarına ve tekliflerine karşın bir matematikçiyi kibarca geri çeviren bir imparatorun aşağılık güdülerini ortaya koyuyor. Bu ahmakça kuruntu Continuator Theophanes tarafından da aynı biçimde aktarılmıştır (*Scriptores post Theophanem*, s. 118).

75. Harun el Raşid'in saltanatı ve karakteri ile ilgili bilgiler için bkz. *Bibliot-*

karşısındaki Chrysopolis veya Scutari'nin (Üsküdar) tepesinde çadırlarını kurduğunu gören imparatoriçe, birliklerinin ve eyaletlerinin büyük bir bölümünü kaybettiğini anladı. Onun adına konuşmaya ve anlaşmaya izinli kılmış olduğu temsilcileri küçük düşürücü koşulları kabul ederek bir barış anlaşması imzaladılar; iki sarayın karşılıklı alıp verdikleri armağanlar Roma İmparatorluğu'nun her yıl yetmiş bin altın dinarlık haraç ödeme yükümlülüğü altına girmesini engelleyemedi. Saracen'ler düşman ülkesinde ve kendi imparatorluklarından uzaktaki topraklarda yeterli önlemlerle ilerlemiş değillerdi, onların geri çekilmesini güven altına almak için güvenilir kılavuzlar ile bol yiyecek sağlanacağına söz verildi. Müslüman askerleri dönüşte yorgun argın çetin dağ geçitlerinden ve Sangarius (Sakarya) Irmağı'ndan geçtiği sırada bunlara saldırarak dağıtmaya hiçbir Yunan girişme cesaretini gösteremedi. Harun bu seferden dört yıl sonra babasının tahtına geçti, bu soydan gelen tüm hükümdarlar arasında en güçlüsü ve hareketlisi oldu. Charlemagne'la ittifak kurması onu batıda da ünlü kıldı. Hepimiz El Raşid'i çocukluğumuzdan beri dinlediğiniz Arap masallarından tanıyoruz. Doğru, hak gözetir anlamına gelen Raşid takma adını belki de günahsız olan Bermekilerin (*Barmecides*) öldürülmesi ile kirletmiştir; bir yandan da askerlerce yağma edilen ve Kur'an'dan okuduğu ayetlerle kendisini kabahatli bulan bir dul kadını dinlemekten geri kalmamıştır; yirmi üç yıl süren saltanatı süresince Horasan'dan (Chorasan) Mısır'a dek imparatorluğunun çeşitli eyaletlerini gezip görmüştü. Dokuz kez hac için Mekke'ye gitti, ayrı ayrı sekiz dönemde Romalıların topraklarını ele geçirdi. Haraç vermek istemedikleri zaman uğradıkları kaybın bir yıllık haraçtan daha pahalıya geldiğini Romalılar öğrenmişlerdi. Constantine'i evlatlık alan annesinin tahttan indirilerek sürgün

---

heque Orientale'deki (s. 431-433) ilgili başlıklar ve d'Herbelot'nun başvurduğu ilgili makaleler. Bu bilgin koleksiyoncu Doğu kroniklerindeki öğretici ve eğlenceli anekdotları bulup çıkarmaktan oldukça keyif almış görünüyor.

edilmesinden sonra halefi Nicephorus bu kölelik ve onursuzluk damgasını ortadan kaldırmaya karar verdi. Halifeye yazdığı mektup Pers ülkesinden Yunanistan'a da yayılmış olan satranç oyununa göndermede bulunuyordu. "Kraliçe," diyordu Nicephorus Irene'i anımsatırken, "sizi bir kale gibi görüyordu, kendisini ise bir piyon. Bu ödlek kadın barbar bir halktan kendisinin alması gereken verginin iki katını size ödemeye razı olmuştu. Buna göre yaptığınız haksızlıktan edindiğiniz meyvelerini geri verin ya da bunun silahlarla yerine getirileceğini bilerek hazır olun." Bu sözleri söyleyen elçileri kılıçlardan oluşan bir demeti tahtın önüne attılar, halife bu korkutmacaya güldü, tarih yıllıklarında ve masallarda adı sık sık geçen korkunç Hançeri *sansamah*'ını çekti ve Yunanların zayıf silahlarını kesti, sonra da şu korkutucu kısa mektubu yazdırdı: "En merhametli Allah'ın adı ile inananların komutanı Harun el Raşid'den Romalı köpek Nicephorus'a. Kâfir ananın oğlu, mektubunu okudum. Benim yanıtımı dinleyemeyecek, göreceksin." Bu yanıtı Frigya ovalarında kan ve ateşle verdi. Araplar savaşçıların hızını durdurmak için Yunanlar gizlenmeye ve pişman olmuş gibi bir tutum takınmaya başladılar. Savaş yorgunluğundan sonra muzaffer halife en sevdiği saraylardan biri olan Fırat üzerinde Rakka'ya çekildi.[76] Ne var ki beş yüz mil uzakta olması ve mevsimin şiddetinden cesaret alarak barış anlaşmasını yıkıp attılar ama kışın ortasında Toros Dağları'nın karlı tepelerini aşan halifenin cesaretini ve hızını görünce şaşkınlığa uğradılar. Nicephorus savaş ve politika yeteneğini yitirmişti. Bu kalleş Yunan tebaasından kırk bin kişinin can verdiği bu savaştan yalnız üç yara alarak çıkmıştı, buna karşın baş eğmeye yanaşmak istemedi, halife de kesin zaferi için

76. Eski adı Nicephorium olan Rakka'nın durumu üzerine bkz. d'Anville (*l'Euphrate et le Tigre*, s. 24-27). Binbir Gece Masalları'nda (The Arabian Nights) Harun el Raşid, Bağdat'tan hiç ayrılmaz gibi gösterilmiştir. Abbasilerin hükümdarlık tahtına saygı duyuyordu. Ne var ki oradaki halkın kusurları onu kentten kaçırmıştı (Abulfed., *Annal.*, s. 167).

kararlıydı. Harun'un emrinde yüz otuz beş bin kişilik ücretli ve düzenli bir ordu vardı ve üç yüz binden çok kişi Abbasilerin siyah sancağı altında savaşa katıldılar; bu ordu Tyana'nın ve Ancyra'nın (Ankara) öbür yanına de Küçük Asya'yı süpürdü, bir zamanlar ileri bir ülkenin başkenti, bugün ise fakir bir kasaba durumunda olan Pontic Heraclea'yı ele geçirdi.[77] Sözünü ettiğimiz yıllarda, Doğuluların tüm güçlerine karşı antik dönemden kalma surları içinde bir ay süreyle kuşatmaya dayandı. Harun onu temelinden yıktı, savaşçılar bu kentte büyük servetler ele geçirdiler ancak halife Yunan tarihini bilmiş olsaydı topuzu, oku, sadağı ve aslan derisi altından olan Herkül heykeli için çok üzülecekti. Euxine'den (Karadeniz) Kıbrıs Adası'na kadar denizde ve karada meydana gelen yakıp yıkmalar Nicephorus'u kibirlenerek yaptığı meydan okumalardan caydırdı. Harun barış yapmaya yanaştı ama Heraclea harabelerinin Yunanlara bir ibret olması ve kendi zaferini anımsatması için öylece kalması koşulu da koydu. Ayrıca haraç olarak Bizanslılarca ödenecek paranın Harun ile üç oğlunun sembolünü ve adını taşınmasını istedi.[78] Bununla birlikte hükümdar sayısının bu biçimde artışı Romalılara utançlarından sıyrılma olanağı vermiş oldu, babalarının ölümünden sonra halifenin mirası için çekiştiler, bu çekişmede halifenin halefi olarak tahta geçen Soylu el Mem'un iç barış ile birlikte yabancı bilimin ülkesine girişini sağlayacak zaman ve koşulları buldu.

---

77. De Tournefort, Constantinople'dan Trabzon'a (Trebizond) yaptığı masraflı yolculuğunda Ereğli'de (Heraclea or Eregri) bir gece geçirmiştir. Bunu fırsat bilip kentin eski durumunu incelemiş ve birtakım eski eser toplamıştır (*Voyage du Levant*, c. III, mektup XVI, s. 23-35). Biz de Photius'ün sakladığı Memun fragmanlarında Ereğli'nin özel bir tarihine sahibiz.

78. Harun el Raşid'in Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşlar için bkz. Theophanes (s. 384, 385, 391, 396, 407, 408), Zonaras (c. II, L, XV, s. 115- 124), Cedrenus (s. 477, 478), Eutychius (*Annal.*, c. II, s. 407), Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 136, 151, 152), Abulpharagius (*Dynast.*, s. 147, 151) ve Abulfeda (s. 156, 166-168).

Araplar Girit Adası'nı Alıyorlar (823)

Bağdat'ta Me'mun, Constantinople'da Michael the Stammerer tahtta bulundukları sırada Araplar Girit[79] ve Sicilya adalarını egemenlikleri altına aldılar. Jüpiter'den ve Minos'tan haberleri olmayan yazarlar bu fetihlerden birincisini hor gördüler, ne var ki burada zamanlarının işleri üzerine biraz daha ışık tutmaya başlayan Bizans tarihçilerince bu fetih sorunu ciddiye alınmamıştır.[80] İspanya'daki yönetimden ve iklimden hoşlanmayan çok sayıda Endülüslü gönüllü, serüven arama amacıyla denize açıldılar, ellerinde on ya da yirmi kadırga vardı, bu girişimleri sebebiyle onlara korsan denildi. Beyazların savunucusu ve tebaası olmaları sebebiyle kendilerinde Siyahların halifesinin malı olmuş toprakları ele geçirme hakkı bulunduğuna inanıyorlardı; isyankâr bir grup onları İskenderiye'ye soktu,[81] dostu da düşmanı da kılıçtan geçirdiler, kiliseleri ve camileri yağmaladılar, altı binden çok Hristiyan'ı sattılar ve ordusunun başında gelen Me'mun'un onları ezinceye dek Mısır'ın başkentinde kaldılar.

---

79. Antik ve modern dönem Girit'i hakkında bilgi edindiğim yazarlara bkz. Belon (*Observations.*, b. 3-20, Paris, 1555), Tournefort (*Voyage du Levant*, c. I, mektup II ve III) ve Meursius (*Creta*, şahsi çalışmaları, c. III, s. 343-544). Girit, Homer'de "πίειρα", Dionysius "λιπαρή τε καὶ εὔβοτος" tarafından yaratılmasına rağmen, bu dağlık adanın İspanya'nın büyük bir bölümünden nasıl daha verimli olduğunu anlayamıyorum.

80. En özgün ve en ayrıntılı bilgiler Continuator Theophanes'in dört kitabında bulunmaktadır, bunları Constantine Porphyrogenitus bir araya getirdi ya da onun buyruğu ile oluşturuldu ve babası Makedonyalı Basil'in yaşam öyküsü ile birlikte yayımlandı (Scriptores post Theophanem, s. 1-162, Francisc. Combefis tarafından, Paris 1685). Ayrıca Girit'in ve Sicilya'nın yitirilmesi anlatılmıştır (L, II s. 46-52). Bunlara Joseph Genesius'un (L, II, s. 21, Venedik 1733), George Cedrenus'un (*Compend*, s. 506-508) ve John Scylitzes Curopalata'nın (apud Baron., *Annal. Eccles. A.D. 827*, No. 24 vd.) ikincil kanıtlarını ekleyebiliriz. Ancak modern dönem Yunanları ise açıkça intihal yapıyorlar ki bunlar arasında bir sürü ad sayılabilir.

81. Renaudot (*Hist. Patriarch. Alex.*, s. 251-256, 268-270) Endülüslü Arapların Mısır'da yaptıkları tahribatı betimlenmiştir ancak bunlar ile Girit'in fethi ile arasında bağlantı kurmayı unutmuştur.

Nil'in ağzından Hellespont'a kadar Yunanlara ya da Müslümanlara bağlı adalar ve kıyılar bu Endülüslülerin saldırısına uğramıştı; Girit'in verimliliğinden etkilenen ve gözleri kamaşan ve ona sahip olmak isteyen bu insanlar daha sonra kırk kadırga ile yeniden oraya geldiler. Endülüslüler adayı korkusuzca ve engellenmeden baştanbaşa dolaştılar, ganimetlerini yüklemek üzere kıyıya indiklerinde gemilerini alevler içerisinde buldular. Şefleri Ebu Ka'b (Abu Caab) bunları kendisinin yaptığını söyledi, adamları bağırıp çağırarak onu saçmalamakla ve alçaklıkla suçladılar. "Neden yakınıyorsunuz?" diye sordu önemli şefleri, "ben sizi süt ve bal ırmakları akan bir yere getirdim, burası sizin yurdunuzdur, yorgunluklarınızı gidermek için dinlenip keyfinize bakın. Doğduğunuz çölleri artık unutun." "Ya karılarımız çocuklarımız!" diye korsanlar haykırdı. "Güzel cariyeler karılarınız olacak. Onların kollarında kısa sürede yeni bir ailenin babası olacaksınız." Önceleri Suda koyunda kurulu kamplarında kaldılar, çevrelerini bir hendekle ve savunma önlemleri ile tahkim ettiler. Din değiştirmiş bir keşiş doğu kesimlerinde daha avantajlı bir yer bulunduğunu söyledi. Yeni yerleşim yerine koydukları Candax adı bütün ada için olduğu halde yanlışlıkla *Candia* biçimine dönüştü. Minos zamanındaki yüz kentten ancak otuzu kalmıştı, bunlardan bir tanesi, muhtemelen Cydonia özgürlüğünü koruma gözüpekliğini göstermiş ve Hristiyanlığını sürdürmüştür. Girit Müslümanları yeni gemiler yapmakta gecikmediler, Ida Dağı'nın ormanlarından kesilen ağaçlar gemi haline getirilerek denizleri yarmaya başladılar, Constantinople hükümdarları yüz otuz sekiz yıl boyunca bu atılgan korsanlara saldırdıysa da hiçbir sonuç alamadılar.

Sicilya'nın Ele Geçirilmesi (827-878)

Sert ve ters bir batıl inanç kararı Sicilya'nın elden gitmesine

sebep oldu.[82] Bir rahibeyi kaçıran âşık bir delikanlı dilinin kesilmesi cezasına çarptırıldı. Euphemius adındaki bu genç adam Afrikalı Müslümanların sağduyusuna ve adaletine başvurdu ve kısa süre sonra kendi ülkesine yüz gemi, yedi yüz süvari ve on bin piyade ile birlikte dönerek imparatorluk erguvanını kuşandı. Bu birlikler eski Selinus kalıntıları yakınındaki Mazara'da karaya çıktılar, birkaç bölgesel zaferden sonra Yunanlar Syracuse'u[83] teslim ettiler, dinden dönen keşiş kuşatma sırasında öldürüldü, Araplar ise atlarını yiyecek duruma düştüler. Endülüslüler güçlü bir tahkim yöntemine başvurdular, adanın batısı ve yavaş yavaş büyük bölümü ele geçirildi, Saracen'ler elverişli Palermo limanından güçlü deniz ve kara kuşatmasını başlattılar. Syracuse yaklaşık elli yıl inançla bağlandığı İsa'ya ve Cæsar'a sadakatini korudu. Son ve ölümcül kuşatmada halk eski zamanlarda Atinalılara ve Kartacalılara karşı göstermiş oldukları yiğitliği gösterdiler. Kuşatanların koçbaşlarına, mancınıklarına, lağımlarına ve kalkanlarına yirmi günden çok dayandılar. Filonun tayfaları Constantinople'da Bakire Meryem'in onuruna yapılmakta olan bir kilisenin inşaatında çalıştırılmamış olsalardı Syracuse'a yardım gidebilecekti. Diyakoz Theodosius ile piskopos ve bütün papazlar kiliselerden kovuldular, zincire vuruldular, Palermo'ya götürülerek zindana atıldılar ve ölüm ya da din değiştirme tercihlerinden birine zorlandılar. Theodosius kendi durumu üzerine ruhları etkileyici bir yazı yazdı ve zarafetten hiç ayrılmadı,

82. "Δηλοî (diyor Continuator Theophanes, L, II, s. 51)
δὲ ταῦτα σαφέστατα καὶ πλατικώτερον ἡ
τότε γραφεῖσα Θεογνώστῳ καὶ εἰς
χεῖρας ἐλθοῦσα ἡμῶν."
Sicilya'nın yitirilmesi ile ilgili tarih bugün yoktur. Muratori (*Annali d'Italia*, c. VII, s. 7, 19, 21 vd.) İtalya kroniklerinde aldığı kimi ayrıntıları buna eklemiştir.

83. Gösterişli ve ilginç tragedya *Tancrède*, Voltaire'in seçtiği yıl (1005) yerine bu döneme göre düşünülseydi daha yerinde olurdu. Fakat şairleri, Yunanlara modern şövalyelerin ve antik cumhuriyetçilerin ruhunu aşılamak için nazikçe kınamalıyım.

bunu ülkesinin mezar taşı yazısı olarak da almak doğru olur.[84] Romalıların Sicilya'ya ele geçirmelerinden bu son felakete kadar, şimdilerde ilkel Ortygea Adası'na taşınmış bulunan, Syracuse yavaş yavaş gücünü ve parlaklığını yitirdi. Bununla birlikte içerisinde henüz büyük zenginlikler duruyordu, katedralde bulunan gümüş kaplar beş bin gümüş ağırlığındaydı, tüm yağma bir milyon altın değerindeydi (yaklaşık dört yüz bin sterlin), tutsakların sayısı ise Tauromenium'a oranla çok daha fazla olması gerekiyordu ki buradan on yedi bin Hristiyan kölelik koşulları içerisinde yaşamaları için Afrika'ya götürüldüler. Galipler Sicilya'da Yunanların dini ve dilini yok ettiler, yeni kuşağın uysallığı o dereceye geldi ki Fatımi halifesinin oğlu sünnet edildiği gün on beş bin oğlan çocuğu da sünnet edildi. Arapların deniz kuvvetleri Palermo, Biserta ve Tunus limanlarından çıktılar Calabria ve Campania'daki yüz elli kente saldırarak bunları yağmaladılar, ne Cæsar'ların adı ne de havarilerininki Roma dolaylarını savunabildi. Müslümanlar arasındaki birlik sürüp gitseydi İtalya'yı peygamberin imparatorluğuna katmak için zahmet çekilmeyecekti, ne var ki Bağdat halifeleri batıda otoritelerini yitirmişlerdi Aglebiler (*Aglabites*) ile Fatımiler Afrika eyaletlerini ele geçirmişlerdi, Sicilya'daki emîrleri bağımsızlık için çabalıyorlardı, fetih ve büyüme planlarını kimi korsan akınları ile yitirmişlerdi.[85]

84. Pagi (*Critica*, c. III, s. 719, vd.), Theodosius'un anlatısını ya da ağıtlarını iletmiş ve aydınlatmıştır. Constantine Porphyrogenitus ([içinde] *Vit. Basil.*, b. 69, 70, s. 190- 192) Syracuse'un yitirilmesinden ve şeytanların zaferinden söz ediyor

85. Sicilya'nın fethi üzerine Arap yazarlarından yapılan alıntılar Abulfeda'da (*Annal. Moslem.*, s. 271-273) ve Muratori'nin *Scriptores Rerum Italicarum*'inde bulunmaktadır. De Guignes (*Hist. des Huns*, c. I, s. 363, 364) kimi önemli olayları da ekliyor.

ROMA'NIN SARACEN'LER TARAFINDAN İŞGALİ (846)

İtalya'yı sarmış olan acılar içinde Roma adı görkemli ve yaslı bir anıyı hatırlatıyordu. Afrika kıyısından gelen Saracen gemileri Tyber'e doğru çıkmaya ve çaptan düşmüş olmasına karşın hâlâ Hristiyan dünyasının başkenti olarak saygı duyulan Roma'ya yaklaşmaya kalkıştılar. Korkudan titreşen halk kale kapılarını ve duvarlarını korumaya çalışıyordu. Ne var ki Vatikan gibi dış mahallelerde ve Ostia yolu üzerinde bulunan Aziz Peter ile Aziz Paul'un mezarları ve kiliseleri tamamen savunmasız durumdaydı. Bu azizlerin dinsel gücü Hristiyanları Gotların, Vandalların ve Lombardia'lıların açgözlülüğüne karşı korumuştu, ne var ki Araplar İncil'i ve mucizeleri hor görüyorlardı, Kur'an'da okudukları onların yırtıcılığını özendiriyordu. Sunulan hediyelerle zenginleştirilmiş Hristiyanlığın göz bebeklerini soyup soğana çevirdiler, Aziz Peter Kilisesi'nden gümüş bir sunağı söküp aldılar, mezarlara veya binalara dokunmamalarını gönüllerindeki dinsel saygının sonucu olarak değil de acelelerine vermek gerekir. Appian yoluna yaptıkları akınlarda Fundi'yi yağmaladılar ve Gayeta'yı kuşattılar, ne var ki Roma kalesinden uzaklaştılar ve bölünmeleri Capitol'ü Mekke peygamberinin boyunduruğuna girmekten kurtardı. Bununla birlikte aynı tehlike Romalıları korkutmaya devam ediyordu ve güçleri Afrikalı bir emîre karşı koyabilecek ölçüde değildi, o zamanlar buyruğu altında oldukları Fransa kralından kendilerini korumasını istediler. Bir barbar birliği Fransız ordusunu yenilgiye uğrattı. Roma, içinde bulunduğu sıkıntılı durum sebebiyle Bizans'ta saltanat süren hükümdarın imparatorluğuna katılmayı düşünüyordu, bu tasarı bir başkaldırma için söz konusu olabilirdi. Ama onun istediği

yardım çok geç kalır ve de geçici olurdu.[86] Manevi ve maddi şef olan papanın ölümü ile kötülüklerin daha da arttığı görüldü, durumun zorunluluğu yüzünden alelacele yapılan papa seçiminde rastlanılan entrikalar ve biçimsel davranışlar bir yana bırakılarak oybirliği ile IV. Leo'nun seçilmesi[87] Hristiyanlığı da Roma kentini de kurtardı. Bu pontiff Romalı olarak doğmuştu. Cumhuriyetin ilk zamanlarındaki gözüpeklik onun yüreğinde yaşıyor, yurdunun yıkıntıları ortasında Forum'un devrik taşlarının üzerinde yükselmiş görkemli ve sarsılmaz sütun başlıklarından biri gibi dimdik ayakta duruyordu. Papalığının ilk günleri en azından halkın kaygılarını yatıştırmaya ve umutlarını yükseltmeye yaradı, güven altına alınmış olan kutsal hazinelerin temizliğini, dinin gerektirdiği en gerekli ve gösterişli dua ve törenleri yapmaya ayrıldı, kentin savunulması üzerinde düşünüldüğü için uzun süredir bunları yapmak savsaklanıyordu, zaten yoksulluk sebebiyle de bu gibi şeylere özenilemiyordu. Elde bulunan kıt araç ve gereçler ile zamanın elverişsizliğine karşın Leo kale duvarlarını onardı, en zayıf noktaları on beş kale inşa edildi veya yenilendi, Tiberius kıyılarının her ikisine de egemen olan bu kalelerden ikisi arasına düşman gemilerinin geçmesini engellemek için zincir gerildi. Romalılar hiç değilse bir soluk aldılar. Çünkü öğrendiklerini göre Saracen'ler Gayeta kuşatmasını kaldırmışlardı ve dalgalar düşmanlarının bir bölümünü kutsal suç işleyerek ele geçirdikleri ganimetler ile birlikte yutmuştu.

---

86. Roma kentinin en saygın kişilerinden biri olan (Gratianus, magister militum et Romani palatii superista) şunları söylemiş olmakla suçlandı: "Quia Franci nihil nobis boni faciunt, neque adjutorium præbent, sed magis quæ nostra sunt violenter tollunt. Quare non advocamus Græcos, et cum eis fœdus pacis componentes, Francorum regem et gentem de nostro regno et dominatione expellimus?" Anastasius, (içinde) *Leone IV*, s. 199.

87. Voltaire (*Hist. Générale*, c. II, b. 38 s. 124), Papa IV. Leo'nun karakteri karşısında çok etkilenmişe benzemektedir Ben onun genel ifadelerini kullandım ama forumun görünüşü bende daha kesin ve daha canlı bir imge yarattı.

IV. Leo'nun Zaferi ve Saltanatı (844)

Fırtına gecikmişti ama eninde sonunda bütün şiddetiyle kopacaktı. Afrika'da saltanat süren Aglebi'ye,[88] babasından bir hazine ile bir ordu miras kalmıştı. Sardinya limanlarında kısa bir moladan sonra bir Arap ve Moor filosu Roma'dan on altı mil uzaklıktaki Tyber Irmağı'nın ağzına gelip demir attılar, sayıları ve disiplinleri geçici bir akın için değil, İtalya'yı fethetmek üzere iyi hazırlanmış olduklarını gösteriyordu. Bununla birlikte Leo, Yunan İmparatorluğu'na bağlı Gayeta, Napoli ve Amalfi bağımsız kentleri ile bir anlaşma yapmak için çabuk davranmıştı. Bu tehlike saatlerinde bu kentlerin kadırgaları, zaten Saracen'lerin filolarını yok etmiş olan Napoliten (*Neapolitan*) dükünün asil ve cesur oğlu Cæsarius'un komutasında Ostia limanında göründüler. Cæsarius papanın çağrısı üzerine subayları ile birlikte Lateran Sarayı'na geldi, ona yolculuğu ile ilgili sorular soruyormuş gibi davranarak Tanrı'nın lütfu ile hem sevinç duyduğunu hem de kendilerine yardımcı olarak gönderildiğini ona bildirdi. Hristiyanların babası binlerce silahlı Romalı ile Ostia'ya gitti, orada kurtarıcıları selamladı ve onlar için dua etti. Müttefikler baş din adamının ayaklarını öptüler, savaşçı coşkusu ile ekmek ve şarap ayinine katıldılar, Leo'nun duasını dinlediler: Aziz Peter'i ve Aziz Paul'u denizin dalgalarına karşı korumuş olan Tanrı'dan kutsal adını savunanlara da güç vermesi için yakardı. Müslümanlar da Hristiyanlarınkine benzer bir duadan sonra ve onlardaki gibi bir gözüpeklik ile kıyı boyunca elverişli durumlarını koruyan Hristiyan gemisine saldırmaya başladılar. Zafer Müslümanların olmaya başlamıştı ki birdenbire çıkan bir fırtına en yetenekli gemicilerin bile atılganlığını yok edecek nitelik kazandı. Hristiyanlar liman içinde güvenlikteydiler ama Afrikalıların gemileri

88. De Guignes, *Hist. Générale des Huns*, c. I, s. 363, 364. Cardonne, *Cardonne, Hist. de l'Afrique et de l'Espagne, sous la Domination des Arabes*, c. II, s. 24, 25. Bu yazarlar Aglabite'lerin katılımı üzerine anlaşmış durumda değillerdir ve ben de onları bağdaştıramıyorum.

darmadağın oldu, düşmanlarının adaları ve kıyıları boyunca kayalara çarparak parçalandı, boğulmaktan ve açlıktan kurtularak Hristiyanların eline düşenler de merhametle karşılanmadılar, kılıçtan geçirerek ve asarak öldürülmek suretiyle, tehlikeli olabilecek bu tutsakların sayısını azaltmış oldu. Geri kalanları yıkmak istedikleri kutsal yapıların onarılmasında çalıştırılmak üzere zincire vuruldu. Yurttaşlarının başında papa havarilerin türbesinde bir ayini yönetti. Bu deniz savaşındaki zaferden kazanılan ganimetler arasındaki on dört tane som gümüş oku Galilee'li balıkçının sunağının çerçevesine astı. Papalık makamında bulunduğu sürece IV. Leo Roma kentini tahkim etmek ve güzelleştirmek için çaba harcadı. Kiliseleri onardı, onlara yeni süslemeler ekledi, Aziz Peter'in uğradığı zararları gidermek için sekiz bin gümüş harcadı, iki yüz altmış libre ağırlığında papanın ve imparatorun portreleri ile çevrelenmiş kapılarla kilise süsleri incilerle kaplıydı. Ne var ki Leo, bu gereksiz şatafat çabalarından ziyade babaca davranarak Horta ve Ameria'nın kalelerini yeniden yapmak ve Centumcellæ'de bulunan insanları kıyıdan on iki mil uzaktaki yeni Leopolis kentine toplamakla onur kazanmıştır.[89] Korsika Adası'ndan karıları ve çocukları ile gelen bir koloniyi Tyber'in ağzındaki, yıkılmış ancak bu insanlar için onartmış olduğu Porto'ya yerleştirdi. Tarlalar ve bağlar yeni gelenler arasında bölüştürüldü. Yardımcı olmak için onlara atlar ve davarlar verildi. Bu yiğit sürgünler Saracen'lere karşı öç alma duyguları ile dolu olarak Aziz Peter'in sancağı altında yaşamaya ve ölmeye ant içtiler. Havarilerin mezarını görmeye gelen batılı ve kuzeyli hacılar yavaş yavaş geniş Vatikan dış mahallesini kuruyorlardı. O zamanlar burada oturanlar Grekler, Gotlar, Lombardlar ve Saksonlar diye anılıyordu. Ne var ki bu saygın semtler kutsal varlıklara yapılan saldırılara karşı her zaman savunmasız bulunuyordu. Oto-

89. Beretti (*Chorographia Italiæ Medii Ævi*, s. 106, 108), Centumcellæ, Leopolis, Civitas Leonina ve Roma dukalığının öbür kentleri hakkında bizi aydınlatmıştır.

rite tüm gücünü yitirmiş, onu güven altına alacak duvarların yapılması da olanaksızlaşmıştı. Bu çalışmanın sürdüğü dört yıl içerisinde her mevsimin her saatinde yorulmak nedir bilmeyen pontiff'in çalışanların başında onları gayrete getirmek için çaba harcadığı görülüyordu.

Leonine Şehrinin Kuruluşu (852)

Vatikan'a verdiği Leonine adı, şöhret isteğini ve cömert olmakla birlikte dünyevi bir tutkuyu da anlatmak ister gibidir. Bununla birlikte Hristiyanlıktaki tövbe ve tevazu ilkeleri bu adlandırmadaki gururu törpülüyordu. Papa ile papazları taş yığınları ve ateş külleri üzerinde yeni kent için gösterilen yerlerde yalınayak koşuşup durdular. Zafer şarkıları muzmurların ve kilise dualarının yerine geçti, kutsal su kale duvarlarına serpildi, ayinin sonunda Leo havarilerden ve melekler ordusuna, eski ve yeni Roma'yı her zaman için temiz, mutlu ve fethedilemez kılmaları için yakardı.[90]

Theophilus ile Mu'tasım Arasındaki Amorian Savaşı (838)

Michael the Stammerer'in oğlu İmparator Theophilus, Ortaçağ'da Constantinople tahtına oturan en hareketli ve gözüpek hükümdarlardan biridir. Saracen'lere karşı hem savunma hem

90. Araplar ve Yunanlar Roma'nın Afrikalılarca ele geçirilmesine ilişkin olay üzerinde suskun kalmışlardır. Latin kronikleri pek bilgi vermiyorlar (Bkz. Baronius'un ve Pagi'nin yıllıkları). Çağdaş tarihçi ve Roma Kilisesi'nin kütüphane görevlisi Anastasius dokuzuncu yüzyıldaki papalar tarihi için izlediğimiz kılavuz olmuştur. Onun *Life of Leo IV* bölümü yirmi dört sayfadır (175-199, baskı Paris). Eğer büyük bölümüyle batıl inanç ayrıntılarından oluşuyorsa kahramanını çok zaman askerî birlikte bulunmak yerine kiliseye gitmesini kınamamız veya övmemiz gerekir.

de saldırı sırasında beş kez bizzat ordusunun başında sefere çıktı. Saldırırken korkunçtu ama yenilgiye uğradığı sırada bile düşmanlarının saygısını kazanmıştı, en son seferinde Suriye'ye girdi ve az tanınan Sozopetra kentini kuşattı. Barışta olduğu gibi savaşta da sevdiği eşlerini ve cariyelerini yanında bulunduran Harun'un oğlu halife Mu'tasım'ın (Motassem) doğduğu yerdi burası. Saracen'leri, Persli bir sahtekârın isyanı ile uğraşıyorlardı. Mu'tasım doğduğu kent için imparatordan bağışlanmasını rica etti. Onun bu ricalarını fırsat bilen Theophilus Mu'tasım'ın gururunu yaralamaya karar verdi, Sozopetra'yı yakıp yıktı, kent halkı sakat bırakıldı ya da çirkin işkencelere uğratıldı. Yenenler bin kadın tutsağı alıp götürdüler. Bunlar arasında Abbas soyundan bir hanım da bulunuyordu, umutsuzluk içinde Mu'tasım'dan yardım istemişti. Yunanların yaptığı bu hakaretlere öfkelenen Mu'tasım öç almanın ve akrabası olan hanımın imdadına yetişmek için harekete geçti. İki ağabeyinin saltanatları sırasında en gencinin mirası Anadolu, Ermenistan, Gürcistan ve Çerkezya (*Circassia*) ile sınırlandırılmıştı; sınırlar üzerindeki bu durum onun askerî yeteneklerini de geliştirmişti. Kendisine *sekizci* (*Octonary*) takma adı verilmişti;[91] Kur'an düşmanlarına karşı savaştığı veya kazandığı en değerli *sekiz* savaş üzerine bu unvanı almıştı. Bu kişisel çekişmede Irak, Suriye ve Mısır birlikleri, Arabistan kabilelerinden ve Türk topluluklarından oluşuyordu. Süvari gücü tanıkların sözünü ettiği gibi yüz otuz bin atlıdan oluşmasa bile yine de büyük bir kuvvet olarak hazır durumdaydı. Silahlanma giderleri dört milyon sterlin ya da yüz bin altın olarak hesaplanmıştı. Saracen'ler Tarsus'ta toplandılar ve üç ayrı kol halinde Constantinople yönünde ilerlemeye başladılar. Savaşın genel komutanlığı Mu'tasım'daydı.

91. Bu sekiz sayısı Mu'tasım'ın yaşamındaki çeşitli durumlarda kendini göstermiştir. O, Abbasilerin *sekizinci* halifesiydi; *sekiz* yıl, *sekiz* ay, *sekiz* gün saltanat sürdü. Ölürken *sekiz* oğlu, *sekiz* kızı, *sekiz* bin kölesi ve *sekiz* milyon altın bırakttı.

Öncü kuvveti oğlu Abbas'ın yönetimindeydi. Abbas şimdiye dek gösterdiği yeteneğiyle zafer kazanabilir ya da yenilgiyi en hafif zayiatla atlatabilirdi. Her halükârda halife görmüş olduğu kehanete benzeriyle karşılık vererek öç almakta kararlıydı. Theophilus'un babası Frigya'daki Amorium'da[92] doğmuştu; imparatorluk ailesinin beşiği olan bu kent ayrıcalıkları ve anıtlarıyla özel bir nitelik taşıyordu; hükümdarın ve sarayının gözünde halkın kanısı ne olursa olsun Constantinople'dan daha az değerli değildi. Amorium adı Saracen kalkanlarının üzerine kazındı, üç ordu bu sadık kentin duvarları önünde birleşti. Bilge konsüller tarafından Amorium'un boşaltılması ve boş yapıların barbarların kibirli öfkesine terk edilmesi önerilmişti. İmparator kuşatmaya dayanma ve atalarının yurdunda savaşma gibi daha onurlu bir davranışı seçti. Ordular birbirine yaklaştığı zaman Muhammedî saflarının oluşturduğu cephe mızrak ve kargılarla donanmış halde görünüyordu. Ne var ki savaşın bitiminde hangi tarafın zafere yakın olduğu belli değildi. Araplar kırıldılar, bu, Bizans İmparatorluğunda iş ve yaşam olanağı bulmuş olan otuz bin Perslinin kılıçları sayesinde oldu. Yunanlar da püskürtüldü ve yenilgiye uğratıldı ama bu da Türk süvarileri sayesinde elde edildi. Akşama doğru yağan yağmur oklarının kirişini ıslatıp gevşetmiş olmasaydı Hıristiyanların çok azı savaş alanından imparatorla kaçabilirdi. Yenilmiş ordu, savaş alanına üç günlük uzaklıktaki Dorylæum'da (Eskişehir dolayları) durdu, Theophilus titreyen askerlerini görerek kaçışlarına hak vermekten başka bir şey yapamadı. Zayıf durumunu böylece anladıktan sonra artık Amorium'un kurtarılması umudunu da yitirmiş oldu. Acımasız halife, onun ricalarını ve verdiği sözleri

92. Eski coğrafyacılar Amorium'dan nadiren söz ederler ve Roma yol haritalarında hiç yer verilmemiştir. Altıncı yüzyıldan sonra burası bir piskoposluk merkezi ve sonunda da yeni Galatia'nın metropolü haline geldi. (Carol. Sancto Paulo, *Geograph. Sacra*, s. 234). Nübyeli coğrafyacının metninde *Anguria* değil *Ammuria* diye okursak bu şehir yıkıntılardan tekrar yükselmiş demektir.

reddetti. Öyle ki alacağı öce tanık olmaları için Theophilus'un elçilerini alıkoydu, sadık bir vali, kıdemli askerlerden oluşan bir garnizon ile umudunu yitirmiş bir halk, elli beş gün boyunca sert saldırılara karşı koydular; Saracen'ler tam kuşatmayı kaldırmayı düşündükleri sırada, aşağılık bir hain kale duvarlarının en zayıf yerini onlara gizlice bildirdi. Bu zayıf noktada bir aslan bir de boğa heykelleri bulunuyordu. Mu'tasım, istediğini en ağır biçimde uyguladı. Gözü doymadığı halde yakıp yıkmaktan yorularak Bağdat yakınında yaptırmış olduğu Samara Sarayı'na döndü. *Talihsiz* Theophilus ise[93] rakibi Frank imparatorundan gecikmiş ve belirsiz bir yardım bekliyordu. Bununla birlikte, Amorium kuşatmasında yetmiş bin Müslüman yaşamını yitirmişti. Onlar, otuz bin Hristiyan'ı kılıçtan geçirmekle ve aynı sayıda tutsağa en zalim işkencelerle acı çektirmekle öçlerini almış bulunuyorlardı. Zorunluluklar, zaman zaman iki tarafın da tutsaklarda ve fidyelerde karşılıklı takas yapmasına imkân vermişti.[94] İki imparatorluğun bu ulusal ve dinî çekişmesinde barış güvenlik, savaş ise merhametsizlik demekti. Savaş alanında pek seyrek olarak anlaşabiliyorlardı. Ölümden kaçanlar umutsuz birer köleye ya da korkunç işkencelere mahkûm edildiler. Bir Katolik imparator Girit'te Saracen'lerin canlı canlı derisini yüzdüklerini ve kaynar yağ kazanı içine attıklarını neşeli bi-

93. Doğuda "Δυστυχής" olarak ifade edilirdi. (Continuator Theophan., L, III, s. 84). Ancak Batılı halkların bilgisizliği öylesineydi ki elçileri, genel bir konuşmada "de victoriis, quas adversus exteras bellando gentes cœlitus fuerat assecutus"tan söz ediyorlardı (Annalist. Bertinian, apud Pagi, c. III, s.720).

94. Abulpharagius (*Dynast.* s. 167, 168), Tarsus'un batısından bir günlük uzaklıkta kalan, iki imparatorluğun sınırındaki Kilikya'daki Lamus Nehri köprüsünde yapılan tuhaf değiş tokuşlardan birini anlatıyor (d'Anville, *Géographie Ancienne*, c. II, s. 91). Dört bin dört yüz Müslüman sekiz yüz kadın ve çocuk ve yüz müttefik, eşit sayıda Yunan ile değiştirildi. Köprünün ortasında birbirlerinin yanından geçtiler. Kendi arkadaşlarına kavuşunca Müslümanlar *Allahu Ekber*, Hristiyanlar ise *Kyrie Eleison* diye bağırdılar. Büyük ihtimalle Amorium tutsaklarından büyük bölümü aralarındaydı. Aynı yıl (hicri 231) bunların arasındaki en tanınmışlarının -kırk iki şehit- başları halifenin buyruğuyla kesildi.

çimde anlatmaktadır.[95] Mu'tasım, onurunu ileri süzerek parlak bir kenti, iki yüz bin insanla milyonlarca kimsesiz malını feda etmişti. Aynı halife atından inmiş, eşeğiyle birlikte çamurlu bir çukura düşmüş zavallı bir ihtiyarı kurtarmaya koşmuştu. Ölüm meleğince çağrıldığı zaman bu iki davranışını da aynı tatlılıkla mı anımsamıştı?[96]

Türk Muhafızlarının Ayaklanması (841-870)

Abbasilerin sekizinci halifesi olan Mu'tasım ile birlikte soyunun ve ulusunun görkemi de yok oldu. Arapların muzaffer askerleri doğuya yayılınca Pers ülkesinin, Suriye'nin ve Mısır'ın aşağılık birlikleriyle karışınca yavaş yavaş çöl savaşlarının erdemli niteliklerini yitirdiler. Güney ülkelerinin gözüpekliği disiplin ve dogma ile yaratılmıştı. Dinsel inançtan gelen devinim gücü azalmış, ücretli askerler haline gelen halifenin askerleri kuzeyden toplanmaya başlamıştı. Jaxartes (Seyhun; Siriderya) ve Oxus'un (Ceyhun; Amuderya) diğer yanında yaşayan Türkler parayla askere alınıyorlardı, bunlar savaş bilgileri ve Muhammedî inanç ile yetişmiş güçlü yiğit gençlerdi.[97] Halifenin muhafızları olan bu Türkler velinimetlerinin tahtını koruyorlardı, kısa süre sonra muhafızların şefleri sarayın ve eyaletlerin gücünü ellerine ge-

95. Constantin. Porphyrogenitus, (içinde) *Vit. Basil.*, b. 61, s. 186. Bu Saracen'ler doğrusu korsan ve dönek olarak tuhaf bir şiddetle muamele görüyorlardı.

96. Bk. Theophilus, Mu'tasım ve Amorium Savaşı için bkz. Continuator of Theophanes (L, III, s.77-84), Genesius (L, III, s. 24-34), Cedrenus (s. 528-532), Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 180), Abulpharagius (*Dynast.*, s. 165, 166), Abulfeda (*Annal. Moslem.*, s. 191), d'Herbelot (*Bibliot. Orientale*, s. 639, 640).

97. Çinlilerin ve Muhammedîlerin hikâyesi arasındaki uçurumu bazen aşan, bazen de tökezleyen de Guignes, bu Türklerin *Hoei-ke*, başka deyişle *Kao-tche* ya da büyük kervanları *(high-wagons)* olduğunu düşünüyor. Ayrıca Çin'den ve Sibirya'dan halifelerin ve Samanilerin (Samanides) vb. topraklarına kadar yayıldıklarını ve on beş boy oluşturduklarını söylemektedir (*Hist. des Huns*, c. III, s. 1-33, 124-131).

çirdiler. Mu'tasım bu tehlikeli duruma olanak veren ilk halife oldu; onların başıbozukluğu halkın nefretini uyandırdı, halk ile askerler arasında çıkan kavgalar halifenin Bağdat'tan uzaklaşmaya karar vermesine sebep oldu. Kendisi ve yanındaki gözde Türk askerleri ile birlikte Dicle kıyısında barış şehrinin (city of Peace) yaklaşık on iki *league* yukarısındaki Samara'ya çekildi.[98] Oğlu Mütevekkil (*Motawakkel*) her şeyden şüphelenen bir zorba olmuştu, tebaasından tiksiniyor ve Türk muhafızlarının sadakatine güveniyordu, bu tutkulu ve uyandırdıkları nefret sebebiyle korkulan yabancı askerler bir büyük ayaklanmanın sağlayacağı çıkarların düşüncesine kendilerini kaptırdılar. Halifenin oğlunun tahta kendisinin geçmesi için yaptığı kışkırtmalar sonunda akşam yemeği vakti halifenin dairesine girdiler, onun kendisini korumaları için verdiği kılıçla Mütevekkil'i yedi parçaya böldüler, sonra da Müntasır'ı (Montasser) törenle, henüz babasının kanlarının kurumadığı tahta oturttular. Ne var ki saltanatının altı ayı süresince büyük vicdan acıları içerisinde bunalımlar geçirdi. Denildiği gibi Chosroes'in oğlunun cinayetini ve cezasını gösteren eski bir halıyı görüp ağladıysa, keder ve vicdan acıları gerçekten ömrünü kısaltmışsa, ölümü sırasında bu dünyanın ve öbür dünyanın mutluluğunu yitirdiğini bağırarak anlatan bir baba katili için biraz acıma duymamız olasıdır. Bu hıyanet eyleminden sonra yabancı ücretli askerler hükümdarlığın işaretleri olan Muhammed'in giysisini ve asasını verdiler ve yeniden aldılar; dört yıllık süre içinde üç halifeyi tahta çıkardılar, tahttan indirdiler ve öldürdüler, Türkler korkuyla, kızgınlıkla ve açgözlülükle her kışkırtılışlarında halifeyi öldürüyorlardı. Halifeleri sarayın dışına sürükledikten sonra çıplak olarak kızgın güneşin altında bırakıyorlardı. Demir çubuklarla vücutlarına vuruyor ve haysiyetlerinden vazgeçip kaçınılmaz sonlarını biraz daha gecik-

98. Sumera veya Samara olan eski adını, ilk başta kulağa hoş gelen hayalî *Sermen-rai* olarak değiştirdi (d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 808; d'Anville, *l'Euphrate et le Tigre*, s. 97, 98).

tirebilmek için ellerindeki avuçlarındakileri vermeye zorlanıyorlardı.[99] Sonunda bu fırtına yatıştı ya da başka bir yönde esmeye başladı, Abbasiler daha dingin görünen Bağdat'a yeniden döndüler, daha güçlü ve daha yetenekli bir el Türklerin kafa tutmalarını engelledi, bu korkunç birlikler yabancılarla olan savaşlarda bölündüler ya da yok oldular. Ne var ki Doğu ulusları peygamberin haleflerini hor görmeye alışmışlardı, halifeler onların gücünü azaltarak ve disiplinlerini gevşeterek ülkelerindeki iç barışı ancak sağlayabiliyorlardı. Askerî zorba rejimin çok kötü etkileri o denli birbirine benzetmektedir ki burada kendini sanki prætorian'ların tarihini yineliyormuşum gibi görünüyor.[100]

Carmathian'ların Kökeni ve İlerlemeleri (890-951)

Zamanın işleri, beğeni ve eğlenceleri ile yeni ışıkları dinsel bağnazlığı köreltirken onun alevi bu dünyada ve öbüründe saltanat sürmek isteyen birtakım Tanrı kullarının yüreğinde ateşini sürdürüyordu. Mekke peygamberi kendisinin son peygamber olduğunu binlerce kez yinelemişti. Ne var ki tutku ya da bağnazlık, Âdem'in, Nuh'un, İbrahim'in, Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in birbirinden sonra daha yetkin ve daha sürekli vahiylerin Tanrı'dan gönderileceğini düşünebilirdi. Hicretin 277. yılında Carmath adlı bir Arap vaizi Kufe dolaylarında bir

99. Buna bir örnek olmak üzere Halif Mu'taz'ın ölümüne ilişkin ayrıntılar şöyle: "Correptum pedibus retrahunt, et sudibus probe permulcant, et spoliatum laceris vestibus in sole collocant, præ cujus acerrimo æstu pedes alternis attollebat et demittebat. Adstantium aliquis misero colaphos continuo ingerebat, quos ille objectis manibus avertere stude bat... Quo facto traditus tortori fuit totoque triduo cibo potuque prohibitus... Suffocatus," vd. (Abulfeda, s. 206). Halife Mühtedi ile ilgili de şöyle diyor: "cervices ipsi perpetuis ictibus contundebant, testiculosque pedibus conculcabant," (s. 208).

100. Mu'tasım, Mütevekkil, Müntasır, Müstain (Mostain), Mu'taz, Mühtedi (Mohtadi), Mutemid'in (Motamed) saltanatlarıyla ilgili olarak d'Herbelot'nun *Bibliothèque*'ine ve artık isimleri tanıdık olan Elmacin, Abulpharagius ve Abulfeda'nın yıllıklarına bakınız.

yerde birtakım gösterişli ve anlaşılmaz adlar takındı: rehber, yönetici, gösterici, eylemci, kutsal ruh, deve ve Mesih gibi... Dediğine göre bunlar kendi kişiliğinde insanlaşmışlardı ve Ali'nin oğlu Muhammed'in, Aziz John the Baptist'in ve melek Cebrail'in temsilcisi sayılıyordu. İçerisinde Kur'an'ın ayetlerine daha az maddi bir anlam verdiği gizemli bir kitap yayınladı. Abdest almaya, oruca ve hacca ilişkin dinsel buyrukları gevşetti, şarap içmeye ve yasaklanmış yiyeceklerin kullanılmasına izin verdi, müritlerinin liderliğini sürdürebilmek için onlara günde elli kez namaz zorunluluğu koydu. Yeni peygambere bağlanan kırsal alanlardaki insanların boş zamanları ve coşkuları Kufe yöneticilerinin dikkatini çekti, korkakça yapılan cezalandırmalar bu mezhebin daha da yayılmasına yaradı, ne var ki Carmath adı kendisinin ölümünden sonra daha saygınlaştı, on iki elçisi bedeviler arasına dağıldılar, "Bu bedeviler," diyor Ebülfeda, "akıldan ve dinden yoksundular," bunların başarı kazanması demek Arabistan'ın yeni bir devrimle tehdit edilmesi anlamına gelirdi. Carmath yanlıları Abbasi soyunu tanımadıkları ve Bağdat halifelerinin dünyevi yaşayış biçimlerinden tiksindikleri için her an ayaklanabilirlerdi. İmamlarına körü körüne bağlı olduklarından disiplin altına alınmaya da çok yatkındılar, Tanrı'nın ve halkın sesi, imamı, peygamberlik görevine çağırıyordu. Yasayla saptanmış olan aşar yerine imam, onlardan mallarının ve aldıkları ganimetlerin beşte birini istemişti, en habis günah itaatsizliğin bir gölgesinden başka şey değildi ve mezhep kardeşleri bir gizlilik yemini ile birleşip saklandılar. Kanlı bir çatışmadan sonra Pers Körfezi'nde kurulu Bahreyn'e egemen oldular. Çölün geniş ölçüdeki alanlarında bulunan oymaklar Ebu Said'in (Abu Said) ve oğlu Ebu Tahir'in (Abu Taher) emri, daha doğrusu kılıcı altına girdiler Bu başkaldıran imamlar yüz yedi bin bağnazı savaşa sokabildiler, halifenin ücretli askerleri gözü hiçbir şeyi görmeyen bir düşmanın yaklaşmakta olmasından korkuya kapılmışlardı.

İki ordu arasında göze çarpan güçlü ve sabır farkı, üç yüzyıllık bir refah döneminin Arapların karakterinde meydana getirdiği değişikliği gösteriyordu. Devlet güçleri tüm çarpışmalarda yenik düşüyordu Rakka, Baalbek, Kufe ve Basra kentleri ele geçirilmiş ve talan edilmişti. Bağdat'ta büyük sıkıntı hüküm sürüyordu, halife sarayında tir tir titriyordu. Ebu Tahir Dicle'nin öbür yanına bir akın düzenleyip başkentin kapılarına dek dayandı, emrinde yalnız beş yüz deve vardı. Muktedir köprülerin yıkılmasını buyurmuştu ve her an başkaldıranın yakalanmasını ve cansız bedenini ya da başını bekliyordu. Halifenin temsilcisi ya korkudan ya da acıma sebebiyle Ebu Tahir'e tehlikeyi haber verdi ve hemen kaçmasını öğütledi. "Efendin," dedi gözüpek Carmathian bu haberciye, "otuz bin askerin başında bulunuyor ama ordusunda benimkiler gibi üç kişi yok." O sırada kendi adamlarından üçüne doğru dönerek birincisine vücuduna bir kamayı saplamasını, ikincisine Dicle'ye dalmasını, üçüncüsüne ise uçuruma atlamasını emretti; üçü de gık demeden buyruğu yerine getirdiler. "Gördüğünü ona anlat," dedi Ebu Tahir, "gece basmadan önce komutanı zincire vurularak köpeklerimin arasındaki yerini alacak." Gerçekten gece basmadan kamp basıldı ve tehdit yerine getirildi. Carmathian'ların yağması Mekke inancına olan tiksintileri ile kutsandı. Bir hac kervanının soydular ve yirmi bin inançlı Müslüman'ı açlıktan ve susuzluktan ölmek üzere kızgın kumların ortasında bıraktılar.

Mekke'yi Yağmalamaları (929)

Başka bir yıl hacıların yürüyüşünü engellemeden yollarına devam etmelerini sağladılar. Ne var ki inananların yerine getirdiği hac ibadetinin ortasında Ebu Tahir kutsal kente saldırdı ve Muhammedî inancın en saygı duyduğu simgeleri ayakları altında çiğnedi. Askerleri otuz bin yurttaşı ya da ziyaretçiyi kılıçtan

geçirdi ve mukaddes topraklar üç bin cesedin defniyle kirlendi, zemzem kuyusu kanla dolup taştı, altın oluk sökülüp alındı, dinsiz mezhepler Kâbe örtüsünü paylaştılar ve ulusun başta gelen anıtı olan kara taşı (hacerülesved) kenti başkentlerine götürdüler. Birçok saygısızlıktan ve yakıp yıkmadan sonra Irak, Suriye ve Mısır sınırlarında yağmalarını sürdürdüler, ne var ki bağnazlığın yaşamsal ilkesi kökünden kurumaya başlamıştı, kuruntuya kapılarak ya da açgözlülükle Mekke yolunu yeniden hacılara açtılar, Kâbe'nin kara taşını geri verdiler. Topluluklarını bölen ya da onları yok eden fesat hareketlerini ve silahları sayıp dökmekte bir yarar yoktur Carmathian mezhebi halifeler imparatorluğunun gerileyişine ve çöküşüne yol açan görünür sebeplerin ikincisi olarak düşünülebilir.[101]

Eyaletlerin Başkaldırışı (800-936)

İmparatorluğun yıkılışının üçüncü sebebi hantallığı ve genişliğidir ve bu da ilk bakışta kendini göstermektedir. El Me'mun doğuyu ve batıyı yönetmek iki fitkarelik (*feet square*) bir satranç tahtasındaki taşları yönlendirmekten daha kolaydır diye övünüyordu.[102] Öyle sanıyorum ki bu oyunlardan birincisinde ve ikincisinde çok tehlikeli yanılgılara düştü ve yine öyle gözlemliyorum ki uzak eyaletlerde Abbasilerin birinci ve çok güçlü otoritesi daha o zamandan bir şeyler yitirmiş bulunuyordu, zorba yönetimin kullandığı araçların tek biçimde oluşu başta bulunan hükümdara göre nitelik kazanıyordu; kuvvetlerin bölünüşü ve dengelenmesi söz dinleme alışkanlığının gevşemesine sebep olur ve o zamana

101. Carmathian mezhebi üzerine bkz. Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 219, 224, 229, 231, 238, 241, 243), Abulpharagius (*Dynast.*, s. 179-182), Abulfeda (*Annal. Moslem.* s. 218, 219, &c. 245, 265, 274) ve d'Herbelot (*Bibliothèque Orientale*, s. 256-258, 635). Teoloji ve kronolojide uzlaşması ne kolay ne de çok önemli olan bazı tutarsızlıklar buluyorum.

102. Hyde, *Syntagma Dissertat.*, c. II, s. 57, (içinde) *Hist. Shahiludii.*

dek pasif durumda kalan tebaayı sivil yönetimin kökeni ve yönetimini sorgulamaya teşvik edebilir. Hükümdarlık ailesi içinde dünyaya gelen bir kimse pek seyrek olarak tahta geçmeye elverişli oluyordu, bir köylü ve kimi zaman yalın bir yurttaş gözüpekliği ve düşünme gücü bakımlarından yetenek gösteriyordu. Uzak bir ülkenin kral naibi bakıp korunmasına ve kendinden sonra geleceklere aktarmak üzere bu dünya varlığını edinme yollarını arar. Halklar hükümdarlarını aralarında görmekten hoşlanırlar, egemen olduğu hazineler ve ordular aynı zamanda hırsının nesnesi ve aracıdır. Halifenin temsilcileri kral naibi sanıyla yetindiler, imparatordan aldıkları yetkiler için yine onlardan ya da oğullarından ricada bulunmaları gerektiğine inandılar paraların üzerinde ve camilerdeki hutbelerde sadıkların komutanının adını belirtme geleneğini sürdürdüler ki bu yüzden hükümdarlıktaki değişme olayı pek az sezilebilir hale geldi. Ne var ki kalıtsal bir iktidarın uygulanması sırasında bunlar krallığın gururunu ve ayrıcalıklı özelliklerini de edindiler; barış veya savaş, ödüllendirme veya cezalandırma tek başına onların iradesine bağlı duruma geldi, yönetimlerinin gelirleri ülke hizmetleri ya da yöneticinin görkemini ayakta tutmak için kullanılır oldu. Düzenli bir insan ve para arzı yerine, peygamberin halefleri, baş eğmişlik simgesi olarak bir fil, bir doğan, ipek halı takımı ya da misk ve kehribar gibi gösterişli hediyeleri almaktan hoşlanıyorlardı.[103]

Bağımsız Hanedanlar

İspanya, Abbasilerin dünyevi ve manevi boyunduruğundan ayrıldıktan sonra diğer başkaldırmaların işaretleri Afrika eyale-

103. Arap İmparatorluğu hanedanları Elmacin, Abulpharagius ve Abulfeda'nın yıllıklarında *doğru* yıllarda, D'Herbelot'nun sözlüğünde *doğru* isimler altında incelenebilir. De Guignes'in tabloları (*Hist. des Huns*, c. I), bazı tarihî anekdotların arasına serpiştirildiği Doğu'nun genel bir kronolojisini ortaya koyar ancak yurtseverliği bazen zaman ve yerleri birbirine karıştırmasına sebep olmuştur.

tinde görülmeye başladı. İhtiyatlı ve sert Harun'un valilerinden Agleb'in adı ve kudreti oğlu İbrahim vesilesiyle *Aglebiler* hükümdarlığına (800-941) miras kaldı. Tasasızlık belki de politik bir görüşle halifeler bu küstahlığı görmezlikten geldiler ve batı okyanus kıyısında Fez Krallığı'nı ve kentini kurmuş olan İdrisiler[104] (829-907) soyunun şefine karşı harekete geçmek ile yetindiler.[105] Doğuda ilk hükümdar hanedanı yiğit Tahir'in soyundan gelenlerce kurulmuştur,[106] Tahiriler (813-872), Harun'un oğulları arasında çıkan iç çekişmelerde en genci olan Me'mun'dan yana hizmet ederek büyük çaba ve başarılar göstermiştir. Bir çeşit onurlu sürgün olarak Amuderya bölgesine komutan olarak gönderildi, dördüncü kuşağa değin Horasan'ı yöneten haleflerinin bağımsızlığı, davranışlarındaki alçakgönüllülük ile yönetimleri altındaki insanların mutluluğu ve sınır boylarında sürdürmeyi başardıkları güvenlik sayesinde görmezlikten gelinmişti. Tahiriler doğu yıllıklarında çok adı geçen serüvencilerden biri tarafından tahttan indirildiler, bu serüvenci hırsızlık mesleği için kazancılık zanaatını bırakmıştı (Seferiler [*Saffariler; Soffarides;* 872-902] adı bu zanaattan geliyordu). Leith'in oğlu Yakup (Jacob), Sistan prensinin hazinesine gir-

104. Aglebi'ler ve İdsiriler, de Cardonne (*Hist. de l'Afrique et de l'Espagne sous la Domination des Arabes*, c. II, s. 1-63) işlediği ana konuyu oluştururlar.

105. Hata yapmakla itham edilmemek için de Guignes'in (c. I, s. 359) İdrisiler hakkındaki yanlışlarını eleştirmeliyim:

1. Hicri 173 yılında Fez kentinin ve hükümdarlığının kurulmuş olması imkânsızdır çünkü kurucusu, Ali soyundan gelen 168 yılında Mekke'den kaçmış olan yetim bir oğlan çocuğuydu.

2. Hem kendisinin hem de babasının adı İdris olan bu kurucu, 120 küsur yıl gibi imkânsız bir süre yaşamamış, hicri 313'te değil hayatının en verimli döneminde, hicri 214 yılında ölmüştür.

3. Bu hanedan hicri 307'de, Hun tarihçisinin söylediğinden 23 yıl önce sona ermiştir.

Bkz. Abulfeda'nın gerçeğe uygun yıllıkları, s. 158, 159, 185, 238.

106. Mirchond'un özgün tarihi ve Latince çevirisi Tahiri ve Seferi hanedanlarını işlemekte, Samanilerin de kuruluşunu ele almaktadır. Yine de en ilginç gerçekler, D'Herbelot'un çalışkanlığıyla zaten işlenmiştir.

meyi başardı ancak bir tuz kabına çarparak onu yere düşürdü. Ne olduğunu anlamak için bir tutamını ağzına aldı; Doğular arasında tuz, misafirperverliğin sembolüdür, dinine bağlı hırsız hiçbir şey çalmadan ve hiçbir şeye zarar vermeden çekip gitti. Yakup için çok onur verici olan bu olay duyulunca hükümdarın mağfiretini ve güvenini kazandı. Önceleri velinimetinin ordusuna komutanlık etti, daha sonra da kendi hesabına çarpıştı, İran'ı ele geçirdi ve Abbasilerin sarayına meydan okudu. Bağdat'a doğru yürüyüşe geçtiği zaman tifoya yakalandı, halifenin elçisi onunla bir görüşme isteğinde bulundu, Yakup onu yattığı odaya çağırttı, yanındaki masada kınından çıkarılmış bir hançer, bir kuru ekmek kabuğu ve bir demet de soğan vardı. "Ben ölecek olursam," dedi, "efendinizin korkacak bir şeyi kalmaz, yaşarsam şu hançer kavgamızı sona erdirecektir, yenilirsem gençliğimdeki mütevazı hayatıma geri döneceğim." Yükseldiği yerden düşme öyle yumuşak ve rahat olamazdı. O sırada yetişen ölüm onun olduğu gibi halifenin de huzurunu sağladı, büyük törenler yapılarak kardeşi Amr'ın (*Amrou*) Şiraz ve İsfahan saraylarına dönmesi mümkün kılındı. Abbasiler savaşabilmek bakımından çok zayıf, bağışlamak bakımından ise çok kendini beğenmiş hükümdarlardı. Çok güçlü Samani (*Samanides;* 874-999) hükümdarını yardıma çağırdılar. Samaniler on bin atlıyla Amuderya'yı geçtiler. Bu süvariler atlarındaki üzengiler tahtadan olacak kadar yoksul ama kendilerinden sekiz kat fazla Seferi ordusunu yenecek güçte yiğit askerlerdi. Amr'ı yakaladılar, zincire vurarak Bağdat Sarayı'na gönderdiler. Savaşın galibi Maveraünnehir (Transoxiana) ile Horasan'ın kendisine verilmesi ile yetindi ve böylece Pers krallıkları bir zaman için daha halifenin otoritesi altına geçmiş oldu. Suriye ve Mısır eyaletleri Tolunlar (*Toulonides*; 868-905) ve Akşitler (*İhşidler; Ikshidites*; 934-968) soyundan olan Türk tutsaklarınca iki kez parçalan-

dı.[107] İslam dinini ve geleneklerini benimsemiş olan bu barbarlar sarayın kanlı çekişmelerinin arasından sıyrılarak bir eyaletin yönetimini ele geçirdiler, sonra da burada bağımsız bir otorite kurdular, çağdaşları arasında adlarını ünlü ve korkulu kıldılar, bu iki hanedanın kurucuları sözleri ya da eylemleriyle kibirli hırslarını ortaya döktüler. Bunlardan birincisi son soluğunu vereceği sırada gücünün sınırlarını bilememiş olan bir günahkâr olarak Tanrı'dan bağışlanmasını diledi; ikincisi ise çevresinde dört yüz bin asker ve sekiz bin köle bulunduğu halde uyuduğu odayı bile gizli tutuyordu. Oğulları kralların kötü koşulları içerisinde yetiştiler, Abbasiler de Suriye ve Mısır'ı yeniden ele geçirerek otuz yıl daha buralara egemen oldular. İmparatorluğun gerilemesi neticesinde Hamdani (*Hamadanites*; 892-1001) aşiretinden Arap hükümdarları Mezopotamya ile Musul ve Halep gibi önemli kentleri yönetimleri altına aldılar. Hamdani Sarayı'na bağlı şairler doğanın bu soyun yüzlerini güzellik, dillerini belagat, ellerini cömertlik örneği olarak yarattığını söylemiş olsalar da bunların yükselişleri ve saltanatlarının gerçek hikâyesi ihanet, cinayet ve baba katli gibi kötülüklere sahne olmuştur. Aynı vahim dönemde Bovidi (*Bowides*; 933-1055) soyu yeniden Pers Krallığı'nı ele geçirdi, bu büyük değişiklik çeşitli adlar altın devletin ana direklerini ve sütunlarını şekillendiren üç kardeşin kılıçları ile başarıldı; istediler ki Hazar Denizi'nden okyanusa kadar olan yerler kendilerinden başka zorbalardan acı çekmesin. İran dili ve dehası onların yönetimi zamanında yeniden canlandı, Muhammed'in ölümünden üç yüz dört yıl sonra Araplar doğudaki egemenliklerini yitirdiler.

107. De Guignes (*Hist. des Huns*, c. III, s. 124 - 154), Mısır Tolunları ve Akşitlerine ilişkin her şeyi sonuna dek inceledi ve Hamdaniler ile Carmathian'lara da biraz ışık tuttu.

BAĞDAT HALİFELERİNİN SAYGINLIKLARINI YİTİRMESİ (936)

Razi (Rahadi) Abbasilerin yirmi ikinci ve Muhammed'in halefi olarak otuz dokuzuncu inananların komutanı unvanını taşıyan son halife oldu[108] ve (Ebülfeda'ya göre) halkla iletişim kuran, bilginlerle görüşen ve saraydaki eski halifeler ile ilgili görkemi ve zenginliği açıkça temsil eden de yine Razi oldu. Ondan sonraki Doğu'nun efendileri çok acı ve iğrenç yoksulluklara düştüler. Kölelere yapılan aşağılamalara ve eziyetlere uğratıldılar, eyaletlerin başkaldırması onların hükümdarlık alanını Bağdat çevresi ile sınırlandırdı. Ne var ki bu başkent, geçmişteki varlıkları ile övünen ve kınanan pek çok sayıda insanı ve bir zamanlar uluslardan gelen vergiler veya yağmalarla zenginleşmiş bir hazinenin aldığı rüşvetlerle beli bükülmüş kimseleri de bünyesinde barındırıyordu. İşsizlik ve güçsüzlük komplo hareketlerine ve tartışmalara yol açıyordu. Hanbeli'nin yobaz müritleri[109] şeriat adı altında aile yaşamının mahremiyetinde yaşanan keyiflere saldırdılar, zor kullanarak halkın ve hükümdarların

108. "Hic est ultimus chalifah qui multum atque sæpius pro concione perorarit... Fuit etiam ultimus qui otium cum eruditis et facetis hominibus fallere hilariterque agere soleret. Ultimus tandem chalifarum cui sumtus, stipendia, reditus, et thesauri, culinæ, cæteraque omnis aulica pompa priorum chalifarum ad instar comparata fuerint. Videbimus enim paullo post quam indignis et servilibus ludibriis exagitati, quam ad humilem fortunam ultimumque contemptum abjecti fuerint hi quondam potentissimi totius terrarum Orientalium orbis domini." Abulfed., *Annal. Moslem.* s. 261.
Bu pasajı Ebulfeda'nın tavrı ve üslubuna örnek olarak verdim ancak Latin belagatinin daha doğru dökümünü Reiske yapmıştır. Arap tarihçi (s. 255, 257, 261-269, 283 vd.) bana bu paragrafın en ilginç gerçeklerini sağladı.
109. Benzer olaylarda, liderleri daha ılımlı ve hoşgörülü davranmıştı. Ahmet bin Hanbel ki dört gelenekçi mezhepten birinin kurucusudur, hicri 164'te Bağdat'ta doğmuş, 241'de aynı şehirde ölmüştür. Kur'an'ın yaratılışı konusunda tartışmalar yapmış ve cefa çekmiştir.

evlerine girdiler, buldukları şarapları döktüler, müzik aletlerini kırdılar ve çalanları dövdüler, yakışıklı gençler ile yaşayan insanları aşağılık şüphelerle rezil ettiler. Herhangi bir topluluktaki iki insandan biri Ali'den yana, öbürü Ali'ye karşı duruma gelmişlerdi, sonunda Abbasiler, taşıdıkları unvana ve bu hükümdarlık soyunu kuranları lanetleyen yobazların haykırışları ile uyandılar, asker gücü ile halk susturulabilirdi ama ücretli askerlerin açgözlülüğünü kim doyurabilirdi, bunların disiplinini kim sağlayabilirdi? Halifeyi korumak ile görevli Afrikalılar ile Türkler birbirlerine saldırdılar ve komutanlar hükümdarlarını tutukladılar ya da tahttan indirdiler[110] ve camilerde hareme saygısızlık gösterdiler, halifeler orduya ya da yakın bir ülke hükümdarına sığınacak olsalar tutsaklık değiştirmiş olmaktan başka bir şey yapmış olmuyorlardı. Umutsuzluk İran sultanları olan Bovidileri çağırmalarına sebep oldu. Bovidilerin karşı konulamaz gücü Bağdat'taki komplo hareketlerini kurtardı. Bovidi kardeşlerden ikincisi olan Muizul Devlet (*Moezaldowlat*) sivil ve askerî güce el koydu, inananların komutanının kişisel giderleri için altmış bin sterlinlik bir gelir bağlandı. Ne var ki ayaklanmalardan kırk gün sonra Horasan elçilerini kabul ettiği bir toplantıda ve korkan bir kalabalığın gözleri önünde yabancı bir hükümdarın buyruğuyla harekete geçen Dilemiler (*Dilamites*) halifeyi tahttan indirdiler ve bir zindana attılar, sarayını yağmaladılar, gözlerini oydular. Bütün bunlara karşın Abbasiler yine de bu denli tehlikeli ve hakarete uğramış bir tacı bırakmamakta inat ettiler. Keyfine düşkün halifeler kara günlerinde dinlerinin ilk zamanındaki sert ve azla yetinici erdemlerini yeniden hatırladılar, hırslarından ve İpek giysilerinden soyunmuş olarak namaz

110. Vezirlik makamı emirül ümera, *Imperator Imperatorum*, ile değiştirilmişti. Radi tarafından meydana getirilmiş ve Bovidilere ve Selçuklulara geçmiştir; "Vectigalibus, et tributis et curiis per omnes regiones præfecit, jussitque in omnibus suggestis nominis ejus in concionibus mentionem fieri," (Abulpharagius, *Dynast.*, s. 199). Elmacin (s. 254, 255) tarafından da aynı şekilde bahsedilmektedir

kılıyor, oruç tutuyor Kur'an okuyor ve Sünni mezhebi gerekliliklerine uyuyorlardı, dinsel saygınlıklarının işlevlerini büyük çaba ile ve parlak biçimde yerine getiriyorlardı. Uluslar her zaman onlara Tanrı elçisinin halefleri, dinin yorumcuları, inananların dinsel vicdanı olarak bakıyorlardı; zorbaların zayıf düşmesi halinde veya bunlar arasında bölünmeler meydana geldiğinde ara sıra yine Bağdat'taki egemenliklerini ele geçirdikleri oluyordu. Ne var ki Ali'nin gerçek ya da düzmece olarak soyundan gelmiş olan Fatımilerin yükselmesi ile Abbasilerin umutsuzluğu artmıştı. Afrika'nın uzak yerlerinden gelen bu varlıklı rakipler Abbasilerin Mısır'daki ve Suriye'deki manevi ve dünyevi otoritelerini yıkmışlardı ve Nil hükümdarı, Dicle kıyısındaki zayıf dinsel başkanı hor görüyordu.

YUNANLARIN GİRİŞİMİ (960)

Halifeler imparatorluğunun gerileme döneminde Theophilus'la Mu'tasım arasındaki savaştan sonra geçen zamanda her iki ulusun düşmanlıkları karada ve denizde yapılan kimi akınlarla sınırlı kaldı. Bunlar da komşu oluşlarından ve bağdaşmaz nefretlerinden ileri geliyordu. Doğuyu kırıp geçiren kargaşalar Yunanları uyuşukluktan kurtardı, onlara zafer kazanma ve öç alma umudu verdi. Basilian'ın tahta çıkışından beri Bizans İmparatorluğu barış içinde yaşamış ve saygınlığından bir şey yitirmemişti. Başka Müslümanlarca da saldırılarla tehdit edilen küçük emîrliklere tüm imparatorluk güçleri ile saldırabilirdi. Savaş konusunda ünlü olmakla birlikte halkın sevmediği Nicephorus Phocas'a gösterişli unvanlar, sabah yıldızı ve Saracen'lerin ölümü gibi adlar verdiler.[111] Doğu ko-

111. Başına gelenlerden dolayı kızgın olan Liutprand, Yunanların koyduğu

mutanlığı görevinde Girit'i aldı ve çok uzun zamandan beri hiçbir karşılık görmeden imparatorluğun saygınlığına meydan okuyan bu korsan yuvasını yok etti.[112] Yunanların çoğu kez utanç duydukları ve yitikler verdikleri bu odadaki yeni Nicephorus yeteneklerini göstermiş oldu, gemileri ile kıyı arasında kurduğu sağlam köprüler aracılığıyla birliklerini adaya çıkardı, bu çıkarma Saracen'ler arasında korku havası estirdi. Candia kuşatması yedi ay sürdü. Girit'in yerli halkı Afrikalı ve İspanya'daki kardeşlerinden aldıkları çok sayıda yardımlarla da umutsuz bir gözüpeklikle yurtlarını savundular. Yunanlar çift çukurlu hendeği ve duvarları aşınca kentin sokaklarında ve evlerde savaşı sürdürdüler. Başkentin alınması tüm adanın da baş eğmesini sağladı ve yenilenler yenenler tarafından önerilen vaftiz olmayı direnmeden kabul ettiler.[113] Constantinople'da bir zafer alayı tertiplendi, başkent uzun süreden beri unutulmuş olan böyle bir töreni coşkuyla alkışladı ve imparatorluk tacı Nicephorus'un tutkusunu doyurabilecek ya da hizmetlerini karşılayabilecek tek ödül oldu.

---

adlardan daha çok, Nicephorus için ayıp ve aşağılayıcı adlar öneriyor: "Ecce venit stella matutina, surgit Eous, reverberat obtutû solis radios, pallida Saracenorum mors, Nicephorus μέδων."

112. Zonaras'ın (c. II, L, XVI, s. 197) "καὶ εἰ μή" vb. imalarına rağmen, Girit'in tamamen ve kesin olarak Nicephorus Phocas tarafından bastırıldığı şüphesiz bir gerçektir (Pagi, *Critica*, c. III, s. 873-875. Meursius, *Creta*, L, III, b. 7, c. III, s. 464, 465).

113. Sforza Kütüphanesi'nde *Greek Life of St. Nicon the Armenian* bulundu ve Kardinal Baronius'un yararlanması için Cizvit Sirmond tarafından Latinceye çevrildi. Bu çağdaş efsane onuncu yüzyıldaki Girit ve Mora'nın (Peloponnesus) durumuna ışık tutmaktadır. Aziz, yeni kurtarılan adayı buldu; "Fœdis detestandæ Agarenorum superstitionis vestigiis adhuc plenam ac refertam…" ancak muzaffer misyoner belki biraz dünyevi yardım almıştı, "ad baptismum omnes veræque fidei disciplinam pepulit. Ecclesiis per totam insulam ædificatis," vd. (*Annal. Eccles.*, A.D. 961).

Nicephorus Phocas'ın ve John Zimisces'in Doğudaki Fetihleri (963-975)

Basilian'ın doğrudan gelen dördüncü kuşak torunu genç Romanus'un ölümünden sonra dul karısı Theophania, zamanın iki kahramanı olan Nicephorus Phocas ve onun katili John Zimisces ile birbiri ardından evlendi. Çocuklarının koruyucusu ve mevkidaşı niteliği ile saltanat sürdüler; ordulara komutanlık ettikleri on iki yıl Bizans tarihinin en görkemli dönemini oluşturmuştur. Savaşa sürdükleri tebaaları ve müttefikleri en azından düşmanın görüşüne göre iki yüz bin kişiyi buluyordu ve bunun otuz bini silahlı ve zırhlıydı.[114] Ordunun arkasından dört bin katır geliyor, geceleri kurdukları kampın çevresinde demir mızraklardan oluşan bir savunma duvarı meydana getiriliyordu. Kanlı ve sonuçsuz küçük çarpışmalar üzerinde durmayarak imparatorun Kapadokya tepelerinden Bağdat çölüne dek yaptığı fetihlerden kısaca söz edeceğim. Kilikya'daki Misis (Mopsuestia) ve Tarsus'un kuşatmaları, burada Romalılar adını kullanmaktan çekinmeyeceğim, yetenek ve güçle yapılmıştı. Seyhan (Sarus) Irmağı'nın ikiye ayırdığı Misis kentinde iki yüz bin Müslüman[115] ölü ya da tutsak düştü. Buradaki büyük nüfusun hiç değilse yakınlardaki kasabalara dağıtmış olmak gerekirdi. Bu kent saldırı ile alındı, Tarsus ise aç bırakılarak ağır ağır ele geçirildi. Saracen'ler teslim anlaşmasını imzaladıktan sonra Mısır gemilerinin yardım için gelmekte olduklarını uzaktan

114. Elmacin, *Hist. Saracen.*, s. 278, 279. Liutprand, Yunanların gücünü küçümseme eğilimindeydi ancak Nicephorus'un Asurlulara karşı seksen bin kişilik bir orduyla yürüdüğünü de belirtmekten kaçınmıyor.

115. Mopsuestia veya Mafifa, Mampsysta, Mansista, Mamista Orta Çağ'da bozulduğu ya da daha doğru bir şekilde düzenlendiğinde (Wesseling, *Itinerar.*, s. 580), "Ducenta fere millia hominum numerabat urbs," (Abulfeda, *Annal. Moslem.*, s. 231). Ancak İmparator Leo'nun "οὐ γὰρ πολυπληθία στρατοῦ τοῖς Κίλιξι βαρβάροις ἐστίν" tanıklığından çok az bir zaman sonra nüfusun bu kadar çok olacağına ihtimal vermiyorum (Tactica, b. XVIII, [içinde] Meursii Oper., c. VI, s. 817).

görmüş ve bu yüzden acı çekmişlerdi. Onların Suriye sınırlarına girmesine izin verildi, eski Hristiyanlar bunların egemenliği altında barış ve huzur içerisinde yaşamışlardı, onların gitmesi ile oluşan boşluk kısa sürede yeni kolonilerle dolduruldu. Cami ahır olarak kullanılmaya başladı, minberler ateşe verildi, altınlarla ve değerli taşlarla bezenmiş çok sayıda haçlar imparatorun inancını ya da aç gözlülüğünü duyurmak için ona ayrıldı. Misis'in ve Tarsus'un kapıları söküldü ve bunlar Constantinople'un duvarlarına yerleştirildi. Böylece bu zaferinin her zaman anımsanmasını sağlamak istedi. İki Roma hükümdarı Amanus (Nur; Gâvur; Amanos) Dağı'nın geçitlerini güven altına alıp buralara egemen olduktan sonra birkaç aşamada Suriye'nin merkezine vardılar, ne var ki Antioch (Antakya) Kalesi'ne saldıracak yerde Nicephorus'un hümanizmi ya da batıl inancı doğunun eski büyük kentine saygılı davranmasını gerektirdi ve bir kuşatma çemberi kurmakla yetindi. Kale önüne bir ordu yerleştirdi ve yerine bıraktığı komutana ilkbaharı sabırla beklemesini söyledi ancak kışın ortasında karanlık ve yağmurlu bir gecede küçük rütbeli bir subay üç yüz askerin başında kale duvarlarına yaklaştı, merdivenleri dayadı ve iki kuleyi ele geçirdi. Her yandan sıkıştıran düşman güçlerine karşı dayandı, bunu komutanının istemeye istemeye yardımına gelmesine dek sürdürdü. Kent önce öldürülmelere ve yağmaya bırakıldı. Daha sonra Cæsar'ın ve İsa'nın hükümdarlığı yeniden kuruldu. Suriye ordularından ve Afrika filosundan yüz bin Saracen bu kentin kalelerinde savaşmak için boş yere gelmiş oldular. Krallık kenti Halep, Hamdani soyundan Seyfüddevle'nin (Seifeddowlat) elindeydi. Seyfüddevle telaşa kapılıp krallığını ve başkentini bırakıp çekilerek kendi ününü lekeledi. Halep Kalesi dışındaki görkemli sarayında Romalılar büyük sevinç içerisinde içerisi dolu bir depo, bin dört yüz katırın olduğu bir ahır, üç yüz çuval altın ve gümüş buldular ancak kale duvarları Romalıların

koçbaşlarına dayandı. Kuşatanlar yakındaki Jaushan Dağı'nda kamp kurmak için geri çekildiler. Onların çekilmesi kent halkı ile paralı askerler arasındaki geçimsizliği artırdı. Kale kapılarını ve duvarları terk ettiler, çarşı meydanında birbirleri ile çekişirlerken ortak düşmanlarının baskınına uğrayarak ezildiler, bütün yaşlı erkekler kılıçtan geçirildi, on bin genç adam da tutsak edildi. Ele geçen ganimet o denli çoktu ki muzafferler bunları taşıyacak hayvan bulamıyorlardı; taşıyamadıklarını yaktılar, düzensizlik ve yağma kargaşası içinde geçen on günün sonunda Romalılar soyulup kana bulanmış olan bu kentten çıktılar. Suriye'de yaptıkları akınlarda gelecek mevsimde ordularının gereksinimi olacak tahılı edebilmek için toprakları ekmeleri için çiftçilere emir verdiler, yüzden çok kent ve kasaba bu emre uydu. Muhammed dininden olanlarca yapılmış saldırıların karşılığı olmak üzere başlıca camilerin on sekiz minberi ateşe verildi. Fetihlerinin listesi bir an için klasik Hierapolis, Apamea ve Emesa'nın (Humus) adlarını anımsatıyor.

İmparator Zimisces, Şam'ın cennet gibi ortamı içerisinde kampını kurdu ve itaat edenlerin fidyesini kabul etti; bu sel ancak Fenike kıyısındaki Trablus'un (Tripoli) alınamaz kalesi ile durduruldu. Heraclius'un saltanatından beri Yunanlar Fırat'ı ancak Toros Dağları'nın altında görebilmişlerdi. Zimisces bu ırmağı hiçbir engelle karşılaşmadan geçti. Tarihçi de bir zamanların ünlü kentleri olan Samosata, Edessa (Urfa), Martyropolis, Amida[116] (Diyarbakır) ve Nisibis'i Dicle yakınlarındaki, imparatorluğun antik sınırları olarak kabul edebilir. İmparatorun coşkusu, Bizanslı yazarın Abbasilerin başkentini örten bir isim

116. Diyakoz Leo'nun metnindeki bozulmuş Emeta ve Myctarsim isimleri, Amida ve Martyropolis şehirlerini ortaya koyuyor (Mia farekin. Bkz. Abulfeda, *Geograph.*, s. 245, [vers.] Reiske). Leo birinciden "urbs munita et illustris" şeklinde, ikinciden ise "clara atque conspicua opibusque et pecore, reliquis ejus provinciis urbibus atque oppidis longe præstans" diye söz ediyor.

olduğunu söylediği, Ecbatana'nın[117] el sürülmemiş hazinelerini ele geçirmeye yönelikti. Kaçanların büyük üzüntüsü bu adın dehşetini her yana duyurmuştu. Ne var ki Bağdat'ın zorba hükümdarlarının açgözlülüğü ve savurganlığı zenginlikleri çoktan silip süpürmüştü. Halkın yalvarmaları ve Bovidi naibinin buyurgan ricaları kentin savunulmasını sağlamak için halifeyi baskı altında tutuyordu. Çaresiz Muti (Mothi) onlara silahlarının alınmış, gelirleri ve eyaletlerinden yoksun bırakılmış bir kimse olarak hemen bu kuru unvanı da bırakmaya hazır olduğu yanıtını verdi. Emir acımasız oldu. Sarayın eşyaları satıldı, kırk bin altın gibi çok düşük sayılan bir bedelle fantezi işler için harcamalar yapıldı. Yunanların geri dönmesi Bağdat'ın korkularını sildi, susuzluk ve açlık Mezopotamya Çölü'nü korudu. Zafere doymuş ve doğudan aldığı ganimetleri de yüklenmiş olan imparator, Constantinople'a döndü ve zafer alayının geçişinde büyük sayıda ipekli kumaş ve güzel kokular, üç yüz binleri aşan gümüş ve altın takımlar sergilendi.

Bununla birlikte bu fırtınada doğudaki devletlerin sadece başları eğilmiş ama yıkılmamışlardı. Yunanların ayrılmasından sonra kaçmış olan hükümdarlar başkentlerine geri döndüler, tebaaları zor kullanarak yaptırılmış yeminlerini bozdular, Müslümanlar camilerini yeniden elden geçirip eski hallerine getirdiler ve Hristiyanların azizleri ve şehitleri ile ilgili putları devirdiler. Nesturiler ile Yakubiler Ortodoks bir hükümdardan çok Saracen'lere bağlı olmayı yeğ tuttular, Melkitlerin (Melchites) sayısı ise zaten kilise ve devleti destekleme konusunda yetersizdi. Bu

117. "Ut et Ecbatana pergeret Agarenorumque regiam everteret... aiunt enim urbium quæ usquam sunt ac toto orbe existunt felicissimam esse auroque ditissimam," (Leo Diacon., apud Pagium, c. IV, s. 34). Bu görkemli tasvir olsa olsa Bağdat için yapılabilir; muhtemelen Ecbatana ile karıştırılan Hamadan ((d'Anville, *Geog. Ancienne*, c. II, s. 237) ya da Tauris için yapılmamıştır. Ecbatana adı, aynı belirsiz anlamda, daha klasik bir otorite (Cicero pro Lego Manilia, b. 4) tarafından Pontus Kralı Mithridates'in kraliyet merkezi için kullanılır.

çok geniş alanları kaplayan fetihlerden Roma İmparatorluğu'na yararlı ve sürekli biçimde kalabilen yalnız Antioch ile Kilikya kentleri ve Kıbrıs Adası oldu.[118]

118. Bkz. hicri 351'den 361'e kadar Elmacin, Abulpharagius ve Abulfeda'nın yıllıkları ve Nicephorus Phocas ve John Zimisces'in saltanatları için de Zonaras'ın yıllıkları (c. II, L, XVI, s. 199; L, XVII, s. 215) ve Cedrenus (*Compend.*, s. 649-684). Bu yazarlarda bulunan kusurlu bilgiler kısmen Pagi'nin Benedictin'lerden edindiği ve Latince çevirisine hepsini eklediği Diyakoz Leo'nun el yazması tarihinden kaynaklanmaktadır (*Critica*, c. III, s. 873, c. IV, s. 37).

LIII. BÖLÜM

Doğu İmparatorluğu'nun Onuncu Yüzyıldaki Durumu

Büyüklüğü ve Bölünmesi

Zenginliği ve Gelirleri

Constantinople Sarayı

Unvanlar ve Hizmetler

İmparatorların Gururu ve Gücü

Yunanların, Arapların ve Frankların Taktiği

Latin Dilinin Kayboluşu

Yunanların İncelemeleri ve Yalnızlığı

(M.S. 733-988)

Yunan İmparatorluğu'nun Abideleri

Onuncu yüzyılın karanlığından âdeta tarihî aydınlığın hüzmesi yayılmaktadır. Constantine Porphyrogenitus'un[1] oğlunun eğitimi için olgun bir yaşta kaleme aldığı ve Doğu İmparatorluğu'nun, savaşta ve barışta; memleket içinde ve dışındaki durumunu gözler önüne sermeye söz veren bu muazzam eserini, merak ve saygıyla arz etmekteyiz.

Constantine Porphyrogenitus'un Çalışmaları

Bu çalışmaların ilkinde imparator, hem kendi hem de atalarının adetleri uyarınca Constantinople Sarayı'nın ve Kilisesi'nin şatafatlı törenlerini oldukça özenli bir biçimde tasvir eder.[2] İkincisinde ise Avrupa ve Asya'nın eyaletleri, o zamanlar kendilerine verilen ad uyarınca *"Themes"*, hakkında sahih bir araştırmaya

---

1. Doğuştan asil manasına gelen Porphyrogenitus, "Πορφυρογέννητος", Claudian tarafından şık bir biçimde tanımlanır:
"Ardua privatos nescit for Danube Penates;
Et regnum cum luce dedit. Cognata potestas
Excepit Tyrio venerabile pignus in ostro."
Ducange, kaleme aldığı Yunan ve Latin sözlüklerinde aynı düşünceyi ifade eden birçok paragraf yazmıştır.

2. Görkemli bir Constantine el yazması (*Ceremoniis Aulæ et Ecclesiæ Byzantinæ*) Constantinople'dan Buda'ya, Frankfurt'a ve oradan da Leich ve Reiske tarafından oldukça göz alıcı bir baskısının yapıldığı Leipzig'e kadar öylece başıboş bir şekilde dolaşıp durmuştur. (AD. 1751, in folio) Üstelik yayımcılar zahmetini çektikleri metne asla değer ya da değersizlik atfetmedikleri gibi onu büyük övgülerle yayımlamışlardır.

girişir.[3] Romalıların taktik sistemi, askerî birliklerin düzen ve disiplini, kara ve denizden yapılan askerî operasyonlar; bu eğitici koleksiyonun Constantine'e ya da babası Leo'ya atfedilebilecek olan üçüncü cildinde açıklanır.[4] Dördüncü cilt ise imparatorluğun idaresiyle ilgilidir. Constantine bu ciltte, Bizans politikasının diğer uluslarla dostça ya da düşmanca ilişkilerindeki sırları açığa çıkarır. O dönemin edebî çalışmalarının ve hukuk, tarım, tarih yazıcılığı sistemlerinin tatbiki; Makedon prenslerinin saygınlığıyla ve tebaalarına sağlanacak faydayla sonuçlanır. Sivil hukukun yasaları ve Pandektlerinden oluşan altmış ciltlik Bazilikler[5](Bazilique), müreffeh hanedanın saltanatının ilk üç döneminde şekillendirilmiştir. Tarım sanatı; dönemin en iyi ve bilge düşünürleri için eğlenceli bir yazı pratiği olmuş ve onların boş vakitlerini şenlendirmiş; belirledikleri kaidelerse Constantine'in

3. Bkz. Banduri'nin *Imperium Orientale*'inin birinci cildi, Constantinus de Thematibus, s. 1–24, *de Administrando Imperio*, s. 45–127, Venedik baskısı. Meursius'un eski baskısının metni, Paris Krallık Kütüphanesi'nde Isaac Casaubon'un daha önceden görmüş olduğu bir el yazmasından yararlanılarak düzeltilmiştir (Epist., ad *Polybium*, s. 10). Eserdeki tasvirler ise kendisinden daha ünlü olan d'Anville'in ortaya çıkışına dek coğrafyacıların prensi olarak bilinen William Deslisle'a ait iki haritayla resmedilmiştir.

4. Leo ve Constantine'in yöntemleri, bilge John Lami tarafından Meursius'un çalışmalarının muazzam baskısında bazı yeni el yazmalarından yararlanılarak yayımlanmıştır (c. VI, s. 531-920, 1211-1417; Floransa, 1745). Ne var ki metin yine de bozulmuş ve tahrip edilmiştir. Metnin tercümesi ise anlaşılmaz bir hâlde ve kusurludur. Viyana İmparatorluk Kütüphanesi, yeni bir yayıncıya değerli malzemeler sağlayacaktır (Fabricius, *Bibliot. Græc*, c. VI, s. 369, 370)

5. *Basilics*'ler konusunda, dönemin sivil tarihçileri olan Fabricius (*Bibliot. Græc*, c. XII, s. 425-514), Heineccius (Hist. Juris Romani, s. 396-399) ve Giannone'ye (*Istoria civile di Napoli*, c. I, s. 450-458) faydalı biçimde başvurulabilir. Bu Yunan kanunnamesinin kırk bir cildi Charles Annibal Frabrottus'un çevirisiyle (Paris, 1647) yedi ciltlik varaklar halinde ve Latince tercümeyle yayımlanmıştır. O zamandan bu yana başka dört cilt daha keşfedilmiş ve Gerard Meerman'ın *Novus Thesaurus Juris Civ. et Canon*'unun beşinci cildine yerleştirilmiştir. John Leunclavius (Basil, 1575) altmış ciltlik bütün eserin bir manzumesini (*eclogue*) ya da özetini yayımlamıştır. Leo'nun kaleme almış olduğu yüz on üç kanunname (*novels*) ya da yeni kanunlar *Corpus Juris Civilis*'te bulunabilir.

yirmi ciltlik *Geoponics* (tarım bilimi) kitabında yer almıştır.[6] Constantine'in emri üzerine, her bir yurttaş hem kendisine hem de çağdaşlarına danışıp geçmiş zamanların derslerinden ve uyarılarından faydalanabilsin diye, erdem ve ahlaksızlıklara dair tarihî örnekler elli üç cilt halinde düzenlenmiştir.[7] Doğu hükümdarı böylece bir yasa koyucunun mutlak ve yüce vasfından sıyrılarak alçakgönüllü bir öğretmen ya da bir fakih vasfına bürünür. Eğer halefleri ve tebaası, onun bu babacan ilgisine kayıtsız kalırsa bu işi biz devralıp ebedî mirasın keyfini çıkarabiliriz.

Eserin Kusurları

Aslında sıkı bir inceleme, bu armağanın değerini ve gelecek nesillerin ona olan minnetini azaltacaktır. Yine de bu görkemli hazineye sahip çıkma konusundaki eksikliğimiz ve cehaletimize teessüf edebiliriz çünkü söz konusu eserlerin yazarlarının solgun zaferi ya ilgisizlik yüzünden yok olup gidecek ya da hor görülecektir. Bazilikalar, Justinian yasalarının Yunan dilinde kısmi ve harap bir kopyası vasfına düşecektir. Ne var ki gerici kesimin etkisi sıklıkla eski hukukçuların muhakeme konusundaki sağduyularını geçersiz kılmıştır. Örneğin ticaret serbestliğinin kısıtlanması, özel yaşamın saadeti, boşanmanın, nikâhsız birlikteliğin ve faizle borçlanmanın mutlak surette yasaklanması ve maddi çıkarlar baskı rejimine yol açmıştır. Constantine'in tebaasından

6. Geoponics'in en son ve en yeni baskısından yararlandım (Nicolas Niclas'in, Leipzig, 1781, 2 cilt in octavo). Aynı imparatorun uzun süreden beri unutulmuş olan retorik ve felsefe sistemlerini yeniden düzenlediğini ve *Hippiatrica* veya atların hastalığını iyileştirme sanatıyla ilgili iki kitabının 1530'da, Paris'te varaklar halinde yayımlandığını eserin önsözünde okudum (Fabric., *Bibliot. Græc.*, c. VI, s. 493-500).

7. Bu elli üç ciltten ya da başlıktan bize ancak ikisi ulaşmış ve basılmıştır: Birincisi, *de Legationibus* (Fulvius Ursinus, Antwerp, 1582 ve Daniel Hœschelius, August. Vindel., 1603); diğeriyse *de Virtutibus et Vitiis* (Henri de Valois, Paris, 1634).

herhangi biri, Yunan'ın ve Roma'nın benzersiz erdemlerine hayran kalabileceği bu tarihî kitapta, insan karakterinin ulviyetini öğrenilebilmektedir. Ancak imparatorluk muhasebecisine ya da şansölyeye hazırlaması emredilen azizlerin yaşam öyküsünün yeni baskısı bu durumun tam aksi yönde bir etki yaratmıştır. Simon de *Metaphrast*'in[8] tumturaklı ve olağanüstü efsanevi anlatılarıyla batıl inanca olan tehlikeli düşkünlük daha kuvvetli bir hale gelmiştir. Ulusun adalet anlayışına göre; Azizlere mal edilmiş olan erdemler ve kerametler, Tanrı'nın verdiği nimetleri çoğaltan ve insanlar için gıda maddeleri üreten bir çiftçinin emeğinin yanında daha az değer taşımaktadır. Bununla birlikte, Xenophon[9] zamanından beri kahramanlar ve krallar sanatı olarak öğretilen savaş sanatının tahribatının temelleri hakkında, *Geoponics* kitabını kendilerine borçlu olduğumuz imparatorların vakur izahlarından yararlanılmıştır. Leo'nun ve Constantine'in *Tactics*'i yaşadıkları yüzyılın ruhunu almıştır. Özgün bir dehaya sahip olmadıkları için de zaferlerle doğrulanan kuralları ve özdeyişleri dolaylı anlatımlarla yazılarına aktarmışladır.

Dolayısıyla bu yazılarda ne üslup ne de yöntem anlaşılmaktadır. Ayrıca kendilerine uzak ve muhalif olan kurumları yani Sparta ve Makedonya falanjları ile Augustus ve Theodosius'un Cato ve Trajan lejyonlarını körü körüne birbirine karıştırmaktadırlar. Halbuki bu askerî bilgilerin kullanışlılığı ya da en azından

8. Hankius (*de Scriptoribus Byzant.*, s. 418-460), Simon Metaphrastes'in yaşamı ve yapıtlarının listesini vermektedir. Azizlerin biyografilerini yazan kişi olarak bilinen bu adam, eski kararların ve davranışların anlamı ya da anlamsızlığı üzerine zayıf açıklamalarla yetinir. Suruis'un Latince çevirisinde ikinci kez yorumlanan belagatli üslubu ilkel bir laf oyunundan ileri gitmez.

9. Taktikler profesörünün yazdığı Cyropædia'nın ilk kitabına göre savaş ilminin küçük bir kısmının İran'da halihazırda kurulmuş olduğunu Yunanların artık anlaması gerekirdi. Tüm *Scriptores Tactici*'lerin güzel bir baskısını yapmak bir bilim insanına yakışmayacak, değersiz bir uğraş değildi. Bu işle uğraşacak bir bilgenin çabası, yeni yazmaların keşfini sağlayabilir ve öğretileri eskilerin askerî tarihini gözler önüne serebilirdi. Ancak bu kişinin de aynı şekilde askeriyeden olması gerekirdi. Fakat ne yazıktır ki Quintus Icilius artık bir asker değildi.

önemleri adil bir biçimde sorgulanabilir. Bu bilgilerin genel kuramları ussal olarak tasarlanmış, ne var ki uygulamada değeri ve güçlüğü ortaya çıkmıştır. Bir askerin disiplinini, kuramdan çok talim ve terbiye sağlamaktadır. Komutanların kabiliyetleri, orduların ve milletlerin kaderini belirleyecek olan bu dingin fakat süratli zihinlere göre uyumlanmaktadır.

Bu niteliklerden birincisi yaşam alışkanlığı, ikincisi ise âna bakıştır. Taktik dersleriyle kazanılan savaşlar, eleştiri kurallarına göre yaratılmış destanlar kadar azdır. Merasimler kitabı, kilise ve devletin; birinin saflığını, diğerinin ise gücünü yitirmesiyle birlikte bozulan can sıkıcı bir betimleme hâlini almıştır. Kentlerin kökeni üzerine masalımsı öyküler –ki bu özgün ayrıntıların söz konusu öykülerde bulunduğu tahmin edilir– ve halkın kusurları üzerine yazıtlar gösterilir.[10] Bu gibi durumlarda tarihçiler araştırma yapmaktan hoşlanmaz. Ne var ki onların bu suskunluğu da ayıplanmamalıdır çünkü filozof Leo ve oğlu Constantine; başkentin ve eyaletlerin nüfusu, vergilerinin ve gelirlerinin pay tutarları, imparatorluk bayrağı altında hizmet gören yerli ve yabancı askerlerin sayısıyla ilgili bilgi vermemektedirler. Kamu yönetimi kitabı da aynı kusurları taşımaktadır fakat yine de özel bir önemi vardır. Bu kitapta ulusların eski zamanlarına ilişkin olarak anlatılanlar kulağa gerçek dışı ya da masalımsı gelebilir. Ne var ki barbar dünyanın coğrafyası ve o halkların tavırları, töz

10. Kabahatleri, toplumsal sıralamaları ve zenginliklerine oranla daha fazla olan Kapadokyalılar hakkında bu gözlem yapıldıktan sonra Demodocus'a atfedilen şu taşlamayı ekliyor:
"Καππαδόκην ποτ' ἔχιδνα κακὴ δάκεν,
ἀλλὰ καὶ αὐτή
Κάτθανε, γευσαμένη αἵματος ἰοβόλου."
Bu da Fransızca bir hiciv örneğiyle hemen hemen aynıdır: "Jan Freron'u bir yılan soktu… ve yılan öldü." Paris kültürünün güzel espri örnekleri antolojide nadiren yer aldığından bu taşlamanın nasıl ortaya çıktığını öğrenmek isterdim (Constantine Porphyrogenitus, de *Themat*, b. II; Brunk, *Analect. Græc.*, c. II, s. 56; Brodæi. Anthologia, L, II, s. 244).

ve gelenekleri yine aynı kitapta, bu defa ayrıntılı ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulmuştur. Söz konusu uluslar arasında Franklar, Doğu'nun metropolünü sırayla gözlemeye ve betimlemeye kalkışan tek millettir.

Liutprand'ın Elçiliği

Büyük Otho'nun elçisi Cremona piskoposu, Constantinople'un onuncu yüzyıl ortalarındaki durumunun nasıl olduğunu betimlemiştir. Üslubu sıcak, anlatışı canlı, görüşleri çok çarpıcıdır. Kuruntuları ve tutkuları bile özgürlüğün ve dehanın özgün iznini taşımaktadır.[11] Yabancı ya da yerli kaynaklardan elde edilebilecek araç gereçlere dayanarak Bizans İmparatorluğu'nun gerçek durumunu, eyaletlerin durumlarını ve varlıklarını, sivil yönetimleri ve askerî güçlerini, Yunanların töreleri ve gelenekleriyle birlikte edebiyatlarını, Heraclius'un saltanatının ardından Frankların ya da Latinlerin bu imparatorluğu ele geçirdikleri döneme dek inceleyeceğim.

Theme'ler ve Bunların Çeşitli Dönemlerdeki Sınırları

Theodosius'un oğulları arasında eyaletlerin bölüşülmesinin ardından İskit ve Cermen göçmenleri bu eyaletlere yığılmış ve eski Roma İmparatorluğu'nu yıkmışlardır. Constantinople'un zayıflığı ise o dönem elinde bulundurduğu toprakların genişliği yüzünden belli olmamaktadır. Sınırları saldırıya uğramamıştır ve bu sebeple de en azından mevcut durumlarını korumaya devam etmektedir. Justinian'ın imparatorluğu ise Afrika ve İtalya'yı kazanmak gibi iki başarılı girişimle daha da genişlemiş; ne var

11. Legatio Liutprandi Episcopi Cremonensis ad Nicephorum Phocam, *Scriptores Rerum Italicarum*'a, Muratori tarafından dâhil edilmiştir, c. II, kısım 1.

ki imparatorlar bu ülkeleri uzun süre ellerinde tutamamışlardır. Saracen'ler, Doğu İmparatorluğu'nun hemen hemen yarısını ellerine geçirmişlerdir. Arap halifeleri Suriye'yi ve Mısır'ı almıştır ve halifelerin komutanları Afrika'yı ele geçirdikten sonra o sırada Got Krallığı durumunda olan Roma eyaletini de kendilerine bağlamışlardır. Akdeniz adaları Arapların deniz kuvvetleri için erişilmez değildir. Tahtın ve başkentin saygınlığına saldırıda bulunan vefakâr ya da asi Arap emîrleri, Roma'nın en uç konumundaki Girit (*Crete*) limanları ve Kilikya hisarlarındadır. İmparatorlara bağlılıklarını sürdüren eyaletler yeni bir biçime girmiştir. Yargıçların, konsüllerin ve kontların yargılama yetkisi, tıpkı İmparator Constantine'in aktardığı gibi "Tema"lara[12] *(Themes)* ya da askerî yönetimlere geçmiştir. On ikisi Avrupa'da, on yedisi Asya'da olan bu yirmi yedi *theme*'in kökeni bilinmemektedir. Adlarının etimolojisi, keyfî olarak belirlenmiş ya da yazılmıştır. Ne var ki bu adlardan kulağa en yabancı gelenleri, paraları ödenen ve korumakla görevli oldukları birliklerin karakterlerinden ve özel niteliklerinden doğmuş bulunanlardır. Yunan hükümdarların kendini beğenmişliği, yitirdikleri ülkelerin anısını ve eski fetihlerin gölgesini de açgözlülükle yiyip tüketmiştir. Euphrates'in (Fırat) batı yakasında yeni bir Mezopotamya yaratılmış; Sicilya prætor'unun adı Calabria'nın dar bir şeridine verilmiştir. Beneventum Dükalığı'nın bir parçasının adı ise Lombardy *theme*'i olmuştur. Arap İmparatorluğu'nun gerileyişi, Constantine'in haleflerinin gururlarını daha somut avantajlara adamış olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Nicephorus, Jan Zimisces ve II. Basil'in zaferleri, Roma İmparatorluğu'nun ününü yeniden canlandırmış ve sınırlarını genişletmiştir. Böylece

12. Bkz. Constantine, *de Thematibus*, [içinde] Banduri, c. I, s. 1-30). "οὐκ παλαιά. Θέμα" ifadesi Maurice tarafından bir lejyonu tanımlamak için kullanılmıştır (Stratagem., L, II, b. 2). Daha sonraları, işgal edilen bir yere ya da eyalete verilen ad olmuştur (Ducange, *Gloss. Græc.*, c. I, s. 487, 488). Bazı etimologlar, *Themes*'e "Opsician", "Optimatian" ve "Thracesian" gibi anlamlar vermeyi denemişlerdir.

Kilikya eyaleti, Antioch (Antakya) metropolü, Girit ve Kıbrıs adaları yeniden Hristiyan inancına ve Cæsar'ın egemenliğine girmiştir. İtalya'nın üçte biri Constantinople tahtına bağlanmış; Bulgar Krallığı tahrip edilmiş; Makedonya hanedanının son hükümdarları ise Tigris (Dicle) kaynaklarından Roma dolaylarına dek yayılan ülkelerde kendi yasalarını uygulatmışlardır. Bu güzel tablo on birinci yüzyılda yeni düşmanlar ve yeni talihsizliklerle birlikte bozulmuştur. Norman serüvenciler İtalya'nın geri kalan bölümünü ele geçirmiş ve Türkler, Asya'nın tüm kollarını Roma tahtından ayırmışlardır. Bu kayıpların ardından Comnenian soyundan gelen imparatorlar yine de Danube (Tuna) kıyılarından Peloponnesus'a, Belgrad'dan Nicæa'ya (İznik), Trebizond'dan (Trabzon) Meander'in (Menderes) kıvrımlı yatağına dek yayılan topraklar üzerinde egemenliklerini sürdürebilmişlerdir. Kıbrıs, Rodos (*Rhodes*), Girit ve Ege (*Ægean*) Denizi'nin ya da Kutsal Deniz'in[13] elli adası onlara aittir ve bu bölümler Avrupa'daki en büyük krallığın kapladığı alandan daha büyüktür.

İMPARATORLUĞUN ZENGİNLİĞİ VE NÜFUS YOĞUNLUĞU

İmparatorlar, tüm Hristiyan hükümdarlar içinde kendilerininki kadar büyük bir başkente sahip olan başka bir hükümdar

13. Coğrafyacılar ve denizciler "'Άγιος πέλαγος"e Archipelago, l'Archipel ve Arches demişlerdir (d'Anville, *Géographie Ancienne*, c. I, s. 281; *Analyse de la Carte de la Grèce*, s. 60). Tüm adalara ve yakınlardaki Athos Dağı'na (Monte Santo; Kutsal Dağ) (Observations de Belon, fol. 32, *verso*) yayılan keşişler ile Yunan papazların (*caloyers*) sayıları kutsal "ἅγιος" lakabını (*epithet*) küçük bir değişiklikle orijinal "αἰγαῖος" olarak kullanmışlardır, Dorian'lar ise kendi lehçelerinde bunu mecazi "αἶγες" haline getirmişlerdir (Vossius, apud Cellarium, *Geograph. Antiq.*, c. I, s. 829).

olmadığını, en yüksek gelirin onlara ait olduğunu, en gelişmiş ve en yüksek nüfusa sahip devletin ise yine kendi devletleri olduğunu iddia edebilir ve bunlarla haklı olarak övünebilir.[14] İmparatorluğun gerilemesiyle birlikte Batı zayıflamış ve düşmüştür. Roma kalıntılarının, çamurdan duvarların, Paris ve Londra'nın tahta kulübeleri ve sokaklarının imparatorluğun gerileme dönemindeki görünüşüne bakarak Constantinople'un alanı; saraylarının, kiliselerinin ve sayısız halkının sanatlar ve görkemliliği üzerine bir düşünceye varabilme olanağı yoktur. İmparatorluk hazinesi ise Parislilerin, Bulgarların, Arapların ve Rusların açgözlülüğünü uyandırmaktadır. Ne var ki imparatorluğun gücü, bunların kendini bilmez saldırılarını her zaman püskürtmüş ve püskürtmeyi sürdüreceğine ilişkin tutumunu kanıtlamıştır. Eyaletler ise başkent kadar refah içinde değildir ve ele geçirilmeleri daha kolaydır. Barbarlarca baskına uğrayıp yağmalanmamış ve kıyıma uğramamış kent ve kanton ise çok azdır. Bu akınlar ve baskınları yapanların amacı yalnızca ganimet elde etmektir; oralara yerleşme niyetleri yoktur. Justinian'ın saltanatından beri Doğu İmparatorluğu her geçen gün ilk günkü parlaklığından bir şey yitirmeye devam etmiştir. Yıkıcı güç, yetkinleştirici güce oranla daha etkili; savaşın getirdiği felaketler, sivil alandan ve kiliseden gelen zorbalıkların sebep olduğu fenalıklarla daha ağır bir hâl almıştır. Barbarlardan kaçan tutsaklar, kendi hükümdarlarının görevlilerince soyulmuş ve hapse atılmışlardır. Yunanların batıl inançları inananların zihinlerini rahatlatmış fakat oruç tuttukları için vücutları zayıf düşmüştür. Tapınakların ve dinî bayramların çok sayıda olması, ulusu iş görecek nüfustan ve iş gücünden yoksun bırakmıştır. Bununla birlikte, Bizans İmparatorluğu'nun tebaası, dünyanın en becerikli ve en çalışkan

14. Avrupa ve Asya'yı baştan başa dolaşmış olan Yahudi gezgine göre Constantinople, ancak İsmaililerin (Ismaelites) büyük kenti Bağdat ile karşılaştırılabilirdi. Benjamin de Tudec'in gezileri, Baratier tarafından yayımlanmıştır, c., I, b. 5, s. 46.

halkı olma niteliğini sürdürmüştür. Doğa, onların ülkesine her türlü toprak, iklim ve konum avantajlarını vermiştir. Vatandaşların sabırlı ve barışçıl karakterleri, Avrupa'nın savaşçı ruhunun ve feodal karmaşasının gerçekleştiremeyeceği biçimde, sanatların korunması ve yeniden yaşatılması konusunda faydalı olmuştur. Bir daha geri kazanılamayacak biçimde kaybedilen eyaletler yine de imparatorluğa bağlı kalmış; yeniden kalabalık bir nüfusla doldurulmuş ve güçlendirilmişlerdir. Halifelerin boyunduruğundan kaçan Suriye, Mısır ve Afrika Katolikleri, kendi yasal hükümdarlarına ve din kardeşlerine tâbi olarak bir köşeye çekilmişlerdir. Baskın aramasından kaçırdıkları menkul mal varlıkları sürgündeki durumlarını çekilmez hale sokmaktan kurtarmıştır. Böylece Constantinople, Tyre ve İskenderiye'nin muhacir esnaflarına kucak açarak onları kabul etmiştir. Düşmandan ya da dinî işkenceden kaçmış olan Ermeni ve İskit şefler, Bizans'ta misafirperver bir biçimde ağırlanmışlardır. Onları takip edenler ise yeni kentler kurmaları ve terk edilmiş toprakları ekip biçmeleri konusunda teşvik edilmişlerdir. Çok sayıda Avrupa ve Asya kantonu, bu kolonilerin adlarını ve geleneklerini, en azından anılarını sürdürmüştür. İmparatorluk topraklarının kucağına yerleşmiş olan barbar kabileleri bile yavaş yavaş kilise ve devlet yasalarınca ıslah edilmiştir. Bizans hükümdarlığının yirmi dokuz *theme*'i betimlemek için yeterli bilgi ve belge elde edilebilmiş olsa, bunların içinden yalnızca birini seçmek merakımızı tatmin etmek için yeterdi. Bereket versin ki içlerindeki en ilgi çekici şehir olan Peloponnesus, tüm ilk çağ meraklılarının dikkatini çekecek ilginç nitelikleriyle okurları harekete geçirecektir.

Peloponnesus Devleti: Ekslavonlar

Henüz sekizinci yüzyılda, put yıkıcıların belalı saltanatında

Yunanistan ve hatta Peloponnesus,[15] Bulgar Krallığı'nın kraliyet sancağına üstün gelen birtakım Ekslavon grupları tarafından istila edilip yağmalanmıştır. Eski Cadmus, Danaus ve Pelops'un yabancıları bu bereketli topraklar üzerine siyasetin ve ilmin tohumlarını serpmişlerdir. Ancak kuzeyin vahşileri, bu marazi ve çürümüş köklerden geri kalan ne varsa tümüyle söküp yok etmişlerdir. Bu saldırı ve baskın, ülkeyi de, halkı da değişikliklere maruz bırakmıştır. Yunan kanı arılığını yitirmiş; Peloponnesus'un en soyluları ve en kibirlileri, yabancıların ve kölelerin aşağılayıcı adlarını benimsemişlerdir. Sonraki saltanat zamanlarında ise az da olsa bu toprakları, onu bozan barbarlardan temizleme olanağı bulunmuştur. Onlardan geride kalan az sayıdaki insan haraç ödeme ve askerlik hizmeti yapma konusunda bağlılık andıyla yola getirildilerse de bu antlarını zaman zaman bozmaktan da geri kalmamışlardır. Garip bir rastlantıyla Peloponnesus Ekslavonları ile Afrika Saracen'leri, Patras'ı kuşatmak için birleşmişlerdir. Kentin insanları son derece güç durumdalardır. İçine düştükleri sıkıntılı durumda Corinth prætor'unun sergilediği sözde dindar yaklaşım vatandaşların cesaretini canlandırmıştır. Bu sayede taarruzları da oldukça cüretkâr bir tavırla başarıya ulaşmıştır. Yabancılar yeniden gemilerine binmiş, başkaldıranlarsa boyun eğmiştir. Bu zafer ise savaşın ön saflarında görülen ve Aziz Havari Andrew'un suretine benzeyen yabancı bir savaşçı ya da bir hayaletin yardımına bağlanmıştır. Aziz Andrew'un kutsal emanetlerini içeren mabet, zafer hatıralarıyla süslenmiş; tutsak

15. "Ἐσθλαβώθη δὲ πᾶσα ἡ
χώρα καὶ γέγονε βάρβαρος," diyor Constantine (*Thematibus*, L, II, b. 6, s. 25), her zamanki gibi tuhaf bir epigramla onayladığı fikir kadar barbarca bir üslupla. Strabo'nun eleştirmeni benzer bir gözlemde bulunuyor:
"καὶ νῦν δὲ πᾶσαν Ἤπειρον καὶ
Ἑλλάδα σχεδὸν καὶ Μακεδονίαν,
καὶ Πελοπόννησον Σκύθαι Σκλάβοι νέμονται," (L, VII, s. 98, [ed.] Hudson). Dodwell'i (*Geograph. Minor.*, c. II, dissert. VI, s. 170-191) Ekslavonların akınlarını sıralamak ve bu önemsiz coğrafyacının tarihini (980) düzeltmek için âdeta yorgunluktan öldüren bir pasaj.

ırk ise sonsuza dek Patras Metropoliten Kilisesi'nin hizmeti ve tımarına adanmıştır. Helos ve Lacedæmon dolaylarına yerleşmiş olan iki Ekslavon kabilesinin ayaklanması yarımadanın huzurunu sıklıkla kaçırmıştır. Zaman zaman zayıf Bizans hükümetine kafa tutmuş, baskısına karşı koymuşlardır. Sonunda soydaşlarından oluşan bir birliğin yardımlarına geldiği haberi üzerine Ezzerite'ler ile Milengi'lerin hak ve yükümlülüklerini düzenleyen ve yıllık bin iki yüz altınlık vergiyi gösteren anlaşma belgesini gasp etmişlerdir.

Laconia'nın Özgür İnsanları

İmparatorluk eyaletlerinin betimlemesini yapmış olan hükümdar, kendi köklerini belki de zavallı, yoksul ve umutsuz bir soydan gelen Ekslavonları ayrı tutmaya özen göstermiştir. Romalıların özellikle de Augustus'un liberal tavrı kıyı kentlerini Sparta'nın boyunduruğundan kurtarmıştır. Bu ayrıcalık oralarda oturanlara "*Eleuthero*" ya da özgür Laconia'lılar adının verilmesine sebep olmuştur.[16] Constantine Porphyrogenitus zamanında ise "Mainote'ler" adıyla çağrılmışlardır. Kazandıkları bu san adı altında kendi topraklarının kıyılarına vurarak parçalanan gemilere el koyup yağmalamış ve özgürlük iddiasına leke sürmüşlerdir. Buğday ekilip yetiştirilmesine elverişli olmayan topraklarında zeytin ağaçları yetişmiş ve zeytinlikler Male burnuna dek yayılmıştır. Şeflerini ya da hükümdarlarını Bizans temsilcisinin gösterdiği kimseler arasından seçip kabul etmişler; dört yüz altın olarak ödedikleri az miktardaki vergi ise onların bağımsızlıklarından çok bağışıklıklarının bir güvencesi olmuştur. Laconia'nın özgür insanları Romalıların yeteneğini göstermişler, uzun süre eski Yunanların dinine bağlı kalmışlardır. Hristiyanlığı impara-

16. Strabon., *Geograph.*, L, VIII, s. 562. Pausanias, *Græc. Descriptio*, L, III, b. 21, s. 264, 265. Plin., *Hist. Natur.*, L, IV, b. 8.

tor Basil'in özendirmeleriyle benimsemişlerdir. Ne var ki putperestliğin tanrıları Roma İmparatorluğu'nda yasaklandıktan beş yüzyıl sonraya dek bu bağnazlar Venüs'e ve Neptün'e adak ve armağan vermeyi sürdürmüşlerdir.

Peloponnesus Kentleri ve Gelirleri

Peloponnesus[17] *theme*'i kırk kentten oluşmaktadır. Onuncu yüzyılda Sparta, Argos ve Corinth'i eski görkemli saltanat günlerinden o zamanki harap hallerine getiren sürekli düşüş bir süre için askıda kalmıştır. Eyaletin topraklarından ya da başka olanaklarından yararlananlar askerlik hizmetine alınmış; zengin işletmecilerin her birinden ise beşer altın istenmiştir. Aynı vergi, dar gelirli vatandaşlar için eşit miktarlara bölünerek toplanmıştır. İtalya'nın savaş ilanı üzerine Peloponnesus'lular, askerlikten muaf olmak için yüz altınlık meblağı (dört bin sterlin) ve bin kadar silahlı atlıyı gönüllü olarak bağışlamışlardır. Kiliseler ve manastırlar da kendilerine düşeni yerine getirmiş; kilisenin kutsal mallarının satışı yapılarak kaynak sağlanmış ve yoksul Leucadia[18] piskoposu ise yüz altınlık bir ödemeden sorumlu tutulmuştur.[19]

El Sanatları: İpek İmalathaneleri

Eyaletin zenginliği ve kamu gelirinin en emniyetli kaynağı

17. Constantin., *de Administrando Imperio*, L, II, b. 50, 51, 52.
18. Leucate kayalığı, onun kilise yönetim alanının güney noktasını oluşturuyordu. Ovid. (epist. Sapho) ve *Spectator* okurlarınca çok iyi bilinen "Lover's Leap"in yine âşıkların uğrak yeri olma ayrıcalığını sürdürseydi, Yunan kilisesinin en zengin pederlerinden olurdu.
19. "Leucatensis mihi juravit episcopus, quotannis ecclesiam suam debere Nicephoro aureos centum persolvere, similiter et ceteras plus minusve secundum vires suas," (Liutprand, [içinde] *Legat.*, s. 489).

ticaret ve el sanatları ürünleridir. Kanunlarda yeri olan liberal politikanın gerekleri uyarınca Peloponnesus'lu denizciler, parşömen işçileri ve kraliyete bağlı çalışan işçiler tüm kişisel vergilerden muaf tutulmuşlardır. Bu sınıflandırmanın keten, yün ve özellikle de ipek imalatçılarını da kapsayacak şekilde genişletilmesi mümkün olmuştur. Keten ve yün Yunanistan'da Homeros zamanından beri bilinmekte ve üretilmektedir. İpek ise en erken ihtimalle Justinian'ın saltanatı sırasında üretilmeye başlanmıştır. Corinth'te, Thebes'te ve Argos'ta uygulanan bu zanaatlar, birçok kişiye iş ve geçim kaynağı olmuştur. Kadınlar, erkekler ve çocuklar yaşlarına ve iş güçlerine göre sınıflandırılarak bu zanaat alanlarında çalışmışlardır. Bu işçilerin çoğu her ne kadar bir efendiye bağlı ve kazandıkları para üzerinde hak sahibi olmayan ev içi işlerde çalıştırılan köleler olsa da en azından çalıştıkları zanaat alanında özgür ve saygın sayılmışlardır. Peloponnesus'lu bir kadın yönetici (*matron*) tarafından "manevi evladı" İmparator Basil'e sunulan görkemli kumaşlar, kuşkusuz Yunanistan'da dokunmuştur. Danielis, yeni inşa edilen kilisenin zemini için tavus kuşu kuyruğu deseninde ve İsa, başmelek Michael (Mikail) ve peygamber Elijah (İlyas) üçlüsüne adanmış çok güzel ve büyük bir yün halı göndermişti. Bunun haricinde, çeşitli ihtiyaçlar için kullanılmak üzere altı yüz parça ipek ve keten de bağışlamıştı. Bu armağanlar içerisindeki kraliyet erguvanı rengindeki (Tyrian purple) ipek kumaşlar iğne işiyle bezenmişti. Ketenler ise ince bir kamışın içine yerleştirilebilecek kadar incedir.[20] Yunanistan'daki bu zanaat ürünlerini tasvir eden Sicilyalı bir tarihçi; ipeğin niteliğine, kumaşın vakarına ve özgünlüğüne, renklerin

20. Bkz. pek çok teknik veya barbarca kelime kullanan Constantine ([içinde] *Vit. Basil.*, b. 74, 75, 76, s. 195, 197, [içinde] *Script. post Theophanem*); barbar şöyle diyor:
"τῆ τῶν πολλῶν ἀμαθία, καλὸν
γὰρ ἐπὶ τούτοις κοινολεκτεῖν."
Ducange, bir bölümünü açıklamaya çalışıyor; ne var ki o bir dokumacının bilgisine sahip değildir.

güzelliğine ve üzerlerindeki işlemelere göre ürünlere değer biçmişti. Genellikle tek, iki ya da üç iplikli kumaşlar satış için yeterli bulunmaktaydı. Ancak altı iplikli olanlar çok daha sağlam parçalar olmakla birlikte ve işçilik açısından daha maliyetliydi. Renkler arasında bir hatibin ateşli sözleri gibi parıldayan kızıl renkler kendini belli etmekteydi. Daha yumuşak parlaklıkta ve yeşil renkte olanlar da yine dikkat çekiciydi. Bunlar altınlar ve ipekle işlenirlerdi. Basit süslemeler şeritler halinde ya da dairesel şekillerde olmakla birlikte yine de en güzel süslemeler çiçek figürleri ile temsil edilenlerdi. Sarayda ya da kiliselerde kullanılmak üzere üretilenler çok zaman değerli taşlarla bezenerek parlatılmıştı. Bunlar, kenarlıkları Doğu'dan gelen dizi dizi incilerle bezenmiş figürlerdi.[21] On ikinci yüzyıla dek tüm Hristiyanlık âlemi içinde Yunanistan, doğadan edindiği bilgiyi böylesi zarif bir malzemeye dönüştüren ipek böceklerini tek başına sahiplenmiş ve onu bir zanaata çeviren işçilerle bu zarif lüks tüketim ürünlerini ortaya çıkarmıştır. Ne var ki Doğu ve Batı halifeleri, mobilyalarını ve kumaşlarını bir "kâfir" ülkesinden almak gibi kendilerini küçük düşürecek bir tutuma girmek istemedikleri için Araplar gayret ve maharetle bu sırrı Yunanlardan çalmışlardı. İspanya'nın Almeria ve Lizbon kentleri; imalatını ve belki de ihracatını da yapmaları dolayısıyla ipek kumaşı üreticisi olarak nam salmışlardır.

Yunanistan'dan Sicilya'ya Taşımacılık

Normanlar, bu imalathaneleri Sicilya'ya getirmişlerdir. Bu ticari göç Roger'ın, çağlar boyu süren tekdüze ve beyhude düş-

21. Hugo Falcandus'un (*Hist. Sicula in præm.*, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. V, s. 256) dediğine göre Palermo imalathaneleri Yunanistan'dakilerin âdeta kopyasıdır. Coşkulu sözleri yumuşatarak altığım bu metin parçasında, ilk yayımcı Carisius, haklı olarak *exanthemata*'yı garip bir kelime olan *exarentasmata* yerine kullanılmıştır. Falcandus 1190'lı yıllarda yaşamıştı.

manlıklar arasında parlayan zaferidir. Corinth, Atina ve Thebes'te yapılan yağma ve katliamların ardından Roger'ın komutanı, kadın ve erkek dokumacılardan kalabalık bir köle grubunu gemilere bindirir. Bu durum, Yunan imparatoru için oldukça utanç vericidir.[22] Buna karşın Sicilya kralı bu değerli armağana kayıtsız kalmamıştır. Bir Bizans tarihçisinin söylediğine göre kral, tıpkı bir zamanlar Darius'un hizmetinde çalışan Eretrian'lar gibi barbar bir efendinin hizmetinde olan Thebes'li ve Corinth'li mahkûmlar hariç diğerlerinin iadesini sağlamıştır.[23] Palermo sarayı çevresinde zanaatkârlardan oluşan bu imalat kolonisi için görkemli bir yapı inşa edilmiştir.[24] Bu zanaat, işçilerin çocukları ve kalfalarınca geliştirilerek yaygınlaştırılmış ve Batı uluslarının durmadan artan taleplerini karşılayacak boyutlara ulaşmıştır. Adadaki imalathanelerin yıkılışının bölgedeki karışıklıklardan ve İtalyan kentlerinin bu konudaki rekabetlerinden ileri gelmiş olması muhtemeldir. 1314 yılında, bu ipek ticareti tekelinden tüm İtalyan cumhuriyetleri içinde yalnız Lucca kârlı çıkmıştır.[25] İçeride meydana gelen büyük çekişmeler yüzünden

22. "Inde ad interiora Græciæ progressi, Corinthum, Thebas, Athenas, antiquâ nobilitate celebres, expugnant; et, maximâ ibidem prædâ direptâ, opifices etiam, qui sericos pannos texere solent, ob ignominiam Imperatoris illius suique principis gloriam captivos deducunt. Quos Rogerius, in Palermo Siciliæ metropoli collocans, artem texendi suos edocere præcepit; et exhinc prædicta ars illa, prius a Græcis tantum inter Christianos habita, Romanis patere cœpit ingeniis," (Otho Frisingen., de *Gestis Frederici*, I, L, I, b. 33, [içinde] Muratori, *Script. Ital*., c. VI, s. 668). Bu dışta bırakılma (istisma) piskoposa, Lizbon'u ve Almeria'yı övme olanağı vermektedir; "in sericorum pannorum opificio prænobilissimæ," ([içinde] *Chron*., apud Muratori, *Annali d'Italia*, c. IX, s. 415).

23. Nicetas, (içinde) Manuel, I. II, b. 8, s. 65. Yunanların yetenekli olduğunu söylüyor;
"εὐητρίους
ὀθόνας ὑφαίνειν," olarak "ἱστῷ προσανέχοντας
τῶν ἐξαμίτων καὶ χρυσοπάστων στολῶν."

24. Hugo Falcandus onları "nobiles officinas" diye adlandırıyor. Araplar Palermo ovasına kamış ekip şeker elde etseler de ipek getirmemişlerdi.

25. Bkz. Machiavel'in değil Nicholas Tegrimi'nin yazdığı Castruccio Castricani'inin yaşam öyküsü daha özgündür. *Scriptores*'in on birinci cildine koyan

işçiler Floransa'ya, Bologna'ya, Venedik'e, Milano'ya, hatta Alplerin ötesindeki ülkelere dağılmıştı. Bu olaydan on üç yıl sonra Modena yasaları aracılığıyla dut ağaçları ekilmesini emredilmiş ve ham ipek üzerine alınan vergilerde düzenlemeye gidilmiştir.[26] Kuzey iklimleri ipek böceği yetiştiriciliği için pek elverişli değildir. Ancak yine de Fransa ve İngiltere'nin hammadde gereksinimi Çin ve İtalyan malları aracılığıyla sağlanmış ve zenginleştirilmiştir.[27]

Yunan İmparatorluğu'nun Geliri

O döneme ilişkin bilgilerin belirsizliği ve yetersizliğinin, Bizans İmparatorluğu'nun vergileri, gelirleri ve mali kaynakları üzerine tahmin yürütmekten beni alıkoyması konusunda epeyce muzdarip olduğumu belirtmeliyim. İmparatorluk hazinesine girmek üzere Avrupa ve Asya'nın tüm eyaletlerinden yüklü ve düzenli bir sistemle altın ve gümüş getirilmektedir. Merkezî imparatorluğun dallarına ayrılmasıyla birlikte Constantinople'un büyüklüğü görece artmış, zorba rejimin düsturu devleti başkente, başkenti saraya, sarayı ise tekil bir hükümdara indirgemiştir. On ikinci yüzyılda Doğu'yu dolaşmış olan bir Yahudi gezgin, Bizans'ın zenginlikleri karşısında duyduğu hayranlıkla âdeta kendinden geçmiştir. "Bu başkent, tüm kentlerin kraliçesidir," diyor Benjamin of Tudela. "Her yıl, tebaalarının ödediği vergiler buraya akmaktadır. Yüksek kuleleri ipekle, lal rengi kumaşlarla ve altınlarla doldur. Denildiğine göre Cons-

---

Muratori bu ilginç pasajı *Italian Antiquities*'sinde anıyor (c. I, dissert. XXV, s. 378).

26. Bkz. Muratori'nin *Italian Antiquities*'sinde andığı el yazması yasaların özeti (c. II, dissert. XXX, s. 46-48)

27. İngiltere'de genel ipek imalatı 1620 senesinde başlamıştır (Anderson, *Chronological Deduction*, c. II, s. 4) ancak Spitalfields kolonisine borçlu olduğumuz şey Nantes'in fermanının iptalidir.

tantinople, hükümdarına her gün yirmi bin altın ödemektedir: dükkânlardan, tavernalardan, pazarlardan, kara ve denizlerden gelen İran ve Mısır, Rus ve Macar, İtalyan ve İspanyol tüccarlarından alınan mallar ve altınlar hazinenin malı olmaktadır."[28] Para işlerinde bir Yahudi'nin bilgisi kuşkusuz kenara atılamaz. Ne var ki yılın üç yüz altmış beş günü üretilen, yedi milyon sterlinlik yıllık gelire ne olduğunu düşünmek gerekir. Theodora ve II. Basil'in biriktirdiği hazineler, imparatorluğun gelirleri ve bu gelirlerin kaynakları hakkında, net olmasa da, bir kanı verecektir. Michael'ın annesi manastıra çekilmeden önce kendi elinden geçen para ve değerlerin tam hesabını vererek nankör oğlunun savurganlığını durdurmak ya da gözler önüne sermek istemiştir. Bu hesap yüz dokuz bin altına ve bunun haricinde üç yüz gümüşe ulaşmıştır ki bu da kendisinin ve merhum eşinin yaptığı tasarrufla olabilmiştir.[29] Basil'in cimriliği, cesareti ve servetinden daha az bilinir değildir. Yaklaşık sekiz milyon sterlin tutarında olan hazineye hiç dokunmadan muzaffer ordusunun giderlerini ve mükâfatlarını karşılamıştır.[30] Bizim çağdaş politikamızın kuramı ve uygulaması bu tür ekonomik tasarruflarla bağdaşmaz. Biz, ulusal zenginliği kamu kredisinin doğru ve kötü idaresiyle ölçeriz. Yine de düşmanlarına korku salan bir hükümdar ve müttefiklerince saygı gören bir cumhuriyet halen daha eskilerin öğretilerine sahip çıkmaktadır. Üstelik her ikisi de sırasıyla askerî güce ve yurt içi refahına sahip olmuştur.

28. *Voyage de Benjamin de Tudele*, c. I, b. 5, s. 44-52. İbranice metin, gereksiz bilgilerle dolu bir cildi ekleyen harika genç (*child*) Baratier tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. Yahudi hahamın hataları ve kurguları, seyahatlerinin gerçekliğini inkâr etmek için yeterli gerekçeler değildir.

29. Bkz. *Continuator of Theophanes* (L, IV, s. 107), Cedrenus (s. 544) ve Zonaras (c. II, L, XVI, s. 157).

30. Zonaras (c. II, L, XVII, s. 225), pound yerine, daha klasik bir adlandırma olan *talent*'i kullanıyor, kelimelerin gerçek anlamını kullanarak Basil'in hazinesi, tam bir hesapla altmış kez daha büyük olarak bulunabilecektir.

İmparatorların Saltanatı ve Görkemli Yaşamları

Devletin günlük ve planlı tüketim masrafları için ayrılan tutar ne kadar olursa olsun öncelikli ve en önemli gider kalemini daima imparatorun şatafatına ve sefasına ödenecek miktar oluşturmuştur. Bu konudaki sınırlama ise yalnız imparatorun irade ve emirlerine bağlıdır. Yine de havaların ısınmasıyla birlikte ya zevk için ya da zamanın modasına kapılarak başkentin gürültüsünden ve kargaşasından uzakta temiz hava alabilecekleri yerlere giderler. Bağ bozumu dönemlerinde kır festivallerine katılıp eğlenir ya da öyleymiş gibi görünürler. Boş zamanlarını ise av partilerine ve daha da dingin bir meşgale olan balık tutmaya ayırırlar. Asya ve Avrupa kıyılarıyla adaları imparatorların görkemli konutlarıyla kaplıdır. Ancak mermer döşeli bahçeleriyle kendilerini doğanın içinde gizlemek yerine doğa manzaralarını süsleyen bu mütevazı yapılar, zenginliklerini yalnızca imparatorlarına ve mimarlarına sergiler.

Constantinople Sarayı

Art arda gelen kayıplardan kalan miraslarla varlıklarına varlık katan hükümdarlar hem kentlerde hem de banliyölerde çok sayıda değerli menkullere sahip olmuştur. Bu görkemli yapılardan on ikisi devlet bakanlarına tahsis edilmiştir. İmparatorun ikamet ettiği asıl büyük saray ise on bir yüzyıl boyunca hipodrom, Ayasofya Katedrali ve Propontis kıyılarına dek inen taraçalı bahçelerin arasındaki sabit yerinde kalmıştır.[31] I. Constantine'in inşa ettirdiği ilkel yapı ya eski Roma'nın bir kopyası ya da onunla rekabet etmeye çalışan bir mimari girişimdir.

31. İmparatorluk sarayı üzerine çok ayrıntılı bir tasvir için bkz. Ortaçağ'ın Tillemont'u olarak görülen Ducange'ın *Constantinop. Christiana*'sı (L, II, b. 4, s. 113-123). Çalışkan Almanya, bu iki hayat dolu Fransız antik dönem uzmanından daha çalışkan ve daha doğru bilgiler veren iki bilgin çıkaramadı.

Constantine'in haleflerince aşamalı olarak yapılan iyileştirmeler ise bu ilkel yapıyı eski dünyanın harikalarına benzetmeye heves etmiştir.[32] Onuncu yüzyıla gelindiğinde ise Bizans Sarayı sağlamlığı, büyüklüğü ve ihtişamının tartışmasız üstünlüğüyle en azından Latinler üzerinde hayranlık uyandırmayı başarmıştır.[33] Ne var ki birbiri ardınca yığılan çağların onca zahmeti ve serveti uçsuz bucaksız ancak bir o kadar da düzensiz bir yığın haline gelmiştir. Her bir yapı döneminin damgasını ve kurucusunun beğenisini üzerinde taşır. Kimi zaman da boş alan ihtiyacı, o sırada tahtta bulunan hükümdara, seleflerinin yaptırdığı mimari eserleri yıkabilmek için bir bahane verir ve belki de hükümdarlar bunu yaparken gizli bir haz duyarlar. İmparator Theophilus'un yaptığı ekonomik tasarruf ve birikim ise kendi saltanatı ve şatafatı için daha özgür ve bereketli bir ortam hazırlamıştır. Onun bu gösterişli yaşamı sarayının parlaklığını arttırmış; hatta imparatorun favori elçilerinden biri gururu ve ekonomik serbestliğiyle Abbasileri bile şaşırtmıştır. Bu elçi, sefer dönüşünde imparatora, Bağdat halifelerinin Dicle Nehri kıyısında henüz o sıralar inşa etmiş oldukları sarayın modelini sunmuştur. Elçinin sunduğu model hiç vakit kaybedilmeden birebir kopyalanmış, hatta modellendiği yapının önüne geçmiştir. Theophilus'un yeni binalarıyla birlikte bahçeler yapılmış ve beş de kilise inşa edilmiştir.[34] Bunlardan biri, büyüklüğü ve güzelliğiyle dikkatleri

32. Eski Mısır prefect'i Julian'a atfedilen bir epigrama inanılacak olursa Bizans sarayı, Capitol'ü, Bergama sarayını, Rufinian ormanını (φαιδρὸν ἄγαλμα), Cyzicus'taki Hadrian tapınağını, piramitleri, Pharus'u vb. geride bırakır (*Anthолog. Græc.*, L, IV, s. 488, 489. Brodæi, apud Wechel). Brunck (*Analect. Græc.*, c. II, s. 493-510) bazıları eğlenceli ifadeler içeren yetmiş bir epigramı derlemiştir; ancak bunlar eksiktir.

33. "Constantinopolitanum Palatium non pulchritudine solum, verum etiam fortitudine, omnibus quas unquam videram munitionibus præstat," (Liutprand, *Hist.*, L, V, b. 9, s. 465).

34. Bkz. Le Beau'nun (*Hist. du Bas. Empire*, c. XIV, s. 436-438) düzenli ve özlü özetinde rast geldiğim yazarı bilinmeyen *Continuator of Theophanes* (s. 59, 61, 86).

üzerine çeker: Bu eser üç kubbeli, yaldızlı ve tunç çatılı, İtalyan mermerlerle kaplı bir yapıdır. On beş sütunlu Frigya mermeriyle desteklenen ve kilisenin ön yüzünü tutan yarı yuvarlak kemere Yunanların *sigma* harfi biçimi verilmiştir. Binanın altındaki tonozlu kat da aynı plana yansır. Sütunlu kemerin önündeki alanı bir çeşme süsler. Havuzun bordürü ise gümüş plaklardan oluşmaktadır. Her mevsimin başında bu havuza en lezzetli meyveler doldurulur ve hükümdarın keyfi yerine gelsin diye meyve dolu havuz halka açılır. İmparator ise teras yüksekliğinde mermer bir merdivenin üzerine kurulan tahtından bu gürültülü manzarayı izler. Tahtın aşağısında muhafızlar, devlet yargıçları ve sirk gruplarının şefleri oturur. Halk ise alt basamaklarda durur. Ön planda dansçılar, şarkıcılar ve pandomimciler yer alır. Adalet sarayı, kışla ve devlet daireleri bu alanı çevrelemektedir. Ayrıca imparatoriçenin her yıl bizzat kendi eliyle dağıtımını gerçekleştirdiği, kırmızı ve mor cübbelerin verildiği "mor oda" da bu alanda bulunur. Mevsim şartlarına göre düzenlenen bu bölümlerde çok sayıda mermerler, porfirler, tablalar, heykeller, mozaikler, altın, gümüş ve değerli taşlar vardır. Theophilus'un fantastik ihtişamı, dönemindeki sanatçıların yeteneklerini bu yolla kullanır. Ne var ki bu uçarı ve yüksek maliyetli çalışmalar Atina üslubunca küçümsenir. Bizanslı sanatçıların eserleri arasında örneğin altından yapılmış bir ağaç vardır ki dallarında ve yapraklarında birçok "yapma" kuşlar gizlenir, gagaları arasından her türlü kuş sesleri ve cıvıltıları çıkar. Som altından ve hakiki büyüklükte olan iki aslan ise gözlerini her yana çevirebilir ve ormandaki gerçek aslanlar gibi kükrerler.

Saray Malzemeleri ve Görevlileri

Theophilus'un halefleri olan Basilian ve Comnenian hanedanları da kendi saltanatları zamanında birtakım anıtların

gelecek kuşaklara kalması konusunda aynı şekilde tutkuludur. Sarayın en parlak ve en heybetli bölümüne onlar altın *triclinium*[35] adını vermişlerdir. Zengin ve soylu Yunanlar, tevazu içinde hükümdarlarına öykünme yollarını aramışlardır. Öyle ki ipek işlemeli giysileriyle at üzerinde yoldan geçerken çocuklar onları "kral" zanneder.[36] Adından daha önce de söz ettiğim ve henüz bir çocukken Makedonyalı Basil'in talihinin dönmesini sağlamış olan Peloponnesus'lu *matron* Danielis[37] ya sahici bir şefkat ya da kibirle gelip manevi oğlunun azametini görmek istemiştir. Ancak yaşı ve biraz da üşengeçliği sebebiyle Patras'tan Constantinople'a yolculuğunda at ya da binek arabası kullanmayı reddetmiştir. Bunun yerine yumuşak samanların üzerinde ve on kişilik gürbüz bir esir grubunun omuzlarında tahtırevanıyla seyahat etmiştir. Bu hizmet için kısa mesafelerdeki konak alanlarında değiştirilmek üzere tam üç yüz esir kullanılmıştır. Basil onu, Bizans Sarayı'nda öz evladıymış gibi sevgiyle karşılamış; bir kraliçeye gösterilen saygı ve hürmeti göstermiştir. Bu hanımın zenginliğinin kaynağı her ne olursa olsun, imparatora sunduğu armağanlar hükümdarların görkemine uygun şeylerdir. Bunlar arasında bulunan keten, ipek ve yünden Peloponnesus işi güzel dokumalardan daha önce söz etmiştim. Armağanların en gösterişlisi yüz kişiden oluşan oldukça genç ve güzel hadım kafilesi olmuştur.[38] Tarihçinin aktardığına göre

35. "In aureo triclinio quæ præstantior est pars potentissime (*gaspçı Romanus*) degens cæteras partes (*filiis*) distribuerat," (Liutprand, *Hist.*, L, V, b. 9, p. 469). Triclinium'un bu belirsiz anlamı için (ædificium tria vel plura κλίνη scilicet στέγη complectens) bkz. Ducange (*Gloss. Græc. et Observations sur Joinville*, s. 240) ve Reiske (*ad Constantinum de Ceremoniis*, s. 7).

36. "In equis vecti (diyor Benjamin of Tudela) regum filiis videntur persimiles." Ben, Constantine l'Empereur'un Latince çevirisini (s. 46) Baratier'nin Fransızcasına yeğ tutarım (c. I, s. 49).

37. Bkz. Torunu Constantine'in yazdığı Basil'in yaşam öyküsünde onun yolculuğu, cömertliği ve vasiyetnamesinin ayrıntıları (b. 74, 75, 76, s. 195-197).

38. "*Carsamatium* (καρξιμάδες, Ducange, *Gloss.*) Græci vocant, amputatis virilibus et virgâ, puerum eunuchum quos Verdunenses mercatores ob immen-

Danielis, "Sarayın temiz havasının bazı böceklere, cezbedici çoban mandıralarından çok daha iyi geldiğinden haberdardır." Yaşamı boyunca Peloponnesus'taki gayrimenkullerinin büyük bir çoğunluğunu bağışlamıştır. Vasiyetnamesinde ise Basil'in oğlu Leo'yu genelgeçer vârisi olarak tayin etmiştir. Mirasın hükümdara ödenmesinin ardından seksen adet kır evi ile çiftlik imparatorluk arazilerine dâhil edilmiştir. Danielis'in üç bin tutsağı ise yeni efendileri tarafından azat edilmiş ve koloni halinde İtalya kıyılarına nakledilmişlerdir. Bu örnek üzerinden sıradan bir bireyin servetine bakıp imparatorların serveti ve azameti üzerine bir kanıya varılabilir.

İmparatorluk Ailesinin Saygınlığı ve Unvanı

Soylular ve halk tabakası arasındaki kökensel farkı dengeleyen mutlak bir rejimde hükümdar şerefin yegâne kaynağıdır. Gerek sarayda gerekse imparatorluk dâhilinde toplumsal sınıflandırma hükümdar keyfi iradesine bağlıdır ve tüm sanlar yine onun iradesine bağlı olarak bağışlanır ve geçerli kılınır. Augustus'un en yüksek rütbe olarak hâkim imparatorun oğulları ve erkek kardeşleriyle daha serbest bir şekilde haberleşme imkânı tanımasının ardından bin yıldan uzun bir süredir, yani Vespasian'dan Alexius Comnenus'a dek[39] *Cæsar,* yönetimde hep ikincil bir unvan olmuştur. Aynı zamanda güçlü bir müttefiki de olan kız kardeşinin kocasına verdiği sözden paçasını kurtarıp kendini

sum lucrum facere solent et in Hispaniam ducere" (Liutprand, L, VI, b. 3 s. 470). Bu, berbat köle ticaretinin son iğrençliğidir. Bununla birlikte, Lorraine'de, onuncu yüzyılda, buna ilişkin çok aktif bir ticaret yapıldığını öğrenince şaşırdım.

39. Anna Comnena (*Alexiad*, L, III, s. 78, 79) evlat olmasından dolayı duyduğu sevgi bir yana konursa Matmazel Montpensier ile karşılaştırılabilir. Onun unvan ve yapılara karşı derin saygısı ile "τέχνη τεχνῶν" ve "ἐπιστήμη ἐπιστημῶν" kraliyet rütbelerinin mucidi olan babasına "Ἐπιστημονάρχης" adını veriyor.

benzer bir duruma sokmadan kardeşi Isaac'in takvasını ödüllendirmek isteyen kurnaz Alexius da bu durum karşısında yeni ve baskın bir üst rütbe ileri sürmüştür. Bu düşüncesi doğrultusunda Yunan dilinin verimli esnekliği ona Augustus ve İmparator (Sebastos ve Autocrator) sözcüklerini bir araya getirme olanağı sağlamış ve bu birlik *Sebastocrator* gibi tumturaklı bir unvanın doğmasına vesile olmuştur. Bu sayede, Cæsar'ın bir adım önüne geçip tahtın ilk basamağına yükselmiştir. Artık halk art arda tezahüratlarla onun adını haykırmaktadır. Onu imparatordan ayıran tek şey başına ve ayaklarına taktığı tuhaf süs eşyalarıdır. Mor ve kırmızı çizmeler ile Pers krallarının üslubunu taklit eden mücevherli taçları ise yalnızca imparatorun kendisi giyebilmektedir.[40] Bu taç, üzeri aşırı miktarda inci ve mücevherle kaplandığından neredeyse görünmeyecek hale gelen, piramit biçimli ve tümüyle yün ya da ipekten bir başlıktır. Tepede, kesişme noktasında yatay bir yuvarlak ya da bir haç ve her iki yanında aşağı doğru sarkan inci dizileri vardır. Sebastocrator ile Cæsar'ın çizmeleri ise yeşildir ve taçlarının üzerindeki mücevherler imparatorunkine nazaran daha seyrek ve tedbirli bir biçimde dağıtılmıştır. Cæsar'ın astı olan Alexius'un fantezisi fonetiği ve manasıyla bir Yunan için tatmin edici olan *Panhypersebastos* ve *Protosebastos* unvanlarını meydana getirmiştir. Bunlar, yalın haldeki Augustus unvanına kıyasen daha öncelikli ve üstündür. Roma hükümdarlarının bu kutsal ve ilkel unvanı zamanla saygınlığını yitirerek Bizans saraylarında çalışan görevlilerin ve yakın akrabalarının kullandıkları bir lakap derecesine indirgenmiştir. Alexius'un kızı, bu ustaca, umut ve onur dolu geçişi derin bir memnuniyetle karşılaşmıştır. Ne yazık ki sözcük ilmi en sığ kişilerin dahi erişimine açıktır. Bundan dolayı Alexius'un halefleri de bu kibir sözlüğünü ko-

40. "Στέμμα, στέφανος, διάδημα"; bkz. Reiske, *ad Ceremoniale*, s. 14, 15. Ducange, Constantinople, Roma, Fransa vb. taçları üzerine bilimsel bir araştırma yayımlandı (*sur Joinville*, XXV, s. 289-303 fakat onun verdiği otuz dört örnekten hiçbiri Anna Comnena'nın betimlemesine uymuyor.

layca yüceltmişlerdir. Sevdikleri oğullarına ve erkek kardeşlerine öncekilerden daha kibirli, imtiyazlı ve süslü olan Lord veya Despot unvanlarını vermişlerdir. Bu unvanlar imparatorun şahsının hemen ardından gelir. Genellikle şu beş unvan sırasıyla, yalnızca aile kanından gelen prenslere verilir: 1. *Despot*, 2. *Sebastocrator*, 3. *Cæsar*, 4. *Panhypersebastos* ve 5. *Protosebastos*. Bu unvanlar onları taşıyanların görkemini ortaya koyar. Ne var ki bu unvanlar hiçbir işleve sahip olamadıkları gibi varlıkları gereksiz, sağladıkları otorite ise şüphelidir.

Devlet, Saray ve Ordu Daireleri

Hükümet katındaki önemli yetkiler her krallıkta, saray ve hazine bakanları, donanma ve ordu tarafınca paylaştırılmalı ve uygulamaya konulmalıdır. Yalnızca sanlar değişiklik gösterebilir. Yüzyılların getirdiği köklü değişikliklerle kont ve prefect, prætor ve quæstor acımasızca alt basamaklara inerken kendi hizmetkârları efendilerini geçerek devletin ilk kademelerine yükselmişlerdir. **1.** Her şeyin hükümdara bağlı olduğu monarşilerde saray düzeni ve seremonileri en saygıdeğer ve önemli departmanı teşkil eder. Justinian'ın saltanatı sırasında oldukça ünlü bir makam olan *Curopalata*[41] yerini, birincil işlevi giysi odası muhafızlığından ibaret olan *Protovestiare* rütbesine bıraktı; bu tarihten itibaren yetki alanı eğlence ve şatafattan sorumlu görevlilere müdahale edebilecek kadar genişlemiştir ve gümüş değnekleriyle açık ve kapalı oturumlara başkanlık etmişlerdir. **2.** Constanti-

41. "Pars extans curis, solo diademate dispar,
Ordine pro rerum vocitatus *Cura-Palati*;" diyor Afrikalı Corippus (*de Laudibus Justini*, L, I, 136), aynı yüzyılda Cassiodorius, bu görevliden söz ederken şunları söylüyor: "Virgâ aureâ decoratus, inter numerosa obsequia primus ante pedes regios incederet," (*Variar.*, VII, 5). Daha sonraları Yunanlar bu büyük görevliyi "ἀνεπίγνωστος", hiçbir işlevi olmayan "νῦν δὲ οὐδεμίαν" on beşinci sıraya indirdiler (Codin., b. 5, s. 65).

ne'in kurduğu antik siteme göre *logothete* ya da muhasebeci adı, maliye tahsildarlarını ilgilendirir. Bu alandaki başlıca memurlar mülk, posta, ordu, şahsi ve kamusal hazine *logothete*'si olmak üzere birbirinden ayrılır. Büyük *logothete*, kanunların ve gelirlerin baş muhafızı niteliğiyle Latin monarşilerinin şansölyeleriyle kıyaslanabilir.[42] Kıvrak algıları sivil idareye oldukça hâkimdir. Eparch veya prefect, başkâtip, mühürdar, arşivciler ve yalnızca imparatorun saygıdeğer imzası için muhafaza edilen mor mürekkepten sorumlu görevliler bu görevlerinde büyük *logothete'y*e yardımcı olurlar.[43] Yabancı elçileri imparatora takdim eden ve onlara tercümanlık yapan Türkçe kökenli iki sözcük, büyük *Chiauss*[44] ve *Dragoman*,[45] bugün bile Babıali'de (Sublime Porte) kullanılan sözcüklerdir. **3.** Önceden unvanları oldukça aşağı olan ve görevleri yalnızca hükümdar muhafızlığı olan *Domestic*'ler yavaş yavaş general rütbesine yükseldi. Doğu ve Batı'nın askerî *theme*'leri ile Avrupa ve Asya lejyonları ise büyük domestic'lerin kara kuvvetlerinin genel ve mutlak kumandasına getirilmesiyle

---

42. Nicetas ([içinde] Manuel., L, VII, b. 1) bunu şöyle tasvir ediyor:
"ὡς ἡ Λατίνων φωνὴ Καγκελάριον,
ὡς δ' Ἕλληνες εἴποιεν Λογοθέτην."
Ancak "μέγας" sıfatı yaşlı Andronicus tarafından eklenmiştir (Ducange, c. I, s. 822, 823).

43. İmparator I. Leo'dan başlayarak (470), bugün bile kimi kararların özgün nüshaları üzerinde görülebilen imparator mürekkebi parlak kırmızı ve sülüğen veya mor karışımıydı. Bu mürekkebi kullanma hakkına sahip olan imparatorların muhafızları, *indiction* ve ay tarihlerini yeşil mürekkeple yazıyorlardı. Bkz. *Dictionnaire Diplomatique* (c. I, s. 511, 513) çok güzel özetlemiş.

44. Sultan, Aleksios'a bir "Σιαούς" gönderdi (Anna Comnena, L, VI, s. 170; Ducange, ad. Loc.); ve Pachymer de sık sık "μέγας τζαούς"dan söz ediyor (L, VII, b. 1; L, XII, b. 30; L, XII, b. 22). Siyavuş (*Chiaoush*) Paşa bugün yedi yüz subayın başında bulunmaktadır (Rycaut, *Ottoman Empire*, s. 349, octavo edition).

45. Tagerman, bir tercümanın Arapça adıdır (d'Herbelot, s. 854, 855).
"πρῶτος τῶν ἑρμηνέων οὓς
κοινῶς ὀνομάζουσι δραγομάνους," diyor Codin (b. V, No. 70, s. 67). Bkz. Villehardouin (No. 96), Busbequius (*Epist.* IV, s. 338) ve Ducange (*Observations sur Villehardouin* ve *Gloss. Græc. et Latin*).

son bulur. *Protostrator*'un birincil işlevi, imparatorun yola çıkarken ata binmesine yardımcı olmaktır. Sonraki dönemlerde ise kademe kademe yükselerek büyük domestic'in savaş alanındaki yardımcısı (*lieutenant*) olmuştur. Bundan ötürü de yetki alanı ahırları, süvarileri, kraliyet avcılık eğitimini ve bakım işlerini kapsayacak biçimde genişlemiştir. *Stratopedarch* kampın en büyük yargıcıdır. *Protospathaire* ise muhafızları kumanda eder. *Constable*,[46] *Büyük Aeteriarch* ve *Acolyth* ise Frankların, Barbarların, Varangi veya İngilizlerin, Bizans ordularının cesaretini ve özgüvenini şekillendiren millî ruhundan yoksun olan paralı askerlere komuta ederler. **4.** Donanma kuvvetleri *Büyük Dük*'ün (great duke) komutası altındadır. Onun yokluğunda ise yine donanmada görevli olan *büyük Drungaire*'ye biat edilir. Bu isim Saracen dilinden alınmış olan *Emîr* ya da *Amiral* isimleri ile değiştirilmiştir.[47] Öyle ki amiral sözcüğü tüm Avrupa dillerinde de benimsenmiştir. Ancak burada hepsini sıralamanın bir yararı olmayacaktır. Sivil ve askerî hiyerarşi bu suretle şekillendirilmiştir. Bunlar ve diğerleri gibi pek çok sivil ve askerî rütbe vardır. Her birinin onur derecesi, aylıkları, üniformaları, sanları ve de selamlaşmaları, karşılıklı saygı gösterileri; özgür bir halkın anayasasını oluşturacak olan çalışmada olduğundan daha ince bir işçilikle düzenlenmiştir. Bununla ilgi yasa ve tüzük hükümleri en yetkin durumuna getirilmiştir. Böylece bu esaret ve kibir abidesi sonsuza dek imparatorluğun harabelerine gömülmüştür.[48]

---

46. "Κονόσταυλος" veya "κοντόσταυλος", yanlış olarak Latince *Comes stabuli*'den veya Fransızca *Connétable*'dan gelmişti. Yunanlar buna, on birinci yüzyıldan başlayarak bir askerî anlam verdiler, en azından Fransa'da olduğu gibi erken kullanıldı.

47. Bu sözcük doğrudan doğruya Normanların dilinden geçmiştir. On birinci yüzyılda Giannone, Sicilya amiralini büyük subaylar arasında sayıyor.

48. Yunan İmparatorluğu'nun onurlara ve hizmetlere ilişkin bu düzenlemeleri, Constantinople'un Türklerce alınmasından sağ kurtulan George Codinus Curopalata'dan alınmıştır. Ayrıntılı ama önemsiz kitabı (*de Officiis Ecclesiæ et Aulæ C. P.*), Goar'ın notları ve Cizvit bilgin Gretser'in üç kitabıyla aydınlatılmıştır.

İmparatora Tapınma

Yüce varlığa adanmış en mağrur sanlar ve en mütevazı duruşlar, dalkavukluk ve korku yüzünden bizlerle aynı fıtrata sahip yaratıklar karşısında küçük düşürülmüştür. Yere secde edip imparatorun ayaklarını öperek ona tapınma seremonisi[49] Diocletian tarafından Perslerin kölelik sisteminden alınmıştır. Ancak bu seremoni Yunan monarşisinin son dönemine dek sürdürülmüştür. Yalnızca pazar günleri, dinî sebeplerle bu tür selamlamalar bir yana bırakılmış, onun dışındaki günlerde imparatorun huzuruna kabul edilen herkesten bu utanç verici saygı gösterisi talep edilmiştir. Bu küçük düşürücü saygı seremonisi kraliyet huzuruna çıkacak olan herkesten kati surette beklenir. Bu seremoni kurallarına taç ve erguvan cübbe kuşanmış kralların ve Latin İmparatorluğu'nun elçilerinin de uyması gerekir.

Elçilerin Kabul Töreni

Cremona Piskoposu Liutprand[50] ticaret zabıtlarında Frankların özgürlüğe düşkünlüklerini, efendisi Otho'nun saygınlığını savunmuştur. Ne var ki içtenliği huzura ilk kez kabul edilişinde duyduğu utancı saklayabilmesine elvermez. Liutprand tahta yaklaştığı sırada altın ağaçtaki kuşlar ötüşmeye, kuşlara eşlik eden iki altın aslan ise kükremeye başlar. Bunun üzerine Liutprand yanındaki iki arkadaşıyla birlikte yere kapanarak imparatora secde etmeye zorlanır ve alnını üç kez yere koyar. Bu son tören biter bitmez bir yük asansörü, tahtı tavana doğru yukarı

49. Elini ağzına götürerek selamlama biçimi, *ad os*, Latince *adoro adorare* ifadesinin köküdür. Bkz. bilim insanımız Selden, *Titles of Honour*, c. III, s. 143-145, 942. Herodot'un birinci kitabına göre, bu âdet Pers'ten gelmiş gibidir.
50. Liutprand, Constantinople sarayına yaptığı iki elçiliği hoş bir biçimde betimliyor ve Grek İmparatorluğu başkentinde gördükleriyle çektiği sıkıntıları dile getiriyor (*Hist*., L, VI, b. 1-4, s. 469-471; Legatio ad Nicephorum Phocam., s. 479-489).

çıkarır. Bu kez imparator yeni giysileri içinde daha görkemli bir surette ortaya çıkar. Böylece kabul töreni, gururlu ve görkemli bir sessizlik içerisinde sona erer. Cremona piskoposu, dinleyenlerde merak uyandıran bu ilginç anlatıda, Babıali'de halen uygulanmakta olan ve Moskova (Muscovy) düklerinin son dönemlerinde dahi sürdürdükleri Bizans sarayının törenleri hakkında bir temsil sunmaktadır. Venedik'ten Constantinople'a dek hem denizden hem karadan yapılan uzun yolculuğun ardından elçi, kendisine tahsis edilen saraya götürülmesi için görevlendirilen subaylara kendini tanıtıncaya dek altın kapıda bekler. Ne var ki bu saray âdeta bir hapishanedir ve kuralcı gardiyanlar yabancıların ve yerli halkın saraya girişini engellemektedir. Elçi, huzura ilk kabulü sırasında efendisinin gönderdiği armağanları imparatora sunar. Bunlar; köleler, altın vazolar ve pahada oldukça ağır silahlardır. Memurların ve askerî birliklerin gösterişli ödemeleri ise imparatorluğun zenginliklerini gözler önüne serer. Elçinin imparatorun davetlilerinden biri olarak katıldığı şölende[51] çeşitli uluslardan elçiler, o ulusun saygınlığına ve Yunanların onlara yönelik kibirli tavırlarına göre sıralanmışlardır. İmparator, kendi tabağında tadına baktığı yemekleri büyük bir lütuf mahiyetinde diğer masalara gönderir ve imparatorun en beğendiği yemeklerin her biri onur nişanı alır.[52] Her sabah ve her akşam sivil ve askerî görevliler, görevlerini yerine getirmek için saraya giderler. Efendileri ara sıra göz ucuyla bakarak ya da bir gülümseyişiyle onları onurlandırır. İmparator, bir baş hare-

51. Bu şölendeki başka bir eğlencede genç bir oğlan, yirmi dört fit uzunluğunda bir mızrağı ya da bir sırığı alnında dengeleyerek tutmuştu. Bu sırığın yukarı ucunda iki dirseklik bir ağırlık da vardı. Çıplak diğer iki delikanlı da bellerinde kemerleri ile birlikte ve birbirlerinin etrafından bu sırık üzerinde tırmanma, durma, oynama, inme vb. hareketler yaptılar; "ita me stupidum reddidit; utrum mirabilius nescio," (s. 470). Bir başka yemekte Aziz Chrysostom'un, havarilerin kararları üzerine bir yazılı düşüncesi ""elata voce non Latine" okundu (s. 483).

52. Oldukça büyük bir olasılıkla *gala*, Arapçada bir şeref giysisi olan *cala* veya *caloat*'tan türetilmemiştir (Reiske, *Not.*, [içinde] *Ceremon.*, s. 84).

ketiyle ya da bir işaretle emirlerini vermiş olur. Onun önünde yeryüzünün tüm büyükleri, itaat ve sessizlik içerisinde ayakta dururlar. İmparator, belirli zamanlarda ya da olağanüstü hallerde kentte gösterişli gezintiler yaptığı sırada halkın karşısına rahatça çıkar. Tasarlanmış törenler, dinî törenlere bağlanır ve başlıca kilise ziyaretleri Yunan takvimindeki bayramlara göre düzenlenir. Bu gösterilerin arifesinde tellallar hükümdarın dinî niyetini ya da bu vesileyle tebaasına lütfedeceği armağanı halka haber verirler. Yollar pırıl pırıl temizlenir, kenarlara çiçekler dikilir. Pencerelere ve balkonlara değerli eşyalar konulur. Altın ve gümüş tabaklar sergilenir; ipek halılar asılır ve sıkı bir disiplinle halkın gürültüsü önlenir. Ordu subayları, birliklerinin başında yürüyüşü başlatır. Arkalarından uzun bir konvoy halinde hâkimler ve sivil görevliler gelir. Hadımlarla uşaklar imparatorun korunmasını sağlar. Patrik ve papazlarsa imparatoru kilisenin kapısında törenle karşılar. Alkışlar kaba seslere ve kalabalıktan gelen gürültülerin gölgesinde bırakılmaz. "Mavi" ve "Yeşil" toplulukları imparatorun geçeceği yolun uygun noktalarına yerleştirilir. Eskiden çekişmeleri başkenti titreten bu gruplar yavaş yavaş değişikliğe uğrayarak köle haline dönüşmüşlerdir. Birbirlerine, imparatoru öven şarkılarla seslenirler. Şairler ve müzisyenler koroyu yönlendirir. Her şarkının nakaratını uzun ömür ve zafer dilekleri oluşturur.[53] Huzurda, şölende ve kilisede hep aynı sesler ve alkışlar yankılanır. Hükümdarın sahip olduğu ülkelerin genişliğini belirletebilmek için bu şarkılar ve övgüler Latin,[54] Got, Pers, Frank ve İngiliz dillerinde bu ulusları temsil eden ücretli askerlerce tekrarlanır.[55] Constantine Porph-

53. "Πολυχρονίζειν", "εὐφημίζειν" üzerinden izah edilmektedir (Codin., b. 7, Ducange, *Gloss. Græc.*, c. I, s. 1199).

54. "Κωνσέρβετ Δέους ἠμπέριουμ βέστρουμ –βἰκτωρ σῆς σέμπερ– βήβητε Δόμηνι Ἠμπεράτορες ἤν μούλτος ἄννος," (Ceremon., b. 75, s. 215). Latince V'leri olmayan Yunanlar, kendi β'larından yararlanmak zorunda kaldılar. Gerçek dili hatırlayana kadar, bu garip cümleler bir profesörü şaşırtabilir.

55. "Βάραγγοι κατὰ τὴν πατρίαν γλῶσσαν καὶ

yrogenitus, gösterişli olmakla birlikte çocuksu üslupla yazılmış bir kitapta bu seremoni ve dalkavukluk sanatını derlemiştir. Kaleme aldığı bu kitaba haleflerinin kibri hakkında eklemeler de yapılmıştır.[56] Bununla birlikte, bir an düşünülecek olursa tüm imparatorlara ve tüm saltanatlara aynı ölçüde hürmetin gösterildiğini anımsamaları gerekir. Aralarında özel koşullarda yetişmiş olan hükümdar varsa da servetini kıskandığı ve canına yönelik komplolar kurduğu selefinin töreni esnasında en tumturaklı alkışları tutanın, en yüksek sesle övgülerde bulunanın kendisi olduğunu hatırlayacaktır.[57]

Yabancı Uluslardan Kadınlarla Evlenen Cæsar'lar

Constantine, kuzey uluslarının hükümdarları için onların inançsız ve şöhretsiz olduklarını, kanlarını ya Cæsar'ların kanıyla ya bir kraliyet bakiresiyle evlenerek ya da kızlarını Romalı bir prensle evlendirerek karıştırmak konusunda hırslı olduklarını söyler.[58] Yaşlı hükümdarlar, öğretilerinde politika ve gururla imgelenmiş gizli kuralları oğluna açıklamışlardır. Constantine ise bu küstah ve mantıksız talepleri reddetmek için en makul nedenleri önerir. Dikkatli hükümdar, hayvanların kendilerine, aynı cinsten olanlar arasında eş aradığını, dil, din ve törelerin

---

οὗτοι, ἤγουν Ἰγκλινιστὶ πολυχρονίζουσι," (Codin., s. 90). Yanlış da olsa, İngilizlerin övgü sözlerini korumuş olmasını isterdim.

56. Bütün bu törenler için bkz.Constantine Porphyrogenitus'un kitabıyla, üzerindeki notlara, özellikle Alman yayıncılar Leich ve Reiske'nin bilimsel araştırmalarına, *daimî* saray mensuplarının sınıflarına (s. 80, Not. 23, 62), pazar günü dışında yapılan tapınmaya (s. 95, 240, Not. 131), zafer alaylarına (s. 2 vd., Not. 3 vd.), övgülere (*passim,* Not. 25), farklı hiziplere ve hipodro'a (s. 177-214, Not. 9, 93 vd.), Gotların oyunlarına(s. 221, Not. 111), bağ bozumlarına (s. 217, Not. 109). Bu kitap daha birçok başka ayrıntıları da kapsamaktadır.

57. "Et privato Othoni et nuper eadem dicenti nota adulatio," (Tacit., *Hist.*, I, 85).

58. *Familiæ Byzantinæ*'sinde Ducange, *de Administratione Imperii*'nin on üçüncü bölümünü açıklıyor ve düzeltiyor.

insanları çeşitli bölümlere ayırdığını anlatır. Kamusal ve özel yaşamın uyumunu sürdüren soyların arılığını korumak bu türden özenli bir sağduyuya bağlıdır. Halbuki birbirine karışma durumunda düzensizlik ve bölünme başlar. İşte akıllı Romalıların yönetildikleri düşünce ve ilkeler bunlar olmuştur. Onların yasaları bir yurttaş ile bir yabancı kadının evlenmesini yasaklar. Özgürlük ve fazilet dönemlerinde ise bir senatör kendi kızını bir kralın istemesini iyi karşılamaz. Marcus Antonius, Mısırlı bir kadınla evlenerek ününü yitirmiştir,[59] halkın eleştirisi karşısında Titus, kendisi de istemediği halde Berenice'yi geri göndermek zorunda kalmıştır.[60]

Constantine'in İmgesel Yasası

Bu kuralın geçerliğini korumak için yasayı Büyük Constantine'in de onayladığı varsayılmıştır. Yasa içeriğinde, yabancı ulusların elçilerinin ve özellikle Hristiyanlığı kabul etmemiş olanlarınki gibi evliliklerin imparatorluğun soyluluğunu, dinini ve başkentini kuran kişi tarafından yasaklandığı bildirilmektedir. Bu geri dönüşü olmayan yasa Ayasofya sunağının üzerine kazınmış ve soyluluğun simgesi olan erguvanın yüceliğini lekeleyecek olan inançsız prens, Romalıların sivil ve dinî cemaatlerinden dışlanmıştır. Halbuki elçiler Bizans saray tarihindeki birtakım kaçamakları bilmiş olsalar bu imgesel yasaya aykırı, şu üç ünlü

59. "Sequiturque nefas! Ægyptia conjunx," (Virgil, *Æneid.*, VII, 688). Bu Mısırlı kadın büyük bir krallık soyundan geliyordu. "Quid te mutavit (diyor Antonius özel bir mektubunda Augustus'a), an quod reginam ineo? Uxor mea est," (Sueton., in *August.*., b. 69). Bununla birlikte triumvir'in, evliliğini Roma ya da Mısır âdetleri ile kutlamayı göze alıp alamadığına (araştırmaya vakit bulamadım) dair çok sorum var.

60. "Berenicem invitus invitam dimisit," (Suetonius, [içinde] Tito, c. 7.) O sırada neredeyse elli yaşın üstünde olan bu Yahudi güzeline başka bir kaynakta rastlamış olabilir miyim? Mantıklı Racine, hem yaşını hem de ülkesini en tedbirli şekilde örtbas etmeyi başarmıştır.

olayı ileri sürebileceklerdir: Leo'nun babası IV. Constantine'in, Hazar (Chozar) kralının kızıyla, Romanus'un torununun bir Bulgar prensiyle ve Fransız Bertha'nın, Constantine Porphyrogenitus'un oğlu genç Romanus'la olan evliliğidir. Ne var ki bu üç başkaldırıya karşı üç farklı yanıt hazırlanmış ve yasa bu suretle korunmuştur.

Birinci İstisna (733). Constantine Copronymus'un eylemi suç olarak tanımlanmıştır. Isauria kökenli bir pagan olan bu adam kâfir muamelesi gördü. Vaftiz saflığını bozmuş ve sahiden de barbar bir kadınla evlenmiştir. Kutsallara savaş açmış olan bu hükümdar dine aykırı evliliğiyle suçun ölçüsünü kaçırmış, kilise ile diğer ileri gelenlerin eleştirisine maruz kalmıştır. **İkinci İstisna (941).** Romanus'un meşru bir imparator olduğu iddia edilemez. Avam bir aileden gelen Romanus, tahtı zorla ele geçirmiştir. Yasalardan haberi yoktur ve imparatorluğun onuruyla ilgilenmemektedir. Oğlu Christopher, hükümdarlar sıralamasında üçüncü basamaktadır ve bu asi ebeveynin hem tebaası hem de suç ortağıdır. Bulgarlar içtenlikli ve dindar Hristiyanlardır. İmparatorluğun güvenliği, binlerce tutsağın özgürlüğü ise bu akıl almaz ittifaka bağlıdır. Yine de Constantine yasasından vazgeçmek hiçbir koşulda mümkün değildir. Din adamları, senato ve halk, Romanus'un davranışını onaylamamış ve hem sağlığında hem de ölümünden sonra bu devlet ayıbıyla onu kınamışlardır. **Üçüncü İstisna (943).** Kendi oğlunun İtalya Kralı Hugo'nun kızıyla evlenmesi için bilge Porphyrogenitus tarafından onurlu bir savunma yapılır. Aziz yaradılışıyla dikkate değer olan Büyük Constantine Frankların sadakatine ve cesaretine saygı duymaktadır.[61] Onun peygamber yaradılışlı ruhu Frankların büyüklüğünü kavrar. Bu yüzden yalnız onlar genel

61. Constantine'in Frankları "εὐγένεια" ve "περιφάνεια" şeklinde övmesinin, genel ve özel ittifak kurmak için olduğu düşünülüyordu. Fransız yazarlar (Isaac Casaubon, [içinde] Dedicat. Polybii) bu iltifatlardan çok memnunlar.

yasakların dışında tutulmuştur. Fransa Kralı Hugo, doğrudan doğruya Charlemagne'ın soyundan gelmektedir[62] ve kızı Bertha, ailesinin ve ulusunun ayrıcalıklarını miras olarak almıştır. Gerçeğin ve kötü yürekliliğin sesleri yavaş yavaş imparatorluk sarayının hilekârlığını meydana çıkarmıştır. Hugo'nun babadan kalma (*patrimonial*) mülkiyeti Fransa monarşisinden basit bir Arles kontluğuna indirgenmiştir. Genel kanıya göre Hugo, zamanının kargaşaları arasında eyalet egemenliğini eline geçirmiş ve İtalya Krallığı'na gasp yoluyla sahip olmuştur. Babası basit bir soyludur. Bertha, Carlovingian soyundan gelmiş olsa soysuzluk gibi saldırganlık da bu soyun her kademesini kirletmiş olacaktır. Hugo'nun büyükannesi, ikinci Lothair'in eşi değil, cariyesi olan ünlü Valdrada'dır. Bu kadınla zina etmesi, ardından boşanarak ikinci kez evlenmesi Vatikan'ın büyük tepkisine sebep olmuştur. Büyük Bertha diye anılan annesi ise Arles kontu ve Toscana markiziyle evlenmiştir. Hugo'nun çapkınlıkları İtalya'da ve Fransa'da birtakım rezaletlere yol açmış, altmış yaşına dek her tabakadan âşıkları onun bu tutkusunun oyuncağı olmuştur. İtalya kralı annesinin ve büyükannesinin anaç güdülerine öykünmüş, Hugo'nun en gözde cariyelerine Venüs, Juno ve Semele isimlerini vermiştir.[63] Venüs'ün kızı Bizans mahkemesine çıkarılmış, Bertha'nın adı Eudoxia olarak değiştirilmiştir. Doğu İmparatorluğu'nun gelecekteki vârisi olan genç Romanus'la nişanlıdır. Ancak yeni çiftin çok genç oluşu evliliğin ertelenmesine sebep olmuştur ve beş yıl sonra bu birleşme

62. Constantine Porphyrogenitus (de Administrat. Imp., b. 26), ünlü kral Hugo'nun soy kütüğünü ve yaşam öyküsünü veriyor (περιβλέπτου ῥῆγος Οὔγωνος). Pagi'nin kritiklerinde, Muratori'nin yıllıklarında ve St. Marc'ın *Abridgment*'ında daha doğru düşünceler elde edilebilir; 925-946.

63. Liutprand, üç tanrıçadan söz ettikten sonra doğal olarak ekliyor: "Et quoniam non rex solus iis abutebatur, earum nati ex incertis patribus originem ducunt," (*Hist.*, L, IV, b. 6). Bkz. Genç Bertha'nın evlenmesi üzerine, *Hist.*, L, V, b. 5; yaşlı olanın (öncekinin) kendine hâkim olamaması üzerine, "dulcis exercitio Hymenæi", L, II, b. 15; Hugo'nun erdemleri ve kusurları üzerine, L, III, b. 5. Yine de Cremona piskoposunun skandalları çok sevdiği unutulmamalıdır.

henüz gerçekleşmeden Bertha hayatını kaybetmiştir. Böylece ittifak da feshedilmiştir.

Almanya'nın Otho'su (972)

İmparator Romanus'un ikinci eşi Romalı kanı taşıyan bir avamdır. İmparatorun bu evlilikten iki kızı dünyaya gelir; Theophano ve Anne hükümdarlarla evlendirilirler. Büyük kız, bu ittifakı silah yardımı ve elçiliklerle destekleyen Büyük Otho'nun en büyük oğlu ile barış teminatı olarak evlendirilmiştir. Damat, bu evliliği silahı elindeyken ve görüşme yoluyla istemiştir. Bir Sakson'un Fransız ulusunun sahip olduğu ayrıcalığa ne kadar hak kazandığı yasal olarak sorgulanabilir. Ancak Batı İmparatorluğu'nu yeniden kuran bir kahramanın şanı ve dindarlığı tüm vicdan azaplarını susturur. Kayınpederinin ve kocasının ölümünün ardından Theophano, oğlu III. Otho'nun reşit olmadığı dönemde Roma, İtalya ve Almanya'yı yönetmiştir. Latinler, ülkesinin anısını üstün bir göreve feda eden bir imparatoriçenin erdemlerine övgüde bulunurlar.[64] Kız kardeşi Anne'in evliliği sırasında tüm önyargılar kaybolmuş ya da korkunun sesi her türlü kuruntuların sona ermesini sağlamıştır.

Rusya Hükümdarı Wolodomir (988)

Kuzeyli paganlardan olan Rusya Dükü Wolodomir, Roma imparatorlarından birinin kızıyla evlenmek istemiştir. Bu arzusunu kimi zaman savaş tehditleriyle kimi zamansa Hristiyanlığı kabul edeceğine ve imparatorluğun huzurunu bozan bir ayak-

64. "Licet illa Imperatrix Græca sibi et aliis fuisset satis utilis, et optima," vd. Muhalif bir yazarın önsözü böyledir (apud Pagi, c. IV, *A.D. 989*, No. 3). Muratori, Pagi ve St. Marc onun evlenmesinden ve yaşamının başlıca işlevlerinden, olaylardan her birinin tarihinde söz ediyorlar.

lanmaya karşı yardıma koşacağına dair vaatlerle desteklemiştir. Bunun üzerine dininin ve yurdunun kurbanı olan Yunan prensesi, atalarının sarayından çıkarılmış ve vahşi bir saltanata, Borysthenes kıyılarında ya da kutup dairesi dolaylarında vahşi ve umutsuz bir sürgüne mahkûm edilmiştir.[65] Ne var ki bu evlilik mutlu bir şekilde nihayete ermiş ve verimli olmuştur. Taşıdığı soylu kanla ün kazanan ve Anne'in torunu olan Joroslaus'un kızı bir Fransız kralıyla evlenmiş; I. Henry, evlenmek için Hristiyanlığın ve Avrupa'nın öbür ucundaki sınırlara dek gitmiştir.[66]

Despot Güç

İmparatorun Bizans sarayında tebaasına zorunlu kıldığı törenlerin, her sözü ve davranışıyla koymuş olduğu katı kuralların asıl esiri, yine imparatorun kendisidir. Protokol, onu sarayda baskı altında tutmakta, kimi zaman kırsala çekildiği zamanlardaki yalnızlığında bile dinginliğini bozmaktadır. Ne var ki milyonlarca insanın yaşamı ve kaderi onun keyfi iradesine bağlıdır. Hükümdar, yasama yetkisiyle yürütme yetkisini kendi iradesinde birleştirmiştir. Filozof Leo ise senatonun son kalıntılarını da yakıp atmıştır.[67] Kölelik, Yunanların ruhunu uyuşturmuştur.

---

65. Cedrenus, c. II, s. 699; Zonaras, c. II, s. 112; Elmacin, *Hist. Saracenica*, L, III, b. 6; Nestor, apud Levesque, c. II, s. 112; Pagi, *Critica, A.D. 987*, No. 6; eşsiz bir grup. Wolodomir ve Anne, Rus kilisesinin azizleri arasında yer alıyor. Yine de adamın ahlaksızlıklarını biliyoruz ve kadının erdemlerinden habersiziz.
66. "Henricus primus duxit uxorem Scythicam, Russam, filiam regis Jeroslai." Rusya'ya piskoposlardan oluşan bir elçiler grubu gönderildi ve baba "gratanter filiam cum multis donis misit". Bu evlilik 1051'de gerçekleşti. Bkz. Bouquet'nin, *Historians of France*'taki özgün kronik pasajları (c. XI, s. 29, 159, 161, 319, 384, 481). Voltaire bu evlilik karşısında şaşırmıştı. Ne var ki Rusya yıllıklarında adı çok geçen Jeroslaus'un yurdu, dini vb. hakkında bilgisiz olamazdı.
67. Filozof Leo'nun nizamnamelerinden (*constitution*) birisi (LXXVII), "ne senatus consulta amplius fiant", zorba rejimi çok açık olarak bildiriyor.
"ἐξ οὗ τὸ μόναρχον κράτος τὴν τούτων
ἀνῆπται διοίκησιν, καὶ ἄκαιρον καὶ

En atak başkaldırma olaylarında bile özgün bir anayasal örgütlenmeye hiçbir zaman kalkışmamış, kamunun refahını yalnız hükümdarın şahsi karakterine göre kurduğu sistemde görmüşlerdir. Batıl inanç zincirleri perçinlenmiş; imparator Ayasofya kilisesinde baş patriğin eliyle taç giyerken halk kiliselerde yere yatarak onun yönetimine ve ailesine edilgen bir biçimde ve mutlak suretle baş eğeceğine dair yeminler etmektedir. Hükümdar ise imkânların elverdiği ölçüde idam ve sakatlama cezaları vermekten kaçınacağına söz verdi, Ortodoks inancını benimsemiş, yedi synod'un kararlarıyla kutsal kilisenin dinî yasalarına bağlılığını dile getirmiştir.[68] Ancak halkının önünde değil, görünmez bir yargıca yemin vermiştir. Dinî sapmalar bir yana bırakılırsa ki papazlar buna her zaman karşı çıkmışlardır, gökteki melekler hükümdarın hakkını desteklemeye, onun hafif sayılabilecek kusurlarını yok saymaya hazır durumdadır. Papazlar ise sivil yargıya bağlıdırlar. Zorba hükümdarın bir işaretiyle piskoposlar açıktan atanmakta, yerleri değiştirilmekte, görevden alınabilmekte ya da aşağılayıcı bir cezaya çarptırılabilmektedirler. Kilisenin zenginliği ve kredisi her ne olursa olsun Latin kilisesinin kurduğu bağımsız cumhuriyet gibi bir kuruluş meydana getirmemiştir. Constantinople patrikliği, gizli kıskançlığının hedefi olan Roma piskoposunun evrensel büyüklüğünü suçluluk saymaktadır. Bununla birlikte ne mutlu ki zorbalık uygulaması doğa yasalarıyla ve zorunlu haller nedeniyle sınırlanmıştır. Bir imparatorluğu yöneten kişiye uygun düşen akıl ve erdemin derecesi, onun

μάταιον τὸ ἄχρηστον μετὰ τῶν χρείαν
παρεχομένων συνάπτεσθαι."

68. Codinus (*de Officiis*, b. 17, s. 120, 121) kiliseye çok kuvvetli görünen bir fikir veriyor.
"πιστὸς καὶ γνήσιος δοῦλος καὶ
υἱὸς τῆς ἁγίας ἐκκλησίας,"
ancak bu, halka çok zayıf göründü;
"καὶ ἀπέχεσθαι φόνων καὶ
ἀκρωτηριασμῶν καὶ ὁμοίων
τούτοις κατὰ τὸ δυνατόν."

görevlerindeki kutsal kurallara bağlılığının ölçüsüdür. Uğradığı kötülük ve geçersizlik derecesi ise eline ağır gelen hükümdarlık asasını bırakması gerektiğine işarettir. Bu durumda krallık, şahsi çıkarları için kamusal baskı uygulamalarından çekinmeyen bir bakan ya bir bakan ya da imparatorun en beğenilen adamlarından biri tarafından âdeta görünmez bir ipe bağlı vaziyette çekip çevrilir. Öyle anlar vardır ki en zorba hükümdarın bile tutsaklardan oluşan bir ulusun akılcı ya da kaprisli tepkisinden korkması gerekir. Geçmiş tecrübeler, bu tepkinin yaygınlaştığı hallerde imparatorluk yetkisinin tüm güvenilir ve sağlam niteliklerini yitirdiğini kanıtlar.

Yunanların, Saracen'lerin ve Frankların Askerî Gücü

Bir despotun üstlendiği unvan ya da iddia her ne olursa olsun, onu yabancı ve yerli düşmanlara karşı korumak için eninde sonunda kılıcına güvenmesi gerekir. Charlemagne döneminden Haçlılara dek üç büyük imparatorluk ya da üç ulus; Yunanlar, Saracen'ler ve Franklar, o zamanlar sahip oldukları topraklar üzerinde çekişme yaşamışlardır. Asya'nın öbür ucundaki ve bu uluslarla ilişkisi olmayan Çin'den burada söz etmiyorum. Bu üç ulusun askerî güçleri üzerinde bir kanıya varmak için cesaretlerini, bildikleri zanaatları, sahip oldukları zenginlikleri ve devletin tüm kaynaklarını harekete geçirebilecek yüce bir hükümdara olan itaatlerini karşılaştırmak gerekir. Birinci hususta rakiplerinden oldukça aşağı olan Yunanlar, bu savaşçı vasıfların ikinci ve üçüncü hususlarında Franklardan üstün ve en azından Saracen'lere eşit durumdadır.

Yunan Donanması

Yunanların zenginliği onlara, yoksul ulusları kendi buyrukları altında çalıştırma, kıyılarını savunmak ve düşman topraklarına zarar vermek için ellerinde donanma gücü bulundurma imkânını sağlamıştır.[69] Her iki taraf için de kârlı bir ticaretle Ekslavonların, Türklerin, Bulgarların ve Rusların kanları Constantinople'un altınlarıyla takas edilmiştir. Onların cesareti Nicephorus'un ve Zimisces'in zaferlerine yardımcı olur. Düşman bir halk sınırlara saldırmaya kalkacak olduğunda uzak bir birliğin güçlü saldırısıyla o halkın topraklarının ele geçirilmesi, onları Bizans'a sataşmaktan vazgeçirerek kendi ülkelerini kurtarmanın derdine düşürür.[70] Constantine'in halefleri, Akdeniz İmparatorluğu için Don Irmağı ağzından Hercules sütunlarına dek tüm ülkeleri ele geçirmeyi arzulayan usta işçilerle doludur. Yunanistan'ın ve Anadolu'nun konumu, uzun kıyıları, derin körfezleri ve çok sayıda ada imparatorluğuyla vatandaşlarını gemiciliğe aşina hale getirmiştir. Venedik ve Amalphi ticareti, imparatorluk donanmasına tayfa sağlayan bir kaynaktır.[71] Peloponnesus ve Punic savaşlarından beri deniz kuvvetleri güçlülük bakımından bir ilerleme göstermemiş hatta gemi yapımındaki bilgi ve bece-

---

69. İşte Nicephorus'un Otho tarafından gönderilen elçiye tehditleri: "Nec est in mari domino tuo classium numerus. Navigantium fortitudo mihi soli inest, qui eum classibus aggrediar, bello maritimas ejus civitates demoliar; et quæ fluminibus sunt vicina redigam in favillam," (Liutprand, [içinde] Legat. ad Nicephorum Phocam, [içinde] Muratori, *Scriptores Rerum Italicarum*, c. II, kısım I, s. 481). Başka bir yerde de şunları söylüyor: "Qui cæteris præstant Venetici sunt et Amalphitani."

70. "Nec ipsa capiet eum (İmparator Otho) in quâ ortus est pauper et pellicea Saxonia; pecuniâ quâ pollemus omnes nationes super eum invitabimus; et quasi Keramicum confringemus," (Liutprand, [içinde] *Legat.*, s. 487). İki kitap, *de Administrando Imperio*, her yerde aynı politikayı telkin etmektedir.

71. Leo'nun *Tactics*'inin on dokuzuncu bölümü (Meurs. Opera, c. VI, s. 825-848), çalışkan Fabricius'un (*Bibliot. Græc.*, c. VI, s. 372-379).Gudius'un bir el yazmasından alarak daha doğru olarak verdiği, Naumachia veya deniz savaşını işlemektedir.

rilerinde gerileme bile olmuştur. Constantinople doğramacıları, günümüzdeki makineciler gibi birbiri üzerinde yükselen üç, altı ya da on sıra kürekli bu görkemli tekneleri yapma sanatını bilmemektedirler.[72] Bizans İmparatorluğu'nun *dromone*'leri veya kadırgaları[73] iki sıra kürekli hafif gemilerdir. Her bir sıra yirmi banktan oluşur. Bir sırada iki kürekçi vardır; biri geminin bir yanında diğeri de öteki yanında kürek çeker. Savaş sırasında, kaptan kendi armasını taşıyan yelkenin önünde durur. İki kişi dümende, iki subay da geminin pruvasında durur. Bunlardan biri düşman gemisine bindirmek, diğeri ise Grek ateşini atmakla görevlidir. Tayfalar, eskiden beri olduğu gibi gemicilerin ve askerlerin görevlerinde onlara yardımcı olurlar. Bunlar savunma ve saldırı silahlarıyla donatılmışlardır. Oklarını köprünün üzerinde durup atar; en alt sıradaki küreklerin top gözelerinden mızraklarını fırlatırlar. Kimi zaman savaş gemileri çok büyük ve sağlam yapılmaktadır. Hücum ve manevra işi yetmiş askerle iki yüz otuz tayfa arasında düzenli biçimde bölüşülür. Bu gemiler genellikle hafiftir ve manevraları kolaydır. Peloponnesus kıyısı üzerindeki Malea burnu ise korkutucu şöhretini sürdürmektedir. Bir imparatorluk filosu Corinth berzahı boyunca karadan beş mil öteye nakledilmiştir.[74] Denizcilik taktiklerinin ilkeleri, Thucydides zamanından beri hiçbir değişikliğe uğramamıştır. Savaş sırasında

72. Demetrius Poliorcetes'in filosu on beş ve on altı çift kürekli gemilerden oluşuyordu. Bunlar savaşlarda kullanılıyordu. Ptolemy Philadelphus'un kırk sıra kürekli gemisine gelince, bu yüzen bir saraydı âdeta; taşıma gücü, yüz toplu bir İngiliz gemisiyle karşılaştırıldığında, Dr. Arbuthnot'a göre (*Tables of Ancient Coins...*, s. 231-236), dört buçuğa karşı bir oranındadır.

73. Leo'nun dromone'leri oldukça net bir biçimde iki kürekli olarak betimlenmiştir. Kadırgaların klasik isimlerini basiretsiz ve yakışık almaz isimlerle yozlaştıran Meursius ve Fabricius'u bu konuda kınamak durumundayım. Bizanslı tarihçiler de bazen yanlış bilgi aktarımında bulunduklarından bu konuda suçludurlar.

74. Constantin. Porphyrogen., (içinde) *Vit. Basil.*, b. 61, s. 185. Bu savaş oyununu sakince "βουλὴν συνετὴν καὶ σοφὴν" olarak övüyor fakat fanteziye kaçarak Peloponnesus burnu çevresindeki deniz yolculuğunu bin mil olarak gösteriyor.

kadırgalardan oluşan bir filo, bir hilal biçiminde ilerler ve mahmuzlarını düşman gemilerinin bordalarındaki en zayıf noktalara sokmaya çalışır. Güvertenin ortasında tahtadan yapılmış çok sağlam bir makine bulunur, bununla düşman gemilerine taş ve zıpkın atılır. Düşman gemisine biniş operasyonu silahlı askerlerin içinde olduğu sepetleri kaldıran bir vinçle gerçekleştirilir. Komuta sancağının biçimi ve rengi, modern denizciler arasındaki en parlak ve en çok kullanılan işaretlerden oluşmaktadır. Baş kadırganın fenerleri geceleyin püskürtme, çarpışma, durma, düşman hattına sızma gibi uyarı emirleri iletilir, karadaki ateş sinyalleri ise bir tepeden diğerine verilir. Sekiz kontrol noktasından oluşan bir zincir, beş yüz millik bir alanı idare etmektedir. Bu sayede Constantinople, kısa bir süre içerisinde Tarsus'taki Saracen'lerin düşmanca tavırlarından haberdar olabilmektedir.[75] İmparatorluğun donanma gücüne ilişkin olarak Girit'in ele geçirilmesi için yapılan hazırlıkları inceleyerek bir kanıya varmak mümkündür. Bu iş için başkentte, Ægean Denizi adalarında, Asya ve Makedonya limanlarında, Pamphylia tarzı yetmiş beş gemiden oluşan bir filo bulunur. Bu filoda yedi bin üç yüz kırk asker, yedi yüz Rus ve Libanus Dağlarından gelen beş bin seksen yedi kişilik birlikleriyle Mardaite'ler bulunmaktadır. Muhtemelen bir aylık maaşlarının toplamı otuz dört *centenary* ağırlığında altına, bugünkü değeriyle yaklaşık yüz otuz bin sterline denk geliyordu. Pek büyük olmayan bir adanın fethi için kullanılan silahlar ve gereçlerin oluşturduğu listeye bakınca hayal gücümüz bu konuda yetersiz kalabilir çünkü bu büyük harcamalarla çok daha yararlı ve verimli bir koloni kurmak mümkündür.[76]

75. *Continuator of Theophanes* (L, IV, s. 122, 123) birbirini izleyen kontrol noktalarının (*station*) yerlerini belirliyor: Tarsus'un yakınındaki Lulum Kalesi, Argæus Dağı, Isamus dağı, Ægilus Dağı, Mamas vadisi, Cyrisus, Mocilus, Auxentius vadisi, büyük sarayın Pharus güneş saati. Dediğine göre haberler "ἐν ἀκαρεῖ" bir anda alınabiliyormuş. Zavallı bir abartma... Bu haberlerin üç, altı ya da on iki saat sonra alınabildiğini söyleseydi daha etkili ve öğretici olurdu.
76. Bkz. Constantine Porphyrogenitus, *Ceremoniale* (L, II, b. 44, s. 176-192).

YUNANLARIN TAKTİĞİ VE KARAKTERİ

Grek ateşinin icadı, barut gibi, savaş sanatında tam bir devrim yaratmamıştır. Constantine kendisinin ve imparatorluğunun kurtuluşunu bu sıvı ateşe borçludur. Grek ateşi, kuşatmalarda ve deniz savaşlarında büyük yangınlara ve yıkılmalara sebep olur. Ne var ki bu yeni sanatı yetkinleştirmek için ya pek az ilgi gösterilmiştir ya da gerçekten de geliştirilmeye pek elverişli değildir. Eskilerin savaş aletleri olan *catapultæ*, *balistæ*, koçbaşları vb. hâlâ saldırı ve savunmada sıkça kullanılıyordu. Demir ve çelik her zaman kıyım ve savunmanın başlıca araçları olmuştur. Onuncu yüzyılın zırhlı başlıkları, zırhlı giysileri ve kalkanları İskender'in ve Achilles'in askerlerince kullanılanlardan pek farklı değildir.[77] Ne var ki modern Yunanlar, tıpkı eski lejyonerler gibi, zırhlılar yerine daha geliştirilmiş ve hafif arabalarla yürüyüşe katılırlar. Düşmana yaklaşıldığı sırada bu birlikler, vücutlarına hafif gelen bu takımları kolayca kuşanabilirler. Saldırı silahı olarak kılıçları, savaş baltaları ve mızrakları vardır. Ne var ki on iki *cubit* ya da fit uzunluğundaki mızrakları Makedonyalılarınkinin dörtte biri kadardır. İskitlerin ve Arapların oklarıyla çok sayıda Yunan ölmüştür. İmparatorlar, okçuluk sanatının artık gerilemiş olmasından yakınmakta ve bu talihsizliğin meydana gelişinde okçuluktaki gerilemenin etkisi olduğuna inanmaktadırlar. Askerlik çağında olan tüm erkeklere, kırk yaşına dek okçuluk talimi yapmalarını salık vermişler, daha doğrusu emretmişlerdir.[78] Piyade ve süvari

---

Dikkatli bir okuyucu bu hesabın farklı bölümlerindeki bazı tutarsızlıkları fark edecektir ama bugünkü ordularda gizli tutulan, izinliler, servistekiler vb. askerlerin sayısı hesaplansa bu sayılar pek anlamsız kalmaz.

77. Bkz. Leo'nun *Tactics*'indeki beşinci, altıncı, yedinci bölümlerdeki "περὶ ὅπλων, περὶ ὁπλίσεως" ve "περὶ γυμνασίας" ile Constantine'inkine karşılık gelen pasajları.

78. Şunu gözlemliyorlar:
"τῆς γὰρ τοξείας παντελῶς ἀμεληθείσης ...

birliklerinin sıklığı kimi zaman iki katına yükseltilmişse de bu düzenleme birliklerin cesaretine dair gizli bir güvensizliğin işareti sayılmıştır. Halbuki maksat, birliklerin sayı bakımından korkutucu görünmeleridir. Barbarların mızraklarına ve kılıçlarına meydan okuma onuru yalnızca seçilmiş bir grup askere verilir. Savaş düzeni, üzerinde bulunulan toprakların doğal oluşumuna, hedefin ne olduğuna ve düşmana göre değişir. Ancak genellikle ordu iki saftan ve yedek birliklerden oluşmaktadır. Böylece Yunanların karakterine ve sağduyusuna uygun bir umut kaynağı yaratılmış olur.[79] İlk saf püskürtülecek olursa bu askerler ikincinin arkalarında yeniden toparlanırlar. Yedekler iki bölüme ayrılarak zaferden yararlanmak ya da geri çekilişi örtmek için kanatları çember içine alırlar. Bizans hükümdarının kampları ve yürüyüşleri, tatbikatları ve gelişmeleri, fermanları ve kitapları, en azından teoride uygulanabilir bir otorite kurmuştur.[80] Hükümdarın zenginliği ve zanaatkârlarının becerisi, orduların ihtiyaç duyduğu her türlü araç gereci, istenen miktarda temin edebilecek varlığa ve bolluğa sahiptir. Ancak hükümdarın otoritesi ve ustalarının uzmanlığı en önemli gereç olan askeri meydana getirme yetisinden yoksundur. Constantine *Ceremoniis*'inde hep zaferle geri döneceğini varsaysa da[81] onun ortaya koyduğu taktik bir bozgunu önlemek ve savaşı uzatmaktan başka bir sonuç

ἐν τοῖς Ῥωμάνοις τὰ πολλὰ νῦν εἴωθε
σφάλματα γίνεσθαι," (Leo, *Tactic.*, s. 581; Constantin., s. 1216). Bununla birlikte Yunanlarla Romalılar, uzaktan ve düzensiz biçimde savaştıkları için bu gibi kurallar koymuş değillerdi.

79. *Tactics*'in s. 669 ve 721'deki pasajlarını ve on ikinci ile on sekizinci bölümlerini karşılaştırınız.

80. Tactics'in önsözünde Leo, hiç gizlemeden disiplinin yitirilişinden ve zamanın musibetlerinden yakınıyor; "ἀμέλεια, ἀταξία, ἀγυμνασία, δειλία," vd. Görünüşe göre sonraki kuşakta Constantine'in öğrencileri aynı eleştirileri hak ediyorlardı.

81. Bkz. *Ceremonial*'da (L, II, b. 19, s. 353) imparatorun tutsak Saracen'leri ayaklarının altında ezdiği sırada söylenen bir şarkıyı temsil eden simge. Şarkıcılar "Düşmanlarımı bir basamak yaptım" şarkısını ve halk *kyrie eleison* duasını kırk kez yineliyor.

doğurmamıştır.[82] Geçici birkaç başarıya karşın Yunanlar, hem kendilerinin hem de dolaylarındaki halkların gözünde çok şeyler yitirmiştir. "Ağır işleyen eller ve çok konuşan diller", işte ulusun karakterini belirtmek için halk arasında kullanılan atasözü budur. *Tactics*'in yazarı kendi sarayında kuşatma altına alınmıştır. Kuşatmayı gerçekleştiren ve Saracen'ler ile Frankların adından bile titreyerek korkan barbarlar, güçsüz düşmüş Constantinople hükümdarından söküp aldıkları madalyalarla övünür hale gelmişlerdir. Din, onlara cesaret aşılama imkânına sahiptir. Ne var ki onların karakterlerinde ve idarelerinde bu tür bir olasılık yoktur. Yunanların dini onlara yalnızca tevekkülü ve sabretmeyi öğretebilir. Roma isminin terbiyesini ve ihtişamını bir anlığına yeniden canlandıran İmparator Nicephorus, kâfirlere karşı kutsal bir savaşta hayatını kaybeden Hristiyanlara şehitlik onurunu ihsan etmek arzusundadır. Ne var ki bu yasa baş patriğin, piskoposların ve başlıca senatörlerin muhalefetiyle kaldırılmıştır. Onlara bakılırsa Aziz Basil'in dinî kanunlarına göre askerlik gibi kanlı bir meslekte olanlar, üç yıl süreyle kilise cemaatinin dışında kalmalıdır.[83]

82. Leo (*Tactic.*, s. 668) herhangi bir ulusa karşı adil bir açık savaşın "ἐπισφαλές" ve "ἐπικίνδυνον" olduğunu gözlemler; sözler güçlü ve uyarı doğru; yine de Romalılar da aynı kanıda olsalardı Leo, Trakya Boğazı kıyılarında asla hükümdarlık yapamayacaktı.

83. Nicephorus'un tasarımını değerlendiren Zonaras (c. II, L, XVI, s. 202, 203) ve Cedrenus (*Compend.*, s. 668) maalesef bu sıfatı patriğin muhalefetine uyguluyor.

SARACEN'LERİN TAKTİĞİ VE KARAKTERİ

Yunanların bu ahlaki ilkeleri ilk Müslümanların herhangi bir savaşta geri çekildikleri zaman gözyaşı dökmeleriyle kıyaslanır. Batıl inanç ile gözü pek coşku arasındaki zıtlık rakip ulusların tarihini felsefi bir bakışla gözler önüne seriyor. Son halifelerin tebaası,[84] kuşkusuz peygamberin sahabelerindeki inanç gücüne sahip değildir. Yine de askerî inançları gereği Tanrı'yı bir savaş yaratıcısı olarak görürler.[85] Bağnazlığın hayati ama gizli kıvılcımı dinlerinin kalbinde hâlâ parlıyordu ve Hristiyan sınırlarında yaşayan Saracen'ler arasında sık sık canlı ve aktif bir ateşe dönüşüyordu. Onların düzenli askerî birlikleri, efendilerinin kendisini korumak ve bayrağının peşinden gitmek üzere yetiştirilmiş yiğit tutsaklardan oluşur. Kâfirlere karşı kutsal bir savaşı haber veren iki boru sesi üzerine Suriye, Kilikya, Afrika ve İspanya'daki Müslüman halkların uyandığı görülür. Zenginler galip gelmek ya da Tanrı yolunda ölmek isterler. Fakirleri ise ganimet umuduyla savaşa katılırlar. Yaşlılar, sakatlar ve kadınlar bu mübarek girişimde payları bulunsun diye silahla donattıkları bir askeri ve atı kendi yerlerine gönderirler. Saldırı ve savunma silahları, sağlamlıkları ve nitelikleri bakımlarından Romalılarınkine eştir. Ne var ki ata binme ve ok atma alanlarında onlardan daha üstün görünürler. Kılıç kemerlerinin gümüş kaplamaları, kılıçları ve atlarının ko-

84. Çeşitli ulusların taktiğini işleyen on sekizinci bölüm, Leo'nun tüm koleksiyonunun en tarihî ve yararlı olanıdır. Roma imparatorunun, Saracen'lerin törelerini ve silahlarını (*Tactic.*, s. 809-817 ve Meursius'un altıncı cildinin önsözünde bulunan Medicean el yazmalarından bir fragman) incelemesi için elinde çok fırsatlar vardı

85. "Παντὸς δὲ καὶ κακονἔργου τὸν Θεὸν
ἄιτιον ὑποτίθενται, καὶ πολέμοις χαίρειν
λέγουσι τὸν Θεὸν τὸν διασκόρπιζοντα ἔθνη
τὰ τοὺς πολέμους θέλοντα." Leon., *Tactic.*, s. 809.

şum takımları bile zengin bir ulusun görkemini gözler önüne serer. Güneyden gelen zenci okçular bir yana bırakılırsa Araplar atalarının yoksul ve silahsız haline pek az ilgi duyarlar. Yük arabaları yerine gerilerinde uzun katarlar halinde develer, eşekler ve katırlar, yüklü olarak onları izler. Bayrak ve flamalarla süslenmiş bu hayvan toplulukları ordunun görünürdeki kalabalığını ve gösterişini de arttırır. Develerin biçimsizliği ve kötü kokusu ise çoğu zaman düşman atlarını ürkütür ve karışıklığa neden olur. Sıcağa ve susuzluğa karşı duydukları duyarlılık onları yenilmez kılar. Buna karşılık kışın soğuğu ise içlerini dondurur, böylesi bir durumda uykuya meyletmeleri anlaşılırdır. Karanlık ortasında kalmamak için en katı önlemlere başvururlar. Savaş düzenleri, biri okçular, öbürü atlılar olmak üzere derin ve sağlam iki hattan oluşan bir paralelkenar biçimindedir. Kara ve deniz savaşlarında en şiddetli saldırılara bile gözü peklikle karşı koyar ve genellikle düşman askerlerinin yorgunluk ve gevşeme hali göstermelerine kadar karşı saldırıya geçmezler. Onları ya geri püskürtüler ya da kötü duruma düştüklerini anlarlarsa savaşı yeniden başlatmayı düşünmezler. Bu sefer, Tanrı'nın düşmandan yana olduğu yönünde bir durum değerlendirmesi yaparlar. Halifelerin gerileyişi ve düşüşü bu korkutucu kanıya zemin hazırlamıştır ve Muhammedîler ile Hristiyanlar arasında zaman zaman birinin ya da diğerinin yenilgisini bildiren birtakım karanlık mucizeler hiç eksik olmamıştır.[86] Arap İmparatorluğu artık yoktur. Ancak ondan ayrılan parçalar, büyük krallıklar halinde bağımsız devletlere dönüşmüştür. Bir Halep ya da Tunis emîri, donanmasında, bayağı bir beceri, ticaret ve hazine birikimine sahip olamaz. Constantinople hükümdarları, onların disiplininde barbar tavırları bulunmadığını birçok kez görme olanağı bulmuştur. Her ne kadar

86. Liutprand (s. 484, 485) Yunanlarla Saracen'lerin kehanetlerini iletiyor ve açıklıyor. Bu kehanetlerin yorumlanmasına göre geçmiş parlak ve tarihsel, gelecek ise karanlık, karışık ve belirsizdir. Aydınlığın ve karanlığın ayrımını yapan bu çizgiye göre, bu kehanetlerden her birinin dönemi saptanabilir.

buluş yetenekleri yoksa da başkalarının buluşlarına çok çabuk öykünmeyi ve araştırmayı bilirler. Örnek almak kopyalamaktan daha iyidir. Gemileri, araç gereçleri ve sağlamlıkları daha az bilgiye dayanır. Mütevazı bir biçimde dile getirdiklerine göre Tanrı Araplara belagat, Çinlilere ince iş bilen el, Yunanlara ise düşünce gücü vermiştir.[87]

FRANKLARIN VEYA LATİNLERİN TAKTİĞİ VE KARAKTERİ

Ren ile Weser arasında yer tutmuş olan Alman kabilelerinin kimilerinin adı Galya, Almanya ve İtalya'nın büyük bir kısmına yayılmıştır. Araplar gibi Yunanlar da Latin kilisesinin Hristiyanlarına, Atlantik Okyanusu'nun bilinmeyen kıyıları üzerine yayılmış Batı uluslarına Frank ulusunun adını vermişlerdir.[88] Charlemagne'ın dehası Frank ulusunun büyük bir bölümünü birleştirmişse de haleflerinin geçimsizliği ve yozlaşması yüzünden kısa sürede imparatorluğu parçalanmıştır; halbuki onun kurduğu bu birlik Bizans Cæsar'larıyla yarışacak, Hristiyanlara yapılan hakaretlerin öcünü alabilecek güce sahipti. Artık düşmanlar, kamu gelirinin uygulanmasından, askerlik hizmetindeki ticaret ve imalat işçiliğinden, şehirlerin ve orduların karşılıklı yardımından ve Elbe'den Tyber Irmağı'nın ağzına dek düzenli olarak konuşlanmış deniz filolarından korkmuyorlardı, tebaa

87. Bu ayrımın anlamı Abulpharagius (*Dynast.*, s. 2, 62, 101) tarafından açıklanıyor ancak bu önemli veciz sözün aktarıldığı pasajı anımsayamıyorum.

88. "Ex Francis, quo nomine tam Latinos quam Teutones comprehendit, ludum habuit," (Liutprand, [içinde] *Legat.*, ad *Imp. Nicephorum*, s. 483, 484). Bu adlandırma ile anılan alan, her ikisi de haçlı seferlerinden önce yaşamış olan Constantine (*de Administrando Imperio.*, L, II, b. 27, 28) ve Eutychius tarafından (*Annal.*, c. I, s. 55, 56) doğrulanmıştır. Abulpharagius (*Dynast.*, s. 69) ve Abulfeda'nın (*Prefat.*, ad *Geograph.*) tanıklığı daha yenidir.

ise güvenini tümüyle yitirmiştir. Onuncu yüzyılın başlarında Charlemagne ailesi hemen hemen yitmiştir, düşman ve bağımsız birtakım devletler onun krallığından kalan yıkıntılar üzerine kurulmuştur. Bu devletlerin hayli tutkulu şefleri ise kral sanını almaktadır. Anarşi ve iç çekişmeler öyle bir hal almıştır ki bu krallara bağlı kimseler de isyan bayrağını açanlar olmakta, hiçbir eyalette soylular kendi krallarının sözünü dinlememekte, halkı ise etkileri altına almakta ve komşu eyaletlerle savaşa girmektedirler. Devlet yönetimi çarkını alt üst eden bu savaşlar, bir bakıma ulusun savaşçı ruhunu canlı tutar. Avrupa'nın güncel sisteminde beş ya da altı zorba hükümdar, hiç değilse aktif olarak kılıç güçlerini kullanmaktadırlar. Askerlik saltanatının kuramsal ve eylemsel bilgisine bağlı olan bir sınıf halk, sarayların esrarengiz atmosferinde tasarlanmış harekâtı uzak bir ülkede yürütmektedir. Ülkenin geri kalan halkı ise barış içerisinde kalabilmiş; savaşta ya da barışta olduklarını ancak vergilerin artması ya da azalmasıyla fark edebilmişlerdir. Onuncu ve on birinci yüzyıllarda her köylü askerdir ve her köy tahkim edilmiştir. Her bir orman veya vadi ise bir cinayet ve yağma sahnesi durumundadır ve şato sahipleri, hükümdarların ve savaşçıların karakterine uymaya kendilerini mecbur hissetmektedir. Bildikleri bir yaşam düzeni benimsemişlerdir. Ailelerini savunmak, topraklarını korumak ve uğradıkları kötülüklerin öcünü alabilmek için yalnız kendi olanaklarına başvurmaktan başka umarları yoktur. Kendilerini daha yüksek örgüt ve güçlere bağlı fatihlere benzeterek kişisel savunma haklarını da aşan bir tutum benimsemişlerdir. Tehlikenin her an var oluşu ve ister istemez gözü peklik gösterilmesi zorunluğu onların ruhlarını ve vücut yapılarını da sertleştirmiştir. Dostlarına sırtlarını dönmeyi; düşmanlarını ise bağışlamayı kesinlikle reddetmişlerdir. Magistrate'nin koruması altında uyumak yerine kibirli bir tavırla yasaların otoritesini tanımazlar. Bu derebeylik döneminde kül-

tür ve sanat araç gereçleri âdeta ölüm aygıtlarına dönüşmüştür. Sivil halkın ve kilise topluluklarının barışçıl çalışmaları yıkıma uğramış ya da yozlaşmıştır. Sivri külahını zırhlı bir başlığa dönüştüren piskopos, dinî görevinin zorunlu kıldığı görevlerden çok, içinde yaşadığı yüzyılın durumuna kendini kaptırmıştır.[89] Franklar, özgürlük ve savaş için besledikleri aşkla övünüyorlardır. Yunanlar ise bu eğilimden bir tür şaşkınlık ve ürpertiyle söz etmektedirler. İmparator Constantine, "Franklar," der, "gözleri kimseyi görmeyecek derecede atak ve yiğitlerdir. Korkusuz ruhları, tehlikelere ve ölüme meydan okuyuşlarıyla desteklenir. Savaş alanında ve göğüs göğüse çarpışmada, düşmanın sayısını anlamaya gerek duymadan hemen cepheden saldırıya geçerler. Safları akrabalık ve dostluk bağlarıyla sıkı sıkı örülüdür; savaş sırasındaki aksiyonları, aziz arkadaşlarını kurtarma ya da intikam alma arzusuyla tetiklenir ve başarılarının kaynağı da budur. Onların gözünde geri çekilmek utanç verici bir kaçıştır ve kaçış ise aklanması imkânsız bir alçaklıktır."[90] Bu kadar değerli ve bu kadar cesur bir ulus, taşıdığı nitelikleri bozacak büyük yanılgılara düşmemiş olsa zaferlerine yenilerini eklerlerdi. Donanmalarını yitirmiş olmaları denizdeki egemenliğin Yunanlara ve Saracen'lere geçmesine sebep olmuştur. Bu yüzden ne müttefiklerine yardım konusunda ne de düşmana aman verme işinde denizden yararlanabilmişlerdir. Şövalyeliğin kuruluşundan

89. Bu dinî ve lehtar (*ecclesiastical and beneficiary*) disiplin konusu üzerine Peder Thomassin'den (c. III, L, I, b. 40, 45, 46, 47) yararlanılabilir. Bir Charlemagne yasası piskoposları kişisel hizmetten azade kılıyordu fakat dokuzuncu yüzyıldan on beşinciye dek tersine bir uygulama, azizlerin ve din adamlarının sessiz kalmasıyla uygulandı... "Alçaklığınızı kutsal kanunlarımızla (*canon*) doğruluyorsunuz," diyordu Veronalı Ratherius, "oysa bu kutsal kanunlarınız fuhşu da yasaklıyor ama yine de..."

90. İmparator Leo, *Tactics*'inin on sekizinci bölümünde yansız olarak Frankların (Meursius, Galli şeklinde saçma biçimde çevirmiştir) ve Lombard veya Langobard'ların askerî kusurlarını ve meziyetlerini açıkça anlatmıştır. Ayrıca bkz. Muratori'nin *de Antiquitatibus Italiæ medii Ævi* yirmi altıncı bilimsel araştırması (Dissertation).

önceki yüzyılda Franklar süvarilik hizmetinde acemilerdir.[91] Savaşçılarını yitirdikleri anlarda süvarilikteki bilgisizliklerini anlamış, yere inip yaya olarak savaşmanın daha yeğ olacağını düşünmüşlerdir. Mızrak ya da ok gibi silahlar kullanmamış; uzun kılıçlar, ağır zırhlı giysiler, geniş kalkanlardan sıkılmışlardır. Yunanların onlar hakkındaki hicivlerini tekrarlayacak olursam, şöyle demem gerekir: Disipline gelmeyen karakterleri boyunduruk altına girmez; askerlik hizmeti için belirli bir dönemin haricinde onları tutmak isteyen komutanlarının bayrağı altından hemen ayrılırlar. Daha az yiğit olmakla birlikte daha kurnaz olan bir düşmanın her yanda kurduğu tuzaklara düşebilirler. Satılabilir bir karakterde olduklarından parayla elde edilebilirler. Geceleyin kamplarını sıkı kontrol altında tutmayı ihmal ettiklerinden nöbetçi sorununa da önem vermezler. Yazın yapılan savaş güçlerini ve sabırlarını tüketir; açgözlü iştahlarını bol şarap ve yiyecekle karşılayamamaları halinde umutsuzluğa düşerler. Frankların bu genel karakteri, iklimden ziyade rastlantıya atfedilmesi gereken ancak hem yerliler hem de yabancılar tarafından görülebilen bazı millî ve yerel değişiklikler yerli ve yabancı halkların dikkatini çekmiştir. Büyük Otho'nun bir elçisinin Constantinople sarayında bildirdiğine göre Saksonlar kalemden çok kılıçla çarpışmayı iyi bilirler ve düşmana sırtlarını çevirmek gibi bir utanca düşmektense ölmeyi yeğlerler.[92] Frankların soyluları gösterişsiz yaşamlarında tek uğraşları olan savaş ve vurgun eğlencesinden başka zevkleri olmadığını övünerek tekrarlar. Yunanların kanısına göre ise eski Lombardların saygınlığını ve özgürlük aşkını yozlaştırmış olan İtalyanların

91. "Domini tui milites (diyor mağrur Nicephorus) equitandi ignari pedestris pugnæ sunt inscii; scutorum magnitudo, loricarum gravitudo, ensium longitudo, galearumque pondus neutrâ parte pugnare eos sinit; ac subridens, impedit, inquit, ac eos [leg. eos et] gastrimargia hoc est ventris ingluvies," vd. Liutprand, (içinde) *Legat.*, s. 480, 481.

92. "In Saxoniâ certe scio . . . decentius ensibus pugnare quam calamis, et prius mortem obire quam hostibus terga dare," (Liutprand, s. 482).

saraylarını, şölenlerini ve nezaketli törenlerini gülünç biçimlere sokup alay ederler.[93]

LATİN DİLİNİN KAYBOLUŞU

Caracalla'nın ünlü fermanına göre Britanya'dan Mısır'a dek tüm tebaası Romalıların isim ve ayrıcalıklarına sahiptir. Tebaanın millî hükümdarı, imparatorluk sarayını ülkenin herhangi bir vilayetinde geçici ya da daimî olarak inşa ettirebilir. Doğu ve Batı'nın bölünmesinde titizlikle üstün bir birlik kurulduğu gözlemlenmiş ve isimlerinde, kanunlarında ve tüzüklerinde, Arcadius ve Honorius'un halefleri, kendilerini aynı makamın ayrılmaz ortakları olarak Roma'nın birleşik hükümdarları ilan etmişlerdir. Batı hükümdarlığının çöküşünün ardından Roma erguvanının saygınlığı tümüyle Constantinople hükümdarına özgü olmuştur. Justinian, altmış yıl boyunca birbirinden ayrı kalan eski Roma topraklarını imparatorlukla yeniden birleştiren ve fetih yoluyla

93. "Φράγγοι τοίνυν καὶ Λογγίβαρδοι λόγον
ἐλευθερίας περὶ πολλοῦ ποιοῦνται, ἀλλ' οἱ
μὲν Λογγίβαρδοι τὸ πλέον τῆς τοιαύτης
ἀρετῆς νῦν ἀπώλεσαν." Leonis, *Tactica*, b. 18, s. 805. İmparator Leo, 911'de öldü. 940'ta yazılan ve 940'ta bir Venedikli tarafından bestelendiği sanılan bir şiir, İtalya'nın ve Fransa'nın âdetlerini şöyle ayırt ediyor:
"– Quid inertia bello
Pectora (Ubertus ait) duris prætenditis armis,
O Itali? Potius vobis sacra pocula cordi
Sæpius et stomachum nitidis laxare saginis
Elatasque domos rutilo fulcire metallo.
Non eadem Gallos similis vel cura remordet;
Vicinas quibus est studium devincere terras
Depressumque larem spoliis hinc inde coactis
Sustentare –" (Anonym., Carmen Panegyricum, *de Laudibus Berengarii Augusti*, L, II, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italic.*, c. II, kısım I, s. 393).

"Romalıların Augustus'u" sanını alan ilk imparatordur.[94] Bir böbürlenme ya da hoşnutsuzluk güdüsü, Justinian'ın haleflerinden biri olan II. Constans'ı Trakya Boğazı'nı terk etmeye ve Tyber'e eski onurlarını geri vermeye sevk etmiştir: "Akılsızca tasarı (!)" diye haykırıyor Bizans tarihinin kötü yürekli yazarı, "yüzü buruşuklarla dolu yaşlı bir *matron*'un biçimsizliğini gidermek için bir genç kızı bütün güzelliğinden ve gençliğinden yoksun bırakmak deliliktir!"[95] Ancak buna olanak bulamamıştır çünkü Lombardların kılıcı onun İtalya'ya yerleşmesini engellemiştir. Roma'ya bir fatih olarak değil, alçak bir sığınmacı olarak girmiştir. Orada on iki gün geçirdikten sonra dünya başkentini yağma etmiş; sonra da sonsuza dek oradan uzaklaşmıştır.[96] İtalya ile Bizans İmparatorluğu'nun tam olarak ayrılması Justinian'ın fetihlerinden yaklaşık iki yüzyıl sonra gerçekleşir. Justinian'ın saltanatı sırasında Latince, kullanım dili olmaktan çıkmaya başlar. Bu yasa koyucu; Institute'lerini, Codex'leri ve Pandect'leri, Roma hükümetinin genel üslubunu, Constantinople sarayının ve senatosunun, Doğu ordularının ve mahkemelerinin kutsanmış diliyle oluşturmuştur.[97] Ancak Asya eyaletlerindeki halk bu yabancı dili bilme-

94. Justinian, diyor tarihçi Agathias (L, V, s. 157),
"πρῶτος Ῥωμαίων αὐτοκράτωρ
ὀνόματι καὶ πράγματί."
Bununla birlikte spesifik Romalıların İmparatoru unvanı, eski Roma'nın Fransız ve Alman imparatorları tarafından kullanılmak istenmesine kadar Constantinople'da kullanılmamıştır.

95. Constantine Manasses bu tasarıya karşı yazmıştı.
"Τὴν πόλιν τὴν βασιλείαν ἀποκοσμῆσαι θέλων,
Καὶ τὴν ἀρχὴν χαρίσασθαι τριπεμπέλῳ Ῥώμῃ,
Ὡς εἴτις ἀβροστόλιστον ἀποκοσμήσει νύμφην,
Καὶ γραῦν τινα τρικόρωνον ὡς κόρην ὡρίσει." Bu yazdıkları Theophanes, Zonaras, Cedrenus ve *Historia Miscella* tarafından da onaylamıştır: "Voluit in urbem Romam Imperium transferre," (L, XIX, s. 157, [içinde] Muratori, Scriptores Rer. Ital., c. I, kısım 1.

96. Paul. Diacon, L,V. b. 11, s. 480, Anastasius, (içinde) *Vitis Pontificum*, (içinde) Muratori, *Collection*, c. II, kısım I, s. 141.

97. Ducange'nin (*ad Gloss. Græc. medii Ævi*) başlangıç kısmını ve Justinian'ın Novella'larını inceleyiniz (VII, LXVI). Yunancası "κοινός", Latincede bizzat

mektedir. Yasa ve devlet daireleri çevirmenlerinin çoğu da onu gerektiği gibi kullanamaz. Kısa süreli bir çekişmenin ardından doğa ve alışkanlık, insan gücüyle meydana getirilen kuruluşları yenilgiye uğratır: Justinian, tebaasının yararı için "novel"leri iki dilde yayımlar. Hacimli hukuk metinlerinin birkaç bölümü art arda tercüme edilir,[98] orijinali unutulur ancak çevirilerinden okunup incelenir. İçsel liyakati sebebiyle gerçekten de tercih edilmeyi hak eden Yunanca, Bizans monarşisinde hem yasal hem de tebaanın dili haline gelir. Justinian'ın halefleri hem geldikleri soy hem de ülke halkının kullandığı dil bakımlarından Roma diline yabancı kalmışlardır. Araplara göre Tiberius,[99] İtalyanlara göre ise Maurice[100] ilk Yunan Cæsar'lar olmuşlar ve yeni bir saltanat soyu ile yeni bir imparatorluk kurmuşlardır. Bu sessiz sedasız devrim Heraclius'un ölümünden önce tamamlanmış, Latin dilinin birtakım önemsiz kalıntıları hukuk terimlerinden ve saray selamlıklarından başka yerlerde kullanılmaz olmuştur. Batı

"πάτριος", "κυριώτατος" için "πολιτείας σχῆμα" idi, hükümet sistemi.

98. "Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Λατινικὴ λέξις καὶ
φράσις εἰσέτι τοὺς νόμους τοὺς συνεῖναι
ταύτην μὴ δυναμένους ἰσχυρῶς ἀπετείχιζε," (Matth. Blastares, *Hist. Juris*., apud Fabric., *Bibliot. Græc*., c.. XII, s. 369). Codex ve Pandect'ler (ikincisi Thalelæus tarafından) Justinian döneminde çevrilmiştir (s. 358-366). İlk triumvir'lerden biri olan Theophilus Institute'lerin zarif olmakta birlikte dağınık bir açıklamasını yapmıştı. Öte yandan Julian, Constantinople'un (570) selefidir, *CXX*. İtalya ve Afrika'nın yararı için "Novellas Græcas eleganti Latinitate donavit," (Heineccius, *Hist. J. R*., s. 396).

99. Abulpharagius yedinci hükümdar soyunun Frankların ya da Romalıların, sekizincinin Yunanların, dokuzuncusunun ise Arapların olduğunu söylüyor. "A tempore Augusti Cæsaris donec imperaret Tiberius Cæsar spatio circiter annorum 600 fuerunt Imperatores C. P. Patricii, et præcipua pars exercitus Romani; extra quod, consiliarii, scribæ et populus, omnes Græci fuerunt; deinde regnum etiam Græcanicum factum est," (s. 96, vers. Pocock).
Abulpharagius Hristiyan dinini ve kilise kanunlarını incelemişti ve bu konuda bilgisiz olan *Müslümanlara* göre daha avantajlıydı.

100. "Primus ex Græcorum genere in Imperio confirmatus est" veya Paulus Diaconus'un (L, III, b. 15, s. 443) *Græcorum Imperio*'daki başka bir el yazmasına göre.

İmparatorluğu'nun Charlemagne ve Otho tarafından yeniden kurulmasının ardından Franklar ve Latinlerin isimleri eşit bir anlam ve kapsam kazanmış ve bu kibirli barbarlar, biraz adaletle Roma'nın dili ve egemenliği konusundaki üstün iddialarını ileri sürmüşlerdir. Romalıların giyim tarzını ve dillerini bir kenara bırakan Doğu halklarını aşağılamış, yüzyılların getirdiği değişimlere karşın Augustus ve Constantine'den beri değişmeden gelen dolaysız bir haleflik olduğunu iddia etmişlerdir. İşte bu dönemde Doğululara yaygın olarak Yunan adını takmışlardır.[101] Ne var ki Bizans imparatoru ve imparatorluk halkları bu aşağılayıcı adlandırmayı şiddetle reddetmiş, yozlaşmanın ve çürümenin son kertesinde bile Constantinople İmparatorluğu'nun kalıntılarına bağlı kalarak yine de "Romalı" adını sürdürmüşlerdir.[102]

Cehalet Dönemi

Doğuda devlet işleri Latince olarak yürütülürken Yunanca, edebiyat ve felsefe dili olarak kullanılmaktadır. Bu kadar zengin ve yetkin bir dil ile aydın kişiler, eğitimli Romalıların eğreti bir şekilde edindikleri bilgiye ve özenti beğenilerine karşı ilgi duymamışlardır. Paganizmin çöküşünden, Suriye ve Mısır'ın kaybından, İskenderiye ve Atina'daki okulların yok olmasından sonra Yunanların çalışmaları bazı manastırlarda ve özellikle de

101. "Quia linguam, mores, vestesque mutâstis, putavit Sanctissimus Papa (ne cüretkâr bir ironi), ita vos (vobis) displicere Romanorum nomen. Nuncios, rogabant Nicephorum Imperatorem Græcorum, ut cum Othone Imperatoreorum, amicitiam faceret," (Liutprand, [içinde] *Legatione*, s. 486).

102. Constantinople'un son kuşatmasından kurtulan Laonicus Chalcocondyles Constantine'in İtalya Latinlerini bir Yunan Trakya kentine yerleştirdiğini anlatmaktadır (L, I, s. 3); bunlar yerli halkın dilini ve törelerini benimsemişlerdir. Constantinople kralları, diyor tarihçi,
"ἐπὶ τῷ σφὰς αὐτοὺς σεμνύνεσθαι Ῥωμαίων
βασιλεῖς τε καὶ αὐτοκράτορας ἀποκαλεῖν,
Ἑλλήνων δὲ βασιλεῖς οὐκέτι οὐδαμῇ ἄξιονν."

Leo the Isaurian saltanatı sırasında yanmış olan Constantinople Kraliyet Koleji'nde farkına varılmadan bir köşeye çekilmiştir.[103] Sözünü ettiğimiz dönemin tumturaklı üslubunda bu kolejin başkanı Bilim Güneşi unvanıyla anılmaktadır. Çeşitli sanat dallarında ve fakültelerden olan on iki profesör ise burçlar kuşağının on iki simgesi ile temsil edilir. Yararlandıkları otuz altı bin beş yüz ciltlik bir kütüphane vardır ve masalsı olduğu kadar olağanüstü bir yılanın (*serpent*) bağırsaklarından yapılmış yüz yirmi fit uzunluğunda olduğu söylenen bir parşömen rulosu üzerine yazılmış eski bir Homer yazmasını sergilemektedirler.[104] Ancak yedinci ve sekizinci yüzyıllar bir uyumsuzluk ve karanlıklar dönemidir. Kütüphane yakılmış, kolej kapatılmış, ikon düşmanları antik çağın düşmanları olarak temsil edilmiştir. Heraclean ve Isaurian hanedanlarından gelen prenslerin vahşi cehaletleri ve edebiyata olan saygısızlıkları onları gözden düşürmüştür.[105]

Yunan Biliminin Yeniden Doğuşu

Dokuzuncu yüzyılda bilimin restorasyonunun ilk şafağının izini süreceğiz.[106] Arapların fanatizmi yatıştıktan sonra halifeler,

103. Theophanes'e değil ama en azından Zonaras (c. II, L, XV, s. 104), Cedrenus (s. 454), Michael Glycas (s. 281), Constantine Manasses'ten (s. 87) kanıtlar toplayan Ducange'ye (*C. P. Christiana*, L, II, s. 150, 151) bakınız. Spanheim (*Hist. Imaginum*, s. 90-111), imparatora yöneltilen saçma suçlamayı çürüttükten sonra, âdeta bir avukat gibi, yangının ve neredeyse kütüphanenin gerçekliğinden şüphe veya inkâr ediyor.

104. Malchus'a göre (apud Zonar., L, XIV, s. 53,) Homer'in bu eseri Basiliscus döneminde yakılmıştır. El yazmaları yeniden yazılabilir ama bir yılan derisi üzerine? Fazlasıyla tuhaf ve inanılmaz.

105. Zonaras'ın "ἀλογία", Cedrenus'un "ἀργία καὶ ἀμαθία", belki de bu hükümdarlıklara pek uygun olmayan güçlü kelimelerdir.

106. Bk. Zonaras (L, XVI, s. 160, 161) ve Cedrenus (s. 549, 550). Keşiş Bacon gibi, filozof Leo da bilgisizlik sebebiyle büyücü olarak görüldü ama aynı adı taşıyan imparatora verilen gaipten sesler alma olayı da söylenseydi haksızlık daha az büyük olurdu. Leo'nun fizik üzerine yazdığı eserler Viyana kütüphanesindeki yazmalar arasındadır (Fabricius, *Bibliot. Græc.*, c. VI, s. 366; c. XII, s. 781) *Qu-*

imparatorluğun şehirlerini değil, sanatını fethetmeyi arzulamışlardır, aydınlığı elde etmek için gösterdikleri çabalar Yunanların da uyanmasına sebep olmuş, onlar da eski kitaplıklarının tozunu silmeye başlamışlardır ve o zamana dek emeklerinin karşılığını çalışmanın zevki ve hakikat arayışıyla almaya alışmış olan filozofları tanımayı ve ödüllendirmeyi öğrenmişlerdir. III. Michael'ın amcası Cæsar Bardas'ın unvanı "harflerin cömert koruyucusu"-dur. Bardas'ın yeğeninin serveti nadiren de olsa ahlaksızlığın ve aptallığın yolundan sapmıştır. Böyle anlardan birinde Magnaura Sarayı'nda bir okul açılmış ve Bardas'ın oradaki varlığı, hocaların ve öğrencilerin coşkusunu artırdı. Başlarında Selanik başpiskoposu olan filozof Leo vardır. Leo'nun astronomi ve matematikteki derin becerisi Doğu'nun yabancıları tarafından takdir edilmiş ve bu doğaüstü (*occult*) bilim, kendisinden üstün olan tüm bilgilerin ancak ilhamın ya da sihrin etkisiyle meydana gelmiş olabileceğine inanan bayağı bir saflık tarafından göklere çıkarılmıştır. Dostu Cæsar'ın acil çağrısı üzerine ünlü Photius[107] seküler ve araştırmacı yaşamın özgürlüğünden vazgeçmiş, ataerkinin tahtına çıkmış ancak Doğu ve Batı'nın rahipler meclisi tarafından dönüşümlü olarak aforoz edilip affedilmiştir. Düşmanları olan piskoposların bile söylediği gibi hiçbir sanat ve bilim bu evrensel bilim insanına yabancı değildir. Photius, derin düşünceleri olan, yorgunluk nedir bilmeyen ve yetkin üsluba sahip biridir. *protospathaire* veya muhafız subayı olarak görev yaptığı sırada Bağdat halifesine büyükelçi olarak gönderilmiştir.[108] Belki sürgün belki

iescant!

107. Photius'un dinî ve edebî karakteri Hanckius (*de Scriptoribus Byzant.*, s. 269-396) ve Fabricius tarafından bolca tartışılmaktadır.

108. "Εἰς Ἀσσυρίους", yalnızca halifenin oturduğu Bağdat anlamına gelebilir; elçiliği merak uyandırıcı ve öğretici olacaktı. Bu kitapların hepsini nasıl elde edebilecekti? Bağdat'ta çok sayıda kitap bulamazdı, yanında da götüremezdi, bu kitapları kafasının içerisinde taşıması da olanaksızdı. Ne kadar inanılmaz olursa olsun bu sonuncu olasılık Photius tarafından bizzat onaylanmış görünüyor; "ὅσας αὐτῶν ἡ μνήμη διέσωζε." Camusat (*Hist. Critique des Journaux*, s. 87-94) Myriobiblon'a dair çok iyi bir açıklama yapıyor.

de yalnızlık saatlerini yumuşatmak için yaşayan bir bilgelik ve eleştiri anıtı olan "kütüphanesinin" aceleci bir kompozisyonu kaleme almıştır. Hiçbir yönetime bağlı kalmadan tarihçi, hatip, filozof ve dilbilimcilerden oluşan toplamda iki yüz seksen yazardan söz eden bu eserde kısaca bu bilginlerin yaşam öyküleri ya da öğretileri anlatılmaktadır. Bu bilginlerin üsluplarını ve karakterlerini analiz eder; tarzlarını ve karakterlerini takdir eder ve kilisenin pederlerini bile zamanın batıl inançlarını yıkan sağduyulu bir özgürlükle yargılar. Kendi yetersiz eğitimine üzülen İmparator Basil, oğlu ve halefi filozof Leo'yu eğitmekle Photius'u görevlendirmiştir. İmparatorun ve onun oğlu Constantine Porphyrogenitus'un saltanatı, Bizans yazınının en görkemli dönemlerinden birini oluşturmuştur. Onların cömertliği eski zaman hazinelerinin imparatorluk kütüphanesini zenginleştirmiştir. Kendilerinin ve çalışanlarının yardımıyla halkın refahını sıkıntıya sokmadan onları eğlendirmiş ve ilgilerini çekecek özetler ve pasajlar yapıp yayımlamışlardır. *Basilic*'ler ya da tüzük ve kanunların yanı sıra hayvancılık ve savaş, insan ırkını besleme ya da yok etme sanatı da eşit bir titizlikle yayımlanmıştır. Yunan ve Roma tarihi elli üç başlık veya sana bölünmüş; bunlardan sadece ikisi; elçilikler ile erdemler ve ahlaksızlıklar zamanın yaralarından kurtulabilmiştir. Okuyucular bu metinlerin her bir katmanında geçmiş dünyaya dair imajlara rastlayabilir, her sayfada sunulan derslerden ya da uyarılardan yararlanabilir; çok parlak bir zamanın erdemlerine hayran olmayı ya da onlara öykünmeyi öğrenebilirler. Kadimlerin titiz bir çalışması neticesinde bir ölçüde modernler tarafından hatırlanmayı ve onların minnettarlığını hak etmiş olan Bizans Yunanlarının eserleri üzerinde durmayacağım. Günümüz bilim insanları, Stobæus'un felsefi el kitabından, Suidas'ın gramer ve tarih sözlüğünden, Tzetzes'in on iki bin dizeyi kapsayan altı yüz anlatılık *Chiliads*'ından ve dört yüz yazarın isimlerini ve otoritelerini tarihe not düşmüş

olan Selanik Başpiskoposu Homer of Eustathius hakkındaki yorumlardan yararlanmaya devam edebilirler. Bu özgün yazarlara, metinlerdeki sayıdaki şerhlere ve eleştirilere bakarak[109] on ikinci yüzyılın edebî zenginliği hakkında bir kanıya varılabilir. Constantinople o zamanlar yine Homer'in Demosthenes'in, Aristo ve Platon'un dehalarıyla aydınlanmaktadır. Bugün yararlandığımız ya da ihmal ettiğimiz bu zenginlikler içerisinde Theopompus'un tarihini, Hyperides'in söylevlerini, Menander'in güldürülerini[110] ve Alcæus ile Sappho'nun manzumelerini okuyabilen kuşağa biraz da kıskanarak bakmamız gerekir. Yunan klasikleri üzerine bu dönemde yayımlanmış eleştirel açımlamaların çok sayıda oluşu, bunların yalnızca var olduklarını değil, popüleritesini de kanıtlar. Çağın genel bilgi seviyesi, iki kadının; imparatoriçe Eudocia ile soylu bir terbiye içinde retorik ve felsefe sanatlarını geliştiren prenses Anna Comnena örneğine bakarak çıkarılabilir.[111] Bu da bilgilerin genelleşmiş olduğunun oldukça çarpıcı bir örneğidir.

109. Bkz. verimli ve geliştirilmeye elverişli, Fabricius'un *Bibliotheca Græca*'sındaki modern Yunanların ilgili makaleleri: Eustathius (c. I, s. 289-292, 306-329), Psselli (a diatribe of Leo Allatius, ad calcem, c. V), Constantine Porphyrogenitus (c. VI, s. 486-509), John Stobæus (c. VIII, s. 665-708), Suidas (c. IX, s. 620-827), John Tzetzes (c. XII, s. 245-273). Harris, *Philological Arrangements* (opus senile) eserinde, bu Bizans yazınından bir taslak vermiştir.

110. Gerard Vossius (*de Poetis Græcis*, b. 6) ve Le Clerc (*Bibliothèque Choisie*, c. XIX, s. 285) belirsiz ve kulaktan dolma kanıtlardan Michael Psellus'un Constantinople'da el yazması olarak hâlâ mevcut olan Menander'in yirmi dört oyunu üzerine bir tefsirinden bahsediyorlar. Yine de bu tür klasik çalışmalar, kategoriler üzerinde duran bir bilim insanının ciddiliği ve ağırlığı ile uyumsuz görünmektedir (de Psellis, s. 42) ve olasıdır ki Michael, Menander'in komedilerine eleştiri yazan Homerus *Sellius* ile karıştırılmıştır. Suidas, onuncu yüzyılda elli oyundan alıntı yapıyor ancak genellikle Aristophanes'in eski tefsirlerini (*scholiast*) kopya ediyor (*transcribes*).

111. Anne Comnena Yunanca diksiyonun temizliğiyle (τὸ Ἑλληνίζειν ἐς ἄκρον ἐσπουδακυια) övünebiliyordu ve çağdaşı olmakla birlikte ona dalkavukluk etmeyen Zonaras onun hakkında "γλῶτταν εἶχεν ἀκριβῶς Ἀττικίζουσαν" diye ekleyebilir. Prenses, Platon'un sanat dolu diyaloglarını çok iyi biliyordu ve "τετρακτύς" veya *quadrivium*'a, yani astronomi, geometri, aritmetik ve müzik üzerine de çalışmıştı (bkz. onun *Alexiad*'ındaki önsözü; Ducange'nin notlarıyla birlikte).

Başkentin halk lehçesi kaba ve barbardır. Daha doğru ve ayrıntılı bir üslup, herhangi bir konuşma esnasında eski Atina örneklerinin duruluğunu dile getiren kilise mensuplarıyla saray mensuplarını halktan ayırmaktadır.

Beğeni ve Dehanın Gerilemesi

Artık konuşulmayan iki dilin kazanımı, modern eğitimimizde oldukça zahmetli ancak yine de önemlidir. Ne var ki bu süreç hem zaman kaybına hem de genç öğrencilerin öğrenme coşkusunun azalmasına sebep olabilir. Şairler ve hatipler, uzun zamandır Batılı atalarımızın uyum ve zarafetten yoksun barbar lehçelerine hapsolmuştur. Onların dehası, herhangi bir hüküm ya da örnek olmaksızın kendi kurallarının ve doğal yetkilerinin yargısına ve imgelemine terk edilmiştir. Ne var ki Constantinople Yunanları bayağı dillerindeki kirliliği temizledikten sonra eski dillerini, insan ruhunun başyapıtlarından olan atalarının dilini özgürce kullanma hakkını kazanmış ve ilk milletleri eğitmiş olan ustaların kendilerine aşina buldukları bilgilerine erişmişlerdir. Öte yandan bu avantajlar, yalnızca yozlaşmış insanların suçlamalarını ve utançlarını ağırlaştırma eğilimindedir. Atalarından kalan bu serveti cansız ellerinde tutmuş ancak onu yaratan ve geliştiren kutsal mirasın ruhuna vâris olamamışlardır. Okumuş, övünmüş ve derlemişler ancak uyuşukluğun esiri olmuş ruhları düşünme ve davranma gücünü yitirmiştir. Bin yıllık devrimde ne insanlığın onurunu yüceltecek ne de mutluluğunu teşvik edecek bir keşif yapılmıştır. Antik çağın spekülatif ve akılcı sistemlerine tek bir fikir eklenmemiş; bir dizi sabırlı öğrenci, gelecek köle neslin dogmatik öğretmenleri haline gelmiştir. Tek bir tarih, felsefe veya edebiyat kompozisyonu, üslup ya da duygunun, orijinal bir imgelemin veya başarılı bir taklidin bile içsel güzelliklerince unutulmaktan kurtarılamamıştır. Bizans yazarlarının en

az saldırgan olanları çıplak ve cüretkâr basitlikleriyle düz yazı alanında sansürden kurtulmuşlardır. Ancak kendilerini belagat sanatında biricik zanneden bu hatiplerin[112] yarışmak istedikleri o eski örneklerle yakından uzaktan, en ufak bir benzerlikleri bile yoktur. Her sayfada, kullanımdan düşmüş çok abartılı sözlerle, ağır ve anlaşılması zor cümle yapılarıyla, imgelerin birbiriyle tutarsızlığıyla, yanlış ve gereksiz, basit süslemelerle ve bayağı bir düşünceyi abartı ve sise boğarak okuyucuyu şaşkına çevirmeye kalkışmış, zevkimizi ve aklımızı yaralamışlardır. Düz yazılarında hep şiir tonu ararlar, şiirleri ise bayağılığın ve tatsızlığın bile altındadır. Trajedinin, destanın ve lirik şiirin esin kaynakları adı sanı olmayan şeylerdir. Constantinople şairleri bilmecelerden, epigramlardan, methiyelerden, atasözü ve masal anlatımlarından öteye geçememişlerdir. Hatta ölçü ve söz dizimi kurallarını bile unutmuşlar; Homer'den bu yana bildikleri kulaktan dolma melodilerle, *siyasal* terimlerle ya da kent isimleriyle adlandırıp ezberledikleri yetersiz akorlarla uyak ve hece ölçülerini hep birbirine karıştırmışlardır.[113] Yunanların zihinleri, bilimlerin ve güzel sanatların çevresine egemenliğini yayan aşağılık ve zorba bir bağnazlığın zincirleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Metafizik çelişkiler söz konusu olduğunda ise yargılama yetileri ve kavrayışları tümüyle şaşkına döner. Bir takım görüntülere ve mucizelere bağlanan inançları tüm sağduyu ilkelerini yok etmiştir. Beğenileri ve dünya görüşleri, din adamlarının birtakım tumturaklı sözlerle İncil'in ayetlerinden alarak yaptıkları anlamsız vaazlarla bozulmuştur. Üstün yeteneklerin kötüye kullanılması neticesinde bu kötü incelemeler artık değer görmemeye başlamıştır. Yunan

112. Bizans tarzını eleştirmek için. Ducange (*Prefat. Gloss. Græc.*, s. 17), aynı anda ilkeyi ve örneği veren Aulus Gellius, Jerom, Petronius George Hamartolus, Longinus'un kaynakçasını sıralar.

113. *Versus politici*, bu sıradan fahişeler, kolaylıklarından dolayı Leo Allatius tarafından şekillendirildikleri için genellikle on beş heceden oluşurlar. Constantine Manasses, John Tzetzes vb. tarafından kullanılırlar (Ducange, Gloss. Latin., c. III, s. I, s. 345, 346, [ed.] Basil, 1762).

kilisesinin başındakiler, alçakgönüllülükle eskinin vahiylerine kendilerini kaptırmış halde yaşamışlar; ne okullarda ne de vaaz kürsülerinde Athanasius'un ve Chrysostom'un ününe rakip olabilecek kişiler yetiştirebilmişlerdir.[114]

Ulusal Öykünme Arzusu

Aktif ve spekülatif yaşamın her alanında devletlerin ve bireylerin yek diğerine öykünmesi, insanlığın gelişme ve ilerleme alanındaki çabalarının en güçlü kaynağıdır. Antik Yunan kentleri, modern Avrupa ulusları tarafından daha geniş bir ölçü ancak daha gevşek bir form içinde mutlu bir birlik ve bağımsızlık kalıbında şekillendirilmiştir. Onları birbirlerinin faziletlerine karşı hem seyirci hem de yargıç kılan dil, din ve üslup birliği, münferit özgürlükleri savunan hükümetin ve çıkarların bağımsızlığı, onları zafer yolunda galibiyet için çabalamaya teşvik etmiştir.[115] Romalıların durumu ise onlara kıyasla dezavantajlıdır. Yine de cumhuriyetin ulusal karakteri belirleyen erken dönemlerinde Latium ve İtalya eyaletlerinde benzer bir öykünme meydana gelmiştir. Her bir eyalet, güzel sanatlarda ve bilimde örnek aldıkları Yunanlara yetişmeyi ve hatta onların önüne geçmeyi kendilerine ülkü edinmiştir. Şurası gerçektir ki Cæsar'ların imparatorluğu insan zihninin işlevsel gücünün ve gelişiminin kontrolünü sağlamıştır. İmparatorluğun büyüklüğü gerçekten de iç rekabete bir miktar izin verebilir ancak bu rekabet gitgide önce Doğu'ya, nihayetinde ise Yunanistan ve Constantinople'a indirgendiğinde Bizans tebaası, münferit ve yalıtılmış hallerinin doğal bir sonucu olarak sefil, bayağı ve huysuz bir mizaca bürünmüştür. Barbarların kuzeyden gelen ve kendilerine güç bela insan denebilecek

114. Latinlerin Aziz Bernard'ı olarak, sekizinci yüzyılda Aziz John Damascenus, Yunan kilisesinin son babası olarak saygı görüyor.
115. Hume'un denemeleri, c. I, s. 125.

isimsiz kabilelerince tahakküm edilip ezilmişlerdir. Daha gösterişli bir ulus olan Arapların dili ve dini ise kendileriyle kurulabilecek her tür sosyal ilişkiyi engelleyen bir duvar gibidir. Hristiyan inancına göre Avrupa'nın fatihleri, onların kardeşi sayılmaktadır ancak bunların, yani Franklar ve Latinlerin konuştukları dil anlaşılmaz, tavırları ise kabadır, üstelik Heraclius'un halefleriyle, savaş ya da barış zamanlarında bile nadiren iletişim kurmuşlardır. Yunanların kendi kendini tatmin eden kibri yabancıların faziletleriyle kıyaslanmaktan asla rahatsızlık duymamıştır. Böylesi bir rekabette tüm güçlerini yitirmeleri ise kesinlikle şaşılacak şey değildir çünkü ne hızlı olmaları konusunda onları kışkırtacak rakipleri ne de zaferlerini taçlandıracak hakemleri vardır. Avrupa ve Asya ulusları, kutsal topraklara yapılan seferler neticesinde birbirleriyle harman olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun zayıf ilmi ve yetersiz askerî erdemleri ise Comnenian hanedanının saltanatı sırasında yeniden alevlenmiştir.

LIV. BÖLÜM

Pavlusçuların Öğretisi ve Kökeni

Grek İmparatorları Tarafından Yapılan Zulüm

Ermenistan vb.de Başkaldırmaları

Trakya'ya Yerleştirilmeleri

Batı'da Yayılmaları

Reform'un Nitelikleri ve Sonuçları

(M.S. 660-1200)

Yunan Kilisesi'nin Batıl İnancı

Hristiyanlığı kabul etmiş olan çeşitli uluslarda bu din, o ulusların kendilerine özgü karakterlerine göre biçimlenmişti. Suriye ve Mısır hakları kendilerini iç dünyalarındaki inancın tasasızlığına bırakmışlardı. Hristiyanlaşan Roma, yine eskisi gibi, dünyayı yönetmek istemişti. Hayat dolu ve cerbezeli Yunanların kıvrak zekâsı metafiziksel teoloji tartışmalarında heba oluyordu. Üçlemenin (teslis; *trinity*) ve cisimleşmenin (tecessüm; *incarnation*) anlaşılmaz gizemlerini sessizce tevekkül konusu yapmak yerine yasalarını belki de Tanrı sevgisi ve akıllarının zararına olarak yayan dinî tartışmaları körüklediler. Ruhani çekişmeler, Nicæa (İznik; Nice) Konsili'nden yedinci yüzyılın sonuna kadar kilisenin barışını ve birliğini sarstı. Bu sarsıntı ve karışıklıklar imparatorluğun gerileyişi ve çöküşü üzerinde öyle etkili oldu ki tarihçi bunu saptamak üzere çok zaman konsilleri izlemek, akideleri incelemek ve kilise yıllıklarındaki fırtınalı dönemin mezheplerini sayarak öğrenmek zorunluğunu duydu. Sekizinci yüzyıl başlangıcından Bizans İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar dinsel tartışmaların sesi nadiren duyulurdu. Merak denen şey kalmamıştı, çaba gösterme dirayeti yok olmuştu ve altı konsilin kararlarında Katolik inancının ilkeleri geri alınamaz bir şekilde tanımlanmıştı. İhtilaf, ne kadar boş ve zararlı olsa da zihinsel yetilerin alıştırma becerisine ve enerjisine ihtiyaç duyar. Bezgin Yunanlar oruç tutmak, dua etmek ve patriğe ve onun rahiplerine körü körüne itaat etmekle yetiniyorlardı. Bakire (Meryem), azizler, tasvirler, imgeler, mucizeler ve görüntüler, keşişlerin vaaz

ve halkın ibadet konusu oldu; haksızlık etmeden söylenebilir ki burada sözü geçen halktan maksat toplumun en alt katmanlarındaki insanlardır. Isauria soyundan gelen imparatorlar, tebaalarını uyandırmak istedilerse de seçtikleri zaman elverişsizdi ve başvurdukları yollar da biraz sertti. Az sayıda insan bu yolla uyarıldıysa da çoğunluk çıkar ya da korkunun tutsağı olarak kaldı. Doğu dünyası, tasvirler yasaklandığı için yokluklarından üzüntü duymuştu; onların yeniden serbest bırakılması Ortodoksluğun bayramı gibi kutlandı. Bu edilgen ve tek biçimli itaat döneminde dinî yöneticilerin uğraşları hafifledi veya işkence zevkinden yoksun kaldılar. Paganlar yok olmuştu, Yahudiler sessiz ve bir köşeye çekilip kalmış durumdaydılar, Latinlerle nadir durumlarda anlaşmazlıklar yaşanıyordu, Mısır ve Suriye'deki mezhepler Arap halifelerinin hoşgörülü kolları altında yaşıyorlardı. Yedinci yüzyılın ortalarına doğru manevi tiranlık, Manichæan'ları kurban olarak seçti. Sabırları, umutları tükenmişti ve başkaldırmaya zorlandılar. Batıya sürgün edilmeleriyle oralarda reformun tohumlarını attılar. Olayların kazandığı önem dolayısıyla PAVLUSÇULARIN (Paulician) öğretisi ve tarihi üzerinde birtakım ayrıntılara girmem gerekecektir.[1] Artık kendilerini savunmadan yoksun bulunduklarına göre samimi eleştirilerimiz iyi yanlarını değerlendirmemize ve hasımlarının söyledikleri olumsuz şeyleri inceleyip zararsız hale sokmaya bizi zorlayacaklardır.

1. Bilgin Mosheim, doğruluğu ve iyi niyetiyle, Pavlusçuların kusurlarını ve erdemlerini inceliyor (*Hist. Ecclesiast.*, seculum, IX, s. 311 vd.). Olayları Photius'tan (contra Manichæos, L, I) ve Peter Siculus'tan (Hist. Manichæorum) derliyor. Bu yapıtlardan birincisi benim elime geçmedi. Mosheim'in yeğlediği ikinciyi okudum; bunu Cizvit Raderus (Ingolstadii, 1604, in 4to) baskısından Maxima Bibliotheca Patrum'a (c. XVI, s. 754-764) alınmış Latince bir çevirisinde açıklıyor.

PAVLUSÇULARIN KÖKENİ VEYA AZİZ PAUL'UN ÖĞRETİLERİ (660 vd.)

İlk ortaya çıktığı dönemde kargaşa yaratan Gnostikler sonunda kilisenin büyüklüğü ve gücü altında ezildiler. Katoliklere zenginlik, bilgi ve sayı bakımından eş olmaktan ya da onları geçmekten uzak kaldıklarından, bunlardan kalan çok az kişi de Doğu ve Batı başkentlerinden kovuldular. Euphrates (Fırat) kıyılarındaki köylerde ve dağlarda sürgün hayatı yaşadılar. Beşinci yüzyılda Marcionite'lerden birtakım izler görülmektedir.[2] Ne var ki sayısız mezhep lanetli Manichæan'lar adı altında birbirlerine karıştılar. Bu mezhep sapkınları Zerdüşt öğretisiyle İsa'nınkini birbiriyle bağdaştırmak istiyorlardı ancak her iki dinden de aynı sertlikte zulüm gördüler. Heraclius'un torununun saltanatı sırasında Lucian'ın doğum yeri olduğundan Suriye Krallığı'ndan daha ünlü olan Samosata civarında Pavlusçular tarafından hakikatin seçilmiş habercisi olarak saygı duyulan bir reformcu ortaya çıktı. Pavlusçular adı verilen öğretilileri ona gökten inerek insanların güvenini kazanan ve gerçeği söyleyen bir misyoner gibi bakmaya başladılar. Constantine Mananalis'teki mütevazı konutunda, tutsak olduğu Suriye'den dönen diyakozu kabul etmiş, bu diyakoz ona ihtiyatlı Yunan veya belki de Gnostik din adamlarının kaba (*vulgar*) bakışlardan sakladığı, paha biçilemez bir armağanı, Yeni Ahit'i vermişti.[3] Bu kitaplar onun çalışmalarının kriteri ve inancının kuralı oldu. Onun yorumlarına karşı çıkan Katolikler,

2. Cyrrhus Diyosezi Theodoret'in zamanında Suriye'de sekiz yüz köy bulunuyordu. Bu köylerin ikisinde Arian'cılar ve Eunomian'lar, sekizinde ise çalışkan piskoposun Katolik kilisesi ile uzlaştırdığı *Marcionite*'ler yaşıyordu (Dupin, *Bibliot. Ecclésiastique*, c. IV, s. 81, 82).

3. "Nobis profanis ista (*sacra Evangelia*) legere non licet sed sacerdotibus duntaxat." Kendisine Kutsal Kitap (*Bible*) okuması öğüt verilen bir Katolik'in ilk endişesi böyleydi (Petr. Sicul., s. 761).

yine de onun dile getirdiği metinlerin değişikliğe uğramamış ve özgün olduklarını kabul ediyorlardı. Ne var ki o, Aziz Paul'un yazdıklarına ve karakterine özel bir hayranlıkla bağlandı. Kurduğu mezhebin düşmanları, Pavlusçu adının bilinmeyen ve yerli bir öğretmen tarafından konulduğunu söylemektedirler. Ancak ben onların, Yahudi olmayanların (*Gentiles*) elçisine olan yakınlıklarıyla övündüklerine inanıyorum. Constantine ile müritleri Titus, Timothy, Sylvanus, Tychicus, Aziz Paul'un ilk takipçileri olduğunu söylemekteydiler. Havari kiliselerinin isimleri Ermenistan ve Kapadokya'da kendilerine katılan cemaatlere verildi ve bu masum alegori kilisenin ilk çağlarına ilişkin anıları ve örneği yeniden canlandırdı.

Kutsal Kitapları

Aziz Paul'un bu sadık müritleri, hem azizin mektuplarında hem de İncil'de ilk Hristiyanlığın inancını araştırdı. Bu arayışlarından çıkan sonuç ne olursa olsun her Protestan bu araştırma ruhunu takdir edecektir. Ancak Pavlusçuların kutsal yazıları (*Scriptures*) saf olsa da mükemmel değillerdi. İlk Pavlusçular, sünnet taraftarı havari Aziz Peter'in[4] iki mektubunu reddediyorlardı. Kendilerinin tuttuğu Paul'a karşı Musa Yasası'na saygıyı desteklemiş olmasından dolayı onu bağışlayamıyorlardı.[5] Gnos-

4. Saint Peter'in *ikinci* mektubunu da reddeden Pavlusçular, eski ve yeni üstatların bir bölümü tarafından haklı görüldü (Bkz. Wetstein ad loc.; Simon, *Hist. Critique du Nouveau Testament*, b. 17). Pavlusçular da Apocalyse'i gözden kaçırmışlardı (Petr. Sicul., s. 756) ancak bu tür ihmal bir suç sayılmadığından, 9. yüzyıl Yunanları vahiylerin itibarına ve onuruna dikkat etmemiş olmalıydı.
5. Porphyry'nin alayından kurtulamayan bu çekişme, havarilerden birinde ya da öbüründe veya her ikisinde de yanılgı, belki de tutku olduğu düşüncesini doğuruyor. Chrysostom, Jerom ve Erasmus, bu çekişmeye Yahudi olmayanların (*Gentile*) yararına ve Yahudilerin ıslahı için sahte bir kavga, dindar bir

tikler gibi Eski Atik'in tüm kitaplarından tiksiniyorlardı; bunlar arasında kilisenin kutsadığı Musa'nınkiler ve öbür peygamberinkiler de vardı. Constantine, yeni Sylvanus, kuşkusuz daha haklı olarak, Doğulu mezheplerin çok gösterişli ve büyük ciltler halinde yayımladıkları boş düşünceleri de reddediyordu.[6] Yine bunlar gibi İbrani atalarının ve Doğulu bilgelerin masalımsı yapıtlarından da tiksiniyorlardı. Kilisenin ilk yüzyılında ortodoks yasayı altüst eden sahte İnciller, mektuplar ve kararları, bundan başka Manes'in teolojisini ve onunla birtakım ilişkileri bulunan mezhep sapkınlıklarını ve verimli Valentine imgesini yaratmış olan otuz kuşağı veya çağı da reddediyordu. Pavlusçular, Manichæan'ların anısını ve kanunlarını içtenlikle suçluyorlardı ve Aziz Paul ve İsa'nın öğretilerini kötülükle suçlayan hasımlarının haksızlıklarından yakınıyorlardı.

İnançlarının ve İbadetlerinin Sadeliği

Kilise zincirinin pek çok halkası, Pavlusçu reformcular tarafından kırılmıştı. Dinle ilgisi olmayan aklı birtakım gizler ve mucizeler vesilesiyle köleleştiren egemen güçlerin sayısını azaltarak özgürlüklerini genişletmişlerdi. Gnostik mezhebi Katolik inancının genel yerleşiminden önce oluşmuştu ve Aziz Paul ile İncil yazarlarının sessizliğinden başka alışkanlık ve nefret Pavlusçuları kilise disiplinine ve öğretisine yavaş yavaş giren yeniliklerden korudu. Batıl inançla biçim değiştirmiş konular onların

sahtekârlık olarak bakıyorlardı. (Middleton's Works, c. II, s.1-120)

6. Bu heterodoks kütüphaneyi merak edenler Beausobre'nin araştırmalarına başvurabilir (*Hist. Critique du Manichéisme*, c. I, s. 385-437) Aziz Austin, Afrika'da bulunan Manichæan kitaplarından söz ederken "tam multi, tam grandes, tam pretiosi codices" diyor. (contra Faust., XIII, 14) ancak acımadan "Incendite omnes illas membranas," diye ekliyor; onun öğüdüne dikkatlice uyulmuştur.

gözüne gerçek biçimleriyle görünüyorlardı. Gökten inmiş bir imge onlara göre bir ölümlünün eseriydi; onun değeri yalnızca kullandığı odun ya da beze bağlıydı. Mucizevi aziz kalıntılarına, her türlü erdemden yoksun cansız kemikler ve küller olarak bakıyorlardı. Bunlar belki de sandıkları kimselerin ve küller olarak bakıyorlardı. Bunlar belki de sandıkları kimselerin kalıntıları bile değildi. Onların fikrine göre gerçek haç, yaşam ağacı, sağlam ya da çürümüş bir odun parçasıydı. İsa'nın bedeni ve kanı, bir somun ekmek ve bir bardak şarap, doğanın armağanları ve lütuf sembolleriydi, Tanrı'nın Annesi'nin şerefini ve kutsal bakireliğini kaldırıyorlardı. Ne azizlere ne de meleklere, göklerde ve yerde aracılık ve yardım etme yetkileri tanıyorlardı. Kutsallaştırmanın uygulamasında ya da en azından kuramında tüm görünür ibadet nesnelerini kaldırmak istiyorlar, vaftiz ile kilise törenlerinin İncil'in ayetlerinde bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Kutsal kitabı çok serbest biçimde yorumluyorlar, kelimenin tam anlamıyla kendilerini sıkışmış hissettiklerinde karmaşık figür ve alegori labirentlerine kaçıyorlardı. Eski ve Yeni Ahit arasındaki bağı çözmek için azami gayret gösteriyorlardı, onlara göre ikincisi Tanrı vahyinin kitabıydı, buna karşılık birinciyi insanların ve şeytanların uydurduğu saçma bir masal olarak görüyorlardı. İncil'de üçlemenin dinsel gizini bulduklarını söyleseler şaşmazdık ama Mesih'in insan doğasını ve önemli acılarını itiraf etmek yerine Bakire'nin içinden su gibi geçen uhrevi bir vücut olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre çarmıha gerilmiş bir hayalet, Yahudilerin öfkelerini ve kibirlerini üstüne almıştır.

Magi'lerin ve Manichæan'ların İki İlkesini Benimsemeleri

Bu kadar basit ve manevi bir inanç, o zamanın anlayış ve kavrayışına uygun düşmüyordu[7] ve dinin o günkü durumu İsa'nın ve havarilerin koydukları daha hafif bağlılığa indirilseydi bundan rahatlık duyacaklarında kuşku bulunmayan aklı başında Hristiyanlar, Pavlusçuların, doğal ve vahyedilen dinin ilk maddesi olan Tanrı'nın birliğini bozmaya kalkışmaları karşısında gücenme duygusuna kapıldılar. İnançları ve güvenleri Baba'ya, Mesih'e, insan ruhuna ve görünmez dünyaya idi. Ancak onlar da maddenin sonsuzluğunu benimsiyorlardı. Dirençli ve asi bir cevher, bu görünür dünyayı yaratan, ölümün ve günahın kesinlikle bitmesine kadar geçici hükümdarlığını süren aktif bir varlığın ikinci ilkesinin kökeniydi.[8] Ahlaki ve fiziksel kötülüğün varlığı eski felsefede ve eski Doğu dininde iki ilkeyi yerleştirmişti, ki bu öğreti Gnostiklerin çeşitli mezhepleri arasına da buradan yayılmıştı. *Ahriman*'ın doğasında ve karakterinde, rakip bir tanrıdan alt düzey bir şeytana, tutku ve kırılganlıktan saf ve mükemmel kötü niyete kadar binlerce ton tasarlanabilir ancak çabalarımıza rağmen, Ormusd'un iyiliği ve gücü çizginin zıt uçlarına yerleştirilir ve birine yaklaşan her adım diğerinden eşit oranda geri çekilmelidir.[9]

---

7. Pavlusçuların altı büyük hatası, Peter (s. 756) tarafından büyük bir önyargı ve öfkeyle belirtilmiştir.

8. "Primum illorum axioma est, duo rerum esse principia; Deum malum et Deum bonum aliumque hujus mundi conditorem et principem, et alium futuri ævi," (Petr. Sicul., s. 756).

9. İki eleştirmen bilgin, Beausobre (*Hist. Critique du Manichéisme*, L, I, 4, 5, 6) ve Mosheim (*Institut. Hist. Eccles.* ve *de Rebus Christianis ante Constantinum*, kısım I, II, III) iki ilke üzerinde Gnostiklerin çeşitli sistemlerini belirlemek ve ayırt etmek konusunda çaba sarf ettiler.

Constantine Sylvanus'un havarilere yakışır çalışmaları, manevi tutkusunun gizli ödülü olarak müritlerinin sayısını kısa zamanda artırdı. Gnostik mezhebinden geri kalanlar, özellikle Ermenistan Manichæan'ları onun bayrağı altında birleştiler: ileri sürdüğü kanıtlarla birçok Katoliğin mezheplerini değiştirmesine sebep oldu ya da onları kendi mezhebine hayran hale getirdi. Pontus'un[10] ve Kapadokya'nın birçok kent ve kasabasında uzun süreden beri Zerdüşt dininin etkisi altında kalmış insanlara başarılı vaazlarda bulundu. Pavlusçu din bilginleri, İncil'den alınmış takma adlarıyla, haç yoldaşlarının onlara verdikleri alçakgönüllü unvanlarıyla, hayatlarının sadeliği, gayretleri veya bilgileri ve Kutsal Ruh'un bazı olağanüstü armağanlarının itibarı ile ayırt ediliyorlardı. Ama onlar, Katolik rahipliğin zenginliğini ve onurunu arzulama veya en azından elde etme olanakları bulunmadığından Hristiyanlığa ters düşen bu ihtişamdan acı acı yakınıyorlar, eskilerin ya da papazların adlandırılmasını bir sinagog kopyacılığı sayarak reddediyorlardı. Yeni mezhep, Fırat'ın doğusundaki Küçük Asya eyaletlerinde geniş ölçüde yaygınlaştı. Başlıca inananlarından altı grubu Aziz Paul'un kendilerine mektup yazmış olduğu kiliseler temsil ediyordu. Sylvanus, ikamet merkezi olarak Colonia'yı[11] seçti; Pontus'un bu bölgesi

10. Euphrates ve Halys arasındaki ülkeler 350 yıldan fazla Medler (Herodot., L, I, b. 103) ve Perslerin kontrolündeydi. Pontus kralları Achæmenides kraliyet soyundan geliyordu (Sallust. Fragment. L, III, Brosses'in Fransızca eki ve notlarıyla birlikte).

11. Muhtemelen Pompey, Pontus'u fethettikten sonra burasını kurdu. Güçlü bir ülkenin kalabalık bir kasabası olan Yeni-Cæsarea'nın yukarısındaki Lycus'ta bulunan bu Colonia'ya Türk kule-hisar (*Couleihisar*) ya da konak (*Chonac*) diyorlar (d'Anville, *Géographie Ancienne*, c. II, s. 34; Tournefort, *Voyage du Levant*, c. III, mektup XXI, s. 293).

Bellona[12] tapınağı ve Aziz Gregory'nin[13] mucizeleriyle ünlü idi. Yirmi yedi yıl vaazlarda bulunduktan sonra buradaki hoşgörülü Arap idaresinin ayrılması üzerine Romalıların yaptığı işkencelere kurban gitti.

YUNAN İMPARATORLARIN ZULMÜ

Bunlara oranla daha az tiksinti duydukları öbür mezhep sapkınlarının yaşamını çok seyrek olarak yasaklamış bulunan sofu imparatorların yasaları Montanistlerin ve Manichæan'ların öğretilerini, kitaplarını ve müritlerini zalimce suçlayıp mahkûm ettiler. Kitapları yakıldı; bunları saklamaya ya da içerisinde yazılmış olanları uygulamaya kalkışmayı göze alanlar aşağılatıcı bir ölüm cezasına çarptırıldılar.[14] Colonia'daki çobanı derdest etmek ve mümkünse kayıp koyunu geri almak için yasal ve askerî yetkilere sahip bir Yunan papaz geldi. Papaz Simeon, zulmünü zarif

12. Pontus, Comana'daki Bellona Tapınağı zengin ve güçlü bir kurumdu. Büyük papaz, krallığın ikinci adamı olarak saygın bir konuma sahipti. Bu görevde Strabo'nun anne tarafından birçok atası bulunmuştu. Bu sebeple o da özel bir ilgiyle (L, XII, s. 809, 835, 836,837) tapınağın, tanrıça inancının ve her iki yılda bir kutlanan bayram üzerinde duruyor; ne var ki Pontus Bellona'sı, savaş tanrıçasından çok aşk tanrıçalarına benziyordu.

13. Yeni-Cæsarea piskoposu Gregory (240-265), Thaumaturgus ya da harikalar yaratıcısı (*wonder-worker*) takma adını taşıyordu. Yüzyıl sonra, büyük Aziz Basil'in kardeşi Gregory of Nyssa tarafından yaşamı tarih ya da roman biçiminde yayımlandı.

14. "Hoc cæterum ad sua egregia facinora divini atque orthodoxi Imperatores addiderunt, ut Manichæos Montanosque capitali puniri sententiâ juberent, eorumque libros, quocunque in loco inventi essent, flammis tradi; quod siquis uspiam eosdem occultasse deprehenderetur, hunc eundem mortis pœnæ addici, ejusque bona in fiscum inferri," (Petr. Sicul. p. 759). Bağnazlık ve zulüm daha ne isteyebilir ki?

bir şekle sokmak için zavallı Sylvanus'u müritlerinin oluşturduğu sıranın önüne getirdi ve affedilmelerinin bedeli ve pişmanlıklarının kanıtı olarak manevi babalarını öldürmelerini onlara emretti. Bu büyük günaha ve saygısızlığa hiçbiri kalkışmadı ve ellerindeki taşlar yere düştü. Bütün gruptan ancak tek bir cellat çıktı, yeni bir David, Katoliklerin anlattıklarına göre mezhep sapkınlığının büyük liderini devirdi. Bu dönek (adı Justin'di) yine saf mezheptaşlarını aldattı ve onları ele verdi. Simeon kısa süre sonra Aziz Paul'un yeni bir yorumunu yaptırdı. Havari gibi o da zulüm için gönderildiği inancı benimsedi, saygınlıklarını ve ününü bıraktı, sadece bir misyoner ve bir şehit onuruyla yetindi. Pavlusçular şehitlik tacı[15] peşinde değillerdi; yüz elli yıllık zorlu bir dönemde kin ve nefretin saldırılarına yiğitçe dayandılar; onların dinsel inançlarının ve akıllarının tohumlarını yok etme olanağı bulunamadı. İlk kurbanların külleri üzerinde yeni vaizler ve öğretiler yer yer yükselmeye başladı, dışarıdan gelen düşmanlıkların verdiği acılar dolayısıyla içlerine kapandılar ancak bu defa kendi aralarında mücadeleye başladılar; vaazlar verdiler, kavga ettiler, acı çektiler ve yine de tevekkül gösterdiler. Katolik tarihçiler işlerine gelmediği halde Sergius'un otuz üç yıllık meslek yaşamında sergilediği erdemlerini dile getirmekten kendilerini alamadılar.[16] II. Justinian'ın doğal zulmü dinî bir güdüyle teşvik edilmişti, Pavlusçuların adını ve anısını bir tek işkenceyle boğma gibi boş bir umuda kapılmıştı. Tasvir ve put düşmanı (*Iconoclast*) hükümdarların inançlarındaki yalınlık ve halkın batıl inançlarına karşı ilgisizlikleri birtakım yanlış öğretilere hoş-

15. Anlaşıldığına göre Pavlusçular, Katoliklerin onları eski dine dönüşe ya da şehitlik seçeneğine zorlayacak duruma getirinceye dek kendilerine birtakım kaçamaklar ve zihinsel çalışmalar yapma izni tanımışlardı (Petr. Sicul., s. 760).
16. Petrus Siculus (s. 579-763) bu işkenceyi sevinerek ve hoşuna gittiğini belli eden bir hava içerisinde anlatıyor: "Justus *justa* persolvit." Simeon "τίτος" değil, "κῆτος" (iki sesli harfin telaffuzları hemen hemen aynı olmalı), onu bir ada sanan denizcileri boğan büyük bir balina idi. Ayrıca bkz. Cedrenus, s. 432-435.

görü göstermişlerdi ancak keşişlerin kara çalmalarına uğramaları sebebiyle Manichæan'ların suç ortağı olarak suçlanmamak için zorba olmayı seçtiler. Ceza yasalarındaki sert hükümleri onlardan yana hafifleten Nicephorus'a yapılan eleştirinin sebebi de buydu. Zayıf Birinci Michael, sert Ermeni Leo zulüm yarışının en önde gidenlerindendi ancak Doğu kiliselerine tasvir ve simgeleri yeniden getiren Theodora'nın kanlı bağnazlığına bu konuda en önemli rolü vermek gerekir. Adamları, Küçük Asya'nın kentlerini ve dağlarını dikkatle araştırdılar; bu imparatoriçenin dalkavukları çok kısa saltanat süresinde yüz bin Pavlusçunun celladın kılıcıyla, darağacında veya ateşte yakılarak öldürüldüklerini bildirmişlerdir. Bu sayıda belki bir abartma bulunabilir. Hesaplama doğruysa birçok basit ikonoklastın daha iğrenç bir adla cezalandırıldığı ve kilise cemaatinden kovulan bazılarının da, isteksizce, bu mezhep sapkınlığına katılmış olduğu varsayılmalıdır.

PAVLUSÇULARIN İSYANI (845-880)

Uzun süre işkence görmüş ve isyan bayrağını açmış olan bir inancın mensupları, tüm isyancıların en korkuncu ve en tehlikelisidirler. Kendileri için kutsal amaç uğruna artık herhangi bir korkuya veya pişmanlığa kapılmazlar. Düşmanlarının adaletsizliğinden çok çektikleri için insanlık duygusu gibi şeyleri düşünmezler ve zalim babalarının işlediği günahın öcünü çocuklarından alırlar. Bohemya'nın Hüssitleri (*Hussites*) ve Fransa'nın Kalvinistleri bunlara örnektir. Dokuzuncu yüzyılda Ermenistan ve dolaylarındaki eyaletlerin Pavlusçuları da bu duyguları

taşıyorlardı.[17] Mezhep sapkınlarını eski dinlerine döndürmek ya da yok etmek üzere imparatorca görevlendirilmiş bir vali ile bir piskopos katliamı onlar için ilk uyarıydı. Argæus (Erciyes?) Dağı'nın ıssız yamaçları onlar için özgürlük ve intikam sığınakları oldu. Theodora'nın işkenceleri ve doğudaki muhafızların komutanı yiğit Pavlusçu Carbeas'ın isyanı daha da tehlikeli ve daha genel kapsamlı bir yangını başlatmış oldular. Carbeas'ın babası Katolik engizisyonlularca kazığa oturtulmuştu. Din ya da hiç değilse doğa, onun kaçışını ve intikamını haklı gösterebilir. Mezheptaşlarından beş bin kişi aynı güdülerle silaha sarıldılar. Anti-Hristiyan Roma'ya olan bağlılıklarını kopardılar, bir Saracen emîri Carbeas'ı halifeyle tanıştırdı ve inananların komutanı Yunanların bu amansız düşmanını koruması altına aldı.

Tephrice'yi Tahkim Ediyorlar

Sivas ve Trabzon (*Siwas and Trebizond*) arasındaki dağlarda, bugün de korkunç ve yasa tanımayan insanların yaşadığı Tephrice (Divriği)[18] kentini kurdu veya tahkim etti; dolaylarındaki tepelere, silah kullanarak güçlü olmanın İncil'in dogmalarıyla bağdaşabileceğine inanan Pavlusçular sığınmışlardı. Asya, otuz yıldan çok süreyle yabancı ve iç savaş acılarıyla çile çekmişti. Aziz Paul'un müritleri Muhammed'inkilerle güç birliği yaptılar, barışçıl Hristiyanlardan tutsak düşen yaşlılar ve genç kızlar imparatorun hoşgörüsüz tutumunu reddetmek zorunda kaldılar.

17. Petrus Siculus (s. 763, 764), Theophanes Continuator (L, IV, b. 4, s. 103, 104), Cedrenus (s. 541, 542, 545) ve Zonaras (c. II, L, XVI, s. 156) Carbeas'ın ve Pavlusçuların başkaldırışını ve başarılarını anlatıyor.

18. Otter (Voyage en Turquie et en Perse, c II), görünüşe göre bugünkü adı Divrigni olan bağımsız Tephrice barbarlarını ziyaret etmiş olan tek Frank'tır. Neyse ki onların arasından bir Türk subayı sayesinde kurtulmuştur.

Kötülük öyle ısrarcı ve utanç o kadar tahammül edilemezdi ki Theodora'nın oğlu sefih Michael, Pavlusçuların üzerine bizzat yürümek zorunda kaldı. Samosata önünde bozguna uğradı ve Roma imparatoru, annesinin ateşe atarak cezalandırdığı mezhep sapkınlarından kaçmak zorunda kaldı. Saracen'ler de onlarla birlikte savaşıyorlardı ama zafer Carbeas'a mal edildi ve düşmanın birçok generali ile yüzden çok tribunus'u onun eline düştü. Bazılarını para hırsıyla serbest bıraktı, öbürlerine de korkunç işkenceler yaptı. Halefi Chrysocheir'in[19] yiğitliği ve hırsı onu daha geniş bir yağma ve intikam içine attı.

Küçük Asya'yı Yağmalıyorlar

Kendilerine bağlı dostları Müslümanların eşliğinde Asya'nın merkezine dek girdi. Çeşitli zamanlarda ve yerlerde sınır birliklerini ve sarayın askerlerini yenilgiye uğrattı, işkence emirlerine karşı Nicæa'yı, Nicomedia'yı (İzmit), Ancyra'yı (Ankara) ve Ephesus'u (Efes) yağma ederek yanıt verdi. Aziz John, kentin ve mezarının saldırıya uğramasına engel olamadı. Efes katedrali katırlar ve atlar için ahır yapıldı. Pavlusçular, Saracen'ler ile tasvirleri ve kutsal emanetleri hor görme ve iğrenme konusunda âdeta yarıştılar. Baskı yaptığı halkın şikâyetlerini duymazlıktan gelen zorba yönetim üzerinde bu başkaldırının kazandığı zafer nahoş bir durumdur. İmparator Makedon Basil barış istemeye, tutsaklar için fidye ödemeye, ılımlı ve sevecen bir dille Chrysocheir'den kardeşleri olan Hristiyanları korumasını rica etmeye mecbur kalacak duruma düştü ve ayrıca altın, gümüş ve ipekli kumaşlar armağan etmeyi

19. Genesius (*Chron.*, s. 67-70, baskı Venedik), Chrysocheir Tarihi'nde, imparatorluğun zayıflığını sergiledi. Constantine Porphyrogenitus ([içinde] Vit. Basil., b. 37-43, s. 166-171) büyükbabasının unvanından abartıyla söz etmektedir. Cedrenus'ta (s. 570-573) onların ne tutkuları ne de bilgileri vardır.

kabullendi. "İmparator barış istiyorsa," diye bu bağnaz dikkafalı yanıtladı, "Doğu tahtından vazgeçsin, dinginlik içerisinde Batı'da saltanatını sürdürsün; bu önerimizi geri çevirecek olursa, Tanrı'nın kullarınca tahtından indirilecektir." Basil, görüşmeyi gönülsüzce askıya aldı, meydan okumayı kabul etti ve ordusunu ateş ve kılıçla heba ettiği sapkınların diyarına götürdü. Pavlusçuların geniş ülkesi yaşattıkları felaketlerin aynısına maruz kaldı ancak imparator Tephrice'nin gücünü, kalabalık barbarları, büyük silah depolarını görünce bir kuşatmanın boşuna olacağını üzülerek de olsa anlayarak geri döndü. Constantinople'a döndüğünde ilahî koruyucularının, başmelek Mikail ile Elijah (İlyas) peygamberin yardımını alabilmek için kiliseler ve manastırlar kurdu; her gün gökyüzüne kollarını açarak, düşmanın başında üç yarık açabilmek için uzun ömür istiyordu. Duası kabul olundu, faydalı geçen bir akından sonra Chrysocheir, çekilmiş olduğu köşesinde baskına uğradı ve asinin başı tahtın önüne getirildi. Basil bu ganimeti görünce ok ve yayını istedi, kesik başın üzerine üç ok sapladı, böylece onun zaferini öven dalkavuklarının alkışlarından keyiflendi.

Gerilemeleri

Pavlusçuların yükselişi Chrysocheir ile durdu ve silinip bitti. [20] İmparatorun yaptığı ikinci seferde mezhep sapkınları ele geçirilemez Tephrice'yi bırakıp gittiler. Bir bölümü bağışlanmaları için yalvardı, bir bölümü ise kaçtı. Şehir harap oldu ancak bağımsızlık ruhu, dağların eteklerinde yüzyıldan çok bir zaman daha direnç gösterdi. Pavlusçular inançlarını ve özgürlüklerini savundular. Roma sınırlarını yakıp yıktılar, imparatorluğun ve İncil'in düşmanlarıyla ittifaklarını sürdürdüler.

20. "Συναπεμαράνθη πᾶσα ἡ ἀνθοῦσα τῆς Τεφρικῆς εὐανδρία." Yunan dili Cedrenus'un ağzında bile ne kadar zariftir!

ERMENİSTAN'DAN TRAKYA'YA NAKLEDİLMELERİ

Tasvir yanlılarının Copronymus olarak adlandırdıkları Constantine sekizinci yüzyılın ortalarına doğru Ermenistan'a bir sefer düzenledi ve Melitene (Malatya) ve Theodosiopolis (Erzurum) kentlerinde kendisininkinden biraz farklı bir öğretiye bağlı çok sayıda Pavlusçu buldu. Belki cezalandırmak belki de bir iyilikte bulunmak için onları Euphrates kıyılarından Constantinople'a ve Trakya'ya nakletti ve bu göç ile Pavlusçuluk Avrupa'ya da girdi ve orada yayıldı.[21] Başkente yerleştirilenler kalabalık içerisinde kısa sürede eridilerse de Trakya'dakiler oralarda derin kök saldılar. Trakya'daki Pavlusçular işkence fırtınalarına dayandılar. Ermenistan'daki din kardeşleriyle gizlice haberleştiler ve Bulgarlar arasında az da olsa başarılar sağlayan kendi mezhep elçilerine yardımlarda bulundular.[22] John Zimisces,[23] Hæmus Dağı eteklerinden alarak Chalybian tepelerine güçlü bir koloni yerleştirince onuncu yüzyılda nüfusları arttı. Manichæan'ların yok edilmesini gönülden dileyen Doğu kiliseleri onların uzaklaştırılması için baskı yapıyorlardı. Yılgınlık göstermeyen Zimisces, tokatlarını yediği için bu sapkınların gerçek değerini biliyordu. Onların Saracen'lere bağlılığı üzücü sonuçlar doğuruyordu. Danube

21. Copronymus "συγγενεῖς" sapkınlığını taşıdı; Theophanes'in yıllıklarını aynen kopyalayan Cedrenus (s. 463), "ἀνλατύνθη ἡ αἵρεσις Παυλικιανῶν," diyor.

22. Petrus Siculus, tutsakların fidyesini görüşmek üzere dokuz ay Tephrice'te (870) oturmuştu (s. 764); amaçlanan görevin detaylarını o sırada öğrenmişti; yanlışlığın kazanmaması için *Historia Manichæorum*'u Bulgarların yeni başpiskoposuna bildirmişti.

23. Zonaras (c. II, L, XVII, s. 209) ve Anna Comnena (*Alexiad*, I. XIV, s. 450, vb.) Zimisces'in (970) Ermenistan'dan alarak Trakya'ya yerleştirdiği Pavlusçulardan ve Yakubilerden söz ediyorlar.

(Tuna) yakınlarında yerleştirilmiş oldukları için barbar İskitlere karşı kullanılabilirler ya da onlar tarafından yok edilebilirlerdi. Bu uzak diyara sürülmeleri onlara hoşgörü gösterilerek yumuşatılmaya çalışıldı. Philippopolis (Filibe) kentini ve Trakya'nın kilit noktasını tutuyorlardı, Katolikler onların tebaası oldular, Yakubi göçmenleri de orada onların müttefikleri haline geldiler. Makedonya'da ve Epirus'ta bir dizi köyü ve kaleyi ele geçirdiler, toplumlarına ve bayrakları altına oldukça çok sayıda Bulgar'ı da çektiler. Uzun süre güçlülükleriyle saygı gördüler ve ılımlı ilişkiler içerisinde kaldılar. Birlikleri imparatorluk orduları içerisinde sivrilerek kendini gösterdi. Ödlek Yunanlar onlara şaşarak bakıyorlar ve bu *köpeklerin* gözüpekliğinin onların savaşa ve insan kanı içmeye duydukları tutkudan başka bir şey olmadığını söylüyorlardı. Aynı ruh onları kibirli ve vicdansız kılıyordu, hemen keyiflerine estiği gibi hınç tutkusuna kapılıyorlardı, ne var ki onların bu ayrıcalıkları çok zaman kilisenin ve yönetimin vefasızlığı yüzünden zedelenebiliyordu. Norman savaşının ortasında iki bin beş yüz Manichæan, Alexius Comnenus'un[24] sancağını terk edip ülkelerine döndüler. Buna çok kızan imparator, öç alma zaman ve fırsatını buluncaya dek duygusunu belli etmedi. Şeflerini, dostça bir toplantıya çağırarak suçlu ve suçsuz ayrımı gözetmeden hepsini hapis, müsadere ve vaftizle cezalandırdı. Bir barış zamanında onları yeniden kilise ve devlet yönetimiyle bağdaştırma gibi bir dinsel niyete kapıldı. Kızının yakıştırdığı adla ön üçüncü havari olan bu hükümdar kışlık karargâhını Philippopolis'te kurdu, gündüzlerini ve gecelerini teoloji tartışmalarıyla geçirdi. Kendi kanıtlarını desteklemek ve yobazların inatçılıklarını törpülemek için Hristiyanlığa yeni girmiş olanlardan en saygınlarına onurlar ve ödüller verdi. Alexius daha az önemli yeni

24. Anna Comnena, *Alexiad*'da babasının Manichæan'lara karşı havarice davranışını anlatıyor (L, V, s. 31; L, VI, s. 154-155, L, XIV, s. 450-457, Ducange'in şerhleriyle). Onları iğrenç sapkınlar olarak niteliyor ve çürütmek için bir tasarısı olduğunu bildiriyor.

dindarları da kendi ismiyle adlandırdığı ve çevresini bahçelerin kapladığı yeni bir kente yerleştirdi. Önemli Philippopolis şehri ellerinden alındı, boyun eğmeyen şefler zindanlara atıldı ya da sürgün cezasına çarptırıldı. Canları bağışlananlar, herhangi bir destekten yoksun zavallı bir mezhep sapkınını[25] Ayasofya Kilisesi'nin önünde yaktıran imparatorun acımasından çok ihtiyatına borçluydular. Durumlarını gizlemekten ya da söz dinlemekten vazgeçen Pavlusçuların zapt edilmez bağnazlığı bir ulusun kapıldığı inançları bırakmasına hiçbir gücün kolay kolay yetmeyeceğini göstermiştir. Alexius'un gidişinden ve ölümünden sonra sivil ve dinî yasalarını yeniden uygulamaya başladılar. On üçüncü yüzyılın başlarında papaları ya da başpiskoposları (apaçık bir bozulma) Bulgaristan, Hırvatistan ve Dalmaçya sınırlarında ikamet ediyordu ve mezheplerince İtalya ve Fransa'da oluşturulan Pavlusçu topluluklarını kendi manevi güçleriyle yönlendiriyorlardı.[26] Bu dönemden başlayarak onların bize dek akıp gelen tarih zinciri –kesintiye uğramaksızın– yürüyüşünü sürdürmüştür. Son yüzyılın sonuna doğru bu mezhep topluluğu hep Hæmus Dağı'nın eteklerinde yerleşik durumdaydı. Oralarda bilgisizlik ve yoksulluk içerisinde yaşıyorlar, çoğu kez Yunan kilisesince ve de Türk yönetimince rahatsız ediliyorlardı. Zamanımızdaki Pavlusçular köklerinin anısını tümüyle yitirdiler, dinsel inançları haça tapanlarca ve Tataristan'dan tutsak olarak getirilip onların arasına yerleştirilenlerin kanlı eylemleriyle kirletildi.[27]

25. Keşiş ve Bogomiller (*Bogomiles*) denilen, kısa süre içinde yok olan bir Gnostik mezhebin şefi Basil (Anna Comnena, *Alexiad*, L, XV, s. 486-494; Mosheim, *Hist. Eccles.*, s. 420).

26. Matt. Paris, *Hist. Major*, s. 267. Ducange, Villehardouin'in (No 208) bir sayfası üzerindeki çok değerli bir notta, Bulgarların müttefikleri olan Pavlusçuların Philippopolis'te bulunduğunu bildiren İngiliz tarihçisinin pasajını aktarıyor.

27. Bkz. Marsigli, *Stato Militare dell' Impero Ottomano*, s. 24.

İTALYA'YA VE FRANSA'YA GİRİŞLERİ

Batı'da ilk Manichæan vaizlerinin sesi halkın itirazları ve hükümdarlarca kesilmiş ve susturulmuştu. Pavlusçuların on birinci ve on ikinci yüzyıllarda elde ettikleri lütuf ve başarılar, Hristiyanlar arasında en inançlıların Roma kilisesine karşı duydukları gizli ve sert hoşnutsuzluğa dayandırılabilir. Bu kilisenin açgözlülüğü zorbalık aşamasına varan bir hal almıştı. Azizlere ve tasvirlere tapma bakımından Yunanlardan daha az aşağılık olmakla birlikte ortaya koydukları yeni marifetler daha rezildi. *Transubstantiation* (ekmekle şarabın İsa peygamberin etiyle kanına dönüşmesi) inancını tanımlamış ve çok sert bir dinsel yasa olarak zorunlu kılmıştır. Latin ruhban sınıfının yaşamları yozlaşmıştı, Doğu piskoposları, sopalarını (*crosier*), asalarını (*sceptre*) ve kılıçlarını elden ele geçiren bu dünyevi kilise babalarına oranla havarilere daha çok benziyorlardı. Pavlusçuları Avrupa'ya götüren üç yol açılmıştı: Macarların Hristiyan olmasından sonra bu ülkeden Kudüs'e hac için gidenler Danube'yi güvenle takip ediyorlardı; gidişlerinde ve dönüşlerinde Philippopolis'ten geçiyorlardı; Pavlusçular, adlarını ve inançlarını gizli tutarak Fransız ve Alman kervanlarına katılıyorlardı. Venedik ticareti ve hâkimiyeti Adriyatik kıyılarını kaplamıştı ve bu misafirperver cumhuriyet topraklarını her iklim ve dinden yabancılara açtı. Bizans bayrağı altındaki Pavlusçular Yunanların ağırlıkla yaşadığı İtalya ve Sicilya şehirlerine nakledilmişlerdi, barışta ve savaşta yabancılarla ve yerlilerle serbestçe iletişim kuruyorlardı ve fikirleri sessizce Roma, Milano ve Alplerin ötesindeki krallıklarda yayıldı.[28]

28. Muratori (*Antiquitat. Italiæ medii Ævi*, c. V, dissert., LX, s. 81-152) ve Mosheim (s. 379-382, 419-422) Pavlusçuların İtalya ve Fransa'da girişleriyle ilgili olarak ayrıntılı şekilde tartışıyorlar. Ne var ki bu iki yazar, William the Apulian'ın, 1040'ta Yunanlar ile Normanlar arasındaki bir savaşta onları çok

Kısa süre sonra her sınıftan ve her cinsten binlerce Katoliğin Manichæan sapkınlığını benimsediği anlaşıldı. Orleans'ın on iki *canon*'unu yok eden alevler, zulmün ilk eylemi ve sinyaliydi. Kökenleri bakımından çok günahsız ama yaşam tarzları çok iğrenç olan Bulgarlar[29] Avrupa'ya yayıldılar. Paganlıktan ve Roma'dan nefret ediyorlardı ancak piskoposluk ya da presbiteryen bir yönetim biçimi altında birleşmişlerdi. Skolastik tanrıbilimin az ya da çok incelikleri değişik mezhepler arasındaki ayrımları belirliyordu. Ne var ki genellikle bu mezhepler iki ilkeyi benimsiyorlardı: Eski Ahit'i hor görüyorlar, İsa'nın bedeninin çarmıha gerilmediğini savunuyorlar ve ekmek şarap ayinine gerek bulunmadığına inanıyorlardı. Bulgarların inanç ve ibadetleri yalındı ve onların törelerine herhangi bir kınamada bulunulamazdı. Standartları öyle yüksekti ki her gün sayısı artan mezheplerin her biri bu standartları uygulayanlar ile yalnızca bunu gönüllerinde taşıyanlar olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu.

Albigeois Zulmü (1200 vd.)

Pavlusçular, özellikle Fransa'nın güney eyaletlerindeki Al-

---

açık biçimde gösteren bir pasajını gözden kaçırmışlardı ([içinde] Muratori, *Script. Rerum Ital.*, c. V, s. 256).
"Cum Græcis aderant quidam quos pessimus error
Fecerat amentes, et ab ipso nomen habebant."
Ama doktrinleri konusunda o kadar cahil ki onları Sabellian veya Patripassian gibi görüyordu.

29. *Bulgari, Boulgres, Bougres* adları bir halkı anlatıyordu. Fransızlar bu adı zaman zaman tefeciler ve sapık günahkârlar anlamında kullanmışlardır. *Paterini*, or *Patelini* ise bu yaratıcı ve sevimli görünen saçmalığın *l'Avocat Patelin* gibi düzgün ve pohpohlayıcı ikiyüzlülüğü belirtmek için türetilmiştir (Ducange, *Gloss. Latinitat. medii et infimi Ævi*). Manichæan'lar da Cathari veya saf yahut bozulmuş şekliye Gazari şeklinde adlandırılmışlardır.

bigeois'lerin (Albinler?)[30] bulundukları topraklara derin kökler salarak yayılmışlardı. Eskiden Euphrates dolaylarında gerçekleştirilmiş olan işkence ve intikam olayları, on üçüncü yüzyılda Rhône kıyılarında tekrarlanmıştır. İkinci Frederic Doğu imparatorlarının yasalarını yeniden yürürlüğe soktu. Languedoc kentleri ve baronları bu Tephrice isyancılarını yeniden dize getirdiler. Papa III. Innocent'in kanla kazandığı şöhreti Theodora'nınkini bile gölgede bıraktı. Tek başına işlemiş oldukları insanlık suçu bakımından o kadının askerleri haçlıların kahramanlarıyla eşit olmuşlardı. Bu papanın papazları tarafından yapılan zulüm engizisyonu kuranlarınkinden çok daha beterdi.[31] Onların amacı kötü bir ilkenin kanısını çürümekten çok onu doğrulamaya yönelikti. Kılıçla ve ateşle kovalanan Pavlusçuların ve Albigeois'lerin mevcut konseyleri tümüyle dağıtıldı, geri kalan yaralılar kaçtı, saklandı veya Katoliklermiş gibi davrandılar. Ne var ki mezhebin yenilme bilmez ruhu Batı'da yaşamını sürdürdü. Devlette, kilisede ve manastırlarda bile yaşadı. Roma zorbalığına karşı çıkan Aziz Paul müritlerinin gizli kuşakları inançlarının kuralı olarak Kutsal Kitap'ı (Bible) görüyorlardı. Böylece Gnostik teolojisindeki tüm tasvirlerden kendi simgelerini kurtarmışlardı. İngiltere'de Wickliff'in, Bohemya'da da Huss'un çabaları zamansız (*prematüre*) ve etkisizdi. Ancak Zuinglius, Luther ve Calvin isimleri daha başarılı çalışmaların simgesi haline geldi ve ulusların kurtarıcıları olarak minnetle anıldı.

---

30. Albigeois'lere karşı yasalar, haçlı seferleri ve zulümler hakkında Mosheim (s. 477-481) sade ama genel bir fikir ifade ediyor. Ayrıntılar antik ve modern kilise tarihçilerinde, Katolikler ve Protestanlarda bulunabilir; bunlar arasında Fleury en tarafsız ve ölçülü olanıdır.

31. Tholouse engizisyonunun (1307-1323) kararları (Liber Sententiarum), genel olarak *History of the Inquisition* ile birlikte Limborch (Amstelodami, 1692) tarafından yayımlanmıştır. Bunları daha bilgin ve daha eleştirel bir editörün yapması iyi olurdu. Ne şeytanı ne de engizisyon mahkemesini (Holy Office) suçlamadan on dokuz sayfada göstereceğim üzere ancak on beş erkek ve dört kadın laik ellere teslim edildi.

REFORM'UN NİTELİKLERİ VE SONUÇLARI

Onların çabalarıyla meydana getirilmiş reformun saygınlığını ve değerini hesaplayan filozof, ihtiyatlı bir şekilde, Hristiyanların akla aykırı ve onun dışındaki inanç konularının hangisinden kurtarıldığını öğrenmek isteyecektir çünkü bu kurtarma ancak gerçekle ve dindarlıkla bağdaşır biçimdeyse yararlı olacaktır. Taraf tutulmayan bir tartışmadan sonra ilk reformcuların özgürlüğün verdiği kızgınlıktan çok utangaçlık içerisinde kaldıkları görülmüş ve buna şaşılmıştır.[32] Yahudiler gibi onlar da cennet bahçesinden peygamber Daniel'in görüntülerine (*visions*) kadar tüm İbranice kutsal yazıların inancını ve himayesini kabul ettiler. Katolikler gibi onlar da Yahudilere karşı Tanrı tarafından gönderilmiş bir yasanın kaldırıldığına inanmak zorunda kalmışlardır. Reformcular, Teslis'in ve Cisimleşme'nin büyük gizleri üzerinde sert bir gerçekçiliğe bağlıydılar. İlk dört ya da altı konsilin öğretisini –karşı çıkmaksızın– benimsiyorlardı ve Athanasius'un inancı ile Katolik inancına uymayan her şeyin sonsuza dek cehennemlik olacağını dile getiriyorlardı. Ne var ki maddenin değişime uğraması ya da ekmek ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmesi biçimindeki dogmatik düşünce düzeninin ve alaya almanın saldırılarına güçlükle karşı koyabilirdi. Ancak duyularının, görüşlerinin, duygularının ve zevklerinin kanıtlarına danışmak yerine, ilk Protestanlar kendi içlerine kapandılar ve İsa'nın kutsal ayin sırasında söylediği sözleri kabullenmeyi yeğlediler. Luther, İsa'nın cisimsel varoluşuna, Calvin gerçek varlığına

32. Reformcuların görüşleri ve yargılanmaları, Mosheim'in genel tarihinin ikinci bölümünde ifşa edilmektedir; o zamana dek güvenli bir gözle sürdürdüğü denge, o noktalarda mezhep kardeşleri olan Luthercilerden yana ağır basmaya başlıyor.

inanıyordu. Zuinglius'un bunun ruhani bir paylaşımdan, basit bir törenden ibaret olduğu görüşü Reformcu kiliselerde yavaş yavaş hâkim olmuştur.[33] Ne var ki bir gizin yitirilmesi, ilk günah, İsa peygamberin acı çekerek insanlığı kurtarması, inanç, bağışlama ve alın yazısı gibi muazzam doktrinlerle Aziz Paul'un mektuplarından aktarılarak aktarılan öğretilerle telafi edilmiştir. Bu incelikli sorular kesinlikle pederler ve skolastikler tarafından hazırlanmıştı ancak nihai gelişme ve popüler kullanım, onları kurtuluşun mutlak ve temel şartları olarak uygulayan ilk Reformculara atfedilebilir. Buraya kadar inanmanın güçlüğü bakımından elverişsizlik Protestanlıktan yanadır; birçok ağırbaşlı Hristiyan Tanrı'nın keyfine göre davranan ve acı çektiren bir zalim olarak değil de ekmek (nimet) sağlayan olarak bilinmesini daha çok isteyeceklerdi. Bununla birlikte Luther ve rakipleri sürekli ve önemli hizmetlerde bulundular. Filozof, kendilerine borçlu olduğu bu içten ve gözüpek insanlara minnetini dile getirmelidir.[34] **I.** Hoşgörünün kötüye kullanılmasından Bakire'nin şefaatine kadar yüce batıl inanç kumaşını yırtan bunlardı; binlerce keşişi ve rahibeyi özgürlüklerine kavuşturan ve toplum yaşamındaki işlere geçirten de onlardır. Gerçeğe dayanmayan ve ikinci plandaki azizler ve melekler gibi bir çeşit tanrıcıkları dünyasal güçlerinden sıyıran ve yalnız ahiret mutluluğuyla baş başa bırakan onlar olmuştur. Bu azizlerin ve meleklerin tasvirleriyle kutsal kalıntıları kiliselerden çıkarılmış, halkın saflığı artık mucizeler ve günlük görüntülerle beslenmekten kurtarılmıştır. Hemen hemen paganlığa çok yaklaşmış olan bir ibadetin yerine ruhsal ve Tanrı'ya şükürler içeren, insana daha yaraşan bir ibadet

33. İngiltere'deki Reform VI. Edward zamanında daha cesurca ve mükemmel biçimde yapıldı ancak İngiltere kilisesinin temel nizamnamesindeki, asıl varlığa karşı güçlü ve açık bir beyan, halka, Luthercilere ya da Kraliçe Elisabeth'e hoş görünmek için özgününden çıkarılmıştır (Burnet's *History of the Reformation*, c. II, s. 82, 128, 302).

34. "Luther'siz ve bensiz," diyordu bağnaz Wiston, filozof Halley'e "Aziz Winifred'in bir tasviri önünde diz çökecektiniz."

koydular. Geriye düşünülecek nokta olarak şunlar kalıyor: bu yalınlaştırma halkın ibadet eğilimine uygun düşecek midir, tüm görünen maddeler ortadan kaldırılınca insanlar artık vecit haline girmeyecekler ya da bir iç çöküşe ve dine karşı ilgisizliğe düşmeyecekler midir? **II.** Reform, sofu insanın düşünmesini ve düşündüğünü söylemesini engelleyen zorbalık zincirini kırmıştır. Artık papalar, pederler ve konsiller dünyanın yüce ve yanılmaz yargıçları değildir. Hristiyanlar İncil'den başka yasalar da olduğunu ve vicdanları gibi başka yorumcuların da bulunduğunu öğrenmişlerdir. Bununla birlikte özgürlük, Reform'un amacından çok sonucu olmuştur. İlk reformcular tahttan indirdikleri zorbaların halefleri olmayı istiyorlardı. Katolikler nasıl emir veriyorlarsa onlar da kendi simgelerine itaat edilmesini istiyorlardı. Magistra'lar tarafından mezhep sapkınları için kullanılan ölüm cezası verme hakkını alma iddiasını ileri sürüyorlardı. Bağnazlığın ya da hıncın etkisinde kalan Calvin, kendisinin de işlemiş olduğu bir suçtan dolayı rakibi Servetus'u[35] cezalandırmıştır.[36] Smithfield'ın alevleri, daha sonra Cranmer'in coşkusuyla Anabaptistler için tekrar harlandı.[37] Kaplanın doğası aynıydı ama yavaş yavaş

35. Chauffepié'nin *Dictionnaire Critique*'inin *Servet* maddesi bu utanç verici işlem hakkında gördüğüm en iyi anlatımdır. Ayrıca bkz. Abbé d'Artigny, *Nouveaux Mémoires d'Histoire*, vd., c. II, s. 55-154.

36. İspanya'nın ve Portekiz'in Auto de Fes'teki toplu katliamdan ziyade Servetus'un infazından daha çok mahcup oldum. **1.** Calvin'in şahsi garazı ve belki de hasedi belki de azmini fazlasıyla etkiledi. Hasmını, kendisi gibi onun da düşman olduğu Viyanalı yargıçların önünde suçladı ve onu mahvetmek için özel yazışmalarını ortaya çıkarma alçaklığını gösterdi. **2.** Kilise ya da devlet için bir tehlike bahanesi bu zulüm kararını örtmedi. Servetus, Cenevre'ye geçtiği zaman orada sessiz bir yaşam sürdürdü, hiçbir biçimde vaaz vermeye kalkmadı, hiçbir kitap yayımlamadı, hiç kimseye tebliğde bulunmadı. **3.** Bir Katolik engizisyonu, kendisinin zorladığı boyunduruğa baş eğebilir ama Calvin, kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma, biçimindeki güzel özdeyişi hiçe saydı. Bu özdeyişi, İncil'den dört yüz yıl önceki Isocrates'in ([içinde] Nicole, c. I, s. 93, [ed.] Battie) bir ahlak eserinde buldum.
"Ἃ πάσχοντες ὑφ' ἑτέρων ὀργίζεσθε, ταυτα
τοῖς ἄλλοις μὴ ποιεῖτε."

37. Bkz. Burnet, c. II, s. 84-86. Başpapazın otoritesi genç kralın sağduyusunu

dişleri ve pençeleri söküldü. Roma pontiff'i ruhani ve dünyevi bir krallığa sahipti. Protestan din bilginleri hiçbir geliri olmayan ve yargılama yetkisi bulunmayan mütevazı bir rütbeye sahiplerdi. Katolik kilisesinin zamansal eskiliği *papanın* buyruklarını kutsallaştırıyordu. Hâlbuki Reformcular ileri sürdükleri kanıtları ve savaşlarını halkın kararına bırakıyor ve ona bağlı kalmak zorunluluğu duyuyorlardı. Bu da merak ve şevk yüzünden bu isteği geniş bir alana sunma gereğini doğuruyordu. Luther ve Calvin'in başlattığı günden beri Protestan kiliselerinde bir başka reform için için kendini gösteriyordu. Bu yeni reform birçok batıl inancı daha yıkıp attı ve Erasmus'un[38] öğrencileri özgürlük ve ılımlılık ruhunu yaydılar. Vicdan özgürlüğü tüm insanlara özgü ve bozulamaz bir hak olarak tanındı;[39] Hollanda'nın[40] ve İngiltere'nin[41] özgür hükümetleri hoşgörüyü ülkelerine getirdiler ve yasanın çok sınırlı olarak kabul ettiği ödünler, yüzyılların ihtiyat ve insanlık ölçüsü içerisinde geniş alanları kapsadı. İnsan ruhu kendi yetilerinin doğal genişlik alanını yeniden buldu, artık onun aklı çocukları oyalayacak ve eğlendirecek birtakım sözler ve imgelemelerle yetinmekten kendini kurtardı. Dinsel tartışma

---

ve insanlığını yok etti.

38. Erasmus'a rasyonel teolojinin babası gözüyle bakılabilir. Yüzyıllık bir uykudan sonra Hollandalı Arminian'lar, Grotius, Limborch ve Le Clerc; İngiltere'de Chillingworth ve Cambridge'deki özgür düşünceli insanlar (*latitudinarians*). Tillotson, Clarke, Hoadley vb. tarafından yeniden canlandırıldı (Burnet, *Hist. of own Times*, c. I, s. 261-268, baskı octavo)

39. Son yüzyılın, hoşgörü haklarını bunca soylu biçimde savunmuş olan üç filozofu Bayle, Leibnitz ve Locke'un laik ve filozof olduklarını belirttiğim için üzgünüm.

40. Bkz. Sör William Temple'ın *Religion of the United Provinces*'ın mükemmel bölümü. İmparatorluk zulüm yasalarını onaylayan ve engizisyonun kanlı mahkemesini yalnızca kınayan Grotius (*de Rebus Belgicis*, Annal.., L, I, s. 13-14, baskı in 12mo.). bende hayal kırıklığı yarattı.

41. Sör William Blackstone (*Commentaries*, c. IV, s. 53-54), devrim sırasında belirlenen İngiltere yasasını açıklıyor. Papistler ile Teslis'i reddedenler bir yana, millî ruh yüz yasadan daha etkili olmasaydı, yine de zulüm için katlanılabilir bir kapsama sahip olacaktı.

yapıtları örümcek ağıyla kaplanmış durumuna geldi. Protestan kilisenin öğretisi artık eskilerin bilgilerinden ve ileri sürdükleri inanç biçimlerinden uzak bulunuyor. Artık papazlar gülümseyerek veya hafif bir iç çekişle dogmalar ve simgeler üzerinde gerekli titizliği gösterebiliyorlar. Yine de Hristiyanlığın dostları, insan ruhunun sınırsız araştırma ve şüphecilik dürtüsü karşısında paniğe kapılıyorlar. Katoliklerin kehanetleri tamamlanmış durumdadır. Arminian'lar, Arian'cılar ve Socinian'lar her türlü gizi reddetmektedirler. Son olarak da dindarlığı olmadıkları halde dinsel dili kullanan insanlarca vahiylerin desteklerinin sarsıldığı ve felsefenin akılcı düzenini kullanmaya gerek duymaksızın felsefe yapmaya kendilerini yetkili gören kimselerin ortaya çıktığı görülmektedir.[42]

42. Dr. Priestley'in gerçek eğilimini açığa vuran fikirlerini kamunun eleştirisine sunuyorum. Birincisi (*Hist. of the Corruptions of Christianity*, c. I, s. 275, 276) papazların yüreğini, ikincisiyse (c. II, s. 484) yargıçlarınkini titretecektir.

LV. BÖLÜM

Bulgarlar

Macarların Kökeni ve Göçleri

Doğuda ve Batıdaki Akınları

Rusların Monarşisi

Coğrafyaları ve Ticaretleri

Rusların Grek İmparatorluğu'na Karşı Savaşları

Barbarların Din Değiştirmesi

(M.S. 680-1100)

Heraclius'un torunu Constantine'in saltanatı sırasında, sık sık altüst edilen ve sık sık yenilenen antik Tuna (Danube) engeli yeni bir barbar güruhu tarafından geri dönüşü olmayan bir şekilde ortadan kaldırıldı. İlerleyişleri rastlantısaldı ve halifelerce desteklendi. Roma lejyonları Asya'da başka sorunlarla uğraşıyorlardı. Suriye'yi Mısır'ı ve Afrika'yı yitirdikten sonra Cæsar'lar, başkentlerini Saracen'lere karşı iki kez savunmak zorunda bırakan tehdit ve utancına uğradılar. Bu ilginç halk üzerine vermiş olduğum ayrıntılı bilgiler dolayısıyla kitabımın çizgisinden çıkmışsam, bu ihlalimi silecek ve özrümün kabulünü sağlayacak denli önemli bir konuya girecek olmamdandır. Doğuda veya batıda ya da onların savaşlarında veya dinlerinde olsun, bilim alanında ileri gitmeleri, refahları ya da geri kalmaları bakımından Araplar her yönden merakımızı çekmektedir. Grek İmparatorluğu'nun ve kilisesinin ilk çöküşü Arapların orduları yüzünden olmuştur denilebilir. Muhammed'in müritleri bugün de Doğu uluslarının sivil ve dinî otoritesini sürdürmektedirler. Ancak yedinci ve on ikinci yüzyıllar arasında kimi zaman geçici seller gibi kimi zaman da göç yoluyla İskit ovalarından inip gelen birtakım yabanıl kalabalıkların tarihini yazmaya çalışmak birincisi kadar ilginç olmayabilecektir.[1] İsimleri kaba, kökenleri şüpheli, eylemleri karanlıktı, kör bir batıl inanca sahiplerdi ve kaba bir biçimde

1. Çalışkan John Gotthelf Stritter, "Memoriæ Populorum ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Mæotidem, Caucasum, Mare Caspium, et inde magis ad Septemtriones incolentium." (Petropoli, 1771-1779, 4 cilt ya da 6 cilt in-4to), barbarlara ilişkin olarak Bizans tarihinin *bütün* pasajlarını derledi, yazdı ve Latinceye çevirdi. Ancak hak ettiği değeri görmedi.

idare edildikleri kamusal ve özel yaşamlarındaki tekdüzelikte ne bir alçak gönüllülük ne de politik ışıklar vardı. Görkemli Bizans tahtı onların düzensiz saldırılarını püskürttü ve hayatta kaldı. Bu toplulukların en büyük bölümü hiçbir iz bırakmadan yitti, geride kalanlarsa yabancı bir zorba hükümdarın boyunduruğu altında inler duruma geldi, belki ileride de inleyeceklerdir. Eskiler arasında **1.** Bulgarları, **2.** Macarları, **3.** Rusları seçmekle yetineceğim. **4.** NORMANların fetihleri ve **5.** TÜRKLERin krallığı doğal olarak Kutsal Topraklar için yapılan haçlı seferlerini ve Constantine İmparatorluğu ile başkentinin iki kez düşüşünü ele almamızı gerektirecektir.

BULGARLARIN GÖÇÜ (680 vd.)

İtalya'ya doğru yürüyüş yolu üzerinde Ostrogot Kralı Theodoric,[2] Bulgarların ordusunu ezip geçmişti. Bu bozgundan sonra Bulgar adı ve halkı yüz elli yıl boyunca ortadan kaybolmuştu. Borysthenes (*Dinyeper*?), Tanais (Don) ve Volga kıyılarında aynı adla yeniden toplanan koloniler Avrupa'ya indiler. Bulgaristan'ın antik dönemlerdeki bir kralı[3] ölüm döşeğindeyken beş oğluna ölçülü ve uyumlu olmayı vasiyet etmişti. Genç prensler bu vasiyeti bütün gençlerin yaşlılardan deneyimleri sonucunda verdikleri öğüt gibi gördüler. Babalarını toprağa verdikten sonra onun sözlerini unuttular ve birbirlerinden ayrıldılar. Kendi boylarının başına geçerek her biri kendi şansını aramaya çıktı. Bunlardan en maceraperestini, kısa bir süre sonra İtalya'nın ortasında, Ravenna

2. *Hist*., c. IV, s. 11.

3. Theophanes, s. 296-299; Anastasius, s. 113; Nicephorus, C.P., s. 22, 23. Theophanes eski Bulgaristan'ı Atell ya da Volga kıyılarında gösteriyor ancak bu ırmağı Euxine'ye dökülüyormuş gibi anlatıyor. Bu coğrafi yanılgı onun güvenilirliğinden şüphe ettiriyor.

valisinin (*exarch*) koruması altında bulduk.[4] Ancak göçün akın yönü imparatorluğun başkentine doğru döndü. Tuna'nın güney kıyısı üzerinde kurulan bugünkü Bulgaristan adını ve biçimini o tarihlerde almıştır. Bu halklar savaşlarla ve anlaşmalarla Roma eyaletleri olan Dardania, Thessaly (Teselya) ve iki Epirus'u da ele geçirmişlerdir.[5] Bu ilkel toplumlar Justinian'ın doğduğu kentte kilisenin egemenliğini kaldırdılar. Müreffeh zamanlarında, bugün adı pek bilinmeyen Lychnidus ya da Achrida kenti kralların ve patriklerinin oturduğu merkez oldu.[6] Üzerinde tartışılması olanaksız bir kanıta göre Bulgarlar, Ekslavonların[7] (Sclavonian), daha doğrusu Slavların ilk soylarından gelmektedir ya da onlar da Servian'lar, Bosnalılar, Rascian'lar, Hırvatlar ve Walachian'lar (Eflaklılar?) gibi aynı soydandır[8] ve ana kabileyi izlerler. Bu değişik

4. Paul. Diacon., *de Gestis Langobard.*, L, V, b. 29, s. 881, 882. Camillo Pellegrino (*de Ducatû Beneventano*, dissert. VII, [içinde] *Scriptores Rerum Ital.*, c. V, s. 186, 187) ve Beretti (*Chorograph. Italiæ medii Ævi*, s. 273 vd.) Lombard'lı tarihçiyle yukarıda adı geçen Yunanlar arasında bariz farkı rahatlıkla bağdaştırıyorlar. Bu Bulgar kolonisi Samnium'un boş bir bölgesine yerleştirildi ve ana dillerini unutmadan Latinceyi öğrendiler.

5. Roma ve Constantinople patriklikleri arasında kilise yargılama yetkisi üzerindeki çekişmede (Baronius, Annal, Eccles., A.D. 869, No 75), Grek İmparatorluğu'nun bu eyaletleri ve onun dilini kullanan yerleri Bulgar Krallığı'na tahsis edilmişlerdi.

6. Lychnidus ya da Achrida'nın konumunu ve imtiyazını Cedrenus (s. 713) açıkça belirtiyor. Başpiskoposluğun ya da patrikliğin Justinianea prima'dan Lychnidus'a ve sonra da Ternovo'ya götürülmesi, Yunanların düşüncelerinde ya da ifadelerinde şaşkınlık yarattı (Nicephorus Gregoras, L, II, b. 2, s. 14, 15; Thomassin, Discipline de l'Eglise, c. I, L, I, b. 19-23) ve Fransız (d'Anville) Grek İmparatorluğunun coğrafyası üzerine çok dikkatli bilgiler veriyor (*Hist. de l'Académie des Inscriptions*, c. XXXI).

7. Chalcocondyles, bu konu üzerine Dalmaçya, Bosna, Servian, *Bulgar* ve Polonya dillerinin aynı kökenden olduğunu bildiriyor (*de Rebus Turcicis*, L, X, s. 283); ayrıca Bohemyalıların da bu kökene bağlı olduğunu belirtiyor (L, II, s. 38). Aynı yazar Macarların kendilerine özgü dilleri olduğunu da göstermiştir

8. Bkz. John Christopher de Jordan'ın yapıtı *de Originibus Sclavicis*, Vindobonæ, 1745, dört kısım ya da iki cilt, in-fol. Derlemesi ve araştırmaları Bohemya'nın ve dolaylarındaki komşularının antik zamanlarını aydınlatmaktadır ancak ele aldığı bölge çok dar, üslubu barbarca ve eleştirisi sığdır ve Aulic konsili bir Bohemyalının önyargılarını aşmış değildir.

kabileler Euxine (Karadeniz) ile Adriyatik arasındaki topraklarda, Grek İmparatorluğu'nun tutsağı, tebaası, müttefiki veya düşmanı olarak yayılmış durumdaydılar. Derecelerine göre aldıkları Slav (*Slaves*)[9] ulusal isimleri "görkem" olan anlamından, tesadüfen veya kötü niyetle "kölelik"e indirgenmiştir.[10]

Hırvatlar ya da Dalmaçya Ekslavonları (900 vd.)

Slavların bu koloniler arasında bulunan Chrobatian'lar[11] ya da Hırvatlar ki bugün Avusturya ordusunda bir birliği oluşturmaktadırlar, güçlü bir halkın torunları, Dalmaçya'nın fatihleri ve hükümdarlarıdır. Deniz kıyısı kentlerinden biri olan ve yeni oluşan Ragusa Cumhuriyeti, Bizans sarayından yardım dilediğinde bulundu. Yüce Basil, Roma İmparatorluğu'na bağlı kalmalarını sürdürerek bu yenilmez barbarların öfkesini yıllık vergi (cizye) vererek yatıştırmaları yönünde onlara bir öğütte bulundu. On bir *Zoupan* ya da feodal beyler, Hırvatistan Krallığı'nı paylaşmışlardı, birleşik orduları altmış bin süvari ve yüz bin piyadeden oluşuyordu. Geniş körfezlerle kesilmiş, bir dizi ada ile kaplı ve neredeyse İtalyan kıyılarını gören uzun bir deniz kıyı-

9. Jordan çeşitli diyalektlerde ve değişik konuşma dillerinde ortak bir kullanım deneyimi olan ve en ünlü adların son hecelerini oluşturan *Slava, laus, gloria* gibi tanınmış etimolojiyi benimsiyor (*de Originibus Sclavicis*, kısım I, s. 40; kısım IV, s. 101, 102).

10. Görünüşe göre bir cins adının ulusal isimle değiştirilmesi Doğu Fransa'da on ikinci yüzyılda meydana geldi. (Jordan'ın haykırırcasına söylediği üzere) burada hükümdarların ve piskoposların elinde Bohemyalı olmayan, Sorabian'lı soyundan çok sayıda Ekslavon tutsak vardı. O yıllardan itibaren bu sözcük genel kullanıma, modern dönem dillerine, hatta son Bizanslı yazarların üslubuna da geçti (bkz. Yunan ve Latin sözlükleri [*glossaries*] ve Ducange). "Σέρβλοι" veya Servian'ların Latince *Servi* ile karıştırılması çok daha normal ve alışıldıktı (Constant. Porphyr., *de Administrando Imperio*, b. 32, s. 99).

11. Kendi dönemi için çok gerçekçi davranan İmparator Constantine Porphyrogenitus, kendinden önceki zamanlar için büyük ölçüde bir masalcıya dönüşmektedir, işte bu hükümdar Dalmaçya'daki Ekslavonları betimliyor (b. 29-36).

sı, hem yerlileri hem de yabancıları denizciliğe özendiriyordu. Hırvatların kayıkları ve guletleri (*brigantines*) ilk Liburnian'ların deniz araçları örnek olarak yapılmıştı. Yüz seksen gemi güçlü bir donanmaya sahip olduklarını düşündürebilir. Kuşkusuz bizim denizciler, bu savaş gemilerinin on, yirmi ya da kırk tayfa barındırdığı iddiasıyla alay edeceklerdir. Yavaş yavaş ticarete giriştiler. Bir yandan Ekslavonlar denizlerde korsanlıklarını sürdürüyorlardı ve her zaman da korku salıyorlardı. Onuncu yüzyılın sonunda Venedik Cumhuriyeti, körfezin serbestliğini ve egemenliğini etkili bir şekilde elde etti.[12] Bu Dalmaçya krallarının ataları denizcilikle hiç uğraşmamışlardı; Silezya'nın (Silesia) ve Küçük Polonya'nın içerisindeki Beyaz Hırvatistan'da (White Croatia) yerleşmişlerdi. Burası da, Yunanların yaptığı hesaba göre, karanlık denizden (*sea of darkness*) otuz gün uzaklıktaydı.

Bulgarların İlk Krallığı (640-1017)

I. Bulgarların ihtişamı, hem zaman hem de mekân açısından dar bir kapsamla sınırlıydı.[13] Dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda Tuna'nın güneyine egemendiler. Ne var ki onları gözleyen daha güçlü uluslar, kuzeye dönmelerini ya da batıya doğru ilerlemelerini engellediler. Bununla birlikte başarılarının pek de açık ve belirgin olmayan dizisinde, Augustus'un ve Constantine'in haleflerinden birini savaşta öldürmek gibi, şimdiye kadar Gotlara mal edilmiş olan bir onurla övünebilirler. İmparator Nicephorus, Arabistan savaşında ününü, Ekslavonlar ile yaptığı savaştaysa ya-

12. Bkz. John Sagorninus'un olduğu söylenen XI. yüzyılda yazılmış adsız bir kronik (s. 94-102) ile Doge Andrew Dandolo, (*Script. Rerum. Ital.*, c. XII, s. 227-230) tarafından yazılmış kronik, Venedik tarihinin en eski anıtlarıdır.
13. Cedrenus ile Zonaras'ın yıllıkları ilk Bulgar krallığından söz ediyorlar. Stritter (*Memoriæ Populorum*, c. II, kısım II, s. 441-647) Bizans yazarlarınca sunulan verileri toplamıştır. Ducange (*Fam. Byzant.*, s. 305-318) da sonraki Bulgar krallarını saptayarak sıraladı.

şamını yitirdi. Birinci savaş sırasında cesaretle ve başarıyla Bulgaristan'ın merkezine dek ilerlemiş ve anlaşıldığına göre tahtadan bir köy evinden başka bir şey olmayan *krallık sarayını* yakmıştı. Ganimetleri toplarken ve her türlü görüşmeyi geri çevirdiği sırada düşmanları toparlandılar ve kuvvetlerini derleyip düzenlediler ve Bizanslıların yollarını geri çekilmelerini olanaksız kılan engellerle tıkadılar. Nicephorus'un korkudan titreyerek, "Yazık! Yazık! Kuşlar gibi kanadımız olmadıkça kurtulmayız umamayız," diye haykırdığı duyuldu. İki gün umutsuz bir hareketsizlik içerisinde sonunu bekledi. Üçüncü günü şafak sökerken Bulgarlar onun kampını bastılar, imparator ile yüksek rütbeli subaylarını çadırlarında kılıçtan geçirdiler. Valens'in vücudu herhangi bir aşağılamaya uğramamıştı, Nicephorus'un ise başı kesilerek bir mızrağını ucuna geçirildi, kafatası altın kafes içerisine konularak zafer şenliği içerisinde şarap kadehi olarak kullanıldı. Yunanlar, tahtın uğradığı bu utanç dolayısıyla üzüldüler ama açgözlülüğe ve zalimliğe verilen adil cezayı kabul ettiler. Bu ilkel şarap kupası İskitlerin tüm barbarlığını sergilemiş oluyordu ancak aynı yüzyılın sona ermesinden önce bu vahşi töreler, Yunanlarla barış içerisindeki ilişkiler sayesinde yumuşadı ve Hristiyanlığın da benimsenmesi buna yardımcı oldu. Bulgar soyluları Constantinople okullarında ve sarayında yetiştirildiler ve kral ailesinden genç prens Simeon,[14] Demosthenes'in retoriğini ve Aristoteles'in mantığını öğrendi. Krallık ve savaşçılık işlevlerini yüklenmek üzere keşiş gibi sürdüğü yaşamı bıraktı. Kırk yıldan çok süren saltanatı sırasında Bulgarlar, uygar dünyanın devletleri arasındaki yerlerini aldılar. Çeşitli zamanlarda saldırdığı Yunanlar onu kalleşlik ve kutsal varlıklarına karşı suç işlenmiş olmakla suçlayarak kendilerini avutmaya çalıştılar. Pagan Türkleri satın alma yoluna gittiler ancak onlara karşı bir

14. "Simeonem semi-Græcum esse aiebant, eo quod a pueritiâ Byzantii Demosthenis rhetoricam et Aristotelis syllogismos didicerat," (Liutprand, L, II, b. 8). Başka bir yerde şöyle diyor: "Simeon, fortis, bellator, Bulgariæ præerat; Christianus sed vicinis Græcis valde inimicus," (L, I, b. 2).

çarpışmayı kaybettikten sonra Simeon, bu kaybı ikinci bir savaşla onardı. Zaferi bu korkunç ulusun olan darbelerinden kaçabilmenin şans sayıldığı bir dönemde yaşadı. Servian kabilesini yendi, tutsak etti ve dağıttı. Bu ulusun ele geçirerek yerleşmesinden önce bu topraklarda eşleri ve çocukları bulunmayan elli kadar göçebe adamın günlük geçimlerini avla sağlayarak yaşadıklarını buralardan geçip görenler anlatmışlardır. Yunanlar klasik yazarlarca çok iyi bilinen Achelous kıyılarında bir bozgunu uğramışlardır.[15] Tanrı'nın boynuzu barbar Herkül'ün sertliğiyle kırılmıştı. Simeon, Constantinople'u kuşatma altına aldı, imparatorla görüşerek ona barış koşullarını zorla benimsetti. Karşılaşmaları tüm güvensizliklere karşı alınan önlemlerden sonra olabilirdi. Krallık kadırgası, kıyıda güvence altına alınmış bir yere yanaştı; barbar, gösterişte erguvanın görkeminden aşağı kalmayan bir tutumla göründü. "Hristiyan mısınız?" dedi ona alçak gönüllülükle Romanus, "o halde din kardeşlerinizin kanını dökmekten sakınmanız gerekir. Sizi barışın iyiliklerini bir yana itmeye zorlayan duygu servet edinmek midir? Kılıcınızı kanına koyun; avucunuzu açın, sizin en doymaz isteklerinizi yerine getireceğim." Bir müttefik ikisi arasındaki anlaşmayı sağladı, iki halk arasında ticaret serbestliği kabul edildi ya da yeniden kuruldu. Bulgarlar için sarayın birinci derece onurları verildi ve elçilerin de öbür düşman ve yabancı elçilerden yeğ tutulması kararlaştırıldı.[16] Bulgarlar hükümdarlarının unvanı, gösterişli *Basileus* ya da imparator oldu; böylece kin ve kıskançlık

15. "Rigidum fera dextera cornu
Dum tenet, infregit truncâque a fronte revellit."
Ovid. (*Metamorph.*, IX, 1-100) yerli halk ile yabancıların ırmak tanrısı ve kahraman biçiminde göstererek yaptıkları savaşı korkmadan betimlemiştir.

16. Othon'un elçisi, Yunanların özür dilemeleri karşısında isyan etti: "cum Christophori filiam Petrus Bulgarorum *Vasileus* conjugem duceret, *Symphona,* id est consonantia, scripto juramento firmata sunt, ut omnium gentium *Apostolis,* id est nunciis, penes nos Bulgarorum Apostoli præponantur, honorentur, diligantur," (Liutprand, [içinde] *Legatione*, s. 482). Bkz. Constantine of Porphyrogenitus, *Ceremonial*, c. I, s. 82; c. II, s. 429, 430, 434, 435, 443, 444, 446, 447, Reike'nin şerhleri ile birlikte.

duyguları yatıştırıldı. Ne var ki bu güzel anlaşma uzun ömürlü olmadı: iki ulus da Simeon'un ölümüyle silaha sarıldılar. Ancak Simeon'un zayıf halefleri bölündüler ve yıkıldılar. On birinci yüzyılın başlarında II. Basil, zaten erguvan içerisinde dünyaya gelmiş ve Bulgar fatihi unvanını hak etmişti. On bin altın sterlin (on bin pound ağırlığında altın) değerinde bir hazineyi Lychnidus'un sarayında bulmuş ve açgözlülüğünü gidermişti. Yurtlarını savunmaktan başka bir suçları olmayan on beş bin tutsağa karşı sinsice ve acımasızca öç alma yöntemleri uygulamıştır. Onların gözlerini oydurmuştur. Kör ettiği her yüz tutsaktan sonra birinin tek gözünü oyduruyor, böylece öbürlerinin imparatorun ayak ucunda nasıl kör edildiklerini görmesi sağlanıyordu! Denildiğine göre Bulgar kralı keder ve acılar içerisinde can vermişti. Bu dehşet verici örnek tebaasını korkutmuştu. Bunlar yerleşme alanlarından çıkarılmışlar, dar bir kantona yığılmışlardı. Hayatta kalan şefleri, çocuklarına sabır ve intikamı miras bıraktılar.

TÜRKLERİN VE MACARLARIN GÖÇÜ (884)

II. Macarların kara bulut gibi sürülerinin ilk kez Hristiyan tarihinin dokuzuncu yüzyılında Avrupa'ya inmeye hazır durumda görülmesiyle korkuya ve batıl inanca kapılarak şaşkına dönen uluslar onları İncil'de yazılı kıyamet alametlerinden biri olan Gog ve Magog sandılar.[17] Bu halk edebiyat öğrenmeye başladığından beri övgüye değer bir çabayla kendi tarihlerinin eski anıtlarını aramaya başladılar.[18] Akılcı bir eleştiri sonucunda aydınlandılar.

17. Wurtzburgh'lu bir piskopos, bir saygıdeğer rahibin yargısına göre bu düşünceye kapıldı. Bu rahip, Gog ile Magog'un, kilisenin ruhani zulmü olduğuna ciddi olarak karar verdi; Gog sapkın mezheplerin kökünden ve Magog da mezheplerin yayılmasından gelmektedir. Yine de bu adamlar bir zamanlar insanlığa saygı duyuyorlardı (Fleury, *Hist. Eccles.*, c. XI, s. 594 vd.).

18. Kendilerinden en çok yararlanıldığım iki ulusal yazar için bkz. George Pray (Dissertationes ad Annales veterum Hungarorum, vb. Vindobonæ, 1775, in, folio) ve Stephen Katona (Hist. Critica Ducum et Regum Hungariæ stirpis

Artık Atilla ve Hun soyundan gelmiş olmak gibi boşuna bir kökene bağlanmaktan vazgeçmişlerdir. Ancak ilk arşivlerinin Tatarlarla yapılan savaşta yok olduğunu söylüyorlardı. İşte o zamandan sonra kendi rustik hikâyelerinin gerçek ya da masalımsı anlamlarının unutulduğunu, coğrafyacı imparatorun çağdaş olsa da yabancı nazarıyla yazdığı ayrıntılar ile kabataslak bir kroniğin[19] parçalarını güçlükle bağdaştırmak zorunda kaldılar.[20] Kendilerine verdikleri ve doğuda da tanındıkları gibi *Magiar* ismi Macarların (*Hungarians*) gerçek adıdır. Yunanlar onları diğer İskit kabilelerinden ayrı tutuyorlar, Çin ile Volga arasındaki tüm ülkeleri almış ve yönetmiş olan pek saygın Türk doğru ve özel adıyla anıyorlardı. Pannonia'da yerleşmiş olan ilkel halk, Pers sınırlarında bulunan doğu Türkleri ile alışveriş ve dostluk ilişkileri kurmuştu ve üç yüz elli yıllık bir ayrılıktan sonra, Macaristan kralının misyonerleri Volga kıyılarının yakınında eski ülkelerini keşfettiler ve ziyaret ettiler. Orada yine Hun adını taşıyan pagan ve vahşilerle tarafından misafirperver bir karşılandılar. Onların diliyle anlaştılar, uzun süredir kayıp olan kardeşlerinin bir geleneğini hatırladılar ve yeni krallıklarının ve dinlerinin muhteşem hikâyesini hayranlıkla dinlediler. Kan bağları din değiştirenlere güç ve gayret verdi. Avrupa'da yerleşmiş olanların en büyük hüküm-

---

Arpadianæ, Pæstini, 1778-1781, 5 cilt, in octavo). İlki, geniş ve genellikle varsayımsal bir alanı kucaklar; ikincisi, bilgisi, yargısı ve anlayışı ile eleştirel tarihçi unvanını hak ediyor.

19. Bu *Chronicle*'ın yazarı Béla kralının noteridir. Katona onun on ikinci yüzyılda yaşadığını gösteriyor ve Pray'in ağır eleştirilerine karşı savunuyor. Görünüşe göre bu düşük nitelikli analist, "rejectis falsis fabulis rusticorum, et garrulo cantu joculatorum" diye haysiyetle iddia ettiğine göre kimi tarihî kayıtlar üzerinde çalışmış olmalı. On beşinci yüzyılda Thurotzius tarafından derlenen bu masallara İtalyan Bonfinius tarafından ayrıntılarla renk katılmıştır (*embellished*). Bkz. *Preliminary Discourse* (içinde) *Hist. Critica Ducum*, s. 7-33.

20. Bkz. Constantine, *de Administrando Imperio*, b. 3, 4, 13, 38-42. Katona, bu eserin yapısını çok akılcı bir şekilde 949, 950, 951 (s. 4-7) yılları olarak saptamıştır. Eleştirel tarihçi (s. 34-107) Constantine tarafından zımnen reddedilen Arpad'ın babası ilk dük *Almus*'un varlığını kanıtlamaya ve eylemleriyle ilişkilendirmeye çalışır.

darlarından biri, Pannonia kırlarına Tataristan'daki bu yerli toplumunu getirip yerleştirmek gibi cömert olmakla birlikte yararsız bir düşünceye kapıldı.[21] Bu ilkel ülkeden, savaş ve göç dalgasıyla, aynı zamanda mülteci ve fatih olan daha uzak kabilelerin etkisi ile batıya sürüldüler. Mantık ya da talih onları Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına yöneltti. Büyük ırmakların kıyıları boyunca yerleşip ilerlediler; Moskova, Kiow (Kiev?) ve Moldavia topraklarında, geçici ikametgâhlarının bazı kalıntıları keşfedildi. Bu uzun ve değişik yolculuklarda her zaman daha güçlülerin egemenliği altına girmekten kurtulamadılar. Yabancı bir soyun karışması kanlarını saflaştırdı ya da saflığını bozdu. Birçok Hazar (*Chazar*) kabilesi eski halk katmanlarındaki bu insanlarla, zor kullanarak ya da isteyerek birleştiler. Onlara ikinci bir dil öğrettiler. Savaşçılıktaki ünleriyle en onurlu aşamalara yükseldiler. Türklerin ve müttefiklerinin orduları yedi eşit askerî tümen olarak ilerlediler. Her tümende otuz bin sekiz yüz elli yedi savaşçı bulunuyordu ve kadınların, çocukların ve hizmetçilerin de sayısı hesaplandığında göçmenlerin sayısı en azından bir milyon olarak saptanabilecektir. Kamu hizmetlerini yedi *vayvod* ya da kalıtsal şef yönetiyordu. Ancak bu şeflerin birbirleriyle geçinememeleri ve yönetimdeki zayıflıkları bir tek yöneticinin daha sade ve daha güçlü olabileceği kanısını doğurdu. Mütevazı Lebedias'ın kabul etmediği hükümdarlık asası Almus'un ve oğlu Arpad'ın soylu ve değerli ellerine verildi. Halk, hükümdarlarının emirlerini dinleyeceğine ant içti. Hazar hanının yüksek otoritesiyle bu seçim onaylandı.

"Fennic" Kökenleri

Yeni yetişen filozoflar eski halkların tarihi üzerine çok geniş ve yeni bilgi alanlarını gözlerimizin önüne açmasalardı verdiği-

21. Pray (*Dissert.*, s. 37-39 vd.) Macar misyonerleri Bonfinius ve Æneas Silvius'un özgün pasajlarını aktarıyor ve aydınlatıyor.

miz ayrıntılar yeterli olabilecekti. Yalnız Macar dili, büsbütün ayrı niteliğiyle Ekslavon diyalektlerinden ayrı durumdadır. Ancak *Fennic* ırkının deyimlerine yakın ve net bir benzeşme taşıyor.[22] *Fennic*'ler, bugün artık tanınmayan ve bir zamanlar Asya ile Avrupa'nın kuzey bölgelerini elinde bulunduran yabanıl bir halktı. Özgün isimleri ile *Ugri* veya *Igour*'lar (Uygurlar?) Çin'in batı sınırında bulunmaktadır.[23] Tatar anıtları bunların İrtiş (*Irtish*) kıyılarında yerleşmiş olduklarını kanıtlamaktadır.[24] Sibirya'nın güney kısımlarında benzer bir isim ve dil görülmektedir;[25] Fennic kabilelerinden izler, Obi'nin (Oby) kaynağından Lapland[26] kıyılarına seyrek de olsa dağılmış durumdadırlar. Aynı soydan gelen Macarlar ile Lapland'lılar iklimin büyük etkisine örnek olarak gösterilebilirler. Aynı atalardan gelenlerden bir bölümü (Macarlar) Tuna kıyılarında şarapla sarhoş olurken, öbür bölümü Kutup bölgesindeki karlar içerisinde gömülü zavallılar olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Silahlar ve özgürlük, güçlü bir ruh ve beden yapısına sahip olan Macarlar için başlıca

22. Fischer (*Quæstiones Petropolitanæ*: *de Origine Ungrorum*) ve Pray (*Dissertat.*, I, II, III vd.) Macarca ile *Fennic* lehçeleri arasında birçok karşılaştırma tabloları hazırladılar. Benzerlikleri gerçekten dikkat çekici olmakla birlikte bu listeler kısadır, belirli sözcükler kasıtlı olarak seçilmiştir; bilgin Bayer'de (Comment. Academ. Betropol., c. X, s. 374) okuduğuma göre Macarca her ne kadar çok sayıda Fennic sözcüğünü benimsemişse (çok sayıda sesle) de bunlara "toto genio et natura" ayrı biçimler vermiştir.

23. Çinli coğrafyacılar tarafından açıkça ve özenle anlatılan Turfan bölgesinde (Gaubil, *Hist. du Grand Gengiscan*, s. 13; De Guignes, *Hist. des Huns*, c. II, s. 31 vd.).

24. Abulghazi Bahadur Khan, *Hist. Généalogique des Tartars*, kısım II, s. 90-98.

25. Pekin'e yaptıkları yolculukta hem Isbrand Ives (Harris, *Collection of Voyages and Travels*, c. II, s. 920, 921) hem de Bell (*Travels*, c. I, s. 174) Tobolsky civarında yaşayan Vogulitz'leri buldular. Etimoloji sanatının inceliklerini kullanarak *Ugur* ve *Vogul* aynı isimmiş gibi gösteriliyor. Çevresindeki dağlar gerçekten de Ugrian olarak adlandırılıyor ve tüm Fennic lehçeleri içinde Vogul dili Macarcaya en çok yakın olanıdır (Fischer, *Dissert.*, I, s. 20-30; Pray, *Dissert.*, II, s. 31-34).

26. Fennic soyundan sekiz kabile Levesque'nin ilginç yapıtında (*Hist. des Peuples soumis à la Domination de la Russie*, c. I, s. 361-561) betimlenmiştir.

şeylerdir ancak çoğunlukla mutsuzluk getirmiştir.[27] Aşırı soğuk, Lapland'lıların kısa boylu kalmalarına yol açmış ve âdeta ruhlarını dondurmuştur. Kuzeydeki kabileler savaş nedir bilmedikleri gibi insan kanı da dökmemişlerdir. Onların bu barışçıl yaşayışı akla ve erdeme dayanıyorsa ne mutlu bir bilgisizlik.[28]

Macarların ve Bulgarların Taktikleri ve Töreleri (900 vd.)

Tactics'in[29] yazarının gözlemlerine göre bütün İskit toplulukları kırsal ve askerî yaşamlarında birbirlerine benziyorlardı, aynı geçim kaynaklarını tüketiyorlar, savaşlarda da aynı saldırı araç ve gereçlerini kullanıyorlardı. Ancak, Bulgar ve Macarlardan oluşan iki ulusun kardeşlerinden üstün olduğunu ve disiplin ve yönetimlerinin iyileştirilmesinde birbirlerine benzediklerini ekliyor; görünür benzerlikleri, Leo'nun dostlarını ve düşmanlarını tek bir ortak nokta yüzünden karıştırmasını sağlıyordu. Çağdaşları olan onuncu yüzyıl yazarları bu tabloya birtakım bilgiler ekliyorlar. Yiğitlikleri ve askerî ünleri bir yana bırakılırsa, bu barbarlar insanların değer verdikleri her şeyi aşağılık ve kötülenecek konular olarak görüyorlardı. Sayıca üstünlük ve özgürlük onların do-

27. Macarların ve Bulgarların bu tasviri Leo'nun *Tactics*'inden (s. 796-801) ve Baronius, Pagi, Muratori'nin 889 vd. için kanıt olarak öne sürdükleri Latin yıllıklarından alınmıştır.

28. Buffon, Hist. Naturelle, c. V, s. 6, in 12mo. Gustavus Adolphus, bir Lapland alayı oluşturmak için boşuna uğraştı. Grotius, bu Arktik kabileleri için "arma arcus et pharetra, sed adversus feras" diyor (*Annal.*, L, IV, s. 236) ve Tacitus örneğinden sonra, onların kaba cahilliğini felsefi bir cila ile örtmeye çalışıyor.

29. Leo, Türklerin monarşi ile yönetildiğini ve sert cezalar uyguladıklarını gözlemliyor (*Tactics.*, s. 896, "ἀπηνεῖς καὶ βαρείας"). Rhegino ([içinde] *Chron. A.D. 889*) hırsızlıktan büyük bir suç olarak bahseder ve onun içtihadı Aziz Stephen'ın (1016) orijinal kanunuyla onaylanır. Bir tutsak suç işleyecek olursa, ilk seferinde burnu kesiliyor ya da beş düve ödemeye mahkûm ediliyordu. İkinci kez suç işlerse kulakları kesiliyor ya da ondan aynı tazminat isteniyordu. Üçüncüdeyse ölüm cezasına çarptırılıyordu. Özgür insan ise ilk suçunda bu özgürlüğünü yitiriyordu (Katona, *Hist. Regum Hungar.*, c. I, s. 231, 232).

ğal sertliğine yeni bir atılganlık veriyordu. Macarların çadırları deridendi, kürklü giysiler giyiyorlardı, saçları tamamen tıraşlıydı ve yüzlerinde çokça yara izleri vardı, ağır ağır konuşuyorlar, hızlı hareket ediyorlardı, anlaşmaları küstahça bozuyorlardı; gerçeğin önemini sezemeyecek denli cahil olan barbarlar en gösterişli törenlerle bağlandıkları sözleşmeleri yadsımayı ya da örtbas etmeyi marifet sayıyorlardı. Sadelikleri övgüye değer idiyse de gösterişten kaçınmalarının asıl sebebi böyle bir kavramdan hiç haberleri olmayışıydı, gözlerine ilişen her şeyi ele geçirmek istiyorlardı, bu isteklerinde doymak nedir bilmediklerinden zanaatları yalnızca haydutluk ve hırsızlık için gerekli araç ve gereçleri üretmeyi içeriyordu. Pastoral bir ulus için çizilen tablo bana aynı uygarlık aşamasında bulunan tüm ilkel halkların törelerini, yönetim biçimlerini ve savaş tutumlarını hatırlatıyor. Macarlar, beslenmeleri için gerekli maddelerin bir bölümünü su ve kara avcılığı yoluyla sağlıyorlardı ve nadiren toprağı işledikleri için, en azından yeni yerleşim yerlerinde bazen küçük ve beceriksiz bir çiftçilik uygulamış oldukları söylenebilir. Göçlerinde, belki de keşif seferlerinde asker birliklerinin ardından korkunç bir toz bulutu içerisinde binlerce koyun ve sığırın da yürüyüşe katıldığı görülüyordu. Böylece göçler için bol ve sürekli olarak süt ve diğer hayvansal besin maddesine sahip bulunuyorlardı. Komutanın ilk görevi bol sayıda hayvan yiyeceği sağlamaktı. Sürülerin otlatılması güvence altına alınınca savaşçıların cesareti artıyor, tehlikeyi ve yorgunluğu gözleri görmez hale geliyorlardı. İnsanların ve hayvanların yayılarak düzensiz duruma getirdiği kampları gece baskınlarına açık gibi görünse de her zaman düşmanı oyalamaya ve meydan okumaya hazır çevik süvari birlikleriyle koruma altında tutuluyordu. Romalıların askerî araç ve gereçlerini denedikten sonra, kılıcı, mızrağı, miğferi ve atların zırhlı örtülerini benimsediler ama onların doğal ve ölümcül silahı Tatar yayı idi. Çocukları ve tutsakları, neredeyse bebekliklerinden

başlayarak ok atmasını ve ata binmesini öğreniyorlardı. Kolları güçlü, amaçları kesindi. En hızlı koşunun ortasında geriye dönerek ok atmasını çok iyi biliyorlardı. Meydan savaşında olsun, pusuda, kaçışta ya da kovalamada olsun hep dehşet vericiydiler. En ön saflardaki düzen dikkat çekiciydi ancak onların gerisinde bulunanlar düşmanla bir an önce çarpışmak için sabırsızlanır ve ileriye atılmak isterlerdi. Düşmanı bozguna uğrattıktan sonra korkunç çığlıklar atarak dörtnala kovalamaya geçerlerdi. Gerçek ya da aldatıcı bir karışıklık anında kaçmaya başlarlarsa, kendilerini yenilmemiş sayan birliklerce, en hızlı ve en düzensiz koşullarda bile manevra yapılarak durdurulabiliyordu. Saracen'lerle Danimarkalıların darbeleri etkisini henüz yitirmişken Macarların yaptığı bu tür hareketler Avrupa'yı şaşkınlığa uğratmıştı. Onlar yenilenlerin kanını içmekle ve etini yemekle suçlanıyor, genellikle ete karşı eğilimleri dolayısıyla bu tür söylentiler çıkarılıyordu. Bununla birlikte Macarlar, doğanın bütün insanlara verdiği insanlık ve adalet ilkelerinden yoksun değillerdi. Yasalar ve cezalar kamusal ve özel malları çalanları cezalandırıyordu. Açık bir kamp yaşamında hırsızlık için çok olanak bulunduğu için böyle bir yaptırım önlemi zorunluydu. Ayrıca barbarlar içinde toplum yaşamında doğal erdemleri uygulayan çok sayıda bireyin tutumuna da yasalar destek oluyor ve kötü törelerin iyiye dönüşmesinde rol oynuyordu.

MACARLARIN AKINLARI (889)

Uzun bir kaçış veya zafer yolculuğundan sonra Türk orduları Fransız ve Bizans imparatorluklarının ortak sınırlarına yaklaştı. İlk fetihleri ve son yerleşimleri Tuna Irmağı'nın iki yanında yayılarak Viyana'nın üstünde, Belgrad'ın altında ve Roma eya-

leti Pannonia ya da bugünkü Macaristan Krallığı'nın sınırının ötesine uzanıyordu.[30] Bu geniş ve verimli topraklar üzerinde bir Ekslavon kabilesi olan Moravian'lar yayılmışlardı. Charlemagne, müphem ve sembolik bir imparatorluğu Transilvanya sınırlarına dek uzatmıştı. Ne var ki yasal soy çizgisi tükendikten sonra, Moravia dükleri Doğu Fransa krallarına itaate ve vergi ödemeye son verdiler. Piç (*bastard*) Arnulph, hınca kapılarak Türklerden yardım istedi. İhtiyatsızlık yaparak onlara açtığı yollardan Türklerin hemen yararlanması nedeniyle bu Almanya kralı, Hristiyan toplumuna ve kilisesine hıyanet etmekle suçlandı.

900 vd.

Arnulph'un yaşamı süresince Macarlar minnet ya da korku ile kontrol edildi. Ancak oğlu Lewis'in çocukluğunda Bavyera'yı keşfettiler ve ele geçirdiler. İskit yöntem ve özenine yaraşır biçimde elli millik bir çare içerisindeki yerden aldıkları ganimeti bir günde kaldırıp götürdüler. Augsburgh Savaşı'nda Hristiyanlar günün yedinci saatine dek avantajı ellerinde tuttukları halde, kaçıyormuş gibi yapan Türklerin geri dönerek saldıran süvarileri tarafından yenilgiyi uğratıldılar. Yangın Bavyera, Swabia ve Franconia eyaletlerine yayıldı. Macarlar[31] baronları kendilerine bağlı alt katmandan insanları disiplin altına sokmaya ve kalelerini daha da güçlendirmeye zorlayarak anarşiyi desteklediler. Surlarla çevrili şehirlerin başlangıcı bu felaket dönemine atfedilir. Düşmandan uzak mesafede bulunmak bir güvence olamıyordu çünkü bu düşman aynı anda İsviçre'deki Aziz Gall Manastırı'nı

30. Bkz. Katona, *Hist. Ducum Hungar.*, s. 321-352.

31. "Hungarorum gens, cujus omnes fere nationes expertæ sævitiam," vd. Liutprand'ın önsözü böyle başlar (L, I, b. 2) ve çoğunlukla zamanının acılarını anlatma koyulur (bkz. L, I, b. 5; L, II, b. 1, 2, 4, 5, 6, 7; L, III, b. 1 vd.; L, V, b. 8, 15, [içinde] *Legat.*, s. 485). Anlatımı renklidir ancak Pagi ve Muratori'nin uyarılarına göre kronolojisinde düzeltmeler yapmak gereklidir.

ve okyanusun kuzey kıyısına yakın Bremen kentini ateşe veriyordu. Almanya imparatorluğu ya da krallığı otuz yıldan çok haraç ödeme utancını yaşadı. En ufak bir karşı koyma, Macarlarca kadın ve çocukların tutsak edilmesi ve on yaşından büyük tüm erkeklerin boğazlanmasıyla tehdit ediliyordu. Ren'in (Rhine) ötesindeki Macarları takip etmek için ne gücüm ne de hevesi var ancak Fransa'nın güney eyaletlerinin şiddetle harap edilmesini ve bu korkunç yabancıların Pirenelerin gerisindeki İspanya'yı korkuya salışını hayretle inceleyeceğim.[32] İtalya'nın yakın oluşu ilk akınlarını buraya çekmişti ama Brenta kamplarından yeni keşfettikleri bu ülkenin bariz gücünü ve nüfus yoğunluğunu biraz dehşetle gözlemlediler. Geri çekilmek için izin istediler, İtalya kralı onların bu ricasını mağrur bir tavırla geri çevirdi ve yirmi bin Hıristiyan, onun bu inat ve korkusuzluk gösterisinin bedelini hayatıyla ödedi. Batıdaki şehirler arasında, kraliyet merkezi olan Pavia şöhret ve ihtişamıyla göze çarpıyordu, Roma'nın üstünlüğü iseyalnızca havarilerin kalıntılarından kaynaklanıyordu.

924

Macarlar göründü, Pavia alevler içinde kaldı, kırk üç kilise ateşe verildi, halk kılıçtan geçirildi ancak yaklaşık iki yüz bitik insan kurtulabildi; bunlar da yurtlarının ateşler içindeki yıkıntısından çıkarıp ödedikleri birkaç küp altın ve gümüşle fidye verebilmiş olanlardı. Macarlar her yıl Roma ve Capua dolaylarına akınlar yapmak için yaya olarak Alplerden yola çıkarken, henüz barbarlarca yıkılmamış bulunan kiliseler şu acıklı ilahilerle çınlıyordu: "Macarların oklarından bizi kurtar ve koru!" Ne var ki

32. Arpad, Zoltan ve Toxus'un kanlı hükümdarlıkları, Katona (*Hist. Ducum* vd., s. 107-499) tarafından eleştirel bir şekilde tasvir edilmiştir. Ülkenin yerli halkı ile yabancıların durumunu özenle araştırdı, bununla birlikte bu zafer ve yıkım yıllıklarına, onun bilgisi olmadığı anlaşılan Bremen'in yıkılması olayını da ben ekledim (Adam Bremensis, I, 43).

azizler sağır olmuşlardı ya da merhametsizlerdi, bu vahşet seli ancak Calabria'nın sonunda durmuştu.[33] Her İtalyan bireyi için saptanan on kile gümüş fidyeyi Türklerin kampına teslim ettiler. Ancak yalan, şiddetin doğal hasmıdır; soyguncular hem kişi sayısı hem de metalin standardı açısından dolandırıldılar. Doğu cephesinde Macarlar, Bizans İmparatorluğu'na âdeta siper olan ve inançları paganlarla ittifak kurmalarını yasaklayan Bulgarlarla savaşa tutuştular; kuvvetleri birbirine denkti. Bu siper yıkıldı, Constantinople imparatoru Türk bayraklarının dalgalandığını gördü ve en cesur savaşçılarından birinin, savaş baltasının darbesiyle altın kapıyı çalmayı göze aldığına tanık oldu. Yunanların ustalığı ve hazineleri saldırıyı önledi fakat Macarlar, Bulgarların değerini ve Cæsar'ların görkemini bir haraca bağlamış olmakla övünebilirlerdi.[34] Aynı seferin kapsamı ve hızı Türklerin gücünü ve sayısını artırıyor gibi görünüyor, oysa onların asıl övülecek yanı cesaretleriydi çünkü üç veya dört yüz atlık hafif bir birlik, sıklıkla Selanik ve Constantinople kapılarına en cesur akınları

33. Muratori, Modena'nın uğradığı tehlikeyi ve o sıralarda sahip bulunduğu olanakları, yurtseverce bir özenle incelemiştir. Yurttaşlar, *kuduz*, *kamçı*, vb.den kurtulmak için koruyucuları (*patron*) Aziz Geminianus'un şefaati için yalvardılar.
"Nunc te rogamus, licet servi pessimi,
Ab Ungerorum nos defendas jaculis."
Piskopos halkın savunması için "contra dominos serenos" (*Antiquitat. Ital. med. Ævi*, c. I, dissertat. I, s. 21, 22) yerine duvarlar dikti; gece vakti şiiri büsbütün incelikten ve faydadan yoksun değildir (c. III, diss. XL, s. 709). İtalyan analist, çok doğru bir biçimde, onların akınlarını gösterdi (*Annali d'Italia*, c. VII, s. 365, 367, 393, 401, 437, 440; c. VIII, s. 19, 41, 52 vd.).

34. Hem Macaristan hem de Rusya yıllıkları Constantinople'u kuşattıklarını, ona saldırdıklarını veya hiç değilse aşağıladıklarını varsaymaktadır (Pray, *Dissertat.*, X, s. 239; Katona, *Hist. Ducum.*, s. 354-360) ve gerçek, Bizans tarihçileri (Leo Grammaticus, s. 506; Cedrenus, c. II, s. 629) tarafından *neredeyse* itiraf ediliyor ancak ulus için ne kadar şanlı olursa olsun, eleştirel tarihçi ve hatta Béla'nın kâtibi (*notary*) tarafından reddediliyor veya hakkında şüphe ediliyor. Onların şüpheciliği değerlidir; "*rusticorum fabulas*"ı doğru bir şekilde kopyalayamadılar veya buna inanamadılar ancak Katona, Liutprand'ın "Bulgarorum gentem atque Graecorum tributariam fecerant" kanıtına gereken dikkati göstermiş olabilir (*Hist.*, L, II, b. 4, s. 435).

yapmaya teşebbüs ederdi. Dokuzuncu ve onuncu yüzyılların bu felaketli döneminde Avrupa kuzeyden, doğudan ve güneyden baskınlara uğradı; Normanlar, Macarlar ve Saracen'ler kimi zaman aynı harap yerlerde yürüyorlardı. Homeros bu vahşi düşmanları görseydi, bunları bir geyiğin parçalanmış vücudu üzerinde kükreyen iki aslana benzetirdi.[35]

Henry the Fowler'ın Zaferi (934)

Almanya ve Hıristiyanlığın kurtuluşu, iki unutulmaz savaşta Macarların gücünü sonsuza dek kıran Sakson prensleri Henry the Fowler ve Büyük Otho tarafından sağlandı.[36] Yiğit Henry, saldırı haberini öğrendiği sırada hasta yatağındaydı, buna rağmen askerlerinin başına geçti, zihinsel gücü yerindeydi, aldığı önlemler sonucunda başarı kazandı. "Arkadaşlarım," dedi savaşın yapılacağı günün sabahında askerlerine, "saflarınızı bozmayın, kalkanlarınızla paganların ilk oklarını etkisiz kılın! İkinci kez ok atmalarına olanak vermeden mızraklarınızla ve hızla onların üzerine atılın!" Direktiflerine tamamen uydular ve zaferi kazandılar. Bilgisizliğin egemen olduğu bir çağda Henry, isminin unutulmaması için güzel sanatlara başvurdu; Merseburgh Kalesi'nin tarihî resimleri bize onun yüz hatlarını veya hiç değilse karakterini iletmiştir.[37] Yirmi yılın sonunda, kılıcıyla dize getirdiği Türklerin

35. "...λέονθ' ὥς δηρινθήτην,
Ὥτ' ὄρεος κορυφῇσι περὶ κταμένης ἐλάφοιο
Ἄμφω πεινάοντε μέγα φρονέοντε μάχεσθον."
Iliad, XVI, 756.

36. Katona (Hist. Ducum, s. 360-368, 427-470) bu iki savaşla ilgili olarak uzun eleştirel tartışmalar yapıyor. Liutprand (L, II, b. 8, 9) birincinin üzerine en güvenli tanıklığı ileri sürüyor, Witichind (*Annal. Saxon.*, L, II) de ikincisine... Ancak eleştirel tarihçi, Jazberin'de korunduğu söylenen bir savaşçının boynuzunu bile gözden kaçırmayacaktır..

37. "Hunc vero triumphum, tam laude quam memoriâ dignum, ad Meresburgum rex in superiori cœnaculo domus per ζωγραφίαν, id est, picturam, notari præcepit, adeo ut rem veram potius quam verisimilem videas: an high

çocukları, oğlunun imparatorluğunu işgal etti ve güçleri en düşük tahminle yüz bin atlı olarak tanımlandı. Almanya iç çekişme içindeydi ve bu hiziplerden biri tarafından davet edildiler, bu hainler ülkenin kapılarını onlara açtı, Ren ve Meuse nehirlerinin çok ötesine, Flanders'ın ortasına kadar yayıldılar.

Büyük Otho (955)

Otho'nun gücü ve sağduyusu bu hizip hareketini etkisiz bıraktı, prensler birbirlerine bağlı kalmazlarsa önüne geçilmez biçimde hem dinlerini hem de ülkelerini yitireceklerini anladılar ve tüm ulusun güçleri Augsburgh ovasında bir araya geldi. Eyalet ve kabile ayrımına göre sekiz birlik halinde yürüyüşe geçtiler ve savaşa girdiler; birinci, ikinci ve üçüncü birlikler Bavyeralılardan, dördüncüsü Franconian'lardan, beşincisi kralları tarafından komuta edilen Saksonlardan, altıncı ve yedinci birlikler de Swabian'lardan oluşturulmuştu ve bin Bohemyalı oluşan sekizinci birlik ordunun en arkasını koruyordu. Bu gibi hallerde cömert ve yararlı görülen batıl inançtan kaynaklanan lakaplar disiplinin ve cesaretin kaynağı olarak ortaya çıkarlar. Askerler oruç ile günahlarından arındılar, ordugâh azizlerin ve şehitlerin tasvirleriyle doldu. Hristiyan kahraman, Constantine'in kılıcını kuşandı, Charlemagne'ın yenilmez mızrağını aldı ve Thebæan birliğinin lideri Aziz Maurice'in sancağını taşıyordu. Ancak en çok, demir haç bulunan ve babasının savaş açma tehdidiyle Burgundy kralından, bir eyalet vererek aldığı kutsal mızrağa çok güveniyor-

encomium," (Liutprand, L, II, b. 9). Charlemagne, kutsal konuları başka bir Alman sarayında resmettirmişti ve Muratori haklı olarak "nulla sæcula fuere in quibus pictores desiderati fuerint" diyebilir (*Antiquitat. Ital. medii Ævi*, c. II, diss. XXIV, s. 360,361). Antik dönemdekilerin cehaleti ve hatalarına dair iddialarımız (Walpole'ün vurgulayarak söylediği üzere) çok daha yeni bir tarihe sahip (Anecdotes of Painting, c. I, s. 2 vd.).

du.[38] Macarların cepheden saldıracakları sanılıyordu, oysa onlar Tuna'ya karışan Bavyera ırmağı Lech'i gizlice geçtiler; Hristiyan ordusunun arkasına dolaştılar, erzaklarını yağmaladılar, Bohemya ve Swabia birliklerini bozdular. Franconian'lar savaşı yeniden başlattılar; dükleri yiğit Conrad, dinlendiği bir anda okla yaralanmıştı, biraz kendine gelebilmek için savaş alanı dışına çekildi; Saksonlar ise krallarının liderliği altında savaştılar. Zaferleri, güçlükleri ve sonuçları bakımından son iki yüzyılın zaferlerini geride bırakacak niteliktedir. Macarlar savaş sırasındayken verdikleri kayıptan daha çoğunu kaçarken verdiler; Bavyera ırmakları tarafından kuşatılmışlardı ve daha önce yaptıkları kötülükler yüzünden merhamet umutları besleyemezlerdi. Esir düşen üç prens Ratisbon'da asıldı, çok sayıda mahkûm öldürüldü veya sakat bırakıldılar ve kaçıp ülkelerine ulaşabilenler ise ebedî yoksulluk ve utançla cezalandırıldı.[39] Bu yenilgi ulusun cesaretini ve millî gururunu kırmıştı, Macaristan'ın en ele geçirilebilir geçitleri hendekler ve surlarla güçlendirildi.

972

İçinde bulundukları sıkıntılar bu halkı ılımlı ve barışçıl davranmaya itti; batının haydutları yerleşik bir yaşama geçmeyi benimsediler, zeki bir hükümdar tarafından, sonraki kuşağa, verimli bir toprağın mahsulünü çoğaltarak ve ticaretini yaparak çok daha fazlasının kazanılabileceği öğretildi. Türk ya da Fennic kanından gelen bu yalın halk, İskit ya da Ekslavon kökenli yeni topluluklarla karıştı;[40] Avrupa'nın tüm ülkelerinden tutsak

38. Bkz. Baronius, *Annal. Eccles. A.D. 929*, No. 2-5. Liutprand (L, IV, b. 12), Sigebert ve Aziz Gerard'ın kararları İsa'nın mızrağından söz etmektedirler ancak diğer askerî kalıntılar üzerine söylenenler yalnızca Gesta Anglorum post Bedam'a (L, II, b. 8) üzerine dayandırılmıştır.

39. Katona, *Hist. Ducum Hungariæ.*, s. 500 vd.

40. Bu koloniler arasında şunlar gösterilebilir: **1.** Macarlar ilerlerken onlar-

olarak binlere sağlıklı ve marifetli[41] insanı getirmişlerdi ve Geisa, Bavyeralı bir prensesle evlendikten sonra Alman soylularına saygınlıklar tanımış ve topraklar vermişti.[42] Geisa'nın oğlu kral unvanını aldı ve Arpad hanedanı üç yüz yıl süreyle Macar krallığını elinde tuttu. Ancak özgür olarak doğan bu barbarların gözleri tacın parlaklığından etkilenmedi, halk, devletin kalıtsal hizmetkârını seçme, görevden alma ve cezalandırma konusunda vazgeçilmez haklarını elinden bırakmadı.

RUS MONARŞİSİNİN KÖKENİ (889)

III. Dokuzuncu yüzyılda Doğu İmparatoru Theophilus'un Charlemagne'ın oğlu ve Batı imparatoru Lewis'e gönderdiği bir elçilik kurulu ile Avrupa'da ilk kez RUSLARIN[43] adı anıldı.

---

la birleşen Hazarlar ya da Kabarlar (*Cabari*) (Constant., *de Admin. Imp.*, b. 39, 40, s. 108, 109). **2.** Jazyge'ler, Moravian'lar ve Siculi'ler gibi yerleştikleri topraklarda bulunan kabileler; bunlardan sonuncusu, *belki*, sınırları korumak için görevlendirilmiş olup Attila Hunlarından geri kalanlardır. **3.** Fransa'daki İsviçreliler gibi, kraliyet nöbetçilerine genel bir isim veren Ruslar. **4.** Şefleri davet edilen (956), "cum magnâ multitudine *Hismahelitarum*" Bulgarlar; bu Ekslavonlardan herhangi biri Muhammed dinini kabul etmiş miydi? **5.** Aşağı Tuna'ya yayılmış olan Patzinacite, Uzi ve Hazarlarla karışmış olan Bisseni'ler, Cuman'lar vb. Macar kralları son kırk bin kişilik Cuman kolonisini 1239'da kabul ettiler ve din değiştirdiler (Pray, *Dissert.*, VI, VII, s. 109-173. Katona, *Hist. Ducum*, s. 95-99, 259-264, 476, 479-483 vd.).

41. "Christiani autem, quorum pars major populi est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi," vd. Macaristan'a giren ilk misyoner Piligrinus 973'te böyle konuşuyordu. *Pars major* güçlüdür. *Hist. Ducum*, s. 517.

42. Antik zaman tüzükleri (*charters*), Geisa'nın *fideles Teutonici*'lerinden söz etmektedir. Katona her zamanki yeteneğiyle İtalyan Ranzanus tarafından çok abartılan kabilelerin gücünü doğru olarak (*Hist. Critic. Ducum*, s. 667-681).

43. Greklerde bu ulusal adlandırma, birçok hayalî etimolojiye yer veren çekimsiz bir sözcükle anlatılmıştır. Yaşamını Rusya'nın hizmetine adamış, derin bilgi sahibi bir Alman olan Theophilus Sigefrid Bayer tarafından yazılmış *Dissertation de Origine Russorum* (*Comment. Academ. Petropolitanæ*, c. VIII, s. 388-436) eseri beğeniyle ve yararlanarak okudum. Ayrıca d'Anville'in, de de *l'Empire*

Greklere Rusların büyük dükü veya kağan (*chagan*) veya çarının elçileri eşlik etmişlerdi.

839

Bu görevliler Constantinople'a gelebilmek için çok sayıda düşman halkın topraklarından geçmek zorunda kalmışlardı ve Fransız hükümdarından onları deniz yoluyla kendi ülkelerine nakletmesini isteyerek geri dönüşlerinde yaşayabilecekleri muhtemel tehlikelerinden kurtulmayı umuyorlardı. Dikkatli bir inceleme bunların kökenini meydana çıkardı. Soyları, Fransa'da hem korkulan hem de iğrenilen İsveç ve Normanlardan geliyordu ve haklı olarak, bu Rus yabancıların barış elçileri değil, savaş elçileri olmalarından kuşkulanılıyordu. Görevden alınan Yunanlar gözaltına alındı, Lewis iki imparatorluğun çıkarları doğrultusunda konukseverlik ya da ihtiyat kurallarından hangisini izleyeceğine karar vermeden önce yeni ayrıntıları bekledi.[44] Ulusal yıllıklar[45] ve kuzeyin genel tarihi, Rus halkının veya en azından hükümdarlarının İskandinav kökenli oldukları meydana çıkarmakta ve kanıtlamaktadır. Uzun zaman kalın bir perde gerisinde kalmış olan Normanlar, birdenbire hem denizcilikte hem de askerlik alanında öne çıkmaya başladılar. Denildiğine göre Danimarka, İsveç ve Norveç'in bulunduğu geniş bölgelerde yaşayan ve barış sakinliğinden

de Russie, son Origine, et ses Accroissemens (Paris, 1772, in 12mo) adlı coğrafya bölümünden de yararlandım.

44. Ruric döneminden yirmi iki yıl önce Bertiniani Francorum'un ([içinde] Script. Ital. Muratori, c. II, kısım I, s. 525) yıllıklarındaki 839'dan bahseden tüm pasaja ("dignum," diyor Bayer, "ut aureis in tabulis figatur") bakınız. Onuncu yüzyılda Liutprand (*Hist*., L, V, b. 6), Ruslar ve Normanlardan kızıl tenli aynı "Aquilonares homines" olarak bahseder.

45. Bu yıllıklar hakkında bilgileri Levesque'nin, *Histoire de Russie* eserinden aldım. Antik tarihçilerin ilki ve en iyisi, 12. yüzyılın başında ölen Kiow'lu keşiş Nestor'du ancak *Chronicle* adlı kitabı, 1767'de Petersburgh'da yayımlanana kadar ismi bilinmiyordu. Levesque, *Hist. de Russie*, c. I, s. XVI. Coxe, *Travels*, c. II, s. 184.

sıkılan, ölüm kalım durumunda kaldıklarında yüzleri gülen çok sayıda bağımsız şef ve maceracı bulunuyordu. Genç İskandinavyalılar korsanlıktan başka bir iş bilmiyorlardı. Karamsar bir iklim ve dar sınırlardan dolayı bunalarak bir şölenin sonunda silahlarına sarılıyorlar, av borusunu çalıyorlar, gemilerine atlıyor, ganimet ya da bir yerleşme yeri olarak kestirdikleri tüm kıyıları kolaçan ediyorlardı. Baltık Denizi, ilk denizcilik başarılarının sahnesi oldu. Fennic ve Ekslavon kabilelerinin sakin ikameti olan doğu kıyısına indiler. Ladoga Gölü'ndeki ilkel Ruslardan Varangian[46] ya da korsan (Corsair) adına dayanarak beyaz sincap derilerini haraç olarak aldılar. Silahlardaki üstünlükleri, disiplinleri ve ünleri, ülkenin yerli halkına korku veriyor ve onlarda saygı uyandırıyordu. Bu ülkenin iç bölgelerine daha önceleri yerleşmiş bulunan vahşilerle savaşlarında Varangian'ları kendilerine müttefik olmaya razı ettiler ve kendi istekleriyle ya da fetih yoluyla, korumaları altındaki halkın üzerinde yavaş yavaş hâkimiyet kurdular. Ne var ki bu egemenliği kötüye kullandıklarından Varangian'lar kaçıp gittilerse de değerlerini göz önünde tutarak yeniden toparlanmaya başladılar, ta ki İskandinav şef Ruric'in yedi yüz yıldan çok sürecek bir hanedanı kuruncaya kadar. Şefin kardeşleri onun gücünü daha da yaygınlaştırdılar, yoldaşları Rusya'nın güney eyaletlerinde onun baskın ve gasp yöntemlerini uyguladılar; savaş ve suikastlarla ele geçirilmiş çeşitli topraklar tek bir güçlü krallık altında birleştirildi.

Constantinople Varangian'ları

Ruric soyundan gelenlere uzun süre yabancılar ve fetihçiler olarak bakıldı. Varangian'ları kılıç gücüyle yönetiyorlardı. Sadık komutanlarına tebaa ve mülk veriyorlardı; Baltık kıyılarından

46. Theophil. Sig. Bayer, *de Varagis* (ismi farklı şekilde yazılıyor), (içinde) *Comment. Academ. Petropolitanæ*, c. IV, s. 275-311.

yeni serüvencilerin aralarına katılmasıyla sayıları da arttı.[47] Ancak İskandinav şefleri toprağa derin ve kalıcı bir kök saldıklarına kani olunca Rus aileleriyle kaynaştılar, onların dinini ve dilini benimsediler ve Birinci Waladimir, ülkesini bu yabancı paralı askerlerden kurtarmayı başardı. Onu tahta çıkardılar, maddi varlığı onların isteklerini karşılayabilecek yeterlilikte değildi. Waladimir, onlara minnet duyan değil daha zengin bir lider bulmalarını tavsiye etti, hizmetlerinin karşılığında sincap derileri değil altın ve ipekli kumaşlar alacakları Yunanistan'a gitmelerini söyledi. Rus hükümdarı aynı zamanda müttefiki olan Bizans imparatoruna haber göndererek kuzeyin bu azgın çocuklarını dağıtıp bölmesi, onlarla meşgul olması, ödüllendirmesi ve disiplin altına alması için uyarıda bulundu. O çağdaki yazarlar Varangian'ların gelişini yazmışlar, adlarını dile getirerek karakterleri üzerine bilgi vermişlerdir. Her gün biraz daha beğeni ve güven kazanmışlardır. Constantinople'da bir araya getirilmişler, sarayın muhafızlığını yapmakla görevlendirilmişlerdir. Thule Adası'ndan getirilen çok sayıda soydaşlarıyla bu Varangian'lar daha da güçlenmişlerdi. Belirsiz ve genel bir isimlendirme olarak kullanılan Thule adı İngiltere'de konulmuştu. Bu yeni Varangian'lar, Normanların boyunduruğundan kaçmış olan Danimarkalıların oluşturduğu bir İngiliz kolonisiydi. Hac yolculuklarının ve korsanlığın getirdiği alışkanlık dünyanın başka başka ülkelerini birbirine yaklaştırmıştı. Bu sürgünler Bizans sarayında ağırlandılar ve Bizans İmparatorluğu'nun son yıllarına dek sadakatlerini en küçük bir lekeden uzak tutarak sürdürmüşler ve Danca ya da İngilizce konuşmaya devam etmişlerdir. Omuzlarında asılı duran iki yanı keskin geniş baltalarıyla kiliseye, senatoya ve hipodroma giderken imparatora

47. Bununla birlikte 1018 yılı kadar geç bir tarihte, Kiow ve Rusya hâlâ "ex fugitivorum servorum robore confluentium, et maxime Danorum" olarak yasak bölgeler olmayı sürdürüyorlardı. Dithmar of Merseburgh'un *Chronicle*'ını (s. 292) anan Bayer, Almanların yabancı ordularda yer almasının alışılmadık bir şey olduğunu gözlemliyor.

muhafız olarak eşlik ediyorlardı. Bunların sadakatle yaptığı muhafızlık hizmeti sayesinde imparator rahat uyuyor ve yemek yiyor, sarayın, hazinenin ve başkentin anahtarlarını onların güvenli ve korkusuz ellerine bırakıyordu.[48]

RUSYA'NIN COĞRAFYASI VE TİCARİ FAALİYETLERİ (950)

Onuncu yüzyılda, İskit coğrafyası antik sınırlarının çok ötesine uzandı ve Rus monarşisi, Konstantin haritasında geniş ve göze çarpan bir yer tutmaktadır.[49] Ruric'in oğulları geniş Wolodomir eyaletinde ya da Moskova'da hüküm sürüyorlardı. Doğudan gelen ordular tarafından burada hapsedilmiş olsalar da başlangıçtaki batı sınırları Baltık Denizi'ne ve Prusya'ya dek yayılıyordu. Kuzeydeki hâkimiyetleri ise insanların hayal gücüyle ejderhalar ve sonsuz karanlıklarla kaplı olduğunu düşündüğü *Hyperborea* bölgesine, altmışıncı enlemin ötesindeki yerlere dek uzanıyordu. Güneyde de Borysthenes (Dinyeper) Irmağı boyunca ilerlediler ve Euxine'ye

48. Ducange, Constantinople'daki Varangian'ların durumu ve tarihi üzerine özgün yazarların pasajlarını derlemiştir (Glossar. Med. et Infimæ Græcitatis, sub voce Βάραγγοι; Med. et Infimæ Latimitatis, sub voce *Vagri;* Not. ad Alexiad. Annæ Commenæ, s. 256, 257, 258;Villehardouin üzerine notlar, s. 296-299). Ayrıca bkz. Reiske, *Ceremoniale Aulæ Byzant. of Constantine*, c. II, s. 149,150. Saxo Grammaticus, onların Danimarka dilini konuştuklarını söylüyorsa da Codinus'a göre, on beşinci yüzyıla kadar ana dilleri olan İngilizceyi kullandılar:
"Πολυχρονίζουσι οἱ Βάραγγοι κατὰ τὴν πάτριον
γλῶσσαν αὐτῶν ἤτοι Ἰγκληνιστί."

49. O çağdaki Rusya'nın coğrafyası ve ticareti üzerine elde edilen ayrıntılı bilgiler İmparator Constantine Porphyrogenitus tarafından yayımlanmıştır (*de Administrat. Imperii*, b. 2, s. 55, 56; b. 9, s. 59-61; b. 13, s. 63-67; b. 37, s. 106; b. 42, s. 112, 113) ve Bayer'in (*de Geographiâ Russiæ vicinarumque Regionum circiter A.C. 948*, [içinde] *Comment. Academ. Petropol.*, c. IX, s. 367-422; c. X, s. 371-421) çabaları ve Rusya, İskandinavya vd.nin kronikleri ve gelenekleri yardımıyla aydınlatılmıştır.

(Karadeniz) yakın yerleri ele geçirdiler. Bu çok büyük topraklarda yerleşmiş ya da göçebe olarak dolaşan kabileler, aynı fatihe itaat ediyorlar, yavaş yavaş tek bir ulus haline geliyorlardı. Bugünkü Rusça bir Ekslavon lehçesidir ancak onuncu yüzyılda bu iki dil birbirinden oldukça farklıydı, Ekslavonlar güneyde hüküm sürdükleri için Varangian şefinin tebaası olan Kuzey Ruslarının Fennic soyunun bir parçası olduğu varsayılabilir. Göçer kabilelerin yer değiştirmeleri, birleşmeleri ya da ayrılmaları İskit bozkırının gevşek ve belirsiz resmini sürekli değişikliğe uğratmıştır. Ancak Rusya'nın en eski haritasında hiç adı değişmemiş yerler de vardır; Novogorod[50] ve Kiow,[51] krallığın ilk zamanlarından beri var olan iki başkenttir. Novogorod, o vakitler henüz "büyük" unvanını almamıştı, Avrupa'ya servetlerle birlikte özgürlük ilkelerini yayan Hansa Birliği'ne (Hanseatic League) de katılmış değildi. Kiow da henüz üç yüz kilisesi, nüfus yoğunluğu ve daha sonraları Cæsar'ların ikametini hiç görmedikleri halde Constantinople'la mukayese edilen büyüklüğü ve parlaklığına ulaşmamıştı. Bu iki kent önceleri barbarların savaş seferleri ya da ticaret için buluştukları kamp ve fuar yerleri hizmetini görüyordu. Yine de bu toplanmalar bir bakıma medeniyetlerinde bazı ilerleme olduğunu gösteriyordu; güney eyaletlerinde boynuzlu hayvanlar yetiştirildi, ticaret ruhu Baltık'tan Euxine'ye dek denizde ve karada yaygın duruma geldi, beri yandan bu alana Oder'in ağzından Constantinople'a dek olan

50. Levesque (*Hist. de Russie*, c. I, s. 60) şu kibirli atasözünü Ruric'in saltanatından önceki zamanlarla ilişkili görmektedir: "Tanrı'ya ve büyük Novogorod'a kim direnebilir?" 1475'te ortadan kaldırılan bu cumhuriyeti tarihi boyunca sık sık anıyor (c. II, s. 252-266). Gerçekçi bir gezgin olan Adam Olearius, 1635'te Novogorod'dan geri kalanlar ile karadan ve denizden yolculuk yapan Holstein elçilerinden söz etmektedir (c. I, s. 123-129).

51. "In hâc magnâ civitate, quæ est caput regni, plus trecentæ ecclesiæ habentur et nundinæ octo, populi etiam ignota manus," (Eggehardus ad A.D. 1018, apud Bayer, c. IX, s. 412). Aynı şekilde Sakson analistin (c. X, s. 397) sözlerinden de alıntı yapıyor: "Cujus (Rusya) metropolis est Chive, æmula sceptri Constantinopolitani quæ est clarissimum decus Græciæ." Kiow, özellikle on birinci yüzyılda, Alman ve Arap coğrafyacılarınca biliniyordu.

bölgeler de eklendi. Paganlığın ve barbarlığın hüküm sürdüğü dönemlerde Normanlar bir Ekslavon kenti olan Julin'i bir antrepo ve ticaret merkezi olarak kullanmışlar ve zenginleştirmişlerdi.[52] Oder'in ağzında kurulu limandan Doğu Baltık kıyılarına korsanlar ve tüccarlar kırk üç günde varabiliyorlardı, en uzaklardaki ilkel halklar birleşiyorlar; *söylendiğine göre* Yunanistan'ın ve İspanya'nın altını Curland'ın kutsal koruluklarını süslüyordu.[53] Novogorod'la deniz arasında kolay bir ulaşım olanağı bulundu, yaz süresince bir körfezden, bir gölden ve teknelerle gidiş gelişe elverişli bir ırmaktan geçiliyordu. Kışın ise iyice donmuş sınırsız bir kar ovası üzerinde yolculuk yapılıyordu. Bu kentin dolaylarından Ruslar Borysthenes'e dökülen derelerden iniyorlardı. Tek ağaç gövdesinden yapılmış kayıkları her yaştan tutsaklar, her çeşit kürkler, ballar, hayvan derileri ve Kiow ambarlarında depo edilmiş tüm kuzey ürünleriyle yüklüydü. Filolar genellikle haziran ayında limandan ayrılıyordu. Kanolar daha sağlam ve geniş teknelerin kürek ve sıralarının boşluklarına yerleştiriliyordu. Bu su taşıtları hiçbir engelle karşılaşmadan Borysthenes'ten aşağı doğru, ırmağın seviyesi yedi veya on üç kaya sebebiyle düşünceye dek inebiliyordu. Pek önemli olmayan bu sığ sulardan geçmek için yükler hafifletilmesi yetiyorsa

52. "In Odoræ ostio quâ Scythicas alluit paludes, nobilissima civitas Julinum, celeberrimam Barbaris et Græcis qui sunt in circuitu præstans stationem; est sane maxima omnium quas Europa claudit civitatum," (Adam Bremensis, *Hist. Eccles.*, s. 19). On birinci yüzyıl için bile çok garip bir abartma! Andersen (*Historical Deduction of Commerce*) Baltık ticareti ve Hansa Birliği ile ilgili konuları titizlikle incelemiştir; en azından bizim dilimizde bu kadar tatmin edici hiçbir kitaba rastlamadım.

53. Adam of Bremen'e (de Situ Daniæ, s. 58) göre, eski Curland sekiz günlük bir kıyı alanında uzanıyordu; Peter Teutoburgicus (s. 68, MS 1326) Memel'i, Rusya'nın, Curland'ın ve Prusya'nın ortak sınırları olarak gösteriyor, "Aurum ibi plurimum (diyor Adam) divinis auguribus atque necromanticis omnes domus sunt plenæ... a toto orbe ibi responsa petuntur maxime ab Hispanis (forsan *Zupanis,* id est regulis Lettoviæ et Græcis." Ruslara Hristiyan olmadan önce bile Grek isimleri veriliyordu, bu da Curland büyücülerine danışmayı sürdürdüklerine göre çok eksik bir din değiştirmektir (Bayer, c. X, s. 378, 402 vd.; Grotius, *Prolegomen.* ad *Hist. Goth.*, s. 99).

da büyük çağlayanlar geçit vermiyordu. Gemicilerle tutsaklar altı millik yolu karadan gemileri çekerek katetmek zorunda kalıyorlardı. Ancak bu zor yolculukta bozkırın haydutlarının baskınına uğramak mümkündü.[54] Çağlayanların altındaki ilk adaya ulaşınca Ruslar tehlikeyi atlatmış olmaktan dolayı kutlama yapıyorlardı. Irmağın ağzına yakın olan ikinci ada üzerinde, gemilerini daha uzun ve daha tehlikeli Karadeniz yolculuğuna hazırlamak için gerekli bakım ve onarımı tamamlıyorlardı. Kıyıyı izlerlerse, zahmetsizce Tuna'nın ağzına varabiliyorlardı. İyi bir rüzgârla otuz altı ya da kırk saatte Anadolu kıyısına ulaşıyor ve de daha sonra Constantinople'a bu yabancıları kabul ediyordu. Zengin buğday, zeytinyağı, Yunan el işleri ve Hint baharatıyla yüklü olarak geri dönüyorlardı. Yurttaşlarından kimileri Bizans İmparatorluğu'nun başkentinde ve eyaletlerinde oturuyorlardı. İki ulusun antlaşmaları, Rus tüccarının canını, mallarını ve ayrıcalıklarını güven altına alıyordu.[55]

RUSLARIN CONSTANTINOPLE'A YAPTIKLARI SEFERLER

Ancak kısa sürede insan doğasının menfaatçi yapısı sebebiyle, işlerine yarayan bu imkânları Ruslar da kötüye kullandılar. Yüz

54. Constantine sadece yedi çağlayan gösteriyor, bunların Rusça ve Ekslavon tarafından adlarını veriyor. Ancak Fransız mühendis Sieur de Beauplan, Dinyeper'in veya Borysthenes'in rotasını ve seyrüseferini iyi biliyordu (*Description de l'Ukraine*, Rouen, 1660, a thin quarto) ve ona göre bu çağlayanların sayısı on üçtür ancak bu kitapta olması gereken harita bendeki nüshada yok.

55. Nestor, apud Levesque, *Hist de Russie*, c. I, s. 78-80. Denildiğine göre Ruslar Dinyeper veya Borysthenes'ten Kara Bulgaristan'daki (*Black Bulgaria*) Hazar bölgesine ve *Suriye*'ye varıyorlardı. Suriye'ye mi, nasıl? Ne zaman? Nereye? "Συρία" yerine "Συανία" okuyamaz mıyız? (*de Administrat. Imp.*, b. 42, s. 113). Farklılık çok küçük; Suania'nın Hazar ve Lazica arasındaki konumu bu tarife mükemmel bir şekilde uygundur ve on birinci yüzyılda burası biliniyordu da (Cedren., c. II, s. 770).

doksan yıllık bir dönem içerisinde Ruslar, Constantinople hazinelerini dört kez yağmalamaya kalkıştılar, bu deniz seferleri aynı başarıya ulaşamadıysa da güdüleri ve konuları tekti, kullandıkları araçlar da birbirine benziyordu.[56] Rus tüccarları, Cæsar kentinin ihtişamını görmüş ve lüksünü tatmışlardı. Hayranlık uyandıran öyküleri ve o zenginliği simgeleyen birtakım örnekleri dinleyen ve gören vahşi soydaşlarının iştahları kabardı. Bizans ikliminin güzellikleri, kendi doğa koşullarının sertliği karşısında onlarda kıskançlık yarattı. Taklit edemeyecek kadar tembel ve satın alamayacak kadar fakir oldukları sanat yapıtlarına gıpta ettiler. Varangian prensleri korsan bayraklarını çektiler; en cesur askerleri okyanusun kuzey adalarında yaşayan uluslardan geliyordu.[57] Geçen yüzyılda da aynı amaçla aynı denizlerden geçmek için Borysthenes'ten çıkan Kazakların filolarında bu silahlanmanın benzeri görülmüştür.[58] Tek parçadan oluşan, Yunanların *monoxyla* dedikleri kayıklar ya da tek kişilik kanolar kendi gemilerinin yapısına uygundu. Bu uzun bir kayın ya da söğüt gövdesinden başka bir şey değildi; hafif ve dar gövde yükseltildi ve her iki tarafta da altmış fit uzunluğa ve yaklaşık on iki fit yüksekliğe ulaşana kadar tahtalarla desteklendi. Bu teknelerde güverte bulunmuyordu, iki dümenleri ve bir de direkleri vardı, yelken ve kürekle hareket ettiriliyordu, her biri kırk ile yetmiş arasında asker ile bunların silahlarını, içme suyunu ve tuzlanmış balıkları taşıyordu. Ruslar ilk seferlerinde iki yüz gemi kullanmışlardı, ne zaman ki tüm ulusal güçlerini orta-

56. Ruslar ile Greklerin dokuzuncu, onuncu ve on birinci yüzyıldaki savaşlarına Bizans yıllıklarında, özellikle Zonaras'ta ve Cedrenus'ta rastlanmıştır ve tüm tanıklıkları, toplu olarak of Stritter 'in *Russica*'sında bulunmaktadır (c. II, kısım II, s. 939-1044).

57. "Προσεταιρισάμενος δὲ καὶσνμμαχικὸν
οὐκ ὀλίγον ἀπὸ τῶν κατοικούνγων ἐν τοῖς
προσαρκτίοις τοῦ Ὠκεανοῦ νήσοις ἐθνῶν."
Cedrenus, (içinde) *Compend.*, s. 758.

58. Bkz. Beauplan (*Description de l'Ukraine*, s. 54-61). Betimlemeleri gerçeğe uygundur, planları doğrudur. Ateşli silahlar bir yana bırakılırsa, diyor, modern Kazakların tam tamına eski Ruslara benzediğini kabul etmek gerekir.

ya koydular, bin veya bin iki yüz tekneyi de sefere çıkarabildiler ve Constantinople duvarlarına dek sokuldular. Filoları Agamemnon'unkinden aşağı kalır değildi ama korkuya kapılan gözler bu filoyu on, on beş kat daha güçlü ve büyükmüş gibi görüyorlardı. Grek imparatorları feraset ve öngörü sahibi olsalardı Borysthenes'in ağzını bir filo ile kapatabilirlerdi. Onların gevşekliği yüzünden Anadolu kıyıları, altı yüzyıllık bir aradan sonra Euxine'yi tekrar istila eden korsanlar için kolay bir avlanma yeri durumuna gelmişti ancak başkente saygı duyulduğu sürece, uzak bir şehrin çektiği ızdıraplar hem imparatorun hem de tarihçinin gözünden kaçmıştı. Phasis ve Trabzon (Trebizond) kıyılarını silip süpürmüş olan fırtına sonunda Trakya Boğazı'nda patladı, oysa on beş mil uzunluğundaki bu boğazda yetenekli ve usta bir savunmacı, Rusların kaba gemilerini durdurabilir ve yok edebilirdi.

İlk Sefer (865)

Kiow hükümdarları zamanındaki ilk girişimde[59] Ruslar hiçbir engelle karşılaşmaksızın Theophilus'un oğlu Michael'ın yokluğunda, Constantinople limanını ele geçirdiler. Bu hükümdar, binbir tehlike arasında, sarayın basamaklarını hızla inerek Bakire Meryem Kilisesi'ne sığınmayı başardı.[60] Patriğin tavsiyesi üzerine, kutsal emanetlerden biri olan giysisi tapınağın en kutsal yerinden alınmış, denize sokulmuştu ve Rusların çekilmesine sebep olan mevsimsel bir fırtına Tanrı'nın Annesi'ne samimiyetle atfedildi.[61]

59. Bayer'in yalnızca *Dissertation de Russorum primâ Expeditione Constantinopolitanâ* (*Comment. Academ. Petropol*, c. VI, s. 365-391) eserini vermiş olmasından üzüntü duyulmalıdır. Bazı kronolojik karmaşıklıkları çözdükten sonra, onu Levesque tarihinin başlangıcındaki bazı şüpheleri ve zorlukları yumuşatmış olabilecek 864 veya 865 yılları olarak düzeltir.

60. Photius Rusların Hristiyanlığı kabulüyle ilgili genelge (*encyclic*) mektubunu yazdığı zaman mucize henüz yeterince olgunlaşmamıştı; ulusu,
"εἰς ὠμότητα καὶ μιαιφονίαν
πάντας δευτέρους ταττόμενον," şeklinde suçluyor.

61. Leo Grammaticus, s. 463, 464; Constantini Continuator (içinde) Script.

İkinci Sefer (904)

Greklerin suskunluğu, Ruric'in oğullarının vasisi Oleg tarafından yapılan ikinci girişimin gerçekliği, hiç değilse önemi üzerinde şüpheler uyandırabilir.[62] İyi tahkim edilmiş engellerle bir kısım asker Boğaz'ı gereği gibi savunmuştu. Ruslar, eskiden beri alışıklarmış gibi gemilerini berzah üzerinden aşırarak bu güçlüğü yendiler. Ulusal kronikler, bu çok basit operasyonu, Rus donanması karada elverişli bir rüzgârla yüzmüş gibi anlatmışlardır.

Üçüncü Sefer (941)

Üçüncü sefere komuta eden Ruric'in oğlu Igor, imparatorluk deniz kuvvetlerinin Saracen'lere karşı kullanıldığı ve bu yüzden Bizans'ın zayıf ve korumasız olduğu bir zamanı seçmişti. Ancak cesaret varsa, savunma araçlarının yokluğu düşünülemez. On beş kırık dökük ve neredeyse çürümüş kadırga düşmana cesurca saldırdı ancak her zaman geminin ön bölümüne konulan Grek ateşi bu gemilerin tümüne ve her taraflarına yerleştirildi. Çarkçılar (*engineer*) ustaydı, hava elverişliydi. Alevlerin içinde kalmaktansa suda boğulmayı yeğleyen binlerce Rus denize atladı. Sığınmak için çıktıkları Trakya yakasındaki köylüler ve askerler bunları insanlık dışı hırs ve öfke ile öldürdüler. Bununla birlikte Rus teknelerinin üçte biri kaçtı; sonraki bahar Igor bu bozgunun öcünü almaya hazırlandı.[63]

---

post Theophanem, s. 121, 122; Symeon Logothet., s. 445, 446, Georg. Monach., s. 535, 536; Cedrenus, c. II, s. 551; Zonaras, c. II, s. 162.

62. Bkz. Nestor ve Nicon, (içinde) Levesque, *Hist. de Russie*, c. I, s. 74-80. Katona (*Hist. Ducum*, s. 75-79) avantajını, Macarların Kiow kuşatmasını gölgeleyecek olan bu Rus zaferini çürütmek için kullanıyor.

63. Leo Grammaticus, s. 506, 507; Incert. Contin., s. 263, 264; Simeon Logothet., s. 490, 491; Georg. Monach., s. 588, 589; Cedren., c. II, s. 629; Zonaras, c. II, s. 190, 191 ve Liutprand, L, V, b. 6 o sırada Constantinople'da elçi olan kayınbabasının anlatışını temel almışlardır. Ayrıca Yunanların kibirli mübalağalarını düzeltmişlerdir.

Dördüncü Sefer (1043)

Uzun bir barış döneminden sonra, Igor'un büyük torunu Jaroslaus, atalarının bıraktığı yerden dördüncü bir savaşa girişti. Grek ateşi, Boğaz'ın girişinde, oğlunun komutasındaki filoyu yine püskürttü. Ancak herhangi bir önlem almadan, kaçanları kovalayan Grek keşif kolu kendilerini çok sayıda Rus gemisiyle çevrilmiş olarak buldu, Grek ateşi olasılıkla tükenmiş bulunuyordu; Bizanslıların yirmi dört kadırgası Rusların eline geçti, battı ya da imha edildi.[64]

Görüşmeler ve Kehanet

Ruslarla yapılabilecek savaşın tehlikeleri veya musibetleri silahlardan çok antlaşmalarla yönlendiriliyordu. Denizlerdeki çatışmalarda tüm dezavantajlar Greklerdeydi, vahşi düşmanları hiç merhamet etmiyordu, sefaletleri sürekli artıyordu, aşılmaz duvarları fatih için intikam alma umudunu yok ediyordu ve imparatorluk, kibirden veya zayıflıktan dolayı barbarlarla ilişkilerinde şanını ne artırabiliyor ne de yitiriyordu. Bunların önerileri her şeyden önce aşırı ve kabul edilmez nitelikteydi, filodaki her asker ya da gemici için üç altın istediler. Rus gençleri fetihler yapmak istiyordu, yaşlılar ise daha akılcı davranarak mutedil olmalarını öğütlüyorlardı. "Cæsar'ın görkemli armağanlarıyla yetinin," diyorlardı. "Hiç savaşmadan, altın, gümüş, ipek ve arzularımızı doyuracak diğer tüm eşyalara sahip olmak çok daha iyi değil mi? Zaferden kesin olarak emin miyiz? Deniz ile bir antlaşma yapabilir miyiz? Suların derinlerinde yüzdüğümüz gibi karada yürüyemeyiz; ölüm hepimizin etrafında dolaşmaktadır."[65] Ku-

64. Burada ancak Cedrenus (c. II, s. 758, 759) ve Zonaras'ı (c. II, s. 253, 254) başvurabileceğim ancak bunların tanıklığı da yaşadıkları döneme yaklaştıkları ölçüde güvenilir olmaktadır.
65. Nestor, apud Levesque, *Hist. de Russie*, c. I, s. 87.

tuptan inmişe benzeyen bu arktik filoların anısı imparatorluk başkentinde derin bir dehşet etkisi bırakmıştı. Her sınıftan halk, Taurus Meydanı'nda görülen bir atlı heykelinde gizli bir yazıt olduğuna, bunda, kıyamet gününe yakın bir zaman içerisinde Ruslar Constantinople'un egemeni olacaklar, diye yazdığına inanıyordu.[66] Bizim zamanımızda bir Rus filosu, Borysthenes'ten yelken açmak yerine Avrupa turu yaptı, Türk başkentinin büyük ve güçlü gemilerle tehdit edildiğini gördük; öyle ki bunlardan yalnız biri, tayfalarının yeteneği ve toplarının ateş gücüyle atalarının gemilerinden yüz tanesini batıracak güçteydi. Türkler, bu kehanetin gerçeğe dönüşmesinden korkmalıdırlar.

Swatoslaus'un Saltanatı (955-973)

Ruslar denizdekine oranla karada daha az korkutucuydular, hep yaya olarak savaştıklarından İskit süvarileri tarafından çok zaman bozguna uğratıldıklarına inanmak zor değildir. Barındıkları kentler, yetersiz ve düzensiz olsa da, tebaalarına barınak ve düşmanlarına bir engel teşkil ediyordu, bölününceye değin Kiow monarşisi bütün kuzeyi hâkimiyeti altında tutmuştu. Ruric'in oğlu Oleg'in oğlu Igor'un oğlu Swatoslaus,[67] Tuna'dan Volga'ya kadar topraklarda yerleşmiş ulusları ya yerlerinden etti ya da buyruğu altına aldı. Askerî ve vahşi bir yaşamın zorlukları onun bedenini ve de ruhunu sertleştirmişti. Bir ayı postuna bürünerek genellikle yere yatıp uyuyor, yastık yerine başını eyere koyuyordu,

66. Antioch'tan (Antakya) getirilen ve Latinler tarafından eritilen bu pirinç heykelin Joshua'yı ya da Bellerophon'u temsil ettiği sanılıyordu; tuhaf dilemma! Bkz. Nicetas Choniates (s. 413, 414), Codinus (*de Originibus C. P.*. s. 24) ve 1100 yılına doğru yaşamış olan *Antiquitat. C. P.*'nin (Banduri, *Imp. Orient.*, c. I, s. 17, 18) adı bilinmeyen yazarı. Hepsi kehanetin gerçekleşeceğine inanıldığını söylüyorlar, gerisi ilginç değil.

67. Levesque (*Hist. de Russie*, c. I, s. 94-107), Rus kroniklerine göre Swatoslaus'un veya Sviatoslaf'ın veya Sphendosthlabus'un yaşam öyküsüne dair bir özet veriyor.

yanında basit ve az yiyecek taşıyordu ve eti (genellikle at etiydi) ise, Homeros'un kahramanları gibi, kömür üzerinde kızartarak yiyordu.[68] Sık sık yaptığı savaşlar ordusuna istikrar ve disiplin kazandırdı ve hiçbir askere komutanlarından daha şık ve gösterişli takım giyme izni verilmediğini varsayabiliriz. Yunan İmparatoru Nicephorus tarafından, gönderdiği elçi vesilesiyle Bulgaristan'ın fethini üstlenmek üzere görevlendirildi ve keşif gezisinin masraflarını ya da zahmetlerini karşılamak için bin beş yüz altın armağan edildi. Altmış bin asker topladı ve hepsini gemilere yerleştirdi, Borysthenes'ten Tuna'ya doğru yelken açtılar, Mæsia kıyısında karaya çıktılar ve kanlı bir çarpışmadan sonra Rusların kılıcı Bulgar süvarilerinin oklarını galebe çaldı. Yenilen ve öldürülen kral defnedildi, çocukları esir alındı, kuzeyin savaşçıları, Hæmus Dağı'na kadar var olan hükümranlıkları da ya itaat etmeye zorladılar ya da harap ettiler. Ancak Varangian hükümdarı avını sona erdirmek ve yükümlülüklerini yerine getirmekten ziyade eylemlerine devam etseydi imparatorluğunun başkenti onuncu yüzyılda daha ılıman ve daha verimli bir iklime taşınmış olacaktı. Swatoslaus, yeryüzünün çeşitli nimetlerini değiş tokuş veya yağma yoluyla toplamanın yararlarını görmüştü. Rahat bir deniz ticaretiyle Rusya'nın kürklerini, bal mumunu ve içeceklerini getirtebiliyordu, Macaristan ona batıda atlar ve hayvan derileri gönderiyordu ve Yunanistan altın, gümüş ve başka süs eşyasıyla dolup taşıyordu. Patzinacite'ler (Peçenekler), Hazarlar ve Türkler, her yandan bu muzaffer hükümdarın bayrağı altında toplandı. Bu sırada Nicephorus'un elçisi efendisine hainlik etti, erguvanı kuşandı ve yeni müttefikleriyle Doğu dünyasının hazinelerini paylaşacağına söz verdi. Rus hükümdar Tuna kıyılarından başladığı ilerleyişini Ad-

68. Bu benzerlik *Iliad*'ın dokuzuncu kitabında (205 - 221) detaylı olarak betimlenen Achilles'in mutfağında açıkça görülebilir. Zamanımızda destansı bir şiire buna benzer bir tablo koyacak olan şair, yapıtının niteliğini düşürecek, okuyucularının keyfini kaçıracaktır, oysa Yunanca dizeler ahenklidir. Ölü bir dil bize nadiren ucuz ya da tanıdık gelir. İki bin yedi yüz yıl önceki zamanların ilkel âdetleriyle neşeleniyoruz.

rianople'a (Edirne) dek sürdürdü. Ondan Roma topraklarından çekilmesini isteyen resmî çağrıyı hor görerek reddetti ve Swatoslaus, Constantinople'un kısa süre sonra düşmanını ve efendisini göreceğini belirten şiddetli bir yanıt verdi.

John Zimisces Tarafından Yenilgiye Uğratılması (970-973)

Nicephorus kendisinin sebep olduğu bu hasarı artık onaramazdı çünkü tahtı ve karısı, küçücük bir bedende bir kahramanın ruhuna ve yeteneklerine sahip olan John Zimisces'e miras kaldı.[69] Komutanlarının ilk zaferi ile Ruslar yabancı müttefiklerinden yoksun kaldı, bu müttefiklerden yirmi bini savaş alanında ya da isyana kalkıştıkları için öldürüldü, geriye kalanları da kaçıp gittiler. Trakya kurtarılmıştı ancak yetmiş bin barbar hâlâ silahlıydı ve Suriye'deki fetihlerden geri çağrılmış birlikler, ilkbaharda kendisini Bulgarların dostu ilan eden ve intikamlarını alacağını duyuran savaşçı bir hükümdarın komutası altında ilerlemeye hazırlandılar. Hæmus Dağı'nın geçitleri korumasızdı ve anında ele geçirdiler, Roma ordusunun öncüleri *ölümsüzlerden* (Perslilerden alınmış kibirli bir sıfat) oluşuyordu, imparator on bin beş yüz piyadeye komuta ediyordu, kuvvetlerinin geri kalanı yükler, askerî teçhizatlar ile ihtiyatlı ve ağır ağır arkasından geliyorlardı. İlk başarı olarak Zimisces iki günde Marcianopolis ya da Peristhlaba'yı[70] ele geçirdi,

69. Bu garip Zimisces sıfatı Ermeni dilinden türetilmiştir ve "Τζιμισκῆς", Yunanca "μουζακίτζης" veya "μοιρακίτζης" olarak yorumlanır. Bunun anlamını bilmediğimden komedilerde olduğu gibi, "Lütfen, içinizden kim çevirmendir?" şeklinde sormam gerekiyor. Bağlamına bakıldığında *Adolescentulus*'u anlatır görünmektedir (Leo Diacon., L, IV, MS. apud Ducange, *Glossar Græc.*, s. 1570).

70. Ekslavon dilinde Peristhlaba'nın büyük ya da ünlü kent anlamını taşıyabileceğini belirten Anna Comnena (Alexiade, I. VII, s. 194), "μεγάλη καὶοῦσα καὶ λεγομένη," diyor. Hæmus Dağı ile Tuna'nın aşağı bölümü arasındaki durumuna göre öyle anlaşılıyor ki burası Marcianopolis'in temelini veya en

duvarlar boru sesleri arasında aşıldı; sekiz bin beş yüz Rus kılıçtan geçirildi ve berbat bir zindandan kurtarılan Bulgar kralının oğulları yeniden –değeri olmayan– kral unvanını aldılar. Çok büyük kayıplara uğrayan Swatoslaus, Tuna kıyısında iyi tahkim edilmiş Drista'ya çekildiyse de zaman zaman hızlı ya da yavaş davranan bir düşman tarafından kovalandı. Bizans kadırgaları ırmaktan içeri girdiler, birlikler etrafını korumaya aldılar ve Rus hükümdar kuşatıldı, saldırıya uğradı ve açlığa terk edildi. Birçok kez umutsuzca kuşatmayı delmeye çalıştılar, Swatoslaus ancak altmış beş gün süren bir kuşatmadan sonra kaderine boyun eğdi. İmzaladığı teslim anlaşmasından, muzafferin, coşkulu karakterdeki bir savaşçının değerini bildiğini ve umutsuzluğa düşmesi halinde neler yapabileceğinden korktuğunu anlamak olasıdır. Rusya'nın büyük dükü, imparatorluğa karşı tüm planlarından vazgeçtiğini lanetler okuyarak bildirdi, kendi ülkesine güvenle dönmesi için ona izin verildi; ticaret ve gemi yolculuğu serbestliği yeniden tanındı, askerlerinin her birine birer ölçek buğday verildi, bu hesaba göre dağıtılan yirmi iki bin ölçeklik buğday aynı zamanda barbarların insan kaybını da ortaya çıkarmış oluyordu. Ruslar, zahmetli bir yolculuktan sonra yeniden Borysthenes'in ağzına vardılar ama yiyecekleri kalmamıştı, mevsim ise elverişsizdi, kışı buzlar üzerinde geçirdiler, tekrar yürüyüşe geçmeden önce Swatoslaus, Yunanların iyi ilişkiler sürdürdüğü o bölgedeki kabilelerin baskınlarına uğradı.[71] Zimisces'in dönüşü daha farklı oldu, başkentte antik Roma'nın kurtarıcıları Camillus ve Marius gibi karşılandı. Sofu imparator ise zaferi Tanrı'nın Annesi'ne borçlu olduğunu söyledi ve kucağında kutsal bebekle Meryem Ana'nın tasviri, savaş ganimetleri ve Bulgar kraliyetinin bayrakları ile süslenmiş zafer arabasına yerleştirildi. Zimis-

azından bazı bölümlerini oluşturuyor. Durostolus'un ya da Drista'nın konumu bellidir, tanımak kolaydır (*Comment. Academ. Petropol.*., c. IX, s. 415, 416 ; d'Anville, *Geographie Ancienne*., c. I, s. 307-311).

71. *De Administratione Imperii* kitabında, özellikle ilk yedi bölümde Greklerin, bilhassa Patzinacite'ler ile yürüttüğü politikadan söz edilmektedir.

ces kente at üzerinde girdi, kraliyet tacı başında parlıyordu, elinde de defne dalından bir taç vardı, Constantinople, hükümdarının savaşçı erdemlerini kutlamaktan âdeta yorulmuştu.[72]

RUSLARIN DİN DEĞİŞTİRMESİ (864)

Hırsı merakına eşit bir patrik olan Constantinople'lu Photius, Rusların din değiştirmesinden dolayı hem Yunan kilisesini hem de kendini kutlamaktadır.[73] Bu vahşi ve kana susamış insanlar, İsa'yı tanıları, Hristiyan misyonerlerini din bilginleri ve Romalıları da dost ve kardeşleri olarak tanımaya razı oldular. Bu başarısı kısa süreli oldu. Rusların savaş ve seferlerinden sonraki çeşitli olaylar yüzünden ancak kimi şeflerinin vaftiz edilmeyi kabul etmelerini sağlayabildi. Metropolit unvanı altında bir Yunan piskopos, Kiow kilisesinde Ekslavonlardan ve yerli halktan oluşan bazı cemaatlerin dinsel törenlerini yönetebildi. Ancak İncil'in tohumu verimsiz bir toprağa atılmıştı, eski dinlerine yeniden dönenlerin sayısı çok büyük, Hristiyanlığa bağlı kalanların ise sayısı çok azdı ancak Olga'nın vaftizinin Hristiyanlığın Rusya'da yerleşme dönemini açmış olduğunu kabul etmek gerekir.[74]

---

72. Bu savaşın öyküsünde, Leo the Deacon (apud Pagi, *Critica*, c. IV, A. D. 968-973) Cedrenus'a (c. II, s. 660-683) ve Zonaras'a (c. II, s. 205-214) oranla daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu hatipler Rus birliklerinin asker sayısını 308 bin ya 330 bin olarak belirtiyorlarsa da çağdaşları daha mantıklı ve olası sayılar vermişlerdir.

73. Phot., *Epistol.*, II, No. 35, s. 58, (ed.) Montacut. Editörün hatalı şekilde Rus ulusunu, "τὸ Ῥῶς", Bulgarların savaş çığlığı sanmasını öğrenmemize değmedi; Ekslavon putperestlerini "τῆς Ἑλληνικῆς καὶἀθέου δόξης" diye itham etmek aydın bir patriğe yakışmıyor. Oysa ne Yunan ne de ateistlerdi.

74. *Slavi*'lerin dini ve Rusya'nın din değiştirmesi konusundaki en tatmin edici açıklamaları, eski kronikler ve modern dönem araştırmalarından yaptığı gözlemlerle Levesque (*Hist. de Russie*, c. I, s. 35-54, 59, 92, 93, 113-121, 124-129, 148, 149 vd.) çıkarmıştır.

Olga'nın Vaftiz Edilmesi (955)

Kocası Igor'un ölümünün intikamını alacak ve krallık asasını yüklenebilecek kadın, belki de en aşağı sınıftan olsa da barbarların korkusunu ve itaatini sağlayacak büyük erdemlere sahip olmalıydı. Ulusu, içeride ve dışarıda barış içindeyken o, Kiow'dan Constantinople'a yelken açtı, İmparator Constantine Porphyrogenitus, onu sarayında kabul etti ve bu kabulün öyküsünü ayrıntılarıyla kitabında betimledi. Erguvan'ın gerektirdiği saygının elverdiği ölçüde ve yabancı prensesin gururunu okşayacak biçimde, yürüyüşlere, unvanlara, selamlamalara, ziyafetlere ve armağanlara önem verildi.[75] Olga vaftiz töreninde İmparatoriçe Helena'nın saygın adını aldı. Görünüşe göre onun Hristiyanlığa geçişi amcasından, iki tercümandan, on altı üst sınıf genç kızdan, on sekiz görece daha alt sınıftan genç kızdan, yirmi iki hizmetkâr ya da görevliden ve birlikte getirdiği kırk iki tüccardan önce, belki de onlardan sonra gerçekleşti. Kiow'a ve Novogorod'a dönünce de yeni dinine bağlılığını sürdürdü ancak İncil'i her yana yaygınlaştırmak için harcadığı çabalar başarılı olamadı ve belki inattan belki de ilgisizlikten ailesi ve halkı yine de atalarının tanrılarına bağlı kaldılar. Oğlu Swatoslaus, yoldaşlarının karşısında aşağılık ve gülünç bir duruma düşmekten korktu, torunu Wolodomir ise gençliğinin verdiği tüm çabayla Rusya'nın antik inancını canlandırmaya girişti. Kuzey halkları hâlâ vahşi tanrılarının kızgınlığını insan kurban ederek yatıştırmaya çalışıyorlardı, kurbanın seçilmesinde bir yurttaş yabancıya, bir Hristiyan da bir pagana yeğ tutuluyordu ve oğlunu din adamlarının bıçağından kurtarıp alan bir baba, oğluyla birlikte bağnaz insanlardan oluşan kalabalık tarafından yok ediliyordu. Bununla birlikte dindar Olga'nın öğrettikleri ve örnek oluşu hükümdarın ve halkın ruhunda gizli de olsa derin etkiler

75. Bkz. *Ceremoniale Aulæ Byzant.*, c. II, b. 15, s. 343-345: Olga ya da Elga, "Ἀρχόντισσα Ῥωσίας", diyor. Grekler, Rus kraliçesini belirlemek için Demosthenes'in kulağını tırmalayacak biçimde bir dişilik ekiyle bir Atina magistra'sının unvanını kullanıyorlardı.

bırakmıştı. Grek misyonerler vaazlar vermeye, tartışmalar yapmaya ve Hristiyanlığa geçenleri vaftiz etmeye devam ediyorlardı. Rus elçileri ve tüccarları kendi kaba paganlıklarıyla Constantinople'un çok ince inancını karşılaştırıyorlardı. Ayasofya Kilisesi, orada gördükleri tablolardaki azizlerin ve şehitlerin tasvirleri, kilisenin zenginliği, çok sayıdaki papazlar ile bunların görkemli giysileri, dinsel törenlerin göz kamaştırıcılığı ile düzenliliği karşısında hayranlık duyuyorlardı; Hristiyanların adanmışlığına katılmak için her gün bir melekler korosunun gökten indiğine onları ikna etmek de zor olmadı.[76] Ne var ki Wolodomir'in Hristiyanlığı kabul etmeye karar vermesinde ve bunda acele etmesinde bir Romalı kadınla evlenmek istemesinin etkisi oldu.

Wolodomir'in Vaftizi (988)

Hristiyan pontiff'i Cherson kentinde onu vaftiz etti ve nikâhını kıydı. Wolodomir bu kenti karısının kardeşi olan İmparator Basil'e verdi ancak söylentiye göre kentin tunç kapılarını Novogorod'a getirtti ve bunları başarısının ve inancının anıtı olarak bir kilisenin önüne yerleştirdi.[77] Hükümdarın buyruğu üzerine, daha önce uzun süre tapındığı tanrı Peround'un heykeli devrilerek Kiow sokaklarında sürüklendi ve on iki iri kıyım barbar onun biçimsiz yüzüne topuzlarla vurarak ezdiler, sonra da Borysthenes'e attılar. Wolodomir, vaftiz olmak istemeyenlerin

76. Banduri (*Imperium Orientale*., c. II, s. 112, 113) tarafından yayımlanan *de Conversione Russorum* isimli yazarı bilinmeyen kısma bakınız.

77. Herberstein'in dediğine göre (apud Pagi, c. IV, s. 56) Wolodomir, Cherson ya da Corsun'da vaftiz edildi ve evlendi, bu âdet ve kapılar Novogorod'da hâlâ korunmaktadır. Ancak bir gezgin (Coxe, *Travels into Russia* vd., c. I, s. 425) bu kapıları Almanya'daki Magdeburgh'tan taşındığını gösteriyor ve kendisini onaylayan bir yazıttan alıntı yapıyor. Okuyucu Tauri ya da Crimæan (Kırım?) kenti olan Cherson'u, Borysthenes'in ağzında kurulmuş ve son olarak Rus imparatoriçesi ile Batı imparatoru arasındaki görüşmeye sahne olma onurunu kazanmış olan aynı adlı başka bir kentle karıştırmamalıdır.

Tanrı'nın ve hükümdarın düşmanı olarak tanınacağını bir fermanla duyurdu ve kısa sürede ırmaklar, büyük dükleri ve soyluları (boyar) tarafından benimsenmiş olan bir dinin gerçekliğini ve yüceliğini kabul eden binlerce itaatkâr Ruslarla doldu. Sonraki kuşakta paganlığın kalıntıları tamamen silindi ancak Wolodomir'in iki erkek kardeşi Hristiyanlığın kabulünden önce öldüklerinden, kemikleri mezardan çıkarılarak ölümden sonraki vaftiz yöntemiyle Hristiyanlaştırıldılar.

Kuzeydeki Hristiyanlık (800-1100)

Hristiyan döneminin dokuzuncu, onuncu ve on birinci yüzyıllarında, İncil'in ve kilisenin hükümdarlığı Bulgaristan, Macaristan, Bohemya, Saksonya, Danimarka, Norveç, İsveç, Polonya ve Rusya'ya yayıldı.[78] Havarice çabaların o dönemde gösterdiği başarı karşısında Avrupa'nın kuzeyi ile doğusundaki ülkeler, çok tanrılı inançtan, pratikte pek farklı olmasa da teoride farklı bu dini benimsediler. Barbarların çadırlarını ve kulübelerini dolaşma konusunda Alman ve Yunan keşişleri övgüye değer çabalarda bulundular. Yoksulluk, yorgunluk ve tehdit bu ilk misyonerlerin yaşadıkları zorluklardı. Cesur ve sabırlıydılar, saf ve kıymetli saiklere sahiplerdi, vicdanlarının tanıklığı ve minnet duyan bir halkın gösterdiği saygı onların bekleyebileceği tek karşılıktı. Sonraki zamanların kendini beğenmiş, servet sahibi kilise babaları işte bu çalışmaların meyvesini toplamışlardır. İlk din değiştirip Hristiyan olanlar kendi iradeleriyle bunu benimsemişlerdi. Çünkü o misyonerlerin silah olarak yalnız geleneklerinin azizliği ve sözlerinin etkinliğinden başka şeyleri yoktu, paganların yerli masallarına karşı birtakım mucizeler ve görüntüler (*vision*) ile cevap veriyorlardı. Bu insanları daha da etkileyebilmek için

78. Mosheim'in olağanüstü *History of the Church*'ünün Latincesi ya da İngilizce çevirisindeki, bu yüzyılların her birinin ilk başlığına veya bölümüne bakınız.

onların kibirlerini övüyor ve çıkarlarını kollamak için çaba harcıyorlardı. Kralların ve azizlerin sıfatlarıyla selamlanan ulusların şefleri,[79] uyruklarına ve çevrelerindeki öbür ülke insanlarına Katolik inancını benimsetmekle doğru bir iş yaptıklarına inanıyorlardı. Holstein'dan Finlandiya körfezine dek Baltık kıyısı haç adı ve sancağı altına girdi ve putperestliğin saltanatı on dördüncü yüzyılda Litvanya'nın da Hristiyan olmasıyla son buldu. Bununla birlikte gerçek ve iyi niyet, kuzeyin Hristiyanlaşmasının eski ve yeni Hristiyanlara birçok dünyevi çıkarlar sağlamış olduğunu dile getirmeyi gerektirir. Acımayı ve barışı sağlamayı isteyen İncil'in ayetleri insanlardaki doğal savaşma dürtüsünü kökünden kazıyamamıştır ve Katolik hükümdarların tutkusu, tüm yüzyıllarda bu felaketi getiren kötülükleri ortaya çıkarmaktan geri durmamışlardır. Ancak sivil ve kilise toplumuna kabul edilmeleriyle insan yaşamına saygıyı ve topraklarını ekip biçmeyi öğrenen Normanların, Macarların ve Rusların denizde ve karada yaptıkları yağma ve yıkmalardan Avrupa'yı kurtarmıştır.[80] Kilise mensupları, etkinlikleriyle yasaların ve toplumsal düzenin kurulmasında yardımcı olmuşlardır ve sanat ve bilimin temelleri dünyanın vahşi ülkelerine tanıtıldı. Rus hükümdarlar aydınlandıkça kentlerini güzelleştirmek ve içerisinde oturanları bilgi sahibi yapmak için Yunanlar arasından en yetkinleri kendi hizmetlerine aldılar. Kiow ve Novogorod kiliseleri Ayasofya'nın kubbe-

79. 1000 yılında Aziz Stephen'ın elçileri Papa Silvester'dan, Yunan sanatçılarca yapılmış bir taç ile Macaristan kralı sanını almışlardı. Bu, Polonya düküne veriliyordu ancak Polonyalılar, kendilerinin de doğruladığı gibi, meleklere ya da havarilere yaraşır böylesine bir taca layık olmayacak kadar barbarca davrandılar (Katona, *Hist. Critic. Regum Stirpis Arpadianæ*, c. I, s. 1-20).

80. Temelde doğru olan Adam of Bremen'in (1080) zafer şarkılarını dinleyin: "Ecce illa ferocissima Danorum, etc. natio... jamdudum novit in Dei laudibus Alleluia resonare... Ecce populus ille piraticus... suis nunc finibus contentus est. Ecce patria horribilis semper inaccessa propter cultum idolorum... prædicatores veritatis ubique certatim admittit," vd. (*de* Sitû *Daniæ*, s. 40, 41, [ed.] Elzevir; Kuzey Avrupa'nın ilginç ve özgün bir tablosunu çizen ve dünyanın bu kesiminde Hristiyanlığı yayan kitap).

si ve tablolarını kabaca kopyaladı, rahiplerin yazıları Ekslavon diline çevrildi, üç yüz soylu genç, Jaroslaus kolejinin derslerine katılmaya davet edildi ya da zorlandı. Görünüşe göre Rusya, o çağda Latinlerin cehaletini haklı bir şekilde küçümseyen Constantinople Kilisesi ve devletiyle özel bağlılıklarının büyük imkânlarından yararlanabilecekti. Ancak Bizans ulusu tutsak, her yandan soyutlanmış ve hızlı bir çökmenin eşiğindeydi, Kiow'un düşmesinden sonra Borysthenes'teki ulaşım etkinlikleri boşlanmıştı, büyük hükümdar Wolodomir ile Moskova denizden ve Hristiyanlık âleminden ayrı duruma geldiler ve bölünen monarşi de Tatarların boyunduruğuna geçti.[81] Latin misyonerleri tarafından Hristiyanlaştırılmış olan Ekslavon ve İskandinav krallıkları papaların manevi yargılamalarına ve dünyevi yönlendirmelerine bağlıydılar[82] ancak Roma ile aynı inancı ve dili paylaşıyorlardı. Avrupa cumhuriyetinin özgür ve yüce gönüllü ruhunu özümsediler Batı dünyasında yavaş yavaş ortaya çıkan bilginin ışığını paylaştılar.

81. Büyük hükümdarlar, 1156'da Kiow'daki konaklamalarına son verdiler. Burası 1240'da Tatarlarca yıkıldı. On dördüncü yüzyılda Moskova, imparatorluğun merkezi oldu. Levesque'nin tarihinin birinci ve ikinci ciltleri ile Coxe'un *Travels into the North*, c. I, s. 241 vd. eserlerine bakınız.

82. Aziz Stephen'ın elçileri *regnum oblatum, debitam obedientiam* vb. saygıdan ileri gelen deyimleri kullanmışlardı ki VII. Gregory de gerektikçe kullandı. Macar Katolikler, papanın kutsallığı ile tacın bağımsızlığı arasında çok sıkıntılı durumda kaldılar (Katona, *Hist. Critica*, c. I, s. 20-25; c. II, s. 304, 346, 360 vd.).

LVI. BÖLÜM

İtalya'daki Saracen'ler, Franklar ve Yunanlar

Normanların İlk Serüvenleri ve Yerleşmeleri

Apulia Dükü Robert Guiscard'ın Karakteri ve Fetihleri

Kardeşi Roger'ın Sicilya'yı Kurtarması

Robert'ın Doğu ve Batı İmparatorlarına Karşı Zaferleri

Sicilya Kralı Roger'ın Afrika'yı ve Yunanistan'ı Fethi

İmparator Manuel Comnenus

Grekler ile Normanların Savaşı

Normanların Ortadan Kaldırılması

(M. S. 840-1204)

SARACEN'LERİN, LATİNLERİN VE GREKLERİN İTALYA'DA SAVAŞMALARI (840-1017)

Dünyanın üç büyük ulusu olan Yunanlar, Müslümanlar ve Franklar, İtalya sahnesinde karşı karşıya geldiler ve birbirleriyle savaştılar.[1] Şimdi Napoli krallığını oluşturan güney eyaletleri, çoğunlukla Lombard düklerine ve Beneventum[2] prenslerine tabi idi; öyle güçlü savaşçılardı ki, bir an için Charlemagne'ı bile durdurmuşlardı, barış dönemlerinde öylesine liberaldiler ki başkentlerinde otuz iki filozof ya da gramerciden oluşan bir akademi kurmuşlardı. Bu kadar gelişmiş devlet bölününce ortaya Benevento, Salerno ve Capua gibi prenslikler çıktı. Bu rakip prensliklerin bencilce hırsı ve rövanş duygusu gözlerini o kadar

1. İtalya'nın dokuzuncu ve onuncu yüzyıllardaki genel tarihi için Sigonius'un *de Regno Italiæ*'sinin beşinci, altıncı ve yedinci kitaplarına (ikinci cildi, Milano, 1732), Pagi'nin eleştirisiyle birlikte Baronius'un yıllıklarına, Giannone'nin *Istoria Civile del Regno di Napoli*'sine, Muratori'nin *Annali d'Italia*'sının yedinci ve sekizinci cildine ve St. Marc'ın, yüzeysel bir başlık altında çok özgün bilgi ve çaba içeren *Abrégé Chronologique*'sinin ikinci cildine başvurdum. Artık çalışma biçimimi iyice anlamış olan okuyucu, araştırma olanağı elverdiğinde, *Scriptores Rerum Italicarum* adlı Muratori'nin büyük koleksiyonunun ilk ciltlerinin özgünlerini de özenle gözden geçirdiğimi söylediğimde bana herhalde inanacaktır.

2. Geçen yüzyılda Capua'da yaşayan bilgin Camillo Pellegrino, Muratori'nin Scriptores'inde (c. II, kısım I, s. 221-345 ve c. V, s. 159-245) incelediği *Historia Principum Longobardorum* eserinin iki kitabında Beneventum dukalığının tarihine ışık tutmuştur.

körleştirdi ki Saracen'leri yardıma çağırdılar ve ortak miraslarını bu yabancıların ellerine teslim ettiler. Felaketlerle dolu iki yüz yıllık bu dönemde İtalya'nın aldığı yaralar, iyi niyetli fatihlerin bile birlik ve huzurla iyileştiremeyeceği nitelikteydi. Saracen'lerin gemileri her yıl Palermo limanından hareket ediyordu. Napoli Hristiyanları bu yabancıları büyük hoşgörüyle karşılıyorlardı. Afrika kıyısı korkunç ölçüde silah sağlıyordu. Endülüs Arapları bile farklı mezhepteki Müslümanları püskürtmeye yardım için geliyorlardı. Afrikalıların kanı ikinci kez Cannæ topraklarını suladı ve Roma hükümdarı yeniden Capua ve Tarentum kalelerine saldırdı ya da bunları savundu. Adriyatik körfezinin girişini kontrol altında tutan Bari'de bir Saracen kolonisi vardı, ayrım gözetmeksizin herkesi ve tüm toprakları yakıp yıktıkları için iki imparator birleştiler. Makedonyalı Basil ve Charlemagne'ın büyük torunu Lewis[3] bir saldırı paktı imzaladılar ve her bir taraf ortağının eksikliklerini giderdi. Grek imparatoru Asya'da konaklamış olan birliklerini, ihtiyat önlemleri olmadan İtalya'ya savaş için gönderemezdi. Latin birlikleri de Bizans donanması tarafından körfezin girişi kontrol altına alınmadıkça güven içerisinde olamazdı.

Bari'nin fethi (871)

Franklar piyadeleriyle, Grekler ise süvarileri ve kadırgalarıyla Bari kalesini kuşattılar. Arap emîri dört yıl süren savunmadan sonra, kuşatmayı yöneten Lewis'in merhametine baş eğdi. Bu önemli fetih, Doğu ve Batı'nın uyumuyla başarılmıştı ancak her iki tarafta meydana gelen kıskançlık ve kibir hisleri dostluklarını kısa sürede bozdu. Yunanlar, fethin değerini ve zaferin onurunu kendilerine mal ediyorlardı. Kuvvetlerinin büyüklüğüyle

3. Bkz. Constantin. Porphyrogen., *de Thematibus*, L, II, b. 11, (içinde) *Vit. Basil.*, b. 55, s. 181.

övünüyorlar, Carlovingian hükümdarının buyruğundaki bir avuç barbarın başıbozukluğunu ve tembelliğini alaya alıyorlardı. Carlovingian'ın yanıtı ise öfke ve gerçeğin yansıması oluyordu: "Yaptığınız hazırlıkların büyüklüğünü anlamıyor değiliz," diyordu Charlemagne'ın büyük torunu. "Sizin ordularınız, gerçekte bir yaz gününde, aydınlığı karartan ve kanat çırptıktan sonra, yorgun ve nefesi kesin olarak kesilen çekirge sürülerine benzemektedir. Küçük bir aksiyondan sonra siz de onlar gibi yere düştünüz, kendi korkaklığınıza yenildiniz. Ekslavon sahilindeki Hıristiyan tebaalarımızı aşağılamak ve yağmalayıp soymak için savaş alanını bırakıp gittiniz. Bizim savaşçılarımızın sayısı çok değildi. Neden daha çok değildi? Çünkü sizi beklemekten yorularak, kuşatmayı sürdürmek için yalnızca seçme askerleri alıkoymuş, geri kalanını göndermiştim. Bir yanda tehlike ve ölüm varken, kendilerini şölenlere ve eğlencelere kaptırırlarsa onların savaş yetenekleri azalmaz mı? Bari duvarlarını yıkıp deviren sizin sadeliğiniz ve gösterişsizliğiniz midir? Yorgunluk ve hastalık sebebiyle çok fire vermiş olan yiğit Franklar, Saracen'lerin en güçlü üç emîrini yenmediler mi? Bari düştü, Tarentum ve Calabria da kurtarılacak. Denize egemen olursak Sicilya'yı da kâfirlerin elinden kurtarabiliriz. Kardeşim (ve bu kardeşim sözü kadar hiçbir şey Greklerin gururunu yaralayamazdı), benim yapmanız gereken denizden yardım konusunda acele davranın; müttefiklerinize saygı gösterin ve dalkavuklara güvenmeyin."[4]

Yunanların İtalya'daki Yeni Şehirleri (890)

Lewis'in ölümü ve Carlovingian krallık soyunun zayıflaması bu yüce umutları yıktı. Bari'nin ele geçirilmesinin onurunun

4. İmparator II. Lewis'in İmparator Basil'e yazdığı özgün mektubu, o yüzyılın ilginç bir belgesi olarak, Vatikan kitaplığından alınmış Erchempert el yazmasından, daha doğrusu adı bilinmeyen Salerno'lu bir tarihçiye dayanarak ilk kez Baronius tarafından yayımlanmıştır (*Annal. Eccles. A.D. 871*, No. 51-71).

kime düşeceği belirlenmeden İmparator Basil ile oğlu Leo bunun meyvesini topladılar. Apulia ile Calabria, kendi istekleriyle ya da zorla onların egemenliğini tanıdılar. Garganus Dağı'ndan Salerno körfezine çekilen bir sınır çizgisinden de anlaşılıyor ki Napoli Krallığı'nın en büyük bölümü Doğu İmparatorluğu'na baş eğmişti. Bu çizginin öbür yanında Amalphi[5] ve Napoli dukalıkları ya da cumhuriyetleri bulunuyordu. Bunlar kulluk görevlerini hiçbir zaman yitirmeden ve yasal hükümdarlarının yakınında bulunmaktan sevinç duyarak Asya mallarıyla Avrupa ürünlerinin karşılıklı ticaretini yapıp zengin oluyorlardı. Ne var ki Benevento'nun, Salerno'nun ve Capua'nın[6] Lombard hükümdarları, istemedikleri halde Latin eyaletlerinden ayrıldılar ve bağlı kalarak vergi ödeyeceklerine ilişkin sözlerinden döndüler. Bari kenti zengin oldu ve büyüdü; yeni dönemin metropolü ya da Lombardy'nin yeni bir eyaleti haline geldi. Oraya komuta eden görevliye *patrician* denildi, daha sonra da *Catapan* adı verildi.[7] Kilise ile devlet yönetimi tümüyle Constantinople tahtına bağlı biçimde düzenlendi. Bu İtalya hükümdarları, güçlerini sertliğe başvurmadan kullandılar. Egemenliği kendi ellerinde toplama-

5. Bkz. Henry Brencman tarafından *Historia Pandectarum*'un (Trajecti ad Rhenum, 1722, in 4to) Ek'indeki (s. 1-42) *de Republicâ Amalphitanâ*'nın çok yetkin bir bilimsel incelemesi.

6. Efendiniz, diyor Nicephoros, yardım etti ve korudu "principibus Capuano et Beneventano, servis meis, quos oppugnare dispono... Nova (potius *nota*) res est quod eorum patres et avi nostro Imperio tributa dederunt,"(Liutprand, [içinde] *Legat*, s. 484). Salerno'dan söz etmiyor; bununla birlikte hükümdar aynı dönemde taraf değiştirdi ve Camillo Pellegrino (*Script. Rer. Ital*., c. II, kısım I, s. 285) adı bilinmeyen kroniğin üslubundaki bu değişikliği çok iyi fark etti. Liutprand (s. 480), tarihin ve lisanın rasyonel zemininde Apulia ve Calabria üzerindeki Latinlerin haklarını teslim etti.

7. Bkz. Ducange'nin Grek ve Latin Glossaries'leri (Κατεπάνω, catapanus) ve Alexias üzerine notları (s. 275). Onu "Κατὰ πᾶν", "juxta omne"den türeten çağdaşlarına karşın Latince "capitaneus"un bozulması olarak ele alıyor. Ancak St. Marc (*Abrégé Chronologique*, c. II, s. 924) o çağda "capitanei"nin "captain" olmadığını, yalnızca birinci dereceden soylular ve İtalya'nın büyük *valvassor*'larını kastettiğini doğru bir şekilde gözlemlemiştir.

ya kalkışınca çatışma başladı. Grekler, Otho'nun komutasında Alplerden inen Alman birliklerine direndiler ya da bunlardan kaçtılar. Sakson imparatorlarının ilki ve en büyüğü olan bu hükümdar Bari kuşatmasından vazgeçmek zorunda kaldı; ikincisi en cesur piskoposlarını ve baronlarını kaybettikten sonra Crotona'nın kanlı savaş alanından kaçtı. O gün savaşın gidişatı Saracen'lerin yiğitliği sebebiyle Franklarınkinden üstün çıktı.[8] Bizans savaş gemileri, İtalya kalelerinin ve kıyılarının korsanlarını kovup uzaklaştırmıştı. Ancak çıkar düşüncesi onları batıl inanca ve hınç almaya yönetmişti. Mısır halifesi, Hristiyan müttefikinin yardımına kırk bin Müslüman göndermişti. Basil'in halefleri Lombardy'nin fethini kendi yasalarının adaletine, kendi görevlilerinin erdemlerine ve anarşi ile baskıdan kurtardıkları bir halkın minnet duygularına borçlu olduklarına inanıyorlardı. Meydana gelen isyanların Constantinople sarayının gözünü açması gerekirdi. Norman serüvencilerin kolay ve hızlı başarıları, dalkavuklar tarafından ortaya atılmış olan bu gibi köksüz düşünceleri silkip attı.

Anekdotlar

Apulia ve Calabria'da insani meselelerin devrimi, Pythagoras çağı ile Hıristiyan döneminin onuncu yüzyılı arasında melankolik bir tezat oluşturmuştu. Eski dönemde, Büyük Yunanistan

8. "Οὐ μόναν διὰ πολέμων ἀκριβῶς ἐκτεταγμένων τὸ τοιοῦτον ὑπήγαγε τὸ ἔθνος (Lombardlar),
ἀλλὰ καὶ ἀγχινοίᾳ χρησάμενος καὶ
δικαιοσύνῃ καὶ χρηστότητι, ἐπικῶς τε
τοῖς προσερχομένοις προσφερόμενος, καὶ
τὴν ἐλενθερίαν αὐτοῖς πάσης τε
δουλείας καὶ τῶν ἄλλων
φορολογιῶν χαριζόμενος," (Leon., *Tactic.*, b. XV, s. 741).
Küçük *Chronicle of Beneventum* (c. II, kısım I, s. 280), Leo'nun şehri yönettiği beş yıl boyunca (891-896) Greklere çok farklı bir nitelik atfediyor.

kıyıları (o zamanki şekliyle) özgür ve zengin şehirlerle doluydu, bu şehirlerde askerler, sanatçılar ve filozoflar bulunuyordu; Tarentum, Sybaris veya Crotona'nın askerî gücü, kudretli bir krallığınkinden aşağı değildi. Tarihini anlatmakta olduğumuz yüzyılda bu eyaletler bilgisizlik içerisinde, zulümle ezilmiş, barbarlarla yapılan savaşlarda kırılmış ya da kaçmış bulunuyordu; bu sebeple o çağlardaki bir yazarın tıpkı Büyük Tufan'dan sonra dünyanın uğradığı yıkıma benzettiği bu yerlerin durumu üzerine sözlerini şiddetle karşı çıkmamamız gerekir.[9] Güney İtalya'daki Araplar, Franklar ve Yunanlarca yapılan düşmanlıkların tarihinde bu halkların törelerini tanıtmaya yarayacak üç anekdot anlatacağım.

I. Saracen'ler, kiliseleri ve manastırları yağmalayarak bunlara karşı hakaretamiz tutum takınmaktan hoşlanıyorlardı. Salerno kuşatmasında bir Müslüman komutanı yatağını dinsel ayin masasının üzerine serdirmişti. Her gece bir rahibenin bekâretini alıyordu. İsteksiz bir rahibeyle mücadele ederken çatıdaki bir kiriş kazayla ya da bilhassa biri tarafından atılıp başına düştü, bu ölüm sadık eşini savunan İsa'nın öfkesine yorulmuştu (873).[10]

II. Saracen'ler Benevento ve Capua kentlerini kuşattılar, Lombardlar, Charlemagne'ın haleflerinden istedikleri yardım gelmeyince Bizans imparatoruna merhameti ve desteği için yal-

9. "Calabriam adeunt, eamque inter se divisam reperientes funditus depopulati sunt (veya depopularunt), its ut deserta sit velut in diluvio." Carraccioli (*Rer. Italic. Script.*, c. V, s. 23) ve Camillo Pellegrino (c. II, kısım I, s. 246) baskılarına göre Herempert ya da Erchempert'in metni böyledir. Muratori tarafından yeniden basıldıklarında ikisi de neredeyse hiç bilinmiyordu.

10. Baronius (*Annal. Eccles., A. D. 874*, No. 2) bu hikâyeyi, olaydan on beş yıl sonra Capua'da ölen Erchempert'in el yazmasından almıştır. Ancak yanlış bir başlık bu kardinali yanıltmıştır; biz, onuncu yüzyılın sonuna doğru yazılmış ve Muratori koleksiyonunun ikinci cildinde yayımlanmış olan *Chronicle of Salerno*'dan (*Paralipomena*, b. 110) alıntı yapabiliriz. Bkz. Camillo Pellegrino'nun (c. II, kısım I., s. 231-281 vd.) incelemeleri.

vardılar.[11] Cesur bir yurttaş kaleden çıkıp düşman hatlarından geçerek görevini yerine getirdikten sonra, aldığı iyi haberleri kente bildirmek üzere dönerken barbarların eline düşmüştü. Düşmanlar, durumu kendi çıkarlarına çevirebilmek amacıyla yurttaşlarına yalan söylemesi için onu sıkıştırdılar ve bu yalanlarının karşılığında kendisine servetler ve onurlar vereceklerine ilişkin vaatlerde bulundular. "Yapamam" derse hemen ölüme teslim edilecekti. Kabul etmiş göründü ama kale önünde sesini duyuracak noktaya gelince yüksek sesle bağırarak şunları söyledi: "Dostlarım, kardeşlerim, korkmayın ve sabırlı olun, dayanmayı sürdürün, hükümdarınız sıkıntılarınızı biliyor, kurtarıcılarınız geliyor. Beni bekleyen alınyazımı biliyorum, eşimle çocuklarımı sizin merhametinize emanet ediyorum." Arapların öfkesi onun tahminini doğruladı, bu yüce gönüllü vatansever bin mızrak darbesiyle delik deşik oldu. Herhalde erdemli insanların belleğinde her zaman yaşayacaktır. Şu da var ki aynı öykü, eski zamanlarda olduğu gibi yeni zamanlarda da çeşitli yer ve olaylar için anlatıldığına göre gerçekliği konusunda kuşkular yaratması doğaldır (874).[12]

III. Üçüncü öykü, savaşın saldığı korkular arasında gülmeye yol açacak niteliktedir. Camerino ve Spoleto markisi[13] Theobald,

---

11. Constantine Porphyrogenitus ([içinde] *Vit. Basil.*, b. 58, s. 183) bu öyküyü dile getiren ilk yazardır. Olayı Basil ve II. Lewis'in saltanatları döneminde göstermiştir. Ne var ki Beneventum'un Greklerce ele geçirilmesi ancak 891 yılında meydana gelmiştir ki bu da iki hükümdarın ölümünden sonraya rastlanmaktadır.

12. Paul the Deacon (*de Gestis Langobard.*, L, V, b. 7, 8, s. 870, 871, [ed.] Grot.) aynı Beneventum kenti içinde 633 yılında buna benzer bir olayı anlatıyor. Ancak cinayetin aktörleri farklılıklar gösterir; Bizanslılar Saracen'leri suçlamasına karşın o, Yunanların yaptığını söylüyor. Almanya'daki savaşın sonlarında, Auvergne alayının Fransız subayı d'Assas'ın da kendisini benzer şekilde feda ettiği *söylenir*. Hareketi o kadar kahramancaydı ki onu tutsak etmiş olan düşmanları ondan sadece susmasını istemişlerdir (Voltaire, *Siècle de Louis XV*, b. 33, c. IX, s. 172).

13. Liutprand'ın *kahraman* diye nitelediği Theobald, 926 yılından 935 yılı-

Beneventum isyancılarını destekliyor ve kahramanlıkla bağdaşmayan tutumunda zalim bir kaygısızlık göze çarpıyordu. Grek yanlıları veya Grekler onun eline düşünce erkeklik organlarını yitiriyorlardı. Bu yeni hadımları, Bizans sarayının en değerli süslerini oluşturmak üzere oraya göndereceğini söylüyordu. Bir kalenin garnizonu çıkış yapmak istemiş, bozguna uğrayarak hadım edilmeye mahkûm olmuşlardı. Öfkeden deliye dönmüş bir kadın, cellatların üzerine atılmış ve Theobald'ı kendisini dinlemek zorunda bırakmıştı: "Ey yüce kahraman, size hiçbir kötülük yapmamış olan kadınlara karşı savaş açmış olmuyor musunuz?" diye haykırdı, "oysa o kadınların yün örme ve iğlerinden başka hiçbir silahları yoktur." Theobald, böyle bir şey yapmadığını, Amazonlardan beri kadın savaşçılardan söz edildiğini hiç duymadığını söyledi. "Peki öyleyse," diye öfkeli kadın sözlerini sürdürdü. "Çok sevdiğimiz, âşık olduğumuz ve ileride yetişecek kuşaklarımızın kaynağı kocalarımızdan yoksun bırakarak bize savaş açmış olmuyor musunuz? Hayvanlarımızı alıp götürdünüz, buna ses çıkarmadan katlandık ama bu acı, bu onarımı olanaksız kayıp, sabrımızı taşırdı, Tanrı'nın ve insanların adaletinin sizi cezalandırması için dua ediyorum." Onun bu etkili sözleri dinleyenlerce kahkahalarla karşılandı. Acıma duygusundan yoksun vahşi Franklar, akılcı olduğu kadar gülünç de olan bu umutsuzluktan etkilendiler, tutsakları serbest bıraktıkları gibi kadının mallarını da geri verdiler. Bu kadın başarılı olarak kale içine döndüğü sırada bir haberci gelip onu buldu ve Theobald'ın, eğer yine elinde silahla yakalarsa kocasına ne ceza vermesini istediğini, sorduğunu bildirdi. Kadın, hiç duraksamadan şu yanıtı verdi: "Suç işlenmiş ve ceza görmesi gerekmişse, iki gözü, bir burnu, elleri ve ayakları var; bunlar yalnız kendisinin, ceza olarak bunları yi-

---

na dek Spoleto dükünden ve Camerino markisinden başkası değildi. İtalya'ya marki unvanını veya görevini (askerî ilerleyiş ya da sınır komutanı) sokanlar Fransa imparatorlarıydı (*Abrégé Chronologique*, c. II, s. 654-732 vd.).

tirebilir ama efendimiz,[14] benim gibi zavallı bir hizmetkârının özel ve yasal malına dokunmama lütfunda bulunsunlar." (930)

NORMANLARIN İTALYA'DA GÖRÜNMELERİ (1016)

Normanların İtalya'da yerleşmeleri[15] baştan sona İtalya ve Doğu imparatorluğu için önemli sonuçlar doğuran bir olay oldu. Greklerin, Lombardların ve Saracen'lerin kendi arasında bölüştükleri eyaletler, bunları ele geçirmek isteyeceklerin ilkine hemen av olacak durumda bulunuyordu. Aynı dönemde İskandinav korsanlar Avrupa'nın tüm kara ve denizlerinde herkesi haraca kesiyorlardı. Uzun süre yağmacılık ve katliam yaptıktan sonra Normanlar, Fransa'nın geniş ve verimli toprakları olan bir bölümünü ele geçirdiler ve oraya kendi adlarını verdiler, Hristiyanlığı benimseyerek eski tanrılarını bıraktılar.[16] Normandy dükleri kendilerini Charlemagne'ın ve Capet'nin haleflerinin tebaası olarak

14. Liutprand, *Hist.*, L, IX, b. 4, (içinde) *Rerum Italic. Script.*, c. I, kısım I, s. 453, 454. Hikâyenin muzırlığı sorgulanırsa, zavallı Sterne'e, bir piskoposun vicdan azabı duymadan yazdıklarını kayda geçirmemenin zor olduğunu haykırabilirim. Ya ""ut viris certetis testiculos amputare, in quibus nostri corporis refocillatio" ifadesinin tercümesini yapsaydım!

15. İtalya'da Normanlara ait anıtlar Muratori'nin beşinci cildinde toplanmıştır ve bu anıtlar arasında William Appulus'un (s. 245-278) şiirlerini ve Galfridus (Jeffrey) Malaterra'nın (s. 537-607) tarihini ayırt etmek gerekir. Her ikisi de Fransa'nın yerlileriydi ancak ilk fatihlerin çağında (1100'den önce) ve özgür insanların ruhuyla yazıyorlardı. Her zaman danıştığım ve asla kopyalamadığım İtalyan tarihinin derleyicileri ve eleştirmenleri olan Sigonius, Baronius, Pagi, Giannone, Muratori, St. Marc'ı vd.yi özetlemeye gerek yok.

16. Hristiyanlığı kabul edenlerden kimileri yeni Hristiyanlara verilmesi gelenek haline gelen beyaz gömlekten her defasında almak için on veya on iki kez vaftiz oluyorlardı. Rollo'nun cenaze töreninde, ruhunun huzuru için manastırlara armağanlar verildi ve yüz tutsak kurban edildi. Ne var ki bir ya da iki kuşak arasında değişiklik tam ve yaygın oldu.

tanıttılar. Norveç'in buzlu dağlarından getirdikleri bu vahşi gücü bozmadan bu daha yumuşak iklimde rafine ettiler. Rollo'nun yoldaşları yavaş yavaş o toprakların yerli halkıyla kaynaştı. Fransızların töresini, dilini[17] ve cesaretini özümsediler. Bir savaş çağında Normanlar cesaret ve başarılarıyla değerlerini kanıtladılar. O sıralarda geçerli olan batıl inançlar arasında Roma, İtalya ve Kutsal Topraklara giderek hacı olmaya büyük ilgi gösterdiler, bu hareketli dinsel bağlılık, ruhları kadar vücutlarının da gücünü artırıyordu, tehlike onlar için teşvikti, yeniliğin verdiği sevinç de ödülleri oldu; şaşma, saflık ve umut, dünyayı onların gözünde güzelleştiriyordu. Karşılıklı savunmaları için birleşiyorlar, bir hacının giysisine bile göz diken Alp Dağları'nın hırsızları çok zaman bir savaşçı tarafından cezalandırılıyordu. Melek Mikail'in göründüğü iddiasıyla kutsal olarak görülmeye başlanan Apulia'daki Garganus Dağı'nın mağarasına yaptıkları dinî ziyaretlerin birinde[18] Yunan kılığına girmiş bir yabancıyla karşılaştılar. Bu adam, bir kaçak isyancı ve Bizans İmparatorluğu'nun amansız bir düşmanı olduğunu onlara açıkladı. Adı Melo'ydu ve Barili bir soyluydu. Başarısız bir isyanın ardından kaçmış, ülkesini kurtarmak için yeni müttefikler aramaya çıkmıştı. Normanların cesareti onun umudunu yeniden canlandırmış ve güvenini artırmıştı. Normanlar onun şikâyetlerini ve özellikle verdiği sözleri dinlediler. İlerisi

17. Deniz kıyısında kurulu Bayeux kentinde Normanlar, Rouen'deki saray ve başkent çoktan unutulmuş olmasına karşın, Danimarka dilini kullanmayı sürdürüyorlardı (940). "Quem (I. Richard) confestim pater Baiocas mittens Botoni militiæ suæ principi nutriendum tradidit, ut, ubi *linguâ* eruditus *Danicâ*, suis exterisque hominibus sciret aperte dare responsa," (Wilhelm. Gemeticensis, *de Ducibus Normannis*, L, II, b. 8, s. 623, [ed.] Canden). William the Conqueror'un en sevdiği yerel deyimi Selden (*Opera*, c. II, s. 1640-1656) örnek veriyor; bu örnek bugün için antik dönem uzmanları ve hukukçular için bile çok eski ve anlaşılmaz niteliktedir.

18. Bkz. Leandro Alberti (Descrizione d'Italia, s. 250) ve Baronius (A. D. 493, No. 43). Eğer başmelek, tapınağı ve kâhini, belki de yaşlı kâhin Calchas'ın mağarasını miras aldıysa (Strab., *Geograph.*, L, VI, s. 435, 436), Katolikler (bu vesileyle) batıl inanç konusundaki zarafetleriyle Yunanları geride bırakırlardı.

için vermeyi vadettiği servetler iddiasının haklılığını gösteriyordu ve efemine zorbaların ezdiği verimli toprakları cesur insanlar için değerli miraslar olabilecekti. Normandy'ye döndüklerinde uzak seferlere çıkma ateşini körüklediler, sayıları az olmakla birlikte cesur bir kısım serüvenci Apulia'nın kurtarılması için gönüllü olarak bir araya geldiler. Hacca gidenlerin kılığına bürünerek ve ayrı ayrı Alpleri geçtiler, Roma dolaylarında Melo'yu buldular. Melo, en yoksul olanlarına silahlar ve atlar sağladı ve hiç vakit kaybetmeden bunları savaşmaya yöneltti. İlk çatışmada cesaretleriyle galip geldiler. İkinci çatışmada ise Yunanların asker sayısı ve savaş araç ve gereçleri bakımından üstün olduklarından, büyük öfkeyle geri çekildiler. Talihsiz Melo, yaşamının sonuna kadar Almanya sarayından yardım dilendi, Normanlar ise kendilerine vaat edilen topraklardan çıkarıldı, İtalya'nın dağları ve vadileri arasında dolaşıp durdular ve günlük yiyeceklerini kılıçlarıyla sağlamak durumuna düştüler. Bu müthiş kılıçlar Capua, Beneventum, Salerno ve Napoli hükümdarları arasında çıkan kavgalarda da hizmet etti, Normanların kıymeti ve disiplini, yer aldıkları tarafın zaferini sağlıyordu ve ihtiyatlı politikaları, herhangi bir rakip devletin üstünlüğü yardımlarını daha az önemli ve hizmetlerini daha az kârlı hale getirmesin diye güç dengesini gözetiyordu. Önce Campania bataklığı ortasındaki sağlam bir kampı ele geçirdiler ancak Napoli dükünün cömertliği onlara daha elverişli ve daha sağlam bir yerleşme merkezi sağladı.

Aversa'nın Kuruluşu (1029)

Kendi konağının sekiz mil uzağında, Capua'ya karşı bir engel hizmeti görmesi için Aversa kenti kuruldu. Onlara buğday ve meyve yetiştirme ve bu verimli bölgenin çayır ve ormanlarından hoşlandılar. Onların başarılarına ilişkin haberler her yıl yeni hacı ve asker gruplarını oraya çekti. Yoksullar gereksinimleri için,

zenginler de umutları peşinde koşup geliyorlardı. Normandy'de yerleşmiş olan halkın bütün düşüncesi, rahat yaşamak ve ün kazanmaktı. Aversa bağımsız kenti, eyaletin kanun kaçaklarına, üstlerinin adaletsizliğinden ya da adaletinden kaçan her kaçağa sığınak işlevi görüyordu. Bu sığınmacılar kısa sürede Galya kolonisinin törelerini ve dilini benimsiyorlardı. Kont Rainulf, Normanların ilk şefi oldu ve bilindiği gibi toplumun kökeninde ilk sıra, yüce değerliliğin ödülü ve kanıtıdır.[19]

Normanlar Sicilya'ya Hizmet Ediyorlar (1038)

Sicilya'nın Araplarca fethedilmesinden beri Bizans imparatorları hep bu değerli bölgeyi geri alabilme çareleri aramışlardır ancak uzaklık ve deniz, en büyük çabalarına karşın aşılmaz engeller oluşturmuşlardır. Birkaç başarılı çatışma, Bizans yıllıklarının sayfalarına yeni karışıklıklar ve utançlardan başka bir şeyin eklenmesine olanak vermiyorlardı. Bu seferlerden yalnız biri en yetkin askerlerin yirmi binine mal olmuştu ve muzaffer Müslümanlar, hadımlara yalnız kadınların sorumluluğunu değil, aynı zamanda adamlarının komutasını da veren bir ulusun bu politikasını alaya alıyorlardı.[20] İki yüzyıl süren saltanattan sonra Saracen'ler, iç mücadeleler neticesinde dağıldılar.[21] Emîr, Tunus kralının otoritesini

19. Bkz. William Appulus'un birinci kitabı. Sözleri her barbar ve korsan kalabalığına uyarlanabilir:
"Si vicinorum quis *pernitiosus* ad illos
Confugiebat, eum gratanter suscipiebant;
Moribus et linguâ quoscumque venire videbant
Informant propriâ; gens efficiatur ut una."
Ve başka bir yerde Normandy'nin yerli maceracılarından şöyle söz ediyor:
"Pars parat, exiguæ vel opes aderant quia nullæ;
Pars, quia de magnis majora subire volebant."
20. Liutprand, (içinde) Legatione, s. 485. Pagi, diyakoz Leo'nun el yazması tarihinden edindiği örneklerle bu olay üzerine ışık tuttu (c. IV, A. D. 965, No. 17-19).
21. Bkz. *Arabian Chronicle of Sicily*, apud Muratori, *Script. Rerum Ital.*, c. I,

tanımayı reddetti, halk, emîre karşı ayaklandı, şefler kentleri ele geçirdiler, isyancıların en vasatı bile köyünü ya da kalesini keyfine göre yönetiyordu ve savaşan iki kardeşten en güçsüzü Hristiyanlardan yardım istemişti. Normanlar her tehlikeli olayda hazır ve nazırdılar. Yunanların temsilcisi ve tercümanı olan Arduin, Lombardy yöneticisi Maniaces'in sancağı altına beş yüz şövalye ya da süvari topladı. Bunlar Sicilya'da karaya çıktıkları sırada iki kardeş barışmışlardı, böylece Sicilya'nın ve Afrika'nın birliği yeniden kuruldu ve ordular deniz kıyısını korumaya almışlardı. Bu sırada Normanlar da öncü güçlerini oluşturuyorlardı. Messina'daki Araplar, o zamana dek karşılaşmadıkları bu insanların cesaretlerine şahit oldular. İkinci bir çarpışmada Syracuse emîri, *demir kol* lakabıyla tanınan William of Hauteville tarafından öldürüldü. Üçüncü bir savaşta cesur askerleri altmış bin kişilik Saracen ordusunu bozguna uğrattılar, Yunanlara kaçmakta olan yenik orduyu kovalamaktan başka yapacak bir şey bırakmadılar; görkemli bir zaferdi. Ancak tarihçiler, Normanların mızrağının da bu zaferde katkısının olduğunu sadece söylemekle yetiniyorlar. Bununla birlikte imparatorun sancağı altında savaşan Maniaces'in on üç şehri ve Sicilya'nın büyük bölümünü ele geçirmesini övüyorlardı. Maniaces'in askerî ünü, zorbalık ve nankörlükle lekelenmişti. Ganimetleri dağıtırken cesur yardımcılarını göz ardı etmişti; onların tamahkârlığı ve gururları bu nahoş muameleyi sineye çekmelerine engeldi. Bunlar tercümanlar vasıtasıyla şikâyette bulunmuşlarsa da bu sözleri alaya alınmış ve aşağılanmış, tercüman da kırbaçlanmıştır; acıyı o çekse de asıl hakarete uğrayan ve sinirlenenler onu aracı gönderenlerdi. Yine de İtalya kıyısında güvenli bir geçiş elde edene kadar duygularını gizlediler, Aversa'daki yoldaşları onların öfkesine hak verdiler ve Apulia bölgesini borcun karşılığı olarak işgal ettiler.[22]

---

s. 253.

22. Bkz. Jeffrey Malaterra, Sicilya savaşını ve Apulia'nın fethini anlatıyor (L, I, b. 7, 8, 9, 19). Cedrenus (c. II, s. 741-743, 755, 756) ve Zonaras (c. II, s.

Apulia'yı Ele Geçirmeleri (1040-1043)

İlk göçlerinin üzerinden yirmi yıldan fazla bir süre sonra Normanların ordusu yedi yüz süvari ve beş yüz piyadeden oluşuyordu, Bizans ordusuna,[23] Sicilya Savaşı için katılmış olan birlikleri de geri döndüğü zaman, sayıları altmış bine ulaşmıştı. Bir haberci onlara savaşı mı yoksa geri çekilip gitmeyi mi yeğleyeceklerini sordu, tüm Normanlar bir ağızdan "Savaş!" diye haykırdılar ve en güçlülerinden biri bir yumrukta Yunan habercilerinin atını yere yıktı. Bu haberci başka bir atla geri gönderildi, bu hakaret imparatorluk birliklerinden saklandıysa da birbirini izleyen iki muharebede Normanların cesaretini ölümcül bir şekilde tattılar. Asyalılar Cannæ ovalarında, Fransa serüvencilerinin önünden kaçıştılar, Lombardy dükü esir düştü, Apulia halkı yeni bir egemenliğin buyruğu altına girdi, Grek imparatorunun elinde ancak dört kent, Bari, Otranto, Brundusium ve Tarentum kaldı. Bu dönemle birlikte, kısa süre içinde Aversa'nın henüz kurulma aşamasındaki kolonisini de kapsayan Norman iktidarının kuruluşuna tarih atayabiliriz. Halk on iki kont[24] seçti; yaş, soyluluk

---

237, 238) aynı olayları betimliyorlar; Yunanlar küçük düşürülmeye o kadar alışmışlar ki anlatışları da oldukça yansız sayılır.

23. Cedrenus, Obsequium'un (Frigya) "τάγμα"sını ve Thracesian'ların "μέρος"unu özellikle belirtiyor (Lidya; Constantine de Thematibus, I, 3, 4, Delisle haritasıyla birlikte) ve Pisidyalılar (*Pisidians*) ile Lycaonia'lıları *fœderati* ile adlandırıyor.

24. "Omnes conveniunt; et bis sex nobiliores,
Quos genus et gravitas morum decorabat et ætas,
Elegere duces. Provectis ad comitatum
His alii parent. Comitatus nomen honoris
Quo donantur erat. Hi totas undique terras
Divisere sibi, ni sors inimica repugnet;
Singula proponunt loca quæ contingere sorte
Cuique duci debent, et quæque tributa locorum."
Melphi'den bahsettikten sonra William Appulus ekliyor:
"Pro numero comitum bis sex statuere plateas,
Atque domus comitum totidem fabricantur in urbe."
Leo Ostiensis (L, II, b. 67), Apulia kentlerinin nasıl paylaşıldığını anlatıyorsa

ve liyakat seçimlerde esas alındı. Kendilerine ayrılan bölgelerin vergi gelirleri özel giderlerini karşılıyordu ve kontların her biri, topraklarının ortasında bir yerde, kendisine bağlı halkla birlikte yaşayacağı müstahkem bir kale inşa etti. Melphi kenti eyaletin merkezinde kurulmuştu, böylece cumhuriyetin ana kenti ve kalesi haline gelmişti, on iki kontun her birine bir ev ve ayrı bir mahalle tahsis edildi ve ulusal meseleler askerî senato tarafından düzenlendi. Cumhuriyetin başkanı ve komutanı olan birincisi Apulia kontu sanını aldı, bu saygınlık savaşta aslan, toplum içinde kuzu, kurullarda bir melek olarak nitelendirilen *demir kol* William'a verildi.[25]

Normanların Özellikleri

Ulusal ve çağdaş bir yazar, yurttaşlarının törelerini iyi niyetle betimlemektedir.[26] "Normanlar," diyor Malaterra, "kurnaz ve kinci bir halktı. Belagat ve ikiyüzlülük onlarına kalıtsal nitelikleri gibidir; dalkavukluk yapabilirler ancak hukukun sınırlamalarıyla engellenmezlerse kendilerini tutkularına teslim ederler. Hükümdarları halkına karşı büyük cömertlik gösterir, halk orta yoldan ayrılmaz, daha doğrusu ne çok cimri ne de savurgandır, zengin olmaya ve mülke düşkün olmakla birlikte her şeyi elde etmekten tiksinir ama çok istediklerine de sahip olmaya bayılır. Silahlar,

---

da bu ayrıntı bence gereksiz.

25. Gulielm. Appulus, L, II, b. 12, orijinalinde doğrulayamadığım, Giannone'den (*Istoria Civile di Napoli*, c. II, s. 31) alıntı yapıyor. Apulia'lı övgülerde bulunuyor: *validas vires, probitas animi* ve *vivida virtus*; eğer yaşasaydı hiçbir şairin onun erdemiyle yarışamayacağını söylüyor (L, I, s. 258; L, II, s. 259). Normanlar onu üzdüler; "quippe qui tanti consilii virum (diyor Malaterra, L, I, b. 12, s. 552) tam armis strenuum, tam sibi munificum, affabilem, morigeratum, ulterius se habere diffidebant."

26. Malaterra'nın (L, I, b. 3, s. 550) "gens astutissima, injuriarum ultrix... adulari sciens... eloquentiis inserviens" şeklindeki ifadeleri Normanların popüler ve meşhur karakterini ifade eder.

atlar, şık giysiler, av partileri ve şahinci yetiştiriciliği Normanların zevkleri arasındadır[27] ancak acil durumlarda her türlü iklim koşullarına ve askerlik yaşamının bütün yorgunluk ve yoksunluklarına inanılmayacak biçimde dayanma gücüne sahiptirler."[28]

Apulia Üzerindeki Baskılar (1046)

Apulia Normanları, Almanya ve Constantinople imparatorluklarının sınırı üzerinde bulunuyorlardı. O zamanki siyasal duruma göre topraklarının iyelik beratını bu iki imparatorun birinden alıyorlardı. Ancak fetih hakkı bu serüvencilerin en sağlam dayanaklarıydı, hiç kimseyi sevmiyor, kimseye güvenmiyorlardı; onlar da ne seviliyor ne de onlara güven duyuluyordu. Hükümdara karşı duydukları nefret korkuyla karışık bir duyguydu, ülke yerlilerinin onlarla ilgili korkuları da kin ve hınçla karışıktı. Bir at, bir kadın ya da bir bahçe arzuladıklarında bunu hemen ele geçiriyorlardı.[29] Yalnızca şefler açgözlülüklerini tutku ve ün belirten adlarla süslüyorlardı. On iki kont kimi zaman haksız çıkar için birlik oluyorlardı. Aralarındaki kavgalarda halkın ganimeti üzerinde çekişiyorlardı. William'ın erdemleri kendisiyle birlikte mezara girdi, kardeşi ve halefi Drogo, diğer kontların şiddetli davranışlarını engellemekten çok onları yönlendirmekte daha yetenekliydi. Constantine Monomachus'un saltanatı sırasında

27. Av zevki ve şahin kullanılması, özellikle Norveç denizcilerinin *soyundan* gelenlere özgüdür. Bununla birlikte Normanlar Norveç ve İrlanda'dan çok güzel şahinler getirtmişlerdi.

28. Filozof tarihçi olarak Saksonların ve Normanların kusurları ile erdemlerini araştıran William of Malmsbury'nin (*de Gestis Anglorum*, L, III, s. 101, 102) portresiyle bu portre karşılaştırılabilir. İngiltere fetihle kesinlikle kazançlı çıktı.

29. Aziz IX. Leo'nun biyografisini yazan kişi, kutsal zehrini Normanlar üzerine döküyor. "Videns indisciplinatam et alienam gentem Normannorum, crudeli et inauditâ rabie, et plusquam Paganâ impietate, adversus ecclesias Dei insurgere, passim Christianos trucidare," vd. (Wibert, b. 6). Dürüst Apulian, kendisini suçlayanlar hakkında sakince şöyle diyor: "Veris commiscens fallacia."

Constantinople sarayı, yardımseverlikten ziyade politik niyetlerle İtalya'yı, barbar akınlarından[30] daha çok zarar veren bu sürekli yıkımdan kurtarmaya çalıştı ve bu niyetin gerçekleştirilmesiyle görevlendirilen Melo'nun oğlu Argyrus en gösterişli unvanlar ve en geniş yetkilerle görevlendirildi.[31] Babasının ismi sayesinde Argyrus, Normanların nezdinde iyi bir intiba bırakmış olmalıydı ki Maniaces'in isyanını bastırmak üzere gönüllü oldular; böylece hem kendisi hem de halkının uğradığı hakaretin de öcünü almış olacaktı. Constantine bu savaşçı koloniyi İtalya eyaletinden Pers savaş alanlarına nakletmek istiyordu ve Melo'nun oğlu imparatorluk görkeminin bir işareti olarak şefler arasında Yunan altınlarını ve değerli mallarını dağıttı. Ancak bu yapılanlar Apulia fatihlerini şaşırttı, onun verdiği armağanları ya da en azından önerileri reddettikten sonra, sahip oldukları şeyleri ve kendilerine vadedilen Asya'daki uzak servet için umutlarını yitirmeyeceklerini, bir ağızdan haykırarak bildirdiler.

Papa İle İki İmparatorluğun Kurdukları Birlik (1049-1054)

İkna yöntemlerinde başarıyla ulaşamayınca Argyrus onları boyunduruk altına almaya ya da yok etmeye kesin karar verdi, ortak düşmanlara karşı Latin devletlerinin yardımını istedi,

30. Yunanların politikası, Maniaces isyanı vs. Cedrenus (c. II, s. 757, 758), William Appulus (L, I, s. 257, 258; L, II, s. 259), Lupus Protospata'nın iki Bari kroniği (Muratori, *Script. Ital.*, c. V, s. 42, 43, 44) ve ismi bilinmeyen bir yazar (*Antiquitat. Italiæ medii Ævi*, c. I, s. 31-35) tarafından derlenmiştir. Sonuncusu çok değerli bir eserdir.

31. Yazarı bilinmeyen *Chronicle of Bari*'nin dediğine göre Argyrus imparatorluk mektuplarını aldı, "Fœderatus et Patriciatus, et Catapani et Vestatus." Muratori, yıllıklarında (c. VIII, s. 426), bu son sözcük üzerine, haklı olarak düzeltme yapıyor; Sebastos ya da Augustius'u Sevestatus diye okuyor. Ancak *Antiquities*'inde Ducange'ye göre, onu *palatine* memuru ya da imparatorun kıyafet odasının baş sorumlusu yapıyor.

papa ve doğu ve batının imparatorları ile bir saldırı ittifakı yaptı. Aziz Peter'in tahtı bu unvan ile hem kendini hem de dünyayı aldatmaya çalışan, aldığı dinsel karar ve önlemler dinin aslına aykırı nitelikler taşıyan basit bir aziz olan Papa IX. Leo tarafından işgal edilmişti.[32] Kendini baskı altında gören halkın yakınmaları, belki de onu olaya almaları insanlığını etkilemişti. Dinsiz Normanlar aşar vergisini ödememeye başlamışlardı. Kilisenin kurallarına meydan okuyan bu haydutlara karşı dünyevi kılıç cezasının uygulanmasına karar verdi. Leo, Almanya'da soylu bir aileden dünyaya gelmişti ve İmparator III. Henry'nin güvenine sahipti ve sarayına istediği an girebiliyordu. Savaşacak insanları ve müttefikleri bulmak için Apulia'dan Saksonya'ya, Elbe'den Tyber'e dek araştırmalara başladı. Bu hazırlıklar sırasında Argyrus en kıyıcı silahlardan –gizlice– yararlandı. Çok sayıda Norman, devletin çıkarları uğruna ya da kişisel çıkarlar yüzünden kurban edildi ve yiğit Drogo bir kilisede öldürüldü. Cesur ruhu, kardeşi, Apulia'nın üçüncü kontu Humphrey'de devam ediyordu. Suikastçılar cezalandırıldı, yere düşmüş ve yaralanmış olan Melo'nun oğlu savaş alanından uzaktaki Bari Kalesi'ne sığınarak utancını gizlemeye ve müttefiklerinin geciken yardımlarını beklemeye başladı.

Papa IX. Leo'nun Normanlara Karşı Seferi (1053)

Ne var ki Constantine, Türklerle giriştiği savaştan dolayı güç durumdaydı, Henry zayıf ve kararsızdı ve papa, Alpleri bir Alman ordusuyla geçmek yerine yüz Swabian muhafız ile Lorraine'den az sayıda gönüllünün başına geçmişti. Mantua'dan

32. Wilbert'in yazdığı IX. Leo'nun yaşam öyküsü kitabında o yüzyılın tutkularına ve batıl inançlarına da yer verilmiştir. Bu yaşam öyküsü kitabı 1615'te Paris'te basılmış, o tarihten sonra Mabillon'un ve Muratori'nin *Collections of the Bollandists*'ine eklenmişti. St. Marc (*Abrégé*, c. II, s. 140-210 ve s. 25-95, ikinci sütun), bu papanın kamusal ve kişisel yönden tarihini özenle ele alıp işlemiştir.

Beneventum'a doğru uzun yürüyüşünde kutsal sancağın altına aşağı sınıftan İtalyanlardan da aldı.[33] Papaz ile hırsız aynı çadırda yatıyorlardı, ilk saflarda mızraklarla haçların iç içe olduğu görülüyordu, bunları yola çıkaran aziz savaşçı, yürüyüş, konaklama ve savaş sırasında, gençken öğrendiği askerlik derslerini yineliyordu. Apulia Normanları, savaş alanına ancak üç bin süvari ile az sayıda piyade gücü sürebilmişlerdi. Ülkenin yerli halkı onlardan desteğini çektiğinden yiyeceklerden yoksun kaldılar ve geri çekiliş yolları kesildi, ayrıca batıl inanca bağlı bir saygı onların korku nedir bilmez yiğitliklerini de bir an için ürpertti. Leo'nun düşman olarak yaklaşmakta olduğunu görünce hiç utanmadan ve sıkılmadan ruhsal pederlerinin önünde diz çöktüler. Ama papa acımasızdı, uzun boylu olmakla övünen Almanlar, düşmanlarının ufak tefek oluşuyla alay ettiler. Normanlara ölümü ya da sürgüne gönderilmeyi seçmeleri bildirildi. Onlar kaçmaktan tiksiniyorlardı. Üç günden beri aç durumda olan bazıları, daha çabuk ve daha onurlu bir ölümü yeğ tuttular. Civitella tepesine çıktıktan sonra ovaya indiler ve papanın birliklerine üç koldan saldırdılar.

Yenilgisi ve Tutsaklığı (18 Haziran)

Sol kanatta ve merkezde bulunan Aversa Kontu Richard ile ünlü Robert Guiscard saldırıya geçtiler. Düşman saflarına daldılar. Disiplinsiz çarpışan ve utanmadan kaçan İtalyan kalabalığını kovaladılar. Kont Humphrey, sağ kanada komuta ediyordu ve daha zorlu bir durumla uğraşıyordu. Almanlar,[34] mızrak ve

33. IX. Leo'nun Normanlara karşı seferi için bkz. William Appulus (L, II, s. 259-261) ve Jeffrey Malaterra (L, I, b. 13, 14, 15, s. 253). Taraf tutmamışlardır; doğal öngörüleri papazların kerametleriyle dengelenmiş durumdadır.

34. "Teutonici, quia cæsaries et forma decoros
Fecerat egregieproceri corporis illos,
Corpora derident Normannica, quæ breviora
Esse videbantur."
Apulian'ın dizeleri yalın ise de savaşın betimlemesinde kızışmaktadır. Onun

at kullanmakta beceriksiz olsalar da piyade savaşında yenilmezdiler. Ne insan ne at ne de zırhlı giysiler, onların iki elleriyle kullandıkları kılıçlarının ağırlığına dayanabiliyordu. İnatçı bir direnmeyle savunma yapmayı sürdürdülerse de takipten dönen birlikler etraflarını sardı ve düşmanın itibarıyla daha da büyüyen intikam arzuları karşısında son soluklarını verdiler. Papa kaçtı ama Civitella'nın kapılarını kapalı buldu. Yenenler yetişip onu yakaladılar ve bu dini bütün insanlar kendilerine hayır duası etmesini ve bu suçlu zaferlerinin affını ondan istediler. Askerler bu tutsak düşmanın kişiliğinde İsa'nın vekilini görüyorlardı. Bu saygılı davranışlar komutanlar için politika olarak yorumlanabilirse de yine de halkın batıl inançlarını paylaştıkları yadsınamaz. İyi niyetli papa, geri çekilmenin sükûneti içinde bu savaşta akan kandan dolayı üzüntü duydu, bir günah işlediğini ve rezalete meydan verdiğini düşündü. Girişimi başarı kazanmadığı için bu tutumunun herkesçe kınandığını görmüştü.[35] Bu koşullar altında kendisine önerilen anlaşma teklifini dinledi, Tanrı'nın davası olarak vazettiği ittifaktan vazgeçti ve Normanların geçmişteki ve gelecekteki fetihlerini onayladı.

Hangi biçimde ele geçirilmiş olursa olsun, Apulia ve Calabria eyaletleri Constantine'in hibelerinin bir bölümünü oluşturuyordu ve de bunlar Aziz Peter'in mirası içindeydi. Böylece hibe ve kabul hem papanın hem de Normanların iddialarını doğrulamış oluyordu. Karşılıklı olarak tinsel ve dünyasal silahları üzerine ant içtiler. Normanlar Roma sarayına sapan başına on iki dinar vergi ya da aidat ödemeyi kabul ettiler. Birbirlerini manevi ve dünyevi

avcılık ve büyücülükle ilgili benzetmelerinin ikisi zamanın geleneklerini gösteriyor.

35. St. Marc (c. II, s. 200-204), o sıralarda papanın tutumundan dolayı oluşan şikâyetleri ya da eleştirileri, birçok saygın kimsenin ağzından dile getiriyor. O zamanın en yetkili kişisi olan Peter Damianus papaların savaş çıkarma hakkını reddettiği için kardinal, keşişi yargılıyor (lugens eremi incola) ve Baronius (*Annal. Eccles. A.D. 1053*, No. 10-17) Aziz Peter'in iki kılıcının ayrıcalıklarını güçlü bir şekilde destekliyor.

ordularla desteklemeye söz verdiler; her *quitrent* arazi için on iki *pence*'lik bir haraç veya teminat öngörüldü. Bu unutulmaz anlaşmadan, demek ki yedi yüzyıldan beri Napoli Krallığı kutsal makam (*Holy See*) olarak kaldı.[36]

ROBERT GUISCARD'IN DOĞUMU VE KARAKTERİ (1020-1085)

Robert Guiscard[37] kimi zaman bir köylü, kimi zaman da bir Normandy dükünün soyundan gelmiş olarak gösterilmiştir. Guiscard'ın kökenini alçaltmak için gurur ile bilgisizlik bir Yunan prenses[38] üzerinde birleşmiş, İtalyanlar ise bilgisizlik ve dalkavuklukla bu kökeni yüceltmeye çabalamıştır.[39] Onun gerçek

36. Papalık atamalarının kökeni ve doğası, bir müdafi ve antik dönem uzmanı olarak Giannone (*Istoria Civile di Napoli*, c. II, s. 37-49, 57-66) tarafından ustaca tartışılıyor. Ancak yurtseverlik ve Katoliklik hizmetlerini boşuna bağdaştırmaya çalışıyor ve boş bir "Ecclesia Romana non dedit sed accepit," ayrımını benimsiyor ve gerçeğin dürüst ama tehlikeli itirafından kaçıyor.

37. Robert Guiscard'ın doğumu, karakteri ve ilk eylemleri hakkındaki bilgiler Jeffrey Malaterra (L, I, b. 3, 4, 11, 16, 17, 18, 38, 39, 40), William Appulus (L, II, s. 260-262), William Gemeticensis veya Jumiegès (L, XI, b. 30, s. 663, 664, [ed.] Camden) ve tüm Fransız ve Latin kroniklerindeki bilgileri tarayan Ducange'nin (*Not.*, [içinde] *Alexiad.*, s. 230-232, 320) notlarıyla Anna Comnena'da (*Alexiad.*, L, I, s. 23-27; L, VI, s. 165, 166) bulunabilir.

38. "Ὁ δὲ Ῥομπέρτος" (Yunan yozlaşması)
"οὗτος ἦν Νορμάννος τὸ γένος, τὴν τύχην ἄσημοσ..."
Yine.
"ἐξ ἀφανοῦς πάνυ τύχης περιφανές,"
ve başka yerde,
"ἀπὸ ἐσχάτης πενίας καὶ τύχης ἀφανοῦς".
Anna Comnena erguvan içinde doğdu ancak babası kendisini imparatorluğa adayan özel ve şanlı bir tebaadan başkası değildi.

39. Giannone (c. II, s. 2) tüm özgün yazarları ihmal eder ve bu soylu kökeni, önceki yüzyılda Palermo'daki bir Augustine keşişi olan Inveges'in saygınlığına dayandırır. Rollo'dan Tancred of Hauteville'in babası olarak kabul ettikleri (*communemente si tiene*) Piç veya Fatih (*Bastard or Conqueror*) II. William'a

kökeni ikinci veya orta düzey bir asalete sahipti.[40] Aşağı Normandy'de, Coutances Piskoposluğu'na dâhil bir *valvassor* veya *banneret* soyuna mensuptu. Hauteville Şatosu'na bağlıydılar. Babası Tancred, on asker ya da atlı bulundurmakla yükümlü olan ve dükün ordusu ile sarayında hatırı sayılan bir kimseydi. Onlarda kötü karşılanmayan âdete dayanarak iki kadın ile evlenen Tancred'in on iki çocuğu olmuştu. Bu çocukların hepsi, ikinci eşinin sevecenliği ile aynı evde eğitim gördüler. Ne var ki elverişsiz ev daha çok nüfus barındırma konusunda yetersiz kalacağından bu on iki kardeş, çevrelerindeki yoksulluğu da tecrübe ederek yabancı ülkelerde savaş yoluyla servet kazanmaya karar verdiler. İçlerinden yalnız ikisi, soylarının sürdürülmesi ve babalarının yaşlılığında ona bakılması görevlerini yüklendiler. Öbür on çocuk, erkeklik çağına erdiklerinden şatodan ayrılarak Alpleri geçtiler ve Apulian'daki Normanların yanına vardılar. En büyükler, kendi yetenekleriyle başarı kazandılar. Onların başarıları küçükleri de yüreklendirdi. Yaşça en büyük üç kardeş William, Drogo ve Humphrey uluslarının şefleri ve yeni cumhuriyetin kurucuları olmayı hak ettiler. İkinci evlilikten olan yedi oğlandan en büyüğü olan Robert, düşmanları tarafından bile takdir görüyordu ve bir komutanın ve devlet adamının tüm niteliklerini kişiliğinde topluyordu. Vücut yapısı, ordusundaki en iri yarı insanlarınkinden bile daha heybetliydi; uzuvları güç ve zarafetin gerçek oranına göre biçimlendirilmişti. Yaşlılığında bile her zahmete dayanmaya yetenekli bir sağlığa ve dediğini herkese kabul ettirmeye elverişli bir soyluluğa sahip olmayı sürdürdü.

---

kadar düklerin silsilesini sürdürüyorlar; çok garip ve muazzam bir hata! Tancred'in oğulları, II. William üç yaşına gelmeden önce Apulia'da savaştılar (MS 1037).

40. Ducange'nin yargısı doğru ve ılımlıdır: "Certe humilis fuit ac tenuis Roberti familia, si ducalem et regium spectemus apicem, ad quem postea pervenit; quæ honesta tamen et præter nobilium vulgarium statum et conditionem illustris habita est, 'quæ nec humi reperet nec altum quid tumeret'," (Wilhelm Malmesbur., *de Gestis Anglorum*, L, III, s. 107; *Not.*, ad *Alexiad.*, s. 230).

Ten rengi kızıl, omuzları geniş, saçları ve sakalı uzun ve keten rengindeydi; bakışları ateşli, sesi Achilles'inki gibi, bir savaş meydanındaki gürültünün arasında bile komutunu dinletiyor ve düşmana dehşet salıyordu. Şövalyeliğin daha acımasız çağlarında, bu tür nitelikler şairin veya tarihçilerin dikkatinden kaçmış olması mümkün değildir. Onlar, Robert'ın aynı anda ve aynı beceriyle sağ elindeki kılıcı ve sol elindeki mızrağı kullanabildiğini anlatıyorlar. Civitella Savaşı'nda üç kez attan düşürülmüş ve o büyük günün sonunda kendi ordusunun olduğu kadar düşman ordusunun da büyük hayranlığını kazanmıştı.[41] Onun doymak bilmez tutkusu üstünlük duygusu üzerine kurulmuştu. Yükselme araçlarının seçiminde adalet evhamlarıyla durdurulmadı, nadiren insani duygularla hareket etti. Her ne kadar şöhrete karşı ilgisiz kalmışsa da açık veya gizli araçları seçerken sadece getireceği avantajlara bakıyordu. Bu siyaset bilgesine Guiscard[42] soyadı verilmişti ancak bu bilgelik çoğu zaman ikiyüzlülük ve hilekârlıkla karıştırılmıştı. Şair Apulian övgüyle, Robert'ın, Ulysses'in cingözlüğünü ve Cicero'nun belagatini aştığını söylüyor. Bununla birlikte bu yetenekleri askerî açık sözlülüğün arkasında gizleyebiliyordu, asker arkadaşlarına karşı nazikti, yeni tebaasının eski törelerine anlayış gösterdi, kendi ülkesinin eski törelerime uymayı da savsaklamadı. Açgözlülükle yağma ediyor ama

41. Apulian'ın en güzel dizelerinden birkaçını memnuniyetle aktaracağım:
"Pugnat utrâque manû, nec lancea cassa nec ensis
Cassus erat, quocunque manu deducere vellet.
Ter dejectus equo, ter viribus ipse resumptis,
Major in arma redit; stimulos furor ipse ministrat.
Ut Leo cum frendens," vd.

. . . . . .
"Nullus in hoc bello sicuti post bella probatum est
Victor vel victus, tam magnos edidit ictus."

42. Dillerini çok iyi bilen Norman yazar ve yayıncılar *Guiscard* ya da *Wiscard* sözcüğünü *Callidus* diye çeviriyorlardı, bu da kurnaz ve düzenci anlamına gelmektedir. Kök (*wise*) İngilizlerin kulağına hoş gelir, eski *Wiseacre* sözcüğü aşağı yukarı aynı anlamı ve aynı soneki belirtir. "Τὴν ψυχὴν πανουργότατος", Robert'ın soyadı ve karakterinin kötü bir çevirisi değildir.

bunu bol bol dağıtmak için yapıyordu, çocukluğunda yaşadığı yoksulluk ona tutumlu olmayı öğretmişti. Bir tüccarın kazancı onun için ilgilenmeye değer bir konu oluyordu; tutsaklarının gizledikleri servetleri meydana çıkarmak için onlara acımasızca uzun ve kanlı işkenceler uygulatıyordu. Yunanlara göre Normandy'den yalnız beş atlı ve otuz yaya ile yola çıkmıştı ve bu sayı bile abartılı görünüyordu. Tancred of Hauteville'in altıncı oğlu, Alpleri bir hacı kılığında geçmiş ve ilk askerlerini İtalyan serüvencileri arasından toplamıştı. Kardeşleri ve hemşehrileri, Apulia'nın verimli topraklarını paylaşmışlardı ve hepsi kendi bölgelerini kıskançlıkla koruyorlardı. Tutkuya kapılmış olan genç adam Calabria dağlarına yöneldi. Yunanlara ve yerli halka karşı yaptığı ilk istismarlar sebebiyle kahramanı hayduttan ayırmak pek mümkün değildi. Bir şatoya ya da bir manastıra baskın yapmak, zengin bir vatandaşı tuzağa düşürmek, gerekli yiyecek için komşu köyleri yağmalamak, onun vücudunun ve beyninin yarattığı karanlık işlerdi. Normandy gönüllüleri onun sancağına bağlı kaldılar, komutası altına giren Calabria köylüleri Norman adını ve karakterini aldılar.

Tutkusu ve Başarıları (1054-1060)

Tutkusu şansının da yardımıyla giderek büyüyen Robert'ı ağabeyin feci şekilde kıskanmaya başlamıştı ve küçük bir kavgada bu büyük kardeşi tarafından gözdağı verilerek özgürlüğü engellenmek istendi. Humphrey'nin ölümünden sonra oğulları komuta hakkından mahrum bırakıldılar, vasilerinin ve amcalarının sürekli gözetiminde kalacakları bir yere gönderildiler. Guiscard, bir kalkan üzerinde havaya kaldırıldı ve Apulia kontu ile cumhuriyet komutanını selamladı. Otoritesinin ve gücünün artmasıyla Calabria'nın fethini tamamlamak ve sonsuza kadar kendisiyle benzer durumdakilerin üzerine çıkaracak bir rütbeye talip oldu.

Kimi yağmaları ve kutsal şeylere saygısızlığı sebebiyle papalık onu aforoz etmişti ancak II. Nicholas, dostların uyuşmazlıklarının karşılıklı zayıflamaya yol açacağına ikna oldu. Normanlar, kutsal makamın (*Holy See*) sadık savunucularıydı ve bir hükümdarla ittifak etmek, aristokratların kaprislerine muhatap olmaktan daha güvenliydi. Yüz piskopostan oluşan bir synod Melphi'de toplandı, kont, bu önemli girişimi bölerek Roma pontiff'inin güvenliğini sağlayacağını ve kararlarını uygulatacağını açıkladı. Papa da minnet duyarak ya da politika gereği Robert'a ve onun soyundan geleceklere Apulia, Calabria ve mezhep sapkını Yunanlar ile inançsız Saracen'lerin elinden alacağı[43] İtalya ve Sicilya'daki tüm toprakların dükü unvanını verdi.[44] Bu havarileri andıran onay Robert'ın fetihlerini haklı bulup onaylayabilir ancak özgür ve muzaffer bir halkın itaati bizzat rızaları olmadan devredilemezdi ve Guiscard sonraki seferleri Consenza ve Reggio'yu fethedip gücünü iyice kanıtlayana kadar yükselişini gizledi. Zaferinin verdiği coşku ile birliklerini topladı ve İsa'nın vekilince verilen kararı oylarıyla onaylamalarını istedi, askerler, neşeli alkışlarıyla yiğit düklerini selamladılar ve o güne dek eşitleri olan diğer kontlar, dudaklarında sahte bir gülümseyiş, yüreklerinde gizli bir öfkeyle bağlılık andı içtiler. Robert, o tarihten itibaren "Tanrı'nın ve Aziz Peter'in lütfuyla Apulia'nın, Calabria'nın ve gelecekteki Sicilya'nın dükü" unvanını kullanmaya başladı ve bu yüce unvanları hak etmek ve gerçekleştirmek için yirmi yıl boyunca emek verdi. Küçük bir ülkede böylesine yavaş bir ilerleme şefin ve ulusun yeteneklerine layık görülmeyebilir ancak Normanlar

43. Baronius (Annal. Eccles. A.D. 1059, No. 69) özgün kararı yayımladı, bir Vatikan el yazması olan *Liber Censuum*'dan kopyaladığını söylüyor. Bununla birlikte 12. yüzyıla ait bir "Liber Censuum" Muratori (*Antiquit. medii Ævi*, c. V, s. 851-908) tarafından basıldı ve Vatikan ve kardinalin isimleri bir Protestan'ın ve hatta bir filozofun şüphelerini uyandırdı.

44. Robert Guiscard'ın dük unvanını kazanmasının öyküsü çok ince ama belirsizlik barındıran bir konudur. Giannone, Muratori ve St. Marc'ın akılcı tavsiyeleriyle tutarlı ve olası bir anlatı oluşturmaya çalıştım.

sayıca azdılar, kaynakları yetersizdi, hizmetleri gönüllü ve geçici olarak yerine getiriyorlardı. Dükün büyük amaçları, baronlarının karşı çıkmasıyla zaman zaman engelleniyordu, halkın seçtiği on iki kont onun otoritesine karşı komplo kurdular, Humphrey'nin oğulları vefasız amcalarına karşı adalet ve intikam talep ettiler. Guiscard, politikaları ve gücü sayesinde onların planlarını ortaya çıkardı, isyanlarını bastırdı, suçluları ölüm ya da sürgün cezalarına çarptırdı ancak kendi gücünü ve ulusun yıllarını bu gibi iç sorunlarla boş yere tüketti. Asıl düşmanları olan Yunanları, Lombardları ve Saracen'leri bozguna uğratan yorulmuş kuvvetleri deniz kıyısındaki güçlü ve kalabalık kentlere çekildi. Bunlar tahkimat ve savunma işlerinde artık başarılılardı, Normanlar savaş alanında at sırtında hareket etmeye alışkındı ve zalim girişimleri ancak yiğitliklerini gösterebilecekleri sahalarda başarılı olabilirdi. Salerno kuşatmaya sekiz aydan çok dayandı, Bari kuşatması da hemen hemen dört yıl sürdü. Norman dükü tüm bu tehlikeli girişimlerde en önde yer alıyordu, en güç ve sıkıntılı hallerde de en geç yorulan ve en sabırlı o oluyordu. Salerno Kalesi'ne yaptığı baskınlardan birinde duvardan atılan büyük bir taş onun mancınıklarından birini parçaladı, kopan bir tahta parçası göğsünü yaraladı; Bari kuşatmasında ise kalenin yakınında kuru dallardan yapılmış, üstü samanlarla örtülü bir barakada kalıyordu, bu baraka kışın soğuğuna ve düşmanın oklarına açık durumdaydı.[45]

İtalya'daki Fetihleri

Robert'ın İtalya'da fethettiği eyaletler, bugünkü Napoli Krallığı'nın sınırlarına tekabül etmektedir, aradan geçen yedi yüzyıl onun silahlarıyla birleştirilmiş olan yerleri birbirinden ayırama-

45. Bkz. Guiscard'ın yaşam öyküsünü anlatan Apulian'ın ikinci ve üçüncü kitabı ile Malaterra'nın birinci ve ikinci kitabı.

mıştır.[46] Bu monarşi, Yunan şehirleri olan Calabria ve Apulia'dan, Salerno'daki Lombard Prensliği'nden, Amalphi Cumhuriyeti'nden ve büyük ve eski Beneventum Dükalığı'nın iç sömürgelerinden oluşturmaktadır. Yalnızca üç bölge tabiiyet ortak hukukundan muaf tutuldu; ilki sonsuza kadar, son ikisi sonraki yüzyılın ortasına kadar. Benevento şehri ve yakın çevresi hediye veya takas yoluyla Alman imparatorundan Roma pontiff'ine devredilmişti ve bu kutsal toprak bazen istila edilmiş olsa da Aziz Peter'un adı sonunda Normanların kılıcını galebe çaldı. İlk kolonileri olan Aversa, Capua devletini ele geçirdi, bu kentin hükümdarları, atalarının saray kapılarında, günlük yiyeceklerini sağlayabilmek için dilenci durumuna düştüler. Napoli kentinin dükleri, Bizans İmparatorluğu'nun gölgesi altında halkın özgürlüğünü korudular; Guiscard'ın fetihleri arasında Salerno'daki[47] bilimsel faaliyetler ve Amalphi'deki[48] ticaret üzerine okuyucunun dikkatini çekmek gerekir.

Salerno Okulu

I. Bir hukuk okulunda önceki yasa ve mülkiyetler incelenir, aydınlık bir dinde ise akılcı düşünce teolojiyi bir kenara bırakır. Ancak uygarlığın her döneminde insanlar tıp bilgisini yardıma çağırmıştır, lüks yaşam, şiddetli hastalıkları artırırsa, barbarlık

46. Robert Guiscard ve I. Roger'ın fetihleri, Benevento'nun muafiyeti ve krallığın 12 şehri, Giannone tarafından *Istoria Civile*'nin (L, IX, X, XI ve L, XVII, s. 460-470) ikinci cildinde dürüstçe açıklanıyor. Bugünkü bölünmüşlük II. Frederic'ten önce gerçekleşmemişti.

47. Giannone (c. II, s. 119-127), Muratori (*Antiquit. medii Ævi*, c. III, Dissert. 44, s. 935, 936) ve Tiraboschi (Istoria della Letteratura Italiana) bu hekimlerin tarihsel tablosunu verdiler. tıbbi bilgileri ve uygulamalarının değerlendirmesini ise hekimlerimize bırakmamız gerekir.

48. Yorulmak bilmez Henry Brenckmann (*Trajecti ad Rhenum*, 1722, in 4to), yüz kırk yazarın tanıklığı üzerine oturtulmuş *de Republicâ Amalphitanâ* ve *de Amalphi a Pisanis direptâ* bilimsel incelemelerini *Historia Pandectarum*'un sonuna eklemiştir. Ne var ki Amalphi'nin ve Venedik'in ticareti ile gemiciliğini karşılaştıran Liutprand elçiliğinin (959) iki önemli parçasını unutmuştur.

yaşamı da yaralanma ve berelenmeleri çoğaltır. Yunan hekimliğinin engin bilgileri Afrika'daki Arap kolonilerine, İspanya ve Sicilya'ya aktarılmıştı. Barış ve savaş dolayısıyla meydana gelen iletişimlerde, erkeklerinin dürüstlüğü, kadınlarının güzelliğiyle tanınan Salerno'da bir bilim kıvılcımı tutuşmuş ve sevgiyle karşılanmıştı.[49] Avrupa'nın karanlığında ortaya çıkan ilk okul, şifa sanatına adanmıştı, rahipler ve piskoposlar bu esenlik veren ve kazançlı mesleğe uyum gösterdiler, en uzak ülkelerden ve en yüksek sınıftan sayısız hasta Salernolu hekimleri evlerine çağırmış veya muayene olmak için ziyaret etmişlerdi. Muzaffer Normanlar da bu okulu korudular, Guiscard, silahlı bir yaşam ve meslekte yetişmiş olmakla birlikte bir filozofun kıymetini anlayabiliyordu. Afrikalı Hristiyan Constantine, otuz dokuz yıllık bir hac yolculuğunun ardından Arapların dilini ve ilmini Bağdat'tan getirdi ve Salerno, İbni Sina'nın (*Avicenna*) öğrencisinden dersler, kitaplar ve uygulamalar yoluyla yararlandı. Onun okulu, üniversite adı altında uzun zaman boyunca âdeta uykudaydı ancak koyduğu kurallar on ikinci yüzyılda iç uyaklı (*Leonine*) dizeler ya da Latince şiir biçiminde özlü sözler haline getirildi.[50]

Amalphi'deki Ticari Faaliyetler

II. Salerno'nun yedi mil batısında, Napoli'nin otuz mil güne-

49. "Urbs Latii non est hâc delitiosior urbe,
Frugibus arboribus vinoque redundat; et unde
Non tibi poma, nuces, non pulchra palatia desunt,
Non species muliebris abest probitasque virorum."
(Gulielmus Appulus, L, III, s. 267).

50. Muratori bu dizelerin tarihini, kendisine yazılmış olan *rex Anglorum* Edward the Confessor'ın ölümü tarihini (1066) ötesinde gösteriyor. Pasquier'nin (*Recherches de la France*, L, VII, b. 2) ve Ducange'nin (*Glossar. Latin.*) görüşünü veya daha doğrusu hatasını etkilemiyor. Kuzey ve doğu dillerinden alınmış olan kafiye uygulaması yedinci yüzyıldan beri biliniyordu (Muratori, *Antiquitat.*, c. III, dissert., 40, s. 586-708).

yinde kurulmuş Amalphi kenti ticari faaliyetlerin getirdiği gücün ve refahın yetkin bir örneğini oluşturuyordu. Toprakları verimli olmakla birlikte geniş değildi ama deniz erişilebilir ve açıktı, Amalphi halkı önce Batı dünyasına Doğu'nun ürünlerini sağlama işini benimsediler ve bu yararlı ticaret yolu zenginlikleri ve özgürlükleri için kaynak oldu. Amalphi, Grek imparatoruna bağlı bir dük tarafından yönetiliyordu, kalesinin içinde elli bin vatandaşı barındırıyordu, hiçbir şehirde buradaki kadar altın, gümüş ve diğer kıymetli lüks nesneler böylesine bol bulunmuyordu. Limanı dolduran denizciler, seyrüseferin ve astronominin tüm kuramsal ve uygulamalı bilgilerine sahiptiler, bugün dünyayı dolaşıp tanımamıza yardımcı olan pusulayı onların becerisine veya kısmetlerine borçluyuz. Ticaretleri Afrika, Arabistan ve Hindistan kıyılarına dek yayılıyordu veya en azından bu üç ülkenin ürünlerini topluyorlardı. Constantinople'da, Antioch'da (Antakya), Kudüs'te ve İskenderiye'de açtıkları ticaret merkezleri bağımsız kolonilerin ayrıcalıklarına sahipti.[51] Üç yüzyıllık bir refahtan sonra Amalphi Normanlarca ele geçirildi ve kıskanç Pisa'lılar tarafından yağmalandı; burada barınan bin kadar yoksul balıkçı, tersane, katedral ve eski tüccarların saraylarının kalıntıları ile avunuyor.

51. William the Apulian'ın Amalphi tasviri (L, II, s. 267) fazlasıyla hakiki ve oldukça da şiirseldir; üçüncü dize pusulaya atıfta bulunuyor gibidir:
"Nulla magis locuples argento, vestibus, auro
Partibus innumeris; hâc plurimus urbe moratur
Nauta *maris cælique vias aperire peritus.*
Huc et Alexandri diversa feruntur ab urbe
Regis, et Antiochi. Gens hæc freta plurima transit.
His Arabes, Indi, Siculi nascuntur et Afri.
Hæc gens est totum prope nobilitata per orbem,
Et mercanda ferens, et amans mercata referre."

KONT ROGER'IN SİCİLYA'YI FETHETMESİ (1060-1090)

Tancred'in on ikinci ve sonuncu oğlu Roger, çok genç olması ve babasının iyice yaşlanmış bulunması sebebiyle uzun süre Normandy'de kalmıştı. Daha sonra İtalya'ya çağırılınca Apulia'ya varmak için hemen yola çıktı, ancak önce ağabeyinin takdirini kazandı, sonra da kıskançlığını uyandırdı. İkisi de aynı cesarete ve hırslara sahiplerdi ancak Roger'ın gençliği, yakışıklılığı ve nezaketi askerlerin ve halkın sevgisini kazanmasını sağladı. Kendisine ve kırk kişiden oluşan adamlarına verilen ödenek o kadar yetersizdi ki savaşçı niteliğini bir yana bırakıp haydutluğa başladı. O tarihlerde mülkiyet hakkındaki kavramlar o denli yetersizdi ki kendi tarihçisi, özel emriyle, onu bir Melphi ahırından at çalmakla suçlamıştır.[52] Cesareti sayesinde yoksulluktan ve utançtan kurtuldu, bu aşağılık işlerden kutsal bir savaşın erdemi ve şanı için mücadeleye girişti; Sicilya'nın ele geçirilmesinde kardeşi Guiscard'ın ordusuna ve politikasına yardımcı oldu. Yunanların geri çekilmesinden sonra, Katoliklerin düşmanları putperestler (Müslümanlar) de kayıplarını karşılamışlar ve toparlanmışlardı ancak Doğu İmparatorluğu'nun kuvvetlerince kibirle üstlenilen Sicilya'nın kurtuluşu için küçük bir serüvenciler grubu harekete geçmişti.[53] İlk girişiminde,

52. "Latrocinio armigerorum suorum in multis sustentabatur, quod quidem ad ejus ignominiam non dicimus; sed ipso ita præcipiente adhuc viliora et reprehensibiliora dicturi sumus ut pluribus patescat quam laboriose et cum quantâ augustiâ a profundâ paupertate ad summum culmen divitiarum vel honoris attigerit." Malaterra at hırsızlığının öyküsünü bu şekilde anlatıyor (L, I, b. 25). Bu yazar, koruyucusu Roger'dan söz ettiği yerde (L, I, b. 19), ağabeyine ancak ikinci derecede bir rol verir. Velleius Paterculus'ta da Augustus ve Tiberius konusunda benzer bir durum var gibidir.

53. "Duo sibi proficua deputans, animæ scilicet et corporis, si terram idolis

üstü açık bir sandal üzerinde gerçek tehlikelere ve Charybdis ile Scylla'nın gerçek ve büyük tehlikelerine meydan okuyarak, altmış askeriyle, düşmanın bulunduğu karaya çıktı; Saracen'leri Messina'nın kapılarına dek sürdü ve civardan topladığı ganimetlerle birlikte sağ salim İtalya'ya döndü. Trani Kalesi'nde cesaretinin yüceliğini ve nasıl bir sabra sahip olduğunu da gösterdi. Yaşlılığında, bu sıkıntılı kuşatma boyunca karısı ile tek bir manto veya pelerini paylaşmalarını tatlı bir anı olarak anlatıyordu. Kaleden yapılan bir çıkış girişiminde atı ölmüş ve inançsızların eline en küçük bir ganimet geçmesin diye ölen atın üstündeki eyeri de söküp almıştı. Trani kuşatmasında üç yüz Norman ada kuvvetlerine karşı koydu. Ceramio savaşında süvari ve piyade olarak elli bin asker, ilk saflarda at üzerinde çarpışan Aziz George'u hesaba katmadan otuz bin Hristiyan askeri tarafından bozguna uğratıldı. Aziz Peter'in halefi için dört develi düşman sancakları ayrıldı. Barbarlardan alınan bu ganimetler Vatikan'da değil de Capitol'de gösterilseydi Punic zaferini anımsatacaktı. Az sayıda Normanlar denilmesinden atlı olarak savaşan, soylu kökten şövalye ve savaşçıları anlamak gerekir ki bu şövalyelerden her birinin emrinde beş ya da altı kişi bulunuyordu.[54] Şu da var ki böyle bir düşman ordusunun bozguna uğratılması, cesaret, silah ve itibarları karşılaştıran dikkatli okuyucu, bu kadar fazla kişinin yenilgisinin sebebi olarak, bir mucize ile bir masal arasında kalabilecek ve bunlardan birini seçmek durumuna gelebilecektir. Sicilya'daki Araplar, Afrika'daki soydaşlarından büyük miktarda yardım alıyorlardı, Norman atlılarına ise Palermo kuşatması için Pisa kadırgaları yardımcı olmuşlardı; bu uğraş sırasında iki kardeşin kıskançlığı cömertliğin ve yenilmezliğin soylu bir rekabeti haline yükselmişti. Otuz yıl süren savaştan[55]

deditam ad cultum divinum revocaret," (Galfrid Malaterra, L, II, b. 1). Sicilya'nın fethi son üç kitapta işlenmiştir ve kendisi bölümlerin doğru bir özetini vermiştir (s. 544-546).

54. Bkz. Ducange'nin *Latin Glossary*'sinde *Milites* sözcüğü.

55. Birçok ilginç ya da garip ayrıntı arasında Malaterra, Arapların Sicilya'ya develeri ve haber güvercinlerini soktuğunu söylüyor (b. 42), ayrıca tarantula

sonra Roger, büyük kont sanıyla, Akdeniz adalarının en verimlisi ve en büyüğünün egemenliğini elde etti, onun yönetimi, çağının ve kendi görgü ve bilgisinin çok üstünde özgürlükçü ve ilerici olmuştur. Müslümanlara din serbestliği ve mal varlıklarını kullanma hakkı tanınmıştı,[56] Muhammed'in ırkından filozof ve hekim olan ve fatihi kasideyle övmüş bulunan bir Mazara'lıyı, saraya çağırdı, yedi iklim coğrafyası Latinceye çevrildi ve Roger bu yapıtı dikkatle okuduktan sonra bu Arap kitabını Yunan Ptolemy'nin (Batlamyus) yazdıklarına yeğ tuttu.[57] Yerli Hristiyan halk Normanların başarısında yardımcı olmuştu. Onlar da haçın zaferiyle ödüllendirildiler. Ada yeniden Roma pontiff'inin hükümranlık alanına tekrar girmişti, ana kentlerde yeniden piskoposluklar kuruldu, kiliselere ve manastırlara görkemli süslemeler yapılarak papazların gönlü hoş edildi. Bununla birlikte Katolik kahraman sivil magistra'ların yetkilerini tam olarak destekledi. Papaların savlarını kendi yararına çevirmeyi ve Sicilya hükümdarlarını kutsal makamın sürekli ve irsi temsilcileri olarak niteleyen acayip papa fermanını, hükümdarlığın üstünlüğünü sağlayan ve sağlamlaştıran biçime soktu.[58]

---

adlı örümcek soktuğunda ürpertici bir sıkıntı verdiğini de söylüyor, "quæ per anum inhoneste crepitando emergit"; Palermo yakınında kamp kurmuş Norman ordusunun duyumsadığı çok gülünç semptomu da ekliyor (b. 36). Ben de on birinci yüzyıla garip karşılanmayan bir sözcük kökü ekleyeceğim. Messana, adanın hasatlarının Roma'ya haraç olarak gönderildiği yer olan Messis'ten türemiştir (L, II, s. 72).

56. Bkz. Malaterra'da Palermo'nun kapitülasyonu (L, II, b. 45) ve Saracen'lere gösterilen genel hoşgörüden söz eden Giannone (c. II, s. 72).

57. John Leo Afer, *de Medicis et Philosophus Arabibus*, b. 14, apud Fabricius, *Bibliot. Græc.*, c. XIII, s. 278, 279. Bu filozofun adı Esseriph Essachalli'ydi ve Afrika'da öldü (hicri 516, miladi 1112). Bu zat, kitabını, Sicilya Kralı Roger'a sunan (hicri 543, miladi 1153) Şerif El İdrisi'ye (*Geographia Nubiensis*, bkz. önsöz, s. 88, 90, 170) çok benzemektedir (d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 786; Prideaux, *Life of Mahomet*, s. 188; Petit de la Croix, *Hist. de Gengiscan*, s. 535, 536; Casiri, *Bibliot. Arab. Hispan.*, c. II, s. 9-13). Bazı hatalar yapılmış olmasından çekiniyorum.

58. Malaterra, piskoposlukların kurulmasından söz ediyor (L, IV, b. 7) ve bu buyruğun orijinalini veriyor (L, IV, b. 29). Giannone, bu ayrıcalık ve Sicilya

ROBERT'IN DOĞU İMPARATORLUĞU'NA SALDIRMASI (1081)

Sicilya'nın fethi Robert Guiscard için yararlı olmaktan çok şanlı olmuştu. Apulia ile Calabria'nın ele geçirilmesi onun tutkusunu yatıştırmaya yetmiyordu. Bu nedenle Doğu İmparatorluğu'nu fethetmek, hiç değilse bir bölümünü ele geçirmek için her fırsattan yararlanmaya karar verdi.[59] Mütevazı servetini paylaştığı ilk karısından akrabalık bahanesi ile boşanmış, bu evliliğin ürünü Bohemond, babasının yeteneklerini aşabilecek kapasitede değildi, ancak ona imrenebilirdi. İkinci karısı, Salerno hükümdarının kızıydı. Lombardlar bu evlilikten olan Roger'ı o hükümdarın vârisi olarak tanımaya razı oldular. Guiscard'ın Salerno'lu prensesten olan beş kızı da onurlu evlilikler yaptılar.[60] Bunlardan biri küçük yaşta İmparator Michael'ın oğlu ve vârisi olan Constantine ile nişanlandı.[61] Ancak Constantinople tahtını bir devrimle sarsıldı, Ducas hanedanı saraya ya da manastır

---

monarşisi üzerine bir mantıklı bir bilgi iletiyor (c. II, s. 95-102) ve St. Marc (*Abrégé*, c. III, s. 217-301) bu sorunu bir Sicilyalı hukukçunun ustalığıyla tartışıyor.

59. Robert'ın Yunanlara karşı ilk seferinin ayrıntıları için Anna Comnena'yı (*Alexiad*'ın birinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci kitapları), William Appulus'u (L, IV ve V, s. 270-275) ve Jeffrey Malaterra'yı (L, III, b. 13, 14, 24-29, 39) izliyorum. Verdikleri bilgiler güncel ve güvenilirdir ancak hiçbiri savaşın görgü tanığı değildir.

60. Bunlardan biri, Azzo'nun oğlu Hugh veya 11. yüzyılda zengin, güçlü ve soylu bir Lombard markisi olan Axo ile evliydi ve ataları 10. ve 9. yüzyıllarda Leibnitz ve Muratori'nin kritik çabaları sayesinde keşfedildi. Marki Azzo'nun iki büyük oğlundan, Brunswick ve Este'nin meşhur soyları türemiştir. Bkz. Muratori, *Antichita Estense*.

61. Anna Comnena, oldukça gereksiz bir şekilde, barbar nikâhı bozulan prensesin nişanlandığı yakışıklığı çocuğu hem övüyor hem de onun için üzülüyor; o "ἄγαλμα φύσεως... Θεοῦ χειρῶν φιλοτίμημα... χρυσοῦ γένους ἀπορροή," vd. (s. 27) idi. Başka bir yerde, cildinin kırmızı ve beyazını, şahin gözlerini vb. anlatıyor (L, III, s. 71).

dehlizlerine hapsedildi ve Robert kızının mutsuzluğuna ve müttefikinin tahtan indirilmesine üzüldü. Kendini Constantine'in babası olarak gösteren bir Yunan, Salerno'ya geldi, tahttan nasıl indirildiğini ve nasıl hapisten kaçtığını anlattı. Dük, bu mutsuz dostunu sarayında ağırladı. Ona görkemli imparatorluk unvanları verdi, Michael[62] Apulia'yı ve Calabria'yı zafer alayları içerisinde dolaştı, halk onu gözyaşları ve alkışlarla karşıladı ve Papa VII. Gregory piskoposları dualarıyla, Katolikleri de ordularıyla bu hükümdarı yine tahtına çıkarmaya yardımcı olmaya çağırdı. O hükümdar denilen kişi, Robert'la sık sık ve içten görüşmeler yapıyordu, Normanların yiğitliği ve Grek İmparatorluğu'nun hazineleri birbirine verdikleri sözlere temel oluşturuyordu. Ancak Michael, Yunanların ve Latinlerin söylediğine göre bir sahtekârdan başka bir şey değildi; ya manastırından kaçmış bir keşiş ya da sarayda çalışmış bir hizmetkârdı. Kurnaz Guiscard bu sahtekârlığı planlamıştı, böylece kendi ordularına haklı bir sebep sağlayarak sahte imparatoru tahtına oturtacak, sonra da uygun bir zamanda oradan indirecekti. Ancak Yunanların inanması ancak zaferi kazanmakla sağlanabilirdi, Latinlerin coşkusu saflıklarıyla denk değildi. Norman askerler, çabalarının meyvesini barış yoluyla toplamak istiyorlardı ve barışçı İtalyanlar denizaşırı seferin bilinen ve bilinmeyen tehlikeleri yüzünden korkuyorlardı. Robert, bu yeni askere alınanları armağanlar, vaatler, sivil ve kilise otoritelerinin baskılarıyla etkilemek istedi. Yaşlı ve çocuk ayrımı gözetmeksizin ve hiç acımadan askere almış olmasından dolayı sitemlerde bulunuyorlardı. İki yıl boyunca hiç gevşetmeden yapılan hazırlıklardan sonra, kara ordusu ile deniz kuvvetleri

62. Anna Comnena, L, I, s. 28-29; Gulielm. Appul., L, IV, s. 271; Galfrid Malaterra, L, III, b. 13, s. 579, 580. Malaterra çok ihtiyatlı ama Apulian çok daha olumlu yaklaşıyor:
"Mentitus se Michaelem
Venerat a Danais quidam seductor ad illum".
VII. Gregory bu dalavereye inanıyor; Baronius, bizzat İmparator Michael'ı tanıyor (*A.D. 1080*, No. 44).

Otranto'da toplandılar; burası İtalyan çizmesinin en uç yeriydi. Robert'a, yanında savaşmış olan eşi, oğlu Bohemond ve İmparator Michael denen kişi eşlik ediyordu. Bin üç yüz Norman şövalyesi,[63] yaklaşık otuz bin kişilik[64] ordunun can damarını oluşturuyordu. Askerler, atlar, silahlar, makineler, ham postlarla kaplı ahşap kuleler yüz elli gemiye yüklendi, bu gemiler İtalya'da yapılmıştı ve Robert'ın müttefiki olan Ragusa Cumhuriyeti ise kadırgaları vermişti.

Durazzo'nun Kuşatılması (17 Haziran 1081)

Adriyatik Körfezi'nin ağzında, İtalya ve Epirusus kıyıları birbirlerine yaklaşırlar. Roma geçidi adıyla tanınan Brundusium ile Durazzo arasındaki uzaklık yüz milden çok değildir,[65] Otranto sınırında bu mesafe elli mile iner;[66] bu dar mesafe Pyrrhus ve Pompey'e buraya bir köprü kurmak gibi görkemli olmakla birlikte abartılı bir düşünceye kapılma fikri de vermişti. Robert büyük seferine çıkmadan, Corfu Adası'nı ele geçirmek veya tehdit etmek, karşı kıyıyı araştırmak ve birliklerinin barınması için

63. "Ipse armatæ militiæ non plusquam MCCC milites secum habuisse, ab eis qui eidem negotio interfuerunt attestatur," (Malaterra, L, III, b. 24, s. 583). Bunlar Apulian'ın (L, IV, s. 273) ifade ettiği "equestris gens ducis, equites de gente ducis" ile benzerdir.

64. "Εἰς τριάκοντα χιλιάδας," diyor Anna Comnena (*Alexiad*, L, I, s. 37) ve hesabı, gemilerin sayısı ve yükü ile karşılaştırınca doğru çıkıyor. "Ivit in Dyrrachium cum XV millibus hominum," diyor *Chronicon Breve Normannicum* (Muratori, *Scriptores*, c. V, s. 278). Bu değişik kavramları bağdaştırmaya çalıştım.

65. Kudüs güzergâhı (s. 609, [ed.] Wesseling) yirmi *stadia* ya da yüz millik bir mesafeyi içeriyor; Strabo (L, VI, s. 433) ve Pliny (*Hist. Nat.*, III, 16) bu sayıyı, garip biçimde, iki katına çıkarmışlardır.

66. Pliny (*Hist. Nat.*, III, 6, 16) "*quinquaginta* millia" veriyor bu "brevissimus cursus"a ve Otranto'dan La Vallona ya da Aulon'a dek olan bölümü gerçek olarak gösteriyor (d'Anville, *Analyse de la Carte des Côtes de la Grèce* vd., s. 3-6). Hermolaus Barbarus, *centum* adını koyduğundan (Harduin, Not. LXVI, [içinde] Plin, L, III), körfezden çıkmış olan tüm Venedikli gemicilerce düzeltilebilecekti.

Vallona dolaylarında bir limanı ele geçirmek üzere Bohemond'u on beş kadırgayla önceden yola çıkardı. Bohemond karşı kıyıya geçti ve hiçbir düşmana rastlamadan çıkarma yaptı, bu operasyon, Yunan denizciliğinin içerisinde bulunduğu çürümenin ve ihmalin boyutlarını da göstermiş oldu. Epirus'un kıyıları ve yakın kasabaları, filosunu ve ordusunu Corfu'dan (modern ismini kullanıyorum) Durazzo kuşatmasına götüren Robert'ın ordularına ya da adının saldığı korkuya teslim oldular. İmparatorluğun batı anahtarı olan bu şehir, Doğu savaşlarında galip gelen bir patrician olan George Palaeologus ve iyi asker oldukları her zaman denenmiş Arnavutlar ve Makedonyalılardan oluşan bir garnizon tarafından savunuluyordu. Guiscard'ın yiğitliği bu girişimde çok çeşitli tehlike ve kazalarla karşılaştı. Yılın en elverişli mevsiminde, kıyı boyunca giden donanması, ansızın karla karışık bir kasırgaya yakalandı, azgın güney rüzgârları Adriyatik Denizi'nde büyük dalgalar yarattı ve yeni bir gemi enkazı Acroceraunian kayalarının kötü ününü doğruladı.[67] Yelkenler, direkler ve kürekler parçalandı ya da koparak denizde uzaklaştı, deniz ve kıyılar gemi parçaları, kürekler ve cesetlerle kaplandı ve erzaklar ile araç gereçlerin büyük bölümü battı veya kullanılamaz hale geldi. Dükün içinde bulunduğu gemi, dalgaların öfkesinden büyük zahmetlerle kurtulabildi ve Robert, donanmadan geri kalanları toparlamak ve askerlerin kırılan cesaretini yeniden yükseltmek için yakın bir burunda yedi gün kadar kaldı. Normanlar artık okyanusu Grönland'dan Atlas Dağı'na kadar tanıyan ve Akdeniz'in küçük tehlikelerine gülümseyen cesur ve deneyimli denizciler değildi. Fırtına süresince ağlamışlar ve Bizans sarayının ricalar ve vaatlerle tuttuğu Venediklilerin yaklaşmakta olmasından paniğe kapılmışlardı. İlk günün olayları, babasının gemilerine komuta eden,

67. "Infames scopulos Acroceraunia," Horat. carm., I, 3. Adriyatik'in "Præcipitem Africum decertantem Aquilonibus et rabiem Noti" ve "monstra natantia"sı biraz genişledi ancak Horace'in Virgil'in yaşamı için kaygı duyması şiir ve dostluk tarihi üzerine ilginç bir örnektir.

henüz sakalı bitmemiş[68] genç Bohemond için elverişsiz geçmedi. Venedik Cumhuriyeti'nin kadırgaları, hilal biçiminde demir atmış olarak bütün gece hareketsiz kaldılar, manevra yetenekleri, okçularını diziş biçimleri, mızraklarının ağırlığı, imparatorun bu savaş için onlara verdiği Grek ateşi, ikinci gün zaferi getirdi. Apulia ve Ragusa gemileri kıyıya kaçıp sığındılar, birçoğunun ipleri kesildi ve fatihin eline düştü ve kasabadan yapılan bir çıkış girişimi Robert'ın çadırlarına dek ortalığı kana boyadı. Durazzo'ya tam zamanında bir destek ulaştı, kuşatmacılar deniz hâkimiyetini kaybedince adalardan ve kıyı kentlerinden de haraç ve erzak yardımı gelmez oldu. Kampları çok geçmeden salgın bir hastalıkla sarsıldı, beş yüz şövalye, hiç kahramanlık gösteremeden yok olup gittiler, (tüm ölenler için cenaze töreni yapıldığı düşünülse bile) ölenlerin sayısının on bin kişiyi bulduğu görülür. Bunca felaketlerin arasında sarsılmadan kalan Guiscard, Apulia'dan ve Sicilya'dan yeni kuvvetler toplayıp mancınıklarıyla Durazzo duvarlarını dövmeye, parçalamaya veya yıkmaya girişti. Ancak onun bilgisi ve yiğitliği eşit bir yiğitlik ve daha üstün bir bilgiyle karşı karşıya kalmıştı. Beş yüz askeri alabilecek büyüklükte ve kapasitede hareketli bir kuleyi kale duvarının dibine yerleştirmişti, kale kapısının açılması çok büyük bir kalasla durdurulmuş ve kule bir anda Grek ateşi tuzağına düşmüştü.

İmparator Alexius'un Ordusu ve Seferi (Nisan–Eylül)

Roma İmparatorluğu doğuda Türkler, batıda Normanlar tarafından saldırıya uğrarken Michael'ın yaşlı halefi, imparatorluk asasını, Comnenian hanedanının kurucusu ünlü komutan Alexi-

68. "ὧν δὲ εἰς τὸν πώγωνα αὐτοῦ ἐφυβρισάντων,"Alexias, L, IV, s. 106. Bununla birlikte Normanlar sakallarını kesiyorlardı; Venedikliler ise çok uzun sakallıydılar. Bu sebeple Bohemond'un sakal*sız* olduğu sonucuna varılabilir; oldukça sert bir yorum! (Ducange, *Not.*, ad *Alexiad.*, s. 283).

us'un eline bırakmıştı. Alexius'un kızı ve tarihçi olan Prenses Anna, etkileyici bir üslupla böyle ikili bir savaşa Herkül'ün bile gücünün yetmeyeceğini dile getirmektedir ve bu ilkeye dayanarak babasının Türklerle acil bir anlaşmaya varmasını, böylece Durazzo'nun imdadına kendisinin de orduyla birlikte gidebilecek olmasını doğru bir davranış olarak görüyor. Alexius göreve başladığında, ordu kampını askerden ve hazineyi de paradan yoksun durumda buldu ancak aldığı güçlü ve etkin önlemlerle altı ay içerisinde yetmiş bin kişilik bir ordu kurdu[69] ve bu orduyu beş yüz millik bir yürüyüşe geçirdi. Askerlerini Peloponnesus'tan (Mora) Karadeniz'e dek yayılan Avrupa ve Asya yerleşim merkezlerinden topladı. Gümüş silahlar ve zengin araç ve gereçlerle donatılmış süvarilerden oluşan muhafız birliği arasında görkemli bir görünüşü vardı. Çevresinde çok sayıda soylu ve prensten oluşan bir kortej bulunuyordu, bunlar zenginliklerini belli eden kıyafetler içindeydiler. Ne var ki keyif için duydukları zevk ve bir şeye bağlı olmaktan duydukları nefret bir düzensizlik ve kötülük kaynağı oluyordu. Hemen savaşa girişmek istiyorlardı. Onların bu saygısızca ve bıktırıcı istek ve sözleri kuşatıcı orduyu çevirmek ve aç bırakmak isteyen Alexius'un önlemlerini işlemez hale sokuyorlardı. İmparatorluğun eskiden sahip olduğu eyaletlerle şimdi elinde kalanlar arasında yapılan karşılaştırma hüzün vericidir. Yeni askerler acele olarak ve korkulu bir hava içerisinde toplanmıştı. Anadolu ya da Küçük Asya garnizonları bu yürüyüşe katılamamıştı çünkü onların savunduğu kentler Türklere teslim edilmişti. Yunan ordusunun kuvveti, Büyük Britanya'nın Thule

69. Muratori'nin (Annali d'Italia, c. IX, s. 136-137) gözlemine göre kimi yazarlar (Petrus Diacon., *Chron. Casinen.*, L, III, b. 49) Yunanların ordusunu yüz yetmiş bin kişi olarak göstermektedir; bunun yüz bini atılabilir; Malaterra da yalnızca yetmiş bin olarak gösteriyor: küçük bir dikkatsizlik! İma ettiği pasaj Lupus Protospata'nın (*Script. Ital.*, c. V, s. 45) kroniğinde bulunmaktadır. Malaterra (L, IV, s. 27) imparatordan büyük ama belirsiz deyişlerle söz ediyor: "cum copiis innumerabilibus"; şair Apulian (I. IV, s. 272) da keza: "More locustarum montes et pianna teguntur."

Adası'ndan sürülen ve gönüllü olarak gelen İskandinav Varangian muhafız askerlerinden oluşuyordu. Danimarkalılar ve İngilizler, Normanların boyunduruğu altında inliyorlardı, bir grup maceracı genç bu kölelik diyarını bırakıp gitmek istediler; deniz onların kaçıp kurtulması için olanak sağlıyordu ve uzun yolculuklarında, özgürlük ve öç alma umudu veren tüm kıyıları dolaştılar. Yunan imparator onları hizmetine aldı ve ilk önce Asya yakasının yeni bir kentine yerleştirdi ancak Alexius, çok geçmeden bu göçmenleri kendisinin ve sarayının savunması için çağırdı ve haleflerine de onların yiğitliğinden ve bağlılıklarından yararlanmasını vasiyet etti.[70] Normanlardan çektikleri acıları nefretle anımsayan kuzeyliler, soydaşlarının düşmanı üzerine sevinerek yürüdüler. Böylece Hastings Savaşı'nda elde edemedikleri zaferi Epirus'ta kazanmaya uğraşıyorlardı. Varangian'lar bazı Frank ve Latinler tarafından desteklendi, Guiscard'ın zorba yönetiminden kurtulmak için Constantinople'a sığınmış olan isyancılar, güçlerini göstermek ve öç almak için sabırsızlanıyorlardı. Bu çetin hal ve koşullarda imparator Trakya ve Bulgaristan'daki Pavlusçuların veya Manichæan'ların saf olmayan (*impure*) yardımlarını da geri çevirmedi ve bu mezhep sapkınları şehitlerin cesareti ve en değerli askerlerin disiplinini ve kahramanlık ruhunu birleştiriyorlardı.[71] Sultan ile yaptığı antlaşma, imparatora yaklaşık bin Türk'ten oluşan bir güç sağlamış ve Norman atlılarının mızraklarına karşı İskit atlılarının okları çıkarılmıştı. Robert, kendisine doğru ilerlemekte olduğunu gördüğü korkunç bir ordunun gürültülerini duyunca, başlıca subaylarından oluşan bir savaş kurulu topladı: "Nasıl bir tehlike karşısında bulunduğumuzu görüyorsunuz," dedi onlara.

70. Bkz. William of Malmsbury, *de Gestis Anglorum*, L, II, s. 92.
"Alexius fidem Anglorum suscipiens præcipuis familiaritatibus suis eos applicabat, amorem eorum filio transcribens."
Odericus Vitalis (*Hist. Eccles.*, L, IV, s. 508; L, VII, s. 641), İngiltere'den göçlerini ve Yunanistan'daki hizmetlerini anlatıyor.
71. Bkz. Apulian, L, I, s. 256. Manichæan'ların karakterini ve tarihini elli dördüncü bölümde çizmiştim.

"Durum acil ve kaçınılmaz. Tepeler, savaşçılar ve sancaklarla kaplı; Grek imparatoru savaşlara ve zaferlere alışkın. İtaat ve birlikte hareket etme bizim tek kurtuluşumuz ve ben daha usta bir lidere komutayı bırakmaya hazırım." Gizli hasımları bile, ona bağlılıklarını ve güvenlerini alkışlarla bildirdiler. "Zaferden elde edeceğimiz meyveleri düşünelim, kaçmak isteyecek alçaklara bu olanağı vermeyelim. Gemilerimizi ve yüklerimizi yakıp, sanki doğduğumuz yerde ölmeye gelmişiz burada savaşalım," diye Robert ekledi. Bu kesin karar oybirliği ile benimsendi; safların gerisinde kalmak yerine Guiscard, savaş düzeni almış ordusunun başında, düşmanın yaklaşmasını bekledi. Arkalarında küçük bir nehir vardı, sağ kanatları denize dek uzanıyor, sol kanatları ise tepelere dayanıyordu. Daha önce Cæsar ile Pompey'in aynı yerde dünya imparatorluğu için savaştıklarını belki de farkında değildi.[72]

Durazzo Savaşı (18 Ekim 1081)

Alexius, en bilge generallerinin tavsiyelerini dinleyerek savaş kararı verdi, kenti kurtarmak için Durazzo garnizonunun doğru zamanlamayla bir çıkış (*sally*) harekâtı yapmasını istedi. Gün doğmadan iki kol halinde Normanlara baskın yapmak için yürüdü, her iki yandan hafif atlı birlikleri ovaya yayıldı, okçular ikinci safı oluşturuyorlar, Varangian'lara da öncü kuvvet olma onuru bahşedildi. İlk çarpışmada lejyonerler baltaları Guiscard'ın ordusuna kanlı darbeler indirdi ve bu ordunun sayısı on beş bine düşmüş oldu. Lombardlar ile Calabria'lılar haysiyetsizce ırmağa ve deniz kıyısına doğru kaçtılar fakat garnizonun çıkış eylemini kontrol etmek için köprü yıktırılmıştı, sahil ise ortalığı kargaşaya boğan savaş makineleriyle donatılmış Venedik

72. Bkz. Cæsar'ın basit ve hayranlık uyandıran öyküsü (*Comment. de Bell. Civil*, III, 41-75). Quintus Icilius (Guichard), Afrika ve İspanya savaşlarında olduğu gibi bu operasyonları da analiz edecek kadar yaşamaması üzücü.

gemileriyle kaplıydı. Yıkımın eşiğindeyken şeflerinin yiğit ruhu ve yönetimi sayesinde kurtarıldılar. Yunanlar Robert'ın karısı Gaita'yı savaşçı bir Amazon ya da ikinci bir Pallas olarak betimliyorlardı, Atinalı tanrıçadan zihinsel olarak daha az yetenekli ama savaş konusunda hiç ondan aşağı değildi;[73] Gaita, bir okla yaralansa da savaş alanından ayrılmadı, gösterdiği cesaret ile dağılmış olan birlikleri yeniden bir araya getirdi.[74] Onun ince sesi Norman dükünün gür sesi ve güçlü kolunun yardımıyla etkisini artırmıştı; Guiscard, savaşta bile tıpkı kurul toplantısında gibi dingindi: "Nereye!" diye avazı çıktığı kadar bağırdı, "Nereye kaçıyorsunuz? Düşmanınız amansızdır ve kölelikten daha az acı vericidir." O an belirleyiciydi; hatlarında önüne ilerleyen Varangian'lar, kanatları boş bırakmışlardı, dükün ordusunun belkemiğini oluşturan sekiz yüz şövalye zarar görmemiş durumdaydılar ve ileri atıldılar; Yunanlar, Fransız atlıların bu öfkeli ve karşı konulamaz hücumuyla dağılmaya başlamışlardı.[75] Alexius,

73. "Πάλλας ἄλλη κἂν μὴ Ἀθήνη", Başkan Cousin (*Hist. de Constantinople*, c. IV, s. 131, in 12mo) tarafından çok güzel tercüme edilmiştir: "qui combattoit comme une Pallas, quoiqu'elle ne fût pas aussi savante que celle d'Athènes," (Her ne kadar Pallas gibi akıllı olmasa da onun gibi savaştı). Yunan tanrıçası, Mısırlıların Sais'inin hizmetçisi Neith'iyle ve Libya'daki Tritonian Gölü'nün bakire Amazon'uyla uygunluk göstermese de kendi tanrıçalarına bunların niteliklerini yakıştırmışlardı.

74. Anna Comnena (L, IV, s. 116) onun erkeksi erdemlerine bir dereceye kadar hayranlık duyuyor. Bu erdemler Latinlerinkine çok benziyor; her ne kadar Apulian (L, IV, s. 273) onun varlığından ve aldığı yaradan bahsetmiş olsa da onu daha az cesur olarak gösteriyor:

"Uxor in hoc bello Roberti forte sagittâ
Quâdam læsa fuit; quo vulnere *territa* nullam
Dum sperabat opem se pœne *subegerat* hosti."

Son vurgulanan kelime, bir kadın mahkûm için hoş bir anlam taşımaz.

75. "Ἀπὸ τῆς τοῦ Ῥομπέρτου προηγησαμένης
μάχης, γινώσκων τὴν πρώτην κατὰ τῶν
ἐναντίων ἱππασίαν τῶν Κελτῶν ἀνύποιστον," (Anna., L, V, s. 133) ve başka bir yerde,
"καὶ γὰρ Κέλτος ἀνὴρ πᾶς ἐποχούμενος μὲν
ἀνόποιστος τὴν ὀρμὴν καὶ τὴν θέαν ἐστίν," (s. 140).

Prensesin klasik unvan seçimindeki bilgiçliği, antik Galyalıların niteliklerini

bir asker ve bir komutan olarak tüm görevlerini yerine getirmişti ancak Varangian'ların katledildiklerini ve Türklerin kaçtığını görünce tebaasının yeteneksizliğine lanet okudu ve umutsuzluğa kapıldı. Bu melankolik olay için gözyaşı döken Prenses Anna, her şeyi bir yana bırakıp babasının atının gücü ve çevikliği ile bir şövalyenin miğferini mızrakla nasıl kırdığını anlatmaktadır. Fransız süvarileri arasında açılan bir geçitten yararlanarak dezavantajlı durumdan kurtuldu, iki gün iki gece dağlarda dolandıktan sonra, Lychnidus kalesinde, ruhunu değil de vücudunu biraz olsun dinlendirme imkânı buldu. Muzaffer Robert, parlak bir avı kaçıran birliklerinin ağır ve gevşek tutumlarından memnun olmasa da düşmandan alınan ganimetler ve sancaklarla, Yunanların kampındaki zenginlik ve süslerin ele geçirilmiş olmasıyla ve kendisininkinden beş kez büyük olan bir orduyu bozguna uğratmasıyla avundu. Çok sayıda İtalyan korkularının kurbanı olmuştu ama bu unutulmaz günde o, sadece otuz şövalyesini kaybetmişti. Roma ordusunda Yunanlar, Türkler ve İngilizlerin yaklaşık beş ya da altı bin kaybı vardı,[76] Durazzo Ovası asil ve kraliyet kanıyla lekelendi ve sahtekâr Michael, hayatından daha onurlu bir sona kavuştu.

Durazzo'nun Ele Geçirilmesi (8 Şubat 1082)

Guiscard'ın Yunanlıların sadece küçümsediği ve alay ettiği maliyetli bir nümayişin kaybından etkilenmemiş olması muhtemeldir. İmparatorluk ordusunun bozguna uğramasından sonra Durazzo'da kuşatılmış bulunan garnizon savunmasını sürdürdü. İmparator, George Palaeologus'u alelacele çağırmıştı, kentte bir

vatandaşlarıyla bağdaştırma konusunda Ducange'yi cesaretlendiriyor.
76. Lupus Protospata (c. III, s. 45), 6000 sayısını veriyor; William the Apulian ise 5000'den fazla diyor (L, IV, s. 273). Tevazuları eşsiz ve övgüye değerdir, çok az kuvvetle iki ya da üç bin bölücü ve kâfir öldürmüş olabilirler.

Venedikli komutan vardı. Kuşatanların çadırları kışın sertliğine dayanmak için eğreti barakalara dönüştürüldü. Kentin gösterdiği meydan okumaya karşılık olmak üzere Robert, kendi kararlılığının en azından kuşatılanların dayanıklılığı kadar güçlü olduğunu anlatmak istemişti.[77] Belki de şehri zengin ve onurlu bir evlilik için satan Venedikli bir soyluyla yaptıkları gizli yazışmalara güveniyordu. Gece yarısında kale duvarlarından ip merdivenler sarkıtıldı, Calabria'lılar sessizce bu merdivenleri tırmandılar, Yunanlar, fatihin adı ve borazanlarıyla uyandırdılar. Yine de üç gün boyunca, zaten surları ele geçirmiş olan düşmana karşı sokakları savundular ve kuşatmanın başlangıcı ile nihayete ermesi arasında yaklaşık yedi ay geçti. Norman dükü, Durazzo'dan Epirus'un ya da Arnavutluk'un merkezine ilerledi, Tesalya'nın (*Thessaly*) önemli dağlarını aştı, Castoria kentinde üç yüz İngiliz'e baskın yaptı, Selanik'e yaklaştı ve Constantinople'a korku saldı. Daha acil bir görev, tutkulu amaçlarını yerine getirmesini engelledi. Gemilerinin batması, salgın hastalıklar ve savaş ordusunun üçte ikisini yok etmişti; İtalya'dan, yeni askerler yerine aldığı dertli mektuplar, yokluğunda meydana gelen tehlikeleri ve fesatlıkları, Apulia kentlerinin ve baronlarının isyanlarını, papanın ızdıraplarını ve Almanya Kralı Henry'nin yaklaşmakta olduğunu veya topraklarını ele geçirmeye başladığını haber veriyordu.

Robert'ın Dönüşü ve Bohemond'un Eylemleri

Devletindeki bozuklukların düzelmesi için kendisinin görünmesinin bile yeterli olacağını düşündü ve tek bir guletle (*briyantine*) geri dönmek üzere yolculuğa başladı, orduyu oğlu-

77. Romalılar, *Epi-damnus*'un uğursuz adını Dyrrachium olarak değiştirmişlerdi (Plin., III, 26); halk arasında bozularak Duracium (bkz. Malaterra) şekline bürünmüştü. Robert'ın adlarından biri de Durand'dı, böylece *durando* olmuştu; ne nükte! (Alberic., *Monach.* [içinde] *Chron.*, apud Muratori, *Annali d'Italia*, c. IX, s. 137).

nun ve Norman kontların komutasına bırakarak Bohemond'un kendisiyle denk olanların özgürlüğüne saygılı olmasını, kontlara da liderlerini dinlemelerini tembihledi. Guiscard'ın oğlu babasının izinden yürüdü, Yunanlar bu iki savaşçıyı tırtıl ile çekirgeye benzetmişlerdir, birincisi ikincinin yaptığı talandan kurtulanları yiyordu.[78] İmparatora karşı iki savaşı kazandıktan sonra Tesalya ovasına indi, Larissa'yı kuşattı; burası Yunan ordusunun hazinesinin ve ambarlarının bulunduğu Achilles'in masalımsı krallığının başkentiydi.[79] Bununla birlikte zamanın felaketine karşı cesurca olarak savaşan Alexius'un kararlılığını ve ihtiyatlılığını övmek gerekir. Devletin fakir halinde, kilisedeki gereksiz lüks eşyaları ödünç almayı başardı, kaçan Manichæan'ların açtığı boşluğu Moldavia'lıların bazı kabileleriyle kapattı, yedi bin Türk, kardeşlerinin yerine geçerek onların öcünü de aldılar, Yunan askerleri günlük talimlerle ata binmeyi, ok atmayı, pusu kurmayı öğrendiler. Alexius deneyimle biliyordu ki Fransızların bu azametli süvarileri yaya olarak ne savaşabilir ne de herhangi bir harekette bulunabilirlerdi,[80] bu yüzden okçularına, süvarilere değil atlarına nişan almalarını emretti ve düşmanın saldırabileceğini düşündüğü yerlere çeşitli ucu sivri demirler ve tuzaklar koymuştu. Larissa dolaylarındaki savaş uzadı ve dengelendi. Bohemond'un cesareti dikkat çekiciydi ve genellikle başarılı sonuçlar

78. "Βρούχους καὶ ἀκρίδας επεν ἄν
τις αὐτοὺς πατέρα καὶ υἱόν," (Anna, L, I, s. 35).
Homeros'unkilerden çok farklı olan bu benzetmelerle, fatih denilen zararlı küçük hayvan için nefret ve korku uyandırmak istiyor. Ne yazık ki insanlığın sağduyusu veya basiretsizliği onun övülmeye değer niyetlerinin tersini gösteriyor.
79. "Prodiit hâc auctor Trojanæ cladis Achilles". Virgil (*Æneid*, II, 197) daha klasik şiiri "Larissæus Achilles"de, Homeros'un detaylandırdığı coğrafi özelliklerle kanıtlanamayan Apulian'ın (L, IV, s. 275) varsayımını mazur görüyor.
80. Şövalyelerin ayaklarındaki "τῶν πεδίλων προάλματα", yanlış olarak mahmuz olarak çevrilmiş (Anna Comnena, *Alexias*, L, V, s. 140). Ducange, on birinciden on beşinci yüzyıla dek kullanılan gülünç ve yakışıksız kullanışı düzeltip gerçek anlamını meydana koydu. Akrep biçimindeki bu noktalar, kimi zaman iki ayaklıydı ve gümüş bir zincir onları dize bağlıyordu.

veriyor gibiydi ama Yunanlar, bir savaş hilesiyle kampını yağma ettiler. Kent, alınamaz durumdaydı, düşmanın satın alarak elde ettiği kontlar, Bohemond'un sancağı altından ayrıldılar, kendi kuvvetlerini düşmana teslim ettiler ve imparatorun saflarına geçtiler. Alexius, Constantinople'a savaşı kazanmış bir muzafferden çok savaşta avantajlar elde etmiş biri olarak döndü; Guiscard'ın oğlu da fethettiği yerleri, artık savunamayacağı için tahliye ettikten sonra İtalya'ya döndü ve onun değerini teslim eden ve talihsizliğine üzülen babası tarafından çok iyi karşılandı.

Yunanlarca Çağrılan İmparator III. Henry (1081)

Alexius'un müttefiki ve Robert'ın düşmanı olan Latin hükümdarları arasında en hızlı ve güçlü olanı, Almanya ve İtalya kralı ve Batı'nın gelecekteki imparatoru üçüncü veya dördüncü Henry idi. Yunan hükümdarın, kardeşine yazdığı mektup,[81] en sıcak dostluk dilekleriyle ve siyasi ve özel bağlarla ittifaklarını güçlendirmenin enerjik arzusuyla doludur. Henry'yi haklı ve kutsal bir savaştaki başarısından dolayı kutluyor, ayrıca Norman Robert'ın imparatorluğun refahını bozan rahatsız edici girişimlerinden de şikâyet ediyordu. Gönderdiği hediyelerin listesi o yüzyılın âdetlerini gösteriyordu: pırıltılı taşlarla süslü altın bir taç, incilerle bezenmiş ve göğse takılacak bir haç seti, azizlerin ad ve unvanlarının yazılı olduğu bir kutuda kutsal emanetler, kristal bir vazo, kırmızı akikten başka bir vazo, muhtemelen Mekke'den getirilmiş biraz balsam ve yüz parça erguvan renginde kumaş. Ayrıca Henry, Apulia topraklarına silahlı olarak gelirse şimdiden gönderdiği kırk dört bin Bizans altınına iki yüz on altı bin altın daha ekleyeceğini vadedi-

81. Mektubun kendisi (Alexias, L, III, s. 93, 94, 95) de okunmayı hak ediyor. Ducange'nin anlamadığı, "ἀστροπέλεκυν δεδεμένον μετὰ χρυσαφίου" şeklinde bir ifade vardır; kabul edilebilir bir anlam bulmaya çalıştım: "χρυσᾶφιον", altın bir taçtır; "ἀστροπέλεκυς", Simon Portius ([içinde] *Lexico Græco-Barbar*) tarafından şimşek "κεραυνός, πρηστήρ" olarak açıklanmaktadır.

yor ve ortak düşmana karşı birlik olmayı ant içerek yineliyordu. O sırada Lombardy'de bir ordunun ve hizbin başında bulunan Alman[82] bu görkemli armağanları kabul etti ve güneye doğru ilerleyişini sürdürdü, Durazzo savaşının haberini alınca durakladı. Ancak Robert'ın aceleyle geri dönüşünde ordusunun veya isminin yarattığı etki, Grek rüşvetinin ne kadar yerinde olduğunu gösteriyordu. Henry, Normanlardan, amansız düşmanı VII. Gregory'nin müttefiki ve takipçisinden, nefret ediyordu. Taht ve piskoposluk tacı arasındaki uzun soluklu çekişme, son zamanlarda bu kibirli rahibin gayret ve tutkusuyla alevlenmişti;[83] kral ve papa, karşılıklı olarak birbirlerini tahtlarından indiriyorlar, her biri, hasmının tahtına bir başkasını yerleştirmek istiyordu. Swabian'lı isyancının yenilgisi ve ölümünden sonra Henry, imparatorluk tacını almak ve kilisenin tiranını Vatikan'dan sürmek için İtalya'ya geçmişti.[84] Ancak Roma halkı Gregory'nin davasına bağlı kaldı, bu bağlılık Apulia'dan gelen insan ve para yardımıyla desteklendi ve şehir Almanya kralı tarafından üç kez başarısız bir şekilde kuşatılmıştı.

Roma'yı Kuşatması (1081-1084)

Dördüncü yıl, denildiğine göre, Henry savaş yüzünden

82. Bu olaylar hakkında Sigonius, Baronius, Muratori, Mosheim, St. Marc vb. genel tarihçilere başvurdum.

83. VII. Gregory'nin yaşam öyküsü efsane ya da küfürname biçiminde yazılmıştır (St. Marc, *Abrégé*, c. III, s. 235 vd.); şimdiki okuyucular onun mucizevi veya büyülü davranışlarına doğal olarak inanmayacaktır. Her zamanki gibi Le Clerc'te (*Vie de Hildebrand*, *Bibliot. ancienne et moderne*, c. VIII) biraz açıklama ve Bayle'de (*Dictionnaire Critique, Grégoire VII.*) de eğlendirici bilgi vardır. Papa, kuşkusuz büyük bir adam oldu ve kilise için daha elverişli bir yüzyılda ikinci Anastasius durumuna geldi. Athanasius'un portresinin tarihimin en az memnun olmadığım pasajlarından biri olduğunu ekleyebilir miyim?

84. Anna (L, I, s. 32), farklı mezhepten bir Yunan'ın hıncıyla, yüzüne tükürülecek bir papa ya da bir papaz olarak ona "κατάπτυστος οτος Πάπας" diyor ve onu Henry'nin elçilerini dövdürmek, sakallarını kestirmek, belki de hadım etmekle suçluyor (s. 31-33). Ancak bu zorbalık ihtimal dışı ve şüphelidir (bkz. Cousin'in mantıklı önsözü).

mülkleri ve şatoları harap olan Roma soylularını Bizans altınlarıyla ayarttı. Ona kapılar, köprüler ve yüz rehine teslim edildi (21 Mart), karşı papa (*anti-pope*) III. Clement, Lateran'da kutsandı (24 Mart) ve minnet duyguları içerisinde koruyucusu Henry'ye taç giydirdi (31 Mart). İmparator Henry, Augustus'un ve Charlemagne'ın yasal halefi niteliğiyle, Capitol'de oturmaya başladı. Gregory'nin yeğeni, Septizonium harabelerini savunmayı sürdürüyordu. Papa, Aziz Angelo şatosunda gözaltında tutuluyordu ve artık Norman uyruğunun yiğitliğinden ve bağlılığından başka bir ümidi yoktu. Karşılıklı kınamaları ve şikâyetleri dostluklarını bozmuştu ama bu tehlikeli durumda Guiscard artık yeminlerinden çok çıkarını, zafer kazanma aşkını ve iki imparator için beslediği düşmanlığı düşünmekten başka bir şey yapamazdı. Kutsal sancağı açarak havariler prensinin yardımına uçarcasına koştu, altı bin süvari, otuz bin piyade toplamıştı ki bu, o güne dek sahip olduğu en kalabalık bir orduydu. Birlikleri Salerno'dan Roma'ya dek yürüyüşleri boyunca halkın alkışları ve ilahî yardımın vaatleriyle yüreklendirildiler. Daha önce altmış altı savaş kazanan Henry, onun gelmekte olduğunu duyunca endişeye kapıldı (Mayıs); kendisinin Lombardy'de bulunmasını gerektiren birtakım zorunlu sorunlar olduğunu anımsayarak Romalılara bağlılıklarını sürdürmelerini istedi ve Normanların Roma'ya varmasından üç gün önce aceleyle oradan ayrıldı. Üç yıldan az bir süre içerisinde Tancred of Hauteville'in oğlu papayı kurtarmanın ve Doğu ile Batı'nın iki imparatorunu muzaffer ordularının önünde kaçmaya zorlamanın onurunu yaşadı.[85] Ancak Robert'ın zaferi Roma'nın yaşadığı felaketlerin gölgesinde kaldı.

85. "Sic uno tempore victi
Sunt terræ Domini duo: rex Alemannicus iste,
Imperii rector Romani maximus ille.
Alter ad arma ruens armis superatur; et alter
Nominis auditi solâ formidine cessit."
Bir Latin olan Apulian'ın, Yunan'ı Roma İmparatorluğu'nun hükümdarı olarak belirtmesi fazlasıyla acayiptir (L, IV, s. 274).

Gregory yanlılarının yardımıyla kale duvarlarına büyük hasar verildi ya da parçalandı ancak imparatorluk hizbi etkin ve güçlü durumunu sürdürüyordu, üçüncü gün büyük bir ayaklanma patlak verdi ve fatihin ağzından kaçan, düşünmeden söylediği bir söz, yağma ve ortalığı yakma işareti olarak algılandı.[86] Roger'ın tebaası ve kardeşinin yardımcıları olan Sicilyalı Saracen'ler, Hristiyanların kutsal kentini soymak ve aşağılamak için bunu fırsat bildiler: Binlerce insan saldırıya uğradı, boğuldu ya da tutsak edildi; bütün bunlar manevi pederlerinin gözü önünde ve müttefikleri tarafından yapıldı. Lateran sarayından Coliseum'a dek uzanan geniş mahalleler yakıldı ki buraları bugün de terk edilmiş halini sürdürmektedir.[87] Gregory, kendisinden nefret eden ve artık ondan korkmayan bu kenti bırakarak yaşamının geri kalan bölümünü geçirmek üzere Salerno'ya gitti ve oradaki saraya yerleşti. İhtiyatlı pontiff hiç kuşkusuz Guiscard'ı Roma veya imparatorluk tacı konusunda umutlandırmıştı. Ne var ki görünüşüne göre bu tehlikeli önlem Norman düküne yeni tutku aşılayacak ve sadık Almanya hükümdarlarını tedirgin edecekti.

Robert'ın Yunanistan'a İkinci Seferi (Ekim 1084)

Roma'nın kurtarıcısı ve cezalandırıcısı artık dinlenebilecekti ancak Alman imparatorunun kaçtığı aynı yıl yorulmak nedir bilmeyen Robert, doğuya yapacağı seferlerin planlarını yeniden gündemine aldı. Gregory himmetinden ya da minnettarlığının

86. Malaterra'nın anlatısı güvenilir, koşullara bağlı ve adildir. "Dux ignem exclamans urbe incensa," vd. Apulian, bazı tarafgir kroniklerde daha da abartılan hasarı (inde *quibusdam* aedibus exustis) yumuşatır (Muratori, *Annali*, c. IX, s. 147).

87. Bu yıkımdan bahsettikten sonra, Cizvit Donatus şunları ekliyor: "Durarat hodieque in Cœlio monte interque ipsum et Capitolium miserabilis facies prostratæ urbis, nisi in hortorum vinetorumque amœnitatem Roma resurrexisset ut perpetuâ viriditate contegeret vulnera et ruinas suas."

ifadesi olarak Yunanistan ve Asya krallıklarını ona vadetmişti.[88] Guiscard'ın birlikleri silahaltında tutuluyorlardı ve elde ettikleri başarıların verdiği güvenle savaşa gitmeyi arzuluyorlardı. Anna, Homeros'un benzetmelerine öykünerek, bu birlikleri arı sürüleri olarak betimliyordu[89] ancak yukarıda da belirttiğim gibi Norman dükünün kuvvetleri çok büyüktü. Bu kez ordusunu yüz yirmi gemiye bindirdi, mevsim iyice ilerlemiş olduğundan Otranto'nun açık limanını değil de Brundusium'un korumalı limanını yeğledi.[90] İkinci kez saldırıya uğramaktan korkan Alexius, imparatorluğun deniz kuvvetlerini eski haline getirmek için titizlikle çalıştı ve Venedik Cumhuriyeti'nden otuz altı nakliye, on dört kadırga ve dokuz çektirme veya gemiden oluşan olağanüstü güç ve büyüklükte bir yardım almıştı. Bu yardım cumhuriyete tanınan ticaret serbestliği verilerek ödenmişti, imparator Venediklilere Constantinople limanında çok sayıda dükkân açma ve ev yapma olanağı tanınmış ve bu cumhuriyetin rakibi olan Amalphi yurttaşlarından alınan bir vergiyi de onlara ayırmıştı. Yunanlar ile Venediklilerin birleşik güçleri Adriyatik Denizi'ni âdeta kapladı ancak bunların ihmalleri, belki de Robert'ın ustalığı, rüzgârlardaki değişkenlik ve kuvvetli bir sis düke bir yol açtı ve Norman

88. Papa tarafından Robert'e vadedilmiş ya da verilmiş olan kral unvanı (Anna, L, I, s. 32) Apulian'ın şiiriyle kanıtlanmıştır (L, IV, s. 270):
"Romani regni sibi promisisse coronam
Papa ferebatur."
Bu yeni papalığa bağlı yargılama biçiminin (*apostolic jurisdiction*) Gretser'i ve diğer papalık savunucularını neden rahatsız ettiğini anlayamıyorum.

89. Bkz. Homeros, *Iliad B* (Yunan harfleriyle yapılan bu ukalalıktan nefret ediyorum), 87 vd. Arıları karmakarışık bir kalabalığın sembolüdür. Disiplinleri ve genel çalışmaları sanki daha sonraki yüzyılların düşünceleriymiş gibi görünüyor (Virgil, *Æneid*, L, I).

90. Gulielm. Appulus, L, V, s. 276. Brundusium'un hayranlık uyandıran limanı iki kısımdı; dış liman bir adanın bulunduğu bir körfeze bakıyordu ve küçük bir kanal ile şehri her iki yakasından saran iç liman ile birleşene kadar kademe kademe daralıyordu. Cæsar ve doğa onu yıkmak için çok uğraştı; Napoli yönetiminin zayıf çabaları bu gibi amillere karşı ne yapabilirdi ki! (Swinburne, *Travels in the two Sicilies*, c. I, s. 384-390).

birlikleri Epirus kıyılarına güvenli bir şekilde çıktılar. Cesur dük, yirmi güçlü kadırganın başında, vakit yitirmeksizin düşmanın peşine düştü, her ne kadar at üzerinde savaşmaya alışıksa da kendisininkiyle birlikte iki oğlunun ve kardeşinin de canlarını bir deniz savaşına emanet etti. Denize kimin hâkim olacağı Corfu Adası'na yakın sularda yapılacak üç çarpışmada belirlenecekti; müttefiklerin ustalığı ve sayısı ilk ikisinde üstünlük kazandıysa da üçüncüsünde Normanlar kesin ve tam bir zafer elde ettiler.[91] Yunanların hafif guletleri dağılmıştı, dokuz Venedik gemisi inatla mücadeleyi sürdürdüler. Bunlardan yedisi battı, ikisi de düşmanın eline geçti. İki bin beş yüz tutsak, fatihin merhamet etmesi için boşuna yalvardılar. Alexius'un kızı Yunanlardan ve müttefiklerinden bu savaşta yaşamlarını yitiren on üç bin kişi için üzülüyor. Guiscard'ın dehası, bu konudaki deneyimsizliğinin boşluğunu doldurmuştu, her akşam, geri çekilme borusunu çaldırdıktan sonra, o günkü başarısızlıklarının sebeplerini sakince inceliyor, zayıf yanlarını düzeltecek ve düşmanın avantajlarını tersine döndürecek planlar hazırlıyordu. Kış, ilerleyişini askıya almak zorunda bıraktı, ilkbaharda Constantinople'u fethetme ümitlerini yeniden yeşertti ancak Epirus tepeleri üzerinden aşmak yerine ordularını Yunanistan'a ve bolca ganimet elde edebilecekleri, kara ve deniz güçlerinin kuvvetli ve etkili bir şekilde ortak harekâtlarını sürdürebilecekleri adalara çevirdi.

Ölümü (17 Temmuz 1085)

Ancak bu planları Cephalonia Adası'ndaki kampına yayılan

91. William of Apulia (L, V, s. 276) Normanların zaferini anlatıyor ama Anna Comnena (L, V, s. 159, 161) tarafından kayıt altına alınan önceki iki bozgunu unutuyor. Ancak Anna da Venediklilerin öçlerini aldıkları ve kayıplarını telafi ettikleri dördüncü bir çarpışmayı ortaya atıyor veya övüyor. Venedikliler ise liderlerini (*doge*) "propter excidium stoli" görevden aldıklarına göre böyle düşünmüyorlardı (Dandulus, [içinde] *Chron.*, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. XII, s. 249).

bir salgın hastalık sebebiyle uygulamaya koyamadı. Robert da çadırında yetmiş yaşındayken öldü, halk arasında yayılan dedikoduya göre onu karısı ya da Yunan imparatorun adamları zehirlemişti.[92] Bu erken ölüm, gelecekte yaşayacağı başarıları tasavvur etmek için sınırsız bir ufuk sağlar ve durum Normanların büyüklüğünün yalnızca onun varlığına bağlı olduğunu fazlasıyla kanıtlamıştı.[93] Artık çevresinde hiçbir düşman kalmadığını gören muzaffer bir ordu, sıkıntının etkisiyle dağıldı ya da düzensiz bir halde geriye çekildi, beri yandan imparatorluğu için endişelenen Alexius, kurtuluşuna sevindi. Guiscard'ın cenazesini getiren kadırga İtalya kıyısında battıysa da ceset çıkarıldı ve Venusia[94] mezarlığına gömüldü, burası Horace'ın doğduğu yer olmaktan çok Norman kahramanın mezarıyla ün kazandı.[95] İkinci gün oğlu ve halefi Roger mütevazı koşullar altında Apulia dükü oldu. Babası, saygısı veya tarafsızlığı sebebiyle yiğit Bohemond'a kılıcından başka bir miras bırakmadı. Bohemond'un şikâyetleri ve iddiaları Doğu'daki kâfirlere karşı çıkılan birinci haçlı seferinde

92. William of Apulia (L, V, s. 277), Jeffrey Malaterra (L, III, b. s. 589) ve Romuald of Salerno (*Chron.*, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Ital.*, c. VII) gibi en özgün yazarlar bu suçtan habersizdirler; hemşerilerimiz William of Malmesbury (L, III, s. 107) ve Roger de Hoveden'e (s. 710, [içinde] *Script. post Bedam*) göre ise çok açıktır. İkincisi, Alexius'un nasıl evlendiğini, taç giydiğini ve kadın suç ortağını canlı canlı yaktırdığını anlatıyor. İngiliz tarihçi gerçekten o kadar kör ki Apulia dükünün ölümünden on beş yıl sonra tahta çıkan I. Henry'nin şövalyeleri arasında Robert Guiscard'ı veya Wiscard'ı sıralar.

93. Anna Comnena, düşmanının mezarına sevinerek çiçek atıyor (*Alexiad.*, L, V, s. 162-166) ancak Guiscard'ın değeri, ailesinin yaşadığı devletlerde William the Conqueror'un onlara karşı saygısı ve kıskançlığı ile daha iyi kanıtlanmıştır. "Græcia (diyor Malaterra) hostibus recedentibus libera læta quievit: Apulia tota sive Calabria turbatur."

94. "Urbs Venusina nitet tantis decorata sepulchris," Apulian'ın şiirinin satırlarından biridir (L, V, s. 278). William of Malmesbury (L, III, s. 107) buraya alınmaya değer olmayan Guiscard üzerine yazılmış bir kitabeyi aktarıyor.

95. Horace, bununla birlikte Venusia'ya pek minnettar sayılmazdı; çocukluğunda Roma'ya taşındı (*Serm.*, I, 6) ve Apulia ile Lucania'nın şüpheli sınırlarına tekrar tekrar yaptığı kinayeler (*Carm.*, III, 4; *Serm.*, II, 1) onun dehasına ve yaşadığı yüzyıla yakışmamaktadır.

kendisine çok parlak zafer ve fetih alanı sağlayıncaya dek ulusal barışı bozmuştu.[96]

SİCİLYA BÜYÜK KONTU ROGER'IN SALTANATI VE FETİHLERİ (26 ŞUBAT 1101-1154)

İnsan hayatının en görkemli veya mütevazı umutları benzerdir ve hemen yanındaki mezarla sınırlıdır. Robert Guiscard'ın erkek tarafından soyu hem Apulia'da hem de Antioch'da ortadan kaldırıldı ancak küçük kardeşi krallar soyunun babası oldu ve büyük kontun oğlu, ilk Roger'ın adını, fetihlerini ve ruhunu sonraki kuşaklara aktardı.[97] Bu Norman maceracının vârisi Sicilya'da doğdu ve bu ülkenin egemenliğine sahip kılındığı sırada dört yaşındaydı; bu birçok sebepten dolayı kıskançlığa yol açabilirdi, bir anlığına vizyoner, erdemli olsa da hâkimiyet arzusuna boyun eğebilirdi. Roger, verimli mal varlığıyla yetinmiş olsaydı, ona minnet duyan halkı, velinimetlerini kutsayabilirdi ve bilge bir yönetim Grek kolonilerinin müreffeh zamanlarını geri getirebilseydi,[98] tek başına Sicilya'nın zenginliği ve gücü, onun en büyük fetihlerinden bek-

96. Bkz. Giannone (c. II, s. 88-93) ve ilk haçlı seferi tarihçileri.

97. Roger ile Sicilya'nın Norman kralları Giannone'nin *Istoria Civile*'inin dört kitabının büyük kısmını oluşturur (c. II, L, XI-XIV, s. 136-340) ve Muratori'nin yıllıklarının dokuzuncu ve onuncu ciltlerinde dağınık olarak bulunmaktadır. *Bibliothèque Italique*'de (c. I, s. 175-222) II. Roger Frederic'e kadar memleketinin tarihini iki cilt olarak yayımlayan modern Napolili Capacelatro'nun çok yararlı bir özetini buldum.

98. Philistus ile Diodorus'un tanıklıklarına göre tiran Dionysius of Syracuse, on bin süvari, yüz bin piyade ve dört yüz kadırgadan oluşan bir orduya sahipti. Hume (*Essays*, c. I, s. 268, 435) ve rakibi Wallace'ı (*Numbers of Mankind*, s. 306, 307) mukayese ediniz. D'Orville, Reidesel, Swinburne vb. bütün gezginler Agrigentum örenlerinden söz ediyorlar.

lediğine eşit oranda nimetler verebilecekti. Ancak büyük kontun hırsı bu tür soylu hesapları yapmaya elverişli değildi. Bir kısmı büyük kardeşinin idaresinde olan Palermo'da tek başına egemenliğini yürütme çarelerini aradı, Calabria'yı ilk antlaşmaların çizdiği sınırların ötesine yaymaya çalıştı ve Robert'ın torunu olan kuzeni William of Apulia'nın bozuk sağlığının iyice kötüleşmesini gözledi. Öldüğüne yönelik olarak aldığı ilk haber üzerine Roger, yedi kadırga ile Palermo'dan yelken açtı ve Salerno körfezine demir attı, on gün süren görüşmelerden sonra Normanların başkentinden bağlılık andı aldı, baronları kendisine itaate zorladı ve güçlü tebaanın (*vassal*) dostluğunu ya da düşmanlığını uzun süre dayanamayan papalardan zorla bir unvan kopardı. Benevento'nun kutsal yeri, Aziz Peter'in mirası olarak saygıyla korunmuştu ancak Capua ve Napoli'nin ele geçirilmesiyle amcası Guiscard'ın planları tamamlanmış oldu, böylece muzaffer Roger bir anda Normanların tüm fetihlerinin tek vârisi haline geldi (1127). Gücü ve liyakatinin üstünlüğü dük ve kont sanlarını küçük görmesine sebep oldu ve belki de İtalya'nın üçte birini oluşturacak büyüklükteki Sicilya Adası, yalnızca Fransa ya da İngiltere krallıklarına katılabilecek bir krallığın temeli olacaktı.[99] Palermo'daki taç giyme törenine katılan ulusal şefler, kendilerinin başında hangi ad ile saltanat süreceğine karar verme hakkına da sahiptiler ancak bir Yunan tiran ve bir Saracen emîr örneği onun krallık unvanını haklı göstermesi için yeterli değildi ve Latin dünyasının dokuz kralı[100] papanın onayını alıncaya kadar onu tanımayı reddedebilirlerdi.

99. 1127 yılından 1135'e dek Roger'ın eylemlerini betimleyen bir çağdaşı yazar, bu hükümdarın unvanlarını, Papa Anacletus'tan hiç söz etmeden, kendi liyakati ve gücü, baronların rızası ve Sicilya ve Palermo'nun eski kraliyeti üzerine kuruyor (Alexand. Cœnobii Telesini Abbatis, *de Rebus gestis Regis Rogerii*, L, IV, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Ital.*, c. V, s. 607-645).

100. Fransa, İngiltere, İskoçya, Castille, Arragon, Navarre, İsveç, Danimarka ve Macaristan kralları. İlk üçünün tahtı Charlemagne'ınkinden çok daha eskiydi, ondan sonraki üçü krallıklarını kılıçla edinmişlerdi, son üç krallık ise vaftizle. Bunlardan sadece Macaristan kralı, tacını papadan alma onurunu ya da küçük düşmesini elde etmiş tek hükümdardı.

Sicilya'nın İlk Kralı (25 Aralık 1130-25 Temmuz 1139)

Roger'ın bunu istemek üzere önünde baş eğmesi Papa Anacletus'un gururunu okşadı ve zevkle bu sanı ona verdi[101] ancak papanın meşruiyeti II. Innocent'in karşı papa olarak seçilmesiyle tartışmalı hale gelmişti ve Anacletus, Vatikan'da otururken başarılı kaçak Avrupa uluslarınca tanınmıştı. Roger'ın henüz kurduğu monarşisi bir dinî liderin seçimi sebebiyle sarsıldı ve neredeyse yıkılıyordu. Alman İmparator II. Lothaire'nin gücü, Innocent'in aforozları, Pisa'nın donanmaları ve Aziz Bernard'ın azmi, Sicilyalı haydudu yıkmak için birleşti. Norman hükümdarı cesurca direndi ancak İtalya'dan çıkarıldı, Apulia'nın yeni dükü için yapılan törende papa ile imparator *gonfanon*'u veya gönderi beraber tuttular ki bunda amaçları haklarını sürdürmekle birlikte çekişmelerini askıya aldıklarını göstermekti. Ancak bu şartlı dostluk kısa sürdü; hastalık ve askerden kaçmalar, Alman ordusunu âdeta tüketti;[102] yeni Apulia dükü, tüm yandaşlarıyla birlikte, ölü ya da diri düşmanlarını pek seyrek olarak affeden fatih tarafından yok edildi. Selefi IX. Leo gibi zayıf ama kibirli olan pontiff Normanların tutsağı ve dostu oldu ve barışmaları, Sicilya kralı unvanı ve erdemlerinin Bernard'ın cümleleri eşliğinde övülmesiyle kutlandı.

Afrika'daki Fetihleri (1122-1152)

Aziz Peter'in halefine karşı işlediği savaş günahlarının kefaretini ödemek için bu hükümdar, haçlı bayrağı açacağına söz ver-

101. Fazellus ve kalabalık bir Sicilyalı grubu, Giannone'nin gönülsüzce reddettiği (c. II, s. 137-144), daha erken ve bağımsız bir taç giyme töreni hayal etmişti (1 Mayıs 1130). Bu kurgu çağdaşlarının sessizliğiyle çürütülüyor; Messinalı uydurma bir karakter tarafından da doğrulanamaz (Muratori, *Annali d' Italia*, c. IX, s. 340; Pagi, *Critica*, c. IV, s. 467, 468).

102. Roger, Lothaire'nin ordusundan bir subayı kendi safına çekip geri çekilme borusu çaldırttı ya da birliklere geri çekilme emrini verdirtti; Almanlar trompet çalmasını bilmiyorlardı, diyor Cinnamus (L, III, b. I, s. 51). Asıl kendisi hiçbir şey bilmiyor!

mişti; çıkarlarına ve intikam almasına elverişli olan bir isteği yerine getirmek için işe girişti. Sicilya'nın son zamanlarda uğradığı kötülükler, Saracen'lere karşı haklı bir misillemeye onu zorluyordu, yerli halktan birçok aileyle evlenmiş olan Normanlar, dolayısıyla kendilerinin de ataları sayılabilecek eski Sicilyalıların denizdeki başarılarını anımsadılar ve onlara öykündüler. Bu alanda güçlenince artık gerilemeye yüz tutmuş olan Afrika'daki devletle mücadeleye başladılar. Fatımi halifesi, Mısır'ın fethi için hareket geçtiği sırada subaylarından biri olan Joseph'e, gerçek değerini ve bağlılığını ödüllendirmek üzere, kırk Arap atı, görkemli mobilyalarla döşenmiş sarayını, krallık kaftanını ve Tunus ile Cezayir krallıklarının yönetimini verdi. Joseph'in soyundan gelen Zeiride'ler,[103] artık uzakta olan velinimetlerine borçlu oldukları itaati ve minneti unutarak, üzerine kondukları bu refahın meyvelerini har vurup harman savurmaya başlamışlardı, bir Doğulu hanedanın kısa süreli yaşamını takip etmiş, sonra da zayıf duruma düşmüşlerdi. Kara kısmında, Fas'ın bağnaz hükümdarları Muvahhitler (*Almohades*) tarafından sıkıştırılmışlardı, deniz kıyıları ise on birinci yüzyılın sona ermesinden önce kendilerinden iki yüz bin altın değerinde vergi aldıkları Yunanların ve Fransızların teşebbüslerine açıktı. Roger'ın ilk orduları, dinî ve askerî ünlü bir kolonin bulunduğu Malta Adası veya kayasını Sicilya tacına dâhil etti. Sonraki hedefi güçlü ve denizci bir şehir olan Trablus[104] oldu, buradaki erkekleri katletmesini, kadınları tutsak etmesini, aynı zalimane eylemleri Müslümanların da sık sık gerçekleştiriyor olması belki haklı gösterebilir. Zeiride'lerin başkenti, ana karanın adı olan Afrika adını taşıyordu, kimi zaman da onun Arap kurucusunun adından Mahadia diye isimlendiri-

103. Bkz. de Guignes, *Hist. Générale des Huns*, c. I, s. 369-373 ve Cardonne, *Hist. de l'Afrique.... sous la Domination des Arabes*, c. II, s. 70-140. Öyle anlaşılıyor ki bu iki yazar, kendilerine Novairi'yi kılavuz olarak almışlar.

104. Trablus (diyor Nübyeli coğrafyacı veya daha doğrusu Şerif el İdrisi), "urbs fortis, saxeo muro vallata, sita prope littus maris. Hanc expugnavit Rogerius, qui mulieribus captivis ductis, viros peremit".

liyordu;[105] bir kıstak üzerine inşa edilmiştir ancak yakınlarındaki ovanın verimliliği limanın yetersizliğini telafi edemiyordu. Sicilyalı amiral George, yeteri kadar asker ve savaş gereciyle donatılmış yüz elli kadırgadan oluşan bir kuvvetin başında Mahadia'yı kuşattı, hükümdar kaçıp gitmişti, Mağripli (*Moorish*) vali teslim olmayı reddetti ancak son saldırıyı beklemeden, kenti ve hazinelerini Fransızlara bırakıp Müslüman halkla birlikte kaçtı. Sicilya kralı veya komutanları yaptıkları peş peşe seferlerle Tunus'u, Safax'ı, Capsia'yı, Bona'yı ve deniz kıyısındaki çoğu yeri ele geçirdiler;[106] kalelerde garnizonlar kuruldu, ülkeyi haraca bağladılar ve Roger'ın Afrika'yı boyunduruk alması böylece dillere destan oldu.[107] Onun ölümünden sonra bu boyunduruğu sağlamış olan kılıç kırıldı ve halefinin fırtınalı geçen saltanatı sonrasında bu denizaşırı yerler ihmal edildi, tahliye edildi veya yitirildi.[108] Scipio'nun ve Belisarius'un zaferleri Afrika'nın ne erişilemez ne de yenilmez olduğunu kanıtladı ancak Hristiyanlığın büyük hükümdarları, İspanya'daki egemenlikleri ve fetihlerindeki hızlılığın onuruyla hâlâ övünebilen Mağriplilere karşı silahlanma konusunda devalarca başarısız oldular.

Yunanistan'ı Fethi (1146)

Robert Guiscard'ın ölümünden sonra Normanlar, Doğu İm-

105. Bkz. Leo Africanus'un coğrafya kitabı (in *Ramusio*, c. I, fol. 74 verso. fol. 75, recto), Shaw'un gezileri (s. 110), Thuanus'un yedinci, Abbé de Vertot'nun on birinci kitabı. Malta şövalyeleri, V. Charles'ın, savunmaları şartıyla onlara bıraktığı bu yeri reddederek akıllıca davrandılar.

106. Pagi, Roger'ın Afrika'daki fetihlerini gerçeğe uygun olarak gösterdi; dostu Abbé Longuerue onun kritiğini Arapça anıtlar aracılığıyla tamamladı (*A.D. 1147*, No. 26, 27; *A.D. 1148*, No. 16; A.*D. 1153*, No. 16).

107. "Appulus et Calaber, Siculus mihi servit et Afer."
Norman fatihlerinin hâlâ Hristiyan ve Müslüman tebaalarından ayırt edildiğini gösteren gururlu bir yazıt.

108. Hugo Falcandus (*Hist. Sicula*, [içinde] Muratori, *Script.*, c. VII, s. 270-271) bu kayıpları Amiral Majo'nun ihmaline veya ihanetine bağlıyor.

paratorluğu üzerindeki planlarından altmış yıldan uzun süredir vazgeçmişlerdi. Roger'ın politikası kendi kraliyet unvanını yüceltecek olan Yunan hükümdarlar ile siyasal ve özel bağlar kurulmasını gerektiriyordu. Comnenian ailesinden bir kızla evlenmeyi talep etti, konuyla ilgili ilk görüşmeler elverişli bir anlaşmaya varılabileceği umudunu verecek nitelikteydi. Ne var ki elçilerine kötü davranıldığını duyunca gururu zedelendi, uluslararası hukuka göre günahsız bir halk, Bizans sarayının kibrinin kurbanı oldu.[109] Sicilya amirali George, yetmiş kadırgayla Corfu'nun önünde belirdi, kent ve ada, bir kuşatmanın vergiye bağlanmaktan çok daha feci olduğunu bilen hoşnutsuz halk tarafından teslim edildi. Ticaret yıllıklarında önemli bir yer tutan bu ele geçiriş sırasında Normanlar Akdeniz'e ve Yunan eyaletlerine yayıldılar. Atina, Thebes ve Corinth gibi kentlerin kutsal döneme ait yapıları yağma ve zulümle yıkıldı. Atina'nın bu yakılıp yıkılan anıtlarından hiçbiri bize ulaşmadı. Latinler, Thebes'in zenginliklerini çevreleyen antik surlarını aşıp geçtiler ama korunmalarını sağlayamadılar. Yenenler, ancak yasal mülk sahiplerine mülklerinin bir zerresine dokunulmadığına yemin ettirmek için İncil'i anımsadılar. Corinth'in kıyı kenti Normanların yaklaşmakta olduğu duyulunca boşaltıldı. Yunanlar Pirene'nin bol su verdiği yüksekteki iç kaleye çekildiler. Yiğitliğin olmaması halinde bilgi ve doğa bu boşluğu doldursaydı burası alınamaz olarak kalırdı. Tepeyi zorlukla (yegâne zorluk) tırmandıktan sonra kazandığı bu zafer karşısında şaşıran Norman komutanı, Tanrı'ya şükranlarını sunmak üzere, kalenin aziz koruyucusu Theodore'nin çok değerli bir heykelini sunaktan sökerek göğe kaldırdı. George'un Sicilya'ya taşıdığı her iki cinsiyetten ipek dokumacılar ganimetin

109. Çok erken biten ya da çok geç başlayan Sicilyalı tarihçilerin suskunluğu Alman Otho of Frisingen (*de Gestis Frederici*, I, L, I, b. 33, [içinde] Muratori, *Script.*, c. VI, s. 668), Venedikli Andrew Dandulus (Id. c. XII., s. 282, 283) ve Yunan yazarlar Cinnamus (L, III, b. 2-5) ve Nicetas (L, II, b. 1-6) tarafından giderilebilir.

en zengin bölümünü oluşturuyordu. Bu zanaatçıların ustalığını askerlerin tembelliği ve korkaklığıyla karşılaştırarak örekenin ve dokuma tezgâhının Yunanlarca en iyi kullanılan silahlar olduğunu bağırarak dile getirdi. Bu deniz seferinin ilerleyişine iki dikkate değer olay damga vurdu: Fransa kralının kurtarılması ve Bizans başkentine saldırıda bulunulması. Başarısız bir haçlı seferinden deniz yoluyla dönüşünde VII. Louis, temelde şeref ve din kanunlarını ihlal eden Yunanlar tarafından durduruldu. Normanların donanması ona rastladı ve bu kralı kurtardı. Sicilya sarayında özgür ve onurlu bir şekilde ağırlandıktan sonra Roma üzerinden Paris'e gitti.[110]

Constantinople'a Saldırması

Yunan imparator o sırada başkentte değildi, Constantinople ve Hellespont (Çanakkale) savunmasız durumdaydı ancak herhangi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmaktan da korkulmuyordu. Ruhban sınıfı ve halk (askerler, Manuel'in komutasında sefere çıkmışlardı) imparatorluk kentinin önüne gelerek demir atan bir dizi kadırgayı görünce dehşete düştüler. Sicilyalı amiralin emrindeki güçler bu denli büyük bir metropolü kuşatmak ya da ona saldırmak için yeterli değildi ama George Yunanların kendine güvenini sarsmaktan keyif duymuş ve batının gemilerine zafer yolunu göstermişti. İmparatorun bahçelerini yakıp yıkmak için belli sayıda askeri kıyıya çıkardı ve çok olasıdır ki Cæsar'ların sarayına Norman askerleri gümüş uçlu oklarla yanıcı maddeler attı.[111]

110. Bu eksik yakalama ve hızlı kurtarmaya, Cinnamus'un (L, II, b. 19, s. 49) "παρ ὀλίγον ἦλθε τοῦ ἁλῶναι"ını uyguluyorum. Muratori, tolere edilebilir kanıtlar üzerine (*Annali d'Italia*, c. IX, s. 420, 421), "marisque nullo impediente periculo ad regnum proprium reversum esse"yi savunan Fransızların nezaketine seviniyor. Yine de onların müdafii Ducange, Joinville'in editörü olan Cinnamus hakkında yorumcu olarak daha az olumlu gözlemlerde bulunuyor.

111. "In palatium regium sagittas igneas injecit," diyor Dandulus; ne var ki Nicetas (L, II, b. 8, s. 66) onları "βέλη ἀργεντέους ἔχοντα ἀτρακτούς"a dönüş-

İMPARATOR MANUEL COMNENUS

Önlem almayı unuttuğu bir andan yararlanan Sicilyalı korsanların bu aşağılamasını Manuel hor gördü, savaşçı ruhu ve imparatorluğun güçleri öç almaya hazırdı. Archipelago (Ege?) ve İyon (Ionian) Denizi onun ve Venediklerinin donanmalarıyla kaplandı. Bir Bizanslı tarihçinin bu seferde denize açılan bin beş yüz gemiden söz etmesine karşın kaç tane taşıma gemisi, araç ve gereçleri taşıyacak gemi ve sandal gerektiğini hesaplamayı mantığımızın veya hayal gücümüzün nasıl becereceğini bilemiyorum. İmparator bu harekâtı sağduyulu ve etkili bir şekilde yönetti, George geri dönüşünde on dokuz kadırgasını yitirdi, bunların birçoğu düşmanın eline geçti. Corfu, inatçı bir savunmadan sonra meşru hükümdarından af diledi. O günden sonra imparatorluk toprakları ve denizlerinde Norman hükümdara bağlı askere ve gemiye –tutsak düşenler dışında– rastlanmadı. Roger'ın refahı ve sağlığı gittikçe bozuluyordu, Palermo sarayının bir köşesinde kendisine getirilen zafer ya da bozgun haberlerini dinlerken, yenilmez Manuel, Yunanlar ve Latinler tarafından çağının İskender'i ya da Herkül'ü olarak görülüyordu.

Apulia'yı ve Calabria'yı Zaptı (1155)

Bu karakterdeki bir hükümdar, haddini bilmez bir barbarı püskürtmüş olmakla hıncını almış olamazdı. Manuel'in hakkı ve görevi, belki de çıkarı ve zaferi, imparatorluğun kadim ihtişamını yeniden kurmayı, İtalya ve Sicilya eyaletlerini kurtarmayı ve Norman bir vasalın torunu olan bu sözde kralı cezalandırma-

türüyor ve Manuel'in bu aşağılamaya "παίγνιον" ve "γέλωτα... ληστεύοντα" biçimini verdiğini ekliyor. Bir derlemeci olan Vincent de Beauvais bu okların altın olduğunu söylüyor.

yı emrediyordu.[112] Calabria yerlileri, Latin din adamları tarafından kesin bir şekilde yasaklanmış olan Yunan diline ve inancına hâlâ bağlıydılar; dükün kaybından sonra Apulia, Sicilya tacına dâhil edildi; monarşinin kurucusu kılıcıyla yönetmişti ve onun ölümü hoşnutsuz tebaasının korkusunu hafifletmişti; feodal hükümet içten içe isyan tohumlarını ekiyordu, Roger'ın bir yeğeni bile, ailesinin ve milletinin düşmanlarını davet etti. Erguvanın saygınlığı ve Macarlar ile Türklere karşı başlayan savaşlar da Manuel'in İtalya seferini yürütmesine engel olmuştu. İmparatorluk donanmasını ve ordusunu yiğit ve soylu Palaeologus'a emanet etti, Bari kuşatması onun ilk başarısı oldu ve her başarısında altın, kılıç kadar bu komutanın işine yaradı. Salerno ve kimi batı yakası kentleri Norman kralına bağlılıklarını sürdürdüler ancak bu krallık İtalya üzerindeki topraklarından en büyük bölümünü iki savaşta yitirdi; dalkavukluktan ve yalandan nefret eden mütevazı imparator Apulia ve Calabria'nın üç yüz kent ya da köyünün alınması ve bunların adlarının sarayın duvarlarına yazılması gibi bir hediyeyle yetindi. Latinlerin önyargılarını aşmak için Almanya Cæsar'larının mührüne sahip gerçek ya da düzmece bir bağış senedi onlara gösterildi.[113] Ne var ki Constantine'ün halefi bu utanç verici bahaneden hemen vazgeçerek İtalya üzerindeki başkasına aktarılmaz haklarını değerlendirdi ve barbarları, Alplerin öte yanına geri göndermek istediğini bildirdi.

112. Bkz. Nicetas'ın neredeyse göz ardı ettiği İtalya'nın ele geçirilmesi üzerine, yüce bir görevin ayrıntılı bir anlatımını ortaya koyan Cinnamus'un özenli tarihi (L, IV, b. 1-15, s. 78-101); "περὶ τῆς Σικαλίας τε καὶ τῆς Ἰταλῶν ἐσκέπτετο γῆς, ὡς καὶ ταύτας Ῥωμαίοις ἀνασώσαιτο".

113. Latin Otho (*de Gestis Frederici* L, L, II, b. 30, s. 734) bu sahtekârlığı doğruluyor; Yunan Cinnamus (L, I, b. 4, s. 78) Conrad ve Frederic'ten bir tazminat vaadi görmeyi talep ediyor. Bir hile, Yunanlar yaptı diye söylenirse her zaman inanılabilir.

İtalya'yı ve Batı İmparatorluğu'nu Ele Geçirme Planı (1115-1174 vd.)

Özgür kentler, Doğulu müttefiklerinin süslü konuşmaları, lüks hediyeleri ve sınırsız vaatleriyle Frederic Barbarossa'nın zorba rejimine soylu bir direnişle karşı koymak için teşvik edildiler. Manuel, Milano Kalesi'nin duvarlarının yeniden inşası için gerekli giderleri ödedi ve bir tarihçinin dediğine göre, Venediklilerin kahpece kıskançlığı yüzünden Yunanlara bağlılıkları kuvvetlenmiş olan Ancona kentine âdeta altından bir dere aktı.[114] Ancona'nın ticaretteki canlılığı ve İtalya'nın göbeğinde oluşu ona çok önemli bir nitelik sağlıyordu, Frederic'in birlikleri burasını iki kez kuşatmışlardı ama özgürlük aşkıyla yanıp tutuşan kentliler, Constantinople elçisinin de desteğiyle bu kuşatmaları püskürtmüşlerdi ve en cesur yurtseverler, Bizans sarayın tarafından en sadık kişilere verilen onurlar ve servetlerle donatılmışlardı.[115] Manuel'in gururu bir barbarı kendi düzeyinde bir hükümdar olarak görmeye elverişli değildi. Tutkusu, erguvanı Alman gaspçılarından söküp alma ve batıda, doğuda olduğu gibi Romalıların tek yasal imparatoru unvanını kazanmaktı. Bu niyetle Roma halkı ve kilisesi ile ittifak kurmak istedi. Birçok soylu ondan yana olduklarını belirttiler. Yeğeninin Odo Frangipani ile evlenmesi ona bu güçlü ailenin yardımını sağladı.[116] İmparatorluğun antik başkenti onun sancağını ya da tasvirini[117] saygıyla

114. "Quod Anconitani Græcum imperium nimis diligerent . . . Veneti speciali odio Anconam oderunt." İmparatorun "beneficia"ları ve "flumen aureum"u bu sevginin, belki de kıskançlığın sebebiydi. Cinnamus (L, IV, b. 14, s. 98) Latin anlatısını onaylıyor.

115. Muratori, Ancona'nın iki kuşatmasını dile getirmektedir. Birincisi 1167'de bizzat I. Frederic'e karşı (*Annali.*, c. X, s. 39 vd.); ikincisi, 1173'te adına ve makamına yakışmayan Mentz Başpiskoposu Christian'a karşı (s. 76 vd.). Büyük koleksiyonunda yayımladığı özgün anlatı ikinci kuşatmaya dairdir (c. VI, s. 921-946).

116. Bu anekdotu, Muratori (*Script. Ital.*, c. VII, s. 874) tarafından yayımlanan yazarı bilinmeyen *Fossa Nova* kroniğinden edinebildik.

117. Cinnamus'un (L, IV, b. 14, s. 99) "Βασ ἴλειον σημεῖον"u bu çifte anlamı

karşıladı. Frederic ile III. Alexander arasındaki çekişme boyunca papa, iki kez Constantinople elçilerini Vatikan'da kabul etti. Uzun süreden beri dile getirilen iki kilisenin birliğini ele aldılar, elçiler Roma pontiff'inin dini bütünlüğünü övdüler. Papanın para hırsını kışkırttılar. Uygun anı kollayıp küstah Alemanni'ye gerekli dersi vermeye ve Constantine ile Augustus'un asıl halefini tanımaya yüreklendirdiler.[118]

Ne var ki İtalya'daki bu fetihler, bu evrensel saltanat, kısa süre sonra Yunan imparatorun elinden uçup gitti. Manuel'in ilk talepleri, bu derin ve önemli olayların doğuracağı sonuçları hesaplamış olan III. Alexander'ın ihtiyatlı tutumuyla atlatıldı.[119] Üstelik papa Latin isminin ebedî mirasından feragat etmek için kişisel bir ihtilafla tahrik edilemezdi. Frederic'le uzlaştıktan sonra daha kesin konuştu, seleflerinin kararlarına katıldı, Manuel yanlılarını aforoz etti ve kiliselerin veya hiç değilse Constantinople ve Roma imparatorluklarının son ve kesin biçimde ayrı olduklarını belirtti.[120] Lombardy özgür kentleri yabancı velinimetlerini artık hatırlamıyorlardı, Bizans hükümdarı da Ancona ile dostluğunu sürdüremeden Venedik'in düşmanlığıyla karşı karşıya kaldı.[121] Yunan imparatoru açgözlülükten ya da tebaasının şikâyetlerine

şüpheli hale getiriyor. Bir sancak Latinlerin törelerine, bir tasvir ise Yunanlarınkine benzemektedir.

118. "Nihilominus quoque petebat, ut quia occasio justa et tempus opportunum et acceptabile se obtulerant, Romani corona imperii a sancto apostolo sibi redderetur; quoniam non ad Frederici Alamanni, sed ad suum jus asseruit pertinere," (Vit. Alexandri III. a Cardinal. Arragoniæ, [içinde] *Scr ipt. Rerum Ital.*, c. III, kısım I, s. 458). İkinci elçiliği için yola çıktı, "cum immensâ multitudine pecuniarum."

119. Nimis alta et perplexa sunt" (Vit. Alexandri III, s. 460, 461), diyor ihtiyatlı papa.

120. "Μηδὲν μέσον εἶναι λέγων Ῥώμη τῆ
νεωτέρᾳ πρὸς τὴν πρεσβυτέραν πάλαι
ἀποῤῥαγεισῶν" (Cinnamus, L, IV, b. 14, s. 99).

121. Cinnamus altıncı kitabında, Nicetas'ın dikkate almaya değer görmediği Venedik savaşını anlatıyor. Tarihçi Muratori, İtalyanların bizim merakımızı tatmin etmeyen açıklamalarını iletiyor (yıl 1171 vd.).

dayanarak Venedikli tüccarları tutuklattı ve mallarına el koydu. Kamu yararına ve iyi niyet kurallarına karşı yapılan bu davranış özgür ve ticaretle uğraşan bu halkı öfkelendirdi, üç ay içerisinde donatılan ve silahlandırılan yüz kadırga Dalmaçya ve Yunanistan kıyılarını yağmaladılar ancak karşılıklı kayıplardan sonra savaş, imparatorluk için utanç verici, cumhuriyet içinse yetersiz bir anlaşmayla sona erdirildi, bu da sonraki kuşaklara yeni intikam tohumlarıyla miras olarak kaldı. Manuel'in komutanı saraya yazdığı bir mektupta Apulia ve Calabria'daki ayaklanmaları bastıracak yeterli kuvvetleri olduğunu ancak bu kuvvetlerin Sicilya kralının yapacağı bir saldırıya karşı koyamayacağını bildirmişti. Bu tahmini kısa zaman sonra doğrulandı; Palaeologus'un ölümü, komuta yetkisinin hepsi aynı rütbede ancak askerî yetenekleri benzer şekilde kusurlu birçok şef arasında bölünmesine sebep olmuştu. Yunanlar denizden ve karadan sıkıştırılıyorlardı, Normanların ve Saracen'lerin kılıcından kaçan tutsaklar fatihlerinin kişiliğine ve devletine karşı gelecekteki tüm düşmanlıklarından vazgeçtiler.[122]

Normanlarla Barış (1156)

Yine de Sicilya kralı, İtalyan sahiline ikinci bir ordu indiren Manuel'in cesaretine ve kararlılığına saygı duyuyordu, bu yeni Justinian'a saygıyla hitap etti, otuz yıllık bir barış ya da ateşkes talep etti, kral unvanını bir lütuf olarak kabullendi ve Roma İmparatorluğu'nun bir asker kulu olmayı kabullendi.[123] Bizans Cæsar'ları bir Norman ordusunun hizmetini beklemeden, belki

122. Romuald of Salerno ([içinde] Muratori, *Script. Ital.*, c. VII, s. 198) bu zaferi anlatıyor. Sicilya kralını övme konusunda Cinnamus'un (L, IV, b. 13, s. 97, 98) Falcandus'tan daha ateşli ve daha ayrıntılı bilgi vermesi fazlasıyla tuhaftır. Şu da var ki Yunan yazar betimlemeleri seviyor, Latin tarihçi ise William the Bad'den hoşlanmıyordu.

123. I. William'ın mektubu için bkz. Cinnamus (L, IV, b. 15, s. 101, 102) ve Nicetas (L, II, b. 8). İmparatorluğun ihtişamının bu gurur verici tasvirleriyle Yunanların kendilerini mi yoksa halkı mı aldattığını doğrulamak zor.

de istemeden, bu hayalî egemenliği kabullendiler ve otuz yıllık bu ateşkes Sicilya ile Constantinople arasında hiçbir düşmanca davranışla bozulmadı. Ancak Manuel'in tahtı ülkesinde ve dünyada korku yaratan insanlık dışı bir zorba tarafından gasp edildi. Comnenian soyundan olan kaçak bir prens, Roger'ın torunu II. William'ı savaş için kışkırttı. Andronicus'un tebaası kendi hükümdarlarından ölesiye nefret ettikleri için, yabancı orduları âdeta dost olarak bağırlarına bastılar.

Yunanlarla Normanların Son Savaşı (1185)

Latin tarihçiler,[124] bir filo ve orduyla Romanya'yı işgal eden ve birçok kaleyi ve kenti Sicilya kralına bağlayan dört kontun hızlı ilerleyişlerini inceliyorlar. Yunanlar,[125] imparatorluğun ikinci kenti Selanik'te yapılan yağmalar ile katliamları ve kutsal emanetlere karşı işlenmiş suçları abartarak anlatırlar. İlki mağlup bir düşmanın desiseleriyle canlarını yitiren kahraman savaşçıların ölümüne üzülmüştü. İkinciler ise yurttaşlarının Marmara (*Marmora*) ya da Propontis'te, Strymon kıyılarında ve Durazzo surları önünde kazandıkları çok sayıdaki zaferi şarkılarla kutlamaktadırlar. Andronicus'un cinayetlerini cezalandıran bir ihtilal, Franklara karşı asilerin gayretini ve cesaretini pekiştirdi; savaşta on bin kişi öldü ve dört bin kişi ise yeni imparator Isaac An-

124. Muratori'nin Tarihçiler yapıtının yedinci cildinde bulunan Sicard of Cremona'nın (s. 603) ve *Fossa Nova*'nın zayıf kroniklerinden sadece alıntılar yapabiliyorum. Sicilya kralı askerlerini "kontra nequitiam Andronici ... ad acquirendum imperium C.P." gönderdi. Isaac onlar hakkında "capti aut confusi... decepti captique," diyor.

125. Cinnamus'un hataları bizim, âdeta çağdaşımız haline gelen Nicetas'a başvurmamızı gerektiriyor ([içinde] *Andronico*, L, I, b. 7, 8, 9; L, II, b. 1, [içinde] Isaac. Angelo, L, I, b. 1-4). İmparatorun ve imparatorluğun çökmesinden sonra yazdığı için dalkavuklukla itham edilemez ancak Constantinople'un düşmesi Latinlere karşı önyargılarını artırdı. Bilimin onuru adına, Homeros'un büyük tefsircisi Selanik Başpiskoposu Eustathius'un cemaatinden ayrılmayı reddettiğini belirtmeliyim.

gelus'un kibrinin veya intikamının sonuçlarına katlandılar. Yunanlarla Normanların son savaşı böyle nihayete erdi, yirmi yıl sonra rakip uluslar ya yok olmuşlar ya da köle haline gelmişlerdi. Constantine'in halefleri Sicilya monarşisinin çökmesinde katkıda bulunacak kadar uzun süre yaşamadılar.

Kötü Takma Adlı I. William (26 Şubat 1154-7 Mayıs 1166)

Roger'ın hükümdarlık asası sırasıyla oğluna ve torununa geçti, ikisinin ismi de William'dı ve karıştırılabilirlerdi ancak bu isim birinde kötü (*bad*) öbüründe iyi (*good*) takma adıyla birlikte kullanıldı. Şiddetin ve erdemin tam olarak temsil edildiğinin düşünülebileceği bu takma adlar, bu Norman hükümdarlara tam olarak uymamaktadır. Tehlike ve utanç, ilk William'ı silaha sarılmak zorunda bıraktığında soyunun asaletini küçültecek hiçbir davranış göstermedi ancak uyuşuk bir karaktere sahipti, hovardalığa meyilliydi, ihtiraslarının peşinden yaramaz bir çocuk gibi inatla koşuyordu. Hükümdar sadece kendi kişisel ahlaksızlıklarından değil, koruyucusu, kendisine güvenenleri hüsrana uğratan ve bir komplo kuran büyük amiral Majo'nunkilerden de sorumludur. Sicilya, Arapların fethinden başlayarak Doğu âdetlerinin etkisinde kalmıştı: sultanın zorba yönetimi, debdebeli yaşantısı ve haremi. Hristiyan bir ulus, açıkça ya da gizlice Muhammed dinine giren hadımlarca aşağılanıyor ve baskı altında tutuluyordu. Zamanın etkili belagate sahip bir tarihçisi[126]

126. Tam olarak 1154 yılından 1169'a dek uzanan Hugo Falcandus'un *Historia Sicula*'sı Muratori koleksiyonunun yedinci cildinde (c. VII, s. 259-344) yer almaktadır ve hemen öncesinde etkileyici bir önsöz veya mektup bulunmaktadır (s. 251-258, *de Calamitatibus Siciliæ*). Falcandus, Sicilya'nın Tacitus'u olarak adlandırılmıştı. Bir senatör ile bir keşiş arasında ve birinci yüzyıl ile on ikinci yüzyıl arasında bulunan büyük ayrıma rağmen bu unvanı reddedecek değilim. Anlatışı hızlı ve açıktır, üslubu cesur ve zariftir, keskin gözlemleri vardır, dünyayı tanımaktadır ve insancıl bir yüreğe sahiptir. Asıl üzüldüğüm

ülkesinin talihsizliklerini şöyle dile getirmişti:[127] hain Majo'nun hırsı ve öldürülüşü, suikastçılarının isyanı ve cezalandırılması, kralın hapsedilmesi ve hapisten kurtuluşu, devlet düzeninin bozulmasına yol açan kişisel çekişmeler, I. William döneminde ve oğlunun ergenliğinde Palermo, ada ve ülkeyi etkileyen çeşitli felaket ve anlaşmazlıklar.

İyi Takma Adlı II. William (7 Mayıs 1166-16 Kasım 1189)

İkinci William'ın gençliği, masumiyeti ve yakışıklılığı onu ulusun sevgilisi haline getirmişti.[128] Anlaşmazlık içerisindeki gruplar barıştılar, yasalar yeniden hayata döndürüldü, bu sevimli hükümdarın erkeklik çağından vakitsiz ölümüne dek Sicilya kısa bir barış, adalet ve mutluluk dönemi yaşadı ve geçirdiği eski mutsuzlukları aklına getiremeyeceği bu güzel günlerle o sıkıntıların ödülünü kazanmış oldu. Tancred of Hauteville'in erkek kuşakları II. William'ın ölümüyle sona erdi. Ancak Roger'ın kızı, onun halası, zamanının en güçlü hükümdarıyla evlenmişti. Frederic Barbarossa'nın oğlu VI. Henry, karısının mirasını ve imparatorluk tacını almak üzere Alplerden indi. Özgür bir halkın

---

nokta, çalışmalarını çok çorak ve oldukça dar bir alanda yapmış olmasıdır.

127. Çalışkan Benedictine'ler, Falcandus'un gerçek adının Fulcandus veya Foucault olduğu görüşündedir (*l'Art de vérifier les Dates*, s. 896). Onlara göre, doğuştan bir Fransız ve uzun süre Aziz Denys'in başrahipliğini yapan Hugues Foucault, II. William'ın annesinin amcası olan koruyucusu, Palermo başpiskoposu ve krallığın büyük şansölyesi Stephen de la Perche'yi Sicilya'ya kadar takip etmişti. Yine de Falcandus, bir Sicilyalının bütün hasletlerine sahipti ve (kendi kendine verdiği) *Alumnus* unvanı adada doğduğunu veya en azından orada eğitim gördüğünü göstermektedir.

128. Falcand., s. 303. Richard de St. Germano, tarihine II. William'ın ölümüyle ve onu överek başlıyor. Hiçbir anlamı olmayan kimi sıfatlardan sonra şunları ekliyor: "Legis et justitiæ cultus tempore suo vigebat in regno; suâ erat quilibet sorte contentus (insan mı bunlar?), ubique pax, ubique securitas, nec latronum metuebat viator insidias, nec maris nauta offendicula piratarum," (*Script. Rerum Ital.*, c. VIII, s. 969).

oybirliğiyle reddedilince bu mirasın ancak kuvvet yoluyla elde edilebileceğini anladı. Ben de zevk duyarak, olayların geçtiği yerde ve zamanda, bir yurtsever ruhuyla ve bir devlet adamının kâhince bakışıyla yazan tarihçi Falcandus'un düşünceleri ve sözlerini buraya aktaracağım.

Tarihçi Falcandus'un Ağıtları

"Sicilya'nın evlatlarından biri olan ve bebekliğinden beri bu müreffeh adamın güzellikleri ve gelenekleri arasında yetişmiş, ancak varlıklarımızla barbarları zengin etmek üzere uzun süre önce buraları bırakıp gitmiş olan Constantia, kendisini beslemiş bu ülkenin güzelliklerini kirletmek üzere vahşi müttefikleriyle birlikte geri dönüyor. Şimdiden, öfkeli barbar sürülerini görüyorum; uzun yıllar barış içerisinde yaşamış bereketli şehirlerimiz korku rüzgârları ile titriyor, katliamlarla ıssızlaşıyor, tecavüzlerle karalanıyor, taşkınlık ve şehvetle kirletiliyor. Yurttaşlarımızın katledilmesine, bakirelerimizin ve kadınlarımızın tecavüz uğramalarına tanık oluyorum.[129] Bu aşırılıklar karşısında (bir arkadaşına soruyor) Sicilyalılar ne yapmalı? Oybirliğiyle seçilecek değerli ve deneyimli bir kral bugün yine de Sicilya'yı ve Calabria'yı kurtarabilir[130] çünkü her zaman yeni devirlere düşkün Apulia'lıların ciddiyetsizliği bana güven ve umut vermemektedir.[131] Ca-

129. "Constantia, primis a cunabulis in deliciarun tuarum affluentiâ diutius educata, tuisque institutis, doctrinus et moribus informata, tandem opibus tuis Barbaros delatura discessit: et nunc cum imgentibus copiis revertitur, ut pulcherrima nutricis ornamenta barbaricâ fœditate contaminet... Intuari mihi jam videor turbulentas bar barorum acies... civitates opulentas et loca diuturnâ pace florentia, metû concutere, caede vastare, rapinis atterere, et fœdare luxuriâ hinc cives aut gladiis intercepti, aut servitute depressi, virgines constupratae, matronæ," vd.

130. "Certe si regem non dubiæ virtutis elegerint, nec a Saracenis Christiani dissentiant, poterit rex creatus rebus licet quasi desperatis et perditis subvenire, et incursus hostium, si prudenter egerit, propulsare."

131. "In Apulis, qui, semper novitate gaudentes, novarum rerum studiis agun-

labria'yı yitirsek de yüksek kuleler, çok sayıda genç ve Messina'nın deniz gücü[132] istilacıları durdurmamıza yetecektir. Ne var ki, vahşi Almanlar Messina korsanlarıyla birleşir ve çok zaman Ætna Yanardağı'nın ateşiyle kavrulan bu verimli topları onlar da ateşe verirlerse[133] adanın iç bölümleri ne ile savunulacak, hiçbir zaman barbarın düşman ayaklarıyla kirletilmemesi gereken bu soylu şehirler nasıl korunabilecektir?[134] Catana yine bir depremle altüst oldu, Syracuse'un antik erdemleri yoksulluk ve yalnızlık içerisinde yok olup gitti,[135] Palermo ise zengin tacını koruyor; üç sıra halindeki duvarları, çok sayıdaki gayretli Hristiyan'ı ve Saracen'i barındırıyor. Bu iki ulus, ortak güvenlikleri için tek bir kralın yönetimi altında birleşirlerse, yenilmez güçleriyle barbarların üzerine yürüyebilirler. Fakat uzun süredir haksızlıklara uğrayan Saracen'ler bir yana çekilir ve isyan ederler, dağlardaki ve deniz kıyısındaki kaleleri ele geçirirlerse, çekiç ile örs arasında kalan talihsiz Hristiyanlar kaçınılmaz ve umutsuz bir ikili tutsaklığa boyun eğmek zorunda kalacaklardır."[136]

---

tur, nihil arbitror spei aut fiduciæ reponendum."

132. "Si civium tuorum virtutem et audaciam attendas, ... murorum etiam ambitum densis turribus circumseptum."

133. "Cum crudelitate piraticâ Theutonum confligat atrocitas, et inter ambustos lapides, et Æthnæ flagrantis incendia," vd.

134. "Eam partem, quam nobilissimarum civitatum fulgor illustrat, quæ et toti regno singulari meruit privilegio præeminere, nefarium esset . . . vel barbarorum ingressu pollui." Onun az bulunur ama ilginç Palermo'nun sarayı, kenti ve zengin ovası üzerine yaptığı betimlemeleri de buraya aktarmak isterdim.

135. "Vires non suppetunt, et conatus tuos tam inopia civium, quam paucitas bellatorum elidunt."

136. "At veto, quia difficile est Christianos in tanto rerum turbine, sublato regis timore Saracenos non opprimere, si Saraceni injuriis fatigati ab eis cœperint dissidere, et castella forte maritima vel montanas munitiones occupaverint; ut hinc cum Theutonicis summâ virtute pugnandum illinc Saracænis crebris insultibus occurrendum, quid putas acturi sunt Siculi inter has depressi angustias, et velut inter malleum et incudem multo cum discrimine constituti? hoc utique agent quod poterunt, ut se Barbaris miserabili conditione dedentes, in eorum se conferant potestatem. O utinam plebis et procerum, Christianorum et Saracenorum vota convenianr ut regem sibi concorditer eligentes, barbaros

Unutmamalıyız ki burada bir rahip, ülkesini dinine tercih ediyor ve ittifak kurmaya çalıştığı Müslümanlar Sicilya eyaletinde hâlâ çok sayıdaydılar ve güçlüydüler.

Sicilya Krallığı'nın İmparator VI. Henry Tarafından Fethi (1194)

Falcandus'un umutlarının veya en azından dileklerinin ilk kısmı, doğumu gayrimeşru olan ancak sivil ve askerî erdemleri kusursuz bir şekilde parıldayan, ilk kral Tancred'in torununun özgürce ve oybirliğiyle seçilmesiyle gerçekleşmiş oldu. Saltanatının ve hayatının dört yılını Apulia sınırlarında, Alman silahlarına karşı koyarak geçirdi. Constantia'nın bir kraliyet esirini, hiçbir kötü davranışta bulunmadan ve fidye istemeden iade etmesi belki de politika ve ihtiyat düşüncesine dayanıyordu. Ölümünden sonra karısı ve küçük yaştaki oğlu, hiçbir itiraz göstermeden tahttan ayrıldılar ve Henry muzaffer yürüyüşünü Capua'dan Palermo'ya kadar sürdürdü. Onun zaferleri İtalya'daki siyasi dengeyi altüst etti. Papalar ile özgür kentler gerçek çıkarlarının farkına varsalardı Sicilya Krallığı'nın Almanya İmparatorluğu'yla birleşmesinin tehlikesine engel olmak için tüm dünyevi ve manevi güçlerini bir araya getirirlerdi. Ancak Vatikan'ın sıklıkla övüldüğü veya suçlandığı incelikli politika bu şartlar altında etkisiz kaldı ve III. Celestine'in ayaklarının önünde secdeye kapanmış Henry'nin başındaki imparatorluk tacını bir tekmeyle yere attığı doğruysa[137] bu kudretsiz gurur, imparatorun tüm yükümlülüklerinden sıyrılmasından ve papaya düşman kesilmesinden

totis viribus, toto conanime, totisque desideriis proturbare contendant." Normanlar ve Sicilyalılar birbirine karışmış görünüyorlar.

137. İngiliz Roger de Hoveden'ın (s. 689) tanıklığına karşın Alman ve İtalyan yazarları sessiz kalmaktadır (Muratori, *Annali d'Italia*, c. X, s. 156). Roma'dan dönen papazlar ve hacılar, türlü hikâyelerle aziz pederin büyük gücünü yüceltiyorlardı.

başka bir şeye yaramazdı. Sicilya'da kârlı ticaret düzeni kuran Cenovalılar, Henry'nin vaatlerine dayanarak harekete geçtiler;[138] gemileri Messina boğazını kontrolleri altında aldı, Palermo limanını imparatora açtılar ancak imparatorun ilk işi, bu ihtiyatsız müttefiklerinin ayrıcalıklarına son vermek ve mallarına el koymak oldu. Hristiyanlar ile Muhammedîler arasında anlaşmazlık çıkması da Falcandus'un son umudunu da boşa çıkardı. Bu iki topluluk, başkentin içinde vuruştular, binlerce Müslüman can verdi, kaçıp kurtulanlar dağlarda mevzilendiler ve otuz yıldan çok bir zaman boyunca adanın barışını bozdular. II. Frederic, altmış bin Saracen'i Apulia'daki Nocera'ya yerleştirdi. Bu hükümdar ve oğlu Mainfroy, Roma kilisesine karşı verdikleri savaşlarda İsa'nın düşmanlarının yardımından yararlanmak gibi utanç verici bir yol izlediler. Bu topluluk, İtalya'da, Anjou soyunun çabası ve intikam saikiyle yok edildiği on üçüncü yüzyılın sonuna dek dinini ve törelerini sürdürdü.[139] İmparatorun canavarlığı ve açgözlülüğü Falcandus'un önceden sezdiği tüm kötülükleri bile aştı; kralların mezarlarını yıktı, Palermo sarayının ve tüm krallığın gizli hazinelerini arayıp buldu, inci ve elmas gibi taşınması kolay olanlardan başka, yüz altmış ata Sicilya altın ve gümüşleri yüklendi.[140] Genç kral ile annesi, kız kardeşleri ve her

138. "Ego enim in eo cum Teutonicis manere non debeo," (Caffari, *Annal. Genuenses*, [içinde] Muratori, *Script. Rerum Italicarum*, c. VI, s. 367, 368).

139. Sicilya ve Nocera'daki Saracen'ler için bkz. Muratori'nin yıllıkları (c. X, s. 149 ve *A. D. 1223, 1247*), Giannone (c. II, s. 385) ve Muratori'nin koleksiyonundaki özgün eserler arasındaki Richard de St. Germano (c. VII, s. 996), Matteo Spinelli de Giovenazzo (c. VII, s. 1064), Nicholas de Jamsilla (c. X, s. 494) ve Matteo Villani (c. XIV, L, VII, s. 103). Sonuncu yazar, Anjou soyundan II. Charles'ın Nocera'daki Saracen'leri yok etmek için şiddet yerine hile kullandığını belirtiyor.

140. Muratori, Arnold of Lubec'in bir pasajını aktarıyor (L, IV, b. 20): "Reperit thesauros absconditos, et omnem lapidum pretiosorum et gemmarum gloriam, ita ut oneratis 160 somariis gloriose ad terram suam redierit." Roger de Hoveden, kralların mezarlarını ve hatta cesetlerinin arandığını söyledikten sonra Salerno'dan iki yüz bin ons tutarında altın elde ettiğini bildiriyor (s. 746). Bu gibi olaylarda insanın La Fontaine'in hizmetçisi gibi bağırası gelir: "Je

iki cinsten tüm soylular Alplerdeki kalelerde ayrı ayrı hapsedildiler. En küçük bir başkaldırma davranışında tutsakların gözleri oyuluyor veya erkeklik organları kesiliyordu. Constantia da ülkesinin mutsuzluklarının dışında kalamadı. Norman soyunun bu vârisi, kocasının zorbalığını durdurmaya ve bir süre sonra II. Frederic adında ünlü bir imparator olacak yeni doğmuş oğlunun varlığını korumaya çalıştı.

NORMANLARIN NİHAİ YOK OLUŞU (1204)

Bu büyük olaylardan on yıl sonra Fransa kralları Normandy dukalığını ilhak ettiler. Eski düklerin hükümdarlığı William the Conqueror'un bir kız torunu tarafından Plantagenet soyuna aktarılmıştı. Fransa'da, İngiltere'de, İrlanda'da, Apulia ve Sicilya'da çok büyük rol oynamış olan bu yiğit Normanlar, zaferle ya da tutsaklıkla yenik uluslar arasına karışıp gitmişlerdir.

---

voudrois bien avoir ce qui manque."

LVII. BÖLÜM

Selçuklu Türkleri

Hindistan Fatihi Mahmud'a Karşı Ayaklanmaları

Tuğrul'un, Pers'i Ele Geçirmesi ve Halifeleri Koruması

Alpaslan'ın, İmparator Diogenes'i Yenmesi ve Tutsak Etmesi

Melikşah'ın Gücü ve Görkemi

Küçük Asya'nın ve Suriye'nin Fethi

Kudüs'ün Durumu ve Baskı Altında Tutulması

Kutsal Kabir'e Yapılan Haclar

(M. S. 997-1096)

TÜRKLER

Okuyucu şimdi de Sicilya kıyılarından, ilk haçlı seferi kendilerine karşı yapılmış olan, Hazar Denizi'nin öbür yanından çıkıp gelen Türklere ya da Türkmenlere bakışlarını çevirmek durumunda kalacaktır. Onların altıncı yüzyılda kurmuş oldukları İskit İmparatorluğu uzun süre önce yok olmuştu ama adları Yunanlar ile Doğulular arasında ününü sürdürmekteydi ve her biri güçlü ve bağımsız bir halk olan bu ulusun parçaları Çin'den Oxus (Amuderya; Ceyhun) ve Tuna (Danube) kıyılarına dek çöller boyunca yayılmış bulunuyorlardı; Macarların oluşturduğu koloni bir Avrupa cumhuriyeti olarak kabul ediliyordu artık, Asya tahtları ise Türk kökenli köleler ve askerlerce ele geçirilmişti. Normanların mızraklı askerleri Apulia ve Sicilya'yı itaate zorlarken bu kuzeyli çobanlar Pers krallıklarını haritadan siliyorlardı. Selçuklu kökenli hükümdarları Semerkant'tan Yunanistan ve Mısır sınırlarına dek yayılan bir imparatorluk kurmuşlar, Ayasofya'nın kubbesine muzaffer hilali dikinceye kadar Türkler Anadolu'daki hâkimiyetlerini sürdürdüler.

Gazneli Mahmud (997-1028)

İsa'nın doğumundan bin yıl sonra Pers'in doğu eyaletlerinde saltanat süren Gazneli Mahmud[1] veya Mahmood Türk ulusu-

1. Gazneli Mahmud'un yaşamı ve karakteri üzerine verdiğim ayrıntılar için

nun en büyük hükümdarlarından biridir. Babası Sebük Tegin (Sebectagi), inananların komutanının kölesinin kölesinin kölesiydi. Ancak bu kölelik soy kütüğünde ilk kölelik tam anlamıyla efendilik aşamasında bulunuyordu çünkü o ilk tutsak Maveraünnehir'in (Transoxiana) ve Horasan'ın hükümdarıydı ama bir yandan da –görünüşte– Bağdat halifesine bağlı bulunuyordu. İkinci kölelik, Samanilerin genel vekili durumunda bir komutanlıktı[2] ama bir isyan ile siyasi köleliğinden kurtulmuştu. Ancak üçüncü kölelik olarak Sebük Tegin bu isyancının ailesinde gerçek bir hizmetkâr olarak kalmıştı ve cesareti ile yeteneğinin yanı sıra efendisinin damadı ve halefi niteliğiyle Gazne[3] şehri ve çevresinin en yüksek dereceli komutanlığına yükselmişti. O sıralarda gerileme döneminde bulunan Samaniler hanedanı köleleri tarafından önce korunmuş sonra da yıkılmıştı ve Mahmud'un talihi de genel karışıklıklar arasında her gün biraz daha artmıştı. *Sultan*[4] unvanını kullanıyordu ve krallığını Maveraünne-

d'Herbelot (*Bibliothèque Orientale*, "Mahmud", s. 533-537), de Guignes (*Histoire des Huns*, c. III, s. 155-173) ve yurttaşım Albay Alexander Dow'a (c. I, s. 23-83) minnettarım. Dow yazdığı *History of Hindostan*'ın ilk iki cildini Pers Ferishta'nın eserinin çevirisi olarak veriyor fakat gösterişli ve süslü üslubuyla çeviri mi özgün mü olduğunu anlamak kolay değildir.

2. Samaniler, on hükümdarın yönetiminde yüz yirmi beş yıl (874-999) ayakta kaldı. Bkz. bu hükümdarların ve hanedanın sonrası için de Guignes'in listesi (*Hist. des Huns*, c. I, s. 404-406). Onları 999-1183 arası hüküm süren Gazneliler takip etti (bkz. c. I, s. 239, 240). Ulusların bölünmesi çoğu zaman zaman ve mekân dizisini bozar.

3. "Gaznah hortos non habet; est emporium et domicilium mercaturæ Indicæ." Abulfedæ, *Geograph.*; Reiske, tab. XXIII, s. 349; d'Herbelot, s. 364). Bu kent hiçbir modern gezgince gidilip görülmedi.

4. Bey ve efendiyi (*lord and master*) karşılayan Arapça veya Keldani dilindeki bu sözcük Bağdat halifesinin elçisince kullanılmıştır (d'Herbelot, s. 825). On birinci yüzyıl Bizans yazarları tarafından "Αὐτοκράτωρ, Βασιλεύς Βασιλέων" olarak yorumlanmıştır ve bu unvan ("Σουλτανός", Soldanus) Gaznelilerden Selçuklulara, Asya ve Mısır emîrliklerine geçince Yunanlar ve Latinlerce de kullanılmıştır Ducange (*Dissertation*, XVI, Joinville üzerine, s. 238-240; *Gloss. Græc. et Latin*) eski Pers krallığında sultan sanının kullanıp kullanılmadığını araştırıyor ama kanıtları hayalîdir: iddiasını *Themes of Constantine*'de (II, 11) bir özel ad üzerine, dönemleri birbirine karıştıran Zonaras'ın bir pasajına ve

hir'den İsfahan dolaylarına ve Hazar Denizi kıyılarından İndus Irmağı'nın ağzına dek genişletti. Fakat Hindistan'ın (*Hindostan*) Gentoo'larına karşı yaptığı kutsal savaş ününün ve zenginliğinin başlıca kaynağını oluşturdu.

Hindistan'a Yaptığı On İki Sefer

Gerçekte bu on iki seferi ve kuşatmaları anlatmak için en az bir cilt gerekirse de benim konumun dışında kaldığından burada tek sayfaya sığdırmaya çalışacağım. Gazne sultanını ne iklimlerin acımasızlığı ne dağların yüksekliği ne çöllerin kıraçlığı ne de düşmanların çokluğu ya da bunların savaş için kullandıkları kocaman filler durdurabilirdi.[5] Gazne sultanı sınırlarını İskender'in fethettiği ülkelerin ötesine götürmüştür; Keşmir ve Tibet dağlarında üç aylık yürüyüşten sonra, Yukarı Ganj kıyısında kurulu ünlü Kinnoge kentine vardı[6] ve İndus'un kollarından biri üzerinde yapılan bir savaşta, içerisinde o yer halkından insanların bulunduğu dört bin tekneyi bozguna uğrattı. Delhi, Lahor ve Multan kapılarını açmak zorunda kaldılar. Guzarat Krallığı'nı fethedince hırsı daha da arttı, bu ülkenin verimli toprakları orada bir yerleşim merkezi kurma ve altın ile ıtırlı bitki maddeleri

---

(zannettiği gibi) altıncı yüzyılın Sasani'si değil, on üçüncü yüzyılda yaşamış olan Iconium (Konya) Selçuklu'su Keyhüsrev'e (Kai Khosrou) ait olan bir madalya üzerine kurmaktadır (de Guignes, *Hist. des Huns*, c. I, s. 246).

5. Ferishta (apud Dow, *Hist. of Hindostan*, c. I, s. 49) Hint ordusunda bulunduğu söylenen bir *ateşli silah*tan (*gun*) söz ediyor. Ancak ateşli silahların vakitsiz kullanılmış (1008) olabileceğine inandığım için her şeyden önce, geçen yüzyılda Moğol sarayında yaşayan Ferishta'nın kitabını incelemeyi, sonra da bilimsel yeterliliğini öğrenmek isterdim.

6. Kinnouge ya da Canouge'in (eski Palimbothra) yeri 27 derece 3 dakika enlem, 80 derece, 11 dakika boylam olarak gösteriliyor. Bkz. d'Anville (*Antiquité de l'Inde*, s. 60-62), oralarda bulunmuş olan Binbaşı Rennel (bkz. onun Hindistan haritası üzerine anıları, s. 37-43) tarafından düzeltilmiştir. Burada 300 kuyumcu, 30.000 betel cevizi (*areca nut*) satıcısı, 60.000 müzisyen bulunuyordu

üreten güney okyanus adalarını bulma gibi yararsız bir planı uygulamaya kendini kaptırdı. Raca'lar, haraç ödeyerek kendilerine ait topraklarını ellerinde tuttular, halk da canını ve malını aynı biçimde satın aldı. Ancak bağnaz Müslüman Hindistan dini konusunda hoşgörüsüz ve amansızdı. Yüzlerce tapınak ve pagodayı yıktı, binlerce putu devirdi ve bunların yapım maddesi olan değerli taş madenler peygamberin kullarına ödül olarak dağıtıldı. Sumnat pagodası eskiden Portekizlilerin[7] sahip olduğu kentlerden biri olan Diu dolaylarındaki Guzarat burnu üzerine bulunuyordu. İki bin köyden elde ettiği gelirler sayesinde zengindi, iki bin Brahman, tanrılarına hizmetle görevlendirilmişlerdi ve onu sabahları ve akşamları çok uzaklardaki Ganj'dan getirdikleri suyla yıkıyorlardı. Bunların emri altında üç yüz müzisyen, üç yüz berber ve beş yüz soylu ya da güzellikleriyle kendilerini göstermiş kızlar vardı. Bu tapınağın üç yanı okyanusça korunuyordu, doğal olarak ya da insan eliyle kazılmış bir uçurum, üzerinde bulunduğu toprak bölümünün dar geçidini kapatıyor ve bağnazlardan oluşan bir ulus, kenti ve etrafını kaplıyordu. Kinnoge ile Delhi haklı olarak cezalandırıldıklarını söylediler ama dinsiz yabancı kutsal tapınaklarına yaklaşmaya kalkışırsa kesin olarak ilahî intikam tarafından ezileceğini de bildirdiler. Bu meydan okumaya sinirlenen sultan Hint tanrısına karşı kuvvetlerini harekete geçirdi, tanrının elli bin tapıcısı kılıçtan geçirildi; duvarlar aşıldı, dinsel yapılar hor kullanıldı ve fatih elindeki demir topuzla putun kafasına vurdu. Denildiğine göre korkan Brahmanlar onun fidyesi olarak on milyon sterlin değerinde para ödediler. Mahmud'un en akıllı adamlarına göre, bir taş heykelin kırılıp yok edilmesinin Gentoo'ların kalplerindeki inancı değiştirmeyecekti ama bu denli büyük para, inananların huzuru uğrunda kullanılabilecekti. "Sizin düşünceleriniz akla uygun ve güçlü," diye yanıtladı sultan, "ama Mahmud, gelecek kuşakların gözün-

7. Avrupa'nın putperestleri, diyor Ferishta (Dow, c. I, s. 65). Bkz. Abulfeda s. 272 ve Rennel, *Map of Hindostan.*

de bir put tüccarı olarak görülmeye razı olmayacaktır." Vurmayı sürdürdü. Heykelin karın bölümünde saklanmış olan bir yığın inci ve yakut, Brahmanların dinsel cömertliğinin sebebini meydana çıkarmış oldu. Put parçaları Gazne'ye, Mekke'ye ve Medine'ye gönderildi, Bağdat bu örnek alınacak öyküyü ilgiyle öğrendi ve halife, Mahmud'u, Muhammed'in servetinin ve imanının koruyucusu unvanıyla onurlandırdı.

Karakteri

(Ulusların tarihinin oluştuğu) kanlı yollarda yürüsem de bilim ile erdemin çiçeklerinden bir bölümünü toplamaktan kendimi alamıyorum. Gazneli Mahmud adı Doğu'da bugün bile saygıyla anılmaktadır. Tebaası, barış ve refah içerisinde yaşamıştı, zaafları din örtüsü altında gizli kalmıştı, iki örnek onun adaletini ve gönül yüceliğini kanıtlamaktadır. **I.** Bir gün divanda oturduğu sırada, mutsuz bir adam tahtının önünde yerlere kapanmış, kendisini evinden ve ocağından kovan bir Türk askerinin saldırısından yakınmıştı. "Haykırmayı kesiniz," dedi ona Mahmud. "Suçlu yine evinize gelirse bana bildirin, ben onu yargılayacak ve cezasını vereceğim." Sultan kısa süre sonra bilgi edindi, rehberi izledi, evin çevresine muhafızlarını yerleştirdi ve meşaleleri söndürttü, bir hırsızlık ve zina suçundan yakalanan kimse için ölüm emri verdi. Buyruk yerine getirildi, meşaleler yeniden yakıldı, Mahmud diz çöktü, duasını tamamladığında sade yiyeceklerle açlığını giderdi, beklediği adalet yerine getirilen zavallı adam şaşkınlığını ve merakını yenemedi ve iyi kalpli sultan bu garip davranışının sebeplerini ona açıklama lütfunda bulundu. "Oğullarımdan biri dışında hiç kimsenin böyle bir zulmü yapmaya cesaret edemeyeceğinden şüphelenmek için sebeplerim vardı," dedi. "Adaletim kör ve amansız olsun diye meşaleleri söndürdüm. Suçlu yakalanınca ise Tanrı'ya şükrettim. Endişem o

kadar acı vericiydi ki şikâyetinizin ilk anından bu yana üç günü yemeksiz geçirmiştim." **II.** Gazneli sultan, Batı Pers hanedanı Bowide'lere savaş açmıştı. Bu hanedanın ana kraliçesinden aldığı mektup üzerine savaştan vazgeçti ve bu ülkeyi tahta geçen küçüğün erkeklik yaşına gelmesine kadar ele geçirmeyi erteledi.[8] "Eşim yaşadığı sürece," diye yazmıştı akıllı ana kraliçe, "sizin tutkunuzdan hep korkmuşumdur: O da sizin değerinize layık olabilecek bir hükümdardı. Ama bugün artık yaşamıyor. Hükümdarlık asası bir kadın ile bir çocuğa geçmiştir. Bir çocuğa ve bir zayıf yaratığa saldırmayı istemezsiniz. Çünkü elde edeceğiniz zafer hiçbir zaman şanlı olamayacaktır. Hele yenilgiye uğrarsanız nasıl bir utanç duyacaksınız! Hiç kuşku yok ki zaferi olası kılmak mutlak güç sahibi Tanrı'nın takdirindedir." Açgözlülük Mahmud'un meşhur karakterini lekeleyen tek kusurdu, bu tutkusu hiçbir zaman tam anlamıyla giderilemedi. Doğulular, bir insanın doymak bilmezliğiyle biriktirmesine olanak bulunmayan milyonlarca altın ve gümüşten oluşan hazinelerini anlatırlar. Bu arada doğanın da meydana getirmesi söz konusu olmayan inciler, elmaslar ve yakutlardan da söz ederler.[9] Hindistan, değerli madenlerle dolu bir ülkedir, bütün yüzyıllarda yabancı ülkelerle yaptığı ticarette dünyanın tüm ülkelerinden altın ve gümüş almıştır, Muhammedîlerin gelişine dek bu hazineler hiçbir düşmanın eline geçmemiştir. Mahmud'un ölümü sırasındaki tutumu bunca emekle elde ettiği ve büyük tehlikelere karşı koruyup sakladığı zenginlikleri kaçınılmaz olarak terk edecek olmasının

8. D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, s. 527. Bununla birlikte, böyle mektuplar, büyük sözler vb. seyrek olarak yürekten olur ve kamusal işlevlerin güdüsünü belirtir.

9. Örneğin, dört yüz elli miskal (Dow, c. I, s. 53) veya altı pound üç onsluk bir yakut: Delhi hazinesindeki en büyük yakut on yedi miskal ağırlığındaydı (*Voyages de Tavernier*, kısım II, s. 280). Şurası da gerçektir ki Doğu'da bütün renkli taşlara yakut adı verilir (s. 355). Tavernier orada, "dünyanın tüm krallarının en güçlüsü ve en görkemlisi olan büyük kralımızın" (*de notre grand roi, le plus puissant et plus magnifique de tous les rois de la terre*) taşları arasındakilerden daha büyük ve daha görkemli üç tane taş görmüştü (s. 376).

canlı bir tablosunu oluşturmaktadır. Gazne hazinelerinin bulunduğu büyük salonları gezerek inceledi, iki gözü iki çeşme ağladı ve artık saklama anlamı ve umudu kalmayan bunca zenginliğin en küçük kısmını bile dağıtmadan kapılarını kapattı. Ertesi gün yüz bin piyade, elli beş bin süvari ve bin üç yüz filden oluşan askerî güçlerine resmigeçit yaptırdı.[10] İnsanın azametinin gelip geçiciliği karşısında yeniden gözyaşı döktü, kederi Pers Krallığı'na soktuğu Türkmenlerin bu ülkede düşman olarak ilerlemekte bulunmalarıyla daha da arttı.

Türklerin ya da Türkmenlerin Töreleri ve Göçleri (980-1028)

Asya'da bugünkü nüfus azalması durumu ancak düzenli yönetimin ve tarımsal düzenin görüldüğü kentlerin etrafında meydana gelmiştir. Ülkenin geri kalan bölümü Arapların, Kürtlerin (*Curds*) ve *Türkmenlerin*[11] kırsal kabilelerine bırakılmıştır. Son bahsedilen insanlardan Hazar Denizi'nin her iki tarafında iki önemli kol uzanır: Batıdaki bölüm kırk bin savaşçı çıkarabilmektedir, doğuda bulunan ve gezginlere daha kapalı topluluk ise daha güçlü ve de kalabalık olup aşağı yukarı yüz bin aileden oluşmaktadır. Uygarlaşmış ulusların ortasında İskit bozkırının törelerini sürdürürler, iklimlere göre yerleşim bölgelerini değiştirirler, sürülerini saray ve tapınak kalıntıları arasında otlatırlar. Bu sürüler onların biricik varlıklarıdır, sancaklarının rengine göre beyaz ya da siyah olan çadırları keçeyle örtülü olup yuvarlaktır; kışlık giysilerini koyun derisinden imal ederler, yazın ise

10. Dow, c. I, s. 65. Kinoge hükümdarının iki bin beş yüz fili olduğu söyleniyor (Abulfed., *Geograph.*, tab. XV, s. 274) Okuyucu, Hint üzerine verilen ayrıntılar üzerine ilk cildimdeki ayrıntıları şimdi verdiğim nota göre düzeltebilir.
11. Bu kırsal âdetlerin gerçek ve doğal bir tablosu için bkz.Tyre Başpiskoposu William'ın tarihi (L, I, b. VII, [içinde] *Gesta Dei per Francos*, s. 633, 634) ve *Histoire Généalogique des Tatars*'ın (s. 535-538) editörünün önemli notu.

çuha ya da pamuklu kumaştan elbise (*robe*) giyerler; erkeklerin yüz hatları kaba ve korkunç, kadınlarınınki ise yumuşak ve hoştur. Gezgin yaşam, ruhlarına askerî bir nitelik aşılamıştır, at sırtında savaşırlar, komşu topluluklarla ve birbirleriyle girdikleri çekişmelerde (*contests*) cesaretlerini gösterme olanağını bulurlar. Ülkenin hükümdarından küçük bir vergi karşılığında otlak hakkı satın alırlar fakat kendi aralarındaki yargılama yetkisi şeflere ve yaşlılara tanınmıştır. Anlaşıldığına göre soylarının en eskisi olan doğu Türkmenlerinin ilk göçü Hristiyan tarihinin onuncu yüzyılında olmuştur.[12] Halifelerin gerilemesi ve komutanlarının zayıflama zamanlarında Jaxartes engeli sık sık taciz edildi. Yapılan akınları izleyen geri çekilme ya da zaferden sonra Muhammed dinini benimseyen bazı göçebe kabileleri elverişli Maveraünnehir ile Harezm (Carizme) topraklarında serbestçe obalarını kurup konaklıyorlardı. Tahtın peşinde olan Türk köleleri, ordularını kuvvetlendiren, tebaalarını ve rakiplerini korkutan ve sınırı Türkistan'ın vahşi yerlilerine karşı koruyan bu göçleri desteklediler. Gazneli Mahmud o zamana dek yapılmamış ölçüde bu politikayı kötüye kullandı. Bu tedbirsiz tutumu için Buhara'da egemen olan Selçuk soyundan bir şef tarafından uyarıldı. Sultan, kaç asker sağlayabileceğini ona sordu. "Kabilemize vereceğiniz ilk işarette," dedi İsmail, "elli bin kulunuz atlarına bineceklerdir." "Bu sayı yeterli olmazsa," diye Mahmud yeniden sorunca, İsmail "İkinci bir işaretiniz üzerine Balık boyu elli bin savaşçı daha gönderecektir," diye cevap verdi. "Ama," dedi Mahmud, kaygılarını gizleyerek, "bütün güçlerinize gereksinme duyarsam?" İsmail, "O zaman benim yayımı çekersiniz; ok tüm kabileleri dolaşır ve iki yüz bin atlı emrinize girer," dedi.

12. Türkmenlerin ilk göçleri ve Selçukluların belirsiz kökeni, de Guignes'in Hun tarihinde (c. I, "Tables Chronologiques", L, V; c. III, L, VII, IX, X), d'Herbelot'nun *Bibliothèque Orientale*'inde (s. 799-802, 897-901); Elmacin'de (*Hist. Sarracen.*, s. 331-333) ve Abulpharagius'ta (*Dynast.*, s. 221, 222) görülebilir.

Böylesine bir dostluktan korkan Mahmud en tehlikeli kabileleri Horasan'ın iç kesimlerine gönderdi ve orada Oxus Irmağı soydaşlarından ayrı kaldılar. Öyle bir yerleşim biçimi uygulandı ki bu topluluklar, sultana bağlı kentlerle çevrili duruma getirilmiş oldu. Ne var ki ülkenin görünümü yeni koloninin büyük ilgisini çekti, Gazne hükümdarının ölümüyle devlet yönetiminde de gevşeme yaşandı. Çobanlar soygunculara dönüştüler ve bir ordu kuracak duruma geldiler. İran'ı İsfahan kentinden Dicle (Tigris) Irmağı'na dek kırıp geçtiler. Türkmenler Asya'nın en kendini beğenmiş hükümdarlarıyla boy ölçüşmekten çekinmediler ve korkmadılar. Mahmud'un oğlu ve halefi olan Mesud (Massoud), devlet adamlarından en akıllılarının (*Omrahs*) verdiği öğütlere kulak asmıyordu: "Düşmanlarımız," diyorlardı ona, "başta karınca kolonileri gibiydi. Bugün küçük birer yılandırlar (*snake*). Hemen ezmezseniz yarın büyük ve zehirli yılanlar (*serpent*) haline geleceklerdir." Zaman zaman ateşkes ve savaştan veya komutanlarınca uğranılan yenilgi ve başarılardan sonra sultan, kendisine her taraftan barbarca bağırışlar ve düzensiz hücumlarla saldıran Türkmenlere karşı bizzat yürüdü.

TÜRKMENLER GAZNELİLERİ BOZGUNA UĞRATIYOR VE İRAN'I ELE GEÇİRİYORLAR (1038)

"Mesud," diyor İranlı tarihçi,[13] "hiçbir kralın savaşa sokamadığı kadar dev gibi güçlü bir ordunun başarısına güvenerek bu ateşli düşman ordusunun içerisine daldı. Onun sözleriyle gale-

13. Dow, *Hist. of Hindostan*, c. I, s. 86, 95-98. İranlı yazarın üslubuna bir örnek olmak üzere bu pasajı olduğu gibi aldım. Ne var ki garip ölümlerin anlatımında Ferishta'nın, Ossian'ın tarzından etkilendiğinden şüpheleniyorum.

yana gelen az sayıdaki adamı efendilerine öyle yardımcı oldular ki ölümcül kılıcını salladığı her yerde, düşmanlar biçiliyor ya da onun önünde geri çekiliyordu. Tam zaferi kazanacağı sırada gerisinde bozulma başladı. Mesut, çevresine baktı, kendi yanındakiler haricinde tüm askerleri kaçıyordu." Gazneli, Türk soyundan bazı generallerin korkaklığı veya ihanetine kurban gitmiş ve yalnız bırakılmıştı. Bu unutulmaz Zendecan günü[14] İran'da çoban kralları hanedanının kurulduğu gün oldu.[15]

SELÇUKLU HANEDANI (1038-1152)

Muzaffer Türkmenler hemen bir kral seçme işine giriştiler ve eğer bir Latin tarihçisinin muhtemel hikâyesi doğruysa yeni krallarını kurayla belirlediler.[16] Belirli sayıda okun üzerine çeşitli kabilelerin, ailelerin ve bu aileleri onurlandıran bireylerin adları yazıldı, demetlerden sırasıyla bir çocuk tarafından oklar çekildi, taç, Selçuk'un oğlu Mikail oğlu Tuğrul Bey'e verildi; böylece bu ad, büyüklüğüyle ileriki kuşaklara ulaştı. Ülkesinin ailelerine ilişkin soy kütüklerine dair çok bilgili olan Sultan Mahmud, Selçuklu diye bir aile tanımadığını söylüyordu, bununla birlikte bu şef güçlü ve ünlüydü.[17] Selçuk, hükümdarının haremine girmeye

14. D'Herbelot'nun Zendekan'ı (s. 1028), Dow'un Dindaka'sı (c. I, s. 97), görünüşe göre, Abulfeda'nın Dandanakan'ı (*Geograph.*, s. 345, Rieske), küçük bir Horasan kentiydi –ki Maru'dan iki gün uzaklıktadır– ve Doğu'da pamuk yetiştirmesi ve imalatıyla ünlüdür.

15. Bizans tarihçileri (Cedrenus, c. II, s. 766, 767; Zonaras, c. II, s. 255; Nicephorus Bryennius, s. 21) bu olayda zamanı ve yerleri, adları ve kişileri, sebepleri ve olayların gerçekliğini birbirine karıştırmışlardır. Bu Yunanların cehaleti ve hataları (açığa çıkarmaya çalışmaktan vazgeçmeyeceğim), en iyi konuşan seleflerinin söylediği gibi Cyaxares ve Cyrus'un hikâyesi üzerinde biraz şüphe yaratabilir.

16. Willerm. Tyr., L, I, b. 7, s. 633. Oklarla yapılan kehanet Doğu'da eski ve ünlüdür.

17. D'Herbelot, s. 801. Bununla birlikte ileriki kuşağı büyüklüklerinin doru-

kalkıştığı için Türkistan'dan sürülmüştü. Dostlarının ve tutsaklarının oluşturduğu kalabalık kabilesinin başında Jaxartes'i geçtikten sonra Semerkant yakınlarında kamp kurdu, Muhammed dinini kabul etti ve kâfirlerle yaptığı bir savaşta şehitlik tacını giydi. 107 yıllık yaşamı oğlundan daha uzun sürmüştü ve Selçuk iki torununu, Tuğrul ile Cafer'i himayesine aldı; en büyük torunu kırk beş yaşında krallık kenti Nişabur'da sultan oldu. Erdemleri, tesadüflerle yazılan alınyazısını haklı çıkardı. Bir Türk'ün cesaretini övmek gereksizdir, zaten Tuğrul'un hırsı yiğitliğine eşitti.[18]

Tuğrul Bey'in Saltanatı ve Karakteri (1038-1063)

İran'ın doğu bölgelerinden Gaznelileri çıkardı, daha verimli ve daha yumuşak iklimli topraklar araştırarak onları yavaş yavaş İndus Irmağı'nın kıyılarına dek sürdü. Batıda Bowide'lerin saltanatına son verdi, böylece Irak hükümdarlığı da İranlılardan Türklerin eline geçmiş oldu. Selçukluların oklarını hisseden veya bunlardan korkan hükümdarlar ona itaat ettiler. Tuğrul, Aderbijan (Azerbaycan?) veya Media'yı fethettikten sonra Roma sınırına yaklaştı ve bu göçebe çoban, bir elçi ya da haberci aracılığıyla, Constantinople imparatorunun kendisinden itaat etmesini veya haraç ödemeyi kabul etmesini isteyeceğini varsaydı.[19] Tuğrul, Türklerin devlet

---

ğuna erişince Selçuklu, Turan imparatoru büyük Afrasiyab'ın soyundan gelen otuz dördüncü torun olarak betimlendi (s. 800). Cengiz'in Tatar soy kütüğü başka bir övünmeye ve masala bürünür. Tarihçi Mirkhond, Selçukluları Alankavah kökenli olarak gösterir, bu da onların bakire anasıdır (s. 801, col 2). Bunlar Ebülgazi Bahadır Han'ın (Abulghazi Bahadur Kahn) Zaltzut'ları (*Hist. Généalogique*., s. 148) ile aynıysa, bir Tatar prensinin, Cengiz, Alankavah veya Alancu ve Oğuz Kağan soyundan olduğu güçlülük kazanır.

18. Hafif bir değişiklikle Tuğrul Bey, Greklerin Tangroli-pix'iyle benzerlik kazanır. D'Herbelot (*Bibliothèque Orientale*, s. 1027, 1028) ve de Guignes (*Hist. des Huns*, c. II, s. 189-201) onun saltanatı ve karakteri üzerine taraf tutmadan ayrıntıları veriyorlar.

19. Cedrenus (c. II, s. 774, 775), Zonaras (c. II, s. 257). Doğu sorunları üzerindeki bilgileriyle bu elçiyi, patriğin *syncellus*'u gibi, halifenin vekili ve halefi

anlayışına göre askerlerinin ve halkının babasıydı, onun tarafsız yönetimi İran'daki karışıklıkları ve kötülükleri önlemişti ve kana bulanmış olan aynı eller adaleti ve halkın huzurunu da sağlamıştı. Türkmenlerin daha rustik, belki de bilge grubu[20] ataları gibi çadırlarda yaşamayı sürdürdüler ve hükümdarları tarafında korunan bu askerî topluluklar Oxus'tan Fırat'a dek yayıldılar. Ne var ki saraydaki ve kentteki Türkler ticaret sebebiyle kentlileştiler ve bu tür yaşamın etkisiyle yumuşadılar; İran giyim kuşamını, dilini ve törelerini benimsediler; Nişabur ve Rey (Rei) sarayları büyük bir krallığın düzenini ve görkemini sergilediler. Araplar ve İranlılar arasında en değerlileri devlet tarafından önemli görevlere getirildi ve Türk ulusunun tümü şevkle ve samimiyetle Muhammed dinini içtenlikle kabul etti. Avrupa'yı kaplayan kuzey barbarları ile Asya'yı kaplayanlar benzer bir davranışla birbirinden bağdaşmaz biçimde ayrıldı. Hristiyanlarda olduğu gibi Müslümanlarda da kendilerinin muğlak ve yerel âdetleri, egemen sistemin akıl ve otoritesine, antik dönemlerin şöhretine ve halkların toptan kabulüne yenildi. Ancak Kur'an'ın zaferi, putperestleri cezbedebilecek en ufak bir put benzerine, görünür bir şeye ibadeti bile reddettiğinden daha saf ve değerliydi. Selçuklu sultanlarının ilki, gayreti ve imanıyla göze çarpıyordu, her gün gerçek inananlara emredilen beş vakit namazını eda ediyordu, haftanın ilk iki gününde oruç tutuyordu ve her şehirde, saraydan önce cami yaptırıyordu.[21] Kur'an dinine inanan Selçuk'un oğlu, peygamberin halefine karşı da büyük saygı duydu. Fakat Bağdat ve Mısır halifeleri bu yüce makam için çekişiyorlardı. Bu rakiplerden her biri, okuma yazma

bir şerif olarak tanımlıyorlar.

20. En azından popüler ve kullanışlı olan bu Türkler ve Türkmenler ayrımını William of Tyre'den ödünç aldım. Adlar aynıdır, "man" hecesi de Pers ve Töton (Teutonic) dillerindekiyle aynı anlamdadır. Çok az eleştirmen, James de Vitry'nin (*Hist. Hierosol.*, L, I, b. 11, s. 1061), Turcomani'den, sözde *Turci* ve *Comani* adlı karma bir halktan geldiği yönündeki fikrini benimsemiştir.

21. *Hist. Générale des Huns.*, c. III, s. 165, 166, 167. De Guignes, Mısır tarihçisi Abulmahasen'den alıntı yapıyor.

bilmeyen barbarlar olsalar da güçlü olan bu yabancılara kendi iddialarının haklılığını ileri sürmekten geri durmuyorlardı. Gazneli Mahmud, Abbas'tan yana olduğunu açıklamıştı ve Fatımi elçisinin sunduğu onur giysisini (*robe*) aşağılayarak geri çevirmişti. Bununla birlikte nankör Haşimi, Zendecan zaferini alkışladı ve Selçuklu sultanını, Müslüman dünyasında kendisinin dünyevi vekili olarak atadı. Tuğrul, bu görevi yerine getirdi ve hatta daha da genişletti ve Halife Kaim'i (*Cayem*) kurtarmak için çağrıldı ve yeni bir krallığı fethetmesi için verilen bu kutsal buyruğa uydu.[22] İnananların komutanı saygın bir silüet (*phantom*) olarak Bağdat sarayında pinekliyordu. Onun hizmetkârı veya efendisi durumunda olan Bowide hükümdarı, onu artık daha acımasız tiranların kafa küstahlığına karşı koruyacak güce sahip değildi, Türklerin ve Arap emîrlerin isyanı Fırat ve Dicle (Tigris) kıyılarının huzurunu bozuyordu. Bu ortamda bir fatihin varlığı âdeta lütuftu ve kılıcın geçici işlevi tek başına cumhuriyetin durumunu iyileştirebilecek keskin ama sağlıklı çare olarak görüldü. Pers sultanı yenilmez bir ordunun başında Hamedan'dan yola çıktı, kendini beğenmişleri ezdi geçti, önünde diz çökenlere lütuf gösterdi, Bowide'lerin hükümdarı ortadan kayboldu. En dikkafalı isyancıların başları Tuğrul'un ayaklarına serildi ve böylece Musul ile Bağdat halklarına bir itaat dersi verdi (1055). Suçluları cezalandırdıktan ve barışı yeniden sağladıktan sonra bu kraliyet çobanı çalışmalarının ödülünü aldı ve gösterişli bir fars, barbarların iktidarı üzerindeki dinî önyargının zaferini sergiledi.[23] Türk sultanı Dicle'de gemiye bindi, Rakka'nın kapısında indi, at üzerinde kente girdi. Sarayın kapısına gelince attan saygıyla indi, kendisini izleyen silahsız emîrlerin önünde yürüdü. Halife, siyah bir örtünün arkasında oturuyor-

22. *Bibliothèque Orientale*'de "Abbassides", "Caher" ve "Caism" maddelerini ve Elmacin ile Abulpharagius'un yıllıklarını inceleyiniz.

23. Bu ilginç törenin ayrıntıları için de Guignes'e (c. III, s. 197, 198) müteşekkirim; bu bilgili yazar da bu ayrıntıları Selçuklu tarihini Arapça yazan Bondari'den (c. V, s. 365) almıştır. Bondari'nin yaşadığı yüzyıl, ülkesi ya da karakteri üzerine bilgim yoktur.

du, üzerinde siyah bir Abbasi cübbesi vardı ve elinde Tanrı'nın elçisinin değneğini tutuyordu. Doğu fatihi toprağı öptü, bir süre mütevazı biçimde öylece durdu, daha sonra bir vezir ya da tercüman aracılığıyla tahtın yakınına getirildi, halifenin yanı başındaki başka bir tahta çıkıp oturdu. Onun peygamberin halefinin dünyevi temsilcisi olduğunu bildiren görevlendirme emri yüksek sesle okundu. Birbiri ardından yedi giysiyle kuşandı ve kendisine Arabistan İmparatorluğu'nun yedi bölgesinde doğmuş yedi köle sunuldu. Gizemli örtüsüne misk kokusu sürüldü, doğuda ve batıdaki otoritesinin simgesi olarak başına iki taç konuldu ve beline iki pala takıldı. Bu törenden sonra ikinci kez başını yere koyması engellenen sultan, inananların komutanının elini iki kez öptü. Münadiler, Müslümanların alkışları arasında ona verilen unvanları yüksek sesle bildirdiler. Bağdat'a yaptığı ikinci bir yolculukta Selçuklu hükümdarı, halifeyi yeniden düşmanlarının elinden çekip kurtardı ve onu zindandan alıp saraya götürdü, kendisi yürüyor ve halifenin bindiği katırın dizginini tutuyordu. Tuğrul'un kız kardeşinin peygamberin halefiyle evlenmesi ittifaklarını pekiştirdi. Halife Kaim, hiç isteksizce bir Türk bakireyi haremine almıştı ancak kızını sultana vermeyi gururla reddetmişti. Haşimilerin kanını bir İskit çobanının kanıyla karıştırmak istemediğinden bu konudaki görüşmeleri aylarca geciktirmişti ama sonunda, gelirleri yavaş yavaş azalmaya başladığından, kuvvet kimdeyse efendinin de o olduğunu anlamıştı. Tuğrul, ölmeden (1063) az önce Kaim'in kızıyla evlenmişti.[24] Hiç halef bırakmadığından yeğeni Alpaslan, onun unvanlarının ve ayrıcalıklı halklarının vârisi oldu ve Müslümanlar halifenin adından sonra Alpaslan'ın adını da hutbelerde (*public prayers*) andılar. Bu yeni dönemde Abbasilerin daha büyük ölçüde özgürlük ve güç elde etti. Asya tahtına yerleşmiş olan Türk

24. Eodem anno (A. H. 455) obi it princeps Togrul – Becus… Rex fuit clemens, prudens, et peritus regnandi, cujus terror çorda mortalium invaserat, ita ut obedirent ei reges atqua ad upsum seriberent Elmacin, Hist. Saracen., s. 342, çeviri Erpenil.

hükümdarları Bağdat'ın iç yönetimine karşı daha az ilgili oldular ve inananların komutanı da İran krallarının yoksulluğu yüzünden uğradıkları aşağılayıcı baskınlardan kurtuldular.

Türklerin Roma İmparatorluğu'nu İşgali (1050)

Zayıf halifelerin elinde bölünen ve yozlaşan Saracen'ler, Nicephorus'un, Zimisces'in ve Basil'in zaferleriyle sınırlarını Antioch'a (Antakya) ve Ermenistan'a dek genişleten Roma İmparatorluğu'nun Asya topraklarına saygı gösteriyorlardı. Basil'in ölümünden yirmi beş yıl sonra, halefleri, bilinmeyen bir ulusun saldırısına uğradılar. Bu saldırganlar İskit yiğitliğine yeni dinin bağnazlığını ve güçlü bir hükümdarlığın ustalığı ile zenginliğini de katıyorlardı.[25] Binlerce Türk atlısı Tauris'ten (Toroslar) Arzeroum'a (Erzurum) kadar altı yüz mil uzunluğundaki bir sınırı aştı; yüz otuz bin Hristiyan'ın kanı Arabistan peygamberinin şanı için yok edildi. Ancak Tuğrul'un orduları Grek İmparatorluğu üzerinde derin ve kalıcı bir etki bırakamadı. Türk seli bu açık ülkeden uzaklaştı, sultan bir Ermeni şehrinin kuşatmasından zafer, hiç değilse anlaşma elde etmeden vazgeçti, talihin değişik halleri bu çatışmaları kimi zaman kesintiye uğrattı, kimi zaman da yeniden canlandırdı ve Makedon lejyonlarının yiğitliği Asya kahramanının şanını tazeledi.[26]

25. Türklerin ve Romalıların bu savaşları için genel olarak bkz. Zonaras ve Cedrenus'un Bizans tarihlerine, Cedrenus'un izleyicisi Scylitzes ve Nicephorus Bryennius Cæsar. İlk ikisi keşişti, sonraki ikisi ise devlet adamıydı. O zamanlardaki Greklerde üslup ve karakter ayrımı belirgin değildi. Doğululara gelince, her zamanki gibi d'Herbelot'un geniş bilgisini (bkz. İlk Selçuklulara ilişkin maddeler) ve de Guignes'in doğru araştırmalarını kaynak olarak alıyorum (*Hist. des Huns*, c. III, L, X).

26. "Ἐφέρετο γὰρ ἐν Τούρκοις λόγος, ὡς εη
πεπρωμένον καταστραφῆναι τὸ Τούρκων
γένος ἀπὸ τῆς τοιαύτης δυνάμεως,
ὁποίαν ὁ Μακεδὼν Ἀλέξανδρος ἔχων
κατεστρέψατο Πέρσας."

Alpaslan'ın Saltanatı (1063-1072)

Yiğit aslan anlamına gelen Alpaslan, çoğunluk tarafından yetkin insan karakterini simgeler, nitekim Tuğrul'un halefi de hayvanlar âleminin kralının vahşiliğini ve cömertliğini göstermiştir. Türk atlılarının başında Fırat'ı geçmiş, zenginliğini duyduğu ünlü Aziz Basil Kilisesi'nin cazibesine kapılıp Kapadokya'nın başkenti Cæsarea'ya (Kayseri) girmişti. Şehrin sağlam yapıları onun yıkıcı niyetlerine dayanmıştı ama büyük tapınağın altın ve inci işlemeli kapılarını söküp almış, bağnaz zaafları azizin tozlarla örtülü kutsal emanetlerine saygısızlık etmiştir.

Ermenistan ve Gürcistan'ın Nihai Fethi (1065-1068)

Ermenistan ve Gürcistan'ın nihai fethini Alpaslan gerçekleştirdi. Ermenistan'da bir krallık ve bir halkın ruhu yok edildi. Constantinople'un paralı askerleri, yabancı dinsizler, ücretsiz ya da silahsız kıdemli askerler ile yeni silahaltına alınmış deneyimsiz ve disiplinsiz gençler, savunmakla görevli oldukları yeri teslim ettiler. Bu önemli sınırın kaybı üzerinde yalnızca bir gün duruldu ve Katolikler, Nasturilerin ve Eutychian'ların yanılgılarıyla zehirlenmiş bir halkın İsa ile annesine inanmayanların eline düşmesine şaşkınlık duymamışlar ve üzülmemişlerdi.[27] Gürcis-

---

Cedrenus, c. II, s. 791. Kaba kişilerin bünyelerinde saflığı da barındırmaları mümkündür; Türkler, İskender Zülkarneyn'in (Escander Dulcarnein) öyküsünü ya da tarihini Araplardan öğrenmişlerdi (D'Herbelot, s. 317 vd.).

27. "Οἱ καὶ Ἰβηρίαν καὶ Μεσοποταμίαν καὶ
Ἀρμενίαν οἰκοῦσιν καὶ οἳ τὴν Ἰουδαικὴν
τοῦ Νεστορίου καὶ τῶν Ἀκεφάλων
θρησκεύουσιν αἵρεσιν," (Scylitzes, ad calcem Cedreni, c. II, s. 834; müphem yapısına rağmen Nasturi veya Monofizit sapkınlıklarını karıştırdığından şüphe duymama yol açmadı). Samimi bir şekilde "μῆνις, χόλος, ὀργή, Θεοῦ" niteliklerinden bahsediyor ancak anladığım kadarıyla mükemmel Varlığa çok yabancı ama taassubu, kısa bir süre sonra Ortodoks Romalıların tahliye edildiğini itiraf etmek zorunda kalıyor.

tan'ın yerlileri[28] ya da İberyalılar, Kafkas Dağlarının ormanlarını ve vadilerini daha uzun süre savundular ancak Türk sultan ile oğlu Melik bu kutsal savaşta hiç yorgunluk göstermediler; tutsaklarından dinî ve dünyevi itaat istiyorlardı ve hâlâ atalarının inancına bağlı kalan kâfirlere, kolye ve bilezik yerine aşağılama simgesi olarak at nalı taktılar. Ancak değişimleri samimi veya toptan değildi; bununla birlikte kölelik dönemleri boyunca Gürcüler kendi hükümdarlarının ve piskoposlarının güdümünde kalmışlardı. Ama doğanın en mükemmel kalıbına döktüğü bir insan ırkı, yoksulluk, cehalet ve ahlaksızlık tarafından bozuldu. Hristiyan dinine dair uygulamaları tümüyle görünüşteydi ve eğer sapkınlıktan çıkmışlarsa, bunun tek sebebi metafizik bir inancı hatırlayamayacak kadar cahil olmalarıdır.[29]

İmparator Romanus Diogenes (1068-1071)

Alpaslan, Gazneli Mahmud'un gerçek ya da uydurma alicenaplığına heves etmedi, Yunan İmparatoriçesi Eudocia ile çocuklarına hiç tereddüt etmeden savaş açtı. İlerleyişi endişe verici boyuta ulaşınca Eudocia, kendisini ve asasını bir askere vermek zorunda kaldı ve Romanus Diogenes imparatorluk erguvanını kuşandı. Yurtseverliğe belki de kibre kapılarak tahta çıkışından iki ay sonra Constantinople'dan çıktı. Ertesi yıl, Paskalya şenliklerinin ortasında savaşa girdi ve bu tutumu halkı kızdırdı. Saray-

28. Yunanlar Gürcüleri tanısalardı (Stritter, *Memoriæ Byzant.*, c. IV, *Iberica*), onları Herodot'un (L, IV, b. 18, s. 289, [ed.] Wesseling) "Σκύθαι γεωργοί" olarak bahsettiği çiftçiliklerinden çıkarırdım; Latinlerde (Jac. a Vitriaco, *Hist. Hierosol.*, b. 79, s. 1095) ve Doğululara (d'Herbelot, s. 407) ise haçlı seferlerinden itibaren ortaya çıkıyorlar; dinî bir duyguyla Kapadokyalı Aziz George'un adını almışlardır.

29. Mosheim, *Institut. Hist. Eccles.*, s. 632. Çok güzel ve çok horlanan bu halkın töreleri ve dini için bkz. Chardin'in gezileri (c. I, s. 171-174). Âdem'den günümüze dek hükümdarlarının soy kütüğü için bkz. de Guignes'in tabloları (c. I, s. 433-438).

da Diogenes yalnızca Eudocia'nın kocasıydı belki ama orduda Romalıların imparatoruydu, bu niteliğini birtakım önemsiz etkenlerle ve cesaretiyle destekliyordu; kıymeti ve başarıları askerlerine cesaret, tebaasına umut ve düşmanlarına da korku aşıladı. Türkler Frigya'nın içlerine dek girmişlerdi. Ancak sultan, savaşın sürdürülmesini komutanlarına bırakmıştı, çok sayıda birliği, zaferin verdiği güvenle Asya'ya yayılmışlardı. Yunanlar, ganimet yüklü ve disiplin içinde bulunmayan bu kuvvetleri ayrı ayrı baskınlar yaparak vurdular. Hareket halindeki imparator her yerde ortaya çıkıyordu; Antioch önlerinde olduğu duyduklarında Trebizond'un (Trabzon) tepelerinde kılıyla karşılaşıyorlardı. Üç çetin savaştan sonra Türkler, Fırat'ın öte yanına püskürtüldüler, Romanus, dördüncüsünde Ermenistan'ı kurtarmaya yeltendi ve ülkenin harap olması yüzünden iki aylık erzakını da getirmek zorunda kaldı. Arzeroum ile Van kentleri arasında bulunan önemli Malazkerd (Malazgirt) kalesini kuşatmak üzere ilerledi.[30] Ordusu, en az yüz bin kişiden oluşuyordu. Constantinople birlikleri Frigya ve Kapadokyalılardan oluşan çok sayıda düzensiz askerlerle destekleniyordu ancak ordunun asıl gücünü Avrupalı müttefikleri; Makedonya lejyonları, Bulgar zırhlı birlikleri, kendileri de Türk kökeni barındıran Moldovalı bir kabile olan Uziler[31] ve hepsinden önemlisi Fransız ve Norman paralı askerleri oluşturuyorlardı. Bu sonunculara İskoç krallarının akrabası veya babası olan yiğit Ursel of Baliol[32] komuta ediyordu. Silah

30. Constantine Porphyrogenitus (*de Administrat. Imperii*., L, II, b. 44, s. 119) bu kentten söz ediyor. On birinci yüzyılın Bizanslıları, Mantzikierte adı altında ondan söz ediyorlar, bir bölümü de onu Theodosiopolis ile karıştırmaktadır. Delisle, notlarında ve haritasında bu şehrin yerini saptamıştır. Abulfeda (*Geograph*., tab. XVIII, s. 310) Malasgerd'i siyah taştan inşa edilmiş, suyu dışarıdan tedarik eden, ağaçsız küçük bir kasaba olarak tasvir ediyor.

31. Yunanların Uzi dedikleri (Stritter, *Memor. Byzant*., c. III, s. 923-948) insanlar Doğuluların Gozz'larıdır (*Hist. des Huns*, c. II, s. 522; c. III, s. 133 vd.). Tuna ve Volga'da, Ermenistan, Suriye ve Horasan'da görülüyorlar ve isimleri tüm Türkmen soyu için kullanılmış gibi görünüyor.

32. Jeffrey Malaterra (L, I, b. 33) Sicilya'yı ele geçiren Normanlar arasındaki

kullanmada veya Yunanların geleneksel savaş dansında (*Pyrrhic dance*) çok iyiydi.

ROMALILARIN BOZGUNA UĞRAMASI (Ağustos 1071)

Ata topraklarını tehdit eden bu saldırıyı öğrenen Alpaslan, kırk bin askerin başında, savaş alanına doğru uçarcasına gitti.[33] Onun bu hızlı ve ustaca hareketleri, sayı bakımından üstün olan Bizans ordusunda şaşkınlık ve korku yarattı. İmparatorun önemli komutanlarından biri olan Basil'i yendiğinde Alpaslan yiğitliğini ve merhametini sergiledi. İmparator Malazgirt'i ele geçirdikten sonra kuvvetlerini dikkatsizce birbirinden ayırmıştı. Paralı Frank askerlerini yanına çağırdı ama onun buyruğunu dinlemediler, o da beklemeyi onuruna yediremedi. Uzi'lerin bırakıp gitmeleri kaygısını ve kuşkusunu artırdı ve akıllıca yapılan uyarılara karşı kesin savaşı başlatmakta acele davrandı. Sultan tarafından yapılan mantıklı tekliflere kulak vermiş olsaydı bir geri çekilme, belki de bir barış olanağı elde edebilecekti. Ancak Romanus bu tekliflerin getirilmesinin altında düşmanın zayıflığı-

---

Urselius'u (the Russelius of Zonaras) ayrı tutuyor ve ona Baliol soyadını veriyor. İngiliz tarihçileri, Baliol'ların Normandy'den Durham'a geldiklerini, Tees üzerinde Bernard şatosunu inşa ettiklerini, İskoçya'nın bir vârisiyle evlendiklerini anlatmaktadırlar. Ducange (*Not.* ad *Nicephor. Bryennium*, L, II, No. 4), babası cübbeyi (*gown*) kılıca tercih etmiş olan Başkan Bailleul'a hürmeten bu konu üzerinde araştırmalar yaptı.

33. Elmacin (s. 343, 344) bu sayıyı mümkün görüyor ama Abulpharagius (s. 227) on beş bin, d'Herbelot ise (s. 102) on iki bin süvari olarak gösteriyor. Bununla birlikte aynı Elmacin imparatorun emrindeki askerlerin sayısının üç yüz bin olduğunu söylüyor. Abulfarac şöyle diyor: "Cum centum hominum millibus, multisque equis et magna pompa instructus." Yunanlar herhangi bir sayı vermekten kaçınıyorlar.

nın veya korkmasının yattığını sanarak, hakaretamiz ve meydan okuyucu bir tutumla şu yanıtı verdi: "Eğer barbar barış istiyorsa, elinde tuttuğu toprakları Romalılara geri versin, Rey kentini ve sarayını, iyi niyetinin güvencesi olarak teslim etsin." Alpaslan bu kibir karşısında gülümsedi ancak yapılacak savaşta ölecek birçok sadık Müslüman için ağladı; sonra da bütün kalbiyle Tanrı'ya dua ederek askerlerinden isteyenin çekip gidebileceğini ordusuna duyurdu. Atının kuyruğunu bizzat bağladı, oklarını ve yayını gürz ve pala (*cimeter*) ile değiştirdi, beyaz bir giysi kuşandı, misk sürdü, yenilirse mezar buraya defnedilmesini söyledi.[34] Okçularını kullanmayacakmış gibi davranmıştı, gerçekte ise zaferi hilal biçiminde savaş düzeni alan Türk süvarilerinin oklarından bekliyordu. Romanus, ordusunu saflar halinde ve yedek kuvvet ayırarak düzene koyacak yerde, sıkışık bir biçimde barbarların ustalıklı ve verimli direnişine karşı acele ve sert bir saldırıya geçti. Bir yaz gününün çok büyük bölümü bu yararsız çarpışma uğruna harcanmış oldu, önlem almak ve yorulmak gibi sebeplerle karargâhlarına çekilmeyi yeğlediler. Ne var ki etkin bir düşman karşısında bir geri çekiliş her zaman için tehlikelidir. Bayrakların geriye alındığı sırada mızraklı birlik, Romanus'un rakibi olup onun kökenini ve Cæsar'lar erguvanını onursuzlaştırdığını söyleyen Prens Andronicus'un kıskançlığı ya da alçaklığı yüzünden dağıldı.[35] Bu karışıklık ve yorgunluk içerisindeyken Türk süvarilerinin attığı ve kara bulut gibi göğü kaplayan oklarla Yunanlar bunaldı ve Türk atlılarının oluşturduğu hilal düzeninin uçları

34. Bizanslı yazarlar çok açık olarak sultanın savaştaki varlığından bu kadar belirgin şekilde bahsetmiyorlar: birliklerinin komutasını bir hadıma verdiğini ve kendisinin uzaklaştığını vb. ileri sürüyorlar. Bu sözler bilgisizlik mi kıskançlık mı yoksa gerçek mi?

35. O imparator Constantine'in kardeşi Cæsar John Ducas'ın oğluydu (Ducange, *Fam. Byzant.*, s. 165). Nicephorus Bryennius onun erdemlerini övüyor ve kusurlarını örtmeye çalışıyor (L, I, s. 30, 38; L, II, s. 53). Ancak Romanus'a duyduğu nefreti de belirtiyor; "οὐ πάνυ δὲ φιλίως ἔχων πρὸς βασιλέα". Scylitzes, ihanetini daha açık biçimde dile getiriyor.

düşmanın gerilerine sarkarak oralarda birleşip çember haline geldi ve Yunanları hapsetti. Romanus'un ordusu kılıçtan geçirildi, karargâhı yağmalandı. Ölenlerin ve tutsak edilenlerin sayısını saptamakta yarar olmasa gerektir. Bizanslı yazarlar paha biçilemez incinin kaybından dolayı üzüntü duyuyorlar ancak o ölüm kalım gününde imparatorluğun Asya eyaletlerini artık sonsuza dek yitirdiğini söylemeyi unutuyorlar.

İmparatorun Esareti ve Kurtuluşu

Uzun süre bir şeyler umut eden Romanus, birliklerinden geri kalanları toparlamaya ve kurtarmaya çalıştı. Bulunduğu yerin her yandan açık olduğunu ve muzaffer Türklerle çevrildiğini göstererek cesaretle ve hiçbir şey düşünmeksizin kendisine bağlı kalan yiğit savaşçılarla birlikte gün batıncaya dek çarpıştı. Bu savaşçıların hepsi onun ayaklarının dibine ölü olarak yıkıldılar, Romanus'un atı da öldü, kendisi de yaralandı. Tek başına korkusuzca savunmasını, kolunu kımıldatamayacak kadar sıkıştırılıncaya dek sürdürdü. Bir köle ile bir asker bu büyük ödülü yakalamanın onuru için çekiştiler. Köle onu Constantinople'daki tahtında görmüştü. Yüzü çok çirkin asker de değerli işler yaptığı takdirde birliklere alınabileceği vaadini elde etmişti. Silahları, taktığı değerli taşları ve erguvan giysisi alınmış bir halde savaş alanında, tek başına kaba barbarlardan oluşan kalabalığın ortasında geceyi geçirdi. Tan yeri ağarırken Alpaslan'ın huzuruna getirildi. Sultan, Romanus'u görmüş olan elçilerinin tanıklık etmelerine kadar kuşku duymuştu. Onların tanıması, mutsuz hükümdarlarının ayaklarını ağlayarak öpen Basilacius'un gösterdiği acıyla da doğrulanmış oldu. Constantine'in halefi, halktan bir insan gibi giyinmişti, bu haliyle divana getirildi ve Asya'nın efendisi önünde yeri öpmesi kendisine emredildi, bu buyruğa gönülsüzce itaat etti. Denildiğine göre sultan tahtından inmiş

ve ayağını Roma imparatorunun boynuna dayamış.[36] Ama bu olay şüphelidir çünkü Alpaslan'ın tutumu çok daha uygarlaşmış sonraki yüzyıllara örnek olacak yetkinliktedir: sultan, ayağının dibindeki tutsak hükümdarı ayağa kaldırmış, elini üç kez dostça ve sevecenlikle sıkmış, ne canına ne de saygınlığına hiçbir zarar gelmeyeceğini ona söylemiş, böylece Türk sultanı eşitlere nasıl davranılacağına ilişkin olarak ders vermiştir. Daha sonra Romanus divandan hemen yakındaki bir çadıra götürüldü, burada dikkatle ve saygıyla sultanın görevlilerince masanın şeref yerinde oturtularak ağırlandı. Sekiz gün süren dostça görüşmelerde fatih hiçbir kötü söz söylemedi ve kötü davranışta bulunmadı ancak yiğit hükümdarlarını tehlike anında bırakıp kaçan tebaasını eleştirdi ve hasmının savaş yönetimi konusundaki hatalarını nazikçe hatırlattı. Müzakereye başlarken imparatora, kendisine nasıl bir muamele yapılmasını beklediğini sordu. Onun dingin kayıtsızlığı, taşımakta olduğu bir ruhsal özgürlüğün kanıtını oluşturuyordu. "Zalimseniz," dedi Romanus, "yaşamıma son verecekseniz; gururunuzun sesine uyarsanız, arabanızın arkasına bağlayıp beni sürükleteceksiniz; çıkarlarınızı göz önünde tutarsanız bir fidye isteyecek, beni ülkeme geri göndereceksiniz." "Peki," dedi sultan, "savaşın talihi sizin yüzünüze gülseydi, bana nasıl davranırdınız?" Yunan hükümdarın yanıtı, ihtiyatlılığın ve minnetin susmaktan başka bir şey yapılmaması gerektiğini hatırlatan sesine rağmen şöyle oldu: "Ben seni yenseydim sopayla dövdürürdüm!" Fatih, esirinin kendini bilmezliği karşısında gülümsedi. Hristiyan dininin düşmanları hoş görmeyi ve yaptıkları kötü davranışları bağışlamayı telkin ettiğini soylu bir biçimde söyledi ve kınadığı bu muameleyi taklit etmeyeceğini asil bir şekilde ilan etti. Alpaslan, dikkatli bir düşünce süzgecinden geçirdikten sonra barış ile imparatorun serbest bırakılması koşullarını bildirdi: bir milyon altın fidye ile yıllık üç yüz altmış altınlık haraç iste-

36. Scylitzes ve Constantine Manasses'in anlattıkları ve inanılması güç görünen bu olayı Nicephorus ve Zonaras daha ihtiyatlı olarak unutmuş gibidirler.

di,[37] ayrıca iki hükümdarın çocuklarının evlenmesi ve Bizans'ın elindeki tüm Müslümanların serbest bırakılması koşulunu da koydu. Romanus, imparatorluk için çok utanç verici olan bu anlaşmayı, ah ederek imzaladı, kendisine hemen bir Türk şeref kaftanı giydirildi. Soyluları ve patrician'ları da serbest bırakıldı. Alpaslan, Romanus'u sevgiyle kucakladıktan sonra değerli armağanlar ve bir muhafız birliğiyle geri gönderdi. İmparator, Bizans sınırına vardığında sarayın ve eyaletlerin verdikleri bağlılık yeminlerinden, esir düşmüş olması sebebiyle, döndüklerini öğrendi. İki yüz bin altınlık fidyeyi güç bela toparlayabildi ve uğradığı iktidarsızlıkla içine düştüğü güçsüzlüğü fatihe büyük bir üzüntüyle iletti. Sultanın cömertliği, belki de hırsı arkadaşına (*ally*) yardımcı olma kararını vermesiyle sonuçlandı ama Romanus'un hapsedilmesi ve ölümü, planlarını uygulamaya koymasına imkân vermedi.[38]

Alpaslan'ın Ölümü (1072)

Barış anlaşmasında Alpaslan'ın tutsak imparatordan herhangi bir şehrin ya da kasabanın verilmesini istediği yönünde bir maddeye rastlanmamaktadır; Antioch'tan Karadeniz'e dek ele geçirdiği Anadolu'nun ganimetleri onu tatmin etmiş gibidir. Asya'nın en güzel bölümü onun egemenliği altındaydı, tahtının

37. Doğululer ve mantık, fidye ve haracı doğruluyorlar. Diğer Yunanlar, alttan alarak suskun kalıyorlar ancak Nicephorus Bryennius koşulların "οὐκ ἀναξίας Ῥωμαίων ἀρχῆς" olduğunu, imparatorun böyle utanç verici bir anlaşmayı imzalamaktansa ölmeyi yeğlemesini doğru bulmaktadır.

38. Romanus Diogenes'in yenilgisine ve tutsaklığına ilişkin ayrıntılı bilgiler John Scylitzes, ad *calcem Cedreni*., c. II, s. 835-843; Zonaras, c. II, s. 281-284; Nicephorus Bryennius, L, I, s. 25-32; Glycas, s. 325-327; Constantine Manasses, s. 134; Elmacin, *Hist. Saracen*., s. 343-344; Abulpharag., *Dynast*., s. 227; d'Herbelot, s. 102, 103; de Guignes, c. III, s. 207-211'de bulunmaktadır. Eski tanıdıklarım Elmacin ve Abulpharagius'tan başka, Hunların tarihçisi Abulfeda ve onun icmal edicisi Benschounah, halifelerin kroniği üzerine Mısırlı Abulmahasen ve Afrikalı Novairi'ye başvurdum.

çevresinde bin iki yüz prens ya da prens oğulları bulunuyor ve iki yüz bin asker onun sancağı altında yürüyordu. Sultan, kaçan Yunanları kovalamaya tenezzül etmedi, buna karşılık Selçukluların ana yurdu olan Türkistan'ı fethetmenin daha şanlı bir davranış olacağını düşündü. Bağdat'tan Oxus kıyılarına gitti, ırmağın üzerine bir köprü kurdurdu; birliklerinin geçişi yirmi gün sürdü. Ne var ki Berzem valisi onların ilerlemesini durdurdu ve Joseph the Carizmian kalesini Doğu'nun bu güçlü ordusuna karşı savunabileceğini düşündü. Esir alınıp otağa (*royal tent*) getirildiğinde, sultan gösterdiği yiğitliği övme yerine inatçı aptallığından dolayı onu sert biçimde azarladı ve esir valinin verdiği küstahça yanıtlardan öfkelenen sultan, onun dört direğe bağlanarak ölüme terk edilmesini buyurdu. Umutsuzluğa kapılan Carizmian kamasını çekti ve tahta doğru koştu, muhafızlar savaş baltalarını kaldırdılar ancak zamanının en usta okçusu Alpaslan onları durdurdu. Yayını çekti ama ayağı kaydı, ok sıyırarak geçti ama esir vali kamasını sultanın göğsüne sapladı ve muhafızlarca âdeta parçalandı. Ama sultanın yarası ölümcüldü ve Türk hükümdarı ölürken, kralların kibrine dair şu sözleri söyledi: "Gençliğimde akıllı bir adam bana Tanrı'nın önünde mütevazı olmamı, kuvvetime güvenmememi ve ne kadar hor ve değersiz olsa da düşmanımı önemsiz görmememi öğütlemişti. Ben bu uyarıları ihmal ettim ve bu ihmal haklı olarak cezasını buldu. Daha dün tahtımdan ordumun çok sayıdaki birliklerine, disiplinine ve cesaretine bakıyor, düşmanın ayaklarımın altında sanki titrediğini duyuyor ve kalbimden gelen bir inançla, şüphesiz sen dünyanın en büyük ve en yenilmez savaşçısısın, diyordum. Bu birlikler artık benim değil, şahsi gücüme güvenim de artık yetenekli bir katilin kaması altında ezildi."[39] Alpaslan bir Türk ve Müslüman'ın erdemlerine sahipti, sesi ve vücut yapısı karşısındakilerde saygı uyandı-

39. D'Herbelot (s. 103, 104) ve de Guignes (c. III, s. 212, 213), bu ilginç ölümü, Doğulu yazarlardan alıntılıyor ancak bu iki yazar, öykülerinde Elmacin'in canlılığını aktaramadı (*Hist. Saracen.*, s. 344, 345).

rıyordu, uzun bıyıkları yüzünü gölgelendiriyor ve geniş sarığını taçmış gibi takıyordu. Sultan, Selçukluların mezarlığına gömüldü ve gezginler mezarındaki yazıttan şu yararlı sözleri okuyabilir ve üzerinde düşünebilirler:[40] "EY, ALPASLAN'IN GÖKLERE YÜKSELMİŞ OLAN ŞANINI BİLENLER, MARU'YA GELİN VE ONUN TOPRAĞIN ALTINDA YATTIĞINI GÖRÜN." Ayrıca bu yazıtın ve mezarın artık yitmiş olması insani azametin de sürekli olmadığını göstermektedir.

MELİKŞAH'IN SALTANATI VE BAŞARILARI (1072-1092)

Alpaslan'ın sağlığında en büyük oğlu, Türk tahtının veliahdı olarak kabul edilmişti. Fakat sultanın ölmesi üzerine bu mirasa amcası, kuzeni ve kardeşi karşı çıktı. Bu üç rakip silaha sarılarak kendilerine bağlı askerlerin başına geçtiler ve Meliksah[41] hepsini yenerek itibarını ve en büyük evlat olmanın hakkını egemen kıldı. Her çağda ve özellikle Asya'da otorite yokluğu çekildiğinde aynı tutkular harekete geçmiş ve aynı düzensizlikler meydana gelmiştir ama uzun iç savaş döneminden Türk veliahdın sözlerinde belirtilenden daha saf ve yüce bir duygu çıkarmak kolay olmayacaktır. Savaşın arifesinde Tus (Thous) kentindeki İmam Rıza'nın türbesi önünde dua etti. Sultan ayağa kalkarken yanında diz çökmüş

40. Papanın mezar yazılarını ciddi şekilde inceleyen önemli bir isim (merhum Dr. Johnson), bu yüce yazıttaki "Maru'ya Gelin" ifadesine, okuyucunun yazıtı inceleyebilmesi için Maru'ya gitmesi gerektiğinden, itiraz edebilir.

41. *Bibliothèque Orientale* (s. 542, 543, 544, 654, 655) Melik'in saltanatını detaylıca anlatıyor ve *Histoire Générale des Huns* (c. III, s. 214, 224) aynı olayları yineliyor, bazı düzeltmeler yapıyor ve ek bilgiler veriyor. İtiraf etmeliyim ki bu iki Fransız bilgininin araştırmaları olmasa Doğu dünyasını tanımam olanaksızdı.

bulunan veziri Nizam'a, ne için dua ettiğini sordu: "Ordularınız zaferle taçlandırılsın," diye ihtiyatlı ve de büyük ihtimalle samimiyetle cevapladı. "Ben ise," dedi Melik, "kardeşim Müslümanları benden daha iyi yönetecekse Her Şeyin Sahibi'ne (Lord of Hosts) hayatımı ve tacımı benden alması için yakardım." Tanrı olumlu hükmü halife tarafından da onaylandı ve inananların komutanı kutsal unvanı ilk defa bir barbara verildi. Ama bu barbar, erdemleri ve imparatorluğunun genişliğiyle yüzyılın en büyük hükümdarıydı. İran ve Suriye yönetimlerini düzene koyduktan sonra babasının giriştiği Türkistan fethini çok büyük bir orduyla tamamlamaya girişti. Oxus'u geçerken bazı askerleri karşıya geçiren kayıkçılar, ücretlerinin Antioch'taki tarifeye göre saptanmış olduğunu söyleyerek sızlandılar. Sultan bundan hoşlanmadıysa da vezirin ustaca dalkavukluğu karşısında gülümsedi: "Ben uzak yerler için ayrı bir tarife düşünmedim. Sizin geniş hükümdarlığınızın altında bulunan Antioch ve Oxus'ta da aynı tarifeyi uyguladım." Bununla birlikte Melikşah'ın devlet sınırlarının bu şekilde saptanması adaletsizliği ve hatta cimriliği barındırıyordu çünkü oradan daha uzaklarda bulunan Buhara, Harezm ve Semerkant'ı da içine almıştı. Tüm isyancıları ve kendisine karşı koymaya kalkışan tüm bağımsız vahşiyi ezmişti. Melikşah, Pers uygarlığının sonu olan Sihon veya Jaxartes'i geçti, Türkistan halkları onun gücüne boyun eğdiler. Adı, Çin sınırlarında kurulu Kaşgar Tatar krallığının paralarına işlendi ve hutbelerinde anıldı. Hâkimiyetini Çin sınırından batıya ve güneye, Gürcistan dağlarına, Constantinople yakınlarına, kutsal Kudüs kentine ve Mutlu Arabistan (Arabia Felix; Yemen) kokulu ağaçlıklarına dek genişletti. Hareminin tatlı eğlencelerine kendini kaptırmak yerine bu çoban kral, barış ya da savaş sırasında hep hareket halindeydi. Karargâhını durmadan bir yerden başka bir yere kurarak bütün eyaletleri kendisiyle hep bağlantılı tuttu. Denildiğine göre bu çok geniş ülkesini on iki kez dolaşmıştı ki Cyrus'un ve halifelerin Asya imparatorluğunun top-

raklarından daha büyüktü. Hac için Mekke'ye yaptığı sefer, tüm seferlerinin en dinî ve en gösterişlisi olmuştu; orduları kervanların özgürlüğünü ve güvenliğini sağlıyorlardı. Yol boyunca dağıttığı sadakalar, vatandaşlarını ve hacıları âdeta zengin etmişti. Çölde kurduğu kervansaraylarla yolcuların dinlenmesini ve ferahlamasını sağladı. Avlanmak onun keyfi ve hatta tutkusuydu, bu avlara kırk yedi bin atlı katılıyordu. Avlar, büyük ölçüde hayvan kıyımı oluyordu. Ancak her avdan sonra öldürdüğü hayvan sayısı kadar altını yoksullara dağıtıyordu. Onun huzurlu hâkimiyeti altındaki Asya şehirlerine saraylar ve hastaneler, camiler ve okullar yapıldı. Divan'ına başvuranların çok azı karşılıksız bırakıldı ancak herkese adaletle yaklaşıldı. Selçuklular döneminde İran dili ve edebiyatı yeniden canlandı;[42] Melik de kendisinden daha az güçlü bir Türk'ün cömertliğine denk davransaydı sarayı yüz ozanın dizeleriyle çınlardı.[43] Sultan takvim reformu için çok ciddi ve bilimsel çaba ve özen gösterdi ve bunun için Doğu gökbilimcilerinden oluşan genel bir kurul topladı. Müslümanlar, peygamberin buyruğuyla ayın dönemlerine göre saptanan düzensiz günlere bağlıydılar. Zerdüşt zamanından beri İranlılar güneş zamanlamasını benimsemişlerdir, bunu da bir bayramla kutlamışlardır.[44] Ancak Magian İmparatorluğu'nun egemenliği sona erince artık günlerin eklenmesi ihmal edildi; dakikalar ve saatler birikmiş, günleri oluşturmuşlardı ve ilkbaharın başlangıcı Koç burcundan Balık burcuna ilerlemişti. Melikşah'ın saltanatı Celalettin (Celali; *Ge-*

42. Bkz. Sör William Jones'un *History of Nadir Shah*'ının sonundaki mükemmel makalesi ve *Bibliothèque Orientale*'de Amak, Enveri (Anvari), Raşidi (Raschadi) vb. şairlerle ilişkili maddeler.

43. Bu, Kader Han (Kheder Khan) adında bir Türk hükümdarıydı. Divanının çevresindeki dört torbada altın ve gümüş bulunuyor, şiirlerini dinlediği ozanlara avuçla ihsanlarda bulunuyordu (d'Herbelot, s. 107). Bütün bunlar doğru olabilir ancak Melikşah zamanında Maveraünnehir'de Kader'in saltanat sürdürdüğünü ve özellikle de cömertliği ve görkemiyle Melikşah'ı gölgede bırakabileceğini sanmıyorum. On birinci yüzyılın sonunda değil de başlarında hüküm sürdüğünden şüpheleniyorum.

44. Bkz. Chardin, *Voyages en Perse*, c. II, s. 235.

lalæan) takvimiyle ünlendi, geçmişteki ve gelecekteki yanılgılar, Julian takviminin doğruluğunu aşan ve Gregoryen takvimine yaklaşan bir hesapla düzeltildi.[45] Avrupa'nın derin bir barbarlığa sürüklendiği bir zamanda Asya üzerine yayılan ışık ve aydınlık Türk fatihlerinin bilgisinden çok uysallığına bağlanabilir. Alpaslan ve oğlunun hükümdarlığı döneminde imparatorluğu yöneten Persli bir vezir, onların bilge ve erdemli davranmalarında büyük pay sahibidir. Doğu'nun en ünlü vezirlerinden biri olan Nizam'a, halife tarafından din ve bilim uzmanı (*oracle*) sıfatı verildi, sultan, gücünün ve adaletinin sadık yardımcısı olarak kendisine güvendi. Otuz yıl süren bir yönetimden sonra vezirin ünü, varlığı ve hizmetleri bile suç olarak nitelendirildi. Bir kadının çevirdiği düzenler ile rakiplerinden birinin entrikaları birleşerek onu devirdiler. Başlığının ve yazı takımının sultanın taht ve tacına Tanrı'nın emriyle bağlı olduğunu söylemek gibi bir ihtiyatsızlığı düşüşünü çabuklaştıran sebeplerden biriydi. Bu saygıdeğer vezir doksan yaşındayken, efendisince görevinden alındı, düşmanları tarafından suçlandı ve bir yobazın hançeriyle can verdi. Nizam'ın son sözleri masumiyetini kanıtlıyordu. Onun ölümünden sonra Melikşah da hiçbir başarı elde edemeden kısa süre içerisinde öldü (1092). Bu büyük haksızlığa sahne olan İsfahan'dan ayrılarak halifeyi tahtından indirmek ve Müslümanların başkentine yerleşmek üzere Bağdat'a geldi. Muhammed'in güçsüz halefi on günlük bir süre istedi; bu süre içinde barbar, ölüm meleğince çağrıldı. Constantinople'daki elçileri bir Romalı prensesi ona eş olmak üzere istemişti. İmparator, gücendirmeden bu öneriyi savsaklamıştı. Söz konusu prenses, Alexius'un kızıydı, bu garip evlenme konusundan büyük korkuyla söz etmiştir.[46] Halife Muktedi, eşlerinden ve cariyelerin-

45. Celalettin (dinin görkemi) adı Melikşah'ın unvanlarından biriydi. Celali takvimi 15 Mart 471 hicri, 1079 miladide saptanmıştır. Dr. Hyde özgün İran ve Arap kanıtları sunmaktadır (*de Religione veterum Persarum*, b. 16, s. 200, 201).

46. Bu Pers hükümdarlığından "ἁπάσης κακοδαιμονέστερον πενίας" olarak bahsediyor. Anna Comnena, Melikşah'ın son zamanlarında ancak dokuz yaşın-

den kesin olarak vazgeçmek koşulu altında sultanın kızıyla evlendi.

Selçuklu İmparatorluğu'nun Bölünmesi

Türk imparatorluğunun büyüklüğü ve birliği Melikşah'ın ölümüyle sona erdi. Kardeşi ve dört oğlu taht için çekiştiler. Birçok iç savaştan sonra yaşamakta olan rakipler arasında imzalanan anlaşmaya göre Selçuklu hükümdar soyunun en büyük ve ana kolu olan İran'daki hükümdarlık büyük evlada; Kirman, Suriye ve Rum (Anadolu) kolları üç küçüğe verildi. Birincisi, Hint Okyanusu'nun kıyılarında az tanınmış[47] geniş topraklardan oluşan bir ülkeyi yönetiyordu.[48] İkincisi Halep ve Şam'daki Arap hükümdarlarını oralardan kovdu. Üçüncüsüyse –ki bizim asıl ilgilendiğimiz budur– Küçük Asya'daki Roma eyaletlerini ele geçirdi. Melik'in cömert devlet yönetimi, oğullarının yükselişinde de etkili olmuştu. Kendi kanından gelen prenslere olduğu kadar savaşlarda yendiği hükümdarlara da tutkularına uygun yeni krallıklar aramalarını tavsiye etmişti ve saltanatı sırasında huzuru bozabilecek ateşli insanlardan kurtulduğu için pişman olmamıştı. Büyük Pers sultanı ailesinin ve ulusunun yüce reisi olarak, kardeşlerinden söz dinlemelerini ve haraç ödemelerini istiyordu. Onun büyük hükümdarlığı sayesinde Kirman, Nicæa (İznik), Halep ve Şam tahtları ve Atabeklerle, Suriye ve Mezopotamya emîrlikleri onun hükümdarlığının gölgesi altında sancaklarını

daydı; yazısında onun öldürüldüğünü söylüyor ama sultan ile veziri karıştırdığı anlaşılıyor (Alexias, L, VI, s. 177, 178).

47. Haklarında kadar az şey biliniyor ki de Guignes, Kirman Selçuklularının tarihini, daha doğrusu listesini (c. I, 244; c. III, kısım I, s. 169 vd.) *Bibliothèque Orientale*'dan kopya etmekle yetindi. On ikinci yüzyıldan önce yıkıldılar.

48. Kirman'a ziyaret eden belki de tek gezgin olan Tavernier, verimli topraklarda kurulmuş başkentin büyük ve bakımsız bir köy olduğunu, İsfahan'a yirmi beş, Ormus'a yirmi yedi gün uzaklıkta bulunduğunu söylüyor (*Voyages en Turquie et en Perse*, s. 107, 110).

açtılar.[49] Türkmen kabileleri de Batı Asya ovalarını kapladılar ve Melikşah'ın ölümüyle zayıflayan birlik ve bağlılık ilişkileri büsbütün yok olmakta gecikmediler. Selçuklu hükümdarlık soyunun hoşgörüsü, kölelerin bile tahta çıkmasına imkân verdi. Burada doğu üslubu kullanacak olursak, ayaklarının tozundan bir yığın hükümdar çıktı.[50]

KÜÇÜK ASYA'NIN FETHİ (1074-1087)

Selçuk'un İsrail adlı oğlunun çocuğu olan Kutalmış, Alpaslan'a karşı girişilen bir savaşta ölmüştü ve yufka yürekli fatih onun mezarı başında gözyaşı dökmüştü. Orduları kuvvetli, hırslı, intikam peşinde koşan beş oğlu Alpaslan'ın oğluna karşı ayaklandılar. İki ordu karşılıklı olarak hücum etmeyi beklediği sırada halife, kendisini basit halktan ayıran ihtişamını bir yana bırakarak, iki tarafa da saygıdeğer arabuluculuğunu sundu: "Kardeşlerinizin, hem kan hem de iman kardeşlerinizin kanını dökmek yerine, güçlerinizi Yunanlılara, Tanrı'nın ve elçisinin düşmanlarına karşı kutsal bir savaşta birleştirin." Bu öğüde uydular, sultan, asi hısımlarını kucakladı; büyükleri olan yiğit Süleyman, Erzurum'dan Constantinople'a ve batının bilinmeyen diğer bölgelerine dek uzanan Roma İmparatorluğu eyaletlerini fethetme koşuluyla hükümdarlık sancağını kabul etti.[51] Dört

49. Öyle anlaşılıyor ki Anna Comnena'nın (*Alexias*, L, VI, s. 170) hikâyesine göre, Küçük Asya Türkleri büyük sultanın mührüne itaat ediyorlardı ve sultan, sarayında Süleyman'ın iki oğlunu tutuyordu (s. 180).

50. Bu ifade Petit de la Croix (*Vie de Gengiscan*, s. 161) tarafından bir şairden, büyük ihtimalle İranlı bir şairden alınmıştır.

51. Küçük Asya'nın fethi konusunda de Guignes, Rum (*Roum*) Selçuklularının sadece listesini vermekle yetinen Türk ve Arap yazarlarından hiç yararlanamamıştır. Yunanlılar utançlarını ifşa etmek istemiyorlar, sadece Scylitzes (s. 860-863), Nicephorus Bryennius (s. 88, 91, 92 v., 103, 104) ve Anna Comnena'dan (*Alexias*, s. 91, 92 vd., 168 vd.) bazı ipuçları elde edebiliriz.

kardeşiyle birlikte Fırat'ı geçti, kısa süre sonra Türklerin çadırları Frigya'nın Kutaieh şehri civarında görüldü. Öncü süvarileri Hellespont'a (Çanakkale) ve Karadeniz'e dek ülkeyi kasıp kavurdular. İmparatorluğun gerilemesinden beri Küçük Asya yarımadası İranlıların ve Saracen'lerin yıkıcı olmakla birlikte geçici akınlarına açık hale gelmişti. Kalıcı bir fethin meyveleri sultanın olacaktı ve geçit, yurtlarının yıkıntılarında saltanat sürmeye çabalayan Greklerce ona açılmıştı. Romanus'un esaretinden sonra, altı yıl boyunca Eudocia'nın zayıf oğlu imparatorluk tacının ağırlığı altında titreyip durmuştu, ta ki Doğu ve Batı eyaletleri aynı ay içinde çifte isyanla kaybedilene kadar. Ayaklanan iki şefin de adları Nicephorus'tu. Ancak Bryennius ve Botoniates soyadları Avrupa'yı ve Asya'yı isteyen şefleri ayırıyordu. Divan, bunların sebeplerini, daha doğrusu vaatlerini inceledi, biraz tereddüt ettikten sonra Süleyman, Botoniates'ten yana olduğunu bildirdi. Birliklerine Antioch'tan Nicæa'ya bir geçit açtı ve hilalli bayraklarla haçlıyı birleştirdi. Müttefiki Constantinople tahtına egemen olunca sultan, Chrysopolis veya Scutari (Üsküdar) yakınlarında sıcak bir şekilde ağırlandı. Avrupa yakasına iki bin kişilik bir Türk birliğini geçirtti. Onların gücü ve becerisiyle rakibi Nicephorus Bryennius'u bozguna uğratarak tutsak ettirdi. Ne var ki Botoniates'in Avrupa'daki zaferi Asya'da yitirdiği topraklarla pahalıya ödenmiş oldu. Constantinople, Boğaziçi ve Hellespont'un ötesindeki eyaletlerden ve doğal olarak bunların gelirlerinden yoksun kaldı, Türkler, geçitleri, ırmakları ve dağları tahkim ederek düzenli bir şekilde ilerliyorlardı. Bu da bir daha geri çekileceklerine ya da püskürtülebileceklerine ilişkin hiçbir umuda olanak bırakmıyordu. Başka bir rakip de sultanın yardımını istemişti ve mor cübbeli ve kırmızı botlu Melissenus Türklerin ordugâhına katılmıştı. Korku içerisindeki kentler, kendilerini göçerlerin ellerine teslim etmelerini tavsiye eden Romalı prensin açıklamalarına uyuyorlardı. İmparator Alexius imzaladı-

ğı anlaşmayla bu kazanımları da onayladı. Robert'ın saldığı korku onu Süleyman'ın dostluğunu kazanmaya çalışmak zorunda bırakmıştı. Ancak onun ölümünden sonra imparatorluğun doğu sınırını Nicomedia'ya, Constantinople'dan altmış mil öteye dek getirmişti. Denizden ve dağlardan oluşan savunma olanağı ve Euxine'nin öbür ucunda oluşu sebebiyle yalnız Trebizond elinde kalmış, bir Yunan kolonisi ve Hristiyan imparatorluğu temel izlerini korumuştur.

ANADOLU (RUM; ROUM) SELÇUKLU HÜKÜMDARLIĞI

Halifelerin ilk fetihlerinden bu yana Türklerin Anadolu'da veya Küçük Asya'da yerleşmesi, kilise ve imparatorluğun uğradığı en acı kayıptı. İslam inancını geniş bir coğrafyaya yayması sebebiyle Süleyman'a kutsal Gazi unvanı verilmiştir. Doğu coğrafyasının toprakları yeni Roma ya da Rum (Roum) krallığıyla büyüdü. Yazarlar onu gümüş, demir, şap ve bakır madenleri bakımından zengin, verimli buğday ve şarap üretimi yapılabilen, koyun ve cins atlar yetiştirilen Fırat'tan Constantinople'a, Karadeniz'den Suriye'ye dek uzanan büyük ülke olarak göstermektedirler.[52] Lidya'nın zenginliği, Yunanistan'ın güzel sanatları ve Augustus yüzyılının parlak havası artık yalnız kitaplarda kalmıştı ve bunlar da ülkenin efendileri olan İskitlerce hor görülüyordu. Bununla birlikte Anadolu'da günümüzde de birtakım zengin ve kalabalık kentler vardır. Ne var ki bunlar Bi-

52. Ramusio ve Bergeron koleksiyonlarında bulunan Tatar Tarihi'nin yazarı Haiton the Armenian'ın "Rum" tasviri böyle (bkz. Abulfeda, *Geograph. climat.*, XVII, s. 301, 305).

zans İmparatorluğu'ndayken daha kalabalık, daha gösterişli ve daha zengindirler. Sultan sarayı ve kalesi için Bitinya'nın merkezi Nicæa'yı seçti. Rum (Anadolu) Selçuklu hükümdarlarının merkezi Constantinople'dan yüz mil uzaktaydı ve Katoliklerin ilk genel konsilinde bir inanç koşulu olarak benimsenip duyurulan Mesih'in ilahlığı aynı tapınakta reddedilmiş ve alaya alınmıştı. Camilerde Tanrı'nın birliği ve Muhammed'in ilettiği din vaaz ediliyordu, okullarda Arapça bilimleri okunuyor, kadılar (*cadhis*) Kur'an hukukuna göre hüküm veriyor, âdetleri ve dilleri kentlerde üstünlük kazanıyor, göçebe Türkmenler Anadolu ovaları ve dağlarına yayılıyordu. Hristiyan Yunanlar haraç ödemek ve Türklerin buyruğu altında yaşamak gibi sert bir koşullar altında yine de kendi dinlerini yaşama olanağı buldular ama en saygın kiliseleri saygısızlığa uğradı, papaz ve piskoposlarına hakaret edildi.[53] Dinsizlerin (*pagans*) zaferine ve kardeşlerinin din değiştirmesine katlanmak zorunda kaldılar. Binlerce çocuk sünnet edildi ve yine binlerce köle efendilerinin hizmetinin ve keyfinin yerine getirilmesi için ayrıldı.[54] Asya'nın yitirilmesinden sonra da Antioch, İsa'ya ve Cæsar'a bağlılığını sürdürüyordu. Ne var ki bu yalnız şehir Muhammedî kuvvetler tarafından kuşatıldı. Savunmaktan umudunu kesen Vali Philaretus dininden ve görevinden vazgeçmeyi düşünüyordu. Fakat

53. "Dicit eos quendam abusione Sodomiticâ intervertisse episcopum," (Guibert. Abbat., *Hist. Hierosol.*, L, I. s. 468). İçinde bulunduğumuz çağda aynı insanların paralel bir pasajını bulmamız yeterince tuhaf. "Il n'est point d'horreur que ces Turcs n'ayent commis, et semblables aux soldats effrenés, qui dans la sac d'une ville non contens de disposer de tout à leur gré pretendent encore aux succès les moins désirables, quelques Sipahis ont porté leurs attentats sur la personne du vieux rabbi de la synagogue, et celle de l'Archévêque Grec," (Mémoires du Baron de Tott,, c. II, s. 193).

54. İmparator ya da başrahip Türklerin kampındaki durumları kendisi oradaymış gibi tasvir ediyor: "Matres correptæ in conspectu filiarum multipliciter repetitis diversorum coitibus vexabantur (bu doğru bir okuma mı?), cum filiæ assistentes carmina præcinere saltando cogerentur. Mox eadem passio ad filias," vd.

oğlu hıyanetine karşılık alabilmek için Nicæa sarayına giderek bu önemli şehri Süleyman'a önerdi. Tutkulu sultan atına atladı, on iki gecede (çünkü gündüzleri dinleniyordu) altı yüz mil yok katetti. Bu girişim öyle gizli tutuldu ki Antioch kendini toparlamaya vakit bulamadı, ona bağlı Laodicea'ya (Denizli) ve Halep'e dek tüm kentler[55] anakentlerine uydular. Süleyman imparatorluğunun fetihleri ve hükümdarlığı Laodicea'dan Trakya Boğazı'na ya da St. George körfezine kadar, otuz gün yolculukla gidilecek uzunluğa ve Likya kayalıkları ile Karadeniz arasında on ya da on beş günlük yolculukla gidilecek genişliğe sahipti.[56] Türklerin denizcilik konusundaki cehaleti, imparatorun belirsiz güvenliğini bir süre için sağladı ancak Yunan esirler Türklere iki yüz gemiden oluşan bir filo yapınca Alexius, başkentin duvarları içinde titremeye başladı. Latinlerin yardımını harekete geçirmek için Avrupa'ya mektuplar yağdırarak tehlikeyi ve Constantine'in kurduğu kentin zayıflığını ve zenginliğini betimlemeye çalıştı.[57]

55. Antioch ve Süleyman'ın ölümü için bkz. Ducange'nin notlarıyla Anna Comnena (*Alexias*, L, VI, s. 168, 169).

56. William of Tyre (L, I, b. 9, 10, s. 635) Türklerin fetihleri üzerine en özgün ve en içler acısı ayrıntıları veriyor.

57. Flanders kontuna gönderdiği mektubunda Alexius, karakterinin ve saygınlığının çok altına düşmüş görünüyor. Şu da var ki bu mektup Ducange tarafından özgün olarak nitelendirilmiştir (Not. ad. *Alexiad.*, s. 335 vd.); ayrıca çağdaş tarihçi Abbot Guibert tarafından da açıklığa kavuşturulmuştur. Yunanca metin bugün mevcut değildir. Çevirmenlerden ve kopyacılardan her biri Guibert'le birlikte (s. 475) "verbis vestita meis" (sonsuz bir alanın imtiyazı) diyebilmiştir.

KUDÜS'ÜN DURUMU: YAPILAN HACLAR (638-1099)

Selçuklu Türklerinin en ilginç fetihleri, farklı ulusların âdeta tiyatro sahnesine dönen Kudüs'ü ele geçirmeleri oldu.[58] Ömer tarafından kabul edilen teslim antlaşması orada oturanlara din serbestliği ve özel mülkiyet hakkı tanımıştı ancak bu maddeler tartışmanın tehlikeli olduğu bir efendi tarafından yorumlandı. Halifelerin dört yüz yıl süren saltanatları boyunca Kudüs politikasının durumu birçok değişiklikler gösterdi.[59] Dinden dönenler ve nüfusun artmasıyla Muhammedîler kentin dörtte üçüne yerleştiler ancak patrik ile rahipler ve Hristiyan halk için özel bir mahalle ayrıldı ve kişi başına iki altın haraç ödediler. İsa'nın mezarı ile Yeniden Diriliş (Resurrection; Kutsal Kabir) Kilisesi de Hristiyanlara bırakıldı. Bu çok kalabalık ve çok saygıdeğer Hristiyan kesimi Kudüslülerden oluşmuyordu, Arapların fethi Kutsal Topraklara hac için gelmeyi önlememiş, bilakis özendirmişti; keder ve öfke bu tehlikeli yolculukları doğuran büyük isteğe yeni bir güç veriyordu. Doğu ve Batı'dan büyük hacı toplulukları, özellikle Paskalya şenliklerinde İsa'nın mezarı ile çevresindeki kutsal alanları ziyarete geliyorlardı. Yunanlar, Latinler, Nasturiler (Nestorian), Yakubiler (Jacobites), Kıptiler (Copts), Habeşler,

58. *Gesta Dei per Francos*'un baş yazarı, Tyre Başpiskoposu William'ın geniş kapsamlı ve özgün iki pasajı (L, I, b. 1-10; L, XVIII, b. 5, 6), Heraclius'tan Haçlılara dek Kudüs tarihiyle ilişkili en güvenilir ayrıntıları kapsamaktadır. De Guignes, çok açıklayıcı *Mémoire sur le Commerce des François dans le Levant avant les Croisades*'i (Haçlı seferlerinden önce Levant'ta Fransızların ticareti üzerine bilimsel bir anı) yayımlamıştır (*Mém. de l'Académie des Inscriptions.*, c. XXXVIII, s. 467, 500).

59. "Secundum Dominorum dispositionem plerumque lucida plerumque nubila recepit intervalla, et ægrotantis more temporum præsentium gravabatur aut respira bat qualitate," (L, I, b. 3, s. 630). William of Tyre, *Latinity*'si kesinlikle aşağılayıcı değildir fakat Kudüs'ün kaybından kurtarılmasına kadar geçen süre için 490 yıl derken, gerçek hesabı otuz yıl aşıyor.

Ermeniler ve Gürcüler şapelleri, papazları ve tüm yoksul Hristiyanları kolluyorlardı. Çeşitli dillerde söylenen bu duaların armonisi ve dinlerinin ortak tapınağında bu kadar çok ulusun ibadeti bir yapıcılık ve barış havası yaratmış olmalıydı, oysa Hristiyan mezheplerinin coşkusu, kin ve nefret körelmişti ve düşmanlarını affetme erdemini göstermiş Mesih'in can verdiği topraklarda ruhani kardeşlerine hükmetmek ve hatta zulmetmek istiyorlardı. Cesaret ve sayıca çok olmaları Frankların üstünlük taslamasına sebep oluyor, Charlemagne'ın[60] azameti Latin hacılarını ve Doğu'nun Katoliklerini koruyordu. Dinine bağlı bu imparatorun sadakaları Kartaca'nın, İskenderiye'nin ve Kudüs'ün yoksulluğunu hafifletmişti ve Filistin'de yeniden manastırlar kurmuş, eskilerini restore etmişti. Abbasilerin en büyüğü olan Harun el Raşid bu Hristiyan hükümdarda da kendininkine eşit bir deha ve büyüklük görüyor ve onu kardeşi olarak anıyordu, dostlukları sık sık gönderilen armağanlar ve elçilerle güçlendirilmişti ve halife, kutsal kentin gerçek egemenliğini elinde tutmakla birlikte Kutsal Kabir'in, hatta belki de Kudüs kentinin anahtarlarını imparatora sunmuştu. Carlovingian hükümdarlığının gerilemesiyle Amalphi Cumhuriyeti, Doğu'da ticaret ve din kardeşleri için yararlı işler yaptı. Latin hacıları Mısır ve Filistin kıyılarına taşıdılar, ayrıca getirdikleri mallar sayesinde de Fatımi halifelerinin dostluğunu ve müttefikliğini kazandılar.[61] Calvary Dağı üzerinde yılda bir açılan büyük bir pazar (*fair*) kuruldu; İtalyan tüccarları, o zamandan beri Rodos ve Malta adalarında hüküm süren, manastır ve askerî düzenin beşiği olan Kudüs Aziz John

60. Charlemagne'ın Kutsal Topraklar ile ilişkileri için bkz. Eginhard (*de Vitâ Caroli Magni*, b. 16, s. 79, 82), Constantine Porphyrogenitus (*de Administratione Imperii*., L, II, b. 26, s. 80) ve Pagi (*Critica*, c. III, A. D. 800, No. 13, 14, 15).

61. Halife ayrıcalıklar tanıdı: "Amalphitanis viris amicis et utilium introductoribus," (*Gesta Dei*, s. 934). Venedik'in Mısır ve Filistin'e ticareti, sirkteki iki grubu (*Veneti* ve *Prasini*) "Venedikliler" ve "Parisliler" olarak yanlış anlayan bir Fransız'ın gülünç çevirisini benimsemedikçe, bu kadar eski bir hak üretilemez.

manastırını ve hastanesini kurdu. Hıristiyan hacılar bir peygamberin mezarına saygı duymakla yetinmiş olsalardı, Muhammed'in müritleri dindarlıklarını taklit edebilirlerdi ama bu koyu tek tanrıcılar (*Unitarian*) onun doğumunu, ölümünü, yeniden dirilmesini kapsayan bir inanca karşı tepki gösterdiler. Katoliklerin tasvirlerini put olarak niteleddiler ve Müslümanlar kutsal mezarda[62] Paskalya arifesinde yanan mucizevi aleve öfkeyle karışık bir gülümsemeyle baktılar.[63] İlk olarak dokuzuncu yüzyılda icat edilen bu dindar sahtekârlık[64] Latin haçlıları tarafından dindar bir sevgiyle beslendi ve her yıl Yunan, Ermeni ve Kıpti mezheplerinin din adamları tarafından tekrarlandı.[65] Bütün yüzyıllarda çıkarcılık, hoşgörü ilkesini güçlendirmiştir ve pek büyük sayıdaki yabancının harcadığı paralarla ödediği haraçlar, hükümdarın ve emîrin gelirini her yıl çoğaltmıştır.[66]

---

62. Bilgin Mosheim, *Ecclesiastical History* eserinde bu sözde mucizeyi ayrıca tartıştı (c. II, s. 214-306), "*de lumine sancti sepulchri*".

63. Kudüs'e dair Arapça bir kronik (apud *Asseman. Bibliot. Orient.*, c. I, s. 628; c. IV, s. 368) halifenin ve tarihçinin inançsızlığını kanıtlıyor. Cantacuzene, bir zamanlar bu ebedî mucizenin gerçekliğine Muhammedîlerin de inanmasını arzuluyordu.

64. William of Malmesbury (L, IV, b. II, s. 209), 870 yılında Kudüs'e hacca gelen ve buna bizzat tanık olan Rahip Bernard'ın *Itinerary*'sinden alıntı yapıyor. Mucize, birkaç yaş büyük başka bir hacı tarafından doğrulanıyor ve Mosheim, Charlemagne'ın vefatından kısa bir süre sonra bunu Frankların yaptığını söyler.

65. Gezginlerimiz Sandys (s. 134), Thévenot (s. 621-627), Maundrell (s. 94, 95) vb., bu abartılı saçmalığı tasvir ediyorlar. Katolikler, mucize dönemlerinin bittiğini ve onun yerine üçkâğıtçılık döneminin başladığını anlamakta güçlük çekmişlerdir.

66. Doğulular da hileye kötü gözle bakmamaktadırlar; buna zorunluluk ve yararlılık olduğu ölçüde hak vermektedirler (*Mémoires du Chevalier d'Arvieux*, c. II, s. 140; Joseph Abudacni, *Hist. Copt.*, b. 20); şu var ki bu sözde mucizenin nasıl olduğuna ilişkin olarak Mosheim'le birlikte açıklamalara girişecek değilim. Gezginlerimiz Aziz Januarius'un kanının sırlarını açıklamaya kalkışmakla yanılgıya düşmüşlerdir.

Fatımi Halifeleri Dönemi (969-1076)

Hükümdarlığın Abbasilerden Fatımilere geçmesi Kutsal Topraklar için zarardan çok yarar getirdi: Mısır'da bulunan bir hükümdar Hristiyanlarla ticaret yapmanın önemini daha iyi anlayabiliyor, Filistin emîrleri tahtın adaletinden ve gücünden daha az uzakta kalmış oluyorlardı. Ne var ki bu Fatımi halifelerinden üçüncüsü, dinsizlik ve zorbalığıyla Allah'tan ve kuldan korkmaz hale gelen ünlü Hâkim'di[67] (*Hakem*). En eski Mısır törelerine saygı duymadan bütün kadınları kafes ve peçe arkasına kapadı, bu uygulaması kadın erkek herkesi kızdırdı, onların gösterdiği bu tepkiye Hâkim öfkelendi ve kadınları eski Kahire'nin bir kesimine toplattıysa da erkekler muhafızlara karşı günlerce süren kanlı bir çatışmaya girdi. Halife, önce kendisini samimi bir Müslüman gibi göstermek için camiler ve medreseler yaptı, kendisini bunların koruyucusu ilan etti, Kur'an'dan bin iki yüz doksan nüshayı altın harflerle yazdırttı ve Yukarı Mısır'daki tüm üzüm bağlarını yok etti. Ancak daha sonra yeni bir din kurma niyetin kapıldı, bir peygamberin şöhretine kavuşmayı arzuluyordu ve kendisini Yücelerin Yücesi Tanrı'nın (Most High God) tasviri olarak ilan etti; dünyaya dokuz kez gelip gittikten sonra artık hükümdar görünümünü kazanmıştı. Herkes, canlıların ve ölmüşlerin hükümdarı olan Hâkim adına bu inancın ibadetine ayrılmış bulunan Kahire yakınlarındaki bir dağda diz çökerek tapınmalıydı. On altı bin kişi onun vazettiği inancı benimsemişti. Bugün de Libanus Dağı'nda Dürzi (Druses) denilen özgür ve savaşçı bir halk bu deli ve zorba hükümdarın kutsallığına ve yaşamakta olduğuna inanırlar.[68] İlahî niteliğiyle Hâkim, rakip-

67. Bkz. d'Herbelot (*Bibliot. Orientale*, s. 411), Renaudot (*Hist. Patriarch. Alex.* s. 390, 397, 400, 401), Elmacin (*Hist. Saracen.*, s. 321-323) ve Arapçadan Almancaya Reiske tarafından çevrilen Mısırlı tarihçi Marei (s. 384-386); dostlarımdan biri bana sözlü olarak tercüme etti.

68. Dürzilerin dini bilgisizlikleri ve ikiyüzlülükleri sebebiyle gizli kalmıştır. Gizli inançları, kendi iç dünyalarında yaşayan kimselerle sınırlıdır ve sıradan

lerine bağlandıkları için Yahudilerden ve Hristiyanlardan tiksiniyordu ancak bir öngörü ve ihtiyatlılık içgüdüsüyle Muhammed dinine saygı gösteriyordu. Mısır ve Filistin'deki acımasız ve ahlaksız zulmü bazı şehitlere ve din değiştirmelere yol açmıştı, farklı mezheplerden de hoşlanmıyordu, yabancıların ve yerli halkın İsa'nın kabrini ziyaret etmelerini yasaklamıştı. Hristiyan dünyasının tapınağı olan Diriliş Kilisesi temellerine dek yıkıldı, Paskalya şenliğinde parıldayan mucize söndürüldü ve kutsal mezarı tam anlamıyla oluşturan kayadaki mağarayı altüst etmek için çok uğraşıldı. Dinlerine karşı girişilen bu saldırı haberi karşısında Avrupa ulusları şaşkınlık ve acıdan donakaldılar ancak Kutsal Toprakları savunmak için hareket etmek yerine, dinsiz barbara gizli gizli danışmanlık yaptıklarına inandıkları Yahudileri yakmak ya da sürgün etmekle yetindiler.[69] Bununla birlikte Hâkim'in kararsızlığı ve pişmanlığı Kudüs'te neden olduğu acıları bir derece hafifletti ve zorba hükümdar, kız kardeşinin adamlarınca öldürülmeden önce kiliselerin yeniden yapılmasını resmen kabul etmişti. Ondan sonraki halifeler, din ve siyaset ilkelerini yeniden sürdürmeye başladılar, hoşgörü yeniden egemen oldu, dindar Constantinople imparatorunun yaptığı yardımlarla Kutsal Kabir yeniden inşa edildi, kısa bir uzak kalıştan sonra hacılar ruhani şölene yèniden başladılar.[70] Filistin'e denizden yapılan

---

sınıfa mensup Dürziler –ki bunlar en kayıtsız kişilerdir– duruma göre Muhammed dininin ya da Hristiyanlığın ibadetlerine uymaktadırlar. Hakkında çok az şey bilinen bu halk üzerine bilgiler dolaştığı ülkeleri özenle inceleyen Niebuhr'da (*Voyages*, c. II, s. 354-357) ve Volney'in yeni ve öğretici *Travels* adlı kitabının ikinci cildinde bulunmaktadır.

69. Bkz. Glaber, L, III, b. 7 ve Baronius'un ve Pagi'nin 1009 yılına ait kronikleri.

70. "Per idem tempus ex universo orbe tam innumerabilis multitudo cœpit confluere ad sepulchrum Salvatoris Hierosolymis, quantum nullus hominum prius sperare poterat. Ordo inferioris plebis ... mediocres ... reges et comites ... præsules ... mulieres multæ nobiles cum pauperioribus ... Pluribus enim erat mentis desiderium mori priusquam ad propria reverterentur," (Glaber, L, IV, b. 6; Bouquet, *Historians of France*, c. X, s. 50).

yolculuk çok zaman tehlikeli oluyordu ve gemi bulmak da zordu ancak Macarların Hristiyanlığı kabul etmeleri Almanya ile Yunanistan arasında güvenli bir yol açmış oldu. Krallığın havarisi Aziz Stephen hac yolcularına yardımcı oluyor ve hacılar Belgrad'dan Antioch'a dek bin beş yüz mil genişliğindeki Hristiyan topraklarını aşıyordu.[71] Franklar hiçbir zaman hac için büyük istek göstermemişlerse de yollar kurtarıcılarının kabrini öpmeden ölmek istemeyen her cins ve her sınıftan insanlarla kaplıydı. Hükümdarlar ve rahipler ülkelerindeki durumu bir yana bırakmışlardı. Bu soylu kervanların çokluğu, ertesi yüzyılda kutsal haçlı sancağı altında gelecek orduların âdeta başlangıcıydı. İlk haçlı seferinden yaklaşık otuz yıl önce Utrecht, Bamberg ve Ratisbon piskoposları ile Mentz'in başpiskoposu yedi bin kişiyle birlikte Rhine'den Ürdün'e bu zahmetli yolculuğu gerçekleştirdi. Constantinople'da imparator tarafından misafirperver bir şekilde ağırlandılar ancak zenginliklerini ihtiyatsızca sergilemeye kalkışınca korkunç Arapların saldırısına uğradılar. Kendi güçlerinden yararlanarak savunmaya kalkıştılar. Capernaum köyünde sıkıştırıldılar ancak Fatımi emîrinin çıkarları karşılığında yaptığı korumayla kurtuldular. Kutsal yerleri ziyaret ettikten sonra İtalya'ya doğru yola çıktılar ancak sadece iki bin kişi anavatanlarına güvenli bir şekilde dönebildi. William the Conqueror'un kâtibi Ingulphus da bu hac seferine katılmıştı, onun anlattığına göre tam teçhizatlı ve güçlü kuvvetli otuz atlı Filistin'e gitmek üzere Normandy'den yola çıkmış, dönüşte Alpleri geçebilen yirmi tanesi sefil halde, yalın ayak, hacı değneğine dayanarak sırtlarında heybeleriyle yollarına devam edebilmişlerdi.[72]

---

71. Glaber, L, III, b. 1. Katona (*Hist. Critic. Regum Hungariæ*, c. I, s. 304-311) Aziz Stephen'ın Kudüs'te bir manastır kurup kurmadığını araştırıyor.
72. Baronius (*A.D. 1064*, No. 43 -56) Ingulphus, Marianus ve Lambertus'un orijinal anlatılarının büyük bir kısmını olduğu gibi almıştır.

KUDÜS'ÜN TÜRKLERCE FETHİ (1076-1096)

Romalıların bozguna uğramasından sonra Fatımi halifelerinin dinginliğini Türkler bozdu.[73] Melikşah'ın komutanlarından biri olan Harezmli Atsız (Atsiz the Carizmian) güçlü bir ordunun başında Suriye'ye girdi, Şam'ı aç bırakarak ve kılıçla ele geçirdi. Eyaletin Humus (Hems) ile diğer kentleri de Bağdat halifesine ve İran'daki sultana itaat etti, muzaffer emîr, hiçbir direnişle karşılaşmadan Nil kıyısına dek ilerledi; Fatımiler ve Kahire halkı, umutsuzca bir çıkış yaparak Türkleri Mısır sınırlarından uzaklaştırdılar. Geri çekilirken katliam ve yağmalara uğradı. Atsız, ordu kampına çağırttığı Kudüs yargıcını ve temsilcilerini (*notaries*) boğazlattı. Bunu üç bin Kudüslünün kılıçtan geçirilmesi izledi. Atsız, zulmünün veya yenilgisinin cezasını kısa süre sonra, daha yüksek bir unvanı ve daha zorlu güçleri olan, Suriye ve Filistin'i de topraklarına katmak isteyen Melikşah'ın kardeşi Sultan Tutuş (Toucush) elinden çekti. Selçuklu hanedanı Kudüs'te yaklaşık yirmi yıl hüküm sürdü[74] ancak kutsal şehir ve bölgenin irsi komutası, çocukları Filistin'den sürüldükten sonra Ermenistan ve Asur sınırlarında iki hanedanlık kuran bir Türkmen kabilesinin reisi olan Emîr Ortok'a emanet edildi veya terk

73. Bk. Elmacin (*Hist. Saracen.* s. 349, 350) ve Abulpharagius, (*Dynast.* p. 237, [vers.] Pocock). De Guignes (*Hist. des Huns.*, c. III, kısım I, s. 215, 216) Abulfeda'nın ve Novairi'nin tanıklıklarını veya daha doğrusu adlarını ekliyor.
74. Isar Atsız'ın seferinden (hicri 469, miladi 1076), Ortokide'lerin püskürtülmesine (1096) değin. Bununla birlikte William of Tyre'ın (L, I, b. 6, s. 633) söylediğine göre Kudüs otuz sekiz yıl Türklerin elinde kaldı. Pagi'nin (c. IV, s. 202) andığı bir Arap kroniğine göre bir Harezmli komutan onu Bağdat halifesine bağladı (hicri 463, miladi 1070). Bu çok eski tarihler Asya'nın genel tarihiyle bağdaşmıyor ve ben şuna inanıyorum ki 1064 gibi geç bir tarihte, "regnum Babylonicum" (Kahire) Filistin'de hâlâ hüküm sürüyordu (Baronius, *A. D. 1064*, No. 56).

edildi.[75] Doğu Hristiyanları ve Latin hacılar, halifelerle olan eski ittifak ve düzenli yönetim yerine Kuzeyli yabancıların[76] demir boyunduruğu altına girdikleri bu değişiklikten büyük üzüntü ve acı duydular. Sultanın sarayı ve ordusu kimi bakımlardan İran sanatları ve âdetlerini benimsemişti fakat Türklerin sertliği ve özellikle bozkır halklarının çetin davranışları göçer oymaklarında sürdürülüyordu. Nicæa'dan Kudüs'e kadar Asya'nın batı toprakları yabancı ya da iç savaşlara sahne olmuştu, şüpheli bir sınır üzerinde geçici bir güç kullanan Filistin göçerlerinin ne karakterleri ne de durumları gecikecek ticaret serbestliği ile din özgürlüğünün sağlayabileceği kârları beklemeye elverişli değildi. Sayısız tehlikeler atlatıp Kudüs kapılarına gelebilen hacılar, halkın ya da yöneticilerin zulmüne kurban gidiyorlar ve Kutsal Kabri ziyaret edemeden sefaletten ya da hastalıktan dolayı perişan oluyorlardı. Doğal yaradılışlarından ya da yeni dinin aşkıyla Türkmenler her mezhepten papaza karşı kötü davranıyorlardı. Patrik, saçlarından çekilerek sokaklarda sürüklenmiş ve bir zindana atılmıştı ve cemaatinin bu patriği kurtarabilmesi için yüklü miktarlar ödemesi gerekmişti. Bu zorlu efendiler çok zaman Kutsal Kabir (Diriliş; Resurrection) Kilisesi'ndeki dinî törenleri taciz ettiler. Bu dokunaklı ayrıntılar milyonlarca Hristiyan'ı haçlı bayrağı altında, Kutsal Toprakları kurtarmak üzere yürümeye özendirdi. Bununla birlikte bütün bu kötü davranışlar, Latin kilisesine bağlı Hristiyanların Hâkim'in zulmü altında çektikleri karşısında çok önemsiz kalırdı. Çok daha küçük sıkıntılar, sonraki kuşaktakilerin öfkeli karakterini daha da alevlendirdiler, bunlar dinî şövalyelik ruhu ve papa egemenliğinden yeni bir ruh doğdu, insanların en içten duygularına dokunmuştu ve bu etki Avrupa'nın kalbine dek kendini hissettirmişti.

75. De Guignes, *Hist. des Huns*, c. I, s. 249-252.

76. Willerm. Tyr., L, I, b. 8, s. 634) Hristiyanların çektiği sıkıntıları anlatmakla bitiremiyor. Türkler her hacıdan bir *aureus* istiyorlardı. Frankların *caphar*'ı bugün on dört dolardır ve Avrupa bu ihtiyari vergiden şikâyetçi değildir.

Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi'nin 6. cildinde Gibbon, bir önceki ciltte giriş yaptığı İslamiyet analizini genişletiyor. Hz. Muhammed'in ölümünün ardından Müslümanların başına geçen halifelere odaklanıyor bu defa. Emevi, Abbasi, Fatımi vb. halifelik hanedanlarını ve İslam'ın bir imparatorluk haline gelişini gerçekleştirilen fetihler üzerinden inceliyor. Suriye ve Mısır ile başlayan bu büyük fetih hareketinin giderek Kuzey Afrika'ya, oradan İspanya'ya ve İtalya'ya nasıl ulaştığını anlatıyor.

Gibbon, İstanbul'un Araplarca iki kez, Ruslarca dört kez kuşatılmasına da değiniyor. Bunların yanında bugünkü Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinin kökenlerini ve Bizans ile ilişkilerini irdeliyor.

6. cildin son bölümünün büyük bir kısmını ise Türklere ayırıyor; özellikle de Selçuklulara. Gaznelilere başkaldırıp halifenin övgülerini kazanan Selçuklu Türklerinin İslam imparatorluğu içinde gittikçe nasıl yükseldiğini, Romanus Diogenes'in önceki üç savaşı kazandığı halde Malazgirt'te nasıl bir bozguna uğradığını detaylandırıyor.

THG
0160954
SEE

indie
tarih
9 786050 695977
indie.com.tr
ISBN: 978-605-06959-7-7